

PDF hosted at the Radboud Repository of the Radboud University Nijmegen

The following full text is a publisher's version.

For additional information about this publication click this link.

<http://hdl.handle.net/2066/145410>

Please be advised that this information was generated on 2018-07-07 and may be subject to change.

TOEN DE KATHOLIEKEN NEDERLAND VEROVERDEN

Toen de katholieken Nederland veroverden

Charles Ruijs de Beerenbrouck 1873-1936

Proefschrift

ter verkrijging van de graad van doctor
aan de Radboud Universiteit Nijmegen
op gezag van de rector magnificus prof. dr. Th.L.M. Engelen,
volgens besluit van het college van decanen
in het openbaar te verdedigen
op maandag 16 november 2015 om 14.30 uur precies

door

Franciscus Julius Gertrudis Maria Verhagen
geboren op 30 augustus 1954
te Eindhoven

Promotor: Prof. mr. C.J.H. Jansen

Manuscriptcommissie:

Prof. mr. C.A.J.M. Kortmann

Prof. dr. C.C. van Baalen

Prof. dr. J.Th.J. van den Berg (UL)

Prof. dr. J.C.H. Blom (UvA)

Dr. J.F.M.M. Perry (UM)

Inhoud

INLEIDING 9

Literatuur 10

Opbouw 12

Toelichting op de bronnen 14

Praktische noten 17

PROLOOG 19

3 juli 1918 19

Een niet bijzonder gelukkig land 24

Een afgelegen provincie 27

DEEL I De aanloop 29

HOOFDSTUK I EEN LIMBURGS KATHOLIEK GEZIN 31

Een Limburgse familie 34

Strikt katholieke normen 38

De arbeidsenquête van 1887 40

Minister Gustave Ruijs 42

HOOFDSTUK 2 LEIDSE JAREN 45

Een katholieke studentenvereniging 47

De sociale kwestie en *Rerum Novarum* 50

HOOFDSTUK 3 MAASTRICHT, 1896-1905 57

Actief in Maastricht en de drankbestrijding 59

Verdediger van het katholieke Maastricht 63

Gemeenteraad Maastricht 65

Klarenbeekse Club 71

DEEL 2 Kamerlid 77

HOOFDSTUK 4 ENTREE LANDELIJKE POLITIEK 79

- Katholieke organisatie 84
- Een afvallige priester in Maastricht 89
- Verkiezingen Gulpen 1909 93
- Limburgse criminaliteit 99

HOOFDSTUK 5 ZIEKTE, VERKIEZINGEN 1913, REGERINGSCOMMISSARIS 103

- Verkiezingen Gulpen 1913 106
- Uitbreken oorlog 113
- Regeringscommissaris voor de vluchtelingen 114
- Een zwijgzaam Kamerlid 118
- Benoeming tot gouverneur 120

DEEL 3 De eerste twee kabinetten 125

HOOFDSTUK 6 KABINETSFORMATIE 1918 127

- In de wachtkamer 131
- Colijn als alternatief 134
- De formatie-Ruijs 137
- De laatste loodjes 141
- Eigen man 143

HOOFDSTUK 7 DE KOMST VAN DE KEIZER EN DE REVOLUTIE VAN TROELSTRA 145

- Duitse keizer aan de grens 148
- De Harskamp en het ontslag van generaal Snijders 151
- Troelstra preekt de revolutie 153
- Iedereen hervormingsbereid 159
- Aalberses actieplan 162

HOOFDSTUK 8 EEN JAAR VAN WETGEVING, 1919 167

- De bisschoppen roeren zich 169
- Vaste invaller 172

HOOFDSTUK 9 AANPASSING EN VOORTMODDEREN, 1920 TOT JUNI 1921 179

- Toenemende kritiek op het financiële beleid 181
- Meer dan het gebruikelijke gekibbel 185
- De grondwetsherziening van 1921 188

HOOFDSTUK IO CRISIS EN RECONSTRUCTIE, 1921-1922 193

- Het vertrek van De Vries 196
- Bedreigde katholieke eenheid 201
- Een lichtschuwe premier 203
- Meer dan een overlever 208

HOOFDSTUK II TWEEDE KABINET-RUIJS, 1922-1925 211

- Colijn in de coulissen 215
- Ruijs II geformeerd 217
- De Geer en de Vlootwet 220
- De Vlootwetcrisis 224
- Langzittende minister-president 228

DEEL 4 Kamervoorzitter en partijvoorzitter 233

HOOFDSTUK 12 MACHTSPOLITICUS 235

- Spin in het politieke web 239
- Ruijs zet Colijn de voet dwars 242
- Kabinet-De Geer 247
- Kritiek uit eigen kring 249

HOOFDSTUK 13 KAMERVOORZITTER, VOORZITTER RKSP 253

- Voorzitter Bond van R.K. Kiesverenigingen 256
- De oprichting van de RKSP 260
- Cruciale rol 263
- Ernstig ziek 256

DEEL 5 Derde kabinet-Ruijs, Kamervoorzitter 269

HOOFDSTUK 14 DERDE KABINET-RUIJS 1929-1933 271

- Leidinggeven door niet leiding te geven 277
- Bezuinigen, bezuinigen, bezuinigen 282
- Katholieke onmacht 285
- Een nieuwe maatschappelijke orde 287
- Het Welter-regime 290
- Kabinetscrisis en muiterij 292

HOOFDSTUK 15 ELDER STATESMAN, 1933-1936 299

- Opnieuw Kamervoorzitter 301
- Remmende kracht 304
- De kabinetscrisis van 1935 307
- Laatste toespraak 310
- Ariëns, Adelbert en Egmond 312
- Wisseling van de wacht 314

EPILOOG 317

- De juiste persoon 318
- Persoonlijk leven 320
- Tijdgenoten 322
- Historische betekenis 323

Noten 327

- Samenstelling kabinetten-Ruijs 375
- Dramatis personae 378
- Bronnen 384
- Geraadpleegde literatuur 387
- Verantwoording en dankwoord 397

Summary 401

Curriculum vitae 409

Personenregister 411

Inleiding

Tussen 1918 en 1994 maakten katholieke politici onafgebroken deel uit van de Nederlandse regering. Twee katholieke minister-presidenten markeren de uiteinden van deze periode: in 1918 werd Charles Ruijs de Beerenbrouck de eerste katholieke premier en voorlopig was Ruud Lubbers in 1994 de laatste. In de tussenliggende jaren waren het katholieken die de Nederlandse politiek naar hun hand zetten en Nederland mede vormgaven – in belangrijke mate naar hun specifieke inzichten. De zelfbewuste en zelfverzekerde manier waarop ze dat deden – door de macht die ze in 1918 verkregen te consolideren, uit te bouwen en te gebruiken –, rechtvaardigt het woord ‘veroveren’ in de titel van dit boek. Strijd was de katholieken niet vreemd. Aan het voltooiën van hun politieke emancipatie ging eeuwenlange buitensluiting en discriminatie vooraf. De opmars naar de maatschappelijke en politieke positie waarop de katholieke gemeenschap meende recht te hebben, begon op 3 juli 1918 en werd aangevoerd door Charles Ruijs de Beerenbrouck, onderwerp van deze biografie.

Dit boek laat zien dat het fundament van driekwart eeuw katholieke aanwezigheid in het centrum van de politieke macht werd gelegd in het interbellum. Het toont de cruciale rol die Ruijs daarin speelde. De politieke eenheid die de katholieken onder zijn leiding wisten te bewaren, maakte van de Rooms-Katholieke Staatspartij (RKSP), zoals de katholieke politieke organisatie vanaf 1926 officieel heette, een echte volkspartij, met steun in alle standen en klassen. Het katholieke politieke gedachtegoed op sociaal en economisch terrein weerspiegelde die breedte en interne diversiteit, en vormde de sleutel tot het behoud van de langdurige steun van vrijwel de hele katholieke gemeenschap. Na de Tweede Wereldoorlog kon de katholieke politiek daarop verder bouwen.

Hoewel Charles Ruijs de Beerenbrouck bijna elf jaar minister-president was, kennen de meeste Nederlanders hem niet. Voor mij geldt dat

niet: ik ben met hem opgegroeid. Mijn vader, Jules Verhagen, schreef zijn proefschrift over de formatie van het eerste kabinet-Ruijs. Mijn grootvader, Frans Teulings, werkte nauw samen met Ruijs in de RKSP en in de Tweede Kamer. Beiden overleden voordat ik er serieus met hen over kon praten, maar hun respect en bewondering voor Ruijs, grenzend aan verering, zijn mij niet onopgemerkt voorbijgegaan. In de katholieke verzuilde omgeving waarin ik opgroeide, waren zij zeker niet de enigen die Ruijs mythische kwaliteiten toedichtten. Als in toenemende mate ontzuilde tiener kreeg ik daarover in de jaren zestig steeds meer vragen.

Toen ik rechten en sociologie studeerde in Groningen, kon ik mijn belangstelling voor parlementaire geschiedenis combineren met een interesse in de ontwikkeling van de Nederlandse katholieken. Vooral interesseerde me de periode tussen beide wereldoorlogen, het interbellum, waarin het rijke roomse leven zijn definitieve vorm kreeg. Ik wilde meer weten over Ruijs, over de tijd waarin hij werkte en over de verzuilde katholieke samenleving waarvan ik in de jaren vijftig en zestig de naweeën meemaakte. Vanuit mijn sociologische achtergrond en later mijn studie en ervaringen in de Verenigde Staten, kwam daarbij een interesse in de emancipatie van minderheidsgroepen en de rol van geloof in de samenleving.

LITERATUUR

Ruijs de Beerenbrouck is een van de weinige belangrijke politici van wie nooit een volwaardige biografie is gepubliceerd. In 2005 verscheen *Charles Ruijs de Beerenbrouck, edelman-staatsman*, het proefschrift van M. Stassen. Op het oog was het een biografisch werk, maar Stassen beperkte zich tot de periode van Ruijs als minister-president en plaatste diens politieke optreden niet in een brede maatschappelijke context. Verder is er een gedocumenteerd levensbericht van de Groningse universitair docent P. Sassen, *Jonkheer mr Charles Joseph Marie Ruijs de Beerenbrouck herdacht*, dat naar zijn aard beperkt is. Er zijn deelstudies waarin Ruijs een belangrijke rol speelt, zoals *De totstandkoming van het eerste kabinet-Ruijs de Beerenbrouck* en *De kabinetscrisis van 1923*, beide geschreven door J. Verhagen. H. Beunders behandelde in 'Weg met de Vlootwet!' de aanloop en afloop van de kabinetscrisis van 1923. Ex-minister-president Lubbers schreef in twee boeken over Ruijs als inspirerend voorbeeld voor de katholieke politiek in het algemeen en voor hemzelf in het bijzonder.¹

Natuurlijk komt Ruijs veelvuldig ter sprake in studies van de politiek in het interbellum, zoals Puchingers driedelige *Colijn en het einde van de*

coalitie, maar die boeken hebben, zoals de titel duidelijk maakt, Hendrik Colijn als hoofdpersoon. Uiteraard gaf Ruijs acte de présence in *Het jongste verleden*, de zesdelige parlementaire geschiedenis van het interbellum die P. Oud vanaf 1948 publiceerde. Meer over Ruijs en meer over de katholieke maatschappelijke omgeving waarin hij werkte, is te lezen in Griblings biografie van Piet Aalberse en in de verzameling essays die Gribling schreef over Willem Nolens.² De partijorganisatie van de RKSP onder voorzitterschap van Ruijs kwam ter sprake in de inleiding van *Katholieke Volkspartij 1945-1980, Band 1* van J. Bornewasser. Over een eerdere periode, de strijd tussen socialisten en katholieken in Maastricht tussen 1890 en 1920, schreef J. Perry in *Roomse kinine*. J. van Meeuwen behandelde in zijn *Lijden aan eenheid* de ontwikkeling van de katholieke vakbeweging tot aan 1929.

Hoewel de genoemde en andere literatuur facetten van leven en werken van Ruijs behandelen, krijgt de lezer er geen compleet beeld door van de man in zijn tijd en in zijn omgeving. Sterker, de lezer krijgt twee onverenigbare beelden voorgeschoteld, zij het gefragmenteerd en onvolkomen. Het ene beeld is dat van een tweederangspoliticus, die min of meer omhooggevallen is naar het minister-presidentschap, dat hij weliswaar bijzonder lang maar zonder veel distinctie heeft vervuld. Een aardige man, geliefd bij vriend en vijand, iemand die lol kreeg in het premier zijn en dat lang volhield, maar niet bijzonder veel tot stand heeft gebracht. Geen erg interessant of invloedrijk politicus. Een detail in het rijke roomse leven, een voetnoot in de Nederlandse politiek.

Het andere beeld is dat van een politieke gigant, een katholiek staatsman en een hoogstaand moreel persoon met louter positieve karaktertrekken. Auteurs als Verhagen, Schurgers, Stassen, Sassen, *Elseviers* Gerry van der List en ex-premier Lubbers waren zo lovend over de grote man dat hij boven alle kritiek verheven leek.³ In hun visie was Ruijs de grote voorganger in de katholieke emancipatie. Hij voorkwam de revolutie van Troelstra, voerde sociale wetgeving in en leidde elf jaar lang met vaste hand zijn kabinetten. Tussen de bedrijven door zette hij de RKSP in elkaar en leidde hij de Tweede Kamer. Behalve succesvol politicus was deze Ruijs godvruchtig, vriendelijk, onbaatzuchtig, dienstbaar en sociaal, een voorbeeldig echtgenoot en vader. Bij dat alles werd hij gemotiveerd door de hoogste aspiraties. Ruijs was volgens hen niet alleen een edelman, maar ook en vooral een edel man. Ruijs leek wel een heilige, met een levensverhaal vergelijkbaar met de verhalen die mij in mijn jeugd in stichtelijke boeken werden voorgeschoteld, inclusief persoonlijk lijden en offering voor een hoger doel.⁴

De onvolledigheden en tegenstrijdigheden in het portret van Ruijs riepen bij mij nogal wat vragen op. Aan de ene kant: als Ruijs een tweederangspoliticus was geweest, hoe had hij dan zo lang kunnen overleven? Kan iemand werkelijk elf jaar lang minister-president zijn en nauwelijks een historische erfenis hebben nagelaten? Aan de andere kant: kon Ruijs werkelijk zo'n voorbeeldig en eendimensionaal mens zijn geweest? Hij had zijn hele leven in de politiek gewerkt en was er blijkbaar in geslaagd om lang aan de top mee te draaien. De meeste politici zijn complexe persoonlijkheden, met sterke en zwakke kanten, met de kwaliteiten en de beperkingen van karakter die van hen toppolitici maken. Overlevers zijn meestal geen heilige boontjes. Wie was de werkelijke Ruijs?

Mijn primaire doelstelling met dit boek is het schetsen van een portret van de man in zijn tijd. Ik wil een zo volledig mogelijk beeld geven van de publieke, politieke persoon van Ruijs en hoe die persoon zich heeft ontwikkeld. Ik wil laten zien wat zijn achtergrond was, uit welk milieu hij kwam en hoe hij paste in de katholieke gemeenschap van de laatnegentiende, vroegtwintigste eeuw. Hoe Ruijs in 1918 vanuit een politieke positie in de periferie minister-president werd en erin slaagde om achttien jaar in het centrum van Nederlandse politiek te verkeren, waarvan bijna elf jaar als minister-president. Wat dreef Ruijs, wat motiveerde hem? Wat waren zijn successen, wat zijn mislukkingen? Hoe beïnvloedde hij de Nederlandse politiek in zijn tijd en wellicht ook daarna? Wat was zijn historische betekenis?

In zijn biografie van Hendrik Colijn, de enige politicus uit de tijd van Ruijs de Beerenbrouck die wel brede bekendheid geniet, stelde Herman Langeveld zich ten doel 'Colijns standbeeld te ontdoen van de talloze mythen, die daarop aangekoekt zijn'.⁵ Mijn doelstelling in deze biografie van Ruijs is vergelijkbaar. Ook Ruijs kleven mythes aan, in het leven geroepen en gekoesterd door zowel zijn critici als zijn bewonderaars. Ook zijn standbeeld verdient een schoonmaakbeurt.

OPBOUW

Afgezien van de proloog en de epiloog is dit boek chronologisch opgebouwd. In de proloog wordt, noodzakelijkerwijze met een grove kwast, een beeld geschetst van Nederland op 3 juli 1918, de dag dat het parlementaire systeem voor het eerst werkte met algemene verkiezingen en met een stelsel van evenredige vertegenwoordiging. In de loop van het verhaal zal duidelijk worden waarom deze dag zo'n cruciale rol speelde in het leven van Ruijs.

Dit boek is ingedeeld in vijf delen, die elk een fase in de ontwikkeling van Ruijs bestrijken. Deel 1 beslaat het leven van Ruijs tot aan zijn verkiezing tot Kamerlid in 1905. Hoofdstuk 1 behandelt de familiewortels van Ruijs, geplaatst in de context van de ontwikkelingen van de katholieken in Nederland in de negentiende eeuw. Hoofdstuk 2 gaat over Ruijs' Leidse studiejaren, de invloeden die hij daar onderging en de kennismaking met Piet Aalberse. In hoofdstuk 3 is Ruijs teruggekeerd naar Maastricht en zet hij zijn eerste stappen als jurist en als lokaal politicus. Hij raakt gegrepen door de drankbestrijding.

Deel 2 beslaat de jaren dat Ruijs werkte als Kamerlid, van 1905 tot 1918. Hoofdstuk 4 behandelt de soms moeizame verkiezingscampagnes voor de Kamerzetel van Gulpen in 1905 en 1909. De ziekte die Ruijs een jaar buiten de publieke sfeer hield, markeert het einde van deze periode. In hoofdstuk 5 is hij terug als Kamerlid. Het behandelt de verkiezingen van 1913 en Ruijs' optreden als regeringscommissaris voor de vluchtelingen. Het eindigt met de benoeming van Ruijs tot commissaris van de Koningin in Limburg.

Deel 3 behandelt de periode van 1918 tot en met 1925, waarin Ruijs minister-president is van zijn eerste twee kabinetten. Hoofdstuk 6 schetst de kabinetsformatie van 1918. Hoofdstuk 7 behandelt de rest van het denkwaardige jaar 1918, waarin het eerste kabinet-Ruijs kreeg te maken met de 'revolutiepoging' van Troelstra en de komst van de Duitse keizer. Hoofdstuk 8 gaat onder meer over de wetgevende arbeid van de ministers Aalberse op Arbeid en De Visser op Onderwijs in 1919. Hoofdstuk 9 brengt het verhaal naar de tussentijdse crisis in de vroege zomer van 1921. Hoofdstuk 10 vertelt hoe de reconstructie tot stand kwam die het kabinet-Ruijs naar de verkiezingen van 1922 bracht. Hoofdstuk 11 beschrijft het tweede kabinet-Ruijs, inclusief de crisis rondom de Vlootwet in 1923.

Deel 4 bestrijkt de periode tussen 1925 en 1929. Ruijs was toen als Kamervoorzitter en voorzitter van de katholieke politieke organisatie in veel opzichten invloedrijker dan ooit. Hoofdstuk 12 laat zien hoe Ruijs en CHU-voorman De Geer na de gezantschapscrisis in 1925 ARP-leider Colijn langdurig buitenspel zetten. Hoofdstuk 13 behandelt Ruijs als voorzitter, zowel van de Tweede Kamer als van de RKSP.

In deel 5, de periode van 1929 tot zijn dood in 1936, was Ruijs opnieuw minister-president en daarna opnieuw Kamervoorzitter. Hoofdstuk 14 schetst de formatie van het derde kabinet-Ruijs en het vastlopen ervan in de economische crisis. In hoofdstuk 15 komen de laatste jaren van Ruijs aan de orde, waarin Ruijs weer Kamervoorzitter is tot aan zijn vroege dood in 1936. De epiloog is een beschouwing over het voltooide leven en de historische betekenis van Ruijs.

Na bestudering van de literatuur ter zake, heb ik ervan afgezien om een hoofdstuk op te nemen over het concept 'verzuiling' en de discussie erover sinds de jaren negentig van de vorige eeuw. Niet omdat het niet interessant zou zijn – integendeel, het is een apart boek waard –, maar het gaat om een manier van kijken die pas na de Tweede Wereldoorlog gangbaar is geworden, vooral door het werk van A. Lijphart. Uiteraard was Ruijs zich bewust van de groepsvorming van het katholieke volksdeel, maar de terminologie, de analyse en de bruikbaarheid van Lijpharts theorie hebben betrekking op een later tijdperk.⁶

TOELICHTING OP DE BRONNEN

Het startpunt van mijn onderzoek was het archief van Ruijs zelf. Voor een man met een zo lange politieke carrière heeft het minder te bieden dan de biograaf zou wensen. Dat ligt aan het karakter van Ruijs. Hij was geen contemplatief persoon, geen intellectueel met tal van publicaties op zijn naam, zoals de Abraham Kuyper van Jeroen Koch.⁷ Ruijs hield geen dagboek bij, schreef geen doorwrochte toespraken of artikelen over belangrijke onderwerpen. In het archief liggen daarom voornamelijk documenten die te maken hebben met zijn talloze nevenactiviteiten. In later jaren gaat het ook wel om beleidsdocumenten, zij het met mate, en een groot aantal krantenartikelen waarin dat beleid wordt belicht. Gedurende lange perioden, met name voordat Ruijs minister-president werd, ontbreekt materiaal.

Van de diverse kabinetsformaties die Ruijs meemaakte, hield hij slechts korte aantekeningen bij. Over conflicten of discussies in de ministerraad is vrijwel niets te vinden, een enkel briefje uitgezonderd. Een deel van de ingekomen brieven is interessant, maar vaak betreft het kattebelletjes aan de minister van Binnenlandse Zaken om een benoeming te helpen of juist tegen te houden. Voor zijn persoonlijk leven, zijn opinies en zijn drijfveren zijn de brieven interessant die hij vanaf 1905 uitwisselde met Octave van Nispen. Jammer genoeg is alleen de Van Nispen-kant daarvan beschikbaar. Het archief van Van Nispen met de brieven die Ruijs aan hem stuurde, is verdwenen. De citaten uit de Ruijs-kant van de correspondentie die ik heb gebruikt, komen daarom van de historicus Puchinger, die toegang had tot dat archief.

Aan dit materiaal kon ik drie bronnen toevoegen die tot nu toe niet bekend waren. Ten eerste drie dozen met materiaal die eigenlijk in het archief thuishoren, maar indertijd achtergebleven zijn op 't Suideras, het landhuis in Vierakker bij Zutphen, waar nog steeds familie van Ruijs

woont. Het gaat onder meer om persoonlijke brieven aan zijn echtgenote, een pakket brieven van Ariëns, enige correspondentie van Maria Ruijs na de dood van haar echtgenoot, en agenda's die de tientallen spreuken en aforismen bevatten die Ruijs voortdurend opschreef en bij geschikte gelegenheden graag gebruikte.⁸ Heel interessant is het aantekenboekje dat Ruijs bijhield als regeringscommissaris voor de vluchtelingen, het enige materiaal van Ruijs zelf dat over deze periode beschikbaar is.

Een tweede belangrijke aanvulling waren de aantekeningen die Henk van Boven, een benedictijner priester, maakte van interviews die hij in 1938 en 1939 hield met tientallen mensen die Ruijs hadden gekend. Van Boven was een van de eerste paters die in 1935 ging wonen in de Abdij van Egmond, die mede dankzij de inspanningen van Ruijs was herbouwd. Van Boven stelde zich blijkbaar ten doel nog levende tijdgenoten van Ruijs over hem te ondervragen voor het te laat was.⁹ Met bewonderenswaardige ijver heeft hij een groot aantal mensen geïnterviewd die iets aan de biografie zouden kunnen bijdragen. Deze geïnterviewden geven een meer persoonlijk beeld van Ruijs dan uit andere bronnen beschikbaar is.

Dit materiaal dook op in de nalatenschap van J.A.H. Verhagen. Het bestaat uit een schrift met handgeschreven aantekeningen van de gesprekken die Van Boven voerde. Er is een tweede schrift geweest, maar dat is niet in zijn originele vorm aangetroffen. Gelukkig had Verhagen van beide schriften transcripties laten maken. Bij het citeren van Van Boven heb ik het systeem aangehouden dat Verhagen hanteerde: Bo I en Bo II voor de schriften, daarna de genummerde gesprekspartners van Van Boven, bijvoorbeeld Bo II/5 voor Kolfshoten. Vermoedelijk heeft Van Boven zijn interviews in de jaren vijftig aan Verhagen gegeven. Van Boven is er, voor zover bekend, nooit op teruggekomen, hoewel hij pas in 1992 overleed.¹⁰

Er is geen reden de inhoud van de interviews sceptisch te benaderen. Omdat de respondenten persoonlijke herinneringen ophalen, voegen de interviews nogal wat toe aan het weinige persoonlijk materiaal over Ruijs. De belangrijkste kanttekening is dat in de periode dat de interviews werden gehouden – in 1938 en 1939 – Ruijs een bijna onaantastbare status had als historische katholieke voorman. Mogelijk heeft dat herinneringen aan Ruijs zoals hij rond 1905 in Maastricht werd ervaren, gekleurd. Dat niettemin vrienden en familieleden de nodige kanttekeningen bij het karakter van Ruijs plaatsten, maakt deze interviews naar mijn smaak alleen maar betrouwbaarder. Ik heb het materiaal ondergebracht in het Nationaal Archief, in de afdeling speciale collecties zolang voor het raadplegen van het Archief-Ruijs toestemming vereist is.

Een derde aanvulling waren dagboekantekeningen van RKSP-secretaris en later Kamerlid en minister Frans Teulings over zijn eerste twee weken als Kamerlid, in 1929. Ze geven een uniek beeld van de manier waarop Ruijs in de kabinetsformatie van 1929 te werk ging. Als enig Kamerlid was Teulings in staat bij Ruijs in en uit te lopen. Hij vertelde Ruijs over de meningen in de fractie en Ruijs sprak met hem heel open over de formatie. Ook deze aantekeningen doken op in de nalatenschap van J.A.H. Verhagen. Hij heeft ze zonder twijfel gekregen van Teulings zelf, zijn schoonvader. Ze zijn inmiddels toegevoegd aan het Archief-Teulings.

Een lijst van de andere geraadpleegde archieven van personen en instellingen is achter in het boek te vinden. Het Katholiek Documentatiecentrum in Nijmegen heeft onder meer het hele archief van Nolens, Ariëns en de RKSP online geplaatst, wat het leven van een onderzoeker aanzienlijk veraangenaamt. Kolfschoten, lange tijd particulier secretaris van Ruijs, vertelde Van Boven in 1939 dat hij nog veel persoonlijke correspondentie met Ruijs had en hem daar later meer over zou vertellen. Van dit laatste is waarschijnlijk niets gekomen, en wat Kolfschoten aan archief heeft nagelaten, bevat geen persoonlijk materiaal. Ook van J.B. Kan, secretaris-generaal in alle periodes dat Ruijs minister-president was, ontbreekt een uitgebreid archief. In zijn boek over november 1918 meldt Scheffer dat Kan aantekeningen had gemaakt voor een autobiografie, maar afgezien van materiaal over de komst van de keizer, is daarvan niets in het archief aanwezig.

Uiteraard zijn de Handelingen van de Tweede Kamer (afgekort als *HTK*) en de Eerste Kamer (afgekort als *HEK*) een belangrijke bron voor een analyse van het publieke optreden van Ruijs als Kamerlid, als Kamervoorzitter en als minister-president. De tekst in de Handelingen vertelt ons echter niets over de mimiek van sprekers, het aantal aanwezigen en de reacties in de zaal. Daarom dient hij te worden aangevuld met de in die jaren nogal uitgebreide verslagen van debatten in de dagbladen die, vaak afhankelijk van hun politieke kleur, vertellen of er werd gejoeld, gejuicht of dat men een speld kon horen vallen of wellicht alle andere leden van de Kamer verveeld waren weggelopen.¹¹ Ik heb ervoor gekozen bij de Handelingen behalve de pagina's ook steeds de datum aan te geven. Mijn ervaring met het gebruik van Handelingen zoals ze online staan, was dat data de gemakkelijkste ingang boden om materiaal te vinden.

Tijdens het interbellum hield de ministerraad geen uitgebreide notulen bij. Het materiaal dat aanwezig is in het Nationaal Archief bestaat voornamelijk uit besluitenlijsten. Een belangrijke, zij het niet altijd be-

trouwbare bron, zijn de dagboeken van Piet Aalberse, die Ruijs voor het eerst ontmoette als student in Leiden en later als minister in diens kabinetten zat. Met wonderbaarlijke werklust schreef Aalberse op wat hem was overkomen, hoe hij ertegenaan keek en wat hem irriteerde. Omdat de carrières van Ruijs en Aalberse gelijk opliepen, geven de dagboeken veel informatie over de sfeer waarin beide politici opereerden. Ze moeten echter voorzichtig gebruikt worden. Aalberse was soms wel erg snel opgewonden. Hij interpreteerde ontwikkelingen vaak naar zijn eigen voorkeur en hij was geen vriend van Ruijs. Daar staat tegenover dat Aalberse vaak verfrissend eerlijk was. Een deel van de dagboeken is in boekvorm uitgekomen en alle dagboekantekeningen zijn online te raadplegen; dit laatste is een onmisbare toevoeging voor de studiejaar in Leiden.

De Koninklijke Bibliotheek biedt online toegang tot een enorme hoeveelheid dagbladen en tijdschriften. Ik heb ze intensief geraadpleegd en het stelde me in staat om uitgebreid om mijn onderwerp heen te lezen. Ook hier maakt het internet het leven van een onderzoeker aanzienlijk gemakkelijker.

Wat de literatuur betreft, spreekt de lijst voor zich. Iedere historicus van het interbellum is schatplichtig aan de eerdergenoemde boeken van Puchinger en Oud. Beide schrijvers hebben echter hun problemen. Puchinger geeft zo veel bronnen dat het overzicht soms verloren gaat. Niet al zijn interpretaties van de gebeurtenissen of de bronnen zijn de enig mogelijke: de gereformeerde historicus heeft een duidelijke voorliefde voor zijn hoofdpersoon, Colijn. Soms moet de onderzoeker echter volledig op Puchinger vertrouwen, zoals waar het gaat om de inhoud van de brieven aan Van Nispen. Oud geeft helemaal geen bronnen, maar zijn werk blijft interessant als gids door de parlementaire geschiedenis van het interbellum. Als participant is de auteur soms erg gekleurd in zijn oordeel. Oud was geen bewonderaar van Ruijs en was als deelnemer in het politieke spel niet altijd even genuanceerd in zijn opinies.

PRAKTISCHE NOTEN

Een paar praktische noten bij dit boek. Als ik schrijf over 'Ruijs', dan bedoel ik altijd Charles Ruijs de Beerenbrouck, onderwerp van deze biografie. Gaat het over zijn vader, dan heb ik het over Gustave. Voor 1895 spelde de familie haar naam als Ruijs van Beerenbroek, daarna als Ruijs de Beerenbrouck. Deze laatste spelling heb ik aangehouden. In de pers van die jaren werd Ruijs vaak met een Griekse *y* geschreven, een vermenig van *y* en *ij* die heel gebruikelijk was. Ik blijf bij 'Ruijs', zoals de fa-

milie Ruijs dat ook deed, en heb dat meestal veranderd als in oorspronkelijke citaten Ruys stond. Dat geldt ook voor de familienaam van zijn echtgenote Maria, die de familie zelf als 'Van der Heyden' spelde. Daar heb ik me aan gehouden.

Ik heb me enige vrijheden gepermitteerd in het aanpassen van citaten aan de moderne spelling. Ik ben daarin niet geheel consistent geweest – mea culpa –, maar ik heb steeds geprobeerd de lezer van dienst te zijn. Ten behoeve van de niet in deze periode ingevoerde lezer heb ik een lijst toegevoegd met *dramatis personae*: de personen die in dit boek een rol spelen. In het bos van namen van lang vergeten politici is het gemakkelijk de weg kwijt te raken. Via de lijst kan de lezer steeds even snel een persoon plaatsen, mocht dat nodig zijn. De vignetjes zijn enkel broodkruimels op het pad door dat bos van namen, meer pretentie hebben ze niet. Bij personennamen in de tekst heb ik bij de eerste vermelding de eerste voorletter van de betreffende persoon genoemd, en niet al de voorletters waarmee vooral katholieke Nederlanders gezegend zijn. De namen, voorzien van alle initialen, staan in de personenindex.

Proloog

3 JULI 1918

Zolang hij zich kon heugen, begon jonkheer Charles Ruijs de Beerenbrouck de dag met een heilige mis en de heilige communie. Hoe vroeger, hoe liever het hem was; Ruijs was een matineus persoon. Op 3 juli 1918, een verrassend kille zomerochtend, knoopte Ruijs zijn jas dicht, trok de monumentale deur achter zich in het slot en ging op pad. Vanuit zijn woonhuis aan de Breestraat in Maastricht, recht tegenover de schouwburg die lokaal bekendstond als de Bonbonnière, liep hij naar zijn parochiekerk, de basiliek van Onze-Lieve-Vrouwe.¹ Zo zagen Maastrichtenaars Ruijs vrijwel dagelijks door de stad lopen: in een geklede overjas, met zijden hoed en de ferme pas van de wandelaar die weet dat hij niet onopgemerkt blijft. Lang, slank en rechter van rug dan menigeen, was Ruijs direct herkenbaar. Qua houding en postuur was hij een man van gezag, de zelfverzekerdheid uitstralend die de katholieke adel van jongs af aan eigen was. De meeste Maastrichtenaars herkenden de rijzige gestalte, het gezicht met het hoge voorhoofd, de scherp gesneden neus en de diepzwarte snor met zorgvuldig gedraaide punten.

Maastricht was een groot dorp: Ruijs kende iedereen, iedereen kende Ruijs. Hij tipte zijn hoed naar bekenden, had een vriendelijk woord voor de middenstander die net zijn groentekisten uitstalde en knikte naar de arbeider die beleefd zijn pet afnam. Soms, als het iemand was die actief was in de katholieke arbeidersbeweging, vroeg hij naar vrouw en kinderen. Sinds krap drie maanden was het niet zomaar Charles Ruijs, lid van de gemeenteraad en van de Tweede Kamer, die over straat ging. Nu liep daar de commissaris van de Koningin van Limburg, 'de gouverneur' zoals men in Limburg zei. Op 16 mei was de pas 44-jarige Ruijs in grote haast voor die functie voorgedragen en benoemd, als opvolger van zijn door ziekte gevelde vader Gustave, die het ambt sinds 1895 had bekleed.

Sommigen vonden zijn benoeming getuigen van een onbetamelijk nepotisme, Ruijs zelf vond het vanzelfsprekend dat een dergelijk ambt hem was toegevalen. Dat gold ook voor de meeste Limburgers: dit was het soort functie waarvoor Ruijs in de wieg was gelegd. Hij was de spreekwoordelijke 'geboren regent'. Net als zijn vader was Charles lid geworden van de gemeenteraad, lid van de Tweede Kamer en nu gouverneur van Limburg. Deze laatste benoeming was niet direct zijn ambitie geweest, maar toen hij ervoor werd geroepen, zag Ruijs het als een opdracht, een taak die hij niet mocht weigeren, ook al moest hij er zijn positie als lid van het presidium van de Tweede Kamer voor opgeven. Onze-Lieve-Heer vroeg soms een offer.

Deze ochtend was Ruijs misschien meer in gedachten verzonken dan anders. De dag tevoren had hij voor het eerst een zitting van de Provinciale Staten van Limburg voorgezeten.² Hij had, naar zijn aard, een opbeurende en optimistische rede gehouden. Maar dat was gisteren. Vandaag domineerden zorgen en problemen die een rede niet kon wegpoetsen. De oorlog die nu vier jaar woedde, was in Maastricht goed voelbaar. Net buiten de stad lag het prikkeldraad dat neutraal Nederland afgescheiden hield van het bezette België. Als dagelijkse herinnering aan het oorlogsgeweld waaraan Nederland was ontsnapt, lagen aan de andere kant van de versperring de in augustus 1914 kapotgeschoten grensstadjes en, iets verderop, het getekende Luik. De afloop van de oorlog was ongewis, hoewel de komst van de Amerikanen de dynamiek veranderd leek te hebben. *De Limburger Koerier* van 3 juli meldde dat een nieuw Duits offensief dreigde en schreef uitgebreid over de naweeën van de recente veldslag tussen Oostenrijk en Italië.³ Net als in de rest van Nederland, was er in Maastricht gebrek aan van alles. Tot nu toe was onrust uitgebleven, al waren in juni nog 'hongerdemonstraties' gehouden. Een afvaardiging was naar Den Haag gestuurd om de noodtoestand in Maastricht te bespreken.⁴

Leek 3 juli 1918 een zomerdag als alle andere, zij het zelfs voor Nederlandse begrippen nogal koud, die schijn bedroeg.⁵ Dit was de dag waarop in Nederland een kleine democratische revolutie plaatsvond. Om acht uur die ochtend waren de stembureaus opengegaan voor Tweede Kamerverkiezingen waaraan voor het eerst in de Nederlandse geschiedenis alle mannen boven de 25 mochten deelnemen. Dat betekende dat er nu 1,5 miljoen kiesgerechtigde Nederlanders waren, ruim 600.000 meer dan in 1913. Tegelijkertijd was het districtenstelsel ingeruild voor een stelsel van evenredige vertegenwoordiging. Kiezers stemden niet langer op iemand die hun district vertegenwoordigde, een politicus die ze kenden en konden aanspreken. Ze stemden nu op landelijke lijsten. De honderd zetels

in de Tweede Kamer werden naar rato van het percentage stemmen over de verschillende partijen verdeeld. Dat had nogal wat gevolgen: voorheen telden stemmen van socialisten in een district in Limburg net zomin mee als die van katholieken in Groningen. Ze gingen verloren in de grote meerderheid van respectievelijk katholieken en protestanten in de betreffende districten. In 1918 was een stem in Maastricht precies evenveel waard als een stem in Groningen of in Middelburg. Elke stem telde. En ieders stem telde: er was zelfs een opkomstplicht. Burgers hadden niet alleen het recht om te stemmen, op straffe van een boete moesten ze er ook gebruik van maken.

Het overgrote deel van de Maastrichtenaren die gouverneur Ruijs in het stembureau tegenkwam, had nooit eerder gestemd. Was het stemrecht tot dan toe voorbehouden geweest aan een beperkte groep burgers van Maastricht, nu mochten de arbeiders van de Regout-fabrieken, de sjouwers in de haven, de metselaars en de vuilophalers meebeslissen. Dus niet alleen de bewoners van de statige herenhuizen in de Breestraat, maar ook die van de nabijgelegen Stokstraat, een van de armste achterbuurten van Nederland. Misschien moest Ruijs wachten voordat hij kon stemmen, want als de berichten uit andere steden een trend weergaven, dan was het ook in Maastricht de hele dag druk bij de stembureaus. Dat kwam niet alleen door de opkomstplicht: soms deed een kiezer er gewoon wat langer over. Zelfs voor de mensen die al eens eerder gestemd hadden, was het allemaal nieuw en anders. Het stembiljet was omvangrijk: het bevatte dertig lijsten met soms meer dan tien namen. Misschien stonden de afgevaardigden die de kiezers van oudsher kenden er nog wel op, maar het was nog niet zo eenvoudig hen terug te vinden. Vaak hadden kiezers hiervoor tijd nodig, zoals een zich opgejaagd voelende 83-jarige man, die tegen de voorzitter van een stembureau in Amsterdam zei: 'U kunt het niet helpen dat ze deze nieuwigheid hebben ingevoerd. Ik echter ook niet, en om goed te stemmen, moet ik behoorlijk mijn tijd hebben.'⁶

De verkiezingscampagnes waren aangepast aan de nieuwe omstandigheden. Het was niet meer nodig de kiezers over te halen naar het stembureau te komen, nu was het zaak dat ze daar de 'juiste keuze' maakten. Wat dat voor katholieke kiezers betekende, daarover liet het katholieke dagblad *De Tijd* geen misverstand bestaan: STEMT DE ROOMSCHE LIJST EN NR. 1 luidde de paginabrede kop op 2 juli.⁷ Ook dat was een nieuwigheid: er was een nummer één, een lijsttrekker, degene die boven aan die lange lijst van namen stond. Bij wijze van kleine concessie aan het oude systeem, konden die lijsttrekker en de bovenste namen op de lijst wel verschillen in de achttien kieskringen die Nederland telde. Zo werd

in Kieskring XVIII, die heel Limburg omvatte, de 'Roomsche Lijst' aangevoerd door monseigneur Willem Hubert Nolens, de Limburgse priester-politicus die sinds jaar en dag de leider was van de katholieken in de Tweede Kamer. In de kieskringen in Noord- en Zuid-Holland stond bij de katholieken Kamerlid en ex-minister Maximilien Kolkman bovenaan, in Arnhem en Nijmegen Kamerlid Antoine van Wijnbergen. Bij de Sociaal Democratische Arbeiders Partij (SDAP) was Kamerlid Pieter Jelles Troelstra lijsttrekker in de Kieskring Amsterdam; in Limburg was dat de bekende Maastrichtse activist Willem de Jonge, de leider van de Coöperatieve Broodbakkerij. Bij de Christelijk Historische Unie (CHU), een van de protestantse partijen, was de 81-jarige Alexander de Savornin Lohman in het hele land de lijsttrekker: er was geen potentiële CHU-kiezer die hem niet kende.⁸

De oproep om toch vooral te stemmen op nummer 1 had ten doel te voorkomen dat kiezers via voorkeurstemmen 'minder gewenste personen' lager op de lijst aan een zetel hielpen.⁹ Zo zouden ze bijvoorbeeld lager staande vertegenwoordigers van de arbeiders kunnen kiezen en dat was niet de bedoeling. Maar de eerste prioriteit was natuurlijk dat ze de juiste lijst kozen. Op de binnenpagina van *De Tijd* liet de bisschop van Haarlem weten dat 'katholiek stemmen' een 'gewetensplicht' was.¹⁰ In *De Limburger Koerier* werd monseigneur Nolens wekenlang aanbevolen, linksboven op de voorpagina.¹¹ De meeste Nederlandse dagbladen hadden nauwe banden met politieke partijen en vrijwel allemaal gaven ze een stemadvies. De *Nieuwe Rotterdamsche Courant* beval aan, 'met den meesten aandrang', om op de vrije liberale lijst te stemmen.¹²

Ook praktische hulp werd geboden. Zo had *Het Volk*, de spreekbuis van de socialistische SDAP, nieuwe kiezers geïnstrueerd met een artikel 'Hoe men stemt'. De krant vertelde hoe laat het stembureau openging, waar de kiezer naartoe moest en dat werkgevers de kiezer gedurende twee uur de mogelijkheid moesten geven om te stemmen. Verder beschreef de krant hoe de stem moest worden uitgebracht en gaf de vermaning niet op het biljet te schrijven en er geen handtekening op te zetten. Bij de instructies hoorden ook: 'men zoek op het biljet den socialistische lijst op' en 'men handelt het meest naar de wenschen der partijorganisatie als men het ruitje vóór den eersten naam van de socialistische lijst zwart maakt'.¹³ Dit was geen overbodige instructie, want tot in lengte van jaren zouden kiezers het ruitje áchter de gewenste naam inkleuren.

Ogenscheinlijk zou het algemene kiesrecht de partij van de arbeiders – de SDAP – ten goede komen, maar dat sprak niet vanzelf. Allereerst moesten de socialisten de katholieke arbeiders overhalen om de door de bisschoppen uitgesproken gewetensplicht te negeren. Vervolgens moesten ze voorkomen

dat die arbeiders zouden stemmen op linkse splinterpartijen van communisten, christensocialisten en anarchisten. Het was een uitdaging.

Zoals altijd werd er met een zwart potlood gestemd, maar de zwarte letters gecombineerd met het zwarte hokje dat ook nog eens zwart gemaakt moest worden, maakten zowel het kiezen als het tellen nogal lastig. De SDAP had in zijn campagne daarop ingespeeld met het motto: 'Stem rood door Troelstra zwart te maken'. Drie dagen na de verkiezingen stelde een ingezondenbrievenschrijver in de *Nieuwe Rotterdamse Courant* voor om voortaan met een rood potlood te stemmen.¹⁴

Hoewel in 1918 alleen de mannen mochten stemmen, konden vrouwen wel kandidaat zijn. Verscheidene partijen hadden vrouwen op hun lijst gezet. Zo werd er stevig campagne gevoerd voor de feministe Aletta Jacobs, die prominent op de lijst stond van de Vrijzinnig-Democratische Bond (vdb), een van de drie liberale partijen. Bij stembureaus stonden groepjes niet-stemgerechtigde vrouwen die de mannen opriepen op Jacobs te stemmen. Bij de SDAP voerden de vrouwen campagne voor Suze Groeneweg.¹⁵ Ook vóór de opkomst van moderne mediacampagnes waren sommige partijen al heel creatief. Namens de Economische Bond van ex-minister M. Treub verscheen bij sommige stembureaus een ezel voorzien van een plakkaat met de tekst: 'Weest niet zo'n ezel als ik, weest niet zo koppig als ik, maar stemt op de kandidaten van den Economischen Bond.' Er waren adverteerders die hun boodschap hadden aangepast: 'Kiezers! Geen vage beloften, geen ijdel klanken, doch bewijzen levert ERDALIN SCHUURPOEDER, dat zij 't werk van Uwe vrouw vergemakkelijkt. Dit is ook uw belang.'¹⁶

Door het stelsel van evenredige vertegenwoordiging was het voor het eerst lonend en zelfs noodzakelijk om landelijk campagne te voeren, en met name de grote partijen hadden zich actief betoond. Er waren optochten, manifestaties en tournees geweest. De katholieken hadden grote bijeenkomsten georganiseerd in Amsterdam en Den Haag, ver buiten wat tot dan toe hun normale werkterrein was.¹⁷ In het hele land probeerden de socialisten arbeiders over te halen op hen te stemmen. Grote woorden werden in de strijd gegooid. De SDAP beloofde een hoopvolle dageraad, de katholieken waarschuwden voor de goddeloze rooien, die nietsvermoedende arbeiders konden verleiden tot een foute keuze.

Hoe de verkiezingen zouden uitpakken, was onzekerder dan ooit. Wat zou de uitbreiding van het kiezersbestand opleveren? Zouden de katholieke arbeiders, nu ze mochten stemmen, de SDAP steunen of toch maar katholiek kiezen? Zouden de ARP en de CHU de gelederen gesloten kunnen houden? Wat was de toekomst van de liberale partijen die zwaar geleund hadden op de welgestelde elite die altijd al kiesrecht had gehad?

Zouden de socialisten kunnen doorbreken naar een niveau waarop ze een claim konden leggen op regeringsmacht? Zouden ze dat wel willen?¹⁸

EEN NIET BIJZONDER GELUKKIG LAND

‘Het zal een in alle opzichten nieuw tijdperk zijn, dat in 1918 aanbreekt,’ schreef de politicus P. Oud helemaal aan het begin van *Het jongste verleden*, zijn zesdelige parlementaire geschiedenis van het interbellum.¹⁹ Tegenstellingen die de politiek decennialang hadden verdeeld, uitbreiding van het kiesrecht en de publieke financiering van het bijzonder onderwijs, waren nu opgeheven. Niet iedereen was gelukkig met wat de ‘pacificatie’ werd genoemd, maar zij was tot stand gekomen. De gevolgen ervan zouden de Nederlandse politiek voorgoed veranderen. De sociale kwestie zou nieuwe verdeeldheid brengen.

Ook in andere opzichten kwam in 1918 een einde aan een tijdperk. De Grote Oorlog, woedend sinds augustus 1914, liep ten einde, maar op 3 juli was nog niet duidelijk hoe en wanneer dat zou gebeuren. Weliswaar was Nederland neutraal gebleven en gespaard voor geweld, maar het was niet aan de gevolgen van de oorlog ontsnapt. Nederland sloeg de maatschappelijke ontwikkelingen elders gade, met ongemak bij de elite, met spanningsvolle verwachting bij sommige socialisten.

Zou de onrust overslaan naar Nederland? Soms leek het erop. Bij een aardappeloproer in Amsterdam vielen in juli 1917 9 doden en 114 gewonden. Een burgemeester in Noord-Holland telegrafeerde de regering: ‘Zend aardappelen of huzaren, want oproer dreigt.’ De revolutie die in november 1917 in Rusland had plaatsgevonden, veroorzaakte rimpels in de rest van Europa, en niet alleen omdat vermogende burgers de waarde van hun Russische staatsobligaties zagen verdampen. In Duitsland rommelde het. Er hing verandering in de lucht – echte verandering, niet zomaar een uitbreiding van het kiesrecht. Onder politieke commentatoren heerste een broeierige opgewondenheid.²⁰

Het was een niet bijzonder gelukkig land dat op 3 juli ter stembus ging. De jaren 1917 en 1918 waren voor Nederland de zwaarste in de oorlog geweest. Oorlogsmoeheid drukte de stemming, schaarste en rantsoenering leidden tot onvrede.²¹ Er was gebrek aan voedsel, er was gebrek aan brandstof. De eerste jaren was de terugval in Duitse kolen opgevangen met extra import uit Engeland. Toen Duitsland in februari 1917 de onbeperkte duikbootoorlog afkondigde, nam de aanvoer van kolen uit Engeland sterk af. Vanwege de strenge winter die de binnenscheepvaart lamlegde, konden Limburgse kolen het Westen en Noorden niet berei-

ken.²² De hele economie leed eronder. De productie daalde, mensen werden ontslagen, fabrieken sloten hun deuren. In de havens was het stil.

Nederland trok de broekriem aan en probeerde creatief in te spelen op de tekorten. Brandhout haalden de burgers uit de toen nog uitgestrekte Nederlandse bossen, die behoorlijk werden uitgedund. Sinds februari 1917 was het voedsel op rantsoen, en dat gold voor steeds meer producten. Die maand waren de eerste broodkaarten verschenen, aanvankelijk goed voor 400 gram bruinbrood per persoon per dag, maar op 2 april werd dat teruggebracht tot 310 gram. In september 1917 ging het rantsoen verder omlaag naar 255 gram en op 30 maart 1918 nog verder naar 200 gram. Boeren werden verplicht hun hele graanoogst in te leveren en toen ze dat gebod op grote schaal ontdoken, schakelde minister F. Posthuma van distributie het leger in. Op 25 maart 1917 was de rantsoenering van vlees ingevoerd: 300 gram per persoon per week, in opdracht van de minister aangeboden in de vorm van de beruchte 'eenheidsworst' waarin alle vlees voor iedereen op gelijke wijze werd doorgedraaid.²³ Consumenten waren er enthousiaster over dan de slaggers, die weinig meer te doen hadden.

Overall waren gaarkeukens opgericht. Centrale keukens leverden maaltijden voor 10 cent per portie, met de nadrukkelijke kanttekening dat dit niet gold als bedeling: je moest er immers voor betalen.²⁴ In Amsterdam werd deze gaarkeuken 'de Centrale Trog van Wibaut' genoemd, naar de socialistische wethouder van de hoofdstad. Wibaut had rijst ingeslagen om eventuele tekorten aan aardappelen op te vangen, maar van dat soort gekkigheid moesten Amsterdammers niets hebben. Zelfs honger maakte van rijst geen aantrekkelijk alternatief.²⁵ Op sommige plaatsen was sprake van hongeroedeem. Tulpenmeel, eikelkoffie, bramenthee en kunstsigaren namen de plaats in van de originele producten. Hongerige burgers klaagden dat een kwart van de Nederlandse aardappel-oogst naar Engeland en Duitsland ging, in ruil voor brandstof. Grote boeren verdienden kapitalen, maar de meeste weezin riep de illegale verrijking op door zogenoemde ow'ers, oorlogswinstmakers. Alsof dat nog niet genoeg was, hadden alle Nederlanders, rijk of arm, te lijden onder de Spaanse Griep die in de jaren 1918 en 1919 wereldwijd heerste en waarschijnlijk meer slachtoffers maakte dan de oorlog zelf. In Nederland overleden meer dan 20.000 mensen direct aan de griep; in een afgeleide vorm, zoals longontsteking, mogelijk meer dan 60.000.²⁶

Tijdens de winter van 1917-1918 lag het Nederlandse economische leven grotendeels stil. De kolennood had niet alleen gevolgen voor de industrie en de gewone burger thuis, ook het openbare leven leed eronder. Straatverlichting werd uitgeschakeld. Winkels en etalages moes-

ten donker blijven, en toen de nering zich verplaatste naar cafés die wel licht hadden, kwam er een verbod op het drijven van handel in etablissementen. Scholen werden gesloten, vakanties opgerekt. Kerkdiensten en theatervoorstellingen mochten niet meer 's avonds gehouden worden; een deel van het Rijksmuseum werd gesloten. Het aantal treinreizigers per coupé werd verhoogd. De studentensociëteit Minerva in Leiden moest om twee uur 's nachts haar deuren sluiten.²⁷

In zijn boek over deze periode, *De donkere poort*, uit 1931, stelt de journalist P. Ritter blijmoedig vast: 'Een volk, met minder innerlijken weerstand dan het onze, zou er volkomen aan zijn bezweken.' Maar hij noteert niettemin 'het bederf'. Er werd flink gestolen: lood van daken, koper van brandkranen, ijzeren deksels van putten, kleding. Allemaal goederen die in Duitsland veel geld opbrachten. Nabij Apeldoorn werd een kar met een lading geslachte katten in beslag genomen. Ook honden waren hun leven niet zeker. Ondanks de dreiging van hoge boetes werd overal clandestien geslacht. Op de 'lichtloze straten en wegen' deden zich steeds meer gewapende overvallen voor. Erger nog voor de vele moraalridders was dat de losbandigheid toenam, en dat gold ook voor het aantal buitenechtelijke geboorten.²⁸

De soldaten die sinds 1914 gemobiliseerd waren, hingen verveeld rond in de kazernes. Ze klaagden over de slechte kwaliteit van het kazernevoer, over de leiding, de zinloosheid van hun dagelijkse bezigheden en de onderdanigheid aan officieren die het *Handboek Soldaat* hun voorschreef.²⁹ Hun gezinnen kregen een magere vergoeding voor de afwezigheid van broodwinners. Voor de overheid was de mobilisering een kostbare zaak. Ook op andere terreinen ging de overheid in deze periode noodgedwongen een grotere rol spelen, en dat zou na de oorlog niet zomaar weer veranderen.

Sinds 1913 had een buitenparlementair kabinet onder leiding van de liberaal P. Cort van der Linden het land geleid. Toen de oorlog begon, kwam dat goed uit. De politici verklaarden zich bereid de strijdbijl tijdelijk te begraven. Cort van der Linden zou in later jaren een reputatie verwerven als de onpartijdige staatsman die Nederland met vaste hand door de oorlog had geleid en kundig het algemeen kiesrecht en de publieke financiering van het onderwijs had ingevoerd. In de aanloop naar de verkiezingen van 1918 kon Cort van der Linden echter weinig goed meer doen.³⁰ Zijn kabinet was uitgeregeerd, zo voelde iedereen het, koningin Wilhelmina voorop. Vooral minister Posthuma, verantwoordelijk voor de distributie, had bij haar afgedaan, zoals Den Hertog het omschrijft.³¹

In 1918 zat koningin Wilhelmina twintig jaar op de troon. Ze had zich ontpopt als een zelfstandig denkend monarch, soms een tikkeltje

te zelfstandig voor de politici. Regelmatig had de koningin geïnterveneerd bij kabinetsformaties door iemand naar voren te schuiven als formateur of juist iemand opzij te zetten. Wilhelmina had een uitgesproken voorkeur voor 'sterke mannen'. Die voorkeur hield weinig rekening met de politieke verhoudingen of de stemming in het land, laat staan met de electorale resultaten, maar paste wel in de sfeer van die jaren. Verder was de koningin behept met een in haar kringen gebruikelijk wantrouwen jegens katholieken en had ze niet veel affiniteit met de zuidelijke provincies.³²

EEN AFGELEGEN PROVINCIE

Meer nog dan de rest van Nederland had Limburg, de provincie van Ruijs de Beerenbrouck, te maken gehad met de oorlog. Limburg was altijd een buitenbeentje geweest, een afgelegen provincie, maar tijdens en door de oorlog was de provincie vaster aan Nederland gekoppeld geraakt dan ooit tevoren. De Duitsers hadden in 1914 de Nederlandse neutraliteit gerespecteerd en waren bij Luik, net onder Maastricht, de grens overgegaan.³³ Was Limburg tot dan toe altijd meer verbonden geweest met de omliggende landen dan met de rest van Nederland, nu er langs de hele grens versperringen en blokkades lagen, waren die banden ineens verbroken. Duitse marken en Belgische franken die in het dagelijks leven normale betaalmiddelen waren geweest, verdwenen uit de circulatie. Verkeersstromen moesten zich nu wel richten op het Noorden, en ondernemers hadden geen andere keuze dan daarin mee te gaan. Dankzij de dienstplicht, die gold sinds 1898, en door de mobilisatie sinds 1914, kwamen jongemannen uit het Noorden naar Limburgse kazernes. Limburgse jongens die buiten hun provincie werden geleverd, zagen wat van de rest van Nederland. Volgens Schöffers was het de Eerste Wereldoorlog die de Limburgers het besef gaf bij Nederland te horen.³⁴

De ligging van Limburg, omsingeld door oorlogsgebied, had het gouvernement van de provincie eindeloze hoofdbrekens gekost. Dat begon direct in augustus 1914 toen een enorme stroom Belgische vluchtelingen de grens overstak. Tijdens de oorlog had de gouverneur, jonkheer Gustave Ruijs de Beerenbrouck, zijn gezag moeten delen met de militaire autoriteiten; vaak had hij het zelfs moeten overdragen. De problemen met vluchtelingen, oorlogsdreiging en economische malaise groeiden hem steeds meer boven het hoofd. Toen zijn vrouw in het voorjaar van 1918 ziek werd, werd het hem te veel. Eind april 1918 was Gustave zover dat hij wel ontslag wilde nemen, op voorwaarde dat zijn 44-jari-

ge zoon, jonkheer Charles Ruijs de Beerenbrouck werd benoemd tot zijn opvolger. Hogere machten in Den Haag stemden daarmee in. Ze regel- den de benoeming razendsnel, waarop het Kamerlid op 16 mei 1918 werd beëdigd als gouverneur.³⁵ Terwijl de socialistische pers hierin een voor- beeld zag van hoe de regenten de baantjes binnen de familie hielden, zag het katholieke dagblad *De Tijd* er de benoeming in van een man die voor dit ambt was geboren.³⁶

Geboren en getogen in Limburg, ervaren als lid van de gemeenteraad en van de Tweede Kamer, met contacten over de hele breedte van het katholieke leven in Nederland, leek Ruijs bij uitstek op zijn plaats te zijn als gouverneur, maar schijn bedroog. Als Kamerlid was hij sterk aan het Haagse verknocht geraakt. Hij had uitgezien naar de verkiezingen, naar 3 juli 1918. Voor het eerst in zijn parlementaire carrière hoefde Ruijs zich geen zorgen te maken over zijn Kamerzetel. Hij zou hoog op de katholie- ke lijst komen te staan en zeker gekozen worden. Dat was een hele voor- uitgang vergeleken bij de dodelijk vermoeiende en vaak vervelende cam- pagnes die hij eerder in het kiesdistrict Gulpen had moeten voeren. Ruijs deelde de verwachting dat de katholieken door het algemeen kiesrecht hun aantallen zouden kunnen omzetten in echte politieke macht. Zelf kon hij hopen op het voorzitterschap van de Tweede Kamer.

Na 16 mei werd dat allemaal anders. Nu moest Ruijs zich officieel af- zijdig houden. Hij moest de campagne overlaten aan anderen, voorop de katholieke geestelijkheid die zich behoorlijk actief toonde. In de week voor Pasen werd een vastenbrief voorgelezen die politieke onafhankelijk- heid 'een dwaling' noemde en waarschuwde dat het van Limburg zou af- hangen 'of ons land in de eerstvolgende toekomst al dan niet christelijk geregeerd zal worden'. Intensief huisbezoek en oproepen vanaf de kan- sel begeleidden de campagne, met ten slotte de boodschap: 'Aanstaande Woensdag zal Christus, als het ware voor het gerecht staan, dus gelovi- gen stemt op nummer 1 van lijst 4!'³⁷

Die aansporing had gouverneur Ruijs niet nodig. Ongetwijfeld maak- te hij op 3 juli 1918 het hokje zwart voor monseigneur Nolens. Ruijs kende de machtige Nolens heel goed: als Limburger, als Kamerlid, uit de Mijn- raad, eigenlijk uit alle geledingen van de katholieke politiek. Ruijs hoopte en verwachtte dat de katholieken de grootste partij zouden worden, mis- schien op de hielen gezeten door de SDAP. Dan zou het zomaar kunnen dat hij had gestemd op de eerste katholieke minister-president. Ruijs zou dat toejuichen, al wist hij dat het controversieel zou zijn om in Nederland een priester als minister-president te installeren. Misschien was dat ook niet verstandig, maar dat was van later zorg. In elk geval wist Ruijs dat hij had gestemd op de persoon die na de verkiezingen een hoofdrol zou spelen.

DEEL I

De aanloop

Een Limburgs katholiek gezin

Tot 1848 was de geschiedenis van de katholieken in Nederland, die voor het overgrote deel woonden in Noord-Brabant en Limburg, een treurig verhaal van discriminatie, achterstelling en uitbuiting. De Grondwet die dat jaar van kracht werd, bracht daar verandering in. Hij garandeerde de gelijkheid van de kerkgenootschappen, de vrijheid om de eigen godsdienst individueel en collectief te belijden, en de godsdienstige neutraliteit van de overheid. Een direct gevolg hiervan was dat de katholieke kerk zich weer mocht organiseren. In 1853 werd de bisschoppelijke hiërarchie hersteld in de vorm van vijf bisdommen met door de paus benoemde bisschoppen. In de woorden van de historicus Kossmann: de katholieken in Nederland waren zo niet langer 'een uit edelmoedigheid getolereerde minderheid' in 'een protestantse natie', maar een volwaardig deel van de bevolking.¹

Dat mocht formeel zo zijn, het zou nog lang duren voordat die grondwettelijke gelijkheid in de dagelijkse praktijk zou doorwerken en katholieken zich werkelijk als gelijkwaardige burgers geaccepteerd konden voelen. Protestanten bleven protesteren tegen de invloed die de paus had op de gelovigen. Zij hadden het over 'het gezag van een vreemde vorst'. Katholieken leden nog decennia onder een soms cru antipapisme. Mede als reactie daarop organiseerden de katholieken zich, zodat ze als groep konden optreden.

De conservatieve richting die de katholieke kerk vanaf het midden van de negentiende eeuw was ingeslagen, versterkte in eerste instantie beide tendensen. De in 1846 aangetreden paus Pius IX, bedreigd in zijn wereldse macht door de eenwording van Italië, creëerde een systeem waarin alles draaide om het kerkelijk gezag.² De paus stimuleerde een paternalistisch 'ultramontanisme', in de woorden van de kritische kerkhistoricus Hans Küng een 'emotioneel-sentimentele verering van de heilige vader'.³ Voorzien van bisschoppen en een drang om zichzelf te profileren,

richtten de Nederlandse katholieken zich meer en meer op Rome. De bisschoppen legden een strakke discipline op. 'Trouw aan Rome' werd een banier van allerlei organisaties, Pius-genootschappen genaamd. Onvoorwaardelijke gehoorzaamheid werd het parool. De boze buitenwereld werd afgeschermd met de knusse huiselijke warmte van het katholieke dagelijks leven, met volksvroomheid, bedevaartstochten, religieuze massa-artikelen en een uitgebreide Mariaverering, nadat in 1854 het dogma van 'Maria's onbevleete ontvangenis' was afgekondigd. Het was de opmaat naar het rijke roomse leven zoals het in de eerste helft van de twintigste eeuw werd genoemd.

Deze ontwikkelingen werkten door in de politiek. Had de katholieke elite tot 1848 meestal gemene zaak gemaakt met de liberalen, nu begon ze zich te richten op andere onderwerpen en op eigen invloed. In 1864 werd de conservatieve richting binnen de kerk ook politiek-maatschappelijk geconsolideerd met de encycliek *Quanta Cura*. Daarin sprak de paus zich uit tegen moderne politieke ontwikkelingen als de scheiding van kerk en staat, vrijheid van meningsuiting en een vermeende secularisering, bijvoorbeeld in het onderwijs. De encycliek ging vergezeld van een *Syllabus Errorum*, een lijst van moderne 'dwalingen' waarvoor gelovigen moesten waken, zoals het liberalisme en het socialisme. Volgens de paus moest iedere katholiek het als zijn opdracht zien deze '-ismes' te bestrijden. Dit was niet enkel een defensieve strategie ter verdediging van de kerk, maar ook een offensief tegen de moderne tijd. De index van voor katholieken verboden boeken werd uitgebreid. De dogma's van absoluut pauselijk gezag en pauselijke onfeilbaarheid, uitgesproken in 1870, voltooiden dit katholieke bolwerk.⁴

In de loop van de negentiende eeuw werd de verering van de paus onder de katholieken in Nederland almaar intenser. Zijn absoluut gezag stond niet ter discussie en de Nederlandse katholieke publieke opinie stond massaal achter Pius IX. De Limburgse commissaris van de Koningin P. van der Does de Willebois stelde in zijn jaarverslag in 1871 dat Limburg zeer was gehecht aan de katholieke kerk en dat de bewoners zich (tot zijn spijt) gedroegen als 'gehoorzame kinderen [...] van Rome en van de kerk'.⁵

Het was een soms ongemakkelijk samenleven van noordelijke protestanten en zuidelijke katholieken. Dat bleek bijvoorbeeld op 1 april 1872, toen werd herdacht dat drie eeuwen tevoren de protestantse watergeuzen Den Briel hadden veroverd op de Spaanse landvoogd Alva. De inname van het stadje aan de monding van de Maas, toen op het eiland Voorn, gold als het begin van de opstand tegen Spanje. Het geuzenepos was een belangrijk onderdeel van het verhaal van de wording van de Nederlandse

natie, in dit verhaal een bij uitstek protestantse natie. Het was sterk verbonden met de Oranjes, wat koning Willem III onderstreepte door actief deel te nemen aan de herdenkingsfestiviteiten.

Het had een feest voor alle Nederlanders moeten zijn, maar lang niet iedereen vond deze herdenking het vieren waard. De katholieken in Noord-Brabant en Limburg waren niet vergeten dat ze eeuwenlang door de Republiek waren onderdrukt. Daarom deed men niet mee op 1 april 1872. Wel herdachten de katholieken drie maanden later, in juli, 'de martelaren van Gorcum': negentien katholieke religieuzen die door de watergeuzen in de buurt van Den Briel waren opgehangen. Deze martelaren waren in 1867 heilig verklaard en werden in Nederland vereerd als authentieke helden. Voor katholieke Nederlanders waren zij deel van de vaderlandse geschiedenis.

Het ongemak rondom de herdenking van Den Briel raakte een open zenuw bij de katholieke elite. Ze kreeg het verwijt dat ze, als het crop aankwam, de autoriteit van de paus stelde boven die van het burgerlijk gezag: katholieken waren niet voldoende vaderlandslievend en Oranjegezind. Intellectuelen en de politieke leiders waren bang dat dit het politieke isolement van de katholieken in Nederland zou vergroten. Terwijl ze dat isolement wilden voorkomen, gebruikten ze tegelijkertijd het antipapisme om de eigen katholieke gelederen te versterken en als groep politieke kracht te ontwikkelen.

Aan het einde van de negentiende eeuw begonnen zich politieke partijen te organiseren. De gereformeerden liepen voorop. Ze verenigden zich in 1879 in de Anti-Revolutionaire Partij (ARP), onder leiding van Abraham Kuyper. Het stemrecht was beperkt: zowel de politici als de kiezers behoorden veelal tot de elite. Kuyper begon de 'kleine luyden' te organiseren en politieke macht te verschaffen. Andere politieke richtingen volgden.

In het katholieke zuiden speelde de politieke strijd zich af tussen liberalen die katholiek waren, maar zich niet de wet lieten voorschrijven door de bisschoppen en de katholieke conservatieven, die klerikaal waren ingesteld en braaf de bisschoppen volgden. Voor de laatste groep was het rooms-katholieke geloof de belangrijkste politieke inspiratiebron, inclusief de daarbij horende discipline. Geleidelijk aan gingen de conservatieve katholieken domineren en werden in het Zuiden de liberalen als politieke machtsfactor geëlimineerd.

De confessionele tegenstellingen werden iets verzacht door opportuun pragmatisme toen aan het einde van de jaren zeventig van de negentiende eeuw door Kuyper de gedachte van de antithese werd gelanceerd. In deze visie liep de frontlijn in de politiek tussen de christelijke

groeperingen (katholieken én protestanten) en de niet-christelijke groepen (liberalen en socialisten). Een van de onderwerpen waarop katholieken en protestanten elkaar gemakkelijk vonden, was de wens om voor het bijzonder onderwijs, katholiek en protestants georganiseerd, dezelfde financiering te krijgen als het openbaar onderwijs. Samenwerking tussen katholieken en protestanten leverde bij de Tweede Kamerverkiezingen van 1888 een confessionele meerderheid op. Daarop vormden de twee christelijke stromingen in april 1888 voor het eerst samen een kabinet, het kabinet-Mackay. Een van de katholieke ministers was de Limburgse jonkheer Gustave Ruijs van Beerenbroek, prominent Tweede Kamerlid voor het district Maastricht.

EEN LIMBURGSE FAMILIE

In het katholieke zuiden kon de familie Ruijs de Beerenbrouck bogen op een lange geschiedenis van het bekleden van bestuursambten. In de zeventiende eeuw gebeurde dat in Opper-Gelre, in Spaans-Habsburgse dienst, wat het familiedevies kan verklaren: 'Antes morir que ser traidor' ('Eerder sterven dan verrader te zijn').⁶ Sinds 1816 behoorde de familie tot de adel, toen Edmond Ruijs (1759-1832) werd benoemd in de ridderschap van Limburg en voortaan als jonkheer door het leven mocht gaan. Edmond had 'de Beerenbrouck' aan zijn naam toegevoegd na zijn huwelijk in 1784 met Clara van Aefferden, Vrouwe van Beerenbrouck, een landgoed twintig kilometer ten noorden van Venlo, toen nog gelegen in Pruisisch territorium.

Toen in 1830 de Belgische Opstand losbarstte, was het gebied dat later de Nederlandse provincie Limburg zou worden een lappendeken van sterk van elkaar verschillende regio's, waar nauwelijks Nederlands werd gesproken. De voertalen waren lokale dialecten en Duits; in de 'betere kringen' sprak men Frans. In het dagelijks leven waren de Limburgers altijd meer gericht geweest op de naastgelegen gebieden dan op het noordelijk deel van het koninkrijk. Dat gold zeker voor de elite. Die studeerde in Leuven, zoog cultuur op in Brussel en trouwde met Franstalige adel. Omgekeerd had het koninkrijk zich nooit erg druk gemaakt over deze afgelegen provincie, zo katholiek, zo anders dan de rest van het land.

Tussen 1830 en 1839 was Limburg – een groter gebied dan het huidige Nederlandse Limburg – de facto Belgisch, met uitzondering van de legerplaats Maastricht en de vestingstad Mook. Edmond Ruijs bleef een trouw dienaar des konings. Zijn drie zonen hadden meer moeite om

hun loyaliteit te bepalen. Toen de provincie in 1839 toch weer bij Nederland kwam, kozen twee van hen voor België, terwijl de oudste, Charles Ruijs de Beerenbrouck (1789-1863), na enig geschipper aan Nederland de voorkeur gaf. Om zijn loyaliteit te onderstrepen, schreef hij na 1838 zijn naam op z'n Nederlands: Karel Edmond Maria Ruijs van Beerenbroek. In 1842 werd Karel lid van de Provinciale Staten van Limburg; van 1847 tot 1862 was hij gedeputeerde.

Karel Ruijs van Beerenbroek woonde in Roermond toen in 1842 zijn derde zoon Gustave werd geboren. Niet lang daarna verhuisde het gezin naar Maastricht. Gustave ging rechten studeren in Leiden en promoveerde in 1865 op stellingen. Daarna werkte hij korte tijd als advocaat in Maastricht, tot hij in juni 1867 werd benoemd tot substituut-officier van justitie in Roermond. De bisschopsstad, een kilometer of vijftig ten noorden van Maastricht, had betere tijden gekend. Kon Roermond in de eerste helft van de negentiende eeuw nog bogen op een bloeiende nijverheid, daar was rond 1870 weinig meer van over.⁷ Sinds 1853, toen de katholieke kerk zich in het protestantse Nederland weer mocht organiseren en het bisdom Roermond werd opgezet, draaide alles in de stad om de bisschop. Dat was veel bewoners niet goed gekomen. De meest ondernemende zakenlui waren vertrokken, moe van het conservatisme en de vele lokale conflicten, meestal veroorzaakt door de zware hand van de bisschop. De prelaat en zijn bureaucratie gaven Roermond een andere structuur en sociale atmosfeer dan het industriële maar mondaine Maastricht.⁸

Op 8 oktober 1872 trouwde Gustave Ruijs in Roermond met zijn volle nicht, de Belgische Marie Isabelle Louise Ruijs de Beerenbrouck, de dochter van zijn vaders jongste broer.⁹ Zo werden de twee takken van de familie die de Belgische Opstand uiteen had gedreven, weer verenigd. Het inkomen en de vooruitzichten voor promotie van de jonge substituut-officier waren aantrekkelijk, al kon Gustave zowel van zichzelf als van de kant van zijn vrouw beschikken over een aanzienlijk vermogen. Tot zijn bezittingen behoorden onder andere de landgoederen Beerenbrouck en Wolfrath, met daarop verscheidene pachtboeren.¹⁰

In dit gezin Ruijs-Ruijs werd Charles Joseph Marie op 1 december 1873 geboren, zijn zuster Marie Louise volgde in september 1875. Hoewel vader Gustave Ruijs werd gewaardeerd als Roermondse notabele, was hij bijzonder in zijn nopjes toen hij in mei 1877 werd benoemd tot rechter bij de arrondissementsrechtbank in Maastricht. Niet alleen ging hij er qua inkomen behoorlijk op vooruit, bovenal bood Maastricht hem allerlei mogelijkheden om maatschappelijk actief te worden. Gustave Ruijs was veel meer verknoopt met Maastricht, en de stad was in alle opzichten interessanter dan Roermond.

In Limburg was Maastricht verreweg de belangrijkste stad. Het was een van de weinige industriële kernen in een zich traag ontwikkelend Nederland.¹¹ Maastricht was van oudsher een armoedige stad, een van de armste van Nederland. Dat werd alleen maar erger door de industrialisatie en de toestroom van arme landarbeiders die verpauperde stedelingen werden.¹² De belangrijkste ondernemer in de stad was Petrus Regout, die sinds 1834 zijn kristalslijperij had uitgebouwd tot een imperium met onder meer een aardewerfabriek, een glasblazerij, een geweerfabriek en een gasfabriek. Het werk in zijn bedrijven was gevaarlijk en ongezond. De lonen waren laag, de werkdagen lang. Wie dat niet beviel, kon inrukken en kon de kans op werk elders wel vergeten. Regout spande de kroon, maar de andere fabrieken in Maastricht waren geen haar beter.¹³ Door een permanent gebrek aan woningen waren de meeste Maastrichtenaars deplorabel gehuisvest.

Misstanden waren in 1841 in een enquête aan de kaak gesteld, maar niemand had er wat aan gedaan; de urgentie ontbrak.¹⁴ Regout verzette zich tegen elke vorm van arbeidswetgeving, met als argument dat het zijn ondernemersvrijheid aan banden legde. Hij lobbyde daarvoor actief in Den Haag en bij de koning, en vond een willig oor. De katholieke clerus legde de ondernemers geen strobreed in de weg. De enkele priester die een woord van protest liet horen, zoals kapelaan Jan Hendrik Wijnen van de Mathias-parochie, werd buitengesloten en geneutraliseerd, ongeveer zoals Louis Paul Boon het lot beschrijft van Pieter Daens in het Belgische Aalst.¹⁵

De Maastrichtse elite bestond tussen 1850 en 1890 uit ongeveer 150 families.¹⁶ Deze elite was niet homogeen. De groeiende groep academici, met name juristen en andere beoefenaars van vrije beroepen, verkeerde niet altijd op goede voet met de oude garde van ondernemers, wijnkopers, brouwers en renteniers.¹⁷ Dat was niet alleen een kwestie van belangen tegenstellingen of van ongenoegen over industriële uitbuiting, maar draaide evenzeer om status, om aristocraten versus parvenu's, en ook – steeds meer – om de intensiteit waarmee het katholieke geloof werd beleefd. Als de materiële belangen gelijk opliepen, zoals bij de verdediging van particuliere eigendom of het voorkomen van onrust, bleken ze dicht bij elkaar te staan. Beide groepen deden aan armenzorg en onderwijs, zij het marginaal. Niemand bepleitte structurele veranderingen.

Deelname aan de gemeentepolitiek was tot laat in de negentiende eeuw exclusief voorbehouden aan de maatschappelijke bovenlaag. In Maastricht stond de gemeenteraad in hoog aanzien. Volgens de historicus N. Bos vertoonde een gemeenteraadslid zich op straat immer in een zwart pak en voorzien van een zijden hoge hoed. Gemeenteraadsliden

hechtten aan het pluche en de macht: ze bleven lang zitten.¹⁸ Omdat het kiesrecht, zowel actief als passief, beperkt was tot hun eigen groep, konden ze uitdagingen van buiten de eigen kring lang tegenhouden. Toen later in de negentiende eeuw succesvolle kleinburgers en nog later arbeiders hun entree maakten in de lokale politiek, zorgde dat voor de nodige opschudding.

In mei 1877 vestigde het gezin Ruijs zich in Maastricht, waar vader Gustave Ruijs binnen korte tijd allerlei lokale bestuursfuncties bekleedde. In 1880 stelde hij zich kandidaat voor de gemeenteraad. Hij presenteerde zichzelf als 'de katholieke kandidaat' tegenover de liberaal F. Fouquet. Gegeven de liberale samenstelling van het electoraat was succes zeker niet vanzelfsprekend. Gustave won met 607 tegen 605 stemmen, maar na een klacht bleken bij hertelling twee stemmen ongeldig. Bij een nieuwe stemronde in oktober won Gustave duidelijker: 664 tegen 597.¹⁹ De controverse rondom deze verkiezing leverde hem de naamsbekendheid op die de volgende stap een stuk gemakkelijker maakte. Een maand later overleed baron C. de Bieberstein Rogalla Zawadsky, sinds jaar en dag liberaal Kamerlid voor het district Maastricht. Opeens bleek Gustave goed gepositioneerd voor een gooi naar deze open Kamerzetel. Hij greep zijn kans.

In een brief aan de kiezers stelde Gustave dat hij de belangen zou dienen van de godsdienst en het bijzonder onderwijs. Geen opmerkelijke onderwerpen, maar de kandidaat ging verder, hij was nog een graadje conservatiever. Gustave meende dat landbouw de hoofdbron was van welvaart in Limburg en hij beloofde die waar mogelijk te bevorderen. Voor een politicus uit een van de eerste echte fabriekssteden van Nederland mag dat een opmerkelijke stellingname heten; het vertelt iets over zijn wereldvisie. Gustave Ruijs zag van landbouw en grondbezit alleen de positieve kant, van industrie vooral de schaduwzijde, niet zozeer in de uitbuiting en armoede, maar veeleer in de morele ontredde-ning van katholieke arbeiders.

Gustave Ruijs werd gemakkelijk gekozen. Het zou een veilige Kamerzetel blijken: hij won opeenvolgende verkiezingen. Gustave bleef het lidmaatschap van de gemeenteraad en van de Tweede Kamer combineren; dat was de manier om in een stad als Maastricht gezag en invloed te behouden. Als Kamerlid was Gustave Ruijs uiterst conservatief. Hij viel op, zelfs in een omgeving van louter conservatieven. Uitbreiding van het kiesrecht was voor hem niet aan de orde: de mindere klasse was er niet rijp voor. Het zou 'onrechtvaardig' zijn, meende Gustave, want 'de gegoe-den zouden onder de heerschappij van de lagere klassen komen; het zou niet voeren naar democratie, maar naar sociaaldemocratie; het algemene stemrecht was niet doel, maar middel om te komen tot collectief bezit'.²⁰

STRIKT KATHOLIEKE NORMEN

Thuis in Maastricht was Gustave Ruijs een strenge vader. 'Je wil staat in de hoek boven', zei hij regelmatig tegen zijn kinderen. Stand verplichtte, dat sprak voor zich. De elite had een voorbeeldrol, zowel in gedrag als in geloofsbeleving.²¹ Charles en zijn zus Marie Louise waren van jongs af aan bijzonder godsdienstig. Ze zouden dat hebben van hun in België opgegroeide moeder. Hun geloofsbeleving paste in de conservatieve inslag van het katholicisme in Nederland en België. Volgens Frans Bolsius, een van de oprichters van St.-Thomas, de katholieke studentenvereniging in Amsterdam, en later Tweede Kamerlid voor Roermond, was Ruijs 'een man met meer dan gewone katholieke vroomheid'.²² Omdat hij een stil kind was en bijzonder godsdienstig, dacht menig dienstbode dat Ruijs kloosterling zou worden.²³ Hij ging als jongen al elke dag naar de kerk en zou die gewoonte zijn leven lang volhouden. Afgezien van een neiging tot driftbuien, die hij nooit helemaal zou kwijtraken, was Charles een braaf jongetje.²⁴

In huize Ruijs gold strikte handhaving van de katholieke normen, zoals het vasten op vrijdag en de zondagsrust. Het ontbrak er niet aan huishoudelijke hulp en dienstboden, maar op zondag hoefden die niet te werken. Dan moesten de kinderen zelf de tafel dekken en bedienen, een ervaring die blijkbaar opmerkelijk genoeg was om geboekstaafd te worden. Toen Ruijs in 1892 in Leiden ging studeren, vroeg hij de dienstboden voor hem te bidden.²⁵ Als hij in die jaren zijn ouders op Wolfrath bezocht, stuurde Ruijs de knechten en meiden dagelijks naar de kerk, en gaf hij iedereen opdracht om negen uur 's avonds de rozenkrans te bidden.²⁶ Hij gaf zelf altijd het voorbeeld.²⁷

Een geliefd familieverhaal wilde dat Gustave Ruijs in zijn tijd als minister van Justitie op een vrijdag op lunchaudiëntie ging bij de koning. Hij had verlangd dat hij geen vlees voorgeschoteld zou krijgen, want dat was strijdig met de katholieke voorschriften.²⁸ Misschien niet direct een revolutionair optreden, maar tegenover het protestantse hof getuigde het van een zelfverzekerde en trotse houding. De eigenzinnigheid werd gewaardeerd: als prominent katholiek zou Gustave na de dood van Willem III in 1890 gevraagd worden zitting te nemen in de voogdijraad van kroonprinses Wilhelmina. Volgens sommige kranten zou zij hem zelfs 'oom' hebben genoemd. Van dit laatste is geen bevestiging te vinden, maar dat koningin Wilhelmina in 1918 opmerkte dat Charles op zijn vader leek, laat zien dat de familie Ruijs aan het hof bekend was.²⁹

Charles zat op de lagere school bij de Broeders van Maastricht, waar kinderen van diverse sociale achtergronden kwamen.³⁰ Afgezien van zijn

schoolgenootjes leefde hij in de beschermde wereld van de Maastrichtse upper class. Veel biografische artikelen over Ruijs melden dat vader Gustave zijn zoon regelmatig meenam naar gevangenissen en arme buurten. Het is onduidelijk wat hier werkelijkheid is en wat verdichting.³¹ Ruijs groeide op in een stad die enorme contrasten kende. De verschillen waren schrijnend. Ze waren niet alleen voor iedereen zichtbaar, ze werden agressief onderstreept. Voor Ruijs moeten ze volstrekt normaal geweest zijn. In zijn studie van Nederlandse elites in de negentiende eeuw laat Nick Bos Maastrichtenaren vertellen hoe in de zomer een deel van het park werd afgesloten als daar voor de 'deftige lui' een bal werd gehouden. De rest van de stad stond voor het hek naar 'al die deftigheid' te gapen. Afstand werd altijd bewaard, ook bij geloofsgerelateerde gebeurtenissen zoals eerste communies en begrafenissen. Contact tussen de elite van de stad en de 'gewone lui' was minimaal.³²

Auke van der Woud citeert een artikel uit 1884 van de sociale activiste Helena Mercier, waarin ze de situatie beschrijft in de tijd dat Charles Ruijs opgroeide.

Meer nog dan op het land zijn in de steden rijken en armen volstreckte vreemdelingen voor elkaar. Terwijl zij dag aan dag rakelings langs elkan-
der gaan, is het alsof er een muur tussen hen staat opgericht, die hen belet
iets van elkanders ervaringen en behoeften te vernemen. Disraeli noemt
hen twee volken die in hetzelfde land leven maar even vreemd zijn aan
elkanders gevoelens, gedachten en gewoonten, alsof zij in verschillende
luchtstreken thuis behoorden, of bewoners van verschillende planeten wa-
ren.³³

Het overgrote deel van de Maastrichtse elite was klassiek liberaal ingesteld en behoorlijk 'verfranst'. Die erfenis van voor de Belgische afscheiding bleef behouden tot ver in de twintigste eeuw. Volgens Marina Kessels' onderzoek naar het taalgebruik in Maastricht was het spreken van Frans een bewuste strategie om de hogere standen gesloten te houden.³⁴ Brieven, geboortekaartjes en huwelijksaankondigingen werden in het Frans opgesteld. Franse kindermisjes zorgden dat de kinderen de taal goed leerden en vaak gingen ze studeren aan Belgische, Franstalige universiteiten. De mode was Frans en in de schouwburg speelden voornamelijk Franstalige gezelschappen. De leesboekjes van de kleine Charles Ruijs waren even vaak Frans als Nederlands.³⁵ De elite mocht dan converseren in het Frans, om in Maastricht te kunnen communiceren, moest je het stadsdialect spreken.³⁶ Dat gold natuurlijk ook voor vader en zoon Ruijs. Het was de enige manier om actief te zijn in de loka-

le gemeenschap. Voor zover bekend, en voor zover te horen in spaarzame radio-opnames uit de jaren dertig, sprak Charles Ruijs in elk geval in die tijd Nederlands zonder Limburgs accent, zelfs zonder zachte g.

De sociale orde in die jaren werd weergegeven in standen.³⁷ De algemene houding was dat groepen met heel verschillende achtergronden, inkomens en leefgewoontes gescheiden moesten blijven. Dat was de gedachte achter het aanbieden van eerste, tweede en derde klasse wachtkamers en coupés in treinen. Zo hoefde men niet met elkaar in dezelfde ruimte te verkeren.³⁸ De verschillen bleken uit kleding, spraak en algemene houding, en waren duidelijk zichtbaar in de manier waarop mensen met elkaar omgingen, de rol die ze als vanzelf aannamen. Het bepaalde hoe je werd aangesproken. Voor vrouwen bijvoorbeeld met 'mevrouw', 'meijuffrouw' of alleen maar 'vrouw'.³⁹ Het bepaalde of iemand zijn pet afnam en zich onderdanig opstelde. Gewone mensen spraken hogergeplaatsten altijd formeel aan, met 'u' en 'mijnheer' en 'mevrouw'; familiair zijn was een prerogatief van de hogere klasse. Iedereen had een antenne voor deze verhoudingen en wat er van hem of haar werd verwacht.

De familie Ruijs was van adel, de vanzelfsprekende maatschappelijke elite. Dat gold in Limburg, maar ook op landelijk niveau. Het standsbewustzijn van Charles Ruijs zou opduiken als een terugkerend element in zijn visie op de samenleving en de Nederlandse politiek.

DE ARBEIDSENQUÊTE VAN 1887

Gustave Ruijs was een conservatief Kamerlid. Het was daarom enigszins verrassend dat hij in 1886 het initiatief ondersteunde van de felle antipapist en progressieve liberaal H. Goeman Borgesius tot het houden van een parlementaire enquête naar de arbeidsomstandigheden in Nederland.⁴⁰ De belangrijkste doelstelling was te onderzoeken of het Kinderwetje van Sam van Houten, aangenomen in 1874, had gewerkt. Onbekend is wat Gustave motiveerde om Goeman Borgesius te steunen. Het onderzoek ging onder meer over Maastricht, zijn kiesdistrict, wat de bemoeienis minder verrassend maakt. Misschien werd Gustave lid van de onderzoekscommissie om enige controle te behouden. Wellicht maakte hij zich oprecht zorgen, gemotiveerd door zijn voorkeur voor landarbeid, zijn afkeer van industriële ontwikkeling en de in Maastricht zichtbare ontreddering.

Het onderzoek was toegespitst op drie steden: Amsterdam en omstreken, Maastricht en Tilburg.⁴¹ Samen met een ander lid van de commissie, G. Beelaerts van Blokland, bezocht Gustave eind 1886 de Regout-

fabrieken aan de Boschstraat in Maastricht. Petrus Regout, de stichter van die bedrijven, was inmiddels opgevolgd door zijn zonen, die niet eens de schijn ophielden medemenselijke gevoelens te hebben voor hun arbeiders. Voor velen stonden deze Regouts symbool voor de macht van de industriëlen. Zo zou Kamerlid Ferdinand Domela Nieuwenhuis tijdens een later debat verzuchten: 'Zo lang het mogelijk is dat Regout en Stork en dergelijken geduld worden en zelfs lid zijn van de Wetgevende Macht, zo lang weten ook de arbeiders dat het kloppen is aan dovemansoor, wanneer zij voor hun belangen vragen doen aan de Kamer.'⁴² Na zijn bezoek zei Gustave geschokt te zijn; blijkbaar was hij nooit zo dicht bij het vuur geweest. En dan was volgens de dagbladen nog niet eens alles te zien geweest, omdat het bezoek ruim van tevoren was aangekondigd.⁴³

De parlementaire verhoren vonden in januari 1887 plaats in het gebouw van de Tweede Kamer. De commissie riep vijftig getuigen op, onder wie vijftien arbeiders, zeven van hen uit de Regout-fabrieken. Volgens Jacques Giele in zijn toelichting op de herpublicatie van het verslag van de hoorzittingen, was het moeilijk arbeiders bereid te vinden tegen hun werkgever te getuigen omdat ze bang waren hun baan te verliezen.⁴⁴ Groter in aantal waren de niet-arbeiders die werden gehoord: tien ondernemers, negen opzichters en vijf artsen.

Gustave nam actief deel aan de hoorzittingen over Maastricht. Als hij geschokt was door wat hij had gezien, bleek dat niet uit kritische vragen. Sterker, hij stelde vaak open vragen die de getuigen de mogelijkheid gaven een positieve draai te geven aan het negatieve beeld. Zo suggereerde Gustave Ruijs dat arbeiders vaak overdreven en legde hij Pierre Regout haast in de mond dat het bedrijf last had van moordende concurrentie en daarom niet anders kon doen dan het deed.⁴⁵ Een kritisch rapport over de omstandigheden in de Maastrichtse keramiekfabriek werd door Gustave in twijfel getrokken; gegevens van een Maastrichtse dokter werden weggewuifd.⁴⁶ Bij de verhoren kwamen de interne Maastrichtse tegenstellingen aan het licht. Sommige collega-ondernemers spraken kritischer over de fabrieken van Regout dan de werknemers dat durfden te doen. Ze klaagden dat Regout pastoors plakaten liet ophangen met de boodschap dat Regout werk aanbood. De vele aanmeldingen gebruikte Regout om de lonen van zijn in dienst zijnde arbeiders te verlagen.

De commissie publiceerde op 27 juli 1887 een rapport waarin vele misstanden werden beschreven. Het Kinderwetje van Van Houten had op zich goed gewerkt, concludeerde men, maar het had geen einde gemaakt aan de wantoestanden in de fabrieken. Vrijwel overal was sprake van kinderarbeid, lange werktijden en slechte arbeidsomstandigheden. De commissie deed vergaande voorstellen tot beperking van de arbeid

van kinderen, jongeren en vrouwen.⁴⁷ De voorstellen bleven liggen omdat de Tweede Kamer niet veel later werd ontbonden voor een wijziging van de Grondwet. Maar de toon was gezet. In de politieke discussie kwam steeds meer de 'sociale kwestie' op, met thema's als sociale wetgeving, woningnood, organisatie van arbeiders, de dienstplicht en de leerplicht.

MINISTER GUSTAVE RUIJS

Per 1 januari 1888 werd Gustave Ruijs benoemd tot vicepresident van de arrondissementsrechtbank van Maastricht, een functie die in die tijd nog gecombineerd mocht worden met het Kamerlidmaatschap. In maart 1888 werd Gustave Ruijs opnieuw tot Kamerlid gekozen, na de grondwetswijziging waardoor het kiesrecht werd uitgebreid en het aantal leden van de Tweede Kamer op honderd kwam.⁴⁸ Bij de verkiezingen hadden de antirevolutionairen en de katholieken in districten waar dat hielp elkaars kandidaten gesteund, redenerend dat ze alles liever hadden dan een liberaal. Deze samenwerking was veel voordeliger voor de protestanten dan voor de katholieken, maar leverde wel een zodanige uitslag op dat voor het eerst een kabinet gevormd kon worden steunend op een Kamermeerderheid van confessionele partijen.⁴⁹

Op 21 april 1888 kwam het kabinet-Mackay tot stand. Gemakkelijk verliep de samenwerking tussen antirevolutionairen en katholieken niet, drie eeuwen wederzijdse verkettering waren niet zomaar verdwenen.⁵⁰ De katholieken kregen maar twee van de acht ministerposten: Gustave Ruijs van Beerenbroek kwam op Justitie en Johannes Berganius op Oorlog. De ARP leverde vier ministers en het geheel werd aangevuld met twee conservatieven. Gustave Ruijs was bij de formateur, baron Aeneas Mackay, aanbevolen door Kamerlid Herman Schaepman, de katholieke voorman. Het departement van Justitie was niet de eerste keus van de katholieken. Liever hadden ze Binnenlandse Zaken gehad, om de vermeende en de reële discriminatie van katholieken in de openbare ambten te doorbreken, maar dat ministerie bleef stevig in antirevolutionaire handen.

Als minister moest Gustave permanent in Den Haag zijn, en het gezin verhuisde mee.⁵¹ De veertienjarige Charles verruilde het Maastrichtse gymnasium voor het Gymnasium Haganum. Den Haag werd zijn tweede thuisstad. Voor de familie Ruijs werd Wolfrath, het landgoed in de buurt van Sittard waar Gustave en zijn vrouw veelal verbleven, het Limburgse pied-à-terre. Hoe Charles dit alles als tiener heeft ervaren, is niet

bekend. Zijn vader is voor Ruijs altijd een lichtend voorbeeld geweest, zozeer dat hij hem op een aantal punten in zijn leven al dan niet bewust imiteerde. Ongetwijfeld kreeg de jonge Ruijs van zijn vader niet alleen zijn standsgevoel en regentennatuur mee, maar ook zijn politieke belangstelling. Schaepman en andere politieke voormannen kwamen regelmatig op bezoek in huize Ruijs. Deze visites moeten de jonge gymnasiast met zijn politieke interesse en zijn sterk beleefde katholieke geloof hebben aangesproken.

Mede in reactie op de wantoestanden die de parlementaire enquête had blootgelegd, realiseerde minister Gustave Ruijs in 1889 de Arbeids-wet, die na de beperkte regeling in het Kinderwetje van Van Houten nu vrouwen- en kinderarbeid verder aan banden legde en de grondslag vormde voor de arbeidsinspectie.⁵² Minder succesvol was Ruijs met een wetsontwerp inzake vrijheidsbeneming. De Eerste Kamer had hiertegen zo veel bezwaren dat ze het afwees.⁵³ Het kabinet zat de hele periode uit, en hoewel een aantal wetsontwerpen sneuvelde in de door liberalen gedomineerde Eerste Kamer, slaagde het er onder andere in een eerste regeling voor de subsidiëring van het bijzonder onderwijs tot stand te brengen.

Na een teleurstellende verkiezingsuitslag in juni 1891 trad het kabinet-Mackay af.⁵⁴ De pas 51-jarige Gustave stond opeens aan de kant, ver-stoken van de maatschappelijke functies die hem altijd gezag hadden gegeven, maar die hij als minister had moeten opgeven. Lang zou dat niet duren. In de 'katholieke Kamerclub', zoals de groepering van katholieken in de Tweede Kamer zich noemde voordat er een officiële partij bestond, woedde een conflict tussen aanhangers van Schaepman en een conservatieve groep onder leiding van B. Bahlmann. Deze laatsten, Bahlmannianen genoemd, waren tegen uitbreiding van het kiesrecht, tegen de dienstplicht, tegen verregaande sociale maatregelen en tegen de leerplicht.⁵⁵ Deze vleugel kon wel een gezaghebbend Kamerlid gebruiken. Men hoopte ook dat Gustave met zijn aura als ex-minister ver-zoekend kon werken. Om een plekje vrij te maken, stelde het net gekozen Roermondse Kamerlid G. Diepen in juni 1892 zijn zetel ter beschikking.

In de verkiezingscampagne was Gustave Ruijs zijn vertrouwde conservatieve zelf, waarschuwend voor het gevaar van de 'sociale kwestie'. Hij werd in juli 1892 opnieuw tot Kamerlid gekozen. In september werd hij zelfs voorzitter van de katholieke Kamerclub. Dat was een nogal ondankbare taak vanwege de eindeloze interne conflicten tussen liberaal-katholieken, conservatieve katholieken en Schaepman. In die jaren weigerde Schaepman zelfs de Kamerclub te bezoeken. Katholieke eenheid was ver te zoeken, maar het bleef animositeit binnen de elite, zonder grote gevolgen.

Tot ieders verrassing werd Gustave Ruijs in augustus 1893 benoemd tot gouverneur van Limburg. De verwachting was dat de liberale minister J. Tak van Poortvliet een geestverwant zou benoemen, maar hij vroeg Gustave Ruijs, die enthousiast toehapte.⁵⁶ De katholieken waren buitengewoon gelukkig met zijn benoeming omdat ze zich altijd onderbedeeld hadden gevoeld in openbare functies. Ook de minister en het niet-conservatieve deel van de katholieke Kamerclub waren blij: ze zagen een lastige opponent van de door Tak voorgestelde Kieswet vertrekken.⁵⁷ De benoeming van Gustave Ruijs ging in op 1 november 1893. Uiteraard kreeg hij nu de beschikking over de gouvernementswoning in Maastricht, maar Wolfrath werd het familiehonk en zou dat blijven tot zijn dood in 1926.

Nog eenmaal kwam Gustave Ruijs in beeld als mogelijk minister, toen het kabinet-Kuyper in 1901 werd gevormd. Dezelfde Schaepman die hem in 1888 naar voren had geschoven, verzette zich deze keer tegen zijn benoeming. Schaepman meende dat Gustave Ruijs de Kamer niet meer zou kennen en het als minister niet meer zou 'kunnen houden' tegen de socialisten, die inmiddels acht Kamerleden hadden.⁵⁸ Schaepman zag dat de politiek, de sociale kwestie en de discussie over de rol van de overheid aan het eind van de negentiende eeuw in een stroomversnelling waren gekomen. De conservatieve Gustave Ruijs zou steeds meer moeite hebben de nieuwe ontwikkelingen bij te benen, zoals ook in Limburg zou blijken.

De benoeming van Gustave Ruijs tot gouverneur had grote gevolgen voor de machtsstructuur in Limburg. De katholieke liberalen verdwenen in de coulissen, de conservatieve katholieken domineerden. In 1895 vervulde Gustave een lang gekoesterde wens: hij hief het verschil in naam op tussen hemzelf, Ruijs van Beerenbroek, en zijn echtgenote, Ruijs de Beerenbrouck. De vader van zijn echtgenote, Karels broer, had de Franse naam behouden. Gustave Ruijs vond de Franse variant toch meer cachet hebben en vroeg aan de rechtbank om de naam van hemzelf en die van zijn vader te 'verbeteren' tot Ruijs de Beerenbrouck met 'ouck'. Dat deed de rechtbank door de huwelijksakte van 1838 aan te passen.⁵⁹ Ook Charles noemde zich vanaf deze tijd Ruijs de Beerenbrouck.

Leidse jaren

Negentien jaar oud, gymnasiumdiploma op zak en koud aangekomen in Leiden, deed Charles Ruijs meteen van zich spreken. In september 1892 had hij zich ingeschreven voor rechten, de gebruikelijke studie voor iemand zonder bijzondere academische interesse of ambitie. Ruijs had een kamer gevonden op de Haarlemmerstaat 52, in het centrum van Leiden, op een steenworp afstand van de universiteit. Zoals de meeste studenten met zijn sociale achtergrond had hij zich aangemeld bij het Leidsch Studenten Corps. Bij zijn inauguratie, begin oktober 1892, had Ruijs opschudding veroorzaakt. Op het punt waarop van aspirant-leden werd verlangd dat ze een kniebuiging maakten voor het corpsvaandel, weigerde Ruijs dit resoluut en vastbesloten. Ik kniel alleen voor God, zou Ruijs gezegd hebben. Het lukte de corpsleden niet Ruijs over te halen of te dwingen, maar ze lieten hem toch toe als lid. Misschien waren ze bang voor een antipapistisch schandaal, misschien bewonderden ze stiekem het lef van de nieuwkomer, misschien durfden ze een jonkheer, zoon van een prominent politicus, niet het lidmaatschap te weigeren.

Hoe het ook zij, in de overlevering heeft het incident een bijna mythische klank gekregen. Met wat bekend is van Ruijs' jonge jaren klinkt het verhaal alleszins geloofwaardig. Het leverde Ruijs enige faam op, niet in het minst bij andere katholieke studenten, die zich in Leiden vaak bekeken voelden als exotische types. De affaire zat Ruijs niet voldoende dwars om het corps de rug toe te keren: hij bleef zijn hele studententijd lid, al was hij zelden op de sociëteit te vinden en zijn er geen aanwijzingen dat hij zich organisatorisch voor de studentenvereniging inspande.¹

Het is goed mogelijk dat Ruijs voorbereid was op problemen. Leiden stond bekend als een stad die lastig was voor katholieke studenten. Veel ouders maakten zich zorgen: hun kinderen zouden er vaak het ware geloof verliezen.² Als dat zo was, dan kwam het niet omdat ze van

hun geloof afvielen, maar eerder omdat ze onverschillig werden door een combinatie van academische wereldwijsheid en een studentikoos leven. Vervelender voor katholieke nieuwkomers was dat het universitaire klimaat tegenover hen nogal koel was. Volgens de biograaf van Ruijs' collega-student Piet Aalberse stonden veel van de Leidse hoogleraren vijandig tegenover het katholieke geloof.³ Als Kamerlid citeerde Aalberse jaren later een van zijn docenten, die tegen een katholieke student had gezegd: 'Ik waarschuw u van tevoren, maar wanneer gij twee jaren mijn college volgt en geen ezel zijt, dan zijt gij even onherroepelijk uw geloof kwijt als ik.'⁴ In zijn dagboeken noteerde Aalberse allerlei varianten van wat hij het negeren 'van de mening van anderen' noemde, de meningen van katholieke studenten. Hij werd vaak uitgedaagd, vond Aalberse. Enige scepsis is hier op zijn plaats, want zoals veel gelovige jongeren in een als vijandig ervaren omgeving waren katholieke studenten overgevoelig voor elke vermeende belediging.

Antipapisme speelde zeker een rol bij sommige hoogleraren, maar ook onbekendheid met het katholicisme was een factor. Zoveel katholieke studenten waren er niet aan Nederlandse universiteiten en er waren geen katholieke rechtendocenten.⁵ Het achterblijven van de katholieken in de universitaire wereld was een bijeffect van hun langdurige achterstelling in de negentiende eeuw. Voor zover katholieke jongeren met intellectuele ambitie gingen studeren, deden ze dat op de gratis priesteropleidingen, die vaak matig van kwaliteit waren. Gewone katholieke burgers mochten dan opzien tegen de geestelijkheid, de hogere klassen hadden een zekere minachting voor de parochiepriesters, meestal afkomstig uit eenvoudige milieus en beperkt in hun opleiding. De priesters van hun kant hadden een onderdanig soort van respect voor de adellijke elite. Een enkele briljante student mocht verder studeren, vaak op grootseminaries in België of, als hij echt goed was, in Rome. Die priesters werden bewonderend aangesproken als doctor, zoals de politicus-priester Herman Schaepman en, een generatie later, na de eeuwwisseling, Henri Poels. De katholieke intellectuelen die een rol speelden in het nationale discours waren op de vingers van een hand te tellen.

De gevoelige, intellectuele Aalberse was in een aantal opzichten de tegenpool van de aristocratische en zelfverzekerde Charles Ruijs, met wie hij meer dan veertig jaar zou samenwerken. Aalberse kwam uit een middenstandsmilieu: zijn vader was banketbakker in Leiden. Omdat hij goed kon leren, mocht Aalberse naar de jezuïeten in Katwijk. Na het gymnasium begon hij met de studie Nederlandse Letteren. Niet verwonderlijk, want Aalberse was niet alleen een veellezers, maar ook een veel-schrijver van zowel fictie als non-fictie. Naast eindeloos veel publicaties

zou Aalberse zijn hele volwassen leven dagboeken bijhouden en daarmee een uniek ongefilterd beeld geven van de besognes van de toppoliticus die hij zou worden. Bovendien verschaftte hij informatie van binnenuit die anders niet beschikbaar zou zijn geweest, onder meer over de gesprekken in de ministerraad.⁶ Op intellectueel terrein kon de vrome en gezagsgetrouwe Aalberse zijn mannetje staan.

Als maatschappelijk en politiek geëngageerde jongeman was Aalberse snel uitgekeken op zijn studie Nederlandse Letteren. Hij stapte over naar de rechtenstudie, die meer mogelijkheden bood te denken en te schrijven over de grote maatschappelijke onderwerpen. In 1897 promoveerde Aalberse op het proefschrift *Oneerlijke concurrentie en hare bestrijding volgens het Nederlandsche recht*. Hij schreef en sprak sinds zijn studententijd over actuele onderwerpen, werd in 1899 lid van de gemeenteraad van Leiden en in 1901 wethouder van Sociale Zaken. Na een mislukte poging om in 1901 via het district Enschede in de Tweede Kamer te komen, werd Aalberse een jaar later gekozen in het district Almelo, voor de zetel van de toen net overleden katholieke leider Schaepman.

Wat Aalberse en Ruijs verbond, was hun katholieke geloof. De twee mannen zouden hun hele leven om elkaar blijven heen bewegen in zowat alle gremia van het katholieke leven in Nederland, waarbij Aalberse, hoe wel intellectueel superieur, zich steeds minderwaardig zou voelen aan de vele aristocraten in de leiding van de katholieke politiek.

EEN KATHOLIEKE STUDENTENVERENIGING

Aalberse kwam een jaar eerder dan Ruijs in Leiden aan. Lid worden van het corps was voor hem geen optie, maar Aalberse had wel contact met andere katholieke studenten in Leiden. De stap naar een eigen katholieke club lag voor de hand, en op 3 februari 1893 richtte hij met een paar vrienden een katholiek studentendispuut op.⁷ Aanvankelijk had het niet meer dan een paar leden en werkte het zonder bestuur. Aalberse wilde geen voorzitter worden, hij zag in eerste instantie meer in een club zonder een officiële leider. In het vertrouwen dat hij de zaken toch wel onder controle kon houden, vond Aalberse dat niemand vooraan moest staan; misschien kon dan later een echte organisatie worden opgezet.⁸ Aalberse had politieke aspiraties: hij hoopte in Leiden het kabbelende katholieke leven wat op te schudden, ook buiten de universiteit.

Toen ze later die week, in februari 1893, met een paar man bij elkaar zaten, besloot het dispuut zich in te zetten voor de viering van het gouden bisschopsfeest van paus Leo XIII, dat in Leiden vanwege interne ka-

tholieke verdeeldheid onopgemerkt voorbij dreigde te gaan. Het 'pauze-feest', begin april, werd een daverend succes. Nu durfde het dispuut een echte studentenvereniging op te richten. Alleen stelden de katholieke autoriteiten als voorwaarde voor hun goedkeuring dat ze minstens vijf katholieke leden van het Corps binnenhaalden als dubbellid.⁹ Het viel niet mee die te vinden: nogal wat katholieke corpsleden bleken niet naar de kerk te gaan, de helft van de week dronken te zijn, er een maîtresse op na te houden of 'te zwabberen', klaagde Aalberse in zijn dagboek.¹⁰ Toen Aalberse zijn vriend Van Rijckevorsel niet kon overhalen voorzitter te worden, besloot hij Ruijs van Beerenbroek voor zijn plannen te winnen. Hij kende Ruijs niet persoonlijk, schreef Aalberse, maar 'uit 't geen ik van zijn niet-vrienden heb gehoord, valt op te maken dat 't 'n flinke kerel is'.¹¹ Het ietwat cryptische 'niet-vrienden' moet slaan op de reputatie van dwarsheid die Ruijs had opgedaan en die hem blijkbaar behalve respect toch ook de nodige vijandschap van andere corpsleden had opgeleverd.

Toen Aalberse Ruijs probeerde op te zoeken, vertelde de 'juffrouw' hem dat Ruijs 'ongesteld' was en in Den Haag verbleef, bij zijn ouders. Aalberse nam zijn toevlucht tot een brief waarin hij zijn plannen uiteenzette en Ruijs vroeg of hij voorzitter wilde worden. In diens antwoord, dat volgens Aalberse 'welwillend' was, schreef Ruijs dat hij met de plannen instemde, maar voorlopig niet zou terugkeren naar Leiden. 'Welwillend' was in deze context een treffend woord, zowel van de kant van Aalberse als van Ruijs. Charles Ruijs behoorde tot de katholieke aristocratie die het als zijn geboorterecht zag een leidende rol te spelen. Dat Aalberse hem benaderde, zal Ruijs eerder als vanzelfsprekend hebben ervaren dan als een bijzondere eer. Dit wil niet per se zeggen dat Ruijs arrogant was, maar wel dat hij zelfbewust genoeg was om wat hij zag als de natuurlijke orde der dingen normaal te vinden. Dit laatste gold ook voor Aalberse, die heel goed wist wat hij deed en de verhoudingen niet abnormaal vond. Aalberse had Ruijs nodig als uithangbord voor zijn studentenvereniging, Ruijs wist dat en liet zich graag gebruiken. Vanaf het begin bestond er tussen beide studenten een verhouding van wederzijds respect en een bewustzijn van gezamenlijk belang. Wat grover geformuleerd: ze konden elkaar goed gebruiken.

De afwezigheid van de kandidaat-voorzitter kon Aalberse niet stoppen. Op 3 mei 1893 nam het dispuut een motie aan die 'de wens [uitspraak] te komen tot een studentenvereniging'.¹² Aalberse stelde voor Charles Ruijs van Beerenbroek tot voorzitter te kiezen en dat gebeurde. Al was Ruijs afwezig, hij kreeg één stem meer dan Aalberse. Zo had Aalberse wat hij wenste: een voorzitter met een adellijke titel en een bekende naam, plus de vereiste banden met het corps. Op 11 mei vond

de eerste bestuursvergadering plaats, op 16 mei werd het bestuur minus Ruijs ontvangen door de bisschop van Haarlem, C. Bottemanne, waarmee klerikale goedkeuring verzekerd was.¹³

Ruijs had zich nog steeds niet laten zien, wel had hij laten weten het voorzitterschap te aanvaarden. Begin juni ging Aalberse naar Den Haag voor een eerste ontmoeting met zijn voorzitter. Hij vond Ruijs 'een uitstekende kerel' en dacht het goed te kunnen vinden met de zoon van de toen net benoemde gouverneur van Limburg. Aalberse had evenwel de indruk dat de vaardigheden van Charles als spreker te wensen overlieten. Dat zou voor een voorzitter lastig kunnen zijn, dacht Aalberse, maar Ruijs zou het wel leren. Dat zag hij verkeerd: Ruijs zou zijn hele leven een matig spreker blijven. Bij een tweede bezoek op 27 juni stelden ze conceptstatuten op. Aalberse zag zich gesterkt in zijn keuze voor Ruijs als vaandeldrager: 'Nu ik zoo weer eens een gehele avond met hem gesproken heb, ben ik nog meer versterkt in mijn opinie, dat hij *the right man on the right place* is: 'n nobele kerel, flink, uitnemend katholiek: meer is niet te verlangen.'¹⁴

Na gedane arbeid vertelde Ruijs over de katholieke politiek, onthulde allerlei bijzonderheden over het ministerschap van zijn vader. Aalberse, sinds zijn tienerjaren een liefhebber van het politieke spel, genoot.¹⁵ Nu begreep hij ineens veel meer van interne conflicten, ijdele politici en baantjesjagers.¹⁶ In september 1893 was Ruijs wel in Leiden, blijkbaar hersteld van wat toch wel een heel langdurige 'ongesteldheid' was geworden.¹⁷ Op 25 oktober werd het conceptreglement aangenomen en trad het voorlopige bestuur af. Volgens afspraak werd iedereen herkozen, zodat Ruijs voorzitter bleef. Het werk kwam neer op Aalberse en dat was precies zoals hij het wenste. Ruijs vond het prima.

Ruijs studeerde in Leiden bij hoogleraren als Van der Hoeven voor strafrecht en Oppenheim voor staatsrecht, bij Asser voor burgerlijk recht, Drucker voor Romeins recht en Van der Vlugt voor wijsbegeerte en encyclopedie van het recht.¹⁸ Staathuishoudkunde liep hij bij H. Greven, een liberaal met veel belangstelling voor het sociale vraagstuk.¹⁹ De politiek was nooit ver weg: Oppenheim, Drucker en Van der Vlugt werden Kamerlid voor de liberalen, Greven zou het Centraal Bureau voor de Statistiek (CBS) oprichten.

Ruijs ging in hoog tempo door zijn studie, niet ongebruikelijk in die tijd. Ruim een jaar na zijn aankomst haalde hij zijn kandidaats, op 31 oktober 1893. Op 1 juli 1895 volgde zijn doctoraal examen. Krap een halfjaar later, op 17 december 1895, promoveerde Ruijs op een proefschrift met de titel 'Het strafrecht in het oude Maastricht', een rechtshistorische verhandeling die reikte tot 1813. Volgens A. Hagdorn, Maastrichts raadslid

tussen 1911 en 1939 en samen met Ruijs oprichter van de katholieke kiesvereniging in die stad, werd Ruijs bij zijn proefschrift geholpen door A. Flament, de rijksarchivaris in Limburg. Wat die hulp heeft ingehouden, blijft onduidelijk.²⁰

Het proefschrift heeft academisch weinig te betekenen, maar Ruijs stopte er in elk geval meer werk in dan de meeste promovendi in die jaren, die het lieten bij promoties op stellingen, wat sinds april 1895 in de juridische faculteit weer mogelijk was geworden. Van de 22 stellingen die Ruijs toevoegde aan zijn proefschrift vallen er twee op: 'xix: De voordeelen aan het oprichten der vakverenigingen verbonden zijn grooter dan de nadeelen' en 'xxii: Internationale regeling van de wetgeving op de arbeid is wenselijk'.²¹ Ze geven aan dat Ruijs in 1895 meedacht in het debat over armoede, de sociale kwestie en dat zijn opinies pasten in de ontwikkeling van het katholieke denken in deze jaren.

DE SOCIALE KWESTIE EN *RERUM NOVARUM*

Voor een goed begrip van deze ontwikkeling en de positionering van Ruijs daarin, moeten we verder terug in de negentiende eeuw. De armoede en het sociale onrecht in Nederland waren geleidelijk aan politieke problemen geworden. Het complex van lage lonen, slechte en gevaarlijke werkomstandigheden, armoede, sociale en economische achterstand, woningnood, slechte hygiëne en het ontbreken van politieke macht van de meeste Nederlanders werd de 'sociale kwestie' genoemd. De industrialisatie van Nederland kwam veel later op gang dan in onze buurlanden en was traag verlopen. Pas vrij laat in de negentiende eeuw kregen de gevolgen van de industrialisatie enige urgentie, toen de arbeiders zich gingen organiseren. Geleidelijk aan eisten de arbeiders een eigen plek op in de samenleving. In april 1869 vond de eerste 'moderne' staking plaats onder Amsterdamse scheepstimmerlieden, de eerste keer dat er sprake was van grootschalige onrust onder de arbeiders. In de daaropvolgende jaren werden verscheidene vakbonden opgericht. In de elite beraadden tal van 'verlichte burgers', zoals de economisch historicus Van Zanden hen noemt, zich op deze nieuwe problemen en de toekomst van de liberale orde. Daartoe werd in 1870 het Comité ter bespreking van de Sociale Quaestie opgericht, waarin niet alleen vooraanstaande liberale politici en denkers deelnamen, 'maar ook werkgevers en een enkele arbeider'.²²

Het ging niet enkel over armoede. Voor de elite was de sociale kwestie eerst en vooral de opkomst van het socialisme, de dreiging van loonarbeiders die hun plek opeisten in de politieke orde. Zoals Van Zan-

den schrijft: 'In de kern betrof de sociale kwestie dus deze fundamentele spanning tussen de politieke emancipatie van de arbeider en de commodificatie [*het koopwaar worden*] van de arbeidskracht, die beide in zekere zin voortvloeiden uit (de uitvoering) van het liberale programma.'²³ Het Kinderwetje van de liberaal S. van Houten, aangenomen in 1874, pakte slechts een klein deel van de problemen van uitbuiting en armoede aan en bood weinig mogelijkheden tot handhaving. In 1882 kwam de toenmalige minister van Justitie, de liberaal A. Modderman, met een wetsvoorstel dat alle kinderarbeid verbood. De Tweede Kamer wilde er niet aan. Ook de volgende poging, in 1885, door de conservatieve minister M. du Tour van Bellinchave liep vast. De Tweede Kamer bleef zich ertegen verzetten, met een beroep op gebrek aan informatie en feitelijke gegevens. Dat konden de Kamerleden na de enquête van 1887 niet meer volhouden. Vandaar dat Gustave Ruijs er als minister toen wel in slaagde een Arbeidswet aangenomen te krijgen.

Naarmate de socialisten meer invloed kregen en arbeiders zich meer en beter organiseerden, begonnen de diverse Nederlandse elites een antwoord te formuleren. In protestants-christelijke kring was het denken over sociale politiek in eerste instantie reactief. Men zette zich af tegen de liberalen met het argument dat individuele vrijheid zich lastig liet verenigen met de overtuiging dat God de wereld leidde. Men moest niets hebben van socialisten, omdat die de door God gegeven maatschappelijke orde verwierpen. Geleidelijk aan kwamen de protestanten met een eigen visie op de problematiek die enig recht deed aan de werkelijkheid van alledag.

Onder druk van Patrimonium, de in 1876 opgerichte christelijke arbeidersvereniging, schoof een deel van de ARP op: een meer actieve overheid werd bespreekbaar. Op een Christelijk Sociaal Congres in 1891 formuleerde ARP-leider Abraham Kuyper de kern van het antirevolutionaire denken over de verhouding tussen staat en maatschappij. Hij verwees naar 'de hartader der sociale questie'.²⁴ Het christelijk ideaal was een organisch verband, zei Kuyper, de Franse Revolutie had dat allemaal verstoord. De maatschappelijke ongelijkheid, de onrechtvaardigheid en de groei van 'sociale agitatie' vereisten regelingen waarin de staat de arbeider beschermde tegen de hebzucht van anderen. Met zoveel woorden stelde Kuyper 'de deugdelijkheid van het maatschappelijk gebouw' ter discussie. Maar hij zag liever dat maatschappelijke partijen het zelf regelden en dat de staat alleen ingreep als de samenleving daartoe niet in staat was. Mocht dat nodig zijn, dan moest overheidsingrijpen zo veel mogelijk plaatsvinden op het niveau van de maatschappelijke organisaties.²⁵ In 1894 aanvaardde de ARP een Sociaal Program dat onder meer voorzag

in de instelling van Kamers van Arbeid, beperking van kinder- en vrouwenarbeid, minimumlonen, maximumarbeidsduur en sociale verzekeringen.²⁶

De katholieken liepen achter op de antirevolutionairen. Toen ze er niet aan ontkwamen na te denken over hun reactie op de sociale kwestie, ging dat aanvankelijk langs dezelfde lijnen. Ook zij zagen de Franse Revolutie als hét probleem: die had allerlei organische verbanden verbroken. Vandaar de oplossing in de vorm van een nieuwe maatschappijstructuur op basis van beroepsstanden, een teruggrijpen op de maatschappelijke organisatie in de middeleeuwen. De staat kwam er niet aan te pas. Schaepman, niet de meest conservatieve katholiek, onderschreef in zijn *Proeve van een program van een katholieke partij* in 1883 nog een klassiek liberaal standpunt. 'Een oplossing van staatswege', schreef hij, 'is altijd een oplossing op krukken.'²⁷

Binnen de rooms-katholieke kerk had zich na 1870 een debat ontwikkeld tussen twee stromingen. De ene stroming, de 'School van Angers' genoemd naar de ideeën van de bisschop van die Franse stad, vond dat de kerk de natuurlijk gegroeide verhoudingen moest accepteren en hoogstens moest proberen via goede werken de negatieve effecten ervan beperken.²⁸ De staat moest zich daarmee niet bemoeien, want dat zou de harmonie in de samenleving maar ondermijnen. In deze visie was de enige verplichting van werkgevers hun werknemers een 'rechtvaardig loon' uit te betalen. Dat liet alles open, want 'rechtvaardig' was dat wat 'verschuldigd' was, niet wat nodig was om een behoorlijk leven te leiden. Problemen moesten worden verholpen of bijgestuurd via de caritas, zoals christelijke naastenliefde werd genoemd, en de zedelijke verheffing van de arbeider en zijn gezin.

De andere stroming, naar de bisschop die haar propageerde de 'School van Luik' genoemd, keek verder dan alleen godsdienstige overwegingen. Ze zag een corporatieve, deels op middeleeuws gedachtegoed geschoolde samenleving als ideaal. Maar zolang dit ideaal niet bereikt was, kon je de arbeider niet aan zijn lot overlaten. In deze visie was het de taak van de staat vrijheid en orde te bewaken, en individuele en gemeenschapsbelangen tot een harmonisch geheel te smeden. Volgens de school van Luik lag hier wel degelijk een taak voor de staat. Er moesten wettelijke regelingen komen om arbeiders te beschermen.

Met de encycliciek *Rerum Novarum*, zo genoemd naar haar beginwoorden, beslechtte paus Leo XIII in 1891 dit debat in het voordeel van Luik.²⁹ Volgens de paus moesten de belangen van de arbeiders 'doelmatig verzorgd worden' en hij meende 'dat hierbij, natuurlijk binnen redelijke grenzen, de hulp van wetten en van het staatsgezag onontbeerlijk' was.³⁰

De overheid zou in staat moeten zijn 'alle klassen te helpen, maar vooral de toestand der proletariërs belangrijk te verbeteren', een woordgebruik dat wonderwel aansloot bij dat van marxisten en socialisten.³¹ Het doel van de staat was een algemeen belang te behartigen, want principieel waren alle burgers 'op gelijke rechtsgrond' deel van die staat. Daarom moesten bestuurders 'alle klassen van burgers gelijkelijk beschermen door de zogenoemde verdelende rechtvaardigheid ongeschonden te bewaren'.³² Het staatsgezag moest ingrijpen als 'het algemeen belang of de belangen van de afzonderlijke klassen geschaad zijn of bedreigd worden zó, dat het op geen andere wijze kan hersteld of afgeweerd worden'.³³

Daarbij hadden beide klassen, werkgevers en werknemers, verplichtingen. De arme en de werkman moesten 'volledig en getrouw den arbeid verrichten'. De rijken en de werkgevers moesten 'de werklieden niet als slaven beschouwen, zij zijn verplicht in hen de waardigheid van hun persoon te eerbiedigen'.³⁴ Arbeiders hadden het recht op een 'rechtvaardig loon', dat werd gedefinieerd als 'toereikend om arbeiders in staat te stellen zichzelf en hun gezin op een passende wijze te onderhouden'. Het recht van arbeiders zich te organiseren en hun belangen te behartigen moest gewaarborgd worden. Arbeiders hadden recht op hun eigen inbreng in het politieke programma en op hun eigen politieke kandidaten, maar ze hadden de plicht zich te voegen naar de katholieke politieke eenheid. Hun organisaties moesten niet alleen economisch belang benadrukken, maar ook – en vooral – 'de zedelijk-godsdienstige volmaaktheid van de leden'.³⁵

Alle restrictieve nuances ten spijt was dit in katholieke kring tamelijk revolutionaire taal, met name de erkenning van de rol van de staat. *Rerum Novarum* was dan ook bij uitstek een politieke encycliciek, zoals de signaleerde terminologie al aangaf. Paus Leo XIII had zich gerealiseerd dat de katholieke kerk een plan moest hebben, een ideologie die de concurrentie aankon met het liberalisme en het socialisme. Niet de doelstellingen van liberalen en socialisten waren per se fout, vond de kerk, hun methoden deugden niet. Die waren 'niet christelijk'. Het alternatief dat de encycliciek bood, kwam in veel Europese landen als mosterd na de maaltijd; in het traag industrialiserende Nederland verscheen *Rerum Novarum* net op tijd.³⁶

Het gedachtegoed dat in de encycliciek was neergelegd, zou een grote rol gaan spelen bij de organisatie van de katholieke arbeiders. Voor de katholieke politiek werd *Rerum Novarum* 'de Grondwet', zoals Schaepman het formuleerde toen hij op deze basis in 1896 een katholiek partijprogramma schreef. Voor jonge katholieken als Ruijs en Aalberse was *Rerum Novarum* een openbaring, een aanknopingspunt om een katholiek

sociaal beleid uit te stippelen. Studenten onder elkaar, zelfs studenten in een brave club als die van Aalberse, moeten hierover gediscussieerd hebben. In de katholieke pers, die Ruijs en Aalberse nauwgezet volgden, was dit hét onderwerp van debat.³⁷ Voor beiden zou *Rerum Novarum* de richtlijn worden. Aalberse-biograaf Gribling dicht Ruijs opvattingen toe die dicht bij de school van Angers zouden staan, maar geeft daarvoor niet voldoende bewijs.³⁸ Het grootste verschil tussen beide mannen was veeleer dat Ruijs vanuit een aristocratische leiderschapspositie de encycliciek als leidraad nam, terwijl Aalberse met dezelfde leidraad organisatorisch tegen de macht van die elite aanliep. Tegelijkertijd was de meer onzekere Aalberse rigoureus klerikaal en was Ruijs veel vrijer bij het zoeken van politieke ruimte.

Rerum Novarum zou een cruciaal instrument blijken voor het bewaren van de eenheid van het katholieke volksdeel – het thema van Ruijs' leven. Dát katholieke arbeiders zich mochten organiseren, was nu geen vraag meer. De paus zelf had ertoe opgeroepen, zij het met de belangrijke restrictie dat ze binnen de katholieke eenheid moesten opereren. Dat zou een nogal beperkende voorwaarde blijken: telkens weer werden te ver gaande ambities van arbeiders door de katholieke elite, wereldlijk en geestelijk, gefnuikt met het argument van de bedreigde eenheid. Al te vaak werd de kracht van argumenten ingeruild voor een verder ongemotiveerd beroep op de gehoorzaamheid die gelovigen verplicht waren aan de katholieke hiërarchie.

Volgens sommigen was *Rerum Novarum* een moedige stap. Het lijkt achteraf gezien eerder een nogal late poging om te voorkomen dat katholieke arbeiders zouden overlopen naar de socialisten. Dat mocht zo zijn, Leo XIII slaagde er hiermee wel in katholieke ondernemers en hun politieke vertegenwoordigers voor het blok te zetten. Zij konden zich niet meer verschuilen achter de gevolgen van de 'natuurlijke orde', nu de paus zelf had verplicht tot een rechtvaardig minimumloon en een evenredig aandeel van de arbeiders in de welvaartstoename. Harmonie was de doelstelling en die kwam vanzelf tot stand als iedereen naar de katholieke sociale beginselen zou handelen. Tomassen concludeert dat 'Leo XIII zo altijd gelijk heeft'. Als er geen harmonie was, dan werd er niet juist gehandeld.³⁹ De thema's die *Rerum Novarum* opriep – katholieke organisatie, de verhouding van de standen, het gezag van het episcopaat – zouden Ruijs zijn hele leven bezighouden.

Aalberse en Ruijs kwamen met elkaar in botsing toen in het najaar van 1895 een bestuurswisseling van de studentenvereniging aan de orde was. De afspraak was dat een corpslid en niet-corpslid elkaar zouden afwisselen in bestuursfuncties, in elk geval als voorzitter. De leden wil-

den Aalberse, de motor achter de club, voorzitter maken, maar dat leverde verzet op van Ruijs en pater H. van Schijndel, de geestelijk adviseur van de vereniging. Aalberse-biograaf Gribling schrijft dat Ruijs en Van Schijndel bang waren dat als een niet-corpslid praeses zou worden, binnen de kortste keren de hele vereniging uit niet-corpsleden zou bestaan. Hij zegt niet waarom dat zou gebeuren en waarom dat een probleem zou zijn.⁴⁰ Waarom Ruijs zich zo met de uitslag bemoeide terwijl hij nauwelijks in Leiden was en zich niet veel later definitief in Maastricht zou vestigen, is onduidelijk. Mogelijk was het een poging de leiding in traditionele elitehanden te houden, misschien was het rivaliteit met Aalberse, misschien wilde hij gewoon laten zien wie de baas was.

Aalberse zelf vermoedde dat het met hém had te maken en meer speciaal met het ontbreken van 'een lange naam'. Voor de grap had hij leiden gevraagd 'Van Aalberse van den Ouden Singel' op de stembiljetten te zetten, en Ruijs was flexibel genoeg om die grap mee te spelen toen hij de stembiljetten voorlas. Aalberse won, maar hij was zo boos over deze obstructie, dat hij in zijn dagboek schreef over 'de intriges en leugens van Ruijs en Van Schijndel' om hem te dwarsbomen. De irritaties tussen beide mannen, deels gebaseerd op klassengevoeligheden, waren al in een vroeg stadium aanwezig. Voor het eerst maar niet voor het laatst schreef Aalberse over 'intrigieren' en 'Ruijs' als een vanzelfsprekende twee-eenheid.⁴¹ Vrienden zijn beide mannen nooit geweest.

Tijdens deze Leidse jaren zijn sommige van de blijvende karaktertrekken van Ruijs duidelijk te herkennen. Dat gold zowel voor zijn bokkige verzet tegen het door hem onbetamelijk geachte ritueel van het studentencorps, als voor de vanzelfsprekendheid waarmee hij de voorzittersrol accepteerde die Aalberse hem op een presenteerblaadje aanbood. Dat Aalberse het meeste werk deed en Ruijs zich dat graag liet aanleunen, zou een werkpatroon worden dat Ruijs goed beviel en hij vaak zou herhalen. Verder bleek, met name in zijn laatste maanden in Leiden, dat Ruijs ervan hield om zijn macht te gebruiken, ook – misschien juist – als dat geen enkel ander doel diende dan te laten zien dát hij die macht had.

Maastricht, 1896-1905

Volgens de volkstelling van 1889 had Maastricht 31.778 inwoners. De stad had een vrouwenoverschot: 17.130 vrouwen tegenover 14.948 mannen, het gevolg van de grote sterfte onder de fabrieksarbeiders, zestig procent van de mannelijke beroepsbevolking. De stad kende 490 weduwnaars en 1382 weduwen.¹ Ongetrouwde vrouwen werkten in de aardewerk- en glasindustrie of als dienstpersoneel. Kinderen werkten in de fabriek zodra dat mocht, vanaf hun dertiende. De arbeidsomstandigheden waren er beroerd, zoals de parlementaire enquête van 1887 had laten zien. De hete ovens waaruit de arbeiders de keramiek moesten halen, waren letterlijk moordend. De longtering die arbeiders in de aardewerfabriek opliepen, heette in Maastricht de 'pottemenneckens ziekte'.² Glasblazers liepen rond met bolronde 'glasblazerswangen'.

De armoede in Maastricht bleef stuitend, de woon- en leefomstandigheden waren nog steeds allerbelabberdst. De vestingstad, omringd door stadsmuren, had altijd moeten woekeren met ruimte. Woningen waren dicht op elkaar gebouwd, veel gezinnen moesten woonruimtes delen. Maastricht was vies en ongezonder en onaangenaam om in te wonen, zelfs in de betere buurten. Het stonk er door de leerlooierijen aan de Jeker en de openbare privaten en urinoirs. Waterputten en beerputten lagen naast elkaar, afval werd op straat gegooid. Regelmatig brak er een cholera-epidemie uit.³ Volgens de historicus Van Maenen was Maastricht een treurig stemmende stad, met van oudsher 'slechte sociale toestanden', daterend nog van voor de opkomst van de industrie maar daardoor verergerd.⁴ Hij stelt dat de gemeente daar nooit iets aan had gedaan, verbeteringen eerder tegenwerkte. In de laatste twintig jaar van de negentiende eeuw ging het slechter dan ooit met de Maastrichtse arbeiders, door een combinatie van economische teruggang en het steeds hardvochtiger beleid van de lokale industriëlen, aangevoerd door de broers Regout.

Nieuw was dat de arbeiders in de stad niet meer voetstoots alles accepteerden. De verhoudingen hadden zich verscherpt. Geleidelijk aan waren de arbeiders zich gaan organiseren om hun belangen te behartigen. Ze waren steeds meer bereid actie te ondernemen. De socialisten hadden van Maastricht een speerpunt gemaakt en socialistische activisten als Willem Vliegen en Gerard Pieters leken greep te krijgen op de organisaties van arbeiders. Op bijeenkomsten citeerde Vliegen graag uit de parlementaire enquête. Hij haalde de provocerende uitspraken van Pierre Regout aan, onder het motto: 'Ziet hoe die grote heeren over u arbeiders denken.'⁵ De katholieke elite maakte zich zorgen dat de katholieke arbeiders verzeild zouden raken in socialistische kringen.

De latere katholieke vakbondsactivist Reinier Nafzger meende dat de organisaties die zich 'neutraal' noemden in werkelijkheid 'geïnfecteerd' werden door socialisten als Vliegen en Pieters'.⁶ De katholieke voorman, Kamerlid Herman Schaepman, kwam helemaal naar Maastricht om de arbeiders uit te leggen dat deze neutralen niet deugden en dat socialisten een gevaar waren voor katholieke arbeiders. Zolang katholieke organisaties ontbraken, kon men hun echter moeilijk vertellen zich afzijdig te houden, zeker niet toen ze de kracht van eenheid en stakingen ontdekten.

In 1895 riepen de Maastrichtse glasblazers een staking uit toen hun lonen werden verlaagd – volgens de fabrieksleiding vanwege de moordende concurrentie. Een comité onder leiding van gouverneur Ruijs, die vanwege zijn Arbeidswet enig vertrouwen genoot, had de arbeiders geadviseerd genoeg te nemen met marginale concessies. De belangrijkste doelstelling voor het comité was ervoor zorgen dat de stakingen niet te veel opleverden, anders zouden andere arbeiders kunnen gaan denken dat staken lonend was.⁷ Gustave Ruijs meende dat Vliegen de kwade genius was, die ervoor zorgde dat arbeiders niet luisterden en 'voor iederen goede raad doof waren'.⁸

De staking eindigde in een halve overwinning voor de glasblazers. Veel sleepten ze er niet uit, maar ze hadden laten zien dat je door je te organiseren druk kon zetten en macht kon uitoefenen. Succes was niet gegarandeerd: toen de glasslijpers van de Sphinx-fabrieken een jaar later hun voorbeeld volgden en het werk neerlegden, mislukte die staking. Dit keer waren de werkgevers goed voorbereid. De staking werd ondermijnd door het inzetten van werkwilligen en na acht maanden werd zij opgegeven zonder dat de stakers iets hadden bereikt. Voor de socialisten pakte de nederlaag desastreus uit, zeker toen bleek dat het bestuur van de neutrale vereniging Vergelding had gefraudeerd met de stakingskas. Het was aanleiding voor SDAP-propagandist Willem Vliegen om uit Maastricht te vertrekken.

Het tij voor de SDAP leek te verlopen.⁹ Dat kwam mede omdat de katholieke arbeiders inmiddels concurrerende organisaties hadden opgezet. De toespraak van Schaepman, op 27 november 1895, had daartoe het laatste zetje gegeven. In december 1895 richtte een klein aantal katholieke arbeiders in de aardewerkfabrieken 'God en Ons Recht' op, terwijl in 1896, het jaar van de staking, 'Recht en Orde' de katholieke glasbewerkers organiseerde. Qua aantallen deelnemers waren deze verenigingen weliswaar klein, maar het ging erom dat er nu een alternatief was. Katholieke arbeiders hadden geen excuus meer om lid te worden van de neutrale verenigingen. De katholieke elite stimuleerde deze activiteiten, niet zozeer omdat ze daartoe door *Rerum Novarum* waren aangespoord of uit nieuw ontdekte sociale bewogenheid, maar omdat ze zich realiseerde dat het de enige manier was om de socialisten af te remmen.

ACTIEF IN MAASTRICHT EN DE DRANKBESTRIJDING

In januari 1896 had Charles Ruijs zich weer permanent in Maastricht gevestigd als advocaat en procureur. In hoeverre hij een eigen praktijk opbouwde en hoeveel succes hij daarmee had, is niet duidelijk. Beginnende advocaten hadden het niet gemakkelijk. Vrijwel direct werd hij benoemd tot kantonrechter-plaatsvervanger. Als vanzelf behoorde de zoon van de gouverneur tot de Maastrichtse notabelen. Even vanzelfsprekend was het dat Ruijs actief werd in katholieke organisaties; binnen de kortste keren was hij een spil in het katholieke leven in Maastricht.

Een voor de hand liggend instappunt was de Sint-Vincentiusvereniging, een organisatie gericht op katholieke caritas: leken die hulp verleenden aan armen en behoeftigen. Onder jongere katholieken die hun sociale gezicht wilden laten zien, was dit een populaire bezigheid, 'een prachtige leerschool voor goeude jongeren'.¹⁰ Het huisbezoek aan arme gezinnen dat er onderdeel van was, opende voor Ruijs een andere wereld. Het armzalige woningbestand in Maastricht hield hem direct bezig. Net aangekomen in Maastricht vroeg hij per brief advies over volkshuisvesting aan zijn oud-hoogleraar Drucker, die inmiddels Kamerlid was geworden.¹¹ Drucker stuurde Ruijs een leeslijst met wat er in de bibliotheek van de Leidse Universiteit voorhanden was over 'arbeiderswoningen'. Ruijs bewaarde uittreksels van artikelen uit *De Tijd* over 'gemeenschappelijke eigendom van arbeiderswoningen' en een model-huurcontract van het Bestuur van de Vereeniging tot het bouwen van Arbeiderswoningen.¹²

Van beide katholieke arbeidersorganisaties, God en Ons Recht en Recht en Orde, werd Ruijs juridisch adviseur. Die functie ging veel verder dan de term doet vermoeden. De jonge jurist vervulde een dubbelrol: hij gaf advies en organiseerde, en fungeerde meteen als bewijs van solidariteit tussen de standen.¹³ Bovendien kon hij zo een zekere mate van inzicht en controle houden over wat zich in deze verenigingen afspeelde. Rogier acht Ruijs een sprekend voorbeeld van het 'beter ontwikkelde aanpassingsvermogen' van de katholieke adel aan de nieuwe arbeidsverhoudingen en de sociale kwestie. Rogier bedoelde: beter dan de liberalen.¹⁴

In 1899 werd Ruijs secretaris van de nieuw opgerichte R.K. Volksbond in Maastricht, een diocesaan verband dat arbeiders bij elkaar haalde zonder ze naar een specifieke beroepsgroep te organiseren.¹⁵ De doelstelling van de R.K. Volksbond was het 'zedelijk en godsdienstig welzijn' van de arbeiders, niet direct of in elk geval niet alleen hun economische belangenbehartiging – vandaar de afkeer van het organiseren naar beroepsgroep. Ruijs zette zich in voor de bundeling van de verschillende Volksbonden en Werkliedenverenigingen in het bisdom Roermond tot de Limburgse R.K. Volksbond, die werd opgericht op 6 mei 1900, maar nooit een geweldig succes zou worden. Poels-biograaf Van de Pas heeft het over een 'bloedarm geval'. Geen wonder dat de in 1903 opgerichte Centrale Bond van R.K. Mijnwerkersverenigingen zich niet bij deze Volksbond wilde aansluiten.¹⁶ Er moest meer gebeuren om de arbeiders binnen te halen, maar Ruijs had het inmiddels ook druk met de katholieke drankbestrijding.

Op 27 november 1897 hield de Twentse kapelaan Alphons Ariëns in Maastricht een rede over drankbestrijding. Twee jaar tevoren had Ariëns in Enschede een 'Kruisverbond' opgezet, een vereniging tot 'bestrijding van het alcoholisme en bevordering van de matigheid'.¹⁷ Ariëns was een onvermoeibare promotor van de drankbestrijding en ging het hele land rond om verenigingen op te zetten. Ruijs hoorde Ariëns' rede en was onder de indruk, zowel van de man als van de zaak. Hij raakte begeistert door een thema dat hem zijn hele leven zou bezighouden. Ariëns op zijn beurt trof in Ruijs niet alleen een gelijkgestemde geest, maar ook een enthousiaste leek met ambitie en daadkracht. De zoon van de gouverneur was 'een grote mijnheer', die geloofwaardigheid kon geven aan de beweging die Ariëns graag naar een nationaal niveau wilde tillen. Voor Ruijs was het een unieke mogelijkheid zich op dat niveau te doen gelden. Het klikte tussen beide mannen.

Ruijs ging energiek op pad. Hij reisde het land door en kreeg in februari 1898 'een groep leiders' in Nijmegen bij elkaar.¹⁸ Ariëns en Ruijs

wilden graag een landelijk congres organiseren, maar zoals zo vaak in de katholieke gemeenschap waren ze bang dat de bisschoppen daar weinig voor zouden voelen. Het thema moest 'matigheid' zijn, want fanatieke geheelonthouding zou in katholieke kring niet veel steun opleveren. Zoals Brom vaststelt, was van Schiedam tot Maastricht de drankhandel grotendeels in roomse handen. De clerus zelf dronk graag een borrel of een goed glas wijn. Schaepman noemde alcohol nodig voor 'ons hersen- en zenuwleven'. Hij gunde de werkman zijn borrels, 'zijn enige prikkel in levensgenot'.¹⁹ Om daar een mouw aan te passen, nodigden Ariëns en Ruijs de leiders die in Nijmegen bijeen waren geweest in juni 1898 opnieuw uit, minus de meest fanatieke drankbestrijders. Ruijs organiseerde deze bijeenkomst en wist de handtekeningen te verzamelen die de bisschoppen moesten overhalen hun toestemming te geven.

Ariëns was laaiend enthousiast over Ruijs. Hij had het over 'de patent', 'de onbetaalbare' Ruijs die 'reusachtig veel werk verzette'.²⁰ Ariëns wist dat het verstandiger zou zijn om Ruijs met die handtekeningen naar de aartsbisschop te sturen dan zelf te gaan, als eenvoudig kapelaan. Zoals Brom schrijft, won 'de vlotte Limburger' de aartsbisschop voor de plannen. Zo vond op 8 en 9 oktober 1898 in Utrecht het eerste congres plaats van de Nederlandse katholieke drankbestrijding. Onder de vijftienhonderd deelnemers waren de aartsbisschop, alsook Schaepman en diens beschermeling, het toen kersverse Kamerlid Willem Nolens, in 1896 gekozen voor het district Venlo. Verder bezocht een keur aan leken en priesters de bijeenkomst, een van de eerste grote katholieke manifestaties in Nederland.

Ruijs sprak niet op het congres. Brom noemt hem 'de bescheiden Zwijger': 'hij moest nog bekend raken'. Ariëns wist echter wat voor het succes verantwoordelijk was: 'De bewonderenswaardige ijver en het diplomatieke talent van onze secretaris'.²¹ Hij had Ruijs graag de leiding gegeven, onder het motto: 'Generaal, tot uw orders'.²² Het congres gaf opdracht een nationale federatie op te zetten van organisaties voor drankbestrijding. Daartoe werd in november een comité opgericht, met Ruijs opnieuw als grote organisator.

In het voorjaar van 1899 gaf het episcopaat zijn goedkeuring aan de nationale federatie Sobrietas. Ruijs werd voorzitter. Brom schrijft dat Ariëns de organisatorische vaardigheden van Ruijs 'ontdekte'. Waarschijnlijk gold evenzeer dat Ruijs ervoer waar hij goed in was: organiseren en intermediair zijn naar het episcopaat.²³ Deze ervaring was bijzonder leerzaam voor hem. Zo maakte hij kennis met de macht van de bisschoppen om hen onwelgevallige dingen te dwarsbomen. De uiterst conservatieve bisschop van Haarlem, Caspar Bottemanne, hield ver-

scheidene pogingen tot oprichting van Kruisverbonden tegen. Drankbestrijding werd door sceptici, onder wie ook leden van het episcopaat, ervaren als een wat al te heftige geloofsbeleving, neigend naar radicalisme.²⁴ Het omgaan met halsstarrige en politiek toondove bisschoppen zou voor Ruijs een levenslange bezigheid blijven.

Ruijs en Ariëns ontwikkelden een diepe vriendschap. Ariëns noemde Ruijs later 'de man die Sobriëtas feitelijk gemaakt heeft'.²⁵ Ruijs op zijn beurt was tot het einde van zijn leven actief in het levend houden van de herinnering aan Alphons Ariëns, die in 1928 overleed. Ariëns' biograaf Brom stelt dat Ruijs zich bewust aan Ariëns spiegelde, hem zag als een voorbeeld. Ariëns was flexibel, meegaand, een slim tacticus en vastbesloten zijn doelstellingen te bereiken, ook als zijn superieuren daar niet enthousiast over waren. Ariëns wist wanneer hij zelf een sta-in-de-weg was voor succes en liet de zaken dan graag aan anderen over. Over Ruijs zei Ariëns: 'Ruijs is het grootste organiserend talent, dat wij bezitten. Hij vindt direct zijn mannen of hij vormt ze en geeft dan heel gauw zelfbestuur.'

In zijn boek geeft Brom een mooi beeld van de jonge Ruijs. Volgens tijdgenoten zou Ruijs in deze jaren 'afgemeten en afgebeten van toon' zijn, 'trots met iets koels en hoogs over zich'. Ruijs zou 'gemakkelijker en gewoner' zijn geworden in zijn optreden naarmate hij hoger klom op de maatschappelijke ladder. Interessant is dat Brom aan de jonge Ruijs een 'heersersnatuur' toeschrijft, want die term of variaties erop – zoals 'dwingeland' – zal vaker te horen zijn. Misschien ligt hier een sleutel tot aspecten van Ruijs' gedrag, zowel tevoren in Leiden als later in Maastricht en Den Haag. Deze 'heersersnatuur' zou in zijn verhouding met anderen regelmatig problemen opleveren, maar leidde nooit tot frictie tussen Ruijs en Ariëns, iets wat Brom toeschrijft aan de 'broederlijkheid' van Ariëns.²⁶ Belangrijker lijkt dat Ariëns geen politicus was, maar een activist die op zijn manier probeerde resultaten te maximaliseren. Op geen enkele wijze was Ariëns een concurrent voor Ruijs.

Sobriëtas was een goede leerschool: tijdens de soms roerige vergaderingen van de drankbestrijders scherpte Ruijs zijn vaardigheden als voorzitter. Hij leidde vergaderingen met zachte maar dwingende hand, was doelgericht en onverstoort. Brom portretteert Ruijs als een sluw en verstandig voorzitter.²⁷ Plooibaar, ontwapenend, met een glimlach of geruststellende knipoog: het zijn beschrijvingen die vaker zouden opduiken. Over de vroomheid van Ruijs zegt Brom dat die oprecht was, zonder vertoon, met een waarachtige geestdrift. Volgens Brom was het Ruijs die de 'Christelijke groet' invoerde, waarmee in de jaren twintig en dertig elke katholieke bijeenkomst werd begonnen.²⁸

Enige scepsis over Broms lofzang is op zijn plaats. Toen Brom in 1941 zijn biografie van Ariëns schreef, kende hij natuurlijk Ruijs als de leidende katholieke politicus van het interbellum. Het is niet onmogelijk dat die wijsheid achteraf zijn verhaal heeft beïnvloed, maar de vaardigheden en karaktertrekken die hij Ruijs toedicht, sporen met de beschrijvingen van Ruijs als lid van de Maastrichtse gemeenteraad. Ook de Ruijs zoals die zou optreden als landelijk politicus, week niet veel van dit beeld af.

Zijn werk met Sobriëtas gaf Ruijs een platform om internationaal ervaring op te doen. Op de Katholiekendag in Keulen in 1904 ontmoette Ruijs dr. Carl Sonnenschein, kapelaan in die stad, met wie hij de basis legde voor internationale congressen van drankbestrijders. Op die congressen zou Ruijs een belangrijke rol gaan spelen.²⁹

Als drankbestrijder was Ruijs fanatiek, maar niet dogmatisch. Hij verwierp niet ieder gebruik van alcohol en dronk zelf weleens een glas wijn.³⁰ Ariëns raadde Ruijs zelfs aan niet aan geheelonthouding te doen zolang hij Sobriëtas bij de autoriteiten moest vertegenwoordigen, want dan zou hij wel eens intuïtief verzet kunnen oproepen.³¹ Ruijs had een bredere agenda: volgens de katholieke vakbondsman Devens was de drankbestrijding een effectieve manier om arbeiders bij de katholieke beweging te halen en 'vergaderen te leren'.³² Maar voor Ruijs stond de drankbestrijding nooit op zichzelf. Het was onderdeel van indirecte armoedebestrijding: volkshuisvesting, gezondheidszorg, hygiëne en de kraamzorg van het Groene Kruis. Daarin stond hij niet alleen. Ook in socialistische kring leefde dit onderwerp, vanuit hetzelfde bewustzijn dat drank veel andere problemen veroorzaakte of verergerde. De SDAP'er Schaper citeert in zijn memoires Domela Nieuwenhuis: 'Denkende arbeiders drinken niet, drinkende arbeiders denken niet.'³³ Het SDAP-Kamerlid Vliegen zou het in zijn politieke carrière over veel dingen met Ruijs oneens zijn, niet over de destructieve kracht van drankmisbruik.

VERDEDIGER VAN HET KATHOLIEKE MAASTRICHT

Over de politieke ontwikkelingen in Maastricht luidde Ruijs in januari 1899 de alarmklok. Hij had in 1898 meegeholpen een bouwvereniging op te zetten, die volgens Ariëns-biograaf Gerard Brom met een kapitaal van 80.000 gulden werd voltekend.³⁴ De gemeente weigerde echter bouwgrond beschikbaar te stellen. Het verleidde Ruijs in een brief aan de Brabantse ondernemer Jan Vlekke tot de uitspraak: 'Het ziet er te Maastricht zeer slecht uit. Het smeult.'³⁵ In *Het Centrum*, het aan Schaepman gelieerde dagblad, schreef Ruijs in 1899 een artikel onder de titel 'Het

smeuft in Maastricht'. Ruijs was bang dat de arbeiders al organiserend bij de SDAP terecht zouden komen: 'Het gevaar dreigt. Waar zijn de strijders, de verdedigers van het katholieke Maastricht?' vroeg Ruijs zich af. Wat hem zorgen baarde, was het dreigende verlies aan gezag. Zo klaagde hij in het artikel over de onbeschaamdheid van veertienjarige jongens die, eenmaal activistisch, niet meer beleefd waren 'tegen degenen die boven hen stonden'.³⁶ Het biedt een interessant inkijkje in Ruijs' denkwereid: het echte gevaar was dat de oude gezagsverhoudingen werden bedreigd.

Door adviseur te worden van de katholieke vakorganisaties in de aardewerk- en glasindustrie had Ruijs het voorbeeld gegeven en zich opgeworpen als een 'verdediger van het katholieke Maastricht'. De bouwvereniging mocht vertraging oplopen, de Volksbond mocht teleurstellen, maar Ruijs liet zich niet afschrikken of weerhouden, hij bleef organiseren. Hij besloot dat er behoefte was aan meer, met name aan mensen die hun aandacht volledig aan het organiseren konden wijden. Het idee kwam op om hiervoor een geestelijke te vragen die zou worden vrijgesteld van parochiewerk en als opdracht zou krijgen 'het Katholieke Maastricht van St.-Servaas te vrijwaren voor verval in de moderne socialistische dwaling, het Katholieke Maastricht te behouden voor onze Moeder de H. Kerk'.³⁷ Deze aalmoezenier werd kapelaan J. Souren, een actieve priester die nauw met Ruijs samenwerkte. Maar Ruijs wilde meer hulptroepen. Daartoe haalde hij in 1903 Henri Hermans naar Maastricht, een letterzetter uit Boxmeer, die journalistiek en organisatorisch actief was. Behalve secretaris van de Volksbond werd Hermans redacteur van *De Volksbode*, een bondsorgaan voor leden.³⁸ Om Hermans te betalen, benoemde Ruijs hem tot algemeen secretaris van Sobriëtas, waarvan Ruijs inmiddels voorzitter was geworden.³⁹ Henri Hermans zou zich ontwikkelen tot een ware duizendpoot, iemand die eindeloos hand-en-spandiensten verleende, een steunpilaar van de katholieke arbeidersorganisatie.

De eerste keer dat Hermans Maastricht bezocht, leidde Ruijs hem door de arbeiderswijken. Volgens de notities die Hermans' zoon later maakte, zei Ruijs niets. Hij liet Hermans alleen maar kijken. 'Hij voerde hem langs de sombere fabrieken van Regout en langs de "kabardoeskes", de kleine, gore kroegjes die als bunkerlinies rondom de ingang van de fabrieken lagen en langs de straten die de arbeiders moesten passeren als zij naar hun werk gingen of daar doodmoe van terugkeerden en waar zij, al naargelang hun smaak of dorst, een "dubbele", een "klare" of "een blauwe" zo van de toonbank in één teug naar binnen konden slaan.' Hermans zag de dronken mannen over straat scharrelen en hoorde de vrouwen in de overbevolkte woonhokken.⁴⁰

Bij een eerder verblijf in Maastricht, jaren tevoren, had Hermans zijn collega-letterzetter Willem Vliegen ontmoet, toen die er nog als SDAP-activist actief was. Ze hadden gelijksoortige interesses, maar in tegenstelling tot Vliegen bleef Hermans altijd werken binnen de katholieke gemeenschap. Voor Hermans was niet de klassenstrijd, maar *Rerum Novarum* de richtlijn. Vliegen en Hermans zouden elkaar én Ruijs later in Den Haag weer tegenkomen.⁴¹ Net als Ruijs zag Hermans meer heil in de opvoeding van arbeiders om hun karige inkomens beter te besteden dan in het streven naar hogere inkomens. De mannen uit de kroeg houden, in het algemeen het 'zedelijk welzijn' van de katholieke arbeiders, was in deze visie de sleutel tot verbetering van hun levensomstandigheden. De rooms-katholieke kerk en haar richtlijnen boden daartoe de structuur.

In Maastricht zou Hermans actief en inventief blijken. Worstelend met de weigering van de katholieke leiders om de werkgevers systematisch en structureel te bekritisieren, was Hermans echter weinig succesvol. Voortdurende oproepen tot 'geduld en beleid' konden de arbeiders niet begeistere. Critici verweten Hermans dat hij een stroman was van de werkgevers, een sta-in-de-weg voor samenwerking met de socialisten, zowel op het gebied van organisatie als politiek. Perry typeert Hermans als 'zaakwaarnemer van de kerk in de arbeiderswereld'.⁴² In het triumviraat met Ruijs en Souren was Hermans de werkbij, een nauwkeurige administrator en een goed spreker en schrijver. Opnieuw toonde Ruijs hier een vaardigheid die in de loop van zijn leven de meest typerende en succesvolste zou worden: zich aan het hoofd stellen van een organisatie en de zaken zo organiseren dat anderen het handwerk deden. 'Delegeren' is hiervoor niet het juiste woord, doelen stellen en kundig organiseren komen meer in de buurt. Het was niet uit luiheid dat Ruijs deze methodiek hanteerde. Het was gewoon de manier van werken die het best bij hem paste.

GEMEENTERAAD MAASTRICHT

De katholieke geestelijkheid wilde tot elke prijs de leiding behouden, al wist ze dat de arbeiders haar niet vertrouwden. Eén manier om dat te doen, was via de alom aanwezige geestelijk adviseur, zonder wiens instemming weinig kon geschieden. Belangrijker nog waren betrouwbare en vertrouwde leken in het bestuur die de zaken onder controle konden houden, mensen zoals Ruijs. In het algemeen wantrouwden de katholieke vakbondsactivisten als Reinier Nafzger en Henri de Wit deze leken,

en niet zonder grond. De Wit omschreef hen als 'politieke rugbeklimmers', opportunisten. Volgens Perry schaarden ze Ruijs echter niet onder die groep. Hem vertrouwden ze als persoon, maar ze wisten heel goed dat hij een waakhond was van de bisschop.⁴³

De bisschoppen van hun kant moesten niets hebben van ambitieuze politici. Typerend was de ervaring van Aalberse, die na de grote spoorwegstakingen van 1903 toen de rechten van arbeiders de aandacht opeisten, de katholieke arbeidersorganisatie wilde versterken. Hij vond bij de bisschoppen een koel onthaal. Aan de Limburgse priester Henri Poels schreef Aalberse dat de aartsbisschop vond dat er 'al genoeg voor het volk' gedaan werd en als er iets moest gebeuren, dan moest dat 'onder leiding van geestelijken en niet van leken'. Aartsbisschop Van de Wetering zou gezegd hebben: 'Wij zullen wel oppassen, dat de leken de leiding niet in handen krijgen.' De geestelijk adviseurs moesten de leiding houden, die konden de bisschoppen niet overlaten aan 'enige Kamerleden'. Aan Gisbert Brom schreef Aalberse dat de plannen die hij had voorgesteld waren afgekeurd, omdat 'een Kamerlid volgens de paus niet aan sociale actie mag doen'.⁴⁴

Het was echter precies die tussenpositie, als intermediair tussen leken en clerus, die Ruijs invloed gaf. De arbeiders vertrouwden hem, de geestelijkheid luisterde naar hem, en hij hoefde niet naar de pijpen van de bisschoppen te dansen, althans niet zo strikt als geestelijken dat moesten doen. Ruijs was wat minder klerikaal dan Aalberse, maar ook hij week zelden af van de officiële lijn. De katholieke leiding remde de arbeiders voortdurend af: ze moesten niet te veel willen, geduld hebben en zeker niet de confrontatie zoeken. De lokale elite voelde er niets voor een plaats in te ruimen voor katholieke arbeiders, zelfs niet voor plooi-bare en gezagsgetrouwe personen zoals de voorzitter van de katholieke glasblazersvereniging Recht en Orde, Henri de Wit. Toen De Wit door een aantal arbeiders kandidaat werd gesteld voor de gemeenteraad, bewerkten 'Hoge Oomes' hem zijn kandidatuur in te trekken. Hij kreeg te horen dat 'de tijd voor een werkman in den raad nog niet gekomen was'.⁴⁵

Voor Ruijs lag dat eenvoudiger: voor hem was die tijd gekomen op de dag dat hij 25 werd, de vereiste leeftijd voor een raadslidmaatschap. In juli 1899 had hij zich kandidaat gesteld voor de gemeenteraad, in district III van Maastricht. Volgens R. van Rijt, de inspecteur van Nijverheid en Onderwijs in Maastricht, deed hij dat 'zodra hij kon'.⁴⁶ Van de 11.716 inwoners in district III waren er 938 gerechtigd een stem uit te brengen.⁴⁷ Dat waren er meer dan in de andere twee districten, want district III omvatte de beste wijken van de stad en vanwege het censuskiesrecht de

meeste kiesgerechtigden. Ruijs haalde in de eerste ronde 498 stemmen en was zo direct gekozen.

Partijen kende men niet in Maastricht, wel overtuigingen. Volgens Dittrich, die een studie maakte van Ruijs' eerste termijn als raadslid, konden die deels worden afgelezen aan de sociëteit waarvan de raadsleden lid waren. Ruijs deed echter niet aan sociëteiten; hij zou zich profileren als katholiek politicus. Ruijs was direct nadrukkelijk aanwezig en niet zonder invloed. Hij verschaftte zich vaak een voorsprong door als enige concrete situaties te inspecteren en de stukken door te nemen. Vaak voerde het raadslid het woord over competentiekwesties en over de autonomie van de raad. Hij was daarin consistent en dwong respect af, bijvoorbeeld bij een debat in 1903 waarin hij het standpunt verdedigde dat hij zich niet liet leiden door de publieke opinie. Een gemeenteraadslid had immers een eigen verantwoordelijkheid, gebaseerd op een eigen mandaat. Ruijs zei dat hij zelf bepaalde wat het algemeen belang was, en als de kiezers dat anders zagen, konden ze weigeren zijn mandaat te vernieuwen. Daar waren verkiezingen voor.

Ruijs werd lid van een flink aantal commissies, waaronder geduren de zijn hele raadsperiode die van Financiën en van Strafverordeningen. Hij was zo slim regelmatig op te treden als rapporteur als er commissies werden samengesteld of onderzoeken georganiseerd, vanuit het tijdloze principe dat wie de eerste versie van een rapport schrijft, de meeste invloed heeft. Dittrich stelt dat uit de notulen blijkt dat Ruijs de kunde had een vergadering voor te zitten en een vlot verloop te bewerkstelligen door de manier waarop hij discussies die een scherpe kant kregen daarvan wegstuurde of de discussianten weer binnen het hek wist te krijgen.

Vanaf het begin van zijn raadslidmaatschap hield Ruijs zich bezig met de minimumlonen en het maximaal aantal werkuren voor gemeentewerkers. De manier waarop dat ging, geeft een goed inzicht in de dynamiek van de raad. De SDAP had in maart 1899 een verzoek ingediend om bij door de gemeente aan te besteden projecten maximaal tien uur arbeid per dag en een bepaald minimumloon aan te houden. Het verzoek zette een traject van trainieren en vertragen in gang. De raad stuurde het door naar de directeur van Gemeentewerken die het natuurlijk afwees. Niemand had ook maar de geringste animo een voorstel van de socialisten te honoreren. Maar nu socialisten het initiatief hadden genomen, was nietsdoen voor de katholieken geen optie. Het verwijt dat ze geen oog hadden voor de belangen van arbeiders was anders snel gemaakt.

Via de begrotingscommissie waarvan hij lid was, vroeg Ruijs dan ook of er op dit terrein niet toch iets moest gebeuren. Burgemeester en wethouders wilden er niet aan: de ambachtsman klaagde niet en het zou al-

leen maar leiden tot extra kosten. Vervolgens diende Ruijs een motie in die uitnodigde tot het opstellen van een rapport. Meer dan een uitnodiging was het niet, want een jaar later moest hij er weer om vragen. Op 21 december 1901 werd een commissie ingesteld, maar behalve van de kant van Ruijs was er weinig belangstelling voor actieve deelname, zodat er wederom niets gebeurde. Pas in maart 1904 werd van de raad een principe-uitspraak gevraagd of dit soort bepalingen in bestekken moesten worden opgenomen. Ruijs presenteerde zichzelf tegenover wethouder J. van Oppen van Openbare Werken als een principieel voorstander en de motie werd aangenomen. Dittrich stelt dat dit was te danken 'aan de stuurmanskunst van Ruijs als raadslid'. Dat is goed mogelijk, al was een motie met een principe-uitspraak een magere oogst van vijf jaar werk.⁴⁸

Een ander terrein waarop Ruijs van zich liet horen, betrof de arbeidsvoorwaarden en pensioenen van ambtenaren. In oktober 1899 vroeg hij een commissie van onderzoek in te stellen om te komen tot de oprichting van een pensioenfonds voor gemeenteambtenaren. Het college legde het verzoek neer bij Ruijs' financiële commissie en nodigde hem uit een ontwerpverordening op te stellen. Deze procedurele vertragsactie werd de aanloop naar wat opnieuw een langdurig traject zou worden. Ruijs wist dat, maar hij werkte gestaag door aan een eigen voorstel dat hij op 23 juli 1900 naar de raad stuurde. Hij stelde voor een deskundige advies te vragen, waarschijnlijk bedoeld om tegenstand te pareren. Op basis van dat advies veranderde Ruijs het een en ander, waarna hij in mei 1902 een voorstel deed aan de commissie. Na vergelijking met andere gemeenten en regelingen werd het ontwerp nogmaals herzien, waarna in oktober 1902 over een nieuw ontwerp werd beraadslaagd. Eind november van dat jaar werd zijn werk beloond. De commissie adviseerde het voorstel aan te nemen zoals het voorlag, vooruitlopend op een rijksregeling. In het Archief-Ruijs liggen keurig handgeschreven rapporten met het voorstel en de diverse artikelen.⁴⁹ Ruijs kon er absoluut eer mee inleggen, en Maastricht liep ermee voor op de rest van Nederland. De Maastrichtse ambtenaren waren hem zo dankbaar dat ze hem een gouden eremedaille aanboden.⁵⁰

In de loop der jaren pleitte Ruijs voor schoolartsen, verbetering van de arbeiderswoningen en het onbewoonbaar verklaren van de vele krotten in de stad, aanvankelijk zonder alternatieve woonruimte te bieden. Hij sprak zich uit tegen arbeid door de gehuwde vrouw – een niet erg realistisch standpunt gezien de diepe armoede in Maastricht. Overigens was de achtergrond van dit laatste voorstel eerder praktisch dan moralistisch van aard: men wilde zo voorkomen dat mannen werden vervangen door lager betaalde vrouwen, een bekende strategie van de Regouts om

de kosten te drukken.⁵¹ Natuurlijk sprak hij geregeld over alcoholmisbruik, zoals het verschaffen van bier en jenever aan arbeiders in de bouw.

Liberaal raadsleden als Fouquet en E. van Oppen noemden Ruijs met enige regelmaat in diepste verachting 'een socialist', andere omschreven hem, meestal later, als de 'rode jonker'.⁵² Dat geeft een misleidend beeld van zijn 'linksheid': het was bedoeld als diskwalificatie voor liberalen. Geen socialist zou zich in Ruijs herkend hebben of gedacht hebben dat hij hun idealen deelde. Ruijs had zijn eigen agenda. Toen raadslid Klijnen in een debat Ruijs een vrijzinnig-democratisch standpunt toedichtte, antwoordde Ruijs dat hij enkel het algemeen belang verwoordde. In het begin van zijn loopbaan kreeg Ruijs de nodige kritiek. Volgens Poels 'werd er veel op hem gescholden'. De algemene indruk is dat hij aanvankelijk werd gezien als 'het zoontje van' en pas later werd gerespecteerd op basis van zijn eigen kwaliteiten.

Volgens Dittrich toonde Ruijs zich meteen een voortreffelijk voorzitter van vergaderingen. Vrijwel iedereen die over deze tijd een oordeel geeft, heeft het over de regentenkwaliteit van Ruijs, over de vanzelfsprekendheid waarmee hij leiding gaf en zijn kunde om op het juiste moment te zwijgen. Maar Ruijs ontmoette ook tegenstand van binnenuit, van andere katholieke raadsleden. Dit kwam deels voort uit de oude tegenstellingen binnen de Maastrichtse elite. De activiteiten van Ruijs maakten hem niet populair bij de Maastrichtse en Gulpense brouwerfamilies en evenmin bij de werkgevers en patronen, die geen heil zagen in welke organisatie van arbeiders dan ook. Deels ging het over de inhoud. Pas vanaf 1908 zou de meerderheid in de raad bestaan uit Ruijs-getrouwen, die Hagdorn 'de jongeren van de tijd' noemde.⁵³

Daarnaast was er onderhuidse irritatie over zijn ambities en de manier waarop hij zich als zoon van de gouverneur een leiderschapsrol aanmat. Die ambities reikten verder dan Maastricht en Limburg. Ruijs was bestuurslid van een schier eindeloze reeks verenigingen en organisaties. Misschien lag aan de basis van het feit dat Ruijs lid van allerlei clubjes zijn vaders gedachte dat je overal wel wat leerde.⁵⁴ Het was een manier om overal bij te zijn. Ruijs zag het belang van zich organiseren. Tegen de directeur van de Bank van Lening, zijn vriend Gerard Castermans, zei hij eens: 'Als je iemand ziet die los loopt, dan neem je hem mee naar een vergadering en dan is hij gewonnen.'⁵⁵

In zijn intermediaire rol was Ruijs de drijvende kracht achter talloze nieuwe instellingen in Maastricht. Vaak waren het reacties op socialistische initiatieven, zoals de in 1902 opgezette Coöperatie de Ster, een kopie van de succesvolle socialistische coöperatie Het Volksbelang. De Maastrichtse middenstand was er niet enthousiast over. Verder kwamen

er in 1903 en 1904 een Fonds voor Arbeidersbelangen, een Secretariaat van de Arbeid, de eerste Arbeidsbeurs van het land en een woningbouwvereniging. Ruijs zette een debatingclub op waar werd gediscussieerd over de katholieke sociale leer. De gedachte erachter was om arbeiders weerbaarder te maken in hun debatten met socialisten.

Op initiatief van Ruijs kwam er een eigen gebouw voor deze katholieke organisaties, ontworpen door de katholieke huisarchitect Pierre Cuypers en gefinancierd met de erfenis van de in 1892 overleden jonkheer Emile de Stuers. Het gebouw ging de Stichting De Stuers heten. Monseigneur Sevriens, de deken van Maastricht, zegende het gebouw in en Ruijs hield er de eerste redevoering. Die was waarschijnlijk geen kraaker, want hij was geheel gewijd aan het reglement van orde. Voor grote bijeenkomsten mochten de organisaties de Kruisherkerk tegenover de Stichting De Stuers gebruiken.⁵⁶

Ruijs was enorm actief en ontegenzeggelijk succesvol. Hij kreeg dingen gedaan. In deze context is de karakterisering die Nafzger gaf van deze jonge Ruijs treffend: 'een energiek drijver die alles en iedereen die hem niet zinde in de hoek duwde'.⁵⁷ Niet iemand die zich snel uit het veld liet slaan dus, maar blijkbaar tevens iemand die zijn zin doordreef. Binnen een paar jaar had Ruijs vele vingers in het sociaaleconomische leven van Maastricht. Zo nu en dan had Ruijs aanvaringen met de werkgevers, zoals in 1903 toen het bestuur van Recht en Orde, de vakbond van glasbewerkers, het niet eens kon worden met de directie van de Sphinx over nieuwe lonen. De deken van Maastricht bemoeide zich ermee en riep het bestuur van Recht en Orde op het matje. De deken schaarde zich aan de kant van de ondernemers en zette zo Ruijs en de geestelijk adviseur van Recht en Orde voor schut, want zij hadden erkend dat de arbeiders gelijk hadden. Geen wonder dat veel arbeiders onverschillig en soms ronduit wantrouwend stonden tegenover deze katholieke organisaties.

In de mengeling van belangen die in Maastricht een rol speelden, bouwde Ruijs de reputatie op van iemand die zich inzette voor de arbeiders en voor armen en behoeftigen. Weliswaar niet op zo'n structurele manier als socialisten dat deden, maar wel door zich als katholiek medeverantwoordelijk te achten voor wat er in de stad en in de fabrieken gebeurde. Daarmee onderscheidde hij zich van de oude garde. Ruijs' activiteiten maakten hem een doelwit voor de socialisten in Maastricht. In *De Volkstribuun*, het blad van de socialisten, werd Ruijs neergezet als de leider van de 'dompersbende'.⁵⁸ Blijkbaar was hij daar belangrijk genoeg voor.

Op 1 augustus 1901 werd Ruijs benoemd tot ambtenaar bij het Openbaar Ministerie in Maastricht. Het gaf hem een vast inkomen en verlostte

hem van het advocatenbestaan. Volgens zijn vriend aalmoezenier Souren stond Ruijs 'financieel niet zo sterk'.⁵⁹ Leo Offermans was toen klerk bij het Openbaar Ministerie. Hij kende Ruijs omdat Offermans regelmatig was gevraagd stukken te bekijken die Ruijs als advocaat had voorbereid.⁶⁰ Volgens Offermans werkte Ruijs veel van huis uit. Het eerste jaar zou hij 's ochtends nog wel op kantoor zijn binnengelopen, daarna ook dat niet meer. Offermans vond hem 'gemütlich', al wilde Ruijs dat men afstand bewaarde. Op kantoor diende men achter hem te lopen.⁶¹ Als ambtenaar pakte hij overtreders van de Drankwet bijzonder hard aan. Ruijs liet zien dat hij zich daarover opwond, onder andere door in de rechtszaal scherpe requisitoiren af te steken. Veel van het dagelijks werk werd gedaan door Offermans, die, volgens eigen zeggen, lange werkdagen maakte tot hij in december 1904 inspecteur werd bij de politie in Maastricht.⁶² Iets van Ruijs' werkwijze blijkt uit een anekdote die *De Tijd* in 1918 boven water haalde. Ruijs zou een schier eindeloos conflict tussen twee kijvende klerken hebben opgelost door met een horloge tussen hen in te gaan staan en te zeggen: 'Ik geef de heren tien minuten. Ik moet even uit, maar wanneer zij geen vrede hebben gesloten als ik weerom ben, dan zullen zij elkaar in mijn bureau nooit meer terugzien.'⁶³ Toen hij terugkwam, hadden de twee zich met elkaar verzoend, althans was hun conflict beëindigd. Het klinkt geloofwaardig.

Ruijs ging volgens Offermans iedere dag naar de kerk, maar eiste dat niet van zijn ondergeschikten. Voor Offermans was dit opmerkelijk genoeg om er melding van te maken. 'Eerst de plicht, Leo', zei Ruijs, 'naar de kerk gaan is gemakkelijk, maar je moet er de tijd voor hebben.' 'Werken is ook bidden.' Ondergeschikten kregen van Ruijs geen vrij voor de Maastrichtse kermis.⁶⁴

KLARENBEEKSE CLUB

Ondertussen werkte Ruijs gestadig aan de uitbreiding van zijn contacten elders in Nederland. De drankbestrijding gaf hem een excuus het hele land rond te reizen. Zijn naam en zijn afkomst gaven hem een entree bij de katholieke elite. Men kende Ruijs. Hij werd een voorvechter van Katholiekendagen, naar het voorbeeld van de Duitse Katholiekendag die hij in 1898 in Krefeld had meegemaakt. Dit soort theatrale, massale bijeenkomsten met voordrachten over allerlei onderwerpen waren populair bij veel Limburgers, voor wie Krefeld gemakkelijk bereikbaar was. Ruijs kwam er in 1898 Poels en Nolens tegen, en gedrieën besloten ze dat zoiets ook in Limburg moest kunnen.⁶⁵

Op 16 augustus 1899 vond de eerste Limburgse Katholiekendag plaats, onder de naam Bondendag. Zoals dat hoorde had Ruijs voor deze activiteiten toestemming gevraagd van bisschop Drehmanns van Roermond. Hij deed dat op verzoek van Poels en Nolens, die meenden dat Ruijs als niet-priester dit soort dingen beter kon bepleiten dan zij. Het leek hun ook nuttig van de naam Ruijs gebruik te maken. Volgens Poels gaf vader Gustave Ruijs in een rede de waarschuwendende opdracht: 'Blijf altijd vriend van Charles.'⁶⁶

Het werd het begin van regelmatige Katholiekendagen, ook elders in Nederland. Daartoe had Piet Aalberse in 1898 in een artikel opgeroepen en Ruijs vond het een goed idee.⁶⁷ In 1901 deed hij zelf voorstellen voor een nationale Katholiekendag. Aalberse reageerde daar meteen op, niet alleen met steun voor het plan, maar typerend genoeg ook door Ruijs eraan te herinneren dat hij – Aalberse – daar drie jaar tevoren 'het initiatief toe had genomen'. Misschien stoorde het Aalberse dat Ruijs het krediet kreeg voor zijn idee, waarschijnlijk irriteerde het Ruijs dat Aalberse een claim legde als initiatiefnemer. In elk geval is het weer een mooi voorbeeld van de door competitie, afgunst en kleine irritaties getekende relatie tussen beiden, dit keer onderstreept door Aalberse.⁶⁸

Als prominente jonge katholieken namen Ruijs en Aalberse beiden deel aan de Klarenbeekse Club, een ad-hocgroep die zich wat los wilde maken van de zware hand van de dominante en bemoeizuchtige Schaepman, die rond de eeuwwisseling de onbetwist maar niet altijd populaire leider van de katholieken was. Over de Klarenbeekse Club is nooit een echte historische analyse verschenen. Verscheidene historici hebben erover geschreven, maar meestal in de context van biografieën van leden.⁶⁹ De 'club' kwam tot stand bij het koperen priesterfeest van Gisbert Brom, op 17 mei 1899 in hotel Berg en Dal bij Nijmegen. Onder de aanwezige vrienden van Brom en medewerkers van zijn blad *Het Centrum* bevonden zich Poelhekke, Poels, Aalberse, Van Wijnbergen, Ariëns, Ruijs en andere katholieke voormannen, veelal behorend tot de jongere garde. Aan het einde van de feestmaaltijd stelde Brom voor vaker zo'n bijeenkomst te houden, zodat ze zich aan elkaar konden optrekken bij hun pogingen tot 'hervorming en vernieuwing'.⁷⁰ Latere bijeenkomsten vonden plaats in hotel Klarenbeek in Arnhem, waaraan de groep zijn naam dankte.⁷¹ In die eerste jaren dijde de gastenlijst behoorlijk uit, van 27 tot 63 deelnemers in 1904, en het grote aantal prominente aanwezigen is waarschijnlijk de reden dat de 'club' zo'n mythische status kon krijgen.⁷²

'Vooruitstrevend' is een groot woord voor de Klarenbeekse Club. Het was wel een verzameling van katholieken die onderkenden dat het noodzakelijk was op een meer open manier katholieke politiek te be-

drijven. Volgens Gribling kwamen uit de Klarenbeekse Club 'de lekenleiders naar voren [...], die het werk van de ontvoogding der katholieken hebben voltooid'.⁷³ Ruijs, Aalberse en Van Wijnbergen zouden de nieuwe generatie katholieke leken vormen, maar het zou nog even duren voordat ze werkelijk invloed hadden. De club viel een paar jaar later uiteen, onder de conservatieve golf die met het aantreden van paus Pius X in 1903 over de kerk heenkwam. Vanaf 1907 werd het priesters verboden dit soort contacten met leken te onderhouden. Het onderlinge vertrouwen begon toch al af te kalven, onder meer door tegenstellingen over de manier waarop katholieke arbeiders georganiseerd moesten worden, een onderwerp dat verderop aan de orde zal komen. Volgens Gribling lagen platvloerse motieven als na-ijver, standsdenken en diocesaan particularisme mede ten grondslag aan de tegenstellingen tussen deze katholieken, die ontaardden in heftige persoonlijke conflicten. De Klarenbeekse Club ging er zijns inziens aan kapot.⁷⁴

Op de bijeenkomst in december 1901 besprak de club het plan voor een nationale Katholiekendag. Hoewel iedereen hier enthousiast over was, aarzelde men toch vanwege mogelijke tegenstand van Schaepman, die dwarslag bij elke activiteit die hij niet zelf had gesanctioneerd.⁷⁵ Maar als men Schaepman zou overhalen, leverde dat weer problemen op met het conservatieve episcopaat, dat alles zou afwijzen waar Schaepman de hand in had. Het getuigt van het respect dat de groep had voor de relatieve nieuwkomer Ruijs dat hij op pad werd gestuurd om de aartsbisschop in te lichten en toestemming te vragen voor het opzetten van een comité van invloedrijke katholieken. Het initiatief leidde echter tot niets: de eerste nationale Katholiekendag vond pas plaats in september 1919.

Ruijs was onophoudelijk aan het werk en zou dat zijn leven lang blijven doen. Volgens Castermans nam Ruijs nooit rust. Hij werkte ook op zondag en was zeer sober in zijn eten en drinken. Zijn vader moest hem er soms aan herinneren dat hij voor bezoek wat moest inschenken.⁷⁶ Ontspanning was er niet bij. Ruijs was een intense man, en misschien is deze manier van leven een verklaring voor zijn frequente 'ongesteldheden'. Poels merkte later op dat Ruijs altijd al zenuwachtig was, dat als advocaat zijn hand trilde.⁷⁷ Ruijs was een binnenvetter.

Volgens aalmoezenier Souren overschatte Ruijs zichzelf misschien wat, waardoor hij fouten maakte.⁷⁸ De indruk ontstaat dat Ruijs in die beginjaren misschien wat over het paard was getild, of – milder geformuleerd – zich gearriveerd voelde, terwijl anderen hem graag een treetje omlaag wilden halen. De naam Ruijs de Beerenbrouck en zijn positie als zoon van de gouverneur gaven hem overal entree. Hij was gezocht als juridisch adviseur en als lid van commissies, clubs of organisaties. Tegelij-

kertijd leek Ruijs onzeker, waarschijnlijk om precies dezelfde reden: hij had moeite zijn eigen waarde in te schatten. Hoewel de jonge Ruijs onder de mensen kwam, was hij volgens veel van de geïnterviewden terughoudend in vriendschappen en 'gereserveerd in de omgang'.⁷⁹

In 1901 verloofde Ruijs zich met de toen 24-jarige jonkvrouwe Maria Josephina Ernestina Alexandrina van der Heyden, Vrouwe van Suideras.⁸⁰ 't Suideras was een van de familielandgoederen van de Van der Heydens in de buurt van Zutphen, in Vierakker. Het omvatte pachtgronden en een in de jaren negentig van de negentiende eeuw opnieuw gebouwd landhuis: een fors gebouw in neorenaissancestijl met een typerend torentje op een van de hoeken. Het was een matriarchale omgeving. De moeder van Maria, weduwe sinds 1879, had er sinds haar huwelijk gewoond en later bracht echtgenote Maria er het grootste deel van haar tijd door terwijl Charles in Den Haag zat. Ze zorgde voor haar moeder tot dat die in 1933 overleed. Ruijs' dochters Maria en Johanna zouden er na 1918 het grootste deel van hun leven doorbrengen en op hun beurt Maria tot aan haar dood gezelschap houden. In de loop der jaren zou 't Suideras voor Ruijs de plek worden om zich te ontspannen en zich terug te trekken om zich te herstellen van zijn altijd precaire gezondheid.

Hoe Charles en Maria elkaar hebben leren kennen, over hun *courtship* en andere verwickelingen in Ruijs' relatie met zijn aanstaande vrouw, is weinig bekend. Volgens een boek over 't Suideras zouden Ruijs en Maria van der Heyden elkaar voor het eerst getroffen hebben op Huis Baak, in Steenderen, vlakbij Vierakker.⁸¹ De Van der Heydens hadden veel contact met de familie Helmich, die daar woonde, en een van de dochters was bevriend met Charles' zuster Louise. De dames kenden elkaar van de kostschool Sacré Coeur in Jette, bij Brussel. In de loop van 1901 verloofden Charles en Maria zich 'in stilte'.⁸²

Op 15 april 1902 werd het huwelijk voltrokken in Warnsveld, de gemeente waarin Vierakker lag. De huwelijksreis ging naar Rome. Ruijs kwam terug met een dasspeld en een door de paus gezegende rozenkrans.⁸³ Het was een typerend begin voor een gezin dat zich trouw aan de dagelijkse katholieke verplichtingen zou houden. Bij Ruijs' overlijden, in 1936, schreef pastoor J. Ingendaal van de St.-Lambertuskerk over Ruijs en zijn familie als 'voorbeeldige parochianen van de O. L. Vrouwe te Maastricht'; 'zij deden geen half werk, iedere dag aan de communicatiebank, de ouders en de kinderen, en in de Mei en Octobermaand eveneens iedere dag allen in het Maria-lof'.⁸⁴ Ruijs was een trouw bezoeker van de jaarlijkse Maria-processie in het Duitse Kevelaer.

In Maastricht ging het gezin wonen aan de Van Heylerhofflaan 10, in het Villapark. Deze wijk was sinds 1887 opgezet als een vorm van project-

ontwikkeling op het terrein dat vrijkwam toen de vestingwal werd afgebroken. Wonen in de volgepropte stad was nooit aangenaam geweest, en zo konden de welgestelden 'landelijk en op stand' wonen. De huizen aan de Van Heylerhofflaan waren grote en comfortabele rijtjeshuizen. Elders in de wijk stonden de grote vrijstaande villa's. De Van Heylerhofflaan keek uit over het Klein Park, daarnaast lag het nieuwe stadspark, zodat het Villapark omringd was door een groene long.⁸⁵ De paar foto's die van het jonggehuwde stel beschikbaar zijn, tonen een vlotte maar formeel geklede jongeman met serieuze ogen, een diepzwarte snor en lange handen, en een aantrekkelijke, glimlachende echtgenote. Hoewel Maria Ruijs altijd is blijven hunkeren naar 't Suideras, moeten deze Maastrichtse jaren de meest rustige en de meest gelukkige van het echtpaar zijn geweest.⁸⁶ Op 5 maart 1903 werd dochter Maria geboren en op 3 augustus 1904 volgde zoon Gustave. De jongste dochter Johanna werd pas geboren op 6 oktober 1910.

In Maastricht had Ruijs nu zijn sporen verdiend en op het landelijk toneel was hij opgemerkt. Waar het hem nog aan ontbrak, was een officiële landelijke positie. Jonge katholieken als W. Passtoors, A. Arts, D. Koolen, A. van Wijnbergen, O. van Nispen en ook zijn Leidse studiegeenoot Piet Aalberse hadden inmiddels een zetel in de Tweede Kamer verworven. Volgens sommige tijdgenoten vreesde Ruijs aan het begin van de twintigste eeuw dat deze mannen hem de loef zouden afsteken.⁸⁷ De ambitieuze Ruijs hunkerde naar de volgende stap.

DEEL 2

Kamerlid

Entree landelijke politiek

Ruijs wilde Kamerlid worden. Omdat de minimumleeftijd daarvoor dertig jaar was, moest hij deze ambitie minstens opschorten tot 1 december 1903. Het toeval wilde dat in maart 1902 de Kamerzetel voor het district Maastricht vrijkwam, toen Kamerlid M. de Ras overstapte naar de Algemene Rekenkamer. Als Maastrichtenaar zou Ruijs het liefst hier kandideren – het was ook nog eens de oude zetel van Gustave Ruijs. Het probleem was dat de verkiezingen ruim anderhalf jaar te vroeg kwamen. Volgens de Maastrichtse politicus Alex Hagdorn had Ruijs daarom de advocaat E. Sassen gevraagd te kandideren, ‘om de plaats warm te houden’. Het zou de bedoeling zijn dat Sassen te zijner tijd, als Ruijs wel verkiesbaar was, terug zou treden.¹ In het districtenstelsel was het niet ongebruikelijk dat iemand terugtrad, vaak aangemoedigd door een mooie benoeming, om een prominent persoon de kans te geven Kamerlid te worden door middel van tussentijdse verkiezingen.² In 1892 had vader Gustave Ruijs zijn zetel voor Roermond op deze manier verkregen.

Zo eenvoudig zou het niet gaan. Sassen genoot in de stad weinig aanzien, wat de Ruijs-strategie nogal doorzichtig maakte. Lang niet iedereen was bereid Charles Ruijs te helpen. De irritatie die doorklonk in de campagne was veelzeggend. Volgens een oppositiepamflet bestond Sassens kandidatuur bij de gratie van Ruijs, die een ‘geboren Kamerlid en geboren minister’ werd genoemd en bovendien een ‘dwingeland’. ‘Sassen-Ruysch’ werd omschreven als ‘een remplaçant kandidaat’, ‘die de Kamerzetel warm moet houden totdat Ruysch dertig jaar is’.³

Sassen werd verslagen door F. Janssen, een Maastrichtenaar die net als Charles Ruijs advocaat, plaatsvervangend kantonrechter en lid van de gemeenteraad was. Daarnaast was Janssen voorzitter van het Burgerlijk Armenbestuur en van het College van Curatoren van het gymnasium. Kortom: in al zijn rollen was Janssen een Maastrichtse notabele met

meer ervaring en aanzien dan Ruijs, bovenal twee jaar ouder en dus wel verkiesbaar. Voor Maastrichtenaren die de familie Ruijs wat te hebbelijk vonden, was het een goede gelegenheid via junior de niet overal even populaire gouverneur een duw te geven.⁴

Vanwege het falen van de 'warmhoudstrategie' moest Ruijs uitwijken naar Gulpen, een kiesdistrict dat vrijwel heel Zuid-Limburg omvatte, behalve de stad Maastricht en directe omgeving.⁵ Als uitvalsbasis was Gulpen minder aantrekkelijk dan Maastricht. Als alternatief voldeed het echter, maar dan moest de zetel van Gulpen natuurlijk wel open zijn. Dat leverde geen problemen op. Kamerlid J. Merckelbach uit Wittem liet tijdig weten dat hij bij de eerstvolgende algemene verkiezingen in 1905 geen kandidaat meer zou zijn. In hoeverre Merckelbachs vertrek vrijwillig was, valt niet meer na te gaan.⁶ Als Kamerlid was Merckelbach, die in 1897 voor het eerst was gekozen, nooit opgevalen. Hij was sinds 1901 notaris in Maastricht en had familieleden die actief waren in de Limburgse en landelijke politiek. Volgens de historicus Verhage was er sprake van een 'herenakkoord' tussen Merckelbachs schoonvader, het Helmondse Eerste Kamerlid W. Prinzen – een prominent industrieel – en de twee mogelijke kandidaten voor Gulpen: de Roermondse officier van justitie Robert Regout en Charles Ruijs.⁷ Om een onverkwikkelijke machtsstrijd binnen de katholieke elite te voorkomen, spraken ze af dat Ruijs in Gulpen zou kandideren en Regout in Helmond.⁸ Dit soort afspraken kwam vaker voor in het districtenstelsel waarin het soms moeilijk was landelijk gewenste kandidaten gekozen te krijgen. Zoals Verhage vaststelt, is het onmogelijk deze gang van zaken achteraf te bewijzen. Feit is dat Ruijs won in Gulpen en Regout in Helmond.⁹

Dat lukte Ruijs echter niet zonder slag of stoot. Verkiezingen in Gulpen zouden hem nooit gemakkelijk afgaan. Als drankbestrijder was Ruijs in de bierstad Gulpen niet direct populair, maar het verraste dat Statenlid J. Pinckers een geloofwaardige tegenstander bleek. Niet zonder grond beweerden aanhangers van Pinckers dat hij als lokale veearts meer voeling had met de overwegend boerenbevolking dan Ruijs, die als jurist 'het publiek slechts van processen-verbaal kende'.¹⁰ Ruijs liet zich geen tweede keer de pas afsnijden en zette zijn politieke machine in de hoogste versnelling. Vlak voor de verkiezingen werden in het district ineens kiescomités opgericht die ijverden voor 'katholieke eenheid': ze wilden één kandidaat nomineren, die op ieders steun moest kunnen rekenen. Na die nominatie moesten de andere katholieke kandidaten zich terugtrekken. Gezien de samenstelling van het electoraat zou de genomineerde dan zo goed als gekozen zijn. In de praktijk waren deze kiescomités actief voor Ruijs. Volgens Pinckers waren ze opgericht

door gouverneur Gustave Ruijs om zijn zoon te helpen.¹¹

Pinckers werd wel uitgenodigd voor bijeenkomsten van deze kiescomités, maar hij weigerde ze te bezoeken. De kaarten werden behoorlijk gestoken in het voordeel van Ruijs. Zo werd Ruijs op een vergadering in Valkenburg tot dé katholieke kandidaat bestempeld nadat 324 van de 433 aanwezigen waren weggelopen uit de roerige bijeenkomst. *De Limburger Koerier* meldde dat Ruijs op deze bijeenkomst had verklaard in de Tweede Kamer 'de eerste paar jaren te zullen zwijgen omdat hij nog zo jeugdig was en zoveel leren moest'.¹²

In de brochure die hij liet drukken om de 'heren kiezers in het district Gulpen' over te halen, verklaarde Ruijs ervan overtuigd te zijn 'dat de staat geroepen is om behalve het stoffelijke ook het godsdienstige en zedelijke welzijn der burgers te behartigen'. Dat zou hij doen volgens de beginselen van de 'christelijke godsdienst en zedenleer'. Ruijs beloofde zich te zullen aansluiten bij de katholieke Kamerclub en te zullen samenwerken met de andere christelijke partijen, wat in de praktijk betekende dat hij de coalitie zou steunen die het kabinet-Kuyper (1901-1905) mogelijk had gemaakt.¹³ Ruijs stelde dat hij een geschikte kandidaat was vanwege zijn 'studiën', zijn praktische betrokkenheid bij 'katholieke actie' en de 'ernstige wil om al mijn krachten te wijden aan het heil van land en gewest'. Hij beloofde in Zuid-Limburg te blijven wonen, maar achtte een Kamerlidmaatschap onverenigbaar met zijn functie bij de rechterlijke macht. Die zou hij dan ook neerleggen als hij Kamerlid werd. Ruijs ondertekende met 'Ch. Ruys de Beerenbrouck', zonder jonkheer.¹⁴

Uiteindelijk won Ruijs met ruime meerderheid, zodat hij geen tweede ronde hoefde aan te gaan.¹⁵ Hij haalde 3173 stemmen, Pinckers 1599 en de socialist Van Kol 177. De overwinning was duidelijk, maar de manier waarop Ruijs campagne had gevoerd, zou haar sporen nalaten. Duidelijk was dat de familiebanden met de gouverneur zowel een voordeel als een nadeel waren. De machinaties met de kiescomités zetten kwaad bloed dat nog lang bleef doorwerken en latere verkiezingen zou kleuren.

Als nieuw Kamerlid stelde Ruijs zich dienend op. Hij hield zich aan zijn belofte het eerste jaar zijn mond te houden. Dat was niet ongebruikelijk voor nieuwe Kamerleden, integendeel, het werd van hen verwacht.¹⁶ Ruijs hield zijn relatieve zwijgzaamheid lang vol en zou zich er regelmatig op laten voorstaan.¹⁷ Nog voordat hij was beëdigd, schreef Ruijs aan Nolens, de leider van de katholieke Kamerclub: 'Het zal mij een voorrecht zijn onder Uw leiding mij op het "grote politieke" pad te wagen'.¹⁸ Het werd het begin van een langdurige samenwerking met Nolens, waarin de onderdanigheid die Ruijs in 1905 nog uitstraalde geleidelijk aan plaats zou maken voor zelfvertrouwen en besef van eigen kracht.

Nieuwe Kamerleden leerden het parlementaire handwerk in de vijf afdelingen waarin de Kamer zich opsplijtte om in kleiner verband het plenaire werk over begrotingen en wetsontwerpen voor te bereiden. Afdelingen hadden rapporteurs die samen een verslag opstelden, gebaseerd op de discussies over een wetsontwerp in die afdelingen.¹⁹ De naam Ruijs duikt in de Handelingen van de Tweede Kamer aanmerkelijk vaker op als rapporteur dan als spreker. In december 1905 boog de Kamer zich over een herziening van de Drankwet. Het verslag van de voorbespreking in de afdeling vertelde niet wie het woord had gevoerd, maar het kan niet anders of Ruijs heeft daar meegesproken over een onderwerp dat hem zeer ter harte ging. Ruijs was in ieder geval een van de rapporteurs.²⁰

In zijn eerste optreden in de Kamer voerde Ruijs op 16 mei 1906 kort het woord over een amendement dat Aalberse, Ruijs en Van Wijnbergen hadden ingediend op de ontwerpwet op het arbeidscontract.²¹ In eerdere zittingen had Aalberse, een expert op dit terrein, uitgebreid gesproken over het onderwerp, waardoor Ruijs' opmerkingen iets van mosterd na de maaltijd hadden.²² Het enige opmerkelijke was dat Ruijs door de volgende spreker, Octave van Nispen tot Sevenaer, omstandig kreeg uitgelegd dat hij verkeerde argumenten had gebruikt en dat Van Nispen tegen zou stemmen.

Als Ruijs die eerste jaren van zich liet horen in de Kamer, dan was het meestal over onderwerpen die te maken hadden met Limburg. Ruijs voerde eigenlijk alleen het woord bij de behandeling van de begrotingen. Hij deed dat voor het eerst op 11 december 1906.²³ Hij gaf er blijk van zich goed voorbereid te hebben, had het Voorlopig Verslag bestudeerd en schreef zijn redes volledig uit. Een flonkerend spreker was hij niet: zijn argumenten waren voorspelbaar en zijn betogen leidden zelden tot debat. Vaak verbond hij onderwerpen als de ontwikkeling van de mijnen met volkshuisvesting, gezondheidszorg en de gevolgen van het groeiend aantal mijnwerkers voor de gemeentebesturen. Als het over de mijnen ging, de bereikbaarheid per spoor van Limburg of over de bevaarbaarheid van de Maas, werkte Ruijs vaak samen met Nolens.²⁴

Als hij de kans kreeg, sprak Ruijs over de Drankwet en drankbestrijding, ook als dat niet aan de orde was. In 1908 kreeg Ruijs een algemeen verbod op absint aangenomen, een anijsdistillaat.²⁵ Het was een aardig persoonlijk succes. Aan de andere kant was het verzet minimaal, omdat er in Nederland geen belangen waren betrokken bij de verkoop van deze soort van alcohol. Voor jeneverstokerijen lag dat wel anders. Toen Ariëns op basis van dit succes pleitte voor de mogelijkheid per gemeente de jeneverhandel te beperken of zelfs te verhinderen, werd dat meteen afge-

schoten. Het episcopaat moest er niets van hebben en verbood dit soort lokale actie zelfs omdat ze zich aan het zicht van de bisschoppen onttrokken.²⁶

In december 1907 sprak Ruijs zich uit over de vraag of vrouwelijke ambtenaren bij de posterijen na hun trouwen ontslagen moesten worden. De toenmalige regering had dat in 1904 vastgelegd in een Koninklijk Besluit. In 1907 trok het kabinet-De Meester deze regeling weer in, wijzend op de 'grove onbillijkheid' jegens 'de helft van het mensdom'. Volgens katholieken en protestanten was daarvan geen sprake. Zij waren juist verontwaardigd over de intrekking. Het leidde tot een Kamerdebat over werkende echtgenotes, gezin en moederschap. Ruijs stelde dat door het huwelijk een vrouwelijke ambtenaar in een andere verhouding tot de overheid kwam te staan. In zijn visie hadden de man en later de kinderen immers evenzeer rechten op haar als de werkgever. Ruijs had een creatieve oplossing: hij stelde voor de trouwende vrouwelijke ambtenaar te ontslaan en haar vervolgens, als dat was 'in het belang van de dienst', een nieuwe arbeidsovereenkomst te geven, zodat die nieuwe verhouding formeel geregeld was.

Het was geen geweldig sterk verhaal en leverde Ruijs het verwijt op van de liberaal J. Limburg dat hij weinig principieel was. Ook Kamerlid Heemskerk nam Ruijs de maat. In repliek deed Ruijs er goeddeels het zwijgen toe en hij was niet betrokken bij het indienen van een motie die het beleid van de regering 'betreunde'. Later in het debat stelde Ruijs dat hij principieel de persoonlijke vrijheid opofferde aan het belang van het huisgezin 'en het dienstbelang'. Hij verweet de liberalen dat ze niets zeiden over de fabrieksarbeid van de gehuwde vrouw. Wel was hij het eens met Goeman Borgesius dat het eigenlijk in geen enkel gezin nodig zou moeten zijn dat de vrouw werkte.²⁷ Dat standpunt was nogal vrijblijvend, want tegelijkertijd vond Ruijs dat de overheid daarvoor geen verantwoordelijkheid kon nemen.²⁸

Gezien Ruijs' latere rol als Kamervoorzitter is het aardig te zien dat hij een paar keer door de Kamervoorzitter werd gemaand niet te ver af te dwalen van onderwerpen.²⁹ Bij de begrotingsbehandeling van 1909 sprak Ruijs weer over zijn vaste onderwerpen: de 'verkeersmiddelen' in Limburg en de arbeidsinspectie in de mijnen.³⁰ In de katholieke Kamerclub speelde Ruijs wel een rol bij de voorbereiding van debatten, zoals die over de arbeidsduur, de Arbeidswet en de Bakkerswet, terreinen waarop anderen in de Kamer het woord voerden. Aalberse hield lange, vaak geïmproviseerde redes, een vaardigheid die Ruijs duidelijk minder goed beheerste.³¹

Aalberse en Ruijs kwamen elkaar niet alleen in de Tweede Kamer tegen. Ze waren actieve participanten in de discussies over katholieke organisatie. Het ging met name om de vraag hoe een katholieke arbeidersbeweging eruit moest zien. De meningsverschillen daarover hadden minder te maken met de belangenbehartiging van arbeiders of het effectief pàren van de socialistische verleiding dan met interne katholieke dispu- ten. Mochten die vakorganisaties ook protestanten opnemen of – in de termen van de discussie – mochten ze interconfessioneel zijn? Of moesten ze juist exclusief katholiek zijn? En als dat laatste het geval was, moesten ze dan landelijk of per diocees georganiseerd worden? Wat was hun taak precies? Behartigden ze alleen economische belangen of dienden ze ook het ‘zedelijk welzijn’ van de arbeider? Als het eerste het geval was, wat was dan de verhouding tot de standsorganisaties, die typisch katholieke constructie? Moesten arbeiders van beide lid zijn? Als van het tweede sprake was, hoe kon je dan zedelijk en economisch welzijn tegelijkertijd behartigen? Tussen 1905 en 1916 leverde dit soort vragen regelmatig fel- le confrontaties op.³²

De historicus Van Meeuwen beschrijft de ontstaansgeschiedenis van de katholieke arbeidersbeweging als ‘een doolhof van tegenstrijdige mo- tieven, botsende belangen, conflicterende opvattingen, persoonlijke te- genstellingen en regionale eigenaardigheden’.³³ In zijn *Lijden aan eenheid* geeft Van Meeuwen enige richting in die doolhof, maar het blijft, meer dan een eeuw later, een moeilijk te volgen traject. Het spoor dat hier in- teressant is, ving aan toen na de spoorwegstakingen van 1903 een kato- lieke stichting werd opgezet om ‘de sociale initiatieven van alle standen’ te coördineren.³⁴ Aalberse was de grote voorvechter van de Katholieke Sociale Actie (KSA), een overkoepelende organisatie die decentraal arbeiders kon helpen organiseren.³⁵ De wantrouwige bisschoppen vonden dat politici zich hier niet mee moesten bemoeien. Ze werden met moeite overgehaald, waarna in 1904 een stichtingscomité was opgestart onder voorzitterschap van Kamerlid Octave van Nispen tot Sevenaer.³⁶ Aalberse werd eerste secretaris en Ruijs tweede. In 1905 werd het allemaal offici- eel, met dezelfde mensen in het bestuur. Ter ondersteuning kwam er een Centraal Bureau voor de Katholieke Sociale Actie waarvan Aalberse di- recteur werd.³⁷

Het duurde niet lang voordat Ruijs met Aalberse in conflict kwam. Aalberse wilde een geïntegreerde vakbeweging, dan had je de standsor- ganisaties helemaal niet nodig. Vakbonden hielden zich zowel met eco- nomische als met immateriële zaken bezig. Aanvankelijk dacht Ruijs er

net zo over.³⁸ In 1904 was hij echter van mening veranderd. Onmiddellijk nadat hij in 1905 tot Kamerlid was gekozen, schreef Ruijs aan de bisschop van Roermond dat het niet verstandig was om zich in Limburg te blijven verzetten de gemengde protestants-katholieke arbeidersverenigingen. 'Immers', zo verklaarde Ruijs, 'de ervaring, die ik nog dezer dagen opdeed, versterkte mij in de overtuiging, dat, wordt de Katholieke Sociale Actie niet *overal* met kracht ter hand genomen, in de plaats der onwetendheid en onverschilligheid zal treden een vijandige gezindheid tegenover de Kerk en Maatschappij. De ongeorganiseerden zullen ons langzaam maar zeker ontglippen.' Ruijs had geen principiële overwegingen voor het ene of het andere standpunt. Het ging hem erom een achterban te creëren en te behouden voor de katholieke politiek.³⁹

Ruijs meende dat Limburg een speciaal geval was. Door het gebrek aan werk in de provincie waren veel Limburgse arbeiders in Duitsland aan de slag gegaan, vooral in de mijnen. Vele duizenden van hen waren lid geworden van de Duitse interconfessionele Christliche Gewerkschaften. Een aantal van deze clubs had zelfs speciale ontmoetingsplaatsen in Limburg. De arbeiders waren gewend geraakt aan de interconfessionele organisatievorm en aan de manier waarop in Duitsland actie werd gevoerd. Toen na 1900 het aantal banen in de Nederlandse mijnen groeide, begon men over eigen organisaties na te denken. De arbeiders wilden zich best organiseren, maar dan wel op de hun vertrouwde interconfessionele grondslag. Dan konden ze ook de protestantse mijnwerkers als lid opnemen die van elders in Nederland naar Limburg kwamen.

Het probleem was dat de bisschoppen fel tegen interconfessionele bonden waren. Ze wilden hun greep niet verliezen, terwijl Ruijs juist bang was dat dit zou gebeuren als ze star vasthielden aan die tegenstand.⁴⁰ De landelijke richting, fel verdedigd door Aalberse, werd vanwege Aalberses Leidse wortels wel de Leidse School genoemd, die van Ruijs de Limburgse School. Het klinkt indrukwekkend, maar in essentie was het een praktisch conflict, waarin de verschillen tussen Noord en Zuid van belang waren. In zijn geschiedenis van de katholieke vakbeweging noemt Roes het 'een groteske benaming voor een katholieke burenruzie'.⁴¹

In 1907 vroeg de diocesane Limburgse KSA over dit onderwerp advies aan Nolens en aan Ruijs, die steeds meer als deskundige op dit terrein werd gezien. Het kwam erop neer, schreven de auteurs, dat de Limburgse organisaties te klein waren om goed te kunnen functioneren als ze zich beperkten tot katholieke leden. De nota bepleitte daarom een interconfessionele vakbond, maar ter behartiging van de 'zedelijke en algemene stoffelijke belangen' moesten de katholieke arbeiders ook lid zijn

van een afdeling van de R.K. Volksbond.⁴² De Limburgse bisschop liet zich overhalen. Op 2 oktober 1907 werd de Algemene Bond van Christelijke Mijnwerkers in Nederland opgericht, met Nolens en Ruijs in de ereraad.⁴³

De vrees de katholieke arbeiders kwijt te raken, was zeker reëel. Door de groei van het Nederlands Verbond van Vakverenigingen (NVV), de aan de socialistische SDAP gelieerde vakvereniging, kwam er steeds meer animo voor landelijke organisaties en samenwerking met 'andersdenkenden' dreigde daardoor heel normaal te worden. Dat werd als gevaarlijk beschouwd. Eenmaal in het socialistische kamp en bevrijd van de jarenlang ingeprente angst voor 'de rooien', zouden de katholieke arbeiders hun geloof kwijtraken, vreesde de katholieke leiding. Of beter gezegd, de gelovigen zouden dan niet meer naar hen luisteren.

Mede onder druk van de conservatieve wind die sinds de dood van paus Leo XIII in 1903 vanuit Rome waaide, hield het episcopaat de teugels strak. Tussen 1903 en 1918 verdween elke tolerantie onder de katholieke elite voor wat niet-katholiek was. Lidmaatschap van organisaties die het episcopaat niet had goedgekeurd, was uit den boze. Hieraan gekoppeld zat een eindeloze discussie over de rol van de 'geestelijk adviseur', een priester die werd toegevoegd aan elke katholieke club als waakhond van het episcopaat. In de praktijk groeiden de adviseurs als een soort onkruid over alle katholieke organisaties.⁴⁴

De bisschoppen moesten zich erbij neerleggen dat de werkgevers zich niet beperkten tot een katholieke organisatie. De reden was eenvoudig: de werkgevers lieten zich niets gelegen liggen aan oekazes van de bisschoppen, laat staan dat ze advies vroegen aan de geestelijk adviseurs. Het was een discrepantie die de katholieke vakbondsleiders niet ontging.⁴⁵

In de literatuur is verschil van mening over het antwoord op de vraag welk van beide scholen 'vooruitstrevender' was, maar in de context van de katholieke arbeidersorganisatie heeft dat woord weinig te betekenen. De Limburgse School bleek in de praktijk nogal paternalistisch te zijn, de Leidse School nogal klerikaal. Progressief of vooruitstrevend, in wat voor betekenis dan ook, lijken ze geen van beide.⁴⁶ De doelstelling was simpelweg zo veel mogelijk politieke controle te houden over de katholieke arbeiders.⁴⁷ Uiteindelijk waren het praktische overwegingen die de diverse keuzes bepaalden, soms beïnvloed door persoonlijke motieven. Meer overeenstemming onder historici is er over het feit dat de katholieke arbeidersbeweging in haar ontwikkeling geremd werd door de katholieke elite.⁴⁸

Ondertussen hadden Ruijs en Aalberse onenigheid gekregen over de Sociale Week – meerdaagse bijeenkomsten van katholieken, waarop al-

lerlei maatschappelijke thema's werden bediscussieerd. De Sociale Week was een geesteskind van Aalberse, die er onvermoeibaar voor had gepleit. De eerste Sociale Week, onder auspiciën van de KSA, werd van 2 t/m 9 september 1906 in Utrecht gehouden en was een enorm succes. Er werden dertig à veertig deelnemers verwacht, uiteindelijk kwamen er 1700 bezoekers. Veelzeggend was dat vakbondsleider Hendrik Engels als spreker het meeste opzien baarde: een arbeider die ontwikkelde leken en priesters toesprak! Dat had men nog niet eerder gezien. Aalberse kreeg daarvoor alle eer, inclusief applaus en gejuich, zij het niet van voorzitter Van Nispen, die hem in zijn dankwoord niet noemde.⁴⁹

De ambitie en tomeloze energie van Aalberse en diens persoonlijk succes zaten velen in de katholieke leiding niet lekker. Ruijs vormde daarin zeker geen uitzondering. Volgens Aalberse-biograaf Gribling gingen mannen als Ruijs, Van Nispen, Van Wijnbergen en anderen Aalberse meer en meer tegenwerken. Alleen jaloezie kon daarvoor niet voldoende verklaring zijn, meent Gribling, maar het was wel een belangrijk element.⁵⁰ De adellijke leiders vonden zichzelf te belangrijk om het primadonnagedrag van Aalberse te kunnen tolereren. Bij een etentje ten huize van Kamerlid Kolkman zou Ruijs tegen Aalberse gezegd hebben: 'Het is maar goed dat wij je een beetje intomen; anders zou je nog gaan denken, dat je in het hele land even gemakkelijk de baas zou kunnen spelen als in Leiden.'⁵¹ Ruijs reageerde op eerder pochen van Aalberse dat hij de kiesvereniging Leiden uit zijn hand kon laten eten. Misschien was het meer plagend bedoeld dan de lichtgeraakte Aalberse dacht, maar het gaf weer wat velen meenden: Aalberse moest niet te veel praatjes krijgen.

Vakbondsleider Engels prees Aalberse overal waar hij kwam, ook in Limburg. Zijn redes leverden steeds daverend applaus op. Toen Aalberse zelf hem vroeg het een beetje kalm aan te doen, zei Engels: 'Als ik in Limburg Uw naam maar noem, komt er aan het gejuich geen einde! En dat is 't wat Ruijs dwarszit. Ik kan toch niet zeggen, dat hij de Katholieke Sociale Actie heeft gesticht?' Kort daarop liet Ruijs aan Aalberse weten dat het Diocesaan Comité van Limburg had besloten dat in het vervolg alleen sprekers uit Limburg mochten optreden.⁵² Dat Van Nispen ongeveer tegelfdertijd afzag van het schrijven van een beloofde brochure voor Aalberse's blad *Sociale Studiën*, was geen toeval.

Na het eerste succes in 1906 leek de toekomst van de Sociale Week verzekerd. In oktober 1906 had men besloten tot een tweede uitvoering, van 1 t/m 8 september 1907 in Breda. De onmin tussen Aalberse en de andere bestuursleden kreeg een vervelende ondertoon toen Van Nispen, Ruijs, Van Wijnbergen en Regout daarop terugkwamen en de manifestatie opeens wilden afgelasten. Het is moeilijk dit anders te interpre-

teren dan als een poging Aalberse te dwarsbomen. De tweede Sociale Week ging uiteindelijk wel door en werd opnieuw een succes, maar het bestuur van de KSA leek nu hopeloos verdeeld. De conservatieve hoofdredacteur van *De Maasbode*, M. Thompson, greep het verschil van mening aan voor een campagne tegen Aalberse, die in de krant werd beschuldigd van niet door de paus toegestane modernistische tendensen. Toen in de centrale vergadering van de KSA een motie aan de orde kwam om Aalberse bij te staan en de campagne van de dagbladen te veroordelen, was Ruijs een van de tegenstanders. Aalberse moest zijn eigen problemen maar oplossen.⁵³

In een brief aan Poels kaartte Aalberse een paar mogelijke redenen aan voor het verzet waarop hij stuitte.⁵⁴ Hij meende dat de belangrijkste daarvan de vierde factor was: 'in één woord is deze te noemen de aristocratische oppositie'. Volgens Aalberse ging het helemaal niet over principiële verschillen, maar hij constateerde dat in de Kamerfractie én in de KSA de tegenstand niettemin steeds luidruchtiger werd. 'De ziel ervan is de U zeker nog beter dan mij bekende Jhr. Ruijs de Beerenbrouck jr.' Volgens Aalberse had Ruijs tegen een vriend gezegd: 'Aalberse is een maniak die met het idee-fixe rondloopt, dat hij de roeping heeft, als leider der Nederlandse katholieken op te treden; zeer stelselmatig doet hij alles om daartoe te geraken.'⁵⁵

Niet geheel zonder grond zag Aalberse in de tegenwerking een afkeer 'tegen een burgerjongen, die wat al te veel te vertellen krijgt'.⁵⁶ In de Kamerclub vormde het viertal Van Nispen, Ruijs, Van Wijnenbergen en Regout een aparte groep, die vaak smalend werd aangeduid als de 'vier jongeheren'.⁵⁷ In zijn retourbrief aan Aalberse noemt Poels hen 'de Jonkheren'.⁵⁸ Het geruzie kreeg een extra dimensie toen Ruijs Octave van Nispen opvolgde als voorzitter van het centraal bestuur van de KSA. Aalberse bleef directeur van het Centraal Bureau, de uitvoerende organisatie van de KSA. Dit was onder alle omstandigheden een lastige constructie, maar nu steeg de kans op conflicten exponentieel. Ruijs vond dat de directeur van het Centraal Bureau in feite een secretaris was, die aan hem, de voorzitter, ondergeschikt was. Steeds vaker werden Aalberses voorstellen afgewezen. In maart 1910 ging Aalberse bij het episcopaat in beroep tegen twee besluiten van de centrale vergadering van de KSA, die volgens hem in strijd waren met de statuten.⁵⁹ In mei 1910 stelde Ruijs een nota van repliek op. In een lijvig stuk ging Ruijs nogal formeel, maar vooral erg hard tekeer tegen Aalberse. Woorden als 'addertje' en 'motieven die het daglicht niet kunnen verdragen' vertellen iets over de sfeer in de leiding van de KSA.⁶⁰ Ruijs kreeg zijn zin.

Toen Aalberse in 1912 na vijf jaar onderbreking zijn dagboek hervatte, was hij uitgesproken in de beschrijving van zijn ervaringen: 'De ziel van al die tegenwerking was steeds jhr. Ruijs de Beerenbrouck. En Van Wijnbergen, overigens zo kwaad niet, deed onder zijn invloed trouw mee.'⁶¹ Ruijs zou expliciet gezegd hebben dat de leiding moest blijven 'bij mensen van onze stand'. Aalberse erkende echter dat de controverse niet alleen persoonlijk was en dat er onder de conflicten een diepgaand meningsverschil schuilging: 'Ruijs was, is en blijft, tegen de streng katholieke, anti-interconfessionele richting die ik steeds heb voorgesteld.'⁶² Maar ook, vond Aalberse, kon Ruijs in die tijd moeilijk mensen 'naast zich, laat staan dus boven zich [...] dulden'.⁶³ Gemaakt in een dagboek kan deze laatste opmerking gratuit lijken, maar gezien het zichtbare patroon lijkt zij niet zonder grond.⁶⁴

Grote voldoening beleefde Ruijs aan zijn rol als voorzitter van Sobriëtas. Hij hielp onder meer met het organiseren van Drankbestrijdersdagen, zoals die in februari 1906 in Sittard. Gouverneur Gustave Ruijs hield er een inleiding, hoewel hij bekendstond als liefhebber van een goed glas wijn. De publiekstrekker was een van de populairste sprekers in die jaren: de kapucijner pater Ildefonsus, een rondbuikige, bebaarde en uiterst fanatieke drankbestrijder die oogde als Friar Tuck in de Robin Hood-verhalen. Ildefons was een enthousiasmerend redenaar, trots op zijn bijnaam 'de waterpater'.⁶⁵ Voor een plan om in het bisdom Roermond een 'katholiek sanatorium voor dranklustigen' op te zetten, kreeg Ruijs echter geen steun van de bisschop.⁶⁶

Ruijs was een groot voorstander van retraites. Dit soort dagen van bezinning in een afgelegen omgeving hadden ten doel de godsdienstvaardigheden van deelnemers te ontwikkelen, er konden sociale cursussen gegeven worden. Jongeren moest je op een vroeg tijdstip doordringen van hun katholieke plichten, vond hij. Ook Ruijs zelf ging regelmatig in retraite, meestal in het mede door zijn inspanningen opgerichte en door jezuïeten opgezette retraitehuis Manresa, dat in 1908 nabij Venlo gebouwd was. Frans Bolsius, die er tot 1920 jaarlijks vertoefde, kwam Ruijs daar altijd tegen.⁶⁷ Tot ver na de Tweede Wereldoorlog gingen dienstplichtige katholieke jongens in Manresa in retraite.

EEN AFVALLIGE PRIESTER IN MAASTRICHT

De katholieke kerk kende een aantal kleurrijke priesters, mannen met confronterende of in elk geval bijzondere persoonlijkheden. Meestal opereerden ze binnen de hiërarchische structuur van de rooms-kathol-

lieke kerk, wat betekende dat hun, als ze lastig werden, het zwijgen werd opgelegd. Schaepman was natuurlijk zo'n kleurrijk persoon, maar ook Alphons Ariëns en Henri Poels waren interessante dwarsliggers. Ariëns als activist en Poels als scherpzinnig theoloog kwamen beiden in conflict met de gevestigde katholieke orde. Behalve Ildefons, de waterpater, waren er andere enthousiasmerende sprekers, zoals de franciscaan Borromeus de Greeve en diens neef, de jezuïet Henri de Greeve.⁶⁸

Van een andere categorie was de voormalige kapucijner pater Coelestinus. Als Henri van Vorst geboren in 1867, werd hij in 1895 tot priester gewijd. Na vele omzwervingen, gelardeerd met vermaningen wegens onvoldoende gehoorzaamheid, werd Coelestinus actief in de katholieke arbeidersbeweging in Tilburg en omgeving. Hij werkte vaak samen met Lambert Poell, de priester die daar de belangen van de arbeiders behartigde, maar de provocerende aard van Coelestinus bracht hem herhaaldelijk in conflict met de geestelijke autoriteiten. Anders dan Poels en Ariëns, die zich als het op de ultieme confrontaties aankwam onderwierpen aan de discipline die de kerk verlangde, trok Coelestinus de consequenties uit het werkverbod dat de bisschop hem oplegde. Hij verliet de kapucijner orde en werd actief in de socialistische politiek.⁶⁹

In juni 1908 dook Van Vorst op in Maastricht, als betaalde propagandist voor de SDAP. Hij was een gruwel voor de katholieke leiders: de arbeiders bleken zorgwekkend graag te luisteren naar Van Vorsts antiklerikale redevoeringen. Zijn succes werkte echter als een boemerang, want daardoor kwam de katholieke elite van de stad in het geweer. Met Van Vorst als schietschijf was het gemakkelijk de arbeiders te overtuigen van de gevaren van de 'anti-katholieken'. Dat de socialisten zelfs ex-priesters inhuurden, onderstreepte alleen maar hun kwade intenties. Ruijs zou zich achter de schermen bemoeid hebben met tegenacties.

Volgens Devens was het initiatief voor het Comité voor Katholieke Actie, gericht tegen Van Vorst, echter niet uitgegaan van Ruijs.⁷⁰ Hij was niet op de eerste vergadering, maar hoorde erover van wethouder Scheepkens, die als voorzitter was opgetreden. Tijdens de volgende vergadering, waar Ruijs wel aanwezig was, werd een grote actie tegen Van Vorst opgezet. De patronaten stuurden jongens de stad in, voorzien van borden met LIMBURG AAN CHRISTUS. Het succes daarvan leidde tot meer optochten. In de vier parochies van de stad werd een Katholieke Actie opgezet. Ruijs was de voorzitter van het hoofdcomité en de jonge kapelaan J. Verheggen was er de ziel van.⁷¹ De actie kwam als geroepen. Niet lang tevoren had Ruijs nog tegen deken Souren gezegd: 'Men moet Maastricht eens wakker kunnen schudden.'⁷² Dit was de kans om dat te doen.

Zo leidde het neutraliseren van Van Vorst tot een confrontatie tussen socialisten en katholieken. Volgens Alex Hagdorn, het latere raadslid, noemden de linksen Ruijs in die tijd 'de zwarte generaal', de strateeg achter de acties tegen de socialisten.⁷³ In het kader van deze strijd verklaarden de pastoors van Maastricht en omgeving in december 1908 het lezen van het SDAP-blad *De Voorvechter* tot doodsonde. Venters van het blad werden gemolesteerd en opgejaagd. De onrust die dat opleverde, werd gebruikt als opstapje voor protestvergaderingen waar kopstukken uit het katholieke verenigingsleven, onder wie Ruijs, het woord voerden. Zij namen geen afstand van de relletjes, maar probeerden de opwindung erover om te buigen naar steun voor hun eigen organisaties. Ruijs verdedigde het colportageverbod dat de gemeenteraad op 26 januari 1909 aannam als een neutrale ordemaatregel. Het tastte de vrijheid van drukpers niet aan en het was niet partijdig: het verbod gold immers voor iedereen. Van Vorst verdween uiteindelijk. Deze poging van de socialisten om in Maastricht voet aan de grond te krijgen, pakte desastreus uit.

Voor de katholieke elite was het een goede gelegenheid om zich politiek nog meer expliciet als katholieken te organiseren. In de loop der jaren was de polarisatie in de gemeenteraad sterk toegenomen. Tussen 1901 en 1908 was een blok van 'onafhankelijken' gegroeid, van raadsleden die 'katholiek waren maar niet zo uitgesproken katholiek'. Zij liepen niet altijd in de pas met de zich als 'uitgesproken katholiek' beschouwende raadsleden, onder wie Ruijs. De laatsten noemden zich 'politieke katholieken', en het zou deze groep zijn die in de toekomst de lokale verkiezingen zou domineren.⁷⁴ In 1911 verdwenen de laatste liberalen uit de raad.

In Maastricht was Ruijs 'een figuur waarnaar opgekeken werd', in de woorden van Justus Schols, later zelf raadslid. Ruijs kon echter slecht tegen zijn verlies, zeker als dat zijn gezag leek te ontkennen of ondermijnen. Toen er een nieuwe gemeentesecretaris moest komen, steunde Ruijs voor die post Alfred Habets, met wie hij eerder had samengewerkt. Ruijs bewerkte de gemeenteraadsleden, maar Habets verloor van zijn collega-ambtenaar Pfaff, die bekendstond als een vriend van de onafhankelijken. Volgens Schols trok Ruijs het zich vreselijk aan. 'Dan zal ik ze wel krijgen', zou Ruijs gezegd hebben.⁷⁵

In 1910 slaagde Ruijs erin de benoeming voor elkaar te krijgen van Leo van Oppen als burgemeester van Maastricht, ondanks tegenstand van de Regout-groep. Op het Binnenhof in Den Haag kwam hij Louis Regout tegen, toen minister van Waterstaat in het kabinet-Heemskerck. Ruijs zei: 'Nu, Regout, Van Oppen is benoemd als burgemeester.' Waarop Regout antwoordde: 'Dat kan niet, want het is niet in de ministerraad geweest.'⁷⁶ De minister protesteerde bij zijn collega's, maar de benoe-

ming van Van Oppen was al getekend door de koningin en door Heemskerck, en bleef gehandhaafd.⁷⁷ Blijkbaar had Ruijs sluw gemanoeuvreerd, en hij was daar trots genoeg op om het Regout in te peperen.

In de loop der jaren begonnen karaktertrekken zoals hierboven beschreven hun definitieve vorm te krijgen. Volgens veel mensen die Ruijs in die tijd kenden, was hij in het begin tamelijk stijf en stroef in de omgang. Een zekere 'hautaine en neerbuigende vriendelijkheid' tegenover zijn 'minderen' hoorde bij hem, ook tegenover zijn naaste medewerkers. Anderen noemen Ruijs 'koel en afgemeten, eerder gereserveerd dan spontaan'.⁷⁸ Van Rijt meende dat het 'aristocratische dat hij in het begin had' later minder werd. 'Langzaam maar zeker is hij plooibaarder geworden. Hij kon aimabel zijn, sommigen werden dan te familiair en Ruijs liet dat merken. Later was hij zo niet meer, dan wist hij er met een slag wel een einde aan te maken'.⁷⁹

Aanvankelijk was Ruijs nogal drammerig. Dat gold zowel in Maastricht als in de landelijke katholieke organisaties: het moest snel gebeuren en het moest op zijn manier gebeuren. Volgens deken Souren kon Ruijs 'klein zijn, hij bekeek de zaken soms wat bekrompen, vasthoudend aan eigen opinie. Voor kritiek was hij erg gevoelig'.⁸⁰ De journalist P. van Term van *De Limburger* noemde Ruijs 'dikwijls onhandig': 'Iemand die hem grote diensten bewezen had, zou hij daarvan niets laten blijken.' Volgens Van Term maakte Ruijs de nodige fouten bij de beoordeling van mensen die hij door zijn invloed benoemd wist te krijgen: 'Dit kwam voort uit een te groot vertrouwen in mensen, hij dacht dat ze even nobel en oprecht als hijzelf [waren]'.⁸¹ Dit verkeerd inschatten van mensen bleek ook toen Ruijs met enige regelmaat kwestieuze benoemingen deed als minister van Binnenlandse Zaken.

Wat er in Ruijs zelf omging, is alleen af te leiden uit zijn optreden en de reacties van anderen daarop. Hij liet zelden het achterste van zijn tong zien. Ruijs hield geen dagboek bij, en in persoonlijke brieven heeft hij weinig losgelaten over zijn privéleven of zielenroerselen. Zelfs de correspondentie met zijn echtgenote was zakelijk en kort. Velen in Den Haag schetsten Ruijs als een gemoedelijke Limburger. Misschien werkten Ruijs' eeuwige optimisme en opgeruimdheid dat in de hand, misschien kwam hij zo over op stijve protestanten. In het dagelijks leven was Ruijs allesbehalve een bourgondische levensgenieter. Uitgaan, voorstellingen, concerten of dinertjes: ze waren aan hem niet besteed.

Voor zijn bezigheden als Kamerlid vertoefde Ruijs veel in Den Haag. Maar ook als hij in Maastricht verbleef, was het een komen en gaan van bezoekers. De zondag was officieel voor het gezin: dan dineerde men bij vader Gustave Ruijs op Wolfrath. In de praktijk was Ruijs ook dan

voortdurend op pad. Deze uithuizigheid kan niet plezierig zijn geweest voor zijn jonge echtgenote en de drie kinderen. Met al zijn 'liefdevolle aandacht' voor de kinderen als hij er was, was Ruijs toch voornamelijk afwezig. Zijn prioriteit lag altijd bij zijn werk en in de afweging van belangen was hij tamelijk egocentrisch. Volgens zijn zoon Gustave was Ruijs ondanks de drukte 'een liefhebbende vader', 'vrolijk, grappig en kien om anderen beet te nemen'. Maar hij kon behoorlijk opvliegend zijn en zijn zoon zag, 'praktisch genomen', zoals hij het omschreef, niet veel van zijn vader.⁸² Dat echtgenote Maria niet altijd gelukkig was met de situatie, blijkt uit een opmerking die ze veel later, in 1938, maakte tegen pastoor Jacobs. Die kwam haar toen vertellen dat haar zoon Gustave was gekozen tot lid van de Tweede Kamer. 'Alweer een huisgezin dat kapotgemaakt wordt', zou Maria Ruijs toen hebben gezegd.⁸³ Jacobs is hiervoor de enige bron, maar het klinkt geloofwaardig.

VERKIEZINGEN GULPEN 1909

De Tweede Kamerverkiezingen van juni 1909 hadden voor Ruijs probleemloos moeten verlopen. In plaats daarvan zag hij zich geconfronteerd met de grootste crisis in zijn prille politieke carrière. De campagne was lastig en onaangenaam, de afwijzing van zijn geloofsbrieven door zijn collega's in de Tweede Kamer vernederend. Het verhaal rondom deze verkiezingen vertelt het een en ander over de mores in Limburg en maakt opnieuw duidelijk dat Ruijs in eigen omgeving de nodige weerstand opriep.

In de jaren tussen de verkiezingen van 1905 en 1909 waren de katholieken zich landelijk gaan organiseren. In oktober 1904 was de Algemeene Bond van Roomsche-Katholieke Kiesverenigingen opgericht. Elk kiesdistrict had een centrale kiesvereniging die bij de landelijke bond was aangesloten. Daaronder functioneerden lokale organisaties die, ietwat verwarrend, ook 'kiesvereniging' werden genoemd. Een echte partij was het nog niet; deze organisatie was een manier om de controle te behouden en te voorkomen dat katholieken tegen elkaar in het strijdperk traden. De bedoeling was dat plaatselijke kiesverenigingen, zoals die in Gulpen, Wijlre, Valkenburg en Vaals, bij de districtscentrale een voorlopige kandidaat voorstelden. Aan de hand van een groslijst van voorlopige kandidaten konden de lokale kiesverenigingen dan een definitieve keuze maken. Wie binnen deze structuur werkte, accepteerde de afspraak dat de kandidaat die uiteindelijk in de centrale werd gekozen, de enige katholieke kandidaat was van het district. De rest moest zich te-

rugtrekken. Wie buiten de structuur wilde werken, werd door de katholieken als vijand beschouwd.

In het district Gulpen waren in 1909 pas een paar kiesverenigingen opgericht. Er leek weinig interesse voor te zijn. Wantrouwen overheerste, omdat ze overduidelijk bedoeld waren om de katholieke elite de touwtjes in handen te laten houden. Die elite wilde graag dat Ruijs bleef zitten, deels om landelijk politieke redenen. In februari 1908 was het kabinet-Heemskerk aangetreden, een minderheidskabinet steunend op een rechtse coalitie. Men hoopte dat het na de verkiezingen een regulier parlementair kabinet zou kunnen worden, gesteund door een meerderheid in de Kamer. Ruijs was een betrouwbaar conservatief.

Begin april 1909 kwam de kiesvereniging Gulpen bijeen om zich te beraden over een voorlopige kandidaatstelling. Meer dan honderd leden bogen zich over de vraag of ze Ruijs moesten blijven steunen. Heikel punt was dat Ruijs in 1905 had beloofd zich te zullen inzetten voor de aanleg van spoor- en tramwegen in het district, maar dit niet had opgeleverd. De regionale pers was kritisch over zijn prestaties als Kamerlid. Daarnaast bleef Ruijs weerstand oproepen vanwege zijn activisme in de drankbestrijding. Een aantal leden stelde Statenlid Paul Brouwers voor als alternatieve kandidaat. Een verrassing kan dat niet geweest zijn, want het dagblad *De Tijd* had op 24 maart gemeld dat er een uitdager was voor Ruijs.⁸⁴ Voor Ruijs was de uitslag van de stemming een koude douche: Brouwers kreeg 71 stemmen, hijzelf slechts 36.⁸⁵

Na het verlies in Gulpen kwam de Ruijs-machine in actie. Op de achtergrond was gouverneur Gustave Ruijs nadrukkelijk aanwezig. Hij organiseerde de hulptroepen en zo nodig juridische manoeuvres om zijn zoon te helpen. Ruijs had de bijstand van zijn vader hard nodig. Tegelijkertijd was de gouverneur een probleem, omdat tegenstanders van Gustave hem via zijn zoon wilden treffen. Allerlei lokale Limburgse kinnesinne speelde daarbij een rol. Zo zou de gemeentesecretaris van Valkenburg bij zijn jubileum geen lintje hebben gekregen, omdat de gouverneur hem niet mocht. Tegenstanders van gouverneur Ruijs vochten menig gevecht uit met de door hem gesteunde burgemeester van Valkenburg, A. Erens. In een links blad werd Gustave 'de meest gehate man van Limburg' genoemd. Dat was misschien wat overdreven, maar zelfs de Ruijs-vriendelijke *De Limburger Koerier* had het over de autoritaire houding van Gustave Ruijs.⁸⁶

De eerste stap om Ruijs te helpen, was het opzetten van nieuwe kiesverenigingen: alleen al in april werden zeven lokale kiesverenigingen opgericht. Die verklaarden zich allemaal voor Ruijs.⁸⁷ Maar de tegenstanders van Ruijs konden dit spel evengoed spelen, en ook zij richtten

nieuwe afdelingen op, onder meer in Valkenburg. De nieuwe kiesvereniging Valkenburg sprak zich massaal uit voor Brouwers. Op 18 april besloot de districtscentrale om de kiesvereniging Valkenburg niet toe te laten tot haar organisatiestructuur: zij zou niet conform de reglementen zijn opgericht. Daarop zette de kiesvereniging Valkenburg op 10 mei een eigen districtscentrale op, 'de centrale R.K. Kiesvereniging in het district Gulpen, gevestigd te Valkenburg'. De 'officiële' kiesvereniging die daarna in Valkenburg werd opgericht, werd natuurlijk wel toegelaten en gaf geheel voorspelbaar haar steun aan Ruijs. De centrale eiste van elke kandidaat (ene Meertens deed ook mee) dat die zich zou terugtrekken als hij niet gekandideerd werd als eenheidskandidaat. Ruijs en Meertens beloofden dat te doen. Brouwers weigerde een antwoord te geven, wat de centrale interpreteerde als het niet-erkennen van het systeem van de R.K.-kiesverenigingen. De consequentie daarvan was, verkondigde de centrale, dat geen enkel lid van welke kiesvereniging dan ook op Brouwers mocht stemmen.⁸⁸

In zijn verslag gebaseerd op de dagbladen maakt Dorren duidelijk dat Ruijs actief campagne voerde. Hij deed de kleinste dorpen aan, en omdat Brouwers zich nauwelijks liet zien, kon Ruijs claimen dat hij wel wilde debatteren, maar daartoe niet in staat was bij gebrek aan een tegenstander. Pro-Ruijs kranten noemden Brouwers 'Paul de Zwijger'. Ruijs sleepte pastoors en andere notabelen mee naar zijn bijeenkomsten, die daar zonder reserve hun steun verklaarden. Brouwers werd 'een liberaal' genoemd, geen echte katholiek. Vanuit Den Haag liet minister Regout van Waterstaat weten dat hij voor Ruijs was.⁸⁹ De minister werd daarvoor in oktober 1909 door de Kamer op de vingers getikt.⁹⁰ Pikant was dat het Limburgs Kamerlid Nolens halfslachtig zijn steun betuigde aan zijn collega. Volgens *De Nieuwe Limburger Koerier* stelde Nolens dat Ruijs best in orde was en dat hij alleen vervangen moest worden als er een betere kandidaat was.⁹¹

Wat de lokale tramwegen betrof, konden de feiten over Ruijs' optreden divers geïnterpreteerd worden. In oktober 1907 had Ruijs het Spoorwegcomité Wylre-Gulpen-Vaals opgericht, waarvan hijzelf voorzitter werd. Het comité zou ijveren voor het lijntje Vaals-Wylre, dat als zijspoor van de lijn Maastricht-Vaals in 1903 door de minister was afgewezen. Het geheel was een gecompliceerd Limburgs verhaal, waar lokale belangen en private belangen niet helemaal gescheiden leken.⁹² Dorren concludeert dat Ruijs niet veel viel te verwijten: hij had zich wel degelijk ingezet voor de lijn Wylre-Vaals en de tegenwerking was eerder te vinden bij de provinciale en landelijke overheid. In de Tweede Kamer kwam Ruijs bij elke begrotingsbehandeling terug op de spoorwegen in Limburg. Het leverde alleen niets op.

Uiteindelijk won Ruijs de verkiezingen met een flinke marge. Een tweede ronde was niet eens nodig. Van de 7169 uitgebrachte stemmen haalde hij er 4089, Brouwers kreeg er 2785 en de socialist Van Kol 97 (198 stemmen waren ongeldig). Het was een ruime overwinning, maar *De Tijd* vond het verontrustend dat Brouwers zo veel stemmen had gehaald.⁹³ Voor Ruijs leek deze hobbel te zijn gepasseerd, maar het was bepaald nog niet afgelopen. Twee activisten, de journalist Jan Thomas en het raadslid Emile Castelli, beiden uit Valkenburg, betoogden in adressen aan de Tweede Kamer dat de verkiezing ongeldig verklaard moest worden. Ze klaagden over twee vormen van onregelmatigheden.

Ten eerste was er gewerkt met een oud model stembiljetten, dat sinds 1901 niet meer gebruikt mocht worden. Het gebruik ervan, zo meenden de klagers, was bedoeld om bij een nederlaag van Ruijs de verkiezingen ongeldig te laten verklaren. Ze zagen een samenzwering, ook al was de uitvoering ervan uiteindelijk niet nodig geweest. Ten tweede zou er sprake zijn geweest van corruptie, pressie en intimidatie van kiezers. Volgens *De Limburger Koerier*, die pro-Ruijs was, was Ruijs juist degene die daar last van had gehad. Tijdens de verkiezingstijd vloeide het bier in overvloed, aldus het verslag in de krant onder de kop MARKEN, BIER EN PAMFLETTE.⁹⁴ Bierverkiezingen waren in Limburg niets nieuws, maar het socialistische dagblad *Het Volk* schreef over de aanwezigheid in het stemlokaal van geestelijken, 'altijd bereid om de kiezers te helpen'. Zoals de krant concludeerde: 'Er schijnt wel zowat niemand met zo ergelijke middelen de Kamer in gewerkt te zijn als de "ethische" katholieke jhr. Ruijs.'⁹⁵

De klacht over de stembiljetten werd voorgelegd aan de Kamercommissie die de geloofsbrieven van de Kamerleden moest onderzoeken. De commissie verzocht het ministerie van Binnenlandse Zaken de stembiljetten en andere bescheiden op te vragen, wat direct leidde tot uitstel van de toelating van Ruijs tot de nieuwe Kamer. De minister stuurde een brief aan Gedeputeerde Staten in Maastricht met het verzoek een onderzoek in te stellen. Na een tweede adres besloot de commissie ook de andere klachten te laten onderzoeken. De officiële verklaring voor het gebruik van de oude biljetten was dat men bij de voorbereidingen geen model 1901 had kunnen vinden en daarom op model 1897 was teruggevallen. Die had men toch nog liggen. Dorren stelt dat deze verklaring 'rammelt aan alle kanten', maar hij denkt dat de kiesbiljetverwarring eerder had te maken met klungelig bestuursoptreden dan met kwade opzet.⁹⁶ Over de tweede klacht, ongeoorloofde beïnvloeding van de kiezers, meldde het provinciaal bestuur aan de minister dat het daarover geen enkel bericht had gekregen. Dat de minister het onderzoek liet doen door

het provinciale bestuur dat onder leiding stond van de vader van de kandidaat, is op zijn minst merkwaardig te noemen.

De drie leden van de Kamercommissie voor de geloofsbrieven waren het er niet over eens. Ruijs' vriend en bondgenoot Antoine van Wijnbergen en de christelijk-historische R. van Veen meenden dat de afwijkingen van de biljetten zo gering waren dat Ruijs kon worden toegelaten. Het derde lid van de commissie, SDAP-leider Pieter Jelles Troelstra, vond het onderzoek echter onvoldoende. Inmiddels hadden de adressanten geklaagd dat Van Wijnbergen, die zelf campagne had gevoerd voor Ruijs, niet in de commissie had mogen zitten. Dat was inderdaad niet verstandig geweest, maar het paste in het patroon rond deze zaak. Octave van Nispen, prominent katholiek Kamerlid, schreef aan Ruijs dat hij misschien invloed kon uitoefenen. Hij bood aan advies te verschaffen als Ruijs nog in Den Haag zou komen, anders zou hij wel brieven schrijven 'met gefingeerde namen'.⁹⁷

Op 9 november 1909 vond een Kamerdebat plaats over het Verslag van de Commissie. Dat bestond uit een conclusie van de meerderheid die Ruijs wilde toelaten en alle onderzoek beëindigen, en een conclusie van de minderheid, Troelstra dus, die eerst verder onderzoek wens- te. In de Kamer werd een amendement voorgesteld om de conclusie van de meerderheid zo te wijzigen dat Ruijs niet zou worden toegelaten, maar dat het onderzoek hiermee ten einde was. Er werd verder niet meer gekeken naar andere factoren die de verkiezing zouden hebben be- invloed. Troelstra concludeerde dat het niet-toelaten van Ruijs het maxi- maal haalbare was en zag af van verdere actie. Het amendement werd aangenomen met 39 tegen 36 stemmen.⁹⁸ Ruijs werd niet toegelaten en de verkiezingen moesten worden overgedaan – niet de slechtst mogelijke uitslag voor Ruijs, maar in het zicht van de veilige haven die de meerder- heidsconclusie had geboden, toch een flinke tegenvaller.

Van Nispen schreef aan zijn vriend dat hij de gang van zaken betreur- de, en nog meer omdat hij 'er zelf aan [heeft] moeten meewerken' als lid van het presidium. Hij hoopte dat de nieuwe verkiezingen beter zou- den aflopen: 'Au revoir, amice, wij hopen u spoedig weer blijvend hier te zien, in de vergaderzaal, in de theekamer en aan de dis en op de wande- ling.'⁹⁹ Van Nispen had er, terecht, alle vertrouwen in dat de uitslag goed zou uitpakken voor Ruijs. De nieuwe verkiezingen waren weinig opwin- dend. Brouwers deed niet mee. Hij was zo verstandig zich te realiseren dat de eerste uitslag wel degelijk de voorkeur weergaf van de kiezers. De opkomst was half zo hoog: 3961 kiezers kwamen opdagen. Van hen stem- den er 3501 op Ruijs. Dit keer werden er geen bezwaren ingebracht en Ruijs kon zijn plaats in de Tweede Kamer innemen. Op 7 december 1909 werd Ruijs beëdigd als Kamerlid.¹⁰⁰

Het is onwaarschijnlijk dat Ruijs ooit echt heeft getwijfeld aan zijn terugkeer in de Tweede Kamer, maar het opschorten van zijn Kamerlidmaatschap en het debat van zijn collega's met hemzelf als lijdend voorwerp waren pijnlijk. Hoe het zover heeft kunnen komen, is gemakkelijk te traceren. Ruijs besteedde weinig aandacht aan de vertegenwoordigende kant van het Kamerlidmaatschap. Hij vond zijn leiderschapspositie vanzelfsprekend. Verkiezingen waren een lastige tussenstop, die hij het liefst zo lang mogelijk negeerde. In het Limburgse, waar alles nog net even wat persoonlijker was dan elders, kwam hij daar niet mee weg. Zoals de verkiezingen van 1905, en later die van 1913, lieten zien, onderschatte Ruijs stelselmatig mogelijk verzet tegen hem en zijn familie. Of Ruijs zich bewust was van de impopulariteit van zijn vader is niet duidelijk.

Volgens Kreukels weet Ruijs zijn moeizame herverkiezing zelf aan de geestelijkheid die zich niet voldoende inzette om de katholieke arbeiders te organiseren.¹⁰¹ Aan de bisschop schreef Ruijs:

Tegen aanbod van bier, socialistische en vrijzinnige beginselen zal onze bevolking alleen bestand zijn, indien de clerus voorgaat in vredeestijd – als er geen verkiezingen zijn – ons volk te organiseren. En wel: 1. door aanmoediging der leken bij de oprichting van Kiesverenigingen; 2. door daadwerkelijke deelneming aan het in het leven roepen van sociale en politieke cursussen. [...] Onze goede mensen zijn zo bekrompen! [...] Zuid-Limburg dreigt voor ons verloren te gaan indien niet uit alle macht door den clerus gewerkt wordt. Ons volk is dom, doch wil ontwikkeld worden. Doen wij het niet, dan geschiedt het door links.¹⁰²

Het was wat al te gemakkelijk te concluderen dat als de clerus zich inzette de katholieke arbeiders wel 'verstandig' zouden stemmen, maar Ruijs signaleerde wel het echte probleem: als de katholieke leiding de arbeiders niet hielp, zouden de socialisten dat doen.

Tegelijkertijd dacht hij vanuit traditionele gezagspatronen: hogergestelden zoals hijzelf moesten de arbeiders leiden. In dezelfde brief wees Ruijs op het risico dat arbeiders, naarmate hun macht toenam, hun eigen kandidaten naar voren zouden schuiven. Dat zou de klassenverhoudingen in het katholieke kamp 'verstoren'. De 'meer ontwikkelden' moesten dat voorkomen door zelf de leidende posities op politiek en sociaal gebied in te nemen. 'Geschiedt dit niet', schreef Ruijs, 'dan zal het evenwicht der standen in Zuid-Limburg verbroken worden. De arbeider toch werkt zich intellectueel naar boven. Hij voelt zijn numerieke overmacht in de mijnstreek.' Als de hogere standen geen leiding zouden ge-

ven, 'dan verliest de arbeider op den duur ieder respect voor de zogenaamde hogere standen boven wier hoogten de arbeider zich verheft'. Ruijs' standsbewustzijn en zijn zorg dat de hele gezagsstructuur zou gaan schuiven, komen hier naar voren. Wat Ruijs signaleert, verschilt inhoudelijk weinig van de noodklok die hij tien jaar tevoren in *Het Centrum* had geluid, bezorgd over wat het zou betekenen als jongens hun pet niet meer afnamen.

Wat de organisatie betreft, waren de zorgen van Ruijs gegrond. In Kerkrade en Ubach over Worms namen arbeiders het initiatief om hun eigen kandidaten te stellen. De elite reageerde voorspelbaar: in 1909 werd een arbeider die op een verkiesbare plaats stond, door het bestuur van de katholieke kiesvereniging geschorst en vervangen door een notabele die op dat moment nog geen lid was van de vereniging.¹⁰³ Daarop richtten de arbeiders hun eigen club op, de 'Roomsch-Katholieke Volkskiesvereeniging'. Ruijs meende dat de steun van de clerus noodzakelijk was om dit soort afdwalen en doorbreken van de discipline te voorkomen. De arbeiders wilden juist dat de geestelijkheid zich niet met politiek bemoeide. Ruijs zou op dit punt tweeslachtig blijven, of wellicht opportunistisch. In Gulpen gebruikte hij de clerus om de verkiezingen te winnen, maar als het episcopaat politici onder druk zette, dan moest hij daar meestal weinig van hebben.

LIMBURGSE CRIMINALITEIT

De perikelen in Gulpen weerhielden Ruijs er niet van gewoon door te werken. Tijdens de wachtperiode had Ruijs zich gedegen voorbereid op het Kamerwerk, met name de behandeling van de begroting voor 1910. Op 13 december 1909, vier dagen na zijn beëdiging, voerde Ruijs het woord. Het was, zo zei Ruijs, een soort 'maiden speech', 'na afwezigheid van enige maanden in deze Kamer'. Voor dit eerste optreden greep Ruijs het debat aan dat zich had ontsponnen over het colportageverbod in Maastricht, naar aanleiding van de affaire-Van Vorst. Net als zijn collega Janssen en minister Heemskerk van Justitie vond Ruijs dat er geen sprake was van censuur. Aan het einde van zijn verhaal kwam Ruijs nog eens terug op de verkiezingsstrijd in Gulpen. Hij erkende dat er mogelijk zaken waren voorgevallen die hij moest afkeuren. Maar, zei Ruijs, dat gebeurde bij vrijwel alle verkiezingen. In een korte discussie met de SDAP'er Vliegen, zelf geboren in Gulpen en door Ruijs als Limburger aangesproken, stelde Ruijs dat het een affaire was die losstond van de persoon, los van zijn persoon, dat het ging om een strijd van partijen. Hij achtte de

uitslag van de nieuwe verkiezing het bewijs dat er niets mis was geweest met de eerste uitslag.¹⁰⁴

Tijdens de avondzitting die dag speelde zich nog een vinnig debatje af met dezelfde Vliegen over censuur en over de aard van verkiezingen in Limburg, door beide Kamerleden omschreven als 'bierverkiezingen'. Eigenlijk waren beiden het erover eens dat dit een ongelukkige gewoonte was in Limburg, alleen stelde Vliegen dat dit te wijten was aan het 'geschapen milieu'. 'Vanmiddag is er een paar keer op gewezen dat ik ook Limburger was. Dat is zo, maar het is niet altijd een eer Limburger te zijn', besloot Vliegen de discussie, die overigens na Ruijs' eerste opmerkingen was gevoerd door het Kamerlid voor Maastricht, Janssen. Ruijs sprak in de begrotingsbehandeling nog over zijn favoriete onderwerpen: de mijnen, de spoorwegen en volkshuisvesting in Limburg. Afgezien van een interventie op 16 december over een vroedvrouwenschool in Maastricht, waren dit de enige keren dat Ruijs in 1909 in de Kamer het woord voerde.¹⁰⁵

Pas een jaar later sprak Ruijs weer, opnieuw bij de begrotingsbehandelingen en opnieuw voornamelijk over zijn vaste onderwerpen.¹⁰⁶ Interessanter dan wat hij daarover had te zeggen, was een betoog dat Ruijs op 9 december 1910 hield, over de hoge criminaliteitscijfers in het zuiden des lands die in de begroting van Justitie werden genoemd. Vóór hem sprak de SDAP'er Duijs, die ook op die cijfers inging. Duijs betoogde dat het wel heel hypocriet was als de katholieken het hadden over 'het socialisme met zijn misdaden'. Er waren allerlei redenen voor die hoge criminaliteit, stelde Duijs, onder meer drankmisbruik. Maar, daagde hij uit, het volk wordt er dom gehouden en geestelijk gedemoraliseerd. Duijs paste wel op om de katholieke kerk verantwoordelijk te stellen voor de problemen, maar hij wees fijntjes op het in Duitsland aangetroffen positieve verband tussen alfabetisering en lagere criminaliteit. Het probleem is, stelde hij zuigend vast, dat dit meteen leidde tot meer stemmen voor de sociaaldemocraten. Zijn niet mis te verstane suggestie was dat de katholieken er baat bij hadden de mensen dom te houden.¹⁰⁷

Ruijs had voorzien dat andere Kamerleden dit onderwerp zouden aankaarten. Hij hield een zorgvuldig voorbereid verhaal waarin hij alle provincies vergeleek en concludeerde dat het in Drenthe toch nog altijd erger was. Ook Groningen scoorde hoog, wat Ruijs verleidde tot de conclusie dat het niet alléén katholieke provincies waren waar de criminaliteit de pan uit rees. Via een curieus pleidooi voor preventie van criminaliteit door het aan banden leggen van 'misbruik van de pers', kwam Ruijs tot een lofzang op het werk van de katholieke kerk om criminaliteit terug te dringen. Hij vond dat je de cijfers niet zo mocht interpreteren als-

of ze zouden bewijzen dat katholiek zijn criminaliteit zou meebrengen.¹⁰⁸

Duijs klaagde dat Ruijs niet was ingegaan op zijn argumenten over de belabberde leefomstandigheden in Limburg. Dat klopt, antwoordde Ruijs. Hij zei dat zijn rede geheel was voorbereid en dat het onderwerp zich niet leende 'tot improvisaties'. 'Met iemand die zich niet op studie en statistische gegevens beriep', wenste hij over dit onderwerp 'niet meer te discussiëren'.¹⁰⁹ Daarmee maakte Ruijs zich er wel erg gemakkelijk van af. Het debat toonde een provocerende sociaaldemocraat, die voorzichtig aan de keurige kant van de discussie bleef, en een defensieve katholieke Limburger.

Er was reden genoeg om defensief te reageren: Limburg lag regelmatig onder vuur. Een voorbeeld uit vele is wat het *Katholiek Weekblad* in maart 1918 schreef over 'Limburgsche toestanden'. Het artikel ging met name over kindersterfte, die in Limburg ver boven het landelijk gemiddelde lag. Volgens het artikel had Limburg 'een bedenkelijke reputatie in de rest van het land' en waren 'de minder bedeelden meer katholiek dan het gemiddelde'.¹¹⁰

Als Kamerlid had Ruijs in deze jaren geen bijzondere indruk gemaakt. Hoewel hij achter de schermen hard werkte, sprak hij niet vaak in de Tweede Kamer en als hij het deed, was dat bijna altijd over regionale Limburgse onderwerpen of drankbestrijding. Het debat over de Limburgse criminaliteit laat Ruijs zien hoe hij als Kamerlid functioneerde: goed voorbereid, met een uitgeschreven rede, maar matig beargumenteerd en niet in staat om los te komen van het voorbereide materiaal. Verkiezingen waren voor hem een bezoeking. Buiten de Kamer werd Ruijs deel van de katholieke leiderschapsstructuur op diverse terreinen. Het was ongeveer wat hij zich had voorgesteld van zijn entree in de landelijke politiek.

Ziekte, verkiezingen 1913, regeringscommissaris

Zoals hij gewoon was, hoopte Ruijs eind december 1910 de paar dagen rust rondom kerst en Nieuwjaar te kunnen gebruiken om zich weer op te laden. De regelmatige 'ongesteldheden' die Ruijs in zijn Leidse tijd kwelden, waren altijd zijn zwakke punt geweest. Een zekere nervositeit of zenuwachtige gespannenheid, zoals Henri Poels het eerder noemde, was hem eigen. Toen Ruijs begin 1908 'niet wel' was, schreef Van Nispen dat dit niet zo raar was in begrotingstijd. Ruijs moest zich niet zo 'afbeulen'.¹ Ook in 1910 had Ruijs veel werk op zich genomen. Volgens Van Boven was hij het hele jaar door, ieder weekend dat hij in Maastricht was, bezig geweest met het opzetten van het Limburgse Groene Kruis, een katholieke organisatie voor volksgezondheidszorg.² Misschien waren het de naweeën van de verkiezingen, de stress van de begrotingsbehandeling of de gezinsuitbreiding die op 6 oktober 1910 had plaatsgevonden: dit keer lukte het Ruijs niet tot rust te komen.³

Op 4 januari 1911 ging Ruijs voor een pijnlijke arm naar dokter Ruland, zijn huisarts. Volgens Brom kreeg Ruijs te horen 'dat hij aan zijn zenuwgestel bleek te lijden'.⁴ Hij was niet in staat zijn werk weer op te pakken. Midden januari vertrok Ruijs met zijn echtgenote naar Montreux. Volgens *Het Centrum*, dat op 19 januari zijn vertrek meldde, was het de bedoeling daar 'voorlopig' een maand te blijven. Ruijs zou zich 'overspannen hebben' ten gevolge van zijn zeer drukke bezigheden.⁵ *De Tijd* schreef dat Ruijs altijd in de weer was. Als hij zich op zondag in huiselijke kring rust had kunnen gunnen, dan deed hij dat niet. Ruijs kon niet stilzitten, hield overal spreekbeurten en bemoeide zich met allerlei organisaties.⁶ In een ongedateerde brief uit deze tijd schreef Van Nispen dat Ruijs te veel hooi op zijn vork nam. Hij had graag gezien dat Ruijs zijn 'veelzijdige nuttige arbeid' gewoon had kunnen voortzetten, maar 'nu gebleken is dat het te bar is zoals gij u voor alles spannen wilt en spannen laat, nu ben ik blij dat het tijdig is gebleken en dat gij door zo verstan-

dig te zijn om dadelijk heen te gaan, erger gevolgen kunt voorkomen. Neemt het er nu goed van en komt niet te gauw terug.⁷

In die tijd rapporteerden dagbladen regelmatig over ziektes van politici. Al was Ruijs een van de mindere politieke goden, de katholieke kranten volgden zijn afwezigheid nauwgezet. Op 25 februari meldde *De Tijd* dat er in de toestand van Ruijs 'een merkbare voortdurende verbetering is waar te nemen'.⁸ Op 14 maart 1911 kondigde dezelfde krant aan dat Ruijs in de loop van de maand werd terugverwacht in Maastricht.⁹ Het werd 30 maart en het echtpaar vertrok direct naar 't Suideras, waar Ruijs verder op krachten wilde komen. Van Nispen raadde Ruijs aan het lidmaatschap van de gemeenteraad te laten vallen, een advies dat de reva-liderende politicus niet opvolgde.

Eind mei berichtte *Het Centrum* dat Ruijs een voorgenomen spreek-beurt op de Katholiekendag, die op 5 juni 1911 in Sittard zou worden gehouden, had moeten afzeggen. De krant stelde dat het wel september kon worden voor Ruijs zich weer in Maastricht zou vestigen.¹⁰ Volgens het verslag van deze Katholiekendag verscheen Ruijs overigens wel in Sittard, maar hij sprak er niet.¹¹ Dat deed hij pas weer bij de opening van de Sociale Week in Maastricht, op 3 september 1911. *Het Volk*, dat erover berichtte, schreef over Ruijs als een 'spichtige figuur' die met 'zijn schel geluid' nogal een contrast vormde met de weldoorvoede en bulderende Poels, die na hem sprak.¹² Het socialistische dagblad was natuurlijk niet de meest vriendelijke waarnemer, maar duidelijk is dat Ruijs er niet geweldig robuust bijstond.

Zijn ziekte had Ruijs niet milder gemaakt of minder geneigd conflicten uit de weg te gaan. Zo kwam het tijdens die Sociale Week in Maastricht al meteen tot harde woorden.¹³ Ruijs had bij de opening gezegd te hopen dat de deelnemers niet zouden ingaan op de Christelijke Mijnwerkersbond en de interconfessionele aard ervan. Blijkbaar vermoedde Ruijs dat buitenstaanders weer kritiek zouden leveren op de uitzonderingspositie die Limburg innam. Niet ten onrechte, want vakbondsleider Engels, een Aalberse-getrouwe, hield later die week een rede waarin hij het onderwerp wel degelijk aan de orde stelde. Ruijs reageerde 'kort en heftig' in de slotrede en maakte van de gelegenheid gebruik te pleiten voor een beperking van de Sociale Weken. Tijdens de Haarlemse Katholiekendag op 23 oktober 1911 reageerde Aalberse vervolgens met een scherpe, polemische rede. Ruijs zou, zoals elke katholiek, gehoorzaam moeten zijn aan de bisschoppen, vond Aalberse. Volgens *De Tijd* had hij Ruijs omschreven als 'hypocriet' en 'schijnheilig'.¹⁴

Het leverde opnieuw een niet erg appetijtelijk conflict op. Nog maar net terug was Ruijs alweer verwikkeld in dezelfde vervelende discussies

die hem vóór zijn ziekte zo uitgeput hadden. Aalberse realiseerde zich dat misschien, mogelijk vond hij dat hij zelf te ver was gegaan. Op oudejaarsdag 1911 schreef Aalberse aan Ruijs dat hij het voorgevallene betreunde. Het speet hem als hij Ruijs onrecht had gedaan.¹⁵ Ruijs reageerde kort en vrij formeel: 'Ik hoop dat er door eendrachtige samenwerking der Nederlandse Katholieken in het belang van Kerk en Vaderland veel goeds moge tot stand komen.'¹⁶

In 1911 had Ruijs vrijwel alle vergaderingen van de Maastrichtse gemeenteraad gemist, maar het jaar daarop was hij weer helemaal terug, sprekend over zijn favoriete onderwerp: de bestrijding van drankmisbruik. 'Als ik mij omkeer', zei Ruijs op 20 mei 1912 in de raadszaal, 'en het venster uitkijk dan zie ik zeven huizen, maar ook zeven verlofgelegenheden.' Een verlofgelegenheid, ook wel 'bierhuis' genoemd, was een café dat alleen zwak alcoholische drank schonk en zich daarmee onttrok aan de lokale vergunningsregels. Volgens Ruijs hadden Groningen en Limburg ongeveer hetzelfde aantal inwoners, zo'n 340.000, en ook bijna evenveel cafés: Groningen had 1659 vergunningen, Limburg 1667. 'Maar bij de verlofgelegenheden slaan wij het record op een allerschitterendste wijze. In Groningen zijn er 569 verlofgelegenheden, in Limburg 5480. Dat is tien keer zoveel. Zouden mensen hier tien keer zoveel dorst hebben?'¹⁷ Hij wilde striktere regels.

Zijn betoog paste bij het thema 'bieralcoholisme', dat de Limburgse drankbestrijders dat jaar wilden aankaarten op het congres ter gelegenheid van het twaalfenhaljarig bestaan van het Limburgse Kruisverbond. Veel mensen zagen bier niet als een alcoholische drank, bij gelegenheid kregen zelfs jonge kinderen het voorgezet. Jenever, daar was iedereen het over eens, maar bier, dat was toch geen probleem? Het Katholiek Congres tegen het Bieralcoholisme dat van 6 t/m 8 augustus 1912 in Roermond plaatsvond, kreeg veel aandacht van de lokale pers, voorop *De Limburger Koerier*. Het leidde tot een enorm optimisme onder de drankbestrijders en tot ongenoegen en irritatie bij de bierbrouwers. Behalve over drankmisbruik sprak Ruijs in de gemeenteraad voornamelijk over onderwijs, meestal over verschillen in de voorzieningen voor openbaar en bijzonder onderwijs.

In de Tweede Kamer voerde Ruijs in 1911 geen enkele keer het woord, al stond vanaf september zijn naam weer op de presentielijst. In 1912 pakte hij opnieuw het werk op in de Commissie van Rapporteurs en nam hij deel aan de andere Kamerbezigheden, maar hij sprak dat jaar slechts eenmaal: op 25 november bij de begrotingsbehandeling.¹⁸ Dat najaar van 1912 was Ruijs begonnen met het voorbereiden van de Kamerverkiezingen die op 17 juni 1913 zouden plaatsvinden. Hij negeerde daarmee het

advies van dokter Ruland die Ruijs op 12 juni 1912 had aangeraden af te zien van een campagne in 1913.

Als uw huisarts moet ik u den raad geven u niet andermaal, tenzij volstrekt nodig, bloot te stellen aan ene verkiezingscampagne in het district Gulpen. Uwe gezondheid wordt daardoor meer benadeeld dan u vermeent. U gelieve dit advies te nemen voor wat het is, een zuiver medisch advies, waarover behoorlijk is nagedacht en waaraan alle politiek vreemd is.¹⁹

Maar Ruijs wilde Den Haag niet opgeven. De politiek was zijn leven.

VERKIEZINGEN GULPEN 1913

Door Ruijs' eigen toedoen werd dat leven een stuk moeizamer en vervelender dan nodig was geweest. Het begon al met de kandidaatstelling. Ruijs maakte zich zorgen over de campagne die hem in Gulpen wachtte en besloot een ouverture te maken om te kandideren in het kiesdistrict Roermond. Daar was toevallig de Kamerzetel net vacant, omdat Frans Bolsius zou vertrekken. In augustus 1912 berichtten verscheidene kranten, op gezag van het *Echter Weekblad*, dat Ruijs had besloten kandidaat te zijn in Roermond, 'zulks uit overweging, dat de te verwachten strijd te Gulpen met het oog op zijn (thans goed zijnde) gezondheid beter dient ontgaan te worden'.²⁰

Drie dagen later berichtte dezelfde krant dat de 'voorzitters van een Ruijs-kandidatuur in Roermond' zich bij hem 'vergewist [hebben] of hij bereid is een kandidatuur te aanvaarden. Het daarop gegeven antwoord luidde bevestigend.' In hetzelfde bericht stond echter dat verscheidene leden van de katholieke kiesvereniging in Roermond – blijkbaar geen 'voorzitters' van Ruijs – een voorkeur hadden uitgesproken voor Max Bongaerts. Deze ingenieur van Rijkswaterstaat kwam weliswaar uit Goes, maar hij had in Roermond een goed ontvangen toespraak gehouden voor de Maasvereniging.²¹ Bovendien wilde niet iedereen in Roermond lang onderdak bieden aan een Kamerlid dat enkel uitweek omdat hij in Gulpen te controversieel was. Ruijs kwam ook naar Roermond met de ballast van zijn vader, die in 1892 de zetel had geclaimd met argumenten die zelfs de meest welwillende toehoorder opportunistisch in de oren hadden geklonken.

In Gulpen keek men met gemengde gevoelens naar deze actie. Op 29 september 1912 schreef het *Algemeen Handelsblad* dat Ruijs 'meer lief-

de [schijnt] te koesteren voor zijn geboorteplaats Roermond en zich daar officieel beschikbaar [heeft] gesteld en wel zonder eerst aan de centrale kiesvereniging die hem afvaardigde, een briefje van afscheid en dank te richten; de bestaande ontstemming in Gulpen is daardoor nog toegenomen.²² De ontevredenheid in het district Gulpen, die het *Algemeen Handelsblad* graag aandikte, had vele redenen, waaronder de afkeer van vader en zoon Ruijs. De campagnes van 1905 en 1909 hadden hun sporen nagelaten. Daar kwam bij dat Ruijs vanwege zijn ziekte in 1910 en 1911 zijn district nauwelijks had kunnen vertegenwoordigen.²³ Al was het te begrijpen dat Ruijs nieuw gedoe in Gulpen wilde ontlopen, het was weinig gracieus om zijn oude kiesdistrict zomaar te laten vallen. Voor de tegenstanders van Ruijs bevestigde het eens te meer dat de politicus weinig betrokkenheid had met het district.

Dat Ruijs zich echt zorgen maakte over een campagne in Gulpen blijkt uit een brief in het Archief-Ruijs, gedateerd 4 oktober 1912, geschreven door iemand die op verzoek van Ruijs diens kansen bekeek. De ondertekening is niet duidelijk genoeg om te kunnen zeggen wie de auteur ervan was, de boodschap laat aan duidelijkheid niets te wensen over.²⁴ Voorlopig onderzoek naar een kandidatuur van Ruijs in Gulpen leverde 'tegenstand' op, en 'niet geringe wrevel'. Het zou zelfs 'uitgesloten' zijn dat de katholieke kiesvereniging hem kandidaat zou stellen. De schrijver was pessimistisch: 'Mijn totaalindruk is dat Gulpen voor U voor goed verloren is.' Het zou de moeite waard zijn te kijken of hij naar Roermond kon overstappen. Volgens de briefschrijver zouden zijn kansen daar 'sterk zijn gestegen'.²⁵ Misschien versterkte de brief het voorname van Ruijs om op twee paarden te wedden.

Op 20 oktober 1912 zette Ruijs op een vergadering van de katholieke kiesvereniging in Gulpen uiteen waarom hij liever in Roermond kandideerde. Hij voerde alleen gezondheidsredenen aan, die, naar hij zei, 'het hem onaangenaam maken om een zware campagne' te voeren. Het bestuur van de kiesvereniging sprak uit dat het Ruijs graag in de Kamer wilde houden en voorzag dat dit resultaat in Roermond lang niet zeker was. Vandaar het genereuze aanbod dat Ruijs ook wel in Gulpen kandidaat mocht zijn, 'voorzichtigheidshalve'.²⁶ Het is een curieuze manoeuvre om de kandidaat die eigenlijk niet wilde de kandidatuur op een dienblaadje aan te bieden. Opmerkelijk is Ruijs' dankbaarheid onder voorwaarden: hij beloofde het 'te overwegen', maar alleen als men hem 'voor 1 februari kandidaat stelde'. Het probleem was immers de kandidaatstelling, niet de verkiezing zelf: de eenheidskandidaat zou altijd winnen. Die kandidaatstelling in Gulpen werd moeilijker toen er een alternatief voor Ruijs opdook in de vorm van Jules Schaepekens van Riempst

jr., de voorzitter van de Kamer van Koophandel in Maastricht. Volgens degenen die Schaepkens steunden zou hij een populaire kandidaat zijn met een 'blanco register' in het district. De vertaling daarvan kan alleen maar zijn: hij droeg geen Ruijs-ballast.²⁷ Maar net zomin als Ruijs was Schaepkens afkomstig uit het district zelf, wat zijn aantrekkelijkheid voor de lokale kiezers niet vergrootte.

De weg naar Roermond werd afgesneden toen men daar koos voor Bongaerts als kandidaat. Op 11 november 1912 meldde *De Tijd* dat Ruijs zich toch 'bereid had verklaard' de kandidatuur voor Gulpen aan te nemen.²⁸ Hij moest nog wel de strijd aanbinden met Schaepkens. Op 11 december meldde de *Nieuwe Tilburgsche Courant* dat Ruijs in de kiesvereniging Valkenburg de voorkeur had gekregen. Van de 78 stemmen kreeg Ruijs er 49 en Schaepkens 26.²⁹ In Wylre, de andere katholieke kiesvereniging in het district, haalde Ruijs 42 stemmen en Schaepkens 12.³⁰ Ook in Vaals kreeg Ruijs een ruime meerderheid; Schaepkens won in Epen (Wittem).³¹ Schaepkens zag welke kant het opging en trok zich in december terug.

Ruijs was nu de eenheidskandidaat van de katholieken, maar de campagne werd toch nog roerig toen de secretaris van de R.K. Kiesvereniging in Kerkrade, de onderwijzer N. Schrijen, zich aanmeldde als onafhankelijke kandidaat. De omarming van Ruijs was niet overal goed gevallen en Schrijen vertegenwoordigde dat ongenoegen. Op een verkiezingsbijeenkomst op zondagochtend 8 juni 1913, een paar dagen voor de verkiezingen, waren volgens het verslag in *De Limburger Koerier* in de Tonhalle in Kerkrade wel drieduizend mensen aanwezig.³² Het bleken voornamelijk aanhangers te zijn van de 'dissidente' Schrijen en van de SDAP'er Elfers uit Heerlen. Ruijs was de eerste spreker, en direct barstte er 'een storm' los die hem het spreken onmogelijk maakte. Het liep uit op een bevel tot ontruiming van de zaal.³³

Zo'n tweehonderd aanwezigen, voornamelijk Ruijs-aanhangers, vercasten naar Het Patronaat. Blijkbaar kreeg daar alleen Ruijs het woord want iemand riep: 'Laat Schrijen spreken dan kan Ruijs debatteren.' Waarop uit een andere hoek werd geroepen, doelend op Schrijen: 'Daar is hij bang voor.'³⁴ Wanneer Ruijs wel zijn verhaal kon doen, zoals een week eerder in Spekholzerheide, vertelde de kandidaat trots te zijn op gedane arbeid, waarbij hij onder meer wees op de drie verzekeringswetten die minister Talma had voorgesteld.³⁵ Hij verweet de socialisten dat ze alleen maar hadden dwarsgelegen.³⁶ Ruijs vond Schrijen een parvenu, erger nog: hij stond volgens hem ' dicht bij de socialisten'. Het zou best kunnen dat er ooit een arbeidersafgevaardigde komt, zei Ruijs, 'maar niet deze Schrijen'.³⁷

Schrijen van zijn kant noemde Ruijs een kwakzalver die tijdens campagnes van alles beloofde en dat vervolgens niet nakwam. Volgens hem waren de R.K. Kiesverenigingen gewoon vehikels voor de campagne van Ruijs, niet meer dan propagandamachines, en dat gold ook voor *De Limburger Koerier*. Schrijen betreurde dat, want daardoor werd de groei van die verenigingen beperkt, omdat 'de meeste kiezers een wantrouwen hebben in Ruijs'. 'Was Ruijs weg', dan wist hij zeker 'dat de kiesverenigingen zouden gaan bloeien'. Een pamflet van Schrijen suggereerde dat men binnenskamers zei: 'Waren we maar verlost van Ruijs. In het publiek roepen ze: Ruijs is onze man. De Kamerzetel is alleen maar een opstapje naar een "hoge staatsbetrekking". Nieuw bloed moest er in de Kamer en in 't belang van 't volk geen blauw bloed, dwz geen adellijke heren, maar volksmannen'. De oppositie voerde verder campagne met de vraag: 'Wat heeft onze afgevaardigde Jhr. Ruijs in de Kamer zowat voor ons gedaan?'³⁸

Ruijs reageerde met een eigen pamflet: 'Een ernstig woord aan alle Katholieke Kiezers van het Kamerdistrict Gulpen.' Hij negeerde de aanval op zijn persoon, verwees naar andere landen waar socialisten aan de macht waren. 'De grote inzet waarom het zal gaan is deze: Zal ons land ook in de toekomst door Christelijke mannen geregeerd worden, of zullen we alsdan onder het juk komen ener Regeringsmeerderheid, die geen God erkent en die allen eerbied voor Zijn gezag en Zijne wetten uit de Maatschappij tracht te verbannen!' Schrijen en Diepen, een andere katholieke dissident, zouden er alleen maar op uit zijn de eenheid te breken. Ruijs riep de katholieke kiezers op hun katholieke plicht te doen: 'Daarom niemand achtergebleven, allen ter stembus om éénparig te stemmen op de kandidaat der Centrale R.K. Kiesvereniging, op den enigen rechtsen kandidaat die wij thans hebben, ons verdienstelijk aftredend Kamerlid ...'³⁹

Eenmaal gekozen tot eenheidskandidaat kon de overwinning Ruijs niet meer ontgaan: hij behaalde 4621 stemmen, Schrijen 1762, Vliegen 263 en Diepen 263.⁴⁰ Een tweede ronde was niet nodig, maar het aantal stemmen dat Schrijen vergaarde, wijst op een behoorlijke mate van ontevredenheid over Ruijs. Blijkbaar verwoordde Schrijens pamflet het ongenoegen. Onzeker blijft of dit gedeeld werd door degenen die Ruijs uiteindelijk wel steunden omdat ze Schrijen geen goed alternatief vonden. Bij het aanbieden van de geloofsbrieven van Ruijs op 17 september 1913 werd nog wel een bezwaarschrift voorgelezen van een kiezer die klaagde dat de stembriefjes niet op wettelijke wijze gestempeld zouden zijn, maar niemand had zin in een herhaling van 1909. De commissie had geoordeeld dat zelfs als de stempeling niet in orde geweest zou zijn, het geen

wezenlijk probleem was en had het bezwaar afgewezen.⁴¹

Deze episode toont opnieuw geen hoogstandjes van politiek vakmanschap of politieke moed. Het was begrijpelijk dat Ruijs liever de campagne in Gulpen ontliet, maar zijn poging naar Roermond over te stappen zonder er zeker van te zijn dat hij daar welkom was, oogde niet alleen opdringerig, het bleek ook een inschattingsfout. Gelukkig voor Ruijs bleef dit zonder gevolgen. Onmiskenbaar was Kamerlid Ruijs nog steeds niet vreselijk populair in zijn eigen kiesdistrict. Net als in 1909 klaagde men dat hij weinig deed voor zijn district en nog steeds werkte de naam 'Ruijs' zowel voor als tegen hem. Ruijs van zijn kant gaf niet veel om zijn kiesdistrict, zoveel was wel duidelijk.

Op landelijk niveau leverden de verkiezingen van 1913 een klinkende nederlaag op voor de christelijke partijen, in elk geval voor het protestantse deel daarvan. De katholieken bleven gelijk met 25 zetels, maar de ARP verloor 14 van de 25 zetels, en de CHU raakte 1 zetel kwijt van de 10. Niet alleen de samenwerkende liberalen profiteerden daarvan, maar vooral de SDAP, die een winst boekte van 11 zetels en daardoor op 18 kwam. Voor het eerst had 'links' – dat wil zeggen, alles wat niet confessioneel was – een meerderheid in de Kamer. Voor het eerst kreeg een socialist een uitnodiging van de koningin om haar te adviseren: op 5 juli 1913 werd SDAP-leider Pieter Jelles Troelstra aangediend bij koningin Wilhelmina. Hij adviseerde de vorming van een 'gemengd burgerlijk kabinet' met een links programma.⁴²

Troelstra durfde het niet aan om met de SDAP aan een kabinet deel te nemen. Hij was te bang dat zijn eigen partij verdeeld zou raken. Door de onwilligheid van de SDAP mislukte de formatie onder leiding van de vrijzinnig-democraat Dirk Bos.⁴³ SDAP-prominent Vliegen vond het later een van de grootste fouten die zijn partij ooit gemaakt had.⁴⁴ Het sloot de SDAP voor een kwart eeuw uit van regeringsdeelname. Daarna formeerde de liberaal P. Cort van der Linden, lid van de Raad van State en niet meer actief als politicus, een kabinet van liberalen en partijlozen, dat hij zelf als 'extraparlamentair' presenteerde. Er zaten geen Kamerleden in en er was geen formele binding tussen kabinet en parlement. Volgens Cort van der Linden vond zijn kabinet steun in de 'volkswil'.⁴⁵

In Den Haag speelde Ruijs geen bijzondere rol. In april 1914 reisde Ruijs naar Rome, waar hij optrad als voorzitter van het Congres van de Katholieke Internationale Liga tegen het Alcoholisme.⁴⁶ In een interview achteraf zei Ruijs dat hij blij was Rome te kunnen bezoeken, maar hij ergerde zich aan de vergaderzaal in de crypta, of onderkerk, van de H. Camillus, waar het koud, kil en vochtig was.⁴⁷ Afgezien van de locatie was Ruijs enthousiast over het congres. Het versterkte de internationale band

van drankbestrijders. Ruijs genoot internationaal aanzien en was in die jaren betrokken bij alle grote congressen, zij het vaak op afstand. Het belangrijkste resultaat van deze reis was de officiële erkenning van de vereniging door de Heilige Stoel, een ideaal dat Ruijs en Ariëns – die zelf er niet bij was – lang hadden gekoesterd. Tot Ruijs' grote voldoening had de paus hem in particuliere audiëntie ontvangen.⁴⁸ Amusant is de anekdote die de correspondent had genoteerd: tijdens een diner in Napels bracht het lokale orkestje een melodie ten gehore die in Nederland de tekst kende 'Geef me nog een drupke'. De drankbestrijders konden er de lol niet van inzien.

Terug in Nederland kwam Ruijs terecht in de heksenjacht op modernisten, die werd aangevoerd door rector M. Thompson, een ultraconservatief katholiek geestelijke. Tot 1912 was Thompson hoofdredacteur geweest van *De Maasbode*. Daarna had hij een eigen tijdschrift opgezet, *Rome. Tijdschrift gewijd aan de verdediging der katholieke beginselen*, waarin hij voortdurend de rechtzinnigheid van vooraanstaande Nederlandse katholieken in twijfel trok.⁴⁹ Te vuur en te zwaard bestreed Thompson elke vernieuwing in kerk en maatschappij. In de termen van die tijd stonden de 'integralisten', vaak reactionair, altijd strak in de leer en onderdanig aan Rome, tegenover de 'modernisten', die verdacht werden van vernieuwingsdrang en als zodanig waren veroordeeld door paus Pius x. Ruijs lag regelmatig onder vuur, ook al was er bij hem geen greintje modernisme te bespeuren. Wel had Ruijs in 1913 een kandidaat die Thompson voor de opvolging van bisschop Drehmanns van Roermond had voorgedragen, gedwarsboomd, wat ongetwijfeld diens vijandigheid had versterkt.⁵⁰ Op de achtergrond speelden tegenstellingen tussen de Nederlandse bisdommen, met name het conservatieve bolwerk Haarlem tegenover de wat minder rechtlijnige bisdommen Utrecht en Roermond.⁵¹

Een voorbeeld van verderfelijk modernisme was volgens Thompson dat Sobriëtas plaatselijke beleidskeuzes toeliet in de lokale drankbestrijding en, erger nog, dat ze daarvoor soms samenwerkte met niet-katholieken. Thompson maakte het persoonlijk door in zijn tijdschrift te suggereren dat 'een der voornaamste leden van het bestuur van Sobriëtas', te Rome vertoevend, bij de paus had geklaagd over de bisschop van Haarlem, die deze plaatselijke keuzes had verboden.⁵² Door daarover te klagen, vond Thompson, had 'iemand' in Rome het gezag van de Nederlandse bisschoppen ondermijnd. Met die iemand was overduidelijk Ruijs bedoeld, die zich daarover zo opwond dat hij een kerkrechtelijke procedure begon om officieel te laten vaststellen dat hij niets verkeerd had gedaan. Ruijs voelde zich aangetast in zijn eer als katholiek, omdat

hem werd ontzegd 'wat een Katholiek het dierbaarst is, de onderwerping aan zijn rechtmatige oversten'. Dit laatste mag gelden als een hartenkreet van Ruijs, het stoorde hem bovenal dat Thompson probeerde de katholieken in Nederland tegen elkaar uit te spelen. In zijn brief aan de bisschoppen stelde Ruijs dat Thompson verdeeldheid zaaide en daardoor 'onberekenbaar kwaad' deed.⁵³

Op 30 mei 1914 kreeg Ruijs antwoord. Thompson had erkend dat hij Ruijs bedoelde, maar claimde dat hij enkel over diens 'intenties' had geschreven. Het is allemaal weinig verheffend en uiteindelijk alleen maar interessant als inkijkje in de onplezierige verhoudingen.⁵⁴ Misschien zegt het wat over de prikkelbaarheid van Ruijs op dit terrein: hij liet zich door Thompson opjuinen. Na veel uitstel kreeg Thompson opdracht zijn artikel te rectificeren, maar hij kon dat ongestraft achterwege laten. In november 1914 werd het allemaal onnodig toen de nieuwe paus, Benedictus xv (1914-1922), zich uitsprak tegen het onderling verketteren van katholieken. Hij verbood zelfs het gebruik van de term 'integrale katholiek'. In zijn visie was dat een sektarische kwalificatie, want het katholieke geloof was zo volledig dat er niets bij- of afkon.⁵⁵ Van Thompson werd daarna weinig meer vernomen.⁵⁶

In deze jaren besteedde Ruijs veel tijd aan Sobriëtas. Al dan niet onder druk van de bisschoppen legde het bestuur de vrijheid van de Sobriëtas-afdelingen aan banden. Zo kregen ze opdracht allemaal hetzelfde beeldmerk te hanteren. Het werkterrein werd uitgebreid: men was bereid zogenoemde 'halfdaagsche afschaffers' op te nemen, die zich 'enkel in de namiddag' van drank onthielden. Dit klinkt absurd, maar het stelde Sobriëtas in staat haar werkterrein te vergroten. Geheelonthouders, afschaffers van sterkedrank en deze halfdaagse afschaffers: ze waren allemaal welkom. Sobriëtas groeide nog steeds. Voorzitter Ruijs beweerde dat 'het trok naar de honderdduizend strijders en strijdsters', 'vast aaneengesloten gelederen Neerlands onafhankelijkheid van alle alcohol-tyrannie tegemoet!' 'Dát het die bereiken zal staat vast; dat het die spoedig bereike, dat geve God.'⁵⁷

Terwijl oorlog dreigde, ging Ruijs op 29 juli 1914 op bedevaart naar Lourdes, een onder katholieken populair oord van Mariaverering in de Franse Pyreneeën.⁵⁸ Aan de bronnen in de grot waar Maria verschenen zou zijn, werd genezende kracht toegeschreven, vandaar dat treinenvol zieken en invaliden er ter bedevaart gingen in de hoop hersteld terug te keren.⁵⁹ Door de Duitse inval in België kon de groep van Ruijs pas met grote vertraging uit Lourdes vertrekken voor de terugreis. Verscheidene malen waren alle zieken en gehandicapten aan boord gegaan, als er weer een bericht kwam dat de trein toch niet weg kon. Sommige pelgrims wa-

ren door hun geld heen. Toen ze ten slotte uit Lourdes vertrokken, gaf Ruijs de pelgrims opdracht in de trein te blijven en nergens uit te stappen. Ze reden met de raampjes dicht langs de Franse kust. Naarmate men dichterbij de Frans-Belgische grens kwam, daalde het enthousiasme. De begeleiders verscherpten de controle en Ruijs ging van wagon tot wagon om de pelgrims te manen tot voorzichtigheid.⁶⁰ In België stond men herhaaldelijk stil, maar uiteindelijk werd op 14 augustus dan toch Nederland bereikt.

UITBREKEN OORLOG

Toen de oorlog uitbrak, was een groot aantal Nederlandse politici met vakantie in Duitsland. De Nederlandse elite was over het geheel genomen meer gericht op Duitsland dan op Engeland en Frankrijk.⁶¹ In de academische wereld was Duits de lingua franca, niet Engels, of Frans, zoals in adellijke kringen. Duitsland was de belangrijkste handelspartner. Ook koningin Wilhelmina's sympathie lag bij de Duitsers, al houdt haar biograaf Fasseur bij die vaststelling enige slagen om de arm. Volgens hem was Wilhelmina zich ervan bewust dat de Duitse ambities een bedreiging vormden voor het voortbestaan van Nederland als onafhankelijke staat.⁶² Over de Engelsen hadden veel Nederlanders op zijn best gemengde gevoelens. Ze associeerden hen met de Boerenoorlog (1899-1902), toen de Nederlandse sympathie was uitgegaan naar de Boeren. Aan de andere kant had Nederland Engeland nodig voor de verdediging van Indië.⁶³

Als militair zwakke handelsnatie had Nederland altijd belang gehad bij internationale afspraken over soevereiniteit en vrije zeevaart. Het was in Nederlands eigenbelang hoge morele standaarden aan te leggen in het volkenrecht en zich als moreel hoogstaande natie te presenteren. De Haagse Vredesconferenties in 1899 en 1907 hadden dit onderstreept, net als de opening van het Vredespaleis in 1913, waar het Permanente Hof van Arbitrage zetelde. De daarbij horende neutraliteit werd van oudsher gekoesterd en de noodzaak van de 'vaste neutraliteitspolitiek', zoals Cort van der Linden die voorstond, stond nauwelijks ter discussie.

Om buiten de oorlog te blijven, was het essentieel dat de Duitsers niet op Nederlands grondgebied kwamen. In elk geval moest Nederland laten zien dat het goed zijn best deed om de grenzen te verdedigen. Daarom waren bij het eerste oorlogsgerommel op 26 juli 1914 voorbereidingen getroffen voor de mobilisatie. Dat Nederland daartoe in staat was en ook nog wat kon laten zien, was volgens velen te danken aan de

antirevolutionair Hendrik Colijn, die als minister van Oorlog van 1911 tot 1913 flink had geïnvesteerd in het leger. In augustus 1914 was de algemene verwachting dat de oorlog niet lang zou duren. Het was zaak de eerste dreigingen af te wenden, zowel militair als economisch.⁶⁴ Praktisch gezien betekende dat laatste het voorkomen van voedselschaarste en van inflatie.

De Duitsers respecteerden de Nederlandse neutraliteit en trokken net ten zuiden van Maastricht België in. Voor Nederland was het directe gevolg een stroom van Belgische vluchtelingen, die zijn hoogtepunt zou bereiken na de val van Antwerpen op 10 oktober 1914; toen bevonden zich bijna één miljoen Belgische vluchtelingen in Nederland.⁶⁵ Vanwege de staat van beleg in de Nederlandse grensprovincies liepen militaire operaties en de hulp aan de vluchtelingen door elkaar heen. Dat leverde een militair probleem op waar men zo snel mogelijk vanaf wilde. Voor minister van Oorlog N. Bosboom was het aanleiding geweest een commissie in te stellen om de vluchtelingen te verspreiden over het land. Ruijs was een van de ondervoorzitters van deze commissie.

Natuurlijk leverden dit soort aantallen vluchtelingen direct problemen op met huisvesting, voeding en verzorging. Sommige Belgen konden voor eigen onderdak zorgen of ondergebracht worden bij particulieren. De meesten deden een beroep op de lokale overheden in de grensprovincies. Toen de oorlogshandelingen zich verplaatsten naar het zuiden van België, keerde een aantal vluchtelingen terug naar huis. Ruim 135.000 van hen bleven echter tot het einde van de oorlog in Nederland.⁶⁶ Zeker in de eerste maanden was de situatie onoverzichtelijk en problematisch. Vooral in Limburg, waar vanwege de lange grenzen de militaire aanwezigheid aanzienlijk was, had men behoefte aan strakkere organisatie en betere leiding.⁶⁷ Gouverneur Gustave Ruijs deed een klemmend beroep op de minister van Binnenlandse Zaken een regeling op te zetten om zo veel mogelijk vluchtelingen uit Limburg weg te halen. Hij had moeite met de ontwikkelingen. Het lijkt erop dat Ruijs zijn vader in die dagen bijstond. Een artikel in *De Tijd* meldt dat de journalist die begin oktober in Maastricht was, door Charles werd ontvangen.⁶⁸

REGERINGSCOMMISSARIS VOOR DE VLUCHTELINGEN

Ook de situatie in de twee andere grensprovincies, Noord-Brabant en Zeeland, bleef problematisch. Om de hulp te coördineren en de spreiding van de vluchtelingen te bevorderen, benoemde minister van Binnenlandse Zaken Cort van der Linden op 11 oktober 1914 Charles Ruijs

tot regeringscommissaris. Ruijs kreeg het 'recht op substitutie', wat wilde zeggen dat Ruijs twee subcommissarissen toebedeeld kreeg aan wie hij ter plekke beslissingsbevoegdheden mocht overdragen. Ruijs vroeg daarvoor het katholieke Kamerlid A. van Vuuren en het christelijk-historisch ex-Kamerlid J. Snoeck Henkemans. Van Vuuren nam de organisatie in Noord-Brabant voor zijn rekening, Snoeck Henkemans deed dat in Zeeland, terwijl Ruijs zorgde voor de coördinatie en de verdeling van de beschikbare middelen. Het was een arrangement 'uit de behoefte van het ogenblik geboren', zoals Ruijs stelde in een interview met *De Tijd*, 'als het ware geïmproviseerd'.⁶⁹ Het ging in eerste instantie om het beter organiseren van de distributie van onderdak, voedsel, dekens en toelages, en de verdeling over de verschillende steden en dorpen. Aanvankelijk vingen lokale comités en burgemeesters de vluchtelingen op, maar dat was hun krachten al snel te boven gegaan.

De rijksoverheid probeerde de vluchtelingen die langer bleven te concentreren, zo veel mogelijk buiten het grensgebied. In eerste instantie gebeurde dat in zogenoemde 'vluchtoorden', die al snel 'Belgische dorpen' genoemd werden.⁷⁰ Toen er kritiek kwam op de gebrekkige organisatie, beklaagde Ruijs zich op 14 december 1914 tegenover een groep journalisten: 'Ik ben drie weken te laat aangesteld en heb thans een veel te groot gebied.' Overigens was het een teken van de chaos en verwarring dat de regering deze groep van twaalf journalisten op pad had gestuurd met de vraag 'uit eigen aanschouwing een onafhankelijk oordeel te vormen' over de toestand van de vluchtelingen in Noord-Brabant en Zeeland.⁷¹ Blijkbaar had de minister er zelf weinig zicht op. Hun verslag leidde in de Tweede Kamer tot een debat met minister Cort van der Linden, die betoogde dat hij gebruik had gemaakt van de bestaande organisatie, waarvan Ruijs ondervoorzitter was.⁷² Cort van der Linden was vol lof over de regeringscommissaris.⁷³

Ter uitvoering van zijn opdracht wilde Ruijs alle plekken bezoeken waar zich vluchtelingen hadden verzameld.⁷⁴ Zoals blijkt uit een aantekenboekje dat zich op 't Suideras bevindt, reisde Ruijs stad en land af, zeker in de eerste maanden van zijn commissariaat.⁷⁵ Volgens zijn aantekeningen logeerde Ruijs tussen oktober 1914 en maart 1915 meer dan honderd keer bij 'de burgemeester', waarschijnlijk de burgemeester van Roosendaal. Het stadhuis in die stad fungeerde als uitvalsbasis voor Ruijs.⁷⁶ De laatste maanden van 1914 en de eerste maanden van 1915 was hij bijna permanent op reis.

In zijn notities, die beginnen op 15 oktober 1914, noemt Ruijs bezoeken aan onder meer Bergen op Zoom, Breda, Wouw, Ossendrecht, Hoogerheide, Kloosterzande, Sas van Gent, Hulst en tientallen andere

dorpen en steden. Hij sprak, schreef Ruijs, allereerst met de burgemeesters en stelde vooral 'praktische vragen'. In een interview met *De Tijd* stelde Ruijs dat hij voornamelijk bezig was met het gladstrijken van de plooiën in de relaties tussen de militaire autoriteiten en het lokale gezag, en het organiseren van de coördinatie tussen allerlei lokale comités.⁷⁷ De briefwisselingen lijken daarop te wijzen. Officieel moesten verzoeken om voedsel, dekens, medicijnen en andere zaken worden goedgekeurd door Ruijs. Dat bleek allesbehalve efficiënt, onder meer omdat burgemeesters, geconfronteerd met enorme aantallen vluchtelingen, vaak direct hulp vroegen aan de militaire autoriteiten.⁷⁸

De omvang en de inhoud van het archief van de regeringscommissaris, dat zich bevindt in het Noord-Brabants Historisch Informatie Centrum 's Hertogenbosch, geven een goed beeld van de complexiteit van het werk en de problemen waar iedereen die ermee te maken had, tegenaan liep. Tussen 10 oktober 1914 en 9 december 1915 kwamen er bijna drieduizend brieven binnen en werden 3500 brieven verzonden. In de eerste drie maanden werden zeshonderd telegrammen verzonden.⁷⁹ Er werd overheidsgeld besteed aan het bouwen van barakken en andere voorzieningen, opdrachten waaraan menig bouwbedrijf graag wat verdiende, er werden tienduizenden dekens gekocht en schoongemaakt, en de overheid betaalde een bedrag per dag per vluchteling voor verzorging. De kansen op ontsporing, grootscheepse corruptie en misbruik waren enorm. Iedereen stond onder grote druk om snel wat te regelen en de verleiding bij aanbieders van grond, gebouwen en diensten om daarvan te profiteren was groot.

In eerste instantie had de regeringscommissaris absolute zeggenschap over de nieuw opgezette vluchtelingennoorden. In januari 1916 wees Ruijs een gemachtigde aan, A. Snouck Hurgronje, een hoge ambtenaar van Binnenlandse Zaken. Deze nam de lopende zaken over. Ruijs' bemoeienis werd minder en het aantal aantekeningen in zijn persoonlijke boekje nam sterk af.⁸⁰ Voor de vluchtelingen die bleven, werden 'rijkswoonnoorden' opgezet, onder meer in Uden, Gouda, Ede en Nunspeet.

Eind januari 1917 nam Ruijs als Kamerlid deel aan een debat in de Tweede Kamer over de vraag of het vluchtoord Ede moest worden opgeheven en hoe 'corrupt' het huurcontract was in Gouda. Wat het eerste betreft, betoogde Ruijs – overigens zonder zijn ervaring als regeringscommissaris expliciet te noemen –, was dat het vluchtoord in Ede opgezet was 'voor de betere elementen'. Hij stelde dat Ede 'een omgeving, maatschappelijk hoger staande' was dan die in Nunspeet of Gouda. Ruijs meende dat de vluchtelingen, als ze hadden geweten dat ze later naar Nunspeet zouden worden overgebracht, zoals minister Cort van

der Linden nu wilde, ze 'liever naar België [waren] teruggegaan of naar Engeland vertrokken'.⁸¹ Hij vond het vanzelfsprekend dat verschillende standen uit elkaar gehouden werden, zoals Cort van der Linden in 1914 ook had beloofd.

In de Kamer was men niet gediend van dit status-argument. J. Snoeck Henkemans, die na zijn rol als commissaris in Zeeland op 16 maart 1916 weer was teruggekeerd in de Kamer, wierp Ruijs toe: 'Welnu, laat ze naar België teruggaan of ergens anders heen'.⁸² Wat Gouda betreft maakte Ruijs zich, net als andere Kamerleden en de minister, behoorlijk kwaad over een wurgcontract dat de verhuurder van de ruimte voor het vluchtelingenoord in Gouda had weten af te sluiten en weigerde bij te stellen. Afgezien van het eerste woonoord dat in Uden werd opgezet, lijkt Ruijs niet betrokken te zijn geweest bij de inrichting van de andere vluchttoorden. Dat was logisch, ze lagen immers buiten Noord-Brabant en Zeeland.

In mei 1917 werd Ruijs benoemd tot lid van The Commission for Relief in Belgium, toen de Nederlandse en Spaanse regeringen, als laatste neutrale staten, de taken overnamen van de Amerikanen. Het betrof hier een commissie die sinds oktober 1914 actief was en tot dan toe onder leiding had gestaan van Herbert Hoover.⁸³ Volgens de geschiedschrijvers van die commissie werden Nederlandse vertegenwoordigers in Noord-Frankrijk gestationeerd, maar volgens een memorandum in juli 1918 functioneerde dit Comité d'Alimentation niet meer en moest het worden gereorganiseerd.⁸⁴ In hoeverre Ruijs aan dit Comité heeft deelgenomen, valt niet te achterhalen.

Formeel bleef Ruijs regeringscommissaris tot aan zijn benoeming tot gouverneur van Limburg, op 16 mei 1918. Zijn officiële opvolger werd toen overste J. Wilhelm, die in oktober 1914 was benoemd tot regeringscommissaris van het allereerste vluchtelingenkamp te Hontenisse en sinds 1 september 1915 als plaatsvervangend regeringscommissaris voor de vluchtelingen de praktische uitvoering had geleid. Het instituut Regeringscommissariaat werd op 22 oktober 1920 door Ruijs zelf opgeheven, in zijn hoedanigheid als minister van Binnenlandse Zaken. Het archief laat echter zien dat talloze zaken nog jaren doorliepen. Zo kon het gebeuren dat Uden zich bekocht voelde toen het kamp dat het stadje eerst had verwelkomd als een mooie economische stimulans, na de oorlog werd gevuld met Duitse woonwagenbewoners.⁸⁵

Tijdens de oorlogsjaren viel Ruijs niet op als Kamerlid. Behalve de gemelde optredens en Ruijs' jaarlijkse rede bij de begrotingsbehandelingen, sprak hij zelden in de Kamer. Dat werd nog minder toen hij vanaf 1916 lid was van het presidium en ondervoorzitter werd van de Tweede Kamer. Zijn vriend Van Nispen, die zelf tussen 1911 en 1913 Kamervoorzitter was geweest, zag in Ruijs een toekomstige voorzitter. Van Nispen had in november 1915 aan Nolens laten weten dat hij Ruijs een geschikte kandidaat vond voor die post. Collega Antoine van Wijnbergen, zo schreef Van Nispen, lag niet goed bij de linkerzijde.⁸⁶ Van Nispen achtte ook Kamerlid Koolen geschikt, maar hij hoopte toch dat Ruijs zich kandidaat zou stellen. Aan Ruijs schreef hij: 'Het is een aanbeveling voor menig verdere stap in uw carrière.'⁸⁷ In maart 1916 wenste Van Nispen Ruijs geluk met diens benoeming tot lid van het presidium.⁸⁸

Hoe Ruijs in Den Haag werd gezien, valt op te maken uit de artikelen die over hem verschenen. Op 1 maart 1917 publiceerde *De Zuid-Limburger* een artikel dat inging op een verhaal dat over Ruijs was verschenen in het antirevolutionaire dagblad *De Standaard*.⁸⁹ Daarin was Ruijs neergezet als iemand die vooral zweeg ('gezaghebbend zwijgt'), wat in praatgraag Den Haag als een kwaliteit werd gezien. 'Die man spreekt zelden, hoewel hij het uitnemend kan. En als hij het doet, dan zijn het geen kleine dingen waarover hij zich druk maakt, maar grote belangen.'⁹⁰ Zo had Ruijs in de Kamer gesproken over de zedelijkheid in de krijgsmacht, een onderwerp dat de katholieken na aan het hart lag, bang als ze waren dat soldaten in de grote boze wereld van de dienstplicht van hun geloof zouden afvallen.⁹¹ Hij deed dat, zei de krant, niet sierlijk, noch wat toon, noch wat gebaar aangaat. Zijn toon is toch wat scherp en zijn gebaar is niet elastisch, maar stijf. Een enkele maal zijn zelfs de zinnen niet mooi, maar hokt het even, sluit het betoog niet aan, valt er een hiaat in. Om er nu maar van te zwijgen dat hij zelfs z'n papieren niet steeds vlug genoeg bij de hand had. Desondanks echter was zijn spreken een oorzaak van grote bekoring. Het is een wat vreemde conclusie, want met zo veel kanttekeningen blijft van de vermeende bekoring en van het oordeel 'uitnemend spreker' wel erg weinig over. Men verwachtte dat Ruijs voorlopig wel weer zou zwijgen. 'Weest stil en sterk' was immers zijn motto, besloot de krant.⁹²

Bij gebrek aan persoonlijke aantekeningen of een dagboek, is het voor het beeld van Ruijs een gelukkige omstandigheid dat zijn vriend Octave van Nispen begin 1916 naar Rome vertrok vanwege de intensieve briefwisseling die toen tussen de twee tot stand kwam. Van Nispen werd

gezant bij het Vaticaan na het plotseling overlijden van Louis Regout, die daar sinds 1915 Nederland vertegenwoordigde. Het gezantschap was dat jaar opgezet, omdat het neutrale Vaticaan als middelpunt van het wereldwijde katholieke netwerk een bron van diplomatieke informatie kon zijn. Ruijs en Van Nispen zetten een correspondentie op die ze tot aan Ruijs' dood zouden onderhouden. Vrijwel iedere maand schreven beiden over hun dagelijks leven en over de politiek, zowel die in Den Haag als die in Italië en het Vaticaan.

Helaas is het archief van Van Nispen verdwenen, waardoor de correspondentie alleen bekend is van de kant van Van Nispen, de aan Ruijs verstuurde brieven die in diens archief liggen. Gelukkig noemde Van Nispen vrijwel altijd de datum van de voorafgaande brief van Ruijs en reageerde hij vaak op vragen of opmerkingen van Ruijs, zodat wel valt af te leiden wat Ruijs geschreven heeft. De historicus Puchinger, de laatste die in het archief van Van Nispen heeft gewerkt, waarschijnlijk in de jaren vijftig, zag daar de brieven van Ruijs in en citeerde ze uitgebreid in zijn boeken. Via deze indirecte weg kennen we de overpeinzingen van Ruijs zelf.²³

De toon van de brieven was tegelijkertijd vertrouwelijk en ietwat formeel vriendschappelijk.²⁴ Terwijl Van Nispen regelmatig schreef over zijn echtgenote Pia en haar problemen, verwees Ruijs voor zover we weten zelden naar Maria en schreef Van Nispen niets over haar. Zonder het Archief-Van Nispen is het onmogelijk vast te stellen of, en zo ja, wat, Ruijs aan hem schreef over zijn persoonlijk leven, maar als andere bronnen een indicatie zijn, schermde Ruijs dit deel af, ook voor zijn pen-vriend. Hij was niet een man van persoonlijke ontboezemingen.

In de loop der jaren zou de toon van de brieven veranderen. Was Van Nispen in 1916 nog de politieke zwaargewicht, de man met ervaring die Ruijs advies kon geven, in de jaren twintig werd Van Nispen meer de tevreden waarnemer van de politieke carrière van zijn protégé. Van Nispen stelde dat Ruijs hem vaak dingen schreef die hij niet van anderen hoorde en was hem daar dankbaar voor. Over partijpolitieke zaken waren beide relatief conservatieve politici het meestal eens. Antoine van Wijnbergen, inmiddels een invloedrijk en zeer conservatief katholiek Kamerlid dat door Ruijs als een verdeeldheid zaaiend politicus werd gezien, figuurde vaak in hun brieven. Als een ware spin in het web onderhield Van Nispen ook met Van Wijnbergen en vele andere prominente katholieken een frequente correspondentie, maar zijn band met Ruijs oversteeg deze contacten. In februari 1925 trouwde Ruijs' oudste dochter Maria met een neef van Octave: Carel van Nispen tot Sevenaer.

BENOEMING TOT GOUVERNEUR

De Amerikaanse deelname aan de oorlog, vanaf begin 1917, maakte de positie van Nederland als neutraal land nog problematischer. Op dat moment viel de graanimport vrijwel helemaal weg, want importeren uit Amerika gold nu als een schending van de neutraliteit. Was in juli 1916 de hele Nederlandse vissersvloot opgebracht door de Engelsen, in maart 1918 werden alle Nederlandse schepen in Britse en Amerikaanse havens geconfisqueerd. De Nederlandse verbolgenheid was groot, aangejaagd door een gevoel van machteloosheid. Dat werd er niet beter op toen een voorgenomen konvooi naar Indië van de Engelsen niet de garantie kreeg dat het niet aangehouden en onderzocht zou worden. Ondanks ferme taal was Nederland gedwongen daarmee akkoord te gaan. Het daarmee gepaard gaande gezichtsverlies droeg verder bij aan het afbladderende van de invloed van het kabinet-Cort van der Linden. Ondanks veel goed en ondankbaar werk, was het krediet van het kabinet behoorlijk teruggelopen. Er werd veel gepraat over 'sterke mannen', of 'mannen van zaken', vooral in kringen rondom Wilhelmina.⁹⁵ Alleen het vooruitzicht van verkiezingen op 3 juli 1918 hield het kabinet nog overeind.⁹⁶

Deze verkiezingen volgden op de zogeheten 'laat-zitten-wat-zit-verkiezingen', die in juni 1917 hadden plaatsgevonden, een benaming die te maken had met de aanpassing van de Grondwet. Nadat overeenstemming was bereikt over de wijziging van het kiesstelsel en de financiering van het onderwijs, de zogenoemde 'pacificatie', moest de Grondwet gewijzigd worden. Zeven Kamerclubs hadden afgesproken hun zittende Kamerleden zonder tegenkandidaten in hun eigen district te kandideren, zodat de vereiste tweede lezing van de grondwetswijziging met dezelfde politici en met dezelfde partijverhoudingen kon plaatsvinden. Snel daarna zou dan een verkiezing kunnen worden uitgeschreven met algemeen mannenkiesrecht en een systeem van evenredige vertegenwoordiging. De grondwetswijziging werd zonder problemen doorgevoerd.

In januari 1918 schreef Van Nispen aan Ruijs dat hij graag een rechtse meerderheid in de Kamer zou zien, zodat Ruijs Kamervoorzitter kon worden. 'Gij zoudt die taak prachtig volbrengen en het zoude een uitstekende overgang zijn voor uw verdere plannen.' Wat voor plannen dat waren, is niet duidelijk, maar gezien zijn leeftijd en zijn status kon Ruijs erop rekenen ooit minister te worden. Toen Ruijs wat opstandig had geschreven dat Van Nispen soms dreigde 'mentor te spelen', verzekerde Van Nispen hem nogmaals dat hij in Ruijs al jaren een potentiële Kamervoorzitter zag. In dezelfde brief schreef Van Nispen dat hij, 'met u', vreesde dat het 'oproerbacil' van de Russische Revolutie zich verder naar

het Westen zou gaan verplaatsen. Hij schreef de mensen niet te benijden die dit jaar aan 'het hoofd van het schip van Staat' zullen staan. Van Nispen hield zijn hart vast voor de opvolgers van premier Cort van der Linden en de ministers Treub en Posthuma, verantwoordelijk voor respectievelijk Financiën en Landbouw.⁹⁷

Aan de leiding van het schip van staat besteedde Ruijs dat voorjaar weinig aandacht. Hij zag uit naar de verkiezingen in juli 1918. Dit keer hoefde Ruijs geen campagne in een district te voeren, maar zou hij gewoon prominent op de landelijke lijst komen te staan. Ruijs was toch al meer bezig met Limburg dan hij wenste. Sinds een paar jaar bemoeide hij zich tussen de bedrijven door met de situatie in de provincie, met name om problemen rondom Gustave op te lossen. Volgens *De Tijd* zou 'de jonge Ruijs' vaak zijn opgetreden als intermediair tussen ambtenaren en zijn vader. Gustave werd in zijn strengheid en starheid in de latere jaren van de oorlog steeds ongenaakbaarder en afstandelijker. De snelgroeiende mijnconomie leidde tot grote veranderingen: de oorlog zette alle besluitvorming onder druk. Het werd de oude man te veel.⁹⁸

Ruijs mocht dan mijmeren over een mogelijke rol als Kamervoorzitter, later dat voorjaar bleek zijn toekomst ineens ver buiten Den Haag te liggen. Eind april 1918 werd zijn 75-jarige vader Gustave ernstig ziek. In een brief van Van Nispen uit die tijd valt te lezen dat Ruijs' moeder in die weken een operatie onderging.⁹⁹ Dat greep Gustave Ruijs zo aan dat hij zich niet meer in staat voelde het gouverneurschap voort te zetten. Hij wilde echter alleen ontslag nemen als zijn zoon Charles hem zou opvolgen. Nolens werd ingeschakeld om dat te regelen. De zondag voordat Gustave ontslag nam, kwam zijn zoon op een ongebruikelijk huisbezoek bij Nolens.¹⁰⁰ De inhoud van hun gesprek is niet bekend, maar het moet gegaan zijn over de opvolging van Gustave. Diens ontslagbrief was op zaterdag 27 april binnengekomen.¹⁰¹ In een brief aan zijn vrouw schreef Ruijs op 1 mei 1918 dat secretaris-generaal Kan van Binnenlandse Zaken 'het al in de week heeft gelegd. Het is met minister Cort van der Linden besproken. Nu moet het nog in de vergadering van de "negen" komen. 't Zal wel met spoed behandeld worden.'¹⁰² In een ongebruikelijk kladje van een brief voor Van Nispen, die Ruijs waarschijnlijk later verstuurd heeft, schreef hij dat zijn vader drie dagen in levensgevaar verkeerde. Daarna, schreef Ruijs, bood Cort van der Linden hem de positie van gouverneur aan: 'Ik moest de Haagse banden doorsnijden. Dat deed mij zeer, maar ik mocht niet weigeren.'¹⁰³

Op 6 mei was de zaak rond, op 7 mei 1918 werd Ruijs officieel benoemd. Het was de dag dat dochter Johanna haar eerste communie deed, een belangrijke gebeurtenis in een katholiek gezin. Ruijs zweeg er de hele

dag over, tot in de namiddag, toen hij met het communicantje een bedocht maakte naar de Onze-Lieve-Vrouwekerk.¹⁰⁴ Zijn beëdiging vond plaats op 15 mei om 11.00 uur in het Koninklijk Paleis aan het Noordeinde. Die middag ontving prins Hendrik hem in particuliere audiëntie.¹⁰⁵

De formulering aan het einde van de brief aan Van Nispen, 'ik mocht niet weigeren', doet vermoeden dat Ruijs niet helemaal gelukkig was met de gang van zaken. De vraag of Ruijs onder druk van zijn vader een gouverneurschap had aanvaard dat hij eigenlijk niet wilde, kan niet met honderd procent zekerheid beantwoord worden, maar het lijkt er wel op. Ruijs deed wat zijn vader wenste. Zijn overkomst naar Maastricht was alerminst noodzakelijk. Er waren heel wat katholieken die geschikt waren om gouverneur te worden en zes maanden later kostte het weinig moeite de burgemeester van Breda, B. van Hövell tot Westerflier, bereid te vinden die post te vervullen.

Vaststaat dat Ruijs met tegenzin zijn parlementaire carrière opgaf. L. van Oppen, toentertijd burgemeester van Maastricht, meende dat Ruijs zonder enthousiasme gouverneur werd. Hij deed het, volgens Van Oppen, omdat zijn vader dat als voorwaarde had gesteld voor zijn eigen aftreden. Van Oppen zei tegen Ruijs: 'Dat is niets voor jou. Jij bent veel te militant.' Ruijs antwoordde: 'Dat is waar, ik doe het voor mijn vader.'¹⁰⁶ Ook een uitlating van mr. Jasper, advocaat in Maastricht en een schoolvriend van Ruijs, wijst op een frisse tegenzin van Ruijs' kant. Jasper werd pas twintig jaar later door Van Boven geïnterviewd, maar hij was stellig over wat hij gehoord zou hebben bij de eerste ontmoeting met Ruijs als gouverneur: 'Als ik het niet deed voor mijn vader, dan was ik nooit gouverneur geworden. Ik zat veel liever in de beweging.'¹⁰⁷ Alles wat Ruijs tot dan toe had gedaan, wijst in die richting. Den Haag was zijn plek geworden, Limburg had hij achter zich gelaten.

Het lot of – zoals Ruijs zou zeggen – Onze-Lieve-Heer besliste anders. Op 2 juli 1918, de dag voor de verkiezingen, sprak Ruijs, ex-Kamerlid, in het Gouvernementsgebouw zijn eerste rede als gouverneur uit. Hij bedankte uitgebreid zijn vader, maar Ruijs zei dat het hem moeite kostte zich los te maken van 'een werkkring die een stuk van mijn leven was geworden', de politiek in Den Haag. Niet dat er geen uitdaging lag: Ruijs stelde dat 'deze provincie meer dan ooit, meer dan een andere, aangewezen is de economische onafhankelijkheid van het vaderland te helpen bevorderen'.¹⁰⁸

De vraag in hoeverre Maria Ruijs bij het besluit van haar echtgenoot om gouverneur te worden is geraadpleegd, kan niet beantwoord worden. De hierboven geciteerde brief is de enige waarin over de benoeming wordt gesproken en is mededelend van aard. Waarschijnlijk was Maria

enthousiast over deze onverwachte ontwikkeling. Het vooruitzicht haar echtgenoot nu eindelijk eens vast in Maastricht te hebben, moet haar welkom zijn geweest. Misschien dat Ruijs zelf ook een normaal gezinsleven wilde leiden en dat zag als een van de voordelen van zijn nieuwe werk. Maar tot dan toe had het gezinsleven niet zijn prioriteit gehad en de provinciale Limburgse politiek had niet direct zijn interesse. Nu Ruijs er eenmaal zat, was hij vastbesloten een goed gouverneur te zijn en begon hij aan een ronde kennismakingsbezoeken in de provincie.

DEEL 3

De eerste twee kabinetten

Kabinetsformatie 1918

Monseigneur Willem Hubert Nolens was in 1918 de belangrijkste katholieke politicus van het land. De leider van de katholieke Kamerclub was ruim tien jaar ouder dan politici als Ruijs, Aalberse en Van Wijnbergen en tien jaar verder in politieke ervaring. Nolens – ‘Wiel’ in zijn jonge jaren – was in 1860 geboren in Venlo. De jongen had al vroeg een roeping gevoeld om priester te worden. Hij studeerde aan Rolduc, deed een studie rechten in Utrecht, naast zijn studie theologie en staatswetenschappen, en was in 1887 tot priester gewijd. In 1890 was Nolens cum laude gepromoveerd in de staatswetenschappen op een proefschrift over de katholieke filosoof Thomas van Aquino. Tegelijkertijd promoveerde hij op stellingen in de rechtswetenschappen. Nolens was kortom een tamelijk briljante intellectueel, maar hij stond bepaald niet buiten de samenleving. Zijn specialiteit was arbeidswetgeving. Hij nam de boodschap van *Rerum Novarum* serieus en pleitte voor het behartigen van de belangen van de arbeiders, zowel wat hun inkomen betrof als hun culturele verheffing.¹

Pastoraal werk had Nolens nauwelijks verricht. Hij was eerst en vooral wetenschapper. Hij gaf les aan Rolduc en was sinds 1909 als buitengewoon hoogleraar Arbeidswetgeving verbonden aan de Universiteit van Amsterdam.² Behalve wetenschapper was Nolens een man van de praktische politiek.³ Hij werd de protegé van de priester-politicus Herman Schaepman, de laatste decennia van de negentiende eeuw de belangrijkste katholieke politicus in Den Haag. Met diens helpende hand was Nolens in oktober 1896 gekozen tot lid van de Tweede Kamer voor het district Venlo. Vanuit zijn achtergrond in de arbeidswetgeving en vanwege zijn afkomst was Nolens bijzonder betrokken bij het wel en wee in Limburg. Op zijn initiatief was in 1902 de Mijnsraad ingesteld, bedoeld om de exploitatie van de mijnen in Limburg te begeleiden en de leefomstandigheden in de provincie te verbeteren.⁴ Hij zou in de Mijnsraad een gro-

te rol blijven spelen, vanaf het begin tot 1913 als lid, daarna tot zijn dood in 1931 als voorzitter.⁵

Na de dood van Schaepman in 1903 werden de tegenstellingen binnen de katholieke fractie geleidelijk minder scherp, en Nolens ging informeel steeds meer een leidende rol spelen. In februari 1910 was hij fractievoorzitter geworden van de katholieke Kamerclub en daarmee politiek leider van de Nederlandse katholieken. De tragiek van deze eenzame man, een bekwame en begeesterde politicus, was dat hij niet de post kon claimen die hem politiek gezien toekwam, die van premier. Een priester als minister-president was in het 'protestantse Nederland' toch een stap te ver. Toen op 3 juli 1918 de katholieken de grootste partij van het land werden, nam Nolens de leiding bij het vormen van een nieuwe regering, in de wetenschap dat hij die zelf niet zou leiden. Zijn opdracht was de katholieke kaarten zo goed mogelijk uit te spelen en dan terug te treden.

Daarover sprak Nolens twee dagen na de verkiezingen, op 5 juli 1918, met Charles Ruijs de Beerenbrouck. Ze ontmoetten elkaar voorafgaand aan een lang tevoren geplande vergadering van de Mijnsraad waarvan beiden lid waren.⁶ Nu Ruijs toch in Den Haag was, konden beide mannen de uitslag van de verkiezingen doorpraten. Hoe konden de katholieken de verkiezingsuitslag optimaal omzetten in politieke macht? Wat moest hun doelstelling zijn? Wat de volgende stap? Ruijs was niet de enige en niet de belangrijkste katholiek die Nolens raadpleegde, maar ze hadden altijd goed samengewerkt. Nolens had Ruijs, een hardwerkend, gedegen en in de pas lopend Kamerlid, liever in Den Haag gehouden. Het voorzitterschap van de Tweede Kamer had tot dan toe de grootste ambitie van Ruijs geleden en tot aan zijn benoeming in Limburg was Ruijs daarvoor de meest voor de hand liggende kandidaat geweest.

Over de uitslag van de verkiezingen waren Ruijs en Nolens dik tevreden. Zoals verwacht, hadden de katholieken 30 zetels gehaald, een winst van 6 en een weerspiegeling van de mate waarin katholieken in het kiezersbestand waren vertegenwoordigd. De SDAP had 7 zetels gewonnen en ging in de nieuwe Kamer van 15 naar 22 zetels. Die winst was minder dan verwacht, deels vanwege de concurrentie van kleinere linkse partijen, deels omdat de socialisten de katholieke arbeiders in het Zuiden niet hadden kunnen overhalen op hen te stemmen. De ARP had 13 zetels, de CHU 7. De grootste verschuiving zat hem in de teloorgang van de liberalen, in al hun politieke varianten. Ze gingen van 39 naar 15 zetels.⁷ Door een ongelukkig verdelingssysteem van restzetels kwamen 13 zetels terecht bij kleinere partijen.⁸

Gedrieën hadden de grote confessionele partijen precies vijftig van de honderd zetels. Een rechts kabinet van katholieken, ARP en CHU was dan ook niet vanzelfsprekend. Getalsmatig was een rooms-rode coalitie een optie, maar politiek gezien was die niet erg waarschijnlijk. Ook een 'gemengd kabinet' van confessionelen en liberalen was mogelijk. Die variant had de voorkeur van de antirevolutionairen in de Kamer en van de invloedrijke ARP-politicus en zakenman Hendrik Colijn, die zich vanaf de zijlijn met de formatie zou bemoeien.⁹ De antirevolutionairen waren bang dat in een puur confessioneel kabinet de katholieken zouden domineren. Die vrees was niet onterecht, want dat was de reden dat Nolens niets voelde voor een gemengd kabinet: hij wilde liever onverdunde macht.¹⁰ Voor iedereen was duidelijk dat de katholieken het voortouw moesten krijgen.

Vanaf het begin gold Ruijs voor Nolens als een potentiële minister. Op ongedateerde aantekeningen van Nolens, mogelijk van 6 juli, staat de naam van Ruijs, naar het schijnt als een toevoeging, boven de namen van andere mogelijke ministers. Hij is weer doorgestreept.¹¹ Blijkbaar achtte Nolens de recente benoeming van Ruijs tot gouverneur geen beletsel hem als kandidaat-minister te zien. Tegenstribbelen van Ruijs op 5 juli kan de reden zijn geweest dat diens naam werd doorgestreept.

Voorlopig had Nolens andere prioriteiten. Allereerst wilde hij vastgesteld hebben dat een links kabinet niet mogelijk was. Deze wens stond boven aan zijn lijstje, met de toevoeging: 'Er is geen links.'¹² Nolens wist dat links te klein en te verdeeld was om een vuist te maken, maar hij wilde voorkomen dat critici later zouden zeggen dat deze mogelijkheid nooit was onderzocht. De andere fractievoorzitters vonden een dergelijk onderzoek ook wel nuttig en koningin Wilhelmina nam het idee over. Ze gaf op 11 juli een informele opdracht aan de liberale Kamervoorzitter D. Fock. De gesprekken die hij voerde, gingen echter niet over de mogelijkheid van een rooms-rood kabinet, maar over een 'nationaal kabinet'. Een dergelijk nationaal kabinet wilde Troelstra niet en ook anderen zagen er weinig in. De verschillen tussen links en rechts waren te groot om zomaar te negeren. Bovendien was het na vijf jaar Cort van der Linden tijd voor een kabinet met een politieke kleur, bij voorkeur gesteund door een parlementaire meerderheid. Fock concludeerde dat een coalitie die 'links' incorporeerde niet mogelijk was.¹³ Vervolgens kreeg Nolens op 13 juli de opdracht een parlementair kabinet te formeren. Dat gebeurde in de wetenschap dat Nolens zelf niet in het kabinet zou gaan zitten én dat hij erop stond dat de uiteindelijke formateur dat wel zou doen. Daarmee werd zijn werk dat van iemand die tegenwoordig een 'informateur' zou heten: na gedane arbeid zou hij plaatsmaken voor een for-

mateur. Wie ook premier zou worden, hij zou dat doen op basis van het voorwerk van Nolens.

Nolens wilde dus een rechtse coalitie, maar zelf kon hij best leven met een protestant als minister-president. Macht kon je beter uitoefenen zonder al te veel op te vallen; wat Nolens betrof, hoefden de katholieken niet te ver voor de parade uit te lopen. Het probleem was dat mogelijke protestantse kandidaten geen van allen beschikbaar waren wegens leeftijd, gezondheid of andere besognes. De favoriet van de koningin, Hendrik Colijn, zat vast aan een langjarig contract met de Bataafsche Petroleum Maatschappij en ex-premier Heemskerk was voor Wilhelmina niet aanvaardbaar. Ze had een hekel aan hem gekregen tijdens de vijf jaar van het kabinet-Heemskerk, van 1908 tot 1913.¹⁴

Bij gebrek aan beschikbare protestanten moest Nolens vanaf het begin nadenken over een katholieke premier. Aanvankelijk had hij voor die functie twee kandidaten: Kamerlid en ex-minister van Justitie J. Loeff en de gezant bij het Vaticaan, ex-Kamerlid Octave van Nispen tot Sevenaer, de penvriend van Ruijs. Loeff had een broze gezondheid en liet meteen weten dat hij niet wilde, terwijl Van Nispen in Rome zat en dus niet gemakkelijk benaderd kon worden.¹⁵ Het is ook mogelijk dat Nolens al vermoedde dat Van Nispen niet in de markt zou zijn voor een ministerschap. Hij had hem als Kamerlid goed leren kennen. Al heel vroeg moet Nolens daarom Ruijs op het oog gehad hebben. Of Ruijs zelf in dit stadium is gepolst over een eventueel minister-presidentschap is onbekend. Er zijn geen tekenen van contacten met Nolens na de ontmoeting op 5 juli.

Als een sluw strateeg begon Nolens zijn gesprekspartners vast voor te bereiden door de naam Ruijs her en der te laten vallen. Op 17 juli opperde hij Ruijs als mogelijke premier in een gesprek met de christelijk-historische leider De Savornin Lohman, die tevens de belangrijkste adviseur was van koningin Wilhelmina. Hij was wel wat jong, meende Nolens, maar verder was er geen probleem. Lohman schreef in zijn aantekeningen: 's Nachts is hem te binnen gevallen Ruijs de Beerenbrouck, die kon wel als formateur optreden. [...] Er moest nu eenmaal een man zijn met organisatorisch talent en kracht.' Lohman vond Ruijs 'te rechts' en volgens Puchinger had hij dat tegen de koningin gezegd.¹⁶ Dit laatste suggereert dat Ruijs voor het gesprek met Nolens bij de koningin genoemd was als minister-president, maar dat wordt elders niet bevestigd. Lohmans oordeel 'te rechts' vertelt iets over de reputatie die Ruijs had in Den Haag.

De protestantse leiders hesen de stormbal. Lohman en Idenburg gingen diezelfde avond nog naar Nolens om meer te weten te komen. Vol-

gens Lohman zou Ruijs in dat gesprek niet meer ter sprake zijn gekomen. Gribling en Puchinger stellen dat Nolens het idee van Ruijs als formateur expliciet terugnam, maar voeren daarvoor geen bewijsmateriaal aan.¹⁷ Hoe het ook zij, als Nolens een zaadje wilde planten dat hij later in de formatie kon oogsten, dan was hij daarin geslaagd: Ruijs kon geen verrassing meer zijn voor zijn gesprekspartners. Ze konden vast aan het idee wennen. Zelf raakte Nolens er steeds meer van overtuigd dat Ruijs de oplossing was voor zijn probleem. In zijn aantekeningen schreef Nolens onder aan de bladzijde over 21 juli: 'Of nog beter Ruijs?'¹⁸ De naam Ruijs duikt daarna herhaaldelijk op in Nolens' boekje, meestal in de buurt van die van Heemskerk of Van Nispen.

Op 19 juli had Nolens aan Van Nispen per telegram gevraagd of hij beschikbaar was voor Buitenlandse Zaken, waarschijnlijk met de gedachte zo een potentiële premier te binden.¹⁹ Vanwege de Engelse blokkade van het telegraafverkeer rondom Nederland moest het telegram naar Rome twee keer verstuurd worden. Een geïrriteerde Nolens moest voor een tweede poging zijn voornamen en zijn functie opgeven, en ook toen het telegram opnieuw verstuurd was, liet het antwoord op zich wachten.²⁰ In de tussenliggende periode dacht Nolens na over alternatieven. In zijn vergelijking met Heemskerk en Van Nispen staan bij Ruijs als argumenten 'a) bij de hand, b) meer op de hoogte van de huidige toestand en c) is jonger, omstreeks 45'.²¹

IN DE WACHTKAMER

Het duurde allemaal nogal lang en Nolens wist dat het tijd werd voor een volgende stap. Op vrijdag 26 juli stuurde hij Ruijs een telegram met het verzoek de volgende dag in Den Haag aan te treden. Hij gaf geen gespreksonderwerp aan.²² Op zaterdag 27 juli om 7 uur 's avonds vroeg Nolens aan Ruijs of hij minister-president wilde worden. Voor zover bekend, was dit de eerste keer dat Ruijs hier officieel van hoorde. Op 20 juli was Aalberse echter al benaderd over het voornemen van Nolens om Ruijs te polsen, en ook anderen hadden diens naam gehoord. En natuurlijk waren Lohman en andere protestanten ervan op de hoogte dat Ruijs' naam circuleerde. Het zou verrassend zijn als Ruijs zelf vanuit het Haagse circuit hiervan helemaal niets had vernomen.

Die avond vroeg Ruijs bedenktijd. Hij beloofde op 30 juli antwoord te zullen geven, waarschijnlijk op de dan geplande vergadering van de Mijnsraad in Den Haag, en vertrok naar 't Suideras. Een dag later meldde Ruijs aan Nolens dat hij ziek was geworden, slachtoffer van de Spaan-

se griep. Hij kon niet doorreizen naar Limburg en 'van het bijwonen van de Mijnsraadsvergadering kan geen sprake zijn'. Hij vervolgde: 'Ik kan u dus geen antwoord geven. Zodra ik reisvaardig ben, ga ik naar Limburg. Mocht er grote haast bij zijn', zo voegde Ruijs eraan toe, 'dan zal mijn vrouw desgewenst de reis ondernemen.'²³ Waar de laatste opmerking op sloeg, is niet duidelijk. Was Maria Ruijs op 't Suideras en kon ze eventueel naar Maastricht gestuurd worden om de familie te vragen hoe een overstap naar Den Haag zou vallen? Of was het precies omgekeerd: was Maria in Maastricht en moest zij naar 't Suideras komen om te overleggen? Welke reis het ook was, het hoefde niet. Nolens telegrafeerde dat Ruijs alle tijd had.

Volgens zijn dagboeken had Aalberse op 20 juli in een gesprek met Nolens gehoord van Ruijs als mogelijke premier.²⁴ Voor zijn doen bleef Aalberse opmerkelijk onbewogen. Hij noteerde het alleen maar, zonder commentaar. Op 27 juli had Aalberse een vervolgggesprek met Nolens, die hem min of meer officieel vertelde dat hij Ruijs als formateur ging vragen. Aalberse liep er niet erg warm voor. Zoals we zagen, kenden Ruijs en Aalberse elkaar sinds hun studiejaren in Leiden en was de verhouding tussen beiden nogal complex. Anders dan Verhagen stelt, waren ze zeker geen 'hechte vrienden'.²⁵ Aalberse toonde zich verrast, terwijl hij toch een week had kunnen nadenken over Ruijs als mogelijke premier. Dit keer noteerde Aalberse zijn ongenoegen wel: een keuze voor Ruijs vond hij 'niet aangenaam'. Niet alleen vond Aalberse Ruijs te jong, Ruijs bracht de historische ballast mee van hun niet erg harmonieuze samenwerking in het verleden. 'Er is tussen ons in de KSA vroeger te veel gebeurd,' schreef Aalberse in zijn dagboek. 'Hij heeft een intrigante natuur en een zeer heerszuchtige aard. Ik vrees, dat dit weldra tot moeilijkheden met zijn ambtgenoten zal leiden.'²⁶ Met de formulering dat Ruijs 'een harde werker [was] maar geen bijzonder grote capaciteiten [had]', verwoordde Aalberse een breed gevoel in Haagse kringen.²⁷

Tijdens het gesprek met Nolens op 27 juli had Aalberse zich echter op de vlakte gehouden. Hij had alleen gevraagd of Ruijs zelf wel wilde: 'Hij is nu pas zijn vader opgevolgd en dan is hij deze positie kwijt.' 'Daar moet hij maar overheen stappen,' vond Nolens. Aalberse zag liever Van Nispen als formateur, maar net als Nolens was hij bang dat die het niet zou doen. Nolens liet zich niet van zijn voornemen afbrengen: 'Neen, heus, Ruijs is nog de beste die ik nemen kan. Ik heb er verschillenden over geraadpleegd en ze waren het allemaal eens.'²⁸ Wie Nolens geraadpleegd zou hebben, vertelde hij niet. Tijdens zijn audiëntie bij de koningin, diezelfde dag, concludeerde Nolens dat de protestanten hoe dan ook geen premier konden leveren. Onder die omstandigheden, vertelde hij

de koningin, moest hij wel een katholiek voordragen. Die avond vroeg hij Ruijs.

Van Nispen liet op maandag 29 juli 1918 telegrafisch weten dat hij Buitenlandse Zaken afwees. Nolens wist nu zo goed als zeker dat Van Nispen geen optie was als minister-president. Lohman zag aankomen waar dat toe zou leiden: de dreiging van Ruijs als minister-president en bovenal als minister van Binnenlandse Zaken werd nu reëel. 'Alle benoemingen van burgemeesters en onderwijsambtenaren in handen van een fanatieke Limburgse R.C.,' schreef hij aan Idenburg.²⁹ De Geer riep hij op vast te houden aan Binnenlandse Zaken, want stel je voor dat katholieke benoemingsmacht zouden krijgen!³⁰ Dat Ruijs voor De Savornin Lohman gold als een 'fanatieke Limburger' is gezien Ruijs' Haagse reputatie enigszins verrassend, tenzij de CHU'er alle katholieken uit Limburg fanatiek vond.

Als een mogelijke *deus ex machina* ging de persoon Van Nispen nu een eigen leven leiden. Zowat iedereen zag hem ineens als mogelijke premier, zonder dat de man zelf bij de formatie betrokken was geweest en terwijl hij al had laten weten Buitenlandse Zaken niet te willen.³¹ De koningin ging hierin mee. Geïrriteerd door de lange duur van de formatie en het gebrek aan opties, zag ze een premierschap van Van Nispen als een uitweg. De Savornin Lohman, haar belangrijkste adviseur, had haar verteld dat een benoeming van Ruijs 'een uitgesproken, slechte indruk zou maken in het land'. Om toch een keuze te behouden had ze op aandringen van Nolens een telegram naar Van Nispen gestuurd met het verzoek zich persoonlijk bij haar te melden. In de tussentijd bleef Nolens formateur.

Op 2 augustus schreef Ruijs aan Nolens dat hij niet zeker was of hij de hem toebedachte taak, omschreven als 'praesidium' – wat in deze context alleen maar voorzitter van de ministerraad kan zijn – wel aan zou kunnen. Hij wachtte graag op de overkomst van Van Nispen en wilde 'ook diens oordeel vernemen', hoewel dat 'niet beslissend' was.³² Er zijn geen aanwijzingen dat Ruijs contact had met Van Nispen voordat deze in Nederland arriveerde. Van zijn kant moet Van Nispen wel degelijk hebben geweten dat Ruijs de belangrijkste kandidaat was voor het minister-presidentschap.

Ondertussen vroeg Van Nispen telegrafisch of het echt nodig was dat hij heel oorlogvoerend Europa doorreisde. Wilhelmina kende geen genade: in overleg met Nolens gaf de koningin Van Nispen opdracht over te komen. Als diplomaat kon Van Nispen niet weigeren. Na een dagenlange reis arriveerde Van Nispen de avond van 15 augustus in Nederland. De volgende dag ontving de koningin hem. Hij moest haar teleurstellen: hij was niet bereid minister-president te worden. Van Nispen zei dat hart-

klachten dit verhinderden en hij legde daarvan, op verzoek van de koningin, een doktersattest over. Ook voor Buitenlandse Zaken was Van Nispen, na nog een doktersbezoek, niet in de markt. Mogelijk als een rationalisering voor zijn weigering, stelde Van Nispen dat hij in Rome onmisbaar was. Die houding was echter tamelijk tweeslachtig. In brieven schreef Van Nispen herhaaldelijk dat hij na de oorlog weg wilde uit Rome, maar tegelijkertijd meende hij de enige te zijn die het gezantschap kon behouden. Het resultaat was dat hij tot het einde toe – tot de opheffing van het gezantschap in 1925 – in Rome zat en daarmee zichzelf verwijderde uit de Nederlandse politiek.

Hoewel men Van Nispens beroep op een slechte gezondheid wel moest accepteren, verdachten sommige ex-collega's hem ervan dat hij zijn verantwoordelijkheid wilde ontlopen door deze klachten te veinzen. Zijn oude vriend Kamerlid Kolkman geloofde er niets van. Anderen meenden dat Van Nispen vermoedde dat het kabinet niet lang zou standhouden.³³ De werkelijke motieven van Van Nispen kan men enkel vermoeden. In januari 1923 kwam Van Nispen in een brief aan Ruijs nog eens terug op zijn weigering. De tekst lijkt erop te wijzen dat zijn klachten wel degelijk reëel waren, of in elk geval door hemzelf als serieus werden ervaren. Van Nispen schreef aan Ruijs dat hij blij was dat deze de taak op zich had genomen, omdat het hem ongetwijfeld het leven zou hebben gekost.³⁴ Misschien had Van Nispen gewoon goede zelfkennis. Niet alleen voelde hij zich fysiek niet in staat tot het werk, waarschijnlijk durfde hij het ook niet aan. Van Nispen had niet de politieke sluwheid die nodig is om een kabinet bij elkaar te houden. Vergeleken met Ruijs had hij wellicht meer gezag gehad, maar hij was minder gemakkelijk in de omgang, stijfjes en formeel, meer diplomaat dan politicus.

In zijn agenda zette Nolens op 17 augustus 'v. N exit' en een dag later: 'NB: nu eigenlijk Ruijs', dubbel onderstreept.³⁵ Op 19 augustus gaf Nolens zijn opdracht terug. Van die gelegenheid maakte de koningin gebruik om de voordracht van Ruijs als minister-president toch nog af te wenden. Eerst vroeg ze Lohman om een kabinet te formeren. De oude adviseur weigerde, waarna de koningin Colijn nog eens polste. De protestantse leiders hoopten nog steeds op een samenwerking met de liberalen om de katholieken in toom te houden.

COLIJN ALS ALTERNATIEF

Eerste Kamerlid Hendrik Colijn was in dit stadium de belangrijkste antirevolutionair. Samen met Ruijs en Dirk de Geer, die wat later zijn en-

tree zou maken als minister, vormde Colijn het trio politici dat het interbellum zou domineren. Aan het begin van die periode was Colijn de meest gezaghebbende van de drie, degene van wie men verwachtte dat hij binnen niet al te lange tijd minister-president zou worden. Hij eindigde het interbellum als een politicus die heel lang, misschien te lang, had moeten wachten voordat hij de hoofdrol kreeg. Afgezien van zes maanden in 1925, kon Colijn pas in 1933, na lange regeerperiodes van Ruijs en De Geer, de machtspositie claimen waarvoor hij meende bij uitstek geschikt te zijn.

Hendrik Colijn was vier jaar ouder dan Ruijs. De gereformeerde boerenzoon was opgeleid als onderwijzer, maar hij had carrière gemaakt als beroepsmilitair. Colijns kordate optreden in Nederlands-Indië – in Lombok en in Atjeh – had respect afgedwongen en hem een glanzende militaire loopbaan opgeleverd.³⁶ Hij kreeg steeds meer bestuursverantwoordelijkheden. De overstap naar de politiek kwam als vanzelf. In 1909 werd Colijn lid van de Tweede Kamer voor de ARP en van 1911 tot 1913 was hij minister van Oorlog geworden in het kabinet-Heemskerk. Hij had enkele op dat departement hoognodige moderniseringën doorgevoerd, waarvoor hij veel krediet kreeg toen de oorlog uitbrak. In 1914 had Colijn de dagelijkse politiek ingeruild voor een tienjarig werkverband als directeur van de Bataafsche Petroleum Maatschappij, de voornaamste werkmaatschappij van de Koninklijke/Shell. Dit contract zou Colijn de welstand opleveren die hij als militair en politicus nooit zou kunnen opbouwen. Het zou hem de financiële onafhankelijkheid verschaffen die hij meende nodig te hebben om zich geheel te wijden aan de Nederlandse politiek, 'in 5 à 6 jaren ... nu kan ik dat niet'.³⁷ In de ARP werd Colijn algemeen erkend als de erfgenaam van Abraham Kuyper en als toekomstig minister-president.

Colijn had zich sinds 1914 helemaal vereenzelvigd met de Bataafsche. Hij reisde veel, verwierf zich een internationale reputatie en hield van het aanzien dat hij in die rol genoot. Tijdens de oorlog had hij de belangen van de Bataafsche – en in zijn eigen visie daarmee ook de belangen van Indië – naar beide oorlogvoerende kanten weten te behartigen. Colijns biograaf, Herman Langeveld, schrijft dat hij noch pro-Duits, noch pro-Entente was, maar de belangen behartigde van 'Nederland, van de Koninklijke en van hemzelf'.³⁸ Steeds bleef Colijn dicht bij de Nederlandse politiek. Langeveld schrijft dat Colijn in twee werelden leefde: enerzijds die van de 'kleine luyden' van de ARP, waarin hij met Bijbelcitatē kon werken als de beste, anderzijds de wereld van het internationale (olie)kapitaal, waarin hij op voet van gelijkheid verkeerde en een vriendschappelijke relatie onderhield met zakenlieden en *hun* taal sprak.³⁹ Maar

hij kon de Nederlandse politiek niet loslaten, schrijft Puchinger, en dat zou bij de kabinetsformatie van 1918 blijken.⁴⁰

Van koningin Wilhelmina kreeg Colijn het verzoek nog eens de mogelijkheden te onderzoeken voor een kabinet waaraan ook de liberalen zouden deelnemen. Hij hield de opdracht in beraad en benaderde informeel H. Marchant, de leider van de vrijzinnig-democraten. Zonder de medewerking van de katholieken was deze variant echter niet mogelijk, en Colijn stuitte op een veto van Nolens, die zich niet zo gemakkelijk uit het centrum van de macht liet manoeuvreren. Tijdens dit intermezzo kwam de koningin met het onzalige idee Colijn het premierschap te laten combineren met zijn directeurschap bij de Bataafsche. Deze proefballon werd snel lek geprikt door Lohman en andere protestanten. Ook Nolens achtte een dergelijk 'petroleumkabinet' niet aanvaardbaar. Hij voelde op zijn klompen aan dat de socialisten garen zouden spinnen bij een dergelijke vermenging van belangen. Op 22 augustus verzocht Colijn de hem twee dagen eerder aangeboden opdracht niet te hoeven aanvaarden.

De koningin speelde nu een laatste troef uit door Van Nispen te vragen met Colijn samen de mogelijkheid van een gemengd kabinet te onderzoeken, desnoods buiten de Kamerleden om.⁴¹ Nolens verzette zich daartegen: een rechts kabinet was de enige mogelijkheid, het lag klaar en de enige keuze was nog die van een premier. Nu ging Wilhelmina door de wind: als het zo scherp werd gesteld, en als het ging om Heemskerk of Ruijs, dan koos zij toch liever voor Ruijs. Van Nispen had goede dingen te zeggen over zijn vriend. Desgevraagd vertelde hij de koningin dat Ruijs verscheidene eigenschappen had die hem geschikt maakten als premier, zoals 'bekwaamheid, tact en flinkheid van karakter'. Misschien zou hij door zijn jonge leeftijd gezag ontberen tegenover oudere ministers, maar Van Nispen was ervan overtuigd dat Ruijs die bezwaren kon overwinnen.⁴² Dat zei Van Nispen ook tegen Colijn. Ruijs zelf liet zich, voor zover nodig, door Van Nispen overtuigen dat hij het aankon.⁴³ Op 24 augustus, toen Ruijs in Den Bosch de schoonouders van Van Nispen bezocht, was het nog niet duidelijk dat de hele zaak door zou gaan.⁴⁴

Ruijs had ondertussen vrienden en familie in Limburg geraadpleegd. Aan deken Souren vroeg hij: 'Wat moet ik doen? Aannemen?' Volgens Souren was Ruijs zich ervan bewust dat hij 'niet geschikt was om grote wetten te maken'.⁴⁵ Zijn achterneef Edmund van Aefferden adviseerde hem naar aanleiding van een gesprek op 16 augustus het niet te doen. 'Waarom zou je? Ze hebben niemand anders en nou moet jij de kastanjes uit het vuur halen. Laat Nolens het maar doen, die wil niet omdat hij na een paar dagen niet mislukt wil zijn.' Zijn dringend advies: laat je gou-

verneurspost niet vallen voor een paar dagen als minister.⁴⁶

Het lijkt geen twijfel dat Ruijs dat advies vaker heeft gekregen. Ook zijn echtgenote moet zich gerealiseerd hebben wat een premierspost in Den Haag betekende. Er is geen concrete informatie over de mening van Maria Ruijs, maar ze kan nauwelijks enthousiast geweest zijn over de mogelijkheid dat ze naar Den Haag moesten verhuizen. In hoeverre vader Gustave geraadpleegd is, is evenmin bekend, al zei Ruijs later tegen Aalberse dat zijn vader hem gevraagd had of hij het wel aankon. Er zijn aanwijzingen – voornamelijk indirect – dat vader Ruijs niet gelukkig was met de keuze van zijn zoon voor Den Haag boven Limburg.⁴⁷ Zo schreef Ruijs op 25 augustus 1918 aan zijn echtgenote: 'papa en mama maken het goed, zijn met de mogelijkheid verzoend'.⁴⁸ Deze formulering lijkt erop te wijzen dat ze niet erg enthousiast waren geweest over zijn keuze.

Nu alle alternatieven nog eens de revue waren gepasseerd, had de koningin weinig keuze meer. Aan protestantse kant mocht er verzet blijven bestaan tegen Ruijs, inmiddels was hij de enige kandidaat. Op 28 augustus ontving Ruijs per telegram een uitnodiging om de volgende dag op Het Loo te verschijnen voor een 'conferentie'. 'Het zou mogelijk zijn dat u van hier naar Den Haag moet doorreizen', stelde het door Snouckaert opgestelde telegram.⁴⁹ Op 29 augustus ging Ruijs naar het paleis in Apeldoorn, waar de koningin hem opdracht gaf een rechts kabinet te formeren. Daarmee was, schrijft Puchinger, 'de eer van Nolens voorlopig gered'.⁵⁰ Dat is een wat al te cynische interpretatie. Beter is te concluderen dat Nolens nu de vruchten plukte van een lang proces waarin hij de antirevolutionairen zover kreeg de weg vrij te maken voor Ruijs. De koningin van haar kant raadde Ruijs aan toch vooral De Savornin Lohman te raadplegen, de man die zich zo lang had verzet tegen zijn kandidatuur.

DE FORMATIE-RUIJS

Ruijs installeerde zich op 30 augustus in hotel Bellevue aan het Bezuidenhout, voorzien van een lijstje van kandidaat-ministers en een min of meer afgerond programma, beide met dank aan Nolens. Hij sprak eerst met Nolens, daarna apart met Colijn, Idenburg, Heemskerk, H. van IJsselsteyn en G. Alting von Geusau. Die avond toonde Ruijs een eerste staaltje van zijn bindende vaardigheden door De Savornin Lohmans reserves tegen hem weg te nemen. Hij behandelde de belangrijkste adviseur van Wilhelmina met de egards waarop de oude politicus recht meende te hebben. Ruijs zette zijn plannen uiteen. Lohman had er geen problemen mee. Hij had alleen twijfels over Van Karnebeek als

minister van Buitenlandse Zaken. Ruijs noteerde het, maar zou er niets mee doen.⁵¹ Ruijs vroeg Lohman diens partijgenoot Kamerlid J. de Visser voor Onderwijs te vragen, aangezien De Geer had geweigerd. Toen De Savornin Lohman dat de volgende dag deed, sputterde De Visser nog wat tegen, aangetast in zijn eer omdat zijn collega eerst was gepolst. Het bleef bij sputteren, want De Visser wilde graag minister worden.

Op maandag 31 augustus kwam Piet Aalberse naar Bellevue. Ruijs had Aalberse nodig, als specialist in de arbeidswetgeving en bovenal om het sociale gezicht van een kabinet met katholieken over het voetlicht te brengen. Aalberse was er klaar voor: hij had een plan liggen dat Nolens in een eerder stadium had goedgekeurd. Zo stonden Ruijs en Aalberse op 31 augustus tegenover elkaar, ietwat onwennig in hun nieuwe rollen. Ruijs sprak meteen de wens uit persoonlijke antipathieën opzij te zetten. Hij refereerde aan hun vroegere ruzies en zei te hopen dat daarvan niets zou zijn overgebleven. Zo gemakkelijk liet Aalberse zich niet inpalmen. 'Toch wel', zei Aalberse, niet bereid net te doen alsof alles was vergeven en vergeten. 'We hebben elkaar in de loop der jaren meer leren waarderen, terwijl de grond van de ruzie toch in de hoofdzaak is voortgekomen uit de dubbelzinnigheid in de statuten der KSA, die wij verschillend uitlegden. Voor enig misverstand in de toekomst vrees ik niet.'⁵² Het was loyaal van Aalberse dat hij de schuld voor hun conflict toeschreef aan de 'interpretatie van statuten'.⁵³ Aalberse waardeerde Ruijs 'in vele opzichten', schrijft Aalberse-biograaf Gribling, maar hiervoor is al vermeld dat hij hem liever niet als minister-president zag. Toen Aalberse vroeg of hij die zware taak wel aandurfde, antwoordde Ruijs volgens Gribling: 'Dat vroeg mijn vader mij ook. Maar ik meen, dat als we geroepen worden, we geen neen mogen zeggen, doch op God moeten vertrouwen.'⁵⁴

Aalberse had een omvangrijk plan opgezet om sociale wetgeving in te voeren, variërend van een stelsel van arbeidsraden, een wettelijke regeling van de collectieve arbeidsovereenkomst, een wet die arbeidstijden zou regelen tot een werkloosheidsverzekering en de invoering van Talma's Ziekte- en Invaliditeitsverzekering.⁵⁵ In 1913, bij de behandeling van de wetsvoorstellen van minister Talma, was gebleken dat de werklast voor de minister van Landbouw, Nijverheid en Handel veel te zwaar was als alle sociale wetgeving daar zou worden ondergebracht. Aalberse had bij Nolens een apart ministerie bepleit als voorwaarde voor zijn toetreding tot een kabinet. Hij kreeg dat nieuw op te richten ministerie van Arbeid, met daarnaast in zijn portefeuille de onderwerpen Woningwet, Openbare Gezondheid en de Drankwet. Wat de inhoud betreft, zaten Ruijs en Aalberse op één lijn: de achttien punten die Aalberse aan Nolens had voorgelegd, werden de basis voor het beleid van het kabi-

net-Ruijs. Een katholieke visie op sociaal beleid zou worden uitgevoerd onder leiding van katholieke ministers.

Als minister-president zou Ruijs Binnenlandse Zaken op zich nemen – de gebruikelijke combinatie tot Colijn in 1925 het minister-presidentschap combineerde met Financiën. Van het departement zouden echter Onderwijs, Kunsten en Wetenschappen worden afgesplitst. Dat had twee redenen: de nieuwe Onderwijswet die nodig was om de gelijke financiering van openbaar en bijzonder onderwijs te regelen, vergde een nieuw departement met een eigen minister. De uitwerking van de Onderwijswet liet Ruijs graag over aan De Visser. Daarnaast was Ruijs van plan meer tijd en energie in het minister-presidentschap te stoppen. Van IJsselsteyn, officieel partijloos maar sympathiserend met de CHU, kwam op Landbouw, Nijverheid en Handel. Namens de ARP kwamen A. Idenburg op Koloniën en ex-minister-president Th. Heemskerk op Justitie. De katholieke A. König werd minister van Waterstaat, de partijloze liberaal H. van Karnebeek kreeg Buitenlandse Zaken. Voor Oorlog, en voorlopig ook voor Marine, zocht Ruijs de katholieke Alting von Geusau aan, een beroepsmilitair die de laatste vijf jaar directeur was geweest van Posterijen en Telegrafie. Dat liet Financiën open, een cruciaal ministerie. Ruijs vroeg daarvoor degene die vanaf de eerste dag van de formatie op het lijstje van Nolens stond: de thesaurier-generaal van het ministerie, de katholiek L. Trip, ook al wist hij dat die eerder aan Nolens had laten weten niet beschikbaar te zijn.⁵⁶

Een prominente naam die ontbrak op de lijst van Ruijs was de zittende minister van Oorlog De Jonge. Gezien de latere ontwikkelingen is diens rol in het kabinet-Cort van der Linden van belang. In juni 1917, vrijwel direct na zijn aantreden als minister, was De Jonge in aanvaring gekomen met opperbevelhebber generaal C. Snijders en daardoor met koningin Wilhelmina, die Snijders bijzonder hoog had zitten. Het conflict ging terug tot 1914, toen Snijders bij zijn aantreden als opperbevelhebber had bedongen dat hij niet verantwoording verschuldigd was aan de ministers van Oorlog en van Marine, maar aan de ministerraad in zijn geheel. Cort van der Linden had het toentertijd zo opgelost dat hij als premier orders tekende namens de ministerraad. Toen De Jonge in 1917 minister werd, had hij daar verzet tegen aangetekend. De Jonge vond dat door deze regeling het gezag 'feitelijk maar ook zedelijk' aan de politiek verantwoordelijke ministers werd ontnomen. Nog afgezien van het principiële punt leidde het volgens de nieuwe minister tot uitgaven die niet nodig waren, omdat de opperbevelhebber kon doen wat hij wilde. Het conflict was in april 1918 geëscaleerd toen De Jonge de opperbevelhebber wilde ontslaan wegens defaitisme: Snijders meende dat het zinloos

was Nederland tegen een late Duitse inval te verdedigen. Koningin Wilhelmina had geweigerd in te stemmen met het voorgestelde ontslag. Het was een duidelijk staatsrechtelijk conflict dat het kabinet eigenlijk geen andere keuze gaf dan op te stappen. Dat deed het niet vanwege de op handen zijnde verkiezingen, waardoor het conflict met de minister onopgelost was gebleven.

De Jonge had zijn fundamentele kritiek op de gang van zaken in de krijgsmacht opgeschreven in een nota die hij had overhandigd aan De Savornin Lohman. Deze had hem weer doorgegeven aan Ruijs.⁵⁷ De Jonge achtte de wens van generaal Snijders 'alleen verantwoording schuldig te zijn aan de persoon des konings onmogelijk en ongewenst'. Hij adviseerde het nieuwe kabinet zich goed te informeren alvorens daarover iets vast te leggen. 'De normale verhoudingen behoren weer te worden hersteld en dit te eerder nog omdat de generaal Snijders in ongunstige zin beïnvloed wordt door zijn Chef van den Staf, generaal Pop.'⁵⁸ Buiten pure krijgshandelingen was er geen reden militairen niet te onderwerpen aan het burgerlijk gezag, vond De Jonge. Hij pleitte voor het terugdraaien van het enorme apparaat dat meer dan 400.000 mensen gemobiliseerd hield: het zou veel besparen als de regering deze oorlogsvariant 'alleen administratief' zou laten voortbestaan. Ook Colijn had hiervoor gepleit en had Ruijs aangeraden het militaire hoofdkwartier, 'deze staat in de staat', te ontmantelen.⁵⁹

Hoewel De Jonge populair was en Lohman hem blijkbaar had gevraagd of hij wilde blijven, kreeg hij van Ruijs geen aanbod. Volgens Puchinger was op 31 augustus duidelijk dat De Jonge niet zou aanblijven als minister van Oorlog en dat de departementen van Oorlog en Marine 'daarom' niet zouden worden samengevoegd.⁶⁰ De reden voor dit laatste was dat de koningin er niets voor voelde. Evenmin wilde de beoogd minister, Alting von Geusau, die gecombineerde taak op zich nemen. Niet duidelijk is waarom Puchinger De Jonge nog een serieuze kandidaat achtte, terwijl Alting von Geusau op de lijstjes van Nolens vanaf het begin Oorlog toebedeeld had gekregen. Er zijn geen aanwijzingen dat Ruijs De Jonge heeft overwogen als kandidaat-minister. Misschien wilde hij geen onnodig conflict met Wilhelmina, misschien hield hij zich gewoon aan het lijstje van Nolens.⁶¹ Mogelijk was Ruijs met De Jonge als minister beter af geweest. De invulling van de ministerschappen van Oorlog en van Marine zou Ruijs zijn hele eerste kabinetsperiode problemen bezorgen en generaal Snijders zou al snel voor het volgende conflict zorgen.

DE LAATSTE LOODJES

Op 2 september 1918 kwamen de kandidaat-ministers bijeen in de woning van Alting von Geusau.⁶² Het grootste probleem was beoogd minister van Financiën Trip over te halen aan boord te komen. Als thesaurier-generaal vond hij zichzelf onmisbaar. Trip had weinig trek in een ministerschap, in het algemeen voelde hij weinig voor politiek. Trip verklaarde grote problemen te hebben met het uitgavenbeleid van het kabinet. Het liefst wilde hij meteen vertrekken, maar Ruijs haalde hem over met alle collega's samen nog eens de begrotingsposten door te ploegen. Bij Marine en bij Oorlog liep het vast. Trip wilde de uitgaven voor die departementen vastpinnen op een maximumbedrag, maar er was nog steeds een oorlog gaande en de anderen wilden niet op die manier gebonden zijn. Hij moest hen maar vertrouwen. Trip leek eenvoudigweg niet te willen. Uiteindelijk greep Ruijs in met de woorden: 'Dan blijkt het dat we niet zullen kunnen samenwerken...'⁶³

Trip vertrok die middag om drie uur. Niet veel later gingen Ruijs en De Visser langs bij De Vissers CHU-collega De Geer om hem over te halen tot het kabinet toe te treden. De Geer was niet thuis en zou pas de volgende dag bereikbaar zijn. Andere kandidaten kwamen ter tafel, maar De Geer hield de voorkeur. De volgende dag slaagde Ruijs erin de CHU-politicus Financiën aan te bieden. Maar De Geer had er weinig zin in en weigerde uiteindelijk, ondanks persoonlijke druk van Wilhelmina. Net als Van Nispen wist hij een medisch attest over te leggen om tegenover de koningin zijn onwilligheid te rechtvaardigen.

Volgens Puchinger dreigde Ruijs zijn opdracht terug te geven aan de koningin, met de nadrukkelijke kanttekening dat er geen protestantse ministers te vinden waren.⁶⁴ Dat zou de schuld voor de mislukking bij de ARP en de CHU gelegd hebben. Op de valreep vroeg Ruijs de antirevolutionair S. de Vries, wethouder in Amsterdam, maar zonder politieke ervaring op landelijk niveau.⁶⁵ Deze stemde hiermee in nadat hij onder grote druk was gezet door Heemskerk en Ruijs. Met diens toetreden was de personele invulling van de belangrijkste posten voltooid. Alleen was de christelijk-historische inbreng minder dan Ruijs had gewenst. Marine bleef nog even open, maar vanaf 16 september nam de christelijk-historische, officieel partijloze, viceadmiraal W. Naudin ten Cate, een beroepsmilitair zonder politieke ervaring, dat departement op zich.

Alles leek in kannen en kruiken toen een nieuw probleem opdook in de persoon van Abraham Kuiper, de bejaarde antirevolutionaire voorman. Tijdens de formatie was Kuiper voor vakantie in het buitenland, waardoor hij buitenspel had gestaan. Kuiper voelde zich door partijge-

noten gepasseerd en buiten de informatiestroom gehouden. Inderdaad leek vrijwel iedereen blij te zijn geweest dat de oude man ver weg had gezeten en men zo een excuus had hem te negeren. Maar Kuyper mocht dan niet meer vooraan staan in de dagelijkse politiek, via zijn dagblad *De Standaard* had hij nog steeds grote invloed op de antirevolutionaire achterban. Hij kon dwarsliggen en stoken, en wilde op zijn minst dat die macht werd erkend.

Toen Kuyper via Colijn liet weten niet gelukkig te zijn met het kabinet, bekreep de drie antirevolutionaire kandidaat-ministers een ongemakkelijk gevoel. Ze wilden niet via *De Standaard* uitgespeeld worden in een conflict waarin de achterban vrijwel zeker de kant van Kuyper zou kiezen. Daardoor zou de toch al niet enthousiaste antirevolutionaire fractie losgeweekt kunnen worden van het kabinet, met het risico op een snel conflict in de Kamer. Ruijs verklaarde zich bereid naar Kuyper toe te gaan en de vorming van het kabinet toe te lichten. Hij was van plan om, als het mis zou gaan, de schuld bij Kuyper en de ARP te leggen. Puchinger noemt het 'moedig en verstandig' dat Ruijs zelf de verantwoordelijkheid nam door alleen naar Kuyper te gaan om diens 'machtige steun' te vragen. De historicus is patroniserend: Ruijs paste wel op om zich te laten vergezellen door een gereformeerde 'mannenbroeder'. Hij liet zich niet onder curatele stellen. Die middag schreef Ruijs een brief aan Kuyper die sluw en lonkend was, in de zin dat Kuyper het respect kreeg waarnaar hij hengelde, terwijl Ruijs niets weggaf.⁶⁶

Het gesprek tussen Ruijs en Kuyper vond plaats op 7 september, maar leverde niet het gewenste resultaat op. De magie waarmee Ruijs Lohman voor zich had gewonnen, werkte blijkbaar niet bij Kuyper. De antirevolutionaire ministerskandidaten klaagden over de mate waarin Kuyper zich een vetorecht toe-eigende, terwijl het landsbelang vroeg om een effectieve regering. Ze besloten Colijn bij Kuyper langs te sturen, omdat het uiteindelijk toch een intern ARP-probleem was. Puchinger laat zijn 'nuchtere' held, 'voor niets en niemand vervaard', naar Kuyper gaan, maar het was toch een ietwat beschamende situatie.⁶⁷ Ook Colijn kwam niet veel verder, aangezien het Kuyper-probleem in essentie onoplosbaar was. Hoe maakte je een oudere politicus duidelijk dat hij gerespecteerd werd, maar geen besluiten meer kon nemen of dwarsbomen?

Op maandag 9 september bracht Colijn 'als gast' verslag uit aan de kandidaat-ministers, die bij Van IJsselsteyn aan huis vergaderden. Colijn was positiever gestemd dan Ruijs twee dagen tevoren was geweest, maar niemand vertrouwde Kuyper. Gribling stelt dat Kuyper tegen Colijn had gezegd dat hij 'als *leider* van de AR partij het kabinet niet kon steunen, maar dat Ruijs *moest* doorgaan'. Kuyper zou zich met name ge-

ergerd hebben aan de toetreding van Heemskerk en De Vries tot het kabinet. Met Idenburg had hij minder problemen, omdat die geen 'politieke portefeuille' bekleedde.⁶⁸

Volgens Puchinger zou Colijn de kandidaat-ministers daarna hebben toegezegd dat, in het geval Kuiper in *De Standaard* zou gaan stoken, hij daartegen persoonlijk een weerwoord zou schrijven. Het zou die belofte zijn die de ARP-ministers-in-spe overhaalde door te gaan. Daarmee maakt Puchinger Colijn de held van de formatie-Ruijs. Colijn was ongetwijfeld hulpvaardig, maar dat is toch te veel eer. Het antwoord van Kuiper aan Colijn gaf Ruijs de zekerheid dat Kuiper zijn kabinet niet actief zou tegenwerken. Colijns belofte was niet nodig.

Om twee uur die middag bezocht Ruijs de koningin om het slagen van zijn formatie te melden. Na al die weken liet Wilhelmina er geen gras over groeien. Een uur later werden de ministers beëdigd, behalve Aalberse en De Visser, wier ministeries eerst nog formeel moesten worden opgericht. Voor Marine was nog geen minister voorgedragen, Alting von Geusau bekleedde die post ad interim, tot Naudin ten Cate op 16 september werd beëdigd.

EIGEN MAN

Charles Ruijs de Beerenbrouck, 44 jaar oud, afkomstig uit Maastricht, was nu minister van Binnenlandse Zaken en minister-president. Voor het eerst in de Nederlandse geschiedenis leidde een katholieke politicus een kabinet. De strategie van Nolens om de machtspositie van de katholieken maximaal uit te nutten was geslaagd. Hij had de meeste politici in Den Haag verrast door de relatief onbekende Ruijs naar voren te schuiven. Nolens had het vertrouwen dat Ruijs het kon. Tegelijkertijd rekende hij erop dat Ruijs zijn kabinet zou leiden in samenspraak met hemzelf. Nolens zou de man achter de schermen worden, althans, zo had de katholieke voorman het zich voorgesteld.

In zijn in 1948 gepubliceerde parlementaire geschiedenis van het interbellum, schreef de politicus en parlementair historicus Oud dat Ruijs eigenlijk niet had geformeerd. Hij kreeg, zei Oud, 'een kant-en-klaarkabinet [...] aangereikt' en hij doopte dat kabinet 'Nolens zonder Nolens'. Hij hield de slag om de arm 'dat niet alle feiten deze conclusie schijnen te bevestigen', maar door aan dit eerste kabinet van Ruijs deze bijnaam te geven, bepaalde hij wel het publieke beeld.⁶⁹

Dat beeld was onterecht.⁷⁰ De minzaamheid van Ruijs, zijn focus gericht op samenwerking en praktische oplossingen, waren onmisbaar

in de laatste fase van de formatie. Het is vaker voorgekomen dat een kant-en-klaarkabinet op het laatste moment sneuvelde.⁷¹ Een kabinet zit er pas als het er zit. Ruijs slaagde erin de laatste hobbels te nemen. Hij versterkte de samenhang van de groep door iedereen serieus te nemen en in de laatste fase bereid te zijn Trip te laten vallen ten gunste van het collectief. Volgens de secretaris-generaal van Binnenlandse Zaken, J. Kan, die Ruijs jarenlang bijstond, slaagde Ruijs bij formaties omdat hij soepel was. Er viel met hem te praten. Het ging hem niet om de personen, maar om de zaak. Als de ene persoon niet wilde of niet kon, dan nam hij een ander.⁷² En hoewel Oud gelijk heeft dat Nolens zeker in de eerste jaren een belangrijk man achter de schermen was, zou Ruijs al snel zijn eigen plan trekken.

Zijn Limburgse gouverneurschap liet Ruijs zonder probleem weer vallen. Los van alle vrome woorden over 'plicht' en 'opdracht', lijkt het bij de persoon Ruijs te passen dat hij deze gelegenheid om terug te keren naar Den Haag met beide handen aangreep. Hij koos voor zichzelf, voor wat hij zelf graag wilde. Bewust of onbewust maakte Ruijs zich zo los van zijn vereerde, maar veeleisende vader. Volgens de latere deken van Maastricht, monseigneur Wouters, was de oude Ruijs 'niet tevreden' dat Charles minister-president werd. Wouters stelde in een later interview dat hij als bemiddelaar was opgetreden tussen de oude en de jonge Ruijs op Wolfrath, waar Gustave herstelde van zijn ziekte.⁷³

Voor Ruijs was het minister-presidentschap het perfecte excuus om op een respectabele manier af te komen van dat opgedrongen gouverneurschap. Een overstap naar het minister-presidentschap viel te rechtvaardigen, een ministerschap was dat niet geweest.⁷⁴ Hoewel Ruijs nog jaren zou blijven zeggen dat het opgeven van het gouverneurschap een opoffering was geweest, liet hij de Limburgse politiek zonder spijt achter zich. Even snel als hij in het gouverneurshuis was aangekomen, was hij er weer vertrokken. Ruijs was blij dat hij deze kans kreeg en had geen enkele moeite de knoop door te hakken. Het was zonder enige twijfel het belangrijkste besluit in zijn leven, niet alleen politiek, maar ook persoonlijk. Ruijs maakte zich nu definitief los van Maastricht, van Limburg en van zijn dominante vader. Niet langer was hij de zoon van, de opvolger van, de 'jonge Ruijs'. Hij was nu minister-president Ruijs. Eindelijk was Ruijs zijn eigen man.

De komst van de keizer en de revolutie van Troelstra

Een kabinet geleid door een katholiek: geen revolutie misschien, maar voor de katholieke Nederlanders was het wel degelijk de voltooiing van een lange emancipatoire weg. In hun kring was de tevredenheid dan ook groot. Ook de christelijk-historischen waren blij. Ze waren voor het eerst formeel in een kabinet vertegenwoordigd en dan ook nog met de belangrijke onderwijspost.¹ Van de regeringspartijen waren alleen de antirevolutionairen wat minder enthousiast. Slechts de aanwezigheid van Heemskerk en Idenburg in het kabinet en de steun van Colijn daarbuiten, gaven hun enig vertrouwen in de onderneming. Dat gold nadrukkelijk niet voor Abraham Kuyper. 'Boven de nok van dit kabinet waait de pauselijke wimpel,' schreef hij in *De Standaard*.²

In zijn biografie van koningin Wilhelmina schrijft Fasseur dat het enthousiasme zich beperkte tot katholieke kring. Zo begon het misschien, maar Wilhelmina ging snel om, wat een compliment mag heten voor de communicatieve vaardigheden van Ruijs. Ze kon het eind september al goed met hem vinden, stelt de historicus vast. Zoals Fasseur het nogal cru formuleert: 'Al was hij dan Limburger en katholiek, hij maakte een gunstige indruk.'³ Het hielp dat Gustave Ruijs een goede herinnering had nagelaten. 'Ruijs is werkelijk net zijn vader en heeft zich deze dagen al aardig ontwikkeld,' schreef Wilhelmina aan haar moeder, 'hij gaat meer Nederlands denken en voelen, ik bedoel, zoals wij in het hart des lands plegen te doen.'⁴ Het geeft aardig weer hoe de elite aankeek tegen zuidelijke katholieken. Zelfs als de koningin complimenteus probeerde te zijn, klonk ze neerbuigend.

Vergeleken met oude rotten als Röell, Pierson, Kuyper, De Meester, Heemskerk en Cort van der Linden, premiers oud in jaren en rijk in ervaring, was Ruijs met zijn 44 jaren een jonkie.⁵ Voor velen was het aantreden van Ruijs echter een plezierige verrassing. Dat vond de meest prominente parlementair redacteur van die jaren, Doe Hans van De

40
Telegraaf, maar toch leek hem het kabinet-Ruijs 'een on-Hollands waagstuk'.⁶ Dat was het zeker, maar Ruijs begon op 9 september 1918 vol zelfvertrouwen aan zijn nieuwe baan.

Tijd voor champagne was er niet, als die gedachte al was opgekomen bij de voorzitter van Sobriëtas. De derde dinsdag van september naderde, het kabinet moest met spoed een troonrede opstellen. Gezien het late tijdstip waarop het kabinet aantrad, lag de begroting voor 1919 grotendeels vast. Dat kwam door de erfenis van de oorlogsjaren: een veelheid aan crisisschulden waarvoor geen dekking was. Ook sommige andere uitgaven waren onontkoombaar. De gelijkstelling van de financiering van het openbaar en bijzonder onderwijs zou extra geld gaan kosten. Een aantal onder Talma aangenomen sociale wetten moest nog worden uitgevoerd.

Op 10 september 1918 kwam de ministerraad voor het eerst bijeen. Ruijs werd door zijn collega's gekozen tot 'tijdelijk voorzitter', zoals de leider van het kabinet werd genoemd voordat de functie van minister-president officieel werd ingesteld.⁷ Heemskerk werd ondervoorzitter, König secretaris.⁸ Ruijs bestendigde de trend naar een sterker premierschap. Tijdens de oorlog was de coördinerende rol van de minister-president sterk gegroeid: de overheid was uitgedijd en het beleid raakte vaak aan verschillende departementen. In zijn proefschrift uit 1917 had Van Raalte betoogd dat het een fictie was te doen alsof Nederland geen minister-president had.⁹ In de Tweede Kamer had Troelstra in maart 1918 gepleit voor een minister-president die zich geheel op zijn coördinerende taak kon richten.¹⁰ Dat was voorlopig een brug te ver, maar Ruijs zou wel doorgaan op de weg die Cort van der Linden was ingeslagen en die Troelstra aanmoedigde. Van zijn voorganger nam Ruijs de onderlinge afspraak over dat beleid dat tot interne tegenstellingen kon leiden, altijd in de ministerraad zou worden besproken.

Op de agenda van die eerste vergadering stond verder de vraag wat er precies in de troonrede moest staan. Voor zover daarover nog geen overeenstemming bestond, kregen de ministers tot de volgende dag twaalf uur 's middags de tijd materiaal in te leveren.¹¹ Het leverde weinig nieuwe inzichten op, en die woensdag 11 september kon Ruijs een 'ontwerptroonrede' aan de ministerraad voorleggen. Iedereen kon ermee leven. Het is niet duidelijk in hoeverre Nolens aan het ontwerp heeft meegeschreven. In het Archief-Nolens ligt een door Ruijs geschreven concept, met aantekeningen van Nolens. In een later stadium maakte Nolens een eigen versie, deels met de tekst van Ruijs.¹² Het eindproduct lijkt in belangrijke mate een gezamenlijke onderneming te zijn geweest van Nolens en Ruijs. Dat is niet verwonderlijk, aangezien Ruijs halsoverkop in

de landelijke politiek was gestort en de programmatische punten toch al vastlagen. Hoewel Aalberse niet in de ministerraad wilde verschijnen totdat hij officieel was geïnstalleerd, gaf hij op verzoek van Ruijs commentaar op het concept. Hij vond de sociale paragraaf te mager en veranderde het een en ander aan de formulering.¹³ Ruijs vroeg Aalberse vast een nota op te stellen, zodat diens wetsvoorstellen snel aan de orde konden komen.

Op 19 september maakte Ruijs in de Eerste Kamer zijn debuut als minister-president. In de toelichting op de regeringsverklaring en de twee dagen tevoren uitgesproken troonrede, verdedigde Ruijs het voornemen het vrouwenkiesrecht voorlopig niet in te voeren.¹⁴ De regering had andere prioriteiten, stelde Ruijs, waaronder het bewaren van de neutraliteit, de crisismaatregelen, sociale wetgeving en de Onderwijswet. Voor Tweede Kamerlid Marchant was deze uitspraak over het vrouwenkiesrecht aanleiding daartoe in oktober een initiatiefvoorstel in te dienen.¹⁵ Gegeven Ruijs' nadrukkelijk temperen van de prioriteit voor dit onderwerp, leek de kans op aanvaarding gering. De naweeën van de oorlog eisten voorsnog alle aandacht op. Armoede, honger en werkloosheid bepaalden de stemming in het land, en die was grimmig. De nog steeds voortdurende mobilisatie leidde tot verveelde soldaten en veel ergernis. Verder moest Nederland zich voorbereiden op lastige vredesonderhandelingen, waarbij de neutraliteit eerder een probleem was dan een aanbeveling.

Aalberse en De Visser wachtten ondertussen nog steeds op hun benoeming. Het instellingsbesluit van hun nieuwe departementen moest eerst nog beoordeeld worden door de Raad van State, wat langer duurde dan men had gedacht. Pas op 25 september 1918 was de zaak rond en hadden de kandidaat-ministers een departement. Een dag later werden beide heren op Het Loo beëdigd. Aalberse bleef voor het souper. De zoon van de middenstander bleek het goed te kunnen vinden met koningin Wilhelmina. Hij genoot van de persoonlijke aandacht. Zo begon een soort *back channel* van Aalberse met Wilhelmina, die in hem iemand zag die voeling had met wat leefde onder het volk. Aalberse liet het zich graag aanleunen en werd een graag geziene gast op het paleis.

Voorlopig was Aalberses ministerie ondergebracht in het gebouw van Waterstaat. Hij moest alles van de grond af aan opbouwen. Cruciaal was de benoeming van een secretaris-generaal. Aalberse wist dat en trok zich weinig aan van de adviezen van collega's of van de pikorde in de Haagse departementen. Hij koos voor A. Scholtens, die de rechterhand was geweest van minister Talsma. Volgens Gribling ging hij daarmee in tegen het advies van Ruijs. Net als minister Heemskerk had Ruijs een voor-

keur voor de chef van de afdeling Volksgezondheid, want de premier had vastgesteld dat er onder de secretarissen-generaal 'geen enkele was van rechts'. Aalberse drukte echter zijn eigen keuze door.¹⁶ Hij zou er geen spijt van krijgen, want Scholtens werd de belangrijkste man voor de Nederlandse sociale wetgeving tot aan de Tweede Wereldoorlog.

Met deze installaties en de late benoeming van Naudin ten Cate tot minister van Marine was het kabinet compleet. Op de officiële foto zijn elf heren te zien, de meeste van hen voorzien van martiale snorren en hoge boorden, zittend rond de tafel in de donkere werkkamer in het ministerie van Justitie waar de ministerraad in die tijd bijeenkwam. Een aantal ministers had ruime ervaring met het parlement, hetzij als minister – zoals Heemskerk en Idenburg – hetzij als Kamerlid, zoals Ruijs, De Visser en Aalberse. Anderen, onder wie De Vries, Van Karnebeek, Alting van Geusau en Naudin ten Cate, waren nieuwkomers. Ze begonnen vol vertrouwen, maar zoals Oud opmerkt, het overleven van het kabinet was steeds onzeker.¹⁷

DUITSE KEIZER AAN DE GRENS

Het kabinet werd in november 1918 geconfronteerd met twee grote crises: de komst van de Duitse keizer en de 'revolutiepoging' van Troelstra. Ook al vielen beide gebeurtenissen vrijwel samen, de komst van de ongenode gast kan beschouwd worden als een min of meer opzichzelfstaande gebeurtenis. Op zaterdag 9 november meldden de ochtendkranten dat in Berlijn het gerucht ging dat de keizer was afgetreden. Die avond kwam de officiële bevestiging. Niet lang daarna werd vanaf het balkon van de Rijksdag de Duitse republiek uitgeroepen. In Nederland volgde men dit alles op gepaste afstand, hoogstens wat zenuwachtig over de revolutionaire sfeer bij de oosterburen. De keizer verbleef op dat moment in het Duitse hoofdkwartier in België, in Spa.

De volgende ochtend, op zondag 10 november 1918, was sprake van ongewone activiteit aan de Nederlands-Belgische grens bij Eysden, ten zuiden van Maastricht. Om zes uur dienden zich bij de grenswacht negen auto's aan met daarin de Duitse keizer Wilhelm II en zijn gevolg. De soldaat van dienst hield zich keurig aan de regels en liet het gezelschap niet binnen, ook niet toen een medewerker van de keizer vertelde dat de Nederlandse regering van diens komst op de hoogte was.¹⁸ De soldaat waarschuwde majoor Van Deyl, de garnizoenscommandant van Maastricht, die niet veel later in Eysden aankwam. Van Deyl liep naar de wachtende keizer, converseerde wat en liep vervolgens met het hele

gezelschap de Nederlandse grens over, naar het station van Eysden. Daar arriveerde om tien over acht een keizerlijke trein, die sinds vrijdag gereed had gestaan in Bressoux, vlakbij Luik. De keizer ging aan boord en zette zich aan het ontbijt. Een tweede trein arriveerde, waarin men de kroonprins had vermoed, maar die had het laten afweten.¹⁹

Dat de keizer die ochtend aan de grens stond, was niet voor iedereen een verrassing. Rond drie uur de voorafgaande nacht was de Duitse gezant F. Rosen in Den Haag op de hoogte gesteld van de aanstaande komst van de keizer. De hoogste Nederlandse vertegenwoordiger in het bezette Brussel, minister-resident M. van Vollenhoven, had de avond tevoren, om halfacht, een koeriersbericht gestuurd naar minister Van Karnebeek waarin stond dat de keizer de koningin op de hoogte wilde stellen van zijn plannen.²⁰ Hoe laat dit bericht in Den Haag arriveerde, is niet bekend. Verder meldde Van Vollenhoven dat hij vanuit Brussel iemand per automobiel naar Eysden had gestuurd met de opdracht 'de grenswacht de order te geven Duitse auto's door te laten'. In zijn uitgebreide analyse concludeert de historicus Scheffer dat Van Vollenhoven ook een koeriersbericht direct aan de koningin had gestuurd.²¹

Die zondagochtend waren dus minstens twee mensen in Den Haag op de hoogte van wat er stond te gebeuren: minister Van Karnebeek en gezant Rosen. Minister-president Ruijs wist van niets. Volgens Rosen was Van Karnebeek al voor acht uur bij Wilhelmina langsgegaan met het nieuws. Waarom hij naliet zijn minister-president op de hoogte te stellen, blijft onduidelijk. Ruijs hoorde er pas van toen hij op zondagochtend werd 'opgeschrikt' door een telegram uit Maastricht, zoals Aalberse het een dag later formuleerde.²² Ruijs liet secretaris-generaal Kan, zijn hoogste ambtenaar, van de tennisbaan halen. Kan lijkt van niets geweten te hebben.²³

Ruijs was allesbehalve gelukkig met majoor Van Deyl. Door samen met de keizer op te lopen naar het station van Eysden had Van Deyl de keizer de facto toegelaten, waardoor de situatie fundamenteel anders was dan wanneer de keizer daarom had verzocht. Nu hij officieel was toegelaten, had hij recht op de behandeling die iedere asielzoeker toekwam. Op het rapport van Van Deyl tekende Ruijs naast de betreffende passage aan: 't ware beter geweest dit na te laten! R.'²⁴ Deze situatie had wel zijn voordelen: de minister-president hoefde nu geen besluit meer te nemen; de komst van de keizer was een fait accompli. In de loop van de zondagochtend hoorde ook SDAP-leider Troelstra van diens komst. Hij was gebeld door iemand van het Duits gezantschap, die wilde weten wat de houding van de socialisten zou zijn. Welkom, wel meteen internen, had Troelstra geantwoord.

Volgens gezant Rosen, geciteerd door Scheffer, zou Wilhelmina paleis Het Loo als verblijfplaats hebben aangeboden. Dat leek Van Karnebeek en Rosen om voor de hand liggende redenen een bijzonder slecht plan. Huis ten Bosch werd geopperd en afgewezen omdat het te dicht bij de Haagse politiek lag. Scheffer schrijft dat Van Karnebeek suggereerde aan graaf Van Aldenburg Bentinck te Amerongen onderdak te vragen voor de keizer.²⁵ Na spoedoverleg met Heemskerk, De Vries en Kan zou de commissaris van de Koningin in Utrecht, F. van Lynden van Sandenburg, op pad zijn gestuurd zijn om Bentinck over te halen. Diens voorwaarden waren dat het verzoek in termen van staatsbelang zou worden geformuleerd, dat het verblijf niet lang zou duren en dat hij een dag voorbereiding kreeg. Op 11 november arriveerde de keizer bij kasteel Amerongen.

Dat keizer Wilhelm naar Nederland kwam op uitnodiging of met voorkennis van koningin Wilhelmina of van de regering, is nooit onomstotelijk aangetoond. Zeker is dat Wilhelmina en de keizer op goede voet verkeerden: haar adjudant in buitengewone dienst generaal J. van Heutsz had net een paar dagen tevoren Spa bezocht. Volgens Fasseur leek dit niet alleen toevallig, maar wás het dat ook.²⁶ Dat gold volgens Fasseur ook voor het 'beleefdheidsbezoek' dat gezant Rosen op 5 november aan Wilhelmina bracht. Fasseur acht elke voorwetenschap van koningin Wilhelmina onwaarschijnlijk.²⁷ Scheffer is hierover sceptisch: volgens hem was er in Spa uitgebreid gesproken over een uitwijken naar Nederland en toen Rosen Wilhelmina bezocht, wist hij net zo goed als zij dat dit zowat de enige optie was die de keizer nog restte.²⁸ Ruijs zou in alle toonaarden en met toenemende irritatie blijven ontkennen dat de regering voorkennis had gehad of bij de uitvoering betrokken was geweest. Hij deed dat nog eens in de Tweede Kamer op 10 december 1918: 'Alle verhalen en veronderstellingen in andere richting behoren tot het rijk der fabelen.'²⁹

De Duitse keizer was nu een Nederlands probleem. Hem doorsturen was geen optie, want geen enkel ander land wilde de keizer hebben. De geallieerden hadden zo hun bedenkingen over de manier waarop hij was ontvangen. Ze wilden uitlevering. Officieel tenminste, want voor veel landen was dit niet meer dan een oproep die de vox populi verwoordde. De Britse premier David Lloyd George voerde campagne op het thema 'hang the kaiser', maar vond het waarschijnlijk prima dat de keizer in Nederland zat opgeborgen. Niettemin had de Nederlandse diplomatie er behoorlijk last van: niet alleen had Nederland zich met zijn neutrale positie aan de oorlog 'onttrokken', het bood nu de perfide keizer onderdak en bescherming. Op 29 november 1918 tekende Wilhelm officieel

de troonsafstand die hij mondeling had gedaan voordat hij in Nederland aankwam. Rond die tijd liet graaf Bentinck weten dat de paar dagen die hij had toegezegd nu wel voorbij waren. Zoals de graaf vermoed zal hebben, was de beperkte tijdsduur een loze belofte geweest. Het zou nog bijna twee jaar duren voordat de ex-keizer in Huis Doorn onderdak vond.

DE HARSKAMP EN HET ONTSLAG VAN GENERAAL SNIJDERS

Het keizersdrama ontrolde zich tegen een achtergrond van binnenlandse onrust, meestal bondig samengevat onder de misleidende noemer 'de revolutiepoging van Troelstra'. Er was namelijk veel meer aan de hand, de problemen zouden het uiterste vergen van de onervaren regering. Alles wat zich in oktober en november 1918 afspeelde, had direct of indirect te maken met het einde van de oorlog. Sommige problemen hadden echter een lange voorgeschiedenis, zoals de omstrede rol van opperbevelhebber generaal Snijders. Bij de formatie-Ruijs had toenmalig minister De Jonge al gewaarschuwd voor een conflict met Snijders over de mate waarin de civiele autoriteiten gezag hadden over de krijgsmacht. De confrontatie liet niet lang op zich wachten. Toen het kabinet de opperbevelhebber onder de ministers van Oorlog en van Marine plaatste voor alle beslissingen die niet direct met het slagveld hadden te maken, protesteerde Snijders. Hij eiste dat de toestand zou worden hersteld zoals die gold onder Cort van der Linden.

Het kabinet had daarvoor nog geen oplossing gevonden toen het risico acuut werd dat Nederland alsnog de oorlog ingezogen zou worden. Op 22 oktober zag de situatie er zo dreigend uit dat Snijders verzocht 48.000 man extra te mogen mobiliseren om de grenzen te beschermen. Daarvoor moesten periodieke verloven worden ingetrokken. De ministerraad wist dat het een onpopulaire beslissing zou zijn; de jarenlange mobilisatie drukte zwaar. Niettemin ging de raad ermee akkoord en lichtte op 23 oktober de Tweede Kamer hierover in.³⁰ Vervolgens verklaarde Snijders doodleuk dat de mobilisatie toch niet nodig was. Uiteraard waren de ministers daar niet erg gelukkig mee, maar ze draaiden het besluit de verloven in te trekken niet terug. Ongenoegen daarover leidde op 26 oktober tot ongeregeldheden in de Harskamp, een militair complex op de Veluwe. Soldaten sloegen aan het muiten, bekogelden officieren met stenen en staken barakken in brand. Hoewel bij de dienstplichtigen geen sprake was van revolutionaire motieven, sloeg de autoriteiten de schrik om het hart.

De zaak was snel weer onder controle, waarna Snijders op 27 oktober aan twee generaals en een kolonel opdracht gaf een onderzoek te doen naar de oorzaken van de onrust. Op 2 november concludeerden deze onderzoekers dat er geen sprake was geweest van een gewapende opstand: de onlusten waren te wijten aan het ontbreken van discipline en leiderschapskwaliteiten bij de verantwoordelijke lagere officieren. Voor de ministerraad waren de relletjes echter aanleiding om op 1 november een eigen commissie in te stellen met een veel bredere opdracht: een onderzoek in te stellen naar de toestand van het leger in zijn algemeenheid. In deze commissie zouden ook niet-militairen komen te zitten, en als klap op de vuurpijl werd ex-minister De Jonge aangezocht als voorzitter. Dit besluit kon Snijders alleen maar opvatten als een provocatie, en misschien was het zo ook bedoeld. Hij dreigde af te treden als de opdracht aan De Jonge niet onmiddellijk zou worden ingetrokken.

Inmiddels waren op 5 november in de Tweede Kamer interpellaties begonnen over het oorlogsbeleid. In een debat met Ruijs eiste Troelstra het ontslag van Snijders, en als dat er niet kwam, het ontslag van de regering.³¹ In antwoord daarop had Ruijs verzekerd dat wat hem betrof 'de regering en niet de militaire autoriteit de politieke leiding' had. Hij suggereerde zelfs dat vier jaar mobilisatie 'oorzaak kan worden dat onverstandige, mag ik het zo zeggen: niet-evenwichtige legeraanvoerders zouden vergeten dat zij slechts instrumenten zijn in de handen van de regering, die in ons land verantwoordelijk is aan de volksvertegenwoordiging'. Toen Marchant interrompeerde dat de regering dat zo'n vier jaar had vergeten, herinnerde Ruijs hem eraan dat hij er pas acht weken zat.

Na Ruijs sprak minister Alting von Geusau volgens een bekend patroon: geen zorg, het leger is betrouwbaar. Het is waar dat er ontevreden manschappen zijn, maar dat komt omdat de gemiddelde Nederlander weinig voelt voor de dienstplicht en de mobilisatie wel erg lang duurt. De officieren zijn goed en hun werk wordt miskend.³² Tegen de tijd dat daarover in de Kamer gemor ontstond, verdaagde de voorzitter de vergadering. Met zijn rede had Troelstra de zaak op scherp gezet. Er moest iets gebeuren, maar de ministers wilden niet de schijn wekken voor Troelstra te buigen.

Ze hadden weinig keuze. Volgens het dagboek van Aalberse kwam die dag 'een lelijke brief' binnen van Snijders over de regeringscommissie. De ministerraad antwoordde ferm, in de woorden van Aalberse: 'Brief intrekken of ontslag nemen.' De ministers spraken die avond af dat Alting von Geusau de volgende dag in de Kamer 'een frisse rede' zou houden over hervormingen.³³ De volgende ochtend stond dezelfde minister achter het spreekgestoelte, maar nu hield hij een heel ander

betoog. Von Geusau betreurde het dat veel officieren niet tegen hun taak waren opgewassen, dat ze onvoldoende meeleeften met hun troepen, en dat er van hogerhand geen voeling was met de eisen die een moderne krijgsmacht stelde. Hij beloofde de Kamer een reorganisatie van leger en officierskorps ter hand te zullen nemen. De minister stelde onomwonden dat deze veranderingen niet zouden kunnen plaatsvinden onder de leiding van generaal Snijders, die, zei Von Geusau, 'als mens en als militair er niet in is geslaagd de geest van de nieuwere tijd te vatten'. Hij had dat gemeld aan Snijders en die had daarop per direct een verzoek om ontslag ingediend.³⁴ Uiteraard toonde Troelstra zich buitengewoon tevreden dat de regering nu eindelijk tot het inzicht was gekomen dat hervormingen hard nodig waren. Hij kondigde aan niet de vertrouwenskwestie te zullen stellen.³⁵

TROELSTRA PREEKT DE REVOLUTIE

Troelstra blaakte van zelfvertrouwen. Hij zag het vertrek van Snijders als een succes voor de socialisten dat paste in de opwindende ontwikkelingen die zich sinds een paar dagen in Duitsland afspeelden. Op 2 november 1918 was de in Kiel gelegeerde marine aan het muiten geslagen, wat overal in Duitsland tot revolutionaire onrust had geleid. In München en in andere Duitse steden hadden raden van soldaten en arbeiders de macht overgenomen. De relletjes in de Harskamp hadden sommige socialisten de indruk gegeven dat ook in Nederland het klimaat rijp was voor revolutie, dat de regerende klasse niet kon rekenen op de krijgsmacht.

Op de avond van de muiterij in Kiel had partijleider Troelstra tijdens een vergadering van het partijbestuur van de SDAP zijn twijfels geuit of het socialistische programma wel viel te verwezenlijken met democratische middelen. Werde het niet tijd voor een revolutie in Nederland? Voor die visie vond hij weinig steun. Een dag later vergaderden het partijbestuur, het bestuur van de nvv en de Bond van Arbeiderscoöperaties. Het resultaat van hun bijeenkomst was een manifest van Troelstra's hand dat op 4 november verscheen. Het zou op 23 en 24 november tijdens een SDAP-congres besproken worden.³⁶ Toen Troelstra een dag later zijn eis dat Snijders werd ontslagen zag ingewilligd, werd de SDAP-leider overmoedig.

Van zijn kant was het kabinet op zijn qui-vive. In de ministerraad van vrijdag 8 november bracht minister Heemskerk van Justitie de mogelijkheid van onrust ter sprake. Overwogen werd het communistische Kamerlid Wijnkoop onder toezicht te stellen. Op zaterdagmiddag 9

november waren de verantwoordelijke ministers bijeengekomen om te vergaderen over mogelijke veiligheidsmaatregelen. Die dag waren in Rotterdam de liberale burgemeester Zimmerman en een aantal werkgevers zo zenuwachtig geworden dat ze lieten weten zich bij voorbaat neer te leggen bij een mogelijke revolutie. Ze wilden het gesprek aangaan met vakbondsleiders. De regering, die hiervan door afgeluisterde telefoons op de hoogte was, sloeg het met stijgende verontrusting gade.³⁷ Die avond overlegde Ruijs met de leiders van de vrijzinnig-liberalen over de handhaving van de orde, mede naar aanleiding van de paniek in Rotterdam. De volgende avond, zondag 10 november, gebruikte Ruijs de bevoegdheid die hij van zijn collega's had gekregen om, als dat nuttig was teneinde de spanning te verminderen, een gedeeltelijke demobilisatie aan te kondigen. Het werd met aanplakbiljetten bekendgemaakt.

Troelstra had zondagochtend overleg gepleegd met zijn partijgenoten. De komst van de keizer en het uitroepen van de republiek in Duitsland versterkten zijn gevoel dat alles mogelijk was. Voor die avond riep Troelstra in Rotterdam een vergadering bijeen van de partijtop en de vakbeweging. De SDAP-leider had een ontwerpmanifest opgesteld met de aanhef: 'Aan het Nederlandsche volk – medeburgers – De revolutie is onze grenzen genaderd.' In een tweede versie riep hij eenieder op zich gereed te houden 'voor het werk dat ook in Nederland de socialistische arbeidersklasse wacht'.³⁸

Ter vergadering merkten koelere geesten op dat er eigenlijk nergens sprake was van agitatie, zelfs niet in Rotterdam, waar ze bijeen waren. Er was gereede twijfel of het leger wel de kant van de arbeidersbeweging zou kiezen, zoals Troelstra in de Kamer had gesuggereerd. In elk geval wilde de meerderheid niet verder gaan dan een stevig actieplan en het vervroegen van het al uitgeschreven congres van de SDAP en NVV. Troelstra hield zijn revolutionaire stuk op zak, maar weigerde mee te werken aan een ander manifest. Hij vertrok naar zijn hotel, volgens Kamerlid Vliegen verongelijkt en 'onhandelbaar'.³⁹

De volgende dag, 11 november 1918, werd de wapenstilstand afgekondigd die een einde maakte aan de oorlog. Mensen gingen de straat op om feest te vieren, voor de meeste stond revolutie niet op de agenda. Troelstra was in Rotterdam gebleven en raakte geïnspireerd door een commentaar in *de Nieuwe Rotterdamsche Courant* dat begrip leek te hebben voor de arbeiderseisen. In de opwindende van die dag besloot Troelstra naar een lokale bijeenkomst van socialisten te gaan, waar hij een gloedvolle rede afstak, meegesleept door het moment en de stampvolle enthousiaste zaal. De inhoud strookte bepaald niet met wat de avond tevoren was afgesproken: het was nu revolutie voor en revolutie na. Troelstra

werd luid toegejuicht, maar na afloop ging iedereen keurig naar huis. Dat gold ook voor de uitgeputte Troelstra. Hij moest de volgende dag in de Tweede Kamer spreken over de begroting van het departement van Oorlog. De mensen die hem in Rotterdam hadden gehoord, verwachtten dat hij daar de revolutie zou aankondigen.

Ondertussen had Ruijs het hoofd koel gehouden. Hij was niet ingegaan op suggesties van de liberalen om alsnog socialisten in de regering op te nemen.⁴⁰ Wel hadden de autoriteiten, deels wel en deels niet geïnstrueerd door Den Haag, alvast maatregelen genomen. Ze stuurden troepen naar de grote steden; belangrijke gebouwen en nutsvoorzieningen werden bewaakt. Er werden gewapende burgerwachten en een Bijzondere Vrijwillige Landstorm georganiseerd om zo nodig de orde te bewaren. Op de achtergrond had Nolens overlegd met katholieke vakbondsleiders. In de loop van het weekend was duidelijk geworden dat katholieke arbeiders in geval van onrust de regering zouden steunen. Er was een georganiseerde tegenactie op gang gekomen, met pamfletten en betogingen. Het geheel was indrukwekkend genoeg om later bij sommigen – zoals de snel opgewonden Aalberse – het idee te laten postvatten dat Nederland zijn behoud had te danken aan de katholieke arbeiders.

Op dinsdag 12 november sprak Ruijs in de Kamer, in een debat dat oorspronkelijk alleen over militaire zaken zou gaan en waarvoor aanvankelijk slechts Von Geusau was uitgenodigd. Negen van de elf ministers waren echter aanwezig, wat de belofte inhield van een belangrijke regeringsverklaring. In de ministerraad van maandag was afgesproken dat de premier een verklaring zou afleggen. Hij kondigde aan dat het broodrantsoen werd verhoogd van 200 naar 280 gram en toonde zich optimistisch over de aanvoer van levensmiddelen.⁴¹ De hoogste prioriteit had echter de handhaving van de orde. Wie langs illegale weg iets wilde bereiken, zou de regering tegenover zich vinden, zei Ruijs. 'De regering wijkt niet.' Verder stelde Ruijs dat 'een regeerder rustig moet zijn en rustig schijnen beide'. 'De feiten in de wereldgeschiedenis, groot en klein, volgen elkander zo op dat hij, die het niet door hem begeerde ambt bekleedt aan 's lands zaken leiding te moeten geven, zich moet beijveren rustig te zijn, en, ik herhaal de indruk moet maken rustig te zijn.' Hij vroeg de klager die vond dat hij 'een zigzagpolitiek' voerde wat die stuurman aan wal dan zou doen. Het was een rede waarin Ruijs leek te zeggen dat hij op zijn post zat, een post die 'niet door hem begeerd' werd en dat hij, eenmaal daar, boven alles rustig moest 'schijnen'.⁴² Met dit betoog, dat niet anders betiteld kan worden als warrig, straalde Ruijs nou niet direct het vertrouwen uit dat hij wilde oproepen. De tekst was de dag tevoren opgesteld, nog voor de rede van Troelstra in Rotterdam. Mogelijk

was er de ochtend van 12 november nog aan geschaafd door de opstellers Heemskerk, De Vries, Aalberse en Kan. Een directe reactie op wat Troelstra had gezegd, was het zeker niet.

De SDAP-leider interpreteerde wat Ruijs zei echter als een antwoord op zijn rede in Rotterdam. Dat inspireerde hem. Troelstra sprak in de Kamer urenlang en gedreven, beginnend met het verwerpen van tachtig gram extra brood als antwoord op de onrust en eindigend met de vaststelling dat het de regering aan 'de zedelijke kracht en het politieke staatkundige recht' ontbrak om aan het bewind te blijven. Hij predikte revolutie, zij het – zoals Scheffer stelt – een niet-bloedige.⁴³ Het was geen onverdeeld succes: een aantal leden van zijn eigen fractie liet meteen weten het niet met Troelstra eens te zijn, wat de angel haalde uit de dreiging en zijn stelling dat de 'verenigde arbeiders' nu beslisten, absurd maakte. Niet eens de 22 zetels in de Tweede Kamer waren verenigd. Als revolutiepoging stelde het niet veel voor. Maar het was een optreden dat Troelstra's erfenis blijvend zou bezoedelen en de SDAP nog decennia lang last zou bezorgen.

Na dit Kamerdebat was het kabinet direct bijeengekomen. Volgens Aalberse zou met name minister Heemskerk concessies hebben willen doen: een referendum, vrouwenkiesrecht en spoedige Kamerontbinding. Heemskerks zenuwachtigheid zou ook Ruijs onzeker en aarzelend hebben gemaakt. Volgens Aalberse had hijzelf zich fel verzet tegen welke concessies dan ook.⁴⁴ Notulen van de ministerraad waren in deze jaren niet meer dan besluitenlijsten. Dat maakt het lastig op basis van zijn eigen dagboeken Aalberses heldhaftigheid en de rol van de anderen goed in te schatten. Scheffer heeft niet kunnen vaststellen dat ministers zenuwachtig waren en tot vergaande compromissen bereid.⁴⁵ Troelstra's revolutietoespraak in de Tweede Kamer ten spijt, leek de dreiging die het weekend had beheerst juist enigszins te zijn weggeëbd.

De dag na Troelstra's rede schreef *De Telegraaf* dat het kabinet-Ruijs 'diende te worden vervangen'. Het commentaar vormde de inleiding van een verhaal van de hand van parlementair verslaggever Doe Hans over wat er zich op 12 november in de Kamer had afgespeeld. *De Telegraaf* vond de verklaring van Ruijs onvoldoende, vol met algemeenheden. Nederland was niet gebaat bij 'redding in holle frasen, nog minder in geweld'.⁴⁶ Ruijs liet Hans weten ontstemd te zijn over deze aanval op de regering. De journalist antwoordde met een briefje dat hij dat deel niet had geschreven; het droeg immers niet het driehoekje dat steeds bij zijn artikelen stond.⁴⁷

Op 14 november deed *De Telegraaf* er een schepje bovenop: Ruijs had onmiddellijk moeten wijken voor de gerechtvaardigde eisen van de

arbeiders en zou alsnog moeten verdwijnen. Zou hij dat niet doen, dan zou een van twee mogelijke rampen dreigen: 'de ramp van het geweld' of 'de ramp van Troelstra's Duitse soevereiniteit'.⁴⁸ Ruijs ontstak in woede en riep Hans bij zich. Na afloop van dat bezoek had Hans een telefoongesprek met een van zijn bureauredacteuren, dat werd afgeluisterd door de Generale Staf III, de inlichtingendienst, die het verslag ervan later aan Ruijs stuurde. Hans beklagde zich bij zijn redactie. Hij vond het onverstandig dat de krant zich tegen de regering keerde en Troelstra de hand boven het hoofd hield.⁴⁹ Wat *De Telegraaf* motiveerde, is hier minder belangrijk dan de vaststelling dat Ruijs zich buitengewoon opwond over deze ondermijning van zijn positie en dat Hans, een journalist die Ruijs altijd vriendelijk gezind zou zijn, niet wist wat er op zijn krant gebeurde. En dat er werd afgeluisterd.

Inmiddels had Ruijs op 13 november in de Kamer medegedeeld dat het vrouwenkiesrecht overwogen werd. Hij beloofde dat de initiatiefwet-Marchant snel in behandeling zou worden genomen.⁵⁰ Volgens Aalberse was dit in strijd met de afspraken.⁵¹ In het regeerakkoord was immers onomwonden uitgesproken dat vrouwenkiesrecht niet zou worden voorgesteld door het kabinet en Ruijs had dat indertijd in de Eerste Kamer nog eens onderstreept. Daarom had Marchant juist die initiatiefwet ingediend. Onduidelijk blijft wat precies Ruijs motiveerde deze toezegging te doen. Zoals Aalberse vreesde, bracht *Het Volk* het nieuws als een concessie van de regering.⁵²

In die hectische weken vond zowat iedere dag een vergadering van de ministerraad plaats, soms meerdere op een dag. Op 14 november praatten de ministers na over het bezoek dat Heemskerk en Ruijs aan de koningin hadden gebracht. Wilhelmina wilde nog diezelfde dag een proclamatie laten uitgaan, waarvan de ministers de tekst moesten vaststellen. Eigenlijk waren de twee bezoekers al akkoord gegaan met haar plan, maar hun collega's bleken er minder enthousiast over. Aalberse vond zo'n proclamatie niet verstandig: hij was 'woest tegen'. Volgens hem was het een zwaktebod, dat de schijn wekte dat het kabinet de koningin als noodmiddel gebruikte. Het was moreel onjuist. Althans, hij vond het 'onridderlijk' dat het kabinet niet de klappen opving.⁵³

De anderen waren het daar min of meer mee eens. Om hun toezegging terug te draaien, stuurden ze Aalberse naar de koningin, samen met Idenburg. De heren haalden Wilhelmina over tot uitstel en tot aanpassing van de tekst die secretaris-generaal Kan voor haar had geschreven. Die avond werd in de ministerraad het vervolg besproken en kreeg Aalberse alle lof toegezwaaaid. In een rustiger sfeer werd er nu gepraat over sociale hervormingen. De minister van Arbeid maakte gebruik van het

momentum door het kabinet te committeren aan het doorzetten daarvan. Het waren glorie dagen voor Aalberse.⁵⁴

Zondagochtend 17 november werd Ruijs ontboden bij de koningin. Wilhelmina vertelde dat ze 's middags een grote katholieke manifestatie wilde bezoeken die op het Haagse Houtrust gepland was. Ruijs zag problemen: een nadrukkelijk katholieke bijeenkomst en dan ook nog op zondag! Dat zou niet verstandig zijn, het zou de protestanten alleen maar ergeren. Hij stelde daarom voor tijdens de bijeenkomst op Houtrust aan te kondigen dat de koningin de volgende dag, maandag 18 november, naar het Malieveld zou komen. Zelf was Ruijs niet bij de katholieke manifestatie, het is wel een van de weinige keren dat in de media zijn echtgenote als aanwezige werd genoemd.⁵⁵

De premier zat die zondagmiddag met De Vries, Aalberse en Heemskerk om de tafel, werkend aan de rede die Ruijs dinsdag in de Kamer zou houden. Ze zetten de uitgangspunten op een rijtje die Aalberse en De Vries de volgende dag volledig zouden uitwerken. Terwijl de katholieken zich manifesteerden op Houtrust, begroef het SDAP-congres dat weekend elke nog resterende gedachte aan een revolutie. Troelstra moest erkennen dat hij de situatie verkeerd had ingeschat en ging met ziekteverlof. Hij mocht leider blijven van de SDAP, maar zijn rol was uitgespeeld. Scheffer meent dat de novembergebeurtenissen 'de SDAP zeer veel afbreuk hebben gedaan'.⁵⁶ Dat is een zwakke formulering voor het isolement waarin Troelstra zijn partij had gemanoeuvreerd. De novemberdagen zouden nog lang hun sporen nalaten. Had de partij in 1913 zichzelf buitenspel gezet, 1918 werd nu een excuus voor de andere partijen niet met de socialisten samen te werken. De katholieken schroomden niet de herinnering aan november 1918 levend te houden, ook – en vooral – als het erom ging de eigen gelederen gesloten te houden.

Die maandag, 18 november 1918, begaf de koningin zich samen met prins Hendrik en prinses Juliana naar het Malieveld, zoals aangekondigd. Vlak voordat het gezelschap het Malieveld bereikte, spande een groep soldaten de paarden uit en trok het rijtuig verder voort, een symbolisch gebaar dat tevoren was afgesproken en zelfs geoefend.⁵⁷ Aalberse, Idenburg, De Vries en Heemskerk, die volgden in een ander rijtuig, waren intussen uitgestapt omdat ze in de menigte niet meer verder konden. Ook de koningin kwam vast te zitten. Zij stapte uit en zo liepen de ministers voorop, gevolgd door de koningin en het prinsesje naar het podium. In december zou Ruijs in de Kamer verklaren dat de huldiging op het Malieveld 'zonder voorstudie' had plaatsgevonden, wat volgens Scheffer onwaar is. Ruijs' ontkenning was wel te begrijpen, want behalve veel lof kreeg het kabinet later ook het verwijt dat het de koningin de partijpolitiek in had getrokken.⁵⁸

Dinsdag 19 november, de dag na de aanhankelijkheidsbetuiging aan Wilhelmina, oordeelde de ministerraad dat de koninklijke proclamatie nu wel gepubliceerd kon worden. Deze verscheen de volgende dag in een speciale uitgave van de *Staatscourant*, staatsrechtelijk gedekt door het kabinet. Het Kamerdebat werd die dinsdagavond voortgezet met een steunbetuiging aan de koningin. Op woensdag kreeg Ruijs het woord; hij droeg een rede voor die was opgesteld door Aalberse en De Vries. Een tevreden Aalberse schreef dat Ruijs de tekst 'precies zo voordroeg' als hij was geschreven.

Het hele kabinet stond achter de woorden van Ruijs. Hij waarschuwde onder meer dat er geen ruimte was voor 'de reactie'. De hervormingen zouden doorgaan, de regering was alleen conservatief als het gold 'de grondslagen van ons maatschappelijk politiek leven te beschermen, met name de soevereiniteit van het Huis van Oranje nevens de democratische instelling der volksvertegenwoordiging en de daarbij passende parlementaire verantwoordelijkheid in het Kabinet'.⁵⁹ De ingrijpende sociale maatregelen die waren voorgesteld, zou de regering doorzetten. Verdere moties waren niet nodig, vond Ruijs. Hij wilde van de Kamer geen moties 'maar [...] praktische arbeid'.⁶⁰

Ondanks de ontkenningen van regeringszijde werden de aangekondigde hervormingen na de novembergebeurtenissen wel degelijk uitgebreid en versneld. Vaststaat dat de parlementaire behandeling erdoor werd vergemakkelijkt: na november waren bijna alle politici hervormingsbereid. Aalberse kreeg alle ruimte en gebruikte die om snel te handelen. Hij noteerde in zijn dagboek op 23 november een buitengewone vergadering van de ministerraad, geheel gewijd aan de vier nota's die hij op 19 november had gepresenteerd als uitwerking van zijn plannen voor arbeidersverzekeringen, arbeidswetgeving, volksgezondheid en ouderdomsvoorziening. 'Sommigen vonden wel dat 't wat ver ging, maar men begreep dat 't moest', schreef Aalberse nadat het kabinet akkoord was gegaan. Aalberse zou de partijen ter rechterzijde informeren en een rede schrijven die Ruijs zou voorlezen bij de begrotingsdebatten.⁶¹

Scheffer concludeert dat er in Nederland weliswaar een brede roep om hervormingen klonk, maar er bepaald geen interesse was in een revolutie.⁶² Het kabinet was in november 1918 'niet overdonderd', dat wil zeggen, het was redelijk op de hoogte van wat er gebeurde, met uitzondering van de komst van de keizer. Misschien was het intern verdeeld, maar – zoals Scheffer vaststelt – naar buiten toe trad het kabinet 'beheerst en resoluut' op.⁶³ In zijn evaluatie schreef Aalberse dat ze een week lang

twee- of driemaal daags met de ministerraad hadden vergaderd en dat hij 's avonds pas rond middernacht weer thuis was gekomen. Zijn baard was er wit van geworden.⁶⁴

Wat er ook moge zijn van de serieusheid van Troelstra's revolutiepozing, de ontwikkelingen kwamen ontegenzeggelijk het kabinet en met name de katholieke politici ten goede. Aan de mobilisatie van katholieke arbeiders in diverse steden, daarna de manifestatie op Houtrust en vervolgens die op het Malieveld, dankten de katholieken de aura dat zij het waren die in die revolutionaire dagen het land hadden 'gered'.⁶⁵ Was dat misschien wat overdreven, de katholieken hadden ondubbelzinnig getoond dat ze pal stonden voor Vaderland en Oranje. Ruijs zelf kon nog lang teren op de lauweren van die novemberdagen. De koningin was tevreden over de premier. Ruijs had een goede indruk achtergelaten bij haar adjudant Van Geen, die over hem meldde: 'Ik was vanmiddag lange tijd bij hem en bewonder zijn kalme en kordate houding.'⁶⁶

In zijn *Gedenkschriften* stelde Troelstra dat de novembegebeurtenissen de invoering van sociale en andere hervormingen hadden verhaast.⁶⁷ Gribling suggereert dat ze die juist hadden vertraagd.⁶⁸ Troelstra lijkt hier gelijk te hebben. Natuurlijk had Ruijs de hervormingen in zijn programma opgenomen: tenslotte had Aalberse invoering van de wetten van Talma als voorwaarde gesteld voor toetreding tot het kabinet. Maar het was toch echt onder druk van de gebeurtenissen dat Ruijs op 20 november in de Kamer erkende dat er misschien meer nodig was.⁶⁹ De snelheid waarmee de wetgeving door de Kamer kon worden gelooft, is alleen te verklaren met deze gebeurtenissen in het achterhoofd.

In die eerste maanden van binnenlandse strubbelingen had het kabinet-Ruijs ook nog een vracht aan internationale problemen af te werken. Hoewel Ruijs een paar keer stevig in botsing zou komen met Van Karnebeek, zorgde de minister ervoor dat de buitenlandse politiek, zeker na dat eerste jaar, het kabinet weinig kopzorgen opleverde. Meteen na zijn aantreden had Van Karnebeek zijn ministerie gereorganiseerd. Hij gaf het meer prestige en maakte het van een 'onopvallend doorgeefloket tot een zelfstandig politiek instrument', in de woorden van een bewonderaar.⁷⁰ Van Karnebeek was een pietje-precies op het gebied van goede diplomatieke vormen. Hij was ijdel, ging steeds onberispelijk gekleed, formuleerde uitstekend en toonde zich altijd evenwichtig en beheerst.

In 1918 had de Tweede Kamer een speciale commissie voor Buitenlandse Zaken ingesteld, omdat onderwerpen op dat terrein bezwaarlijk in alle openheid in de Kamer zelf besproken konden worden.⁷¹ Het aantal leden was beperkt tot zeven, inclusief de Kamervoorzitter, en de

afpraak was dat van de verschaft informatie niets naar buiten mocht komen. Volgens de critici maakte dat weinig uit, omdat Van Karnebeek nooit iets van belang vertelde. Geen wonder dat de fracties op dit terrein geen specialisten kenden. Binnen en buiten de Kamer was de interesse in buitenlandse politiek minimaal, behalve als buitenland binnenland werd, zoals de dreiging dat België Zeeuws-Vlaanderen of Limburg zou annexeren. Geen van beide regio's was geïnteresseerd in aansluiting bij België. Met name in Limburg werd veel vertoon van afhankelijkheid aan Nederland georganiseerd, met demonstraties waarbij ook Ruijs zijn opwachting maakte.⁷² In Versailles slaagde Van Karnebeek erin alle Belgische annexatie-eisen afgewezen te krijgen.

De komst van de keizer had nog een lange nasleep, niet alleen voor Van Karnebeek, ook voor Ruijs. Zo besloot de ministerraad op 3 december troepen naar Limburg te sturen, als waarschuwing dat een mogelijke actie van de Fransen of de Belgen uit onvrede met het asiel van de keizer niet aanvaardbaar was. Volgens Aalberse was Ruijs tegen het sturen van de troepen, zij het enkel op 'Limburgse gronden'. Hij vond het onverstandig de lokale bevolking nieuwe lasten op te leggen door er troepen in te kwartieren.⁷³ Op 9 december werd besloten toch maar af te zien van de extra troepen. Er lagen zesduizend man in Limburg, dat was wel voldoende.

Er werd die maand nogal wat beraadslaagd over de keizer. Aalberse klaagde op 6 december 1918 in zijn dagboek dat Ruijs 'te veel' praatte met de Franse gezant en onder 'zijn invloed' stond. Naar eigen zeggen moest Aalberse nog voordat de ministerraad begon een 'tamelijk opgewonden' Ruijs kalmeren die riep: 'De keizer moet weg en Van Karnebeek ook.'⁷⁴ In de ministerraad beperkte Ruijs zich tot de wens dat de keizer vertrok, maar hij verweet Van Karnebeek dat hij niet gewaardeerd werd door de ententediplomaten. Volgens Ruijs zouden ze hem te handig of te pro-Duits vinden.

Toen Van Karnebeek daarop vroeg of hij moest vertrekken, bleek dat toch niet de bedoeling te zijn. Als Van Karnebeek zou vertrekken, dan zou het lijken alsof dat onder druk van het buitenland was gebeurd. Dat wilde men tot elke prijs voorkomen. Aalberse stelt dat het 'bruusk optreden' van Ruijs in de ministerraad van die dag werd afgekeurd.⁷⁵ Als dit zo heeft plaatsgehad en als Van Karnebeeks ontslag niet mogelijk was, dan rest de vraag waarom Ruijs dit zo speelde. Misschien waren zijn zenuwen met hem op de loop gegaan.

Blijkbaar had Kamerlid De Geer lucht gekregen van de onmin rond Van Karnebeek. Hij vroeg Ruijs op 12 december of de krantenberichten over een ministerscrisis op Buitenlandse Zaken op waarheid berustten.

Ruijs zei dat er geen sprake was van een mogelijk aftreden. Integendeel, het kabinet wilde Van Karnebeek bijzonder graag behouden.⁷⁶

AALBERSES ACTIEPLAN

Af en toe waren er tekenen te zien die erop lijken te wijzen dat Ruijs aan het einde van het jaar op zijn tandvlees liep. De collega's lieten hun ergernis daarover wel doorschemeren, maar details kennen we alleen uit de dagboekantekeningen van Aalberse. Gelukkig had de premier zich weten te herpakken toen dat nodig was. De programmatische rede die Ruijs op 10 december 1918 in de Tweede Kamer hield als inleiding op de begrotingsbehandeling, was een succes. In het eerste deel verdedigde hij de aanwezigheid van de keizer op gronden van gastrecht en voldongen feiten en verwees hij enige voorkennis van het kabinet naar het rijk der fabelen. De tweede helft bestond uit de aankondiging van een Onderwijswet en van de invoering van de wetten-Talma. Ook zou een herziening van de Grondwet worden voorbereid.

De nadruk lag op de plannen van Aalberse, die nu de hoofdmoot van het regeringsbeleid vormden. Ruijs verklaarde nogmaals dat er geen sprake was van concessies onder druk van de gebeurtenissen in november, zoals in de pers werd gesuggereerd. Als bewijs voerde hij aan dat Aalberse dit programma al had klaarliggen voordat hij minister werd. Sterker nog, het was Aalberses voorwaarde geweest om minister te worden, zei Ruijs, en het kabinet had die geaccepteerd. Als de regering nu verdere maatregelen aankondigde, dan was dat niet 'als een gevolg van de gebeurtenissen en dreigementen in de week van 1 november', maar veeleer ondanks die gebeurtenissen.⁷⁷

Bovenaan wat Ruijs zijn 'werkplan' noemde, stond de instelling van een 'Hoogen Raad van Arbeid', bedoeld om overleg op te zetten tussen werkgevers en werknemers, 'zowel bij het ontwerpen als bij het uitvoeren van wettelijke maatregelen van sociale aard'. Ruijs noemde een 45-urige werkweek, een vrije zaterdagmiddag, een regeling van de huisindustrie en de arbeid van gehuwde vrouwen, collectieve arbeidscontracten, aanpassing van de Invaliditeitswet, een ouderdomsrente, aanpassingen van Ziektewet en Ongevallenwet.⁷⁸ Het zou nog veel werk vergen. Ruijs grapte dat de minister van Arbeid en zijn nieuwe departement zich zeker niet aan de achturige werkdag zouden houden.⁷⁹

Ruijs gaf het socialistisch Kamerlid Schaper het advies zijn initiatiefvoorstel voor een achturige werkdag in te trekken. De regering zou zelf met een voorstel komen, zei Ruijs. Het was bijna klaar. Volgens hem ver-

toonde het voorstel van Schaper gebreken en zou de regering met een beter plan komen dat Schapers' ideeën zou overnemen.⁸⁰ Aalberse had in september immers al een kortere werktijd aangekondigd.

Natuurlijk kwam het Ruijs goed uit zich op te werpen als belangenbehartiger van de arbeiders. Hij wilde de kortere werkdag niet aan de SDAP laten. Schaper zei dat wel te begrijpen en wilde er verder niet over twisten: 'Ten slotte is de hoofdzaak of de toezeggingen worden gedaan en of zij gestand worden gedaan.' Het lijkt erop dat Ruijs probeerde de socialisten de wind uit de zeilen te nemen. Hij had iets soortgelijks gedaan toen hij het initiatiefvoorstel van Marchant over het vrouwenkiesrecht omarmde.⁸¹ Schaper klonk toch wat zuur: 'Het heeft er de schijn van dat men de sociaaldemocraten de overwinning niet gunt, want alle redenen die de Minister opgaf, waren toch op de keper beschouwd niets anders dan juristerijen, uitvluchten.' Van zijn kant wilde Schaper de druk op de ketel houden. Hij zei bang te zijn dat de regering in haar eigen wetsontwerp niet zover zou gaan als Schaper had gewenst en dat grote groepen buiten de regeling zouden vallen.⁸²

Op 10 december ging Ruijs voor het eerst in op de kabinetsformatie. Hij vroeg zich af of de kwalificatie 'reddende engel', die Marchant op hem van toepassing had verklaard, wel bedoeld was als compliment, maar hij accepteerde het graag als zodanig. Hij noemde zijn kabinet een 'zuiver parlementair' kabinet, maar gaf daarvoor als enige reden dat de formateur er zelf in zat. Ruijs verklaarde dat de regering 'gematigd' wens- te op te treden en zo veel mogelijk rekening wilde houden 'met alle stromingen in ons volk'. Maar, verzekerde hij, de regering was onverzettelijk als het ging om de handhaving van orde en gezag. Dat betekende dat na de gebeurtenissen van november een SDAP'er die solliciteerde naar een functie als die van burgemeester, 'nader aan de tand gevoeld' moest worden. In een wat ongelukkige formulering voor een katholieke premier zei Ruijs dat dit niet de vorm zou aannemen van 'een inquisitoriaal onderzoek bij benoemingen'. Logisch dat een aantal Kamerleden sceptisch reageerde.⁸³

De zaak van de keizer kreeg in januari 1919 nog een staartje. Eind december verschenen artikelen die stelden dat de Nederlandse regering wel degelijk op de hoogte was geweest van de komst van de keizer. De kranten schreven dat de nacht voordat de keizer zich aandiende, minister-resident Van Vollenhoven zijn attaché, W. Verbrugge van 's Gravendeel, van Brussel naar Eysden had gestuurd met de opdracht de grenswacht over de komst van de keizer te informeren. Verbrugge liep vertraging op, waardoor hij pas na de keizer in Eysden aankwam, maar het leek opnieuw te bewijzen dat het kabinet, of in elk geval Van Vollenhoven

en dan waarschijnlijk ook minister Van Karnebeek, wist wat er stond te gebeuren. *De Telegraaf* had het bezoek van generaal Van Heutsz aan Spa nog eens goed onderzocht. Diens terugreis bleek via precies dezelfde route te zijn verlopen als die de keizer een paar dagen later zou nemen.⁸⁴ Het leek welhaast een verkenning.

Ruijs wilde een eind maken aan dit soort speculaties en gaf daarom op 31 december generaal Pop, de chef van de Generale Staf, de opdracht uit te zoeken hoe het zat. Op 8 januari 1919 leverde Pop zijn rapport in, waarvan de essentie was dat hij de vraag naar voorkennis helaas niet kon beantwoorden. In de ministerraad liet Ruijs zijn briefwisseling met Pop circuleren, met een notitie waarin hij zich afvroeg op 'wiens last' Verbrugge naar Eysden was gekomen: 'De bemoeienissen van den Heer Verbrugge van 's Gravendeel lijken mij zeer raadselachtig', schreef Ruijs. 'Hoe en op wiens last is hij te Maastricht per automobiel gekomen? Bereidde de Nederlandse legatie te Brussel de overkomst van den ex-keizer voor?'⁸⁵ Blijkbaar stond Ruijs de zaak nog steeds niet helder voor ogen.

Scheffer meent dat dit bewijst dat Ruijs van niets wist. Anderzijds laat hij zien dat de premier wel degelijk beter geïnformeerd had kunnen zijn, in elk geval over de missie van Verbrugge. Luitenant Brouwer, die Van Deyl had vergezeld naar Eysden, lichtte naderhand de Generale Staf in over wat zich had afgespeeld. Van dit rapport vond Scheffer een afschrift in het archief van Ruijs. Hij veronderstelt dat Ruijs het door de drukte in die dagen niet had kunnen lezen of niet tot zich heeft laten doordringen.⁸⁶ In elk geval, concludeert Scheffer, lijkt Van Karnebeek, al of niet op instigatie van het hof, 'buiten de ministerraad om' gehandeld te hebben. 'Uiterst laakbaar', vindt Scheffer. Nog ernstiger was dat Van Karnebeek had nagelaten Ruijs in te lichten toen hij wist dat de keizer aan de grens stond.⁸⁷

Verzachtend werkt dat deze zaak zich afspeelde kort na het aantreden van Ruijs en dat de omstandigheden chaotisch waren. Toch blijkt ook uit andere situaties dat de minister-president de zaken niet altijd onder controle had. Er gebeurden dingen om hem heen waarvan hij niet op de hoogte was of wellicht schatte hij ontwikkelingen verkeerd in. Zijn collega-ministers gingen soms hun eigen gang, of deden juist niets. Ruijs had geluk dat zijn secretaris-generaal Kan zo goed was ingevoerd. Deze verleende regelmatig hand- en spandiensten en bleek onmisbaar voor het functioneren van Ruijs.

Ruijs kreeg bovendien voortdurend advies van Nolens. De agenda van de leider van de katholieken in de Kamer laat vele afspraken zien met Ruijs, maar het was zeker niet zo dat Ruijs iedere zondag met Nolens op de Scheveningse boulevard wandelde, zoals vaak wordt gesteld.⁸⁸

Volgens zijn eigen agenda's was Nolens bijna altijd op zondag tussen 10 en 12 uur in Scheveningen, waar hij een soort open audiëntie hield. Lang niet altijd schreef hij er in zijn agenda bij 'Ruys ontmoet', terwijl Nolens dat soort dingen juist obsessief bijhield. Hoe dit ook zij, Ruijs en Nolens spraken heel vaak met elkaar. Ruijs stond er open voor; hij kon best advies gebruiken.

Op 30 december vergaderde de ministerraad voor de laatste keer in 1918. Aalberse vertelde over zijn werkprogramma, een behoorlijke waslijst. Iedereen was toe aan een paar dagen rust. Ruijs zal niet geheel ontevreden hebben teruggekeken. Het was een jaar geweest als een achtbaan: van mogelijk Kamervoorzitter in Den Haag naar een slechts half gewenst gouverneurschap in Maastricht naar een onverwacht minister-presidentschap, weer terug in Den Haag. Wie de formele verklaringen over wensen, verlangens en hogere opdrachten negeert en kijkt naar wat er werkelijk gebeurde, is het duidelijk dat Ruijs terecht kwam waar hij het liefst vertoefde, zowel in fysieke als in politieke zin: in Den Haag. Ruijs hield van macht, in elk geval van macht in formele zin, als voorzitter van organisaties. Het voorzitterschap van de ministerraad viel natuurlijk in een heel andere categorie, en voor iemand met het zelfbewustzijn van Ruijs was het heerlijk om zo de machtigste positie van het landsbestuur in te rollen. Hij was in zijn element.

Voor Ruijs als privépersoon was het een lastig jaar geweest. Hij moest eerst zijn geliefde parlement vaarwel zeggen en vervolgens zijn vereerde vader teleurstellen, nog los van de zorgen over de ziekte van zowel zijn moeder als zijn vader. Dit allemaal vangen onder vanzelfsprekende plichtsgetrouwheid, offerbereidheid of dienstbaarheid zou voorbijgaan aan de normale menselijke emoties. Het moet hem soms zwaar te moede zijn geweest.

Onbekend is of echtgenote Maria Ruijs blij was met de ontwikkelingen in dit jaar. Voor haar was het evengoed een achtbaan geweest. Zij kan niet heel gelukkig zijn geweest met de uitkomst van die rit. Waarschijnlijk had ze zich voorgesteld haar echtgenoot wat vaker thuis te zien toen hij in Maastricht kwam te werken, maar dat genoeg zou van korte duur zijn. Ook de gezinssituatie veranderde radicaal. Een van de eerste dingen die Ruijs namelijk deed in september 1918 was de twee oudste kinderen naar kostschool sturen. De oudste, Maria van vijftien, kwam terecht in Velp, bij het pensioonaat Sacré Coeur en ging later naar een kostschool in Engeland; zoon Gustave, die net veertien was, ging voor vier jaar naar Katwijk De Breul. Curieus genoeg had Van Nispen in een briefwisseling met Ruijs twee jaar eerder geschreven hoe goed hij het vond dat de kinderen Ruijs thuis konden blijven. Van Nispen was geen

voorzitter van kostscholen.⁸⁹ Blijkbaar dacht Ruijs daar altijd al anders over of was het nu niet meer opportuun. De kinderen moet deze verandering zo aan het begin van een nieuw schooljaar, net nadat ze min of meer de zekerheid hadden gekregen dat ze in Maastricht zouden blijven wonen, koud op het dak gevallen zijn. Alleen de benjamin, Johanna van zeven, bleef thuis wonen.⁹⁰

Binnen veertien dagen kocht Ruijs een huis in Den Haag, aan de Laan van Copes van Cattenburgh, maar de kinderen zouden hun ouders meestal op 't Suideras bezoeken.⁹¹ Volgens zijn agenda verhuisden Maria en hijzelf op 12 oktober van Hotel Bellevue naar hun nieuwe huis.⁹² Ruijs bracht de kerstdagen door in Den Haag. Uit de agenda van Nollens blijkt dat hij Ruijs de avond voor Kerstmis om halfacht ontmoette, en ook op tweede kerstdag van 10 tot 1 uur in Scheveningen. Het is niet duidelijk of het gezin Ruijs ook in Den Haag was. Als er een kerstboom stond in de Laan van Copes, dan moeten de gevoelens daaromheen gemengd zijn geweest.

HOOFDSTUK 8

Een jaar van wetgeving, 1919

Het leek wel of met het einde van de oorlog een prop loschoot: in korte tijd kwam ongekend veel wetgeving tot stand.¹ Er was veel achterstallig werk, en nu er een parlementair kabinet zat zonder de last van een oorlog, kon er weer 'normaal' gewerkt worden. Het was wel een ander 'normaal' dan voor de oorlog. De rol van de overheid was sterk toegenomen en dat zou ook na de oorlog niet veranderen. Twee onderwerpen die vaak verlamd hadden gewerkt, kiesrecht en onderwijs, waren verdwenen als grote strijdpunten. De invoering van het algemeen kiesrecht dwong politici rekening te houden met een groter deel van de bevolking. De combinatie van deze factoren met de maatschappelijke onrust schiep het klimaat waarin de sociale wetgeving aanzienlijk kon worden uitgebreid.

Na een alom bewonderd optreden van minister Aalberse nam de Tweede Kamer op 26 februari 1919 de begroting van zijn departement van Arbeid aan zonder hoofdelijke stemming.² Ook zijn voorstellen voor wijziging van de Radenwet, nodig voor technische wijzingen in andere wetten, werden zonder moeite aangenomen.³ Aalberse's belangrijkste voorstel was dat voor een Arbeidswet, die de werktijd van arbeiders in fabrieken, werkplaatsen en kantoren beperkte tot acht uur per dag en 45 uur per week, en in koffiehuizen, winkels en ziekenhuizen tot 10 uur per dag en 55 uur per week. Een vrije zaterdagmiddag werd standaard. Nacht- en zondagsarbeid moesten zo veel mogelijk beperkt worden. Arbeid voor kinderen jonger dan veertien jaar werd verboden; voor hen werd de Leerplichtwet aangepast.

Op 14 februari had Aalberse in de Tweede Kamer het voorstel voor de Arbeidswet aangekondigd. Op 28 maart ging het ontwerp naar de Raad van State en op 11 april werd het aan de Kamer aangeboden. De commissie van Rapporteurs kwam op 23 mei met haar voorlopige verslag, Aalberse antwoordde op 20 juni, en op 2 juli begon de openbare

behandeling in de Tweede Kamer. Aalberse deed de verdediging van het wetsvoorstel zelf, maar Ruijs had op 13 maart, tijdens een algemene beschouwing over het regeringsbeleid, uitgesproken dat 'het gehele kabinet, dat solidair is met de Minister van Arbeid, op volle medewerking [reken] van de regeringsmeerderheid in deze Kamer'.⁴ Op 11 juli 1919 werd de Arbeidswet zonder grote wijzigingen met overweldigende meerderheid aangenomen. Volgens Oud was zelden een zo belangrijke zaak zo snel de Kamer gepasseerd.⁵ Ook de SDAP beschouwde de Arbeidswet als een succes. Dat lieten de socialisten blijken door na de stemming hun actielied de 'Achturenmars' aan te heffen. Gegeven wat de nieuwe wet tot stand bracht, was dat lied iets meer van toepassing dan het 'Wilhelmus' waarmee rechts antwoordde. In de Eerste Kamer ontmoette het wetsvoorstel geen problemen, op 31 oktober werd het zonder hoofdelijke stemming en zonder gezang aangenomen.

Deze wetgeving kwam niet tot stand omdat Ruijs of zelfs Aalberse zo 'rood' of zo sociaal was, maar omdat het hoog tijd werd voor een behoorlijke regeling. Er was sprake van een algemeen belang en een duidelijke noodzaak, maar minstens zo belangrijk was dat beiden zich realiseerden dat de katholieke arbeiders een rechts kabinet alleen zouden accepteren als het daadwerkelijk iets tot stand bracht. De rechtse coalitie kon alleen overleven als ze over dit soort onderwerpen niet uiteenspatte. Het doet niets af aan de prestaties van Aalberse om vast te stellen dat partij-, kabinet- en landsbelang hier dicht bij elkaar lagen.

De Tweede Kamer nam ook een Invaliditeitswet aan, en als laatste deel van het grote Aalberse-drieluik werd de oudedagsvoorziening verbeterd. De nieuwe regeling breidde de verplichte verzekering voor loonarbeiders uit met een vrijwillige ouderdomsverzekering voor niet-arbeiders. Bovendien konden nu ook nabestaanden er een beroep op doen en gingen de uitkeringen omhoog. Het belangrijkste onderdeel was de uitbreiding van de reeds bestaande overgangsregeling: alle behoeftige bejaarden van 65 jaar en ouder kregen per direct een uitkering. Net als Talma vóór hem hield Aalberse vast aan de verzekeringsgedachte, maar wat er uitrolde, leek veel op de door links gewenste premievrije staatspensioenen. Het praktische resultaat leidde tot tevredenheid alom.

In de tussentijd had de werkrelatie tussen Ruijs en Aalberse haar eerste krassen opgelopen: in december hadden ze een publieke aanvaring gehad. Aalberse had nu Volksgezondheid in zijn portefeuille, inclusief de opvang en de gezondheidszorg voor vluchtelingen en krijgsgevangenen. Toen Aalberse actie wilde ondernemen, claimde Ruijs dat dit zijn terrein was, namelijk dat van Binnenlandse Zaken. Aalberse legde zich daarbij neer. Toen Ruijs vervolgens in de Kamer kritiek kreeg over 'onvoldoende

quarantainemaatregelen', maakte hij zich daarvan af door te zeggen dat dit onder de minister van Arbeid viel. Aalberse was ziedend.⁶

DE BISSCHOPPEN ROEREN ZICH

In februari 1919 volgde een nieuwe, serieuzere ronde van onaangenaamheden tussen Ruijs en Aalberse. Ruijs had in december 1918 het instellen van een Hoge Raad van de Arbeid hoge prioriteit gegeven. Hij beschreef het opzetten ervan als een voorwaarde voor de uitvoering van de rest van het programma. Zo zou het overleg tussen werkgevers en werknemers tot stand komen waarnaar Aalberse streefde en dat in het katholieke maatschappelijke denken cruciaal was. Vandaar dat Aalberse zich veel moeite had getroost katholieke partijen, zoals de katholieke vakbonden, de standsorganisaties en het episcopaat op de hoogte te houden.

Hij was dan ook verbaasd en verontwaardigd toen Ruijs op 17 februari 1919 in de ministerraad meldde dat het episcopaat per brief had verzocht rekening te houden met de door de bisschoppen gewenste organisatievorm van de hen 'onderhoorige arbeiders'.⁷ Het voorliggende voorstel beviel hen niet. Ze wilden dat er ook vertegenwoordigers van de katholieke standsorganisaties in de Hoge Raad van Arbeid zaten. Uiteraard had Aalberse de landelijke wetgeving beperkt tot de vijf landelijke vakorganisaties, omdat hij bezwaarlijk rekening kon houden met katholieke vormen van organisatie.⁸ Aalberse noemde het een 'onaangenaam incident', maar het was meer dan dat. Hij voelde zich duidelijk te grazen genomen, zowel door Ruijs die hem niet had ingeseind dat deze brief was binnengekomen, als door de bisschoppen, met wie hij toch uitgebreid overleg had gevoerd. Dat ze de brief naar Ruijs stuurden en niet naar hem, de verantwoordelijk minister, stak Aalberse persoonlijk. Zou dat nog kunnen worden afgedaan met de lichtgeraaktheid die hem kenmerkte, Aalberse stelde terecht de vraag waarom Ruijs de brief niet per omgaande retour had gezonden, maar hem in de ministerraad aan de orde liet komen. Uiteraard waren de niet-katholieke ministers nogal verbaasd over deze bemoeienis van het episcopaat. Volgens Aalberse was ook Nolens 'woest' over de brief. Hij noemde het 'een stommiteit', 'zo erg [had hij] het nog nooit gehoord'.⁹

Hoe kon het zover komen? De toondooftheid van de bisschoppen veraste niet, wel was het vreemd dat bij Ruijs niet allerlei alarmbellen waren afgegaan. Dit soort bemoeienis was een uitnodiging voor een aanval op de katholieken, vanuit de antipapistische en de socialistische hoek. Bij andere gelegenheden was Ruijs altijd de eerste die de bisschoppen

wees op de scheiding van kerk en staat. Hoe had hij deze interventie van het episcopaat kunnen toelaten? Hij moet geweten hebben dat hij Aalberse schoffeerde. Aalberse was pijnlijk getroffen, niet alleen omdat Ruijs dit probleem niet had voorkomen, maar ook omdat hij nu opnieuw in gesprek moest met de bisschoppen. Met hulp van Kamerlid Henri Hermans slaagde Aalberse erin een soort van compromis te bereiken, waarbij standsorganisaties werden 'geraadpleegd' voor benoemingen.

Het voorval leidde tot enige vertraging. Desondanks was Aalberse erg in zijn nopjes met de oprichting van de Hoge Raad van Arbeid, die op 4 oktober 1919 officieel zou worden ingesteld. Op 29 november volgde de benoeming van driemaal dertien leden van de drie groepen tegenwoordigers. Officieel was minister Aalberse de voorzitter, ex-officio, maar de feitelijke leiding lag bij de vicevoorzitter. Voor deze functie droeg hij Kamerlid Nolens voor. De officiële installatie vond plaats op 14 februari 1920.

De relatie tussen Ruijs en Aalberse was onderdeel van een soms bizarre evenwichtsoefening in het kabinet, waarbij Ruijs tegelijkertijd problemen veroorzaakte en de zaak bij elkaar wist te houden. Aalberse was zeker niet de enige minister die zich soms afvroeg wat er gaande was. Ook andere ministers ergerden zich – soms aan Ruijs, soms aan elkaar. Ze wonden zich op of voelden zich onheus bejegend. Toen de financiën problematischer werden – en dat was steeds meer het geval naarmate de economie in de loop van 1919 verslechterde –, werd minister De Vries het doelwit van kritiek. Dat Aalberse als minister met de hoogste uitgaven zo indirect werd aangevallen, spreekt voor zich. Hetzelfde gold voor De Visser en de ministers op de dure 'militaire' departementen. De collega's zouden Ruijs vooral kwalijk gaan nemen dat hij weinig moeite deed hen uit de wind te houden.

Het andere grote onderwerp dat het kabinet moest aanpakken, was de uitwerking van de onderwijspacificatie. Minister De Visser ging daarmee net zo onvervaard te werk als Aalberse met zijn projecten. In het parlement was er brede steun voor De Vissers Lager-onderwijswet, de uitwerking van artikel 192 van de Grondwet over de gelijke publieke financiering van het openbaar en het bijzonder onderwijs. Iedereen was blij dat dit onderwerp nu voorgoed was weggewerkt, maar het moest nog wel geregeld worden. Het hielp dat er fors meer geld beschikbaar kwam en dat de leerplicht werd uitgebreid van zes tot zeven jaar. Het hele onderwijs ging op de schop.¹⁰

We kunnen er betrekkelijk kort over zijn. Het was een debat van gedane zaken, al was de uitvoering complex. Rechts en links was er nog wel enig gemor, maar iedereen sloot dit hoofdstuk graag af. Op 30 juni

1919 stemde de Tweede Kamer met 75 tegen 3 stemmen voor het wetsontwerp, op 11 juli gevolgd door de Eerste Kamer. De aimabele en altijd gematigde De Visser kreeg terecht alle lof voor zijn afhandeling van dit lastige project. Oud vond dat De Visser de Schoolwet op 'zeldzaam voortreffelijke wijze' had verdedigd.¹¹

Zelf was Ruijs als minister van Binnenlandse Zaken geen groot vernieuwer of wetgever. Wetten interesseerden hem niet. Die mochten anderen in elkaar zetten en hij zou er een mening over hebben, ze verdedigen of verwerpen, maar hij had er zelden zelf de hand in. Hij gaf onmiddellijk toe dat hij geen geleerde was. Aan de muur van zijn kamer in het Torentje hing een portret van Thorbecke. Ruijs wees daarnaar en zei: 'Zo geleerd als die ben ik niet.' De wel geleerde Nolens deed daar wel eens denigrerend over, zeggend: 'Ruijs die weet niets, die studeert niet.'¹² Ruijs had een regentennatuur en de daarbij behorende desinteresse voor details.

Dat was op zich geen probleem, want de taken van het ministerie van Binnenlandse Zaken waren beperkt. Het handwerk op het departement werd verricht door Jan Kan, die er sinds 1908 secretaris-generaal was. Deze partijloze liberaal had een vlekkeloze reputatie en stond bekend om zijn grote kennis van het staatsrecht en de parlementaire geschiedenis. Hij was de steun en toeverlaat van vele ministers, en zou zelf tussen 1926 en 1929 optreden als minister van Binnenlandse Zaken. Alle verhalen over Kan kenschetsen hem als een kleurrijke, deskundige en uiterst loyale persoon, die op de achtergrond enorme invloed had. Ruijs leunde zwaar op hem, zeker in periodes van ziekte: Kan regelde dan in Den Haag de lopende zaken.¹³ Volgens het vrijzinnig-democratisch Kamerlid Marchant zette Kan alle redes, antwoorden en voorstellen die Ruijs maakte op papier. Bij zijn optredens in de Kamer las Ruijs die teksten keurig voor. Als er daarna debat kwam, 'dan zat hij jammerlijk vast'.¹⁴ Oud merkt op dat Ruijs zelden loskwam van de tekst die zijn ambtenaren voor hem hadden opgesteld. Oud wenste wel dat Ruijs 'meer zelf leiding gaf en persoonlijk beter op de hoogte was'. Aan de andere kant hoorde Oud regelmatig, als er problemen ontstonden: 'Gelukkig dat Ruijs er nog is'.¹⁵

Een van de bevoegdheden van de minister van Binnenlandse Zaken was dat hij burgemeesters voor benoeming kon voordragen. Daarbij hield de minister wel rekening met lokale omstandigheden, maar hij had een doorslaggevende invloed. Dat was de reden dat protestanten zoals De Savornin Lohman nachtmerries hadden van een katholiek op Binnenlandse Zaken.¹⁶ Ruijs van zijn kant wist dat de katholieken een flinke achterstand hadden in te halen in openbare ambten, en maakte daar

werk van. Een van de gevolgen was dat Jan en alleman zich aanbood of werd voorgesteld voor een burgemeesterspost. De archieven van Ruijs bevatten talloze verzoekschriften en brieven om deze of gene aan te bevelen. Ruijs stelde zelf dat hij altijd voorzichtig was bij dit soort benoemingen, maar openstond voor suggesties. Volgens zijn vriend Jos van Gils was zijn gedachte: 'Laten de katholieken niet opgehoopt blijven in de zuidelijke provincies, maar ook solliciteren voor gemeenten die een katholieke meerderheid of althans de grootste minderheid van de bevolking als katholieken hebben.'¹⁷ Zo kwam een katholiek terecht in Bolswaard en werden in Hilversum en Beverwijk katholieke burgemeesters benoemd.

Volgens bewonderaars beschikte Ruijs over een goede mensenkennis en wist hij de juiste mensen op de juiste plek te krijgen. Hij vertrouwde op zijn intuïtie en werd volgens hen daarin zelden beschaamd. Dat lijkt een te positieve weergave van de werkelijkheid. Realistischer lijkt het beeld dat opduikt van een minister die soms bijzonder naïef was en wel erg goed van vertrouwen, en een benoeming regelde 'uit goeieheid'. Dat pakte lang niet altijd goed uit, zei Kester, maar hij viel die mensen nooit af. Dan zei Ruijs: 'Hij is wel niet zo geschikt, maar dat is mijn schuld omdat ik hem heb benoemd.'¹⁸

VASTE INVALLER

De taken van de minister van Binnenlandse Zaken mochten beperkt zijn, door het tussentijdse aftreden van collega's had Ruijs het nogal druk met optredens als minister ad interim. Geen Nederlandse minister heeft meer departementen beheerd dan Ruijs, en de vraag is gerechtvaardigd of dit gezien Ruijs' beperkte inhoudelijke expertise niet leidde tot een ongezonde afhankelijkheid van het ambtenarenapparaat. Op de departementen van Oorlog en Marine heerste permanente onrust, maar eerst komt hier aan de orde het niet politiek geladen aftreden van minister Idenburg van Koloniën.

Idenburg was liever niet minister geworden. Hij voelde zich te ziek en te oud, en alleen onder grote druk van partijgenoten accepteerde hij het ministerschap. Lang zou dat niet duren: al in augustus 1919 ging Idenburg met ziekteverlof en op 13 november 1919 nam hij definitief ontslag. Daarmee kwam een einde aan wat Langeveld omschrijft als 'een schaduwministerschap' van Colijn.¹⁹ Idenburg stuurde namelijk de drukproeven van nota's en begrotingstoelichtingen naar Colijn voor commentaar. Ook had hij voorgesteld Colijn namens de regering naar

Nederlands-Indië te sturen, voor een breed onderzoek naar de situatie ter plaatse. Op zich was een dergelijk onderzoek niet onverstandig. Tijdens de oorlog was de communicatie met Indië beperkt geweest, en – door de omstandigheden gedwongen – had de kolonie andere handelspatronen ontwikkeld, meer dan tevoren gericht op Azië en de Verenigde Staten.²⁰ In deze periode was het Indisch nationalisme sterker geworden en liet het vaker van zich horen. Colijn moest maar eens gaan kijken hoe de zaken ervoor stonden. Een dergelijke missie was echter tegen het zere been van de gouverneur-generaal, J. van Limburg Stirum, die bekendstond als een voorstander van hervormingen in de Nederlandse kolonie. Colijn was dat zeker niet. De missie ging niet door.

Ruijs trad op als interim-minister – eerst tijdens Idenburgs ziekteverlof, later in afwachting van een opvolger. Na het aftreden van Idenburg vroeg Ruijs aan Colijn of hij het ministerie van Koloniën niet wilde overnemen. Colijn weigerde dit. Zowel de vraag van Ruijs als de weigering van Colijn was voorspelbaar. Ruijs zou Colijn graag in zijn kabinet halen; politiek-strategisch viel daar ook alles voor te zeggen. Het zou Ruijs de onvoorwaardelijke steun garanderen van de antirevolutionairen en het zou van een lastige buitenstaander een deelnemer maken. Tegelijkertijd kan Ruijs nauwelijks geloofd hebben dat hij Colijn in dit stadium had kunnen overhalen. Volgens Langeveld was voor Colijn de botsing van belangen, zowel zakelijk als persoonlijk, te groot. Zoals Aalberse het formuleerde: 'Hij zit te diep in de petroleum!'²¹ Ruijs was echter politiek sluw genoeg om een uitgesproken weigering te verlangen van Colijn.

De ARP-politicus mocht dan niet in het kabinet willen, Colijn was niet te beroerd advies te geven. Nu Ruijs het vroeg: hij kende nog wel iemand die wél minister wilde worden. Zo werd de partijloze voormalig Indisch bestuursambtenaar Simon de Graaff, een vertrouweling van Colijn, de opvolger van Idenburg. De Graaff werd door Oud gekenschetst als 'ambtenaar-minister ambtenaar', 'een kleine figuur zonder veel voorkomen'.²² De Graaffs banden met Colijn kregen weinig aandacht, totdat de minister in de loop van 1921 verstrikt raakte in de Djambi-affaire. De essentie van die affaire was dat Colijn bij Idenburg voorstellen had neergelegd die de Bataafsche, het bedrijf waarbij Colijn in dienst was, een monopoliepositie gaven bij de olie-exploratie in Djambi, een onrustige provincie in Nederlands-Indië. De Graaff diende het wetsvoorstel in om dat te regelen, maar hij pakte het klungelig aan door een oud ontwerpcontract ter inzage te leggen. Pijnlijk nog was dat De Graaff had gezwegen over het protest van de Amerikaanse gezant tegen het buiten de deur houden van de Amerikaanse concurrent Standard Oil. Toen dat bekend werd, kreeg De Graaff de bijnaam 'Simon de Leugenaar'. Hij

overleefde de langdurige debatten over de affaire en uiteindelijk was de Djambi-affaire voor de Tweede Kamer geen reden de betreffende wetgeving af te wijzen.²³

Ook op Oorlog en Marine verzorgde Ruijs invalbeurten. Zijn kabinet versleet drie ministers van Oorlog en van Marine. De grondoorzaak daarvoor was onenigheid over de mate waarin de uitgaven na de oorlog omlaag konden. Het veiligstellen van de neutraliteit was de belangrijkste en voor veel politici de enige doelstelling van beleid. In hun afkeer van de imperialistische landen en hun machinaties stonden socialisten en communisten nu eens niet geïsoleerd. Het sentiment werd breed gedeeld, maar het vredesdividend viel danig tegen. Door de ophefing van de mobilisatie viel die kostenpost weg, maar de uitgaven zouden voorgoed op een hoger niveau blijven dan voor de oorlog. De spanning tussen die verwachtingen van lagere uitgaven en de noodzaak beide departementen adequaat te financieren, zou voortdurend tot problemen leiden. Inherent aan die problemen was dat het moeilijk was goede mensen te vinden voor beide posten. We vatten hier het verhaal samen door de individuele ministers te volgen. Inhoudelijk veranderde de problematiek niet wezenlijk.²⁴

Minister van Marine Naudin ten Cate was de eerste die in de vuurlinie terecht kwam. Het begon al meteen met de behandeling van zijn begroting in februari 1919. De minister had vier miljoen extra gevraagd, en zelfs de regeringspartijen vonden die uitgaven te hoog. Ze voelden er weinig voor de begroting goed te keuren. Naudin ten Cate, een viceadmiraal zonder politieke ervaring, had het lastig in de Tweede Kamer.

De problemen bij Marine hadden zowel te maken met personeel als met materieel. Het laag opgeleide en slecht behandelde marinepersoneel werd gezien als een potentiële haard van onrust. In 1918 was de Haagse marinestaf nog zo bang geweest voor een mogelijke muiterij dat ze op 12 november 1918 de marinecommandant te Willemsoord opdracht had gegeven ervoor te zorgen dat de schepen niet konden uitvaren. De vloot was ontwapend en de schepen werden onklaar gemaakt, en de forten van IJmuiden en Hoek van Holland hadden opdracht gekregen om Nederlandse schepen met rode vlaggen in de top te beschieten. Voor sommige Kamerleden had de marine afgedaan.²⁵

Het materieel was verouderd en verkeerde in slechte staat. Na een soms hilarische opsomming van wat Nederland zoal beschikbaar had, noemde het katholieke Kamerlid J. Bomans, op dit terrein luidruchtig kritisch, de marine 'een bedroevend zootje'.²⁶ Voor hem was dat juist de opmaat om nog meer bezuinigingen te verlangen. Bomans vond dat Nederland zich best kon beperken tot kustverdediging.²⁷ Maar Nederland

hield er nog steeds een koloniaal rijk op na, en om dat te verdedigen, was volgens velen – in elk geval de mensen met zakelijke belangen in Indië – een omvangrijke vloot noodzakelijk. Voor hen was de vraag niet of, maar hoeveel kruisers er gebouwd moesten worden. De kruisers waren belangrijk voor het in stand houden van een ‘volledige organisatie’ – een argument tegen het afstoten van taken dat in de loop van de eeuw nog vaak gehoord zou worden. Anderen wilden een nieuwe benadering van defensie die eerder vroeg om mijnenleggers, onderzeeërs, vliegtuigen en snelle torpedojagers. Kruisers hoorden daar niet bij.

Naudin ten Cate had de ondankbare taak nieuwe uitgaven te verdedigen. Hij bleek zich in de Kamer slecht op zijn gemak te voelen en was niet erg effectief. Nolens voelde zich geroepen te verklaren dat de minister blijkbaar niet goed op hoogte was van de parlementaire gebruiken.²⁸ Naudin had er weinig zin in al die kritiek te ondergaan, en al op 17 februari 1919 bood hij zijn ontslag aan. Ruijs zou de functie ad interim vervullen tot de begroting was aangenomen. Van Nispen waarschuwde zijn vriend dat hij moest oppassen voor zijn gezondheid: Ruijs moest ‘zijn krachten niet overschatten’.²⁹ De invalbeurten kostten Ruijs veel tijd in het parlement. Het twistpunt over het aantal kruisers dat nodig was voor de verdediging van Indië – drie of twee of, zoals Bomans suggereerde, helemaal geen – werd op de lange baan geschoven. Ruijs legde zich vast op de bouw van twee nieuwe kruisers en kreeg de begroting erdoor.

Zoektochten naar een andere antirevolutionair voor Marine leverden in eerste instantie niets op. Zelfs Colijn had geen kandidaat voorradig. Tot ieders verrassing werd in april 1919 H. Bijleveld benoemd, op het gebied van marine een onbeschreven blad. De 34-jarige Bijleveld was partner in het advocatenkantoor van minister De Vries die hem waarschijnlijk als kandidaat had voorgesteld.³⁰ Bijlevelds benoeming en zijn gebrek aan ervaring versterkten het algemeen gevoelen dat het militaire beleid van het kabinet niet uitblonk door krachtdadigheid en visie. Maar Bijleveld kwam wel degelijk met een nieuw plan; alleen verdwenen daarin alle kruisers, waarna, zoals Beunders het uitdrukt, ‘de marinestaf en de ambtelijke top’ besloten de minister ten val te brengen.³¹

In het najaar van 1919 kwam Bijleveld in de problemen. Zonder het te beseffen, had de minister een deelcontract getekend voor de aanbesteding van precies de kruisers die geschrapt zouden worden. Ministers tekenen vaak documenten die hun door de ambtenaren worden voorgelegd, erop rekenend dat ze op hen kunnen vertrouwen. Waarschijnlijk had Bijleveld hoogstens een vluchtige blik geworpen op het document. Oud zag het als obstructie door de departementale staf.³² Minister Bijleveld was loyaal genoeg om de schuld niet af te schuiven. Hij bleef op zijn

post, maar was vanaf dat moment aangeschoten wild: op 12 december 1919 stemde de Tweede Kamer tegen zijn begroting – een deel van de Kamerleden omdat ze die nog steeds te hoog vonden, een ander deel omdat ze de twee kruisers die Ruijs het jaar tevoren had verdedigd, wilden behouden. Daarop nam Bijleveld ontslag, ingaande op 5 januari 1920.

Op Oorlog ging het niet veel beter. Ook bij dat ministerie stond de behandeling van de begroting voor 1920 in het teken van door de Tweede Kamer gewenste lagere uitgaven. Minister Alting von Geusau had de lastige opdracht het ‘oude leger’ om te vormen tot een leger dat paste bij de vredesomstandigheden. Kamerlid Bomans diende een motie in om tot lagere uitgaven te komen. Hoewel fractieleider Nolens zich ertegen uitsprak, volgde een aantal katholieke Kamerleden Bomans en werd de motie aangenomen. Oud noemt het ‘het eerste gerommel van het onweer dat bij de volgende begroting over ’s ministers hoofd zal losbarsten’.³³ Wat Bomans betreft, haalde Nolens de teugels aan: bij latere begrotingsdebatten voerde de meer betrouwbare L. Deckers het woord namens de fractie.³⁴

De katholieke Kamerclub klaagde over ‘onvastheid van beleid’, over de onrust in het leger en het niet doorvoeren van de beloofde reorganisatie.³⁵ Het gebrek aan steun binnen zijn eigen achterban was een teken aan de wand voor de katholieke minister Von Geusau. Ook vanuit het kabinet kreeg Von Geusau geen hart onder de riem gestoken. Ruijs toonde weinig enthousiasme of energie om zijn collega te helpen, niet in de Kamer en niet in het kabinet. In november 1919 klaagde Von Geusau per brief dat Ruijs hem nu voor de derde keer duidelijk had gemaakt dat ‘dit kabinet ook kan bestaan zonder minister van Oorlog’. Von Geusau hing niet aan zijn baan en wilde dat zijn positie besproken zou worden in de ministerraad: ‘Als mijn aanwezigheid niet in ’s lands belang is, bied ik graag ontslag aan.’³⁶ Met andere woorden: steun me of vertel me dat ik moet opstappen. Ook De Vries en Aalberse zouden dit soort geluiden laten horen: De Vries in wanhoop, Aalberse in de betrekkelijke zekerheid dat Ruijs hém niet kon missen.

Volgens Aalberse dacht Ruijs wel erg lichtvaardig over weer een ministerscrisis. Hij meende dat Ruijs Von Geusau eigenlijk wel kwijt wilde, maar legde niet uit waarom dat zo zou zijn en wat dat zou opleveren.³⁷ Aan de andere kant, als Ruijs Von Geusau wilde behouden en een zoektocht naar een andere minister wilde voorkomen, dan had hij zich wel wat meer mogen inspannen. De begroting voor 1920 werd uiteindelijk wel aangenomen in de Tweede Kamer, maar zodanig geamendeerd dat Von Geusau op 22 december 1919 besloot te vertrekken.³⁸

Opnieuw raadpleegde Ruijs Colijn over het te voeren beleid en mogelijke opvolgers. Wellicht als uitnodiging om zelf minister te worden,

verzocht hij Colijn een nota te schrijven. In zijn *Schema voor een Defensie-program* zag Colijn beide departementen het liefst gecombineerd, bij voorkeur onder een katholieke minister. Hij meende dat er meer behoefte was aan politieke steun dan aan inhoudelijke ervaring.³⁹ Colijn noemde Kamerlid D. Koolen als mogelijke minister, maar daar ging Ruijs niet op in. Ongelukken op Oorlog en op Marine zag hij liever onder verantwoordelijkheid van de partijen die een sterke defensie wilden: de ARP en de CHU. Ruijs polste op 12 januari nog ex-minister De Jonge, maar die werkte inmiddels bij de Bataafsche en bedankte voor de eer.

Zo had het kabinet-Ruijs nog voor het einde van 1919 vier ministers verloren: tweemaal Marine, eenmaal bij Koloniën en eenmaal bij Oorlog. Het leverde Ruijs een hoop extra werk op en de bijbehorende spanning. Van Nispen had hem terecht gewaarschuwd. Ruijs werkte zich een ongeluk. Niet alleen moest hij voortdurend contact onderhouden met de fracties en overlegde hij de hele tijd met Nolens, hij moest ook steeds taken op zich nemen als interim-minister. Vooralsnog hield hij zijn kabinet echter bij elkaar. De media gaven hem alle krediet. Ruijs was vriendelijk en bescheiden, hield niet van overdreven decorum en hij was ook nog eens de 'redder van het vaderland' geweest in de roerige novemberdagen van 1918.

De meeste Kamerleden konden Ruijs wel waarderen, al gaf hij in het parlement soms blijk van snelle geïrriteerdheid. Toen Marchant in juni 1919 uit onvrede met het optreden van ministers De Vries en Bijleveld dreigde zijn 'welwillende houding' tegenover het kabinet te heroverwegen, reageerde Ruijs buitenproportioneel. Hij dreigde op zijn beurt dat zijn houding tegenover de vrijzinnig-democraten heel anders zou worden. Het was een bizar en totaal onnodig conflict, Marchant wist niet hoe hij het had. Ze legden het weer bij.⁴⁰ In familiekring was bekend dat Ruijs soms in grote woede kon ontsteken en dat je dan maar beter uit de buurt kon blijven. Dat ervoeren de collega's in het kabinet ook: Aalberse schreef er herhaaldelijk over. Heel soms, zoals bij de aanvaring met Marchant, kwam het naar buiten. In latere jaren kon Ruijs zichzelf beter in de hand houden.

Afgezien van de personele problemen, kon Ruijs aan het einde van 1919 terugzien op een tamelijk succesvol jaar. Wetgevend kwam er meer, en meer fundamenteels, tot stand dan in lange tijd het geval was geweest. De economie deed het voorlopig beter dan gedacht, de ontberingen van de oorlog konden geleidelijk aan worden vergeten. De verwachting dat het kabinet snel uiteen zou vallen, was niet uitgekomen en de politicus die het leidde, had respect afgedwongen met zijn onderkoelde, zij het niet altijd even energieke optreden. Het kabinet-Ruijs zat er nog en had resultaten geboekt.

Aanpassing en voortmodderen, 1920 tot juni 1921

Ruijs wist dat de minister van Financiën het grootste risico vormde voor zijn kabinet. In zijn nieuwjaarsrede voor de ministerraad zei Ruijs op 2 januari 1920 te vrezen voor diens positie. Iedereen moest achter De Vries gaan staan, vond de minister-president, zodat het hele kabinet bij elkaar kon blijven. Hij had goede hoop dat dit in elk geval mogelijk was tot 15 mei 1920, als het actieve kiesrecht voor vrouwen in werking zou treden. Ruijs meende dat links daarna wel zou oppassen aan te sturen op een ontbinding van de Kamer.¹ Algemeen dacht men, ook in SDAP-kring, dat vrouwen conservatiever zouden stemmen dan mannen en dat het vrouwenkiesrecht de rechtse coalitie zou versterken.² Als Ruijs met dit praatje beoogde zijn collega's een hart onder de riem te steken, dan waren dit niet direct de meest hoopgevende woorden. De arme De Vries kon er nauwelijks moed uit putten.³

In het nieuwe jaar was de eerste opdracht voor Ruijs het zoeken naar nieuwe ministers van Oorlog en Marine. In de tussentijd beheerde minister Van IJsselsteyn Marine en deed Ruijs Oorlog. Van IJsselsteyn sloeg zich door de begroting heen met wat een creatieve oplossing zou kunnen heten: hij stelde voor twee kruisers te bouwen en ze te verkopen als ze te duur zouden blijken te zijn. Als minister van Oorlog ad interim had Ruijs de taak nieuwe defensieplannen in te dienen en in het parlement te verdedigen. Op 3 februari stuurde Ruijs de nieuwe kabinetsvoorstellen vertrouwelijk aan de drie rechtse fracties, met het verzoek voor 15 februari te reageren. Dit razendsnelle optreden geeft aan dat het niet ging om nieuwe plannen: Ruijs diende gewoon de geamendeerde begroting in die Von Geusau niet voor zijn rekening had willen nemen. Ruijs zelf dacht dat hij het als invaller wel goed had gedaan, althans dat schreef hij aan Van Nispen.⁴ De antirevolutionaire fractie was echter minder enthousiast. Fractieleider V. Rutgers drong op 24 maart bij Ruijs aan op de snelle benoeming van een vaste minister van Oorlog.⁵

Na opnieuw lang uitgesponnen raadplegingen vond Ruijs maar één gegadigde. Op 29 maart 1920 werd generaal W. Pop, de chef van de Generale Staf, minister van Oorlog. Pop zou Marine er ad interim bij doen, een eerste stap om de ministeries samen te voegen, naar het door Colijn voorgestelde model. Pop was een verrassende keuze: een ouderwetse ijzervreter uit de school van generaal Snijders, diens opvolger zelfs toen Snijders in november 1918 ontslag nam, dus niet direct iemand die modernisering en mentaliteitsverandering hoog in het vaandel had staan. Ex-minister De Jonge had in 1918 nog voor hem gewaarschuwd. Bovendien was Pop een vrijzinnig-democraat. 'Wat doet hij in dit kabinet?', vroeg ARP-Kamerlid Van Voort van Zijp zich af.⁶ Het antwoord was eenvoudig: Ruijs had niemand anders kunnen vinden. Had hij dan toch niet meer moeite moeten doen om Van Geusau te behouden?

Aan Van Nispen schreef Ruijs dat hij hoopte dat hij nu af was van het gedoe over kruisers. Hij erkende dat 'inzake militair beleid het kabinet minder gelukkig was'.⁷ Net als in zijn nieuwjaarspraatje, bleek Ruijs een tamelijk opportunistische analist van zijn eigen kabinet te zijn. Hij schreef Van Nispen dat het kabinet profiteerde van de onrust in het Ruhrgebied en dat een Kamerontbinding en nieuwe verkiezingen onaanvaardbaar waren. Het waren misschien geen tekenen van inherente kracht, maar Ruijs' observaties getuigden wel van een kien oog voor het politieke spel. Enerzijds was Ruijs een gewiekst politicus, anderzijds schatte hij zijn eigen optreden vaak een stuk positiever in dan de media of zijn politieke collega's dat deden. Misschien maakte het deel uit van zijn optimistische instelling, misschien overdreef hij graag tegenover Van Nispen, misschien had hij een blinde vlek voor zijn eigen zwakheden. Wellicht was het een beetje van alle drie.

In Rome moet Van Nispen ondanks, of misschien juist door, zijn intensieve correspondentie met talloze politici, een ietwat onrealistisch beeld gekregen hebben van de gang van zaken in Den Haag. Zo gebruikt Puchinger een brief van Aalberse aan Van Nispen als illustratie van de 'bindende vaardigheden' van Ruijs: Aalberse schreef in april 1921 dat in tweeënhalf jaar ministerschap zich tussen hen geen enkele moeilijkheid had voorgedaan. 'Ik meen dat dit vooral hierdoor komt, dat Ruijs, meer dan ik, in zijn voordeel veranderd is: hij heeft nu meer van Uwe voorzichtigheid en bedachtzaamheid', schreef Aalberse kruiperig.⁸ Puchinger lijkt hier wat naïef. Met alle scepsis die ze verdienen, lijken Aalberses dagboeken zijn werkelijke gevoelens én de werkelijke situatie beter weer te geven dan deze brief aan de beste vriend van Ruijs.

Voorlopig leek de minister-president te zijn verlost van problemen met de beide militaire departementen. Het zou niet lang duren. Als

minister van Marine schoof Pop het door IJsselsteyn verdedigde vlootplan op de lange baan, waardoor hij direct de ambtelijke marinestaf tegen zich kreeg.⁹ Op Oorlog stelde de nieuwe minister voor het jaarlijkse contingent dienstplichtigen te splitsen in een 'kernleger' met een oefentijd van zes maanden en een reserve, die op plaatselijk niveau en buiten de kazernes marginaal zou worden opgeleid. Allerlei varianten van deze voorstellen waren eerder de revue gepasseerd en afgewezen, en ook de plannen van minister Pop zouden in de Tweede Kamer geen genade vinden. Het was een kwestie van tijd tot de volgende crisis zich zou voordoen.

Ondertussen werd het buitenland weer een beetje binnenland toen de vraag aan de orde kwam of Nederland lid moest worden van de Volkenbond. Het debat draaide om de vraag of Nederland door toetreding aan soevereiniteit zou inboeten. Kon het land dan nog wel neutraal blijven? Op 19 februari 1920 verklaarde Van Karnebeek in de Tweede Kamer dat de Volkenbond ondanks de bezwaren een ontmoetingspunt kon zijn voor alle staten: een georganiseerd overleg. Als Nederland niet meedeed, zou het zich buiten de internationale gemeenschap stellen. De Kamerleden waren niet onder de indruk en vroegen zich af wat je eigenlijk had aan dat lidmaatschap. De Savornin Lohman noemde de Volkenbond een 'windei' en hoewel Troelstra vóór de organisatie was, vond hij de Volkenbond een 'karikatuur' van wat zij eigenlijk zou moeten zijn. Nolens noemde de Volkenbond een vrucht van de 'rancune' van de overwinnaars, voordat hij voorzichtig zijn 'ja' gaf, na een vage beschouwing over een 'broodnodige mentaliteitsverbetering'.¹⁰ De meest fervente tegenstanders van lidmaatschap wilden een neutrale positie à la Zwitserland.

Ondanks deze en andere bezwaren stemde een meerderheid voor toetreding tot de Volkenbond. Volgens Beunders hadden alleen de liberalen en de vrijzinnig-democraten er echt vertrouwen in.¹¹ Hij stelt niettemin vast dat de bevolking geleidelijk aan enthousiaster werd over de Volkenbond en het idee had dat Nederland zo kon bijdragen aan het handhaven van de wereldvrede en het terugdringen van de bewapening.

TOENEMENDE KRITIEK OP HET FINANCIËLE BELEID

In de loop van 1920 stegen de uitgaven voor sociale voorzieningen en onderwijs en liep de economie verder terug. Daardoor kreeg minister van Financiën De Vries in het kabinet de belangrijke rol die Ruijs in zijn nieuwjaarsrede had voorzien. De Vries zat voortdurend op de schopstoel. Aanvankelijk steunde Ruijs Aalberse bij diens dure beleid, geleide-

lijk aan ging de premier steeds vaker tekeer tegen collega's die te veel zouden uitgeven. Zijn favoriete kop-van-jut was De Vries, die dat allemaal niet onder controle kon houden. Het politieke klimaat in Nederland was nogal veranderd, dat was Ruijs niet ontgaan. Vanaf eind 1919 begonnen de conservatieven zich te roeren. De angst voor revolutie was weggeëb'd, de economie stagneerde en kromp daarna zelfs. Terwijl socialisten zich zorgen maakten over de toenemende werkloosheid, vonden liberalen en protestanten dat het kabinet veel te veel had toegegeven. Ze probeerden het een en ander terug te draaien. In katholieke kring maakte men zich zorgen, nu zowel op links als op rechts onrust ontstond. Verderop komt deze onrust uitgebreid aan de orde, waar het gaat over het katholieke sociaaleconomisch denken in deze jaren.

Ruijs begon steeds meer terug te krabbelen van zijn aanvankelijkste steun voor de sociale wetgeving. Zo schreef Aalberse in maart 1920 dat Ruijs in de ministerraad 'een standje [begon] te schoppen' tegen De Vries.¹² Indirect was dat een aanval op Aalberse. Door de teruglopende economie stegen de kosten voor de werkloosheidsvoorzieningen en elk voorstel dat Aalberse deed, leidde tot weer meer uitgaven. De verhouding tussen Ruijs en Aalberse werd gespannen. Op 29 april noteerde de laatste na een nieuwe aanvaring: 'De grote botsing kan niet langer uitblijven.' Aalberse schreef regelmatig over een premier die tierde tegen de dure departementen en daar steeds weer op terugkwam, ook als de discussie in de ministerraad even over een ander onderwerp was gegaan. Het werd een patroon, althans in de versie van Aalberse: Ruijs klaagde, Aalberse wond zich op, las Ruijs de les, en zag dat Ruijs – in de woorden van Aalberse – 'weer in zijn schulp' kroop.

Aan de andere kant uitte Aalberse steeds loze dreigingen dat hij zou opstappen.¹³ De minister van Arbeid wist heel goed dat het kabinet zonder hem niet kon overleven, maar hij wilde geen crisis veroorzaken die de katholieke verdeeldheid aan het licht zou brengen en evenmin wilde hij zijn werk onafgemaakt achterlaten. Ruijs wist dat Aalberse niet snel het kabinet in gevaar zou brengen. In april 1920 leverde een gesprek van Aalberse met Nolens, die door beide ministers werd geraadpleegd, weinig meer op dan Nolens' aansporing aan Aalberse om vol te houden en in geen geval de portefeuillekwestie te stellen. Als het echt niet anders kon, zou Nolens de leiders van de rechtse partijen bijeenroepen, want Aalberse had 'er recht op' dat zijn programma werd uitgevoerd.¹⁴ In katholieke kring, waar Kamerlid Antoine van Wijnbergen steeds meer de werkgevers vertegenwoordigde, gold Nolens als een verdediger van de arbeidersbelangen.

In de Kamer was de kritiek op het financieel beleid gegroeid, met CHU'er De Geer als belangrijkste en meest gezaghebbende woordvoerder. Na zijn weigering tot het kabinet toe te treden, was De Geer burgemeester van Arnhem geworden, naast zijn Kamerlidmaatschap. Maar vanwege zijn deskundigheid als financieel woordvoerder was hij een van de belangrijkste spelers in Den Haag.

Bijna ontstond in november 1920 een crisis toen minister Van IJsselsteyn van Waterstaat dreigde af te treden nadat zijn begroting van Waterstaat was geamendeerd op een manier die hem niet zinde. Na overleg met de leiders van rechts bleef hij aan. Ook over de uitvoering van de Schoolwet ontstond eind 1920 bijna een kabinetscrisis. De wet had het vaststellen van de hoogte van salarissen van de onderwijzers overgelaten aan de regering, waardoor de inkomens van onderwijzers een speelbal werden van de bezuinigers. Het kabinet wilde de salarissen verlagen en verklaarde een Kamermotie die dat wilde tegenhouden onaanvaardbaar. Met één stem verschil, 47 tegen 46, kwam het kabinet-Ruijs met de schrik vrij, anders was aftreden de enige optie geweest. De salarissen in het onderwijs gingen omlaag.¹⁵

Minister De Vries was zich ervan bewust dat het vertrouwen van zijn collega's terugliep. Eind oktober 1920 had de minister een noodkreet aan Ruijs geschreven, zich afvragend 'wat mij te doen staat'. 'Van groot belang acht ik de vraag of mijn ambtgenoten aan de rechterzijde op mijn aanblijven prijs stellen. Ik weet wel dat Gij persoonlijk mij na mijn rede van donderdag enige vriendelijke woorden hebt toegevoegd...' Die vriendelijkheid werd gewaardeerd, maar De Vries voelde zich beledigd omdat het kritisch verslag over zijn begroting mede was ondertekend door de fractieleiders van rechts. Hij wilde alleen verder als hij het vertrouwen zou krijgen van zijn collega-ministers.¹⁶ Ook in zijn relatie met De Vries blies Ruijs dus beurtelings koud en warm: in een persoonlijk terzijde stak hij De Vries een hart onder de riem, tegelijkertijd klaagde Ruijs in de ministerraad dat De Vries onvoldoende op de kas zou letten. Het had nog weinig gevolgen. De Vries haalde het einde van 1920, maar hij was allesbehalve gelukkig met zijn positie. Bij zijn collega's en in de Kamer groeiden de twijfels.

Op de valreep van 1920 kwam een onderwerp aan de orde dat later explosief zou blijken: het gezantschap bij het Vaticaan. In de toelichting op zijn begroting had Van Karnebeek op gronden van landsbelang betoogd dat het gezantschap, ingesteld tijdens de oorlog, ook nu het vrede was moest blijven bestaan. Bij de behandeling van de begroting kwam de vraag op of het dan niet moest worden omgezet in een permanent gezantschap of niet juist moest worden beëindigd.¹⁷ CHU-leider De Savorn-

in Lohman diende een amendement in om het meteen maar op te heffen. Daarover werd heftig en emotioneel gedebatteerd, waarbij minister Van Karnebeek betoogde dat op gronden van landsbelang het gezantschap moest blijven. De katholieken hielden zich gedeisd en lieten de verdediging van het gezantschap graag aan de minister over. Niemand wenste op dit stuk een crisis. Het amendement-Lohman werd verworpen en het onderwerp werd op de lange baan geschoven.

Al met al was 1920 voor het kabinet-Ruijs aanzienlijk minder vruchtbaar dan 1919. Dat kon ook haast niet anders na zo'n uitzonderlijk jaar. In 1920 zat de economie tegen, de financiën stonden onder druk. Minister De Vries had zowel binnen het kabinet als in de Kamer aan vertrouwen ingeboet. Naarmate de werkloosheid opliep en de economie in crisis geraakte, namen de spanningen binnen het kabinet toe. Er was meer gekibbel, niet alleen tussen Aalberse en Ruijs, ook tussen Ruijs en andere ministers.

Hoewel Ruijs naar buiten toe bescheidenheid uitstraalde, lijkt hij zich geërgerd te hebben aan de lof die met name Aalberse en De Visser toegezwaaid kregen. Misschien vond hij dat zijn eigen rol niet voldoende werd onderkend. Per slot van rekening was hij degene die eindeloos overleg voerde met de drie rechtse fracties. Ruijs was er zich steeds van bewust dat de steun in de Kamer zou kunnen wegvallen en hij wist dat te voorkomen.¹⁸ Hij was instrumenteel in het laten voortbestaan van het kabinet dat Aalberse en De Visser toestond te schitteren en voelde zich ondergewaardeerd. Soms liet hij zijn ongenoegen daarover doorschemeren.

Zoals altijd bleef de gezondheid van Ruijs een zwak punt. Hij liet het regelmatig afweten wegens 'ongesteldheid', opmerkelijk vaak aan het begin van een nieuw jaar. Blijkbaar was de spanning rondom de begrotingsbehandeling slecht voor zijn gestel. Begin januari 1920 was Ruijs ziek geweest. Aengenent had in een brief van 20 januari over 'uw herstel' en Alting von Geusau, die 'oud-' had toegevoegd aan zijn brievenhoofd 'minister van Oorlog', wenste hem een spoedig herstel toe. 'Ik meende dat ge reeds lang weer beter waart, doch zag hedenavond in *De Maasbode* dat dit nog niet zo was.'¹⁹ In maart 1921 was Ruijs een maand lang afwezig wegens ziekte.²⁰ Hij herstelde op 't Suideras van wat Van Nispen in een brief 'een zware koliek' noemde. Op 24 maart schreef Aalberse dat hij hoopte dat het 'herstel in Suideras' zijn voltooiing naderde.²¹ Als Ruijs op 't Suideras verbleef, zorgde zijn secretaris-generaal Kan voor de continuïteit. Een stroom van missives ging dan dagelijks oostwaarts.

Ongezonder leefde Ruijs niet, afgezien van zijn onstuitbare werklust. Hij was een fervent wandelaar. In Limburg liep hij vaak van het stati-

on in Sittard naar Wolfrath, waar zijn ouders nu woonden. In Den Haag was hij op zondag regelmatig te zien met Nolens, wandelend over de Scheveningseweg naar de boulevard. Als minister ging hij vaak 's avonds nog een blokje om in het Scheveningse Bos, en ook als hij op 't Suideras verbleef, wandelde hij graag en veel. Volgens J. Vollaers, voorzitter van Katholieke Actie, 'bad hij veel de rozenkrans als hij door de straten ging: dan had je altijd gezelschap'.²² Aan Van Nispen schreef Ruijs in 1920 dat hij iedere dag twee uren vrijmaakte om 'in de lucht te zijn en beweging te nemen'.²³ De briefschrijvers wezen als slecht voorbeeld naar de 'onhygiënische' – bedoeld is 'ongezonde' – levenswijze van iemand als minister Heemskerk.²⁴

De nervositeit en gespannenheid van Ruijs waren voor velen zichtbaar. Poels zag het al in de jonge advocaat. Volgens Van Gils, de Limburgse onderwijsexpert, had Ruijs de gewoonte zich in de handen te wrijven als hij eens langskwam op de terugweg van Wolfrath en aan zijn vriend politieke problemen voorlegde. Van Gils interpreteerde het als een teken van 'een zekere verlegenheid'.²⁵ Het kan ook een uiting geweest zijn van de nerveuze energie die Ruijs regelmatig opbrak. Anderen merkten op dat Ruijs, als hij onder druk stond, kon vervallen in een langdurig zwijgen.

Dat de vermoeidheid haar tol eiste, was niet alleen zichtbaar bij Ruijs maar ook bij de anderen, bij Aalberse nog het meest. De minister van Arbeid leed onder fysieke ongemakken, zoals aanvallen van steenpuisten, die volgens zijn arts het gevolg waren van lange werkdagen. Anders dan tegenwoordig kwam de ministerraad om de haverklap bijeen, vaak verscheidene keren per week. Niet iedereen was er altijd, maar wel de hoofdrolspelers, Ruijs en Aalberse. Het moet afmattend zijn geweest, in alle opzichten. Het gezinsleven van Aalberse, die in Den Haag woonde, moet echter wat meer afleiding gegeven hebben dan dat van Ruijs, die vaak alleen zat in zijn huis aan de Laan van Copes van Cattenburch en pas tot rust kwam als hij Den Haag verruilde voor 't Suideras.

MEER DAN HET GEBRUIKELIJKE GEKIBBEL

Aalberse dacht dat hij onmisbaar was en dat Ruijs de enige was die hem op de huid zat, maar op 12 januari 1921 kwam de minister van Arbeid in conflict met de hele ministerraad. De werkloosheid was behoorlijk opgelopen. Hij moest de staat vragen bij te springen omdat de steunkassen bijna leeg waren. De collega's waren niet enthousiast over de vele miljoenen extra die dat ging kosten. De aard van de discussie gaf de weerstand aan tegen sociaal beleid, ook vanuit het kabinet. Zo had minister

Van Karnebeek wel een oplossing: verlaag de lonen van de arbeiders, dan trekt de economie vanzelf weer aan. Van IJsselsteyn wilde de werklozenvoorziening helemaal opheffen. Hij vond dat mensen maar naar de armenzorg moesten gaan als ze problemen kregen. Pop wilde er geen cent aan uitgeven. Heemskerk en Ruijs deden er het zwijgen toe. Volgens Aalberse zei Ruijs zachtjes dat hij het met hem eens was.²⁶ De premier zei het niet hardop.

Twee dagen later vertelde Ruijs zijn collega's dat de katholieke Eerste Kamerleden het kabinet wilden laten vallen als er niet meer bezuinigd zou worden. Ze hadden 'een soort motie' aangenomen dat Arbeid en Onderwijs meer moesten bezuinigen, want anders... Ruijs noemde het een 'oorlogsverklaring'. In het overleg tussen ministers keerde Ruijs zich nu tegen nieuwe uitgaven door Aalberse, wat leidde tot een harde woordenstrijd tussen beiden over arbeiders, dreigingen en sociale verantwoordelijkheid. Tijdens een bijeenkomst met de leidende Tweede Kamerleden van rechts verdedigde Nolens het voorstel van Aalberse en de kosten ervan. Toen Ruijs zei dat de 'arme belastingbetalers' dat niet konden dragen, reageerde Nolens dat als het kabinet zeventig miljoen uitgaf voor Oorlog en Marine, het wel een paar miljoen voor de werklozen over kon hebben. Nolens vertrok met de mededeling dat als hij minister van Arbeid was, hij niet zou meewerken aan de voorgestelde regeling.²⁷

Hier was meer aan de hand dan het gebruikelijke gekibbel tussen Ruijs en Aalberse, met Nolens als derde partij. Geleidelijk aan werden de contouren zichtbaar van verwijdering tussen Ruijs en fractieleider Nolens. Ruijs was verontwaardigd over dit optreden van Nolens. Toen Nolens en de andere fractieleiders waren vertrokken, barstte Ruijs los: 'Wat denkt die vent wel, dat hij ons de wet kan stellen! Laat hij zelf dan maar optreden! Dan moet hij het maar overnemen!' Ruijs vond de toon van Nolens onaangenaam.²⁸ Maar zowel Ruijs als Aalberse wilde het kabinet overeind houden. Aalberse had nachtmerries van onrust in de steden, een opstand van arbeiders. 'We moeten 't dus eens worden', schreef Aalberse met enige dramatiek. Toen hij Ruijs de volgende ochtend belde, begon die weer over 'Nolens en de belastingbetalers'. Aalberse liet hem uitrazen en ten slotte kalmeerde Ruijs. Aalberse beloofde een voorstel te doen om de kassen in elk geval in 1921 gevuld te houden. Ruijs: 'Maar denk aan de belastingbetalers: 't is bloedgeld.'²⁹

Het zou allemaal met een sisser aflopen: Aalberse vond extra geld en beloofde haast te maken met een wettelijke regeling van de werkloosheidsverzekering. De confrontatie tussen Nolens en Ruijs gaf aan dat hun relatie inmiddels behoorlijk problematisch was geworden. Er tekenden zich breuklijnen af, en uiteindelijk zou de leerling zijn leermeester

opzichtig buitenspel zetten, maar in de eerste jaren was Nolens nog onmisbaar om Ruijs te ondersteunen en voor misstappen te behoeden. Doe Hans, de bijzonder invloedrijke parlementair journalist van *De Telegraaf*, schetste in zijn *Parlements-film* een mooi portret van Nolens tijdens het eerste kabinet-Ruijs onder de alles zeggende titel DE GROTE SOUFFLEUR.³⁰ Zijn beschrijving is te mooi om hier niet in zijn geheel weer te geven.

‘Het spant in de Kamer, de regering ligt onder vuur, de oppositie loopt te hoop. De regering is onzeker. Ineens staat dan Nolens bij de regeringstafel, ongemerkt haast.’ ‘Zonder enig opzien, zonder in het oog te vallen, is hij erheen geschoven, onschuldig als een lammetje,’ schreef Hans. Hij zag dat Nolens de premier advies gaf, ‘een paar woordjes soms’. Nolens wandelde wat rond, kwam langs de regeringstafel en tja, dan was het niet beleefd als je niets zei tegen de minister-president.

Soms bleef Nolens aan de rand van de regeringstafel staan en liet hij een andere minister de boodschap doorgeven. Waarna Nolens even onopgemerkt weer naar zijn bankje schoof. Hetzelfde gebeurde als de agenda van de Kamer geregeld moest worden – een belangrijk tactisch spel. Daarna schoof Nolens weer naar de achterste rij rechts, zijn bankje.³¹ Soms hield Nolens audiëntie in zijn bankje. Dan zag je een minister naar hem toe kuieren. Hans merkte op dat als Nolens naar de tafel ging, dit geruisloos gebeurde, maar dat als de tafel naar Nolens kwam, je dat altijd zag.

Nolens domineerde de katholieke fractie. Wie ter zake kundig was, mocht in de fractie het woord voeren. Nolens zou zich zo nu en dan zelfs laten overtuigen. Maar het leed geen twijfel dat Nolens’ wil wet was. Zoals Hans het schreef: in zijn eigen fractie mochten de jonge honden best gaan.

Als het geen kwaad kan, mogen ze afwijkend stemmen. Mogen ze naar hartenlust kopje-buitelen in het grasveld der politiek en stoute dingen doen en praten als grote mensen en – met permissie – een beetje opscheppen. Maar als het spant en als het om grote dingen gaat, zodat er een bui dreigt, dan haalt hij ze binnen, zet ze in de rij, en laat ze hun les opzeggen.³²

Hans schreef wat velen in die jaren vonden: Nolens ‘is een staatsman van een kaliber als ons land er heel weinig heeft’. Nolens had minister-president kunnen zijn, maar hij wilde het niet. Het zou te veel onrust gegeven hebben. Zo kreeg Ruijs zijn kans. Maar, besloot Hans, een souffleur moest er altijd zijn. Soms kenden de spelers hun rol slecht.

Hoewel het duidelijk is dat hij Nolens zeker in die eerste jaren niet kon missen, heeft het Ruijs altijd gestoken dat Nolens de indruk voedde dat Ruijs aan zijn leiband liep. Nolens kon niet nalaten te doen alsof hij de werkelijke formateur was en Ruijs een soort 'zetbaas', in de woorden van Kamerlid Hermans.³³ Nolens zei in de Kamer: 'Ze mogen er zijn, al zeg ik het zelf.' Dat irriteerde niet alleen Ruijs. vdb-leider Marchant vond dit niet passen bij een onafhankelijke opstelling van de Kamer.³⁴ Onvermijdelijk dringt zich de gedachte op dat het Ruijs dwarszat dat hij steeds in zijn carrière een helpende hand had gehad: eerst had zijn vader hem geholpen Kamerlid te worden, daarna regelde Nolens de gouverneursbenoeming en nu claimde deze ook nog eens het krediet voor het minister-presidentschap van Ruijs. Misschien verklaart het waarom Ruijs een paar keer op belangrijke momenten zichzelf wilde bewijzen, zijn eigen man wilde zijn. Hij deed dat in 1918 tegenover zijn vader en hij zou dat steeds meer doen tegenover Nolens. In 1929 zou het zijn apotheose vinden in de soloformatie van het derde kabinet-Ruijs, met de totale uitsluiting van Nolens.

De verwijdering tussen beide mannen had ook met het karakter van Nolens te maken. Nolens was een eenzaam man met autistische trekjes. Langzamerhand groeide het aantal confrontaties van Ruijs en Nolens, waarbij Aalberse steeds meer in het midden kwam te staan. Hij moest Ruijs verdedigen bij Nolens en Nolens bij Ruijs.³⁵ Volgens Kamerlid en later minister Van Schaik dateerde de verwijdering van 1918: Nolens vond Ruijs tegenvallen.³⁶ De stelling van een snelgroeijende afstand als gevolg van botsende zelfbeelden vindt steun in de briefwisseling tussen Van Nispen en Ruijs. Zo schreef Van Nispen in juni 1922 dat Nolens zich wel op zijn teentjes getrapt zou voelen als Ruijs de verkiezingen van 1922 zou winnen, 'nu de eeuwigdurende bewondering waaronder hij gebukt ging' was omgeslagen in bewondering voor Ruijs.³⁷

DE GRONDWETSHERZIENING VAN 1921

In oktober 1921 werd de voorgestelde herziening van de Grondwet behandeld. Ruim twee jaar tevoren, op 20 december 1918, had de regering een staatscommissie ingesteld om die herziening voor te bereiden.³⁸ Van die commissie was Ruijs voorzitter, Kan secretaris, en leverden de zes grootste partijen ieder één lid. De opdracht was een regeling te bedenken voor zaken als de troonopvolging, het recht van oorlogsverklaring, wijziging van de kieswet en eventueel afschaffing van de Eerste Kamer, een referendum met volksinitiatief, de gemeentebesturen en de mogelijk-

heid niet in de Grondwet genoemde publiekrechtelijke lichamen in te stellen.

Eind oktober 1920 was de commissie met haar verslag gekomen.³⁹ Op basis daarvan diende de regering in maart 1921 een voorstel tot herziening in waarvoor weinig mensen warmliepen. Naar de woorden van Troelstra en Marchant noemde Oud zijn hoofdstuk over de wijziging 'De berg baart een muis'.⁴⁰ Beide politici stelden vast dat de aandrang die in november 1918 werd gevoeld tot echte hervormingen, inmiddels behoorlijk verflauwd was.⁴¹ Al dat werk om de Grondwet te herzien, twee jaar lang, leverde bijzonder weinig op.

Het actief vrouwenkiesrecht werd definitief vastgelegd, de Eerste Kamer bleef, referenda werden afgewezen. Het begrip 'koloniën' werd geschrapt en Nederlands-Indië, Suriname en Curaçao werden opgenomen als delen van het Rijk. Voor een oorlogsverklaring was voortaan voorafgaande toestemming van het parlement nodig. De bevoegdheid tot het instellen van publiekrechtelijke lichamen met verordenende bevoegdheid werd vastgelegd. Voor de troonsopvolging zouden slechts afstammelingen van koningin Wilhelmina in aanmerking komen. Met name bij zijn verdediging van de verdubbeling van het inkomen van de koningin riep Ruijs vragen op. Het was bepaald onhandig dat Ruijs het hogere inkomen presenteerde als een persoonlijke wens van de koningin en niet als een voorstel vallend onder de ministeriële verantwoordelijkheid.⁴² Marchant wilde dat de Kamer er zijn leedwezen over uitsprak, maar kreeg daarvoor geen meerderheid.⁴³

Bij de parlementaire beraadslagingen kwam de opheffing van het door de katholieken gehate processieverbod aan de orde. In eerste instantie werd algehele vrijheid voor dat soort evenementen voorgesteld, in plaats van de oude regeling die alleen processies toestond waar ze voor 1848 gebruikelijk waren. In de Tweede Kamer zou voor deze regeling gemakkelijk een meerderheid te vinden zijn met liberalen en socialisten, maar juist tussen de regeringspartijen bleek dit onderwerp een probleem te zijn. Voor de protestanten werkte alleen al het noemen van processies als een rode lap op een stier. Ruijs wilde er zijn handen niet aan branden en in de memorie van antwoord zag de regering af van de voorgestelde wijziging.⁴⁴

Troelstra merkte fijntjes op dat de meeste Nederlanders het niet eens waren met 'de enghartige, bekrompen geloofshaat van die elementen ter rechterzijde, die daartegen in opstand zijn gekomen'. Het was een mooie sneer naar de regeringspartners met wie de katholieken zo graag samenwerkten. Waarom, vroeg Troelstra zich af, had de regering niet vertrouwd op de steun van de SDAP?⁴⁵ SDAP-Kamerlid Schaper had meer begrip voor

de machtsverhoudingen, in elk geval later in zijn memoires: 'Rome kan altijd wachten als het moet. Daarvan kan het socialistische volk iets leren. Beter een volledige overwinning, dan een overijlde en onbekookte poging om iets te bereiken, met gebrekkig resultaat!' schreef Schaper.⁴⁶ Dat Ruijs politiek verstandig optrad, zij het opportunistisch, vrijwaarde hem niet van kritiek van geloofsgenoten. Hij was diep gegriefd dat het katholieke Kamerlid Kolkman op 27 oktober 1921, in een 'pijnlijk protest', de regering verweet dit onderwerp af te schuiven.⁴⁷

Kolkman had echter het gelijk aan zijn kant, en Ruijs moest op zijn tong bijten. Alles wat hij erover zei, zou nieuwe problemen opleveren.⁴⁸ Een van de kwaliteiten van Ruijs was dat hij wist wanneer hij moest zwijgen. Of, zoals Oud het zegt, 'spreken is zilver en zwijgen is goud schijnt in het algemeen het adagium van deze bewindsman'.⁴⁹ Dat Ruijs, gesteld voor de keuze tussen het behoud van de rechtse coalitie en de opheffing van het processieverbod, koos voor het eerste, kan nauwelijks verrassend heten. Over het gezantschap in Rome werd in deze context niet gesproken, maar het zat in ieders achterhoofd. Zowel Ruijs als Nolens moet geweten hebben dat problemen hierover altijd op de loer lagen. Voed het antipapisme en de problemen worden acuut, moeten beiden gedacht hebben. Dat was het processieverbod niet waard. Misschien was de verdediging van de grondwetswijzigingen door Ruijs daarom zo ongeïnspireerd. Het stond aanvaarding door het parlement niet in de weg. De problemen werden vooruitgeschoven.

Wat katholieke aangelegenheden betreft, moest Ruijs altijd voorzichtig zijn. Over het algemeen hield hij rekening met publieke sentimenten en toonde zich als minister-president niet al te opzichtig in functie bij katholieke manifestaties. Achter op een verzoek van Aengent om te komen spreken op de Katholiekendagen, in september 1919, schreef hij dat het 'niet slim' was daar als dienaar van de Kroon te verschijnen. Soms werd Ruijs meegezogen in de ontwikkelingen, bijvoorbeeld rondom de benoeming van de pauselijke nuntius in Den Haag. Koningin Wilhelmina was onaangenaam verrast toen bij de wisseling van de wacht, in 1921, de nieuwe internuntius bij de aanbieding van zijn geloofsbrieven aan de koningin zichzelf voorstelde als 'de diplomatieke vertegenwoordiger van de plaatsbekleder van Christus op aarde'. Wilhelmina voelde zich in 'hare Calvinistische gevoelens' gekwetst.⁵⁰

In januari 1922 werd Ruijs direct bij de problemen rond deze nuntius betrokken, toen die na de dood van paus Benedictus xv erop stond in Den Haag een requiemmis op te dragen. De deken van Den Haag had dat liever zelf gedaan en was woedend dat de nuntius hem opzij had gezet. Ruijs moest zich ermee bemoeien en raadde de nuntius aan het over

te laten aan de deken. De pauselijke gezant werd uiteindelijk op aandrigen van de Nederlandse regering in maart 1922 teruggeroepen.

Ruijs mocht dan voorzichtig zijn, feit was dat hij dé vertegenwoordiger was van de katholieken in Nederland, en dat steeds meer naarmate hij langer minister-president bleef. Hij belichaamde een robuust katholiek zelfvertrouwen. Dat bleek bijvoorbeeld toen hij bij de opening van de Katholiekendag in Utrecht, op 23 september 1919, een toespraak hield. *De Tijd* schreef dat zijn rede 'Rooms zelfbewustzijn en Roomse bevrediging' bood aan zijn toehoorders.⁵¹ In een tafelrede zei Ruijs dat Nederland door God leek voorbestemd een wegwijzer in de wereld te zijn. Verschillende volken 'zagen naar onze natie op, die voor de oorlog bespaard was gebleven en in de ontreddering van Europa als een veilig kompas mocht dienen'.⁵²

Ook andere katholieke politici zagen het kabinet-Ruijs als het bewijs van een hogere hand. Zo stelde Kamerlid Bomans in januari 1921, in een voordracht in het Concertgebouw: 'De Roomse macht mag nog triomferen in het protestantse Nederland. Is Gods hulp niet zichtbaar over het in de geschiedenis vertrapte Roomse volk van Nederland, nu bij de gewonnen schoolstrijd onder een ministerie met een Ruijs de Beerenbrouck aan het hoofd?' Bomans mocht met zijn gezwollen retoriek verdergaan dan Ruijs ooit zou doen, maar de geuite gevoelens, zowel in Amsterdam als in Utrecht, werden breed gedeeld. Katholieken waren trots op hun minister-president.

Gustave Ruijs met zijn echtgenote Marie Ruijs en hun twee kinderen, Louise en Charles, omstreeks 1880.

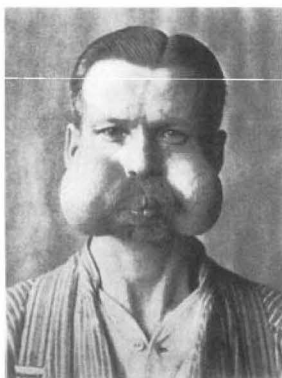
Charles Ruijs als middelbare scholier. Toen zijn vader in 1888 minister werd, verhuisde het gezin naar Den Haag.

Toen koningin Emma en kroonprinses Wilhelmina in 1895 Maastricht bezochten, maakte Ruijs deel uit van een erewacht in zelf ontworpen huzarenuniformen.

Petrus Regout was de oprichter en directeur van een aantal fabrieken in Maastricht, waaronder een aardewerkfabriek en een glasblazerij. Hij was de eerste grootindustriële van Nederland. Zijn sociaal beleid was omstreden; de werkomstandigheden in zijn fabrieken waren gevaarlijk en ongezond.

Glasblazers in Maastricht ontwikkelden vaak glasblazerswangen en vergroeiende polsen.

Gravure van de glasblazerij van Petrus Regout.

Paus Leo XIII (paus van 1878 tot 1903) legde met de encycliek *Rerum Novarum* de grondslag voor het katholieke sociale denken door aan de overheid een belangrijke rol toe te delen.

Willem Vliegen werkte in de jaren negentig van de negentiende eeuw in Maastricht als organisator voor de socialisten. Ruijs kwam hem later weer tegen als Tweede Kamerlid van de SDAP.

Rond 1900 was Maastricht een van de armste steden van Nederland. Links de Maasstraat, rechts de Stokstraat.

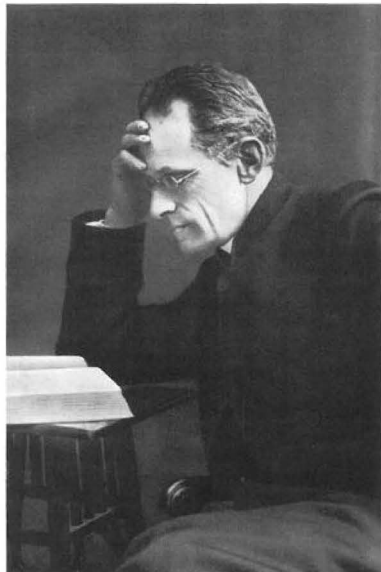
In 1902 trouwde Ruijs met Maria van der Heyden. Een verrassend ontspannen foto van het jonge paar.

Ruijs met zijn oudste dochter Maria, circa 1904.

Door zijn huwelijk kwam Ruijs steeds vaker op het landgoed van zijn schoonfamilie, 't Suideras in Vierakker, niet ver van Zutphen. Vanaf 1918 zou het de plek worden waar het gezin Ruijs feitelijk woonde, ook al zat vader Charles meestal in Den Haag.

Toen Ruijs de grote voorman van de katholieke drankbestrijding, Alphons Ariëns, in 1897 in Maastricht hoorde spreken, vond hij een onderwerp waarmee hij zich zijn hele leven bezig zou houden. Ruijs en Ariëns zouden goede vrienden worden.

In 1903 haalde Ruijs de letterzetter Henri Hermans naar Maastricht om hem te helpen bij de organisatorische strijd tegen de socialisten. Hij plaatste Hermans op de loonlijst van Sobriëtas.

Uitgave van het Secretariaat van „Sobrietas” Maastricht.

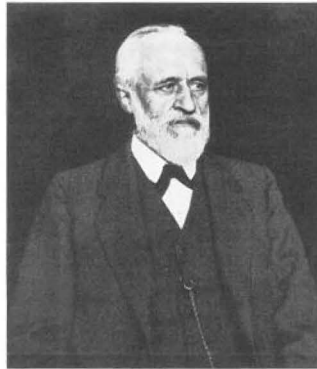

NEEN, MOEDER IK NOOIT . . . GEEN DRUPPEL.

Ruijs werd voorzitter van Sobriëtas, de katholieke vereniging voor drankbestrijding. Drankmisbruik was een groot probleem onder arbeiders. Ook de socialisten hielden zich bezig met de bestrijding ervan.

Uitdeling van voedsel aan de Belgische vluchtelingen, op de markt van Bergen op Zoom. Na het uitbreken van de oorlog werd Nederland overstroomd door vluchtelingen uit België.

Cort van der Linden was minister-president van 1913 tot 1918. Hij leidde Nederland door de oorlog. Hij werd in later jaren meer gewaardeerd dan aan het einde van zijn regeerperiode.

Hoewel Nederland gespaard bleef voor de vernietigingen van de oorlog was er vanaf 1917 een gebrek aan levensmiddelen en brandstof. Hier staan mensen in de rij voor een slagerij die nog maar één product heeft, de zogenoemde eenheidsworst.

Piet Aalberse was in Leiden de oprichter van de katholieke studentenvereniging. Hij vroeg adellijk corpslid Ruijs de Beerenbrouck om voorzitter te worden. De paden van Aalberse en Ruijs bleven elkaar hun hele politieke leven kruisen.

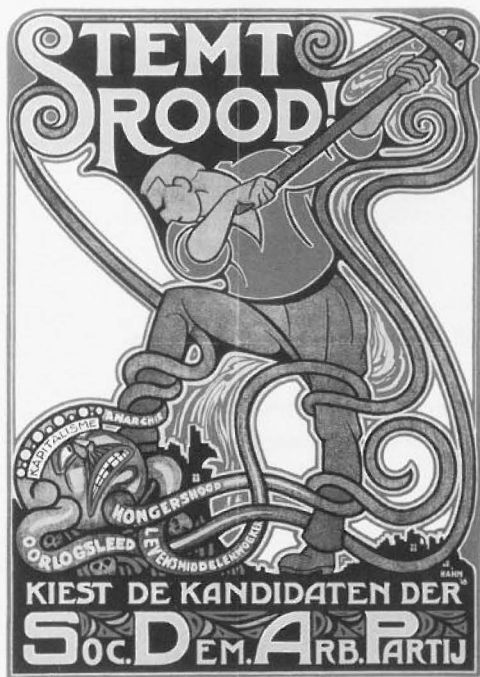
Willem Nolens was al sinds 1896 lid van de Tweede Kamer voor het district Venlo. In 1905 schreef Ruijs hem dat hij het een voorrecht vond zijn leiding te aanvaarden.

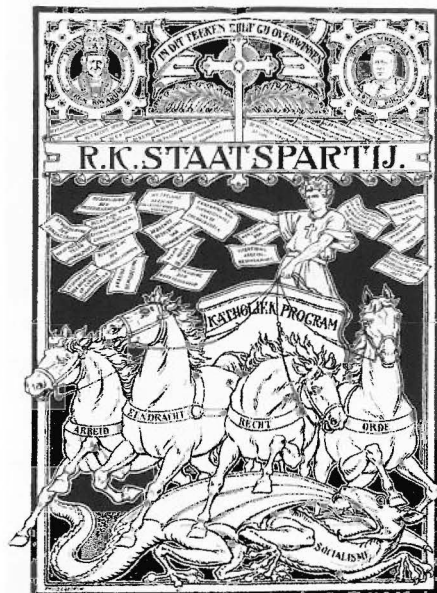
Octave van Nispen tot Sevenaer werd in 1904 lid van de Tweede Kamer. Hij raakte bevriend met Ruijs. Na Van Nispens benoeming tot gezant bij het Vaticaan, in 1916, zetten Ruijs en Van Nispen een intensieve briefwisseling op.

Antoine van Wijnbergen was sinds 1904 lid van de Tweede Kamer. Hij zou steeds conservatiever worden en werd daardoor in de ogen van Ruijs en anderen een bedreiging voor de katholieke eenheid.

Het verkiezingsaffiche van de SDAP uit 1918, de eerste verkiezingen met algemeen mannenkiesrecht. Hoewel de SDAP won, slaagden de socialisten er niet in door te breken bij de katholieke arbeiders.

Stemt KATHOLIEK, door het witte puntje zwart te maken voor den naam van **KOLKMAN** (M. J. C. M.)

De R.K. Staatspartij voerde in 1918 campagne onder toezien oog van de 'arbeiderspaus' Leo XIII (links) en mgr. Schaepman, de man die de katholieken in de negentiende eeuw politiek organiseerde (rechts).

De fractievoorzitter van de katholieken in de Tweede Kamer, Willem Hubert Nolens, was een briljante politicus. Als priester kon hij echter niet minister-president worden. Bij de formatie van 1918 schoof hij Ruijs naar voren. De twee zouden later uit elkaar groeien.

Koningin Wilhelmina was nadrukkelijk aanwezig bij kabinetsformaties. In 1918 moest ze zich er bij neerleggen dat Nolens de route uitzette.

Alexander de Savornin Lohman was sinds 1879 lid van de Tweede Kamer, eerst voor de ARP, later voor de door hem opgerichte CHU. Tot op hoge leeftijd bleef hij adviseur van koningin Wilhelmina. In die hoedanigheid was hij cruciaal bij de formatie van 1918.

Hendrik Colijn was na zijn ministerschap van 1911 tot 1913 directeur geworden bij de Bataafsche Petroleum Maatschappij. Dat weerhield hem niet om zich bij voortduring met de Nederlandse politiek te bemoeien.

Ruijs in zijn werkkamer in het Torentje, traditioneel de werkruimte van de minister van Binnenlandse Zaken. Hij was tot dan toe de jongste minister-president ooit.

Het eerste kabinet-Ruijs bijeen in het ministerie van Justitie, waar de ministerraad vergaderde. Vlnr. De Vries, Naudin te Cate (achter De Vries), Alting von Geusau, De Visser, Heemskerk, Van Ijsselsteyn, Van Karnebeek, Ruijs, Aalberse, König, Idenburg.

Piet Aalberse was verreweg de belangrijkste minister. Hij moest er als minister van Arbeid voor zorgen dat broodnodige sociale wetgeving werd doorgevoerd, mede om de arbeiders bij de katholieke partij te behouden.

Pieter Jelles Troelstra was de onomstreden leider van de SDAP tot hij in november 1918 wat al te enthousiast opriep tot een revolutie in Nederland.

Generaal Snijders liet zich niet onder curatele stellen van de minister van Oorlog. Koningin Wilhelmina steunde hem, maar moest in november 1918 toch instemmen met zijn ontslag na ongeregeldheden in de Harskamp, een militair complex op de Veluwe.

Aanhankelijkheidsbetoging voor koningin Wilhelmina en prinses Juliana op het Malieveld na de revolutiepoging van Troelstra, 18 november 1918.

Zij heeft het goed begrepen!
 Zij vertrouwt haar belangen uitsluitend toe aan de Social Democratische Arbeiders Partij? De partij, die altijd de belangen der arbeiders beschermt en verdedigt, de partij, die opbouwen wil een betere en gelukkiger samenleving

**ZIJ BRACHT HAAR STEM UIT OP
 W.H. VliegEN**

Vrouwen, volgt GIJ haar voorbeeld

De socialisten hadden zich jarenlang ingezet voor het kiesrecht van vrouwen, maar toen er eindelijk gekozen kon worden, in 1922, bleek de SDAP er niet van te profiteren.

AGITEERT

**TEGEN
 DE
 VLOOTWET.**

De controverse over de uitbreiding van de Nederlandse vloot spleet de katholieken. Minister-president Ruijs was verrast dat Nolens in 1923 zijn partij niet eensgezind kon houden.

Henri Marchant, de leider van de Vrijzinnig Democratische Bond, probeerde manhaftig een coalitie tot stand te brengen tussen rooms en rood, met zijn VDB als draaipunt. Hij stuitte steeds op verzet van de katholieke politieke leiding.

De oproep tot eenheid was nu een vast refrein van de katholieke politiek. De *Nieuwe Rotterdamse Courant* zag in deze verkiezingsposter katholieke symboliek, het stempotlood met stralen omringd, samenkomend in de stip.

Met Ruijs en Colijn was **CHU**-er Dirk Jan de Geer de derde politicus die in het interbellum een hoofdrol speelde. Samen met Ruijs zorgde hij ervoor dat Colijn na de val van diens eerste kabinet in 1925 niet terugkeerde. De Geer formeerde vervolgens zelf een kabinet dat tot 1929 bleef zitten.

De **ARP** gebruikte vanaf 1925 het thema van "s lands stuurman" om Colijn neer te zetten. Juist dat jaar werkte het niet. De **ARP** verloor drie zetels maar Colijn werd wel voor het eerst minister-president, zij het voor maar zes maanden.

Verrassend snel hersteld van zijn zware ziekte, wist Ruijs van de verkiezingen van 1929 zijn hoogst persoonlijke overwinning te maken. Hij was lijsttrekker in de grote steden in het land. De **RKSP** versterkte haar positie.

Van 1929 tot 1932 was het departement van Landbouw ondergebracht bij het ministerie van Binnenlandse Zaken van Ruijs. De minister-president genoot van de erbij behorende taken, zoals het openen van landbouwtentoonstellingen.

Ruijs kon uitstekend opschieten met George Tets van Goudriaan die tussen 1921 en 1945 directeur was van het Kabinet der Koningin. Samen zorgden ze ervoor dat conflicten met de soms recalcitrante koningin beperkt bleven.

DE DALENDE RIJXSINKOMSTEN

*Als er maar maar bij de landbouw
kan en de rijks inkomsten te komen
dit is een kikkende kikkende*

„Ronde broeder wil voeren!”
(Min. Ruijs): „Het is geen adelaar, broeder - 't is een kikkende!”

Spotprent uit de crisisjaren: van een kale kikker kun je geen veren plukken. Het kabinet-Ruijs had te maken met voortdurend teruglopende inkomsten.

Ruijs was voorzitter van de Tweede Kamer tussen 1925 en 1929 en opnieuw na zijn derde kabinet, van 1933 tot zijn dood in 1936. Deze foto dateert uit zijn tweede periode als voorzitter.

In 1935 haalde de NSB bij de verkiezingen voor de Provinciale Staten onverwacht hoge cijfers, vooral in Limburg. Het was aanleiding voor de leiding van de RKSP en de katholieke bisschoppen om de NSB met alle mogelijke middelen te bestrijden.

In februari 1936 trad Rijs voor het laatst op als spreker. Op de katholieke landdag van de RKSP in Amsterdam sprak hij over vaderlandslievendheid, maar in de zaal was de spanning tastbaar tussen de voor- en tegenstanders van katholieke deelname aan het kabinet-Colijn.

In januari 1935 kreeg Ruijs een pauselijke onderscheiding waarmee hij trots poseerde in het Vaticaan. De donkere kleur van zijn hoofd is een symptoom van de ziekte van Addison waaraan Ruijs leed.

Crisis en reconstructie, 1921-1922

Hendrik Colijn woonde en werkte sinds 1 december 1919 in Londen. Dat weerhield de ARP-voorman er niet van om in de Nederlandse politiek steeds op de achtergrond aanwezig te zijn. Hij was in 1918 genoemd als mogelijke minister-president en hij trad gevraagd en ongevraagd op als adviseur. Keer op keer had Ruijs Colijn gepolst voor vacatures in zijn kabinet, even zo vaak had Colijn 'nee' gezegd. Hij was alleen in de markt voor echte macht en verwachtte binnen niet al te lange tijd zelf een kabinet te leiden. Inmiddels was Colijn de in november 1920 overleden Abraham Kuiper opgevolgd als leider van de Anti-Revolutionaire Partij. Als hoofdredacteur van het antirevolutionaire dagblad *De Standaard* publiceerde Colijn opiniestukken onder de noemer *driestar* op dezelfde plek waar Kuiper altijd zijn commentaren had geplaatst.

Colijn hield rekening met verkiezingen in juli 1922. Hij had zich voorgenomen om tegen die tijd ontslag te nemen bij de Koninklijke/Shell en zich te kandideren voor de Tweede Kamer.¹ Wat hem betrof, mocht het kabinet-Ruijs zijn tijd uitdienen. Hij hoopte alleen dat de ARP in de tussentijd geen schade opliep door haar deelname aan een door katholieken gedomineerd kabinet. Antirevolutionairen wilden een robuuste defensie en hadden een afkeer van een al te uitbundig sociaal beleid. De financiën moesten op orde zijn. Het kabinet-Ruijs stemde hen niet tevreden. Met toenemende zorg zag Colijn ARP-minister De Vries aan gezag inboeten.

Eerder dan Colijn had verwacht, leken verkiezingen op te doemen. Het begon onschuldig. Op 13 mei 1921 kwam minister De Vries in conflict met de Tweede Kamer, toen artikel 7 van zijn wetsvoorstel voor een grondbelasting werd verworpen. De Vries had vervolgens om schorsing gevraagd.² In de parlementaire omgang was dat meestal de inleiding tot een ministers- of kabinetscrisis, maar bij De Vries was het vaak de eerste

stap naar een aangepast voorstel. Dit keer kregen de ontwikkelingen echter een eigen dynamiek.

Ruijs toonde zich onzeker. Tegen Aalberse zei de premier dat De Vries maar moest vertrekken; hij kon burgemeester van Amsterdam worden. Twee dagen later wilde Ruijs hem juist weer behouden. Hij wilde de burgemeester van Groningen per direct in Amsterdam benoemen, dan kon De Vries niet zo gemakkelijk weggaan.³ Wat wilde Ruijs? Wilde hij De Vries kwijt of wilde hij juist voorkomen dat de minister kon vertrekken? Vermoedelijk wist hij het zelf niet. Ruijs probeerde zijn kabinet te redden, met of zonder De Vries. De collega's in de ministerraad lieten De Vries echter niet zomaar vallen. Ze hielpen hem een compromisvoorstel op te stellen waarmee hij terug kon naar de Tweede Kamer.

Ondertussen overlegde Ruijs met de drie fracties die het kabinet steunden. Op 23 mei had hij een lang onderhoud met De Vries. In de crisissfeer van die dagen was dat blijkbaar belangrijk genoeg voor *De Telegraaf* om er melding van te maken.⁴ De Vries diende een gewijzigd artikel in dat de kritiek het hoofd bood. Omdat dit echter een fundamentele verandering inhield, wist Kamerlid Marchant te bereiken dat het hele wetsontwerp opnieuw zou worden bekeken door de afdelingen. Dat zou aanzienlijke vertraging opleveren.⁵ Had De Vries zo voorlopig het vege lijf gered, en Ruijs zijn kabinet, het onderliggende politieke probleem was onveranderd: de antirevolutionaire De Vries moest de dure plannen financieren van de katholieke Aalberse en de christelijk-historische De Visser.

Een crisis over het financiële beleid zou de ARP niet slecht uitkomen. Veel katholieken meenden zelfs dat de partij daarop aanstuurde. De gedachte was dat de antirevolutionairen dan de handen vrij zouden hebben bij vervroegde verkiezingen, waarna Colijn een kabinet kon formeren dat meer aan hun wensen beantwoordde. Het kabinet viel, zij het niet over de grondbelasting van De Vries maar over de Militiewet van minister Pop. Op 15 juni 1921 stemden alleen de katholieken en de liberalen voor de door Pop voorgestelde wet.⁶ Het kabinet had afgesproken dat dit gebrek aan steun van de antirevolutionairen en christelijk-historischen onaanvaardbaar was en had dat de partijen laten weten. Om de dreiging van een crisis te onderstrepen, was Ruijs zelf aanwezig bij het Kamerdebate.⁷ Het weerhield de ARP en CHU er niet van tegen te stemmen.

De ministerraad had nu geen andere keuze dan het ontslag van het kabinet aan te bieden. Ruijs deed dat op 16 juni 1921. Hij werd echter geconfronteerd met een koningin die daar niets van moest hebben. Wilhelmina gaf nog diezelfde dag Ruijs de opdracht het kabinet te reconstrueren, eventueel met vervanging van Pop en De Vries.⁸ Ruijs' col-

lega's waren verrast dat hij die opdracht accepteerde. Aalberse had inmiddels weinig illusies meer over de collegialiteit van Ruijs: 'Hij denkt er altijd erg gemakkelijk over 'n collega los te laten.' Pop en De Vries waren onaangenaam getroffen door het gemak waarmee Ruijs bereid was hen overboord te zetten en zelf door te gaan.⁹

Op 17 juni 1921 noteerde Ruijs, na opnieuw een bezoek aan de koningin, dat zij 'alleen rechtse fractieleiders' wilde horen en 'alleen over reconstructie'.¹⁰ Het was vreemd dat de koningin haar vaste adviseurs passeerde en direct overlegde met de leiders van de rechtse partijen, maar ze was vastbesloten.¹¹ Volgens Fasseur was het ultieme motief voor koningin Wilhelmina niet 'samen uit, samen thuis', zoals Puchinger veronderstelt, maar de vrees dat bij vervroegde verkiezingen de grondwetsherziening in gevaar zou komen.¹² Daarin stond onder meer de eerdergenoemde verdubbeling van het inkomen van de Kroon. Wilhelmina was bang dat, als er op dat moment nieuwe verkiezingen zouden worden gehouden, de kiezer de rechtse partijen zou straffen. Dan zou de noodzakelijke meerderheid voor de wijzigingen in gevaar komen.¹³ De koningin legde de fractieleiders van de regeringspartijen drie vragen voor: vonden ze een reconstructie van rechts gewenst? Waren ze bereid daaraan mee te werken? Kon er naar eenstemmigheid over grondbelasting en defensie worden gestreefd?¹⁴ De koningin nam het heft in handen. Het was een procedure die later in de Tweede Kamer de nodige kritiek zou oproepen, het scherpst verwoord door VDB-leider Marchant die klaagde dat de hele crisis 'het karakter [had gekregen] van een onderonsje'.¹⁵

Colijn zag de ontwikkelingen aan met toenemend ongemak. Niet omdat hij iets tegen onderonsjes had, maar omdat hij geen heil zag in herstel van het kabinet-Ruijs. In *De Standaard* pleitte Colijn voor nieuwe verkiezingen die in het teken zouden moeten staan van de door hem gewenste verregaande bezuinigingen. Vervroegde verkiezingen zouden de schade beperken, niet alleen voor De Vries, maar ook voor de ARP. Niet alle antirevolutionairen waren het met Colijn eens. Minister Heemskerk was bang dat vervroegde verkiezingen over deze onderwerpen de katholieken uit elkaar zouden spelen, en dan zou een rechtse coalitie helemaal niet meer mogelijk zijn.¹⁶ Colijn meende juist dat de kans op een rechtse meerderheid in 1921 groter was dan die in 1922 zou zijn.¹⁷

Colijn had nog een andere reden om snel verkiezingen te wensen. Hij vertrouwde Ruijs niet. Hij was bang dat de minister-president met een reconstructie de basis zou leggen voor een nieuw kabinet-Ruijs na de verkiezingen van 1922. Met een andere minister van Financiën, iemand als Trip, Vissering of De Geer, zou Ruijs continuïteit kunnen claimen als de coalitie bij die verkiezingen een meerderheid behield. Colijn

schreef dit later in juli met zoveel woorden aan Ruijs.¹⁸

Uit Colijns analyse blijkt dat hij Ruijs inschatte als een gewiekste politieke opponent, iemand met een langetermijnplan. Er zijn geen directe aanwijzingen dat Ruijs serieus had nagedacht over een tweede termijn. Wel zag hij, net als Heemskerk, bij vervroegde verkiezingen risico's voor de katholieke eenheid, die aan de randen begon af te brokkelen. Maar Ruijs had wel degelijk oog voor mogelijke concurrentie van Colijn. Dat blijkt uit een briefje dat hij stuurde aan het kabinet der Koningin met de opmerking dat de door hem opgevraagde adviezen van de formatie van 1918 geen exemplaar bevatten van de adviezen van Colijn, 'die in 1918 wel herhaaldelijk ontvangen is, maar geen schriftelijk advies heeft uitgebracht'.¹⁹ Ruijs wilde weten wat Colijn indertijd had geadviseerd, waarschijnlijk om hem dat voor de voeten te gooien bij het redden van zijn eigen kabinet.

HET VERTREK VAN DE VRIES

Terwijl Ruijs bezig was met zijn reconstructie en het hoofd van De Vries op het hakblok lag, foeterde de premier op 20 juni in de ministerraad weer over te hoge uitgaven. Het komende jaar zou er geen enkele wet behandeld moeten worden die geld zou kosten, vond Ruijs. Dat betekende dat de wet op de Ziekenfondsen en de wet op de Gezondheidsdiensten zouden blijven liggen. Aalberse ontplofte. Hij zei tegen Ruijs dat hij liever had dat de minister-president het ronduit zei als hij hem en De Visser kwijt wilde en niet alleen 'zinspelenderwijze'. Ruijs krabbelde snel terug. Dat kon hij er niet bij hebben: zonder Aalberse en De Visser was een reconstructie niet mogelijk, dan zou de personeelsswisseling te groot zijn om het nog zo te kunnen noemen.

Ruijs bezwoer dat Aalberse hem verkeerd had begrepen, dat hij bij het vormen van een nieuw kabinet allereerst dacht aan hen beiden. Nog die ochtend had hij gesproken met een Eerste Kamerlid dat hem sterk aanraadde Aalberse te lozen. Ruijs zou daarop geantwoord hebben dat een rechts kabinet zonder Aalberse niet mogelijk was. Of dat verhaal nu waar was of niet, het stelde Aalberse ietwat gerust. Iedereen was nu echter boos, inclusief Ruijs, die 'was weggelopen zonder te groeten'. Aalberse zag Ruijs naderhand op straat 'heftig gesticulerend' praten met Van Karnebeek en König. In zijn dagboek schreef Aalberse dapper: 'Als hij een kabinet van de reactie wil vormen, dan ga ik er niet in.'²⁰ Hij bedoelde dat hij niet deel zou nemen aan een reconstructie die zijn sociale uitgaven teruggedraaide. Ruijs handelde hier zo ongeveer zoals verwacht

kon worden op basis van eerdere ervaringen: opgewonden, onbarmhartig, vastberaden en opportunistisch, alles om zijn kabinet te redden.

In zijn *Honderd jaren* suggereerde Oud dat Nolens Ruijs zou hebben ingefluisterd dat het tijd was De Vries te vervangen.²¹ Het tekent de mate waarin Oud Ruijs onderschatte. De minister-president had dat advies niet nodig. Hij had de collega's al geraadpleegd over een mogelijke vervanging van De Vries. Dat was niet ontsnapt aan diens aandacht. Verongelijkt vond De Vries dat hij werd geslachtofferd. Een nieuw gesprek tussen Ruijs en zijn minister van Financiën maakte het alleen maar erger: Ruijs liet De Vries weten dat hij de vrije hand wilde hebben bij het reconstrueren. Hij kon hem zijn ministerpost niet garanderen. Maar het irriteerde De Vries enorm dat Ruijs tegelijkertijd de mogelijkheid openhield om op hem terug te vallen als hij niemand anders kon vinden.²²

De Vries hield de eer aan zichzelf. Twee dagen na het gesprek, op 29 juni, schreef De Vries dat Ruijs zich 'de draagwijdte van [zijn] woorden niet realiseerde'. Eerst hadden zijn collega's hem overgehaald te blijven, ook nadat zijn grondbelasting was afgestemd, en nu kreeg hij alle kritiek over zich heen. 'Dat ik thans afscheid wens te nemen van U en de andere ambtgenoten zal ieder moeten billijken', schreef De Vries in zijn ontslagbrief.²³ Volgens de aantekeningen van Ruijs bedankte De Vries op 29 juni.²⁴ De Vries had er echt genoeg van: in de loop van juli drong hij er nog eens bij Ruijs op aan haast te maken met een opvolger. Ruijs verzekerde hem dat het op 1 augustus geregeld zou zijn.²⁵

Ruijs maakte zich zorgen dat hem straks verweten zou worden dat hij zijn kabinet overeind probeerde te houden, terwijl er wel degelijk andere opties waren. Op 23 juni vertelde de koningin, die een wel heel actieve rol speelde, dat ze positieve antwoorden van de rechtse partijen had gekregen. Ruijs wees haar echter op de interne zwakte van de coalitie. Hij wilde dat zij de linkse partijen zou vragen wat ze dachten over een mogelijke voortzetting van zijn kabinet.²⁶ Wilhelmina voelde er niets voor, maar toen Ruijs zei dat hij anders de opdracht zou weigeren, ging ze akkoord. Ruijs speelde het hard en dat pakte goed uit: de liberalen P. Rink (Liberale Unie) en Marchant (VDB) adviseerden op 25 juni het aanblijven van het demissionaire kabinet; SDAP-leider Schaper zag liever 'een burgerlijk kabinet', met zijn partij in de oppositie.²⁷ Daarmee was een brede coalitie van de baan en was een reconstructie de enige optie.

Op 28 juni kreeg Ruijs daartoe de opdracht van Wilhelmina. In het kabinet had Ruijs zich verzekerd van de steun van Aalberse, Van IJsselsteyn, König, De Graaff en Van Karnebeek. Hij had gesproken met Pop en De Vries en voor beiden was duidelijk dat zij niet terug zouden komen. Als vervanger van De Vries benaderde Ruijs eerst nog eens thesau-

rier-generaal Trip, de man die in 1918 op het laatste moment afhaakte. Trip weigerde opnieuw en dat deed ook G. Vissering, de president van De Nederlandsche Bank.

In overleg met de koningin besloot Ruijs daarop Colijn en De Geer uit te nodigen voor een gesprek.²⁸ Het gesprek met Colijn moet bedoeld zijn geweest om zich in te dekken tegen diens afwijzen van een reconstructie. Blijkbaar werkte Wilhelmina daar graag aan mee.²⁹ Op 2 juli ontving De Geer een telegram van Ruijs met het verzoek naar Den Haag te komen. Aalberse schreef een dag later in zijn dagboek dat Ruijs De Geer zou vragen en dat De Geer wel wilde.³⁰ Er was dus al communicatie geweest. Op 5 juli spraken Ruijs en De Geer elkaar in Den Haag, waarna De Geer beloofde zich 'ernstig te zullen beraden'.

Ruijs sprak op 8 juli met Colijn en bood hem nog eens een ministerschap aan op Oorlog en Marine, maar Colijn wilde alleen nieuwe verkiezingen.³¹ Colijn van zijn kant overhandigde Ruijs een memorandum waarin hij de argumenten opsomde voor het aanhouden van De Vries én voor nieuwe verkiezingen. In een brief die hij dezelfde dag aan Ruijs stuurde, vertelde Colijn nog eens wat er volgens hem met de ministeries van Oorlog en Marine moest gebeuren en waarom hijzelf als leider van de ARP nooit een 'politiek departement' zou accepteren. Het is in deze brief dat Colijn suggereerde dat Ruijs het oog had op een tweede termijn: 'Ge hebt blijkbaar het oog op een reconstructie die bestemd is om, over de verkiezingen van 1922 heen, tot 1926 te reiken, m.a.w. om nu een basis te leggen voor een kabinet dat bestemd is om 5 jaren te blijven zitten. Met deze gedachtengang kan ik mij bij geen mogelijkheid verenigen.'³² Ruijs nam beide geschriften voor kennisgeving aan en 'ging zijn gang', zoals Puchinger opmerkt.³³

Op 6 juli had Ruijs een brief ontvangen van De Geer met de voorwaarden waaronder hij bereid was minister te worden.³⁴ De Geer eiste een algemene bevrozing van de uitgaven en verdere bezuinigingen op de twee defensiedepartementen. Dat maakte het lastig een nieuwe minister van Oorlog te vinden, waardoor de crisis nog een paar weken langer duurde. Op 22 juli vroeg De Geer, in een nieuwe brief, of er bij de fracties bezwaar was tegen zijn komst. Hij polste ook de fractie van de CHU – opmerkelijk, gegeven De Geers principieel dualistische standpunten. Volgens zijn biograaf Van der Kaaij was hij onzeker over deze nieuwe stap.³⁵ Zelfs Ruijs had er nu wel genoeg van. In een van de weinige politieke opmerkingen in zijn brieven aan Maria schreef Ruijs op 22 juli: 'Het begint er wel naar uit te zien dat de crisis volgende week afloopt. Ik begin er schoon genoeg van te krijgen. Als er nu maar niets anders tussenbeide komt.'³⁶

Aalberse was optimistisch. Hij had vroeger wel reserves gehad over samenwerking met De Geer, schreef Aalberse in zijn dagboek, maar nu 'is hij de aangewezen man, vooral als we voor Oorlog een antirevolutionair kunnen krijgen'.³⁷ Een antirevolutionair op die post was belangrijk, want de ARP-fractie zou zich fel verzetten tegen de bijna onvermijdelijke bezuinigingen. Het was zaak de steun voor het kabinet-Ruijs zo breed mogelijk te houden. De programmatische voorstellen, waarin onder meer de eisen van Aalberse waren verwoord, werden voorgelegd aan de drie rechtse fracties. Opmerkelijk is dat Ruijs zelfs onder deze omstandigheden nog een robbertje vocht met Aalberse over zoiets triviaals als het uitdelen van lintjes aan diverse katholieke notabelen. Het heeft er alle schijn van dat Ruijs en Aalberse hun KSA-dispuut weer eens opvoerden. De andere ministers stonden erbij en keken ernaar.³⁸

Op 25 juli was de zaak rond. De Geer volgde De Vries op en generaal Pop werd vervangen door de antirevolutionair J. van Dijk, die ook Marinie ad interim zou beheren. De Vries bleef zich kwaad maken over de manier waarop hij werd afgedankt. In een brief aan Ruijs schreef hij op 27 juli: 'Ik moet uit uw briefje wel opmaken dat niet tot u is doorgedrongen hoe ernstig ik mij gegriefd voel door de behandeling mij aangedaan.' Hij had dit al eerder geschreven, in bijna dezelfde bewoordingen, maar het was alleen maar erger geworden. Een hoofdartikel de dag tevoren in *De Tijd*, 'doet de deur dicht', schreef De Vries. In het betreffende artikel werd gesteld dat De Vries goed was geweest als wethouder van Amsterdam, maar op landelijk niveau was mislukt. Hij zou enkel gevraagd zijn omdat sterkere personen in 1918 voor de eer hadden bedankt.³⁹

De Vries dacht dat het artikel door Ruijs was ingestoken. 'Het is beter elkaar, althans voorlopig, niet te ontmoeten. Misschien kan de tijd (en nu zonder hoofdletters) enige vermindering van mijn verbittering aanbrengen', schreef De Vries.⁴⁰ Ruijs ontkende iets met het artikel te maken te hebben gehad. Of de verdenking van De Vries terecht was, valt niet te achterhalen, maar het vertelt iets over Ruijs dat zijn collega hem in staat achtte tot een dergelijk natrappen.⁴¹ Na drie jaar intensieve samenwerking was het vertrouwen van De Vries in de integriteit van zijn chef blijkbaar minimaal. De Vries liet de laatste ministerraad van het oude kabinet aan zich voorbijgaan, van hem werd niet officieel afscheid genomen. Minister Pop vertoonde zich wel en vertrok zo met iets meer elegantie. Op 28 juli volgde de beëdiging van de nieuwe ministers door de koningin.

Met de entree van De Geer als minister trad de derde politicus die mede het interbellum zou domineren uit de schaduw. De Geer was sinds 1907 Kamerlid voor de CHU. Vanaf dit moment zou hij permanent aan-

wezig zijn op het politieke toneel, om samen met Ruijs een doorn in de zij te worden van Colijn. De tragiek van Dirk de Geer, een leeftijdgenoot van Ruijs en Colijn, zat hem in de staart van zijn lange politieke carrière, toen hij na de Tweede Wereldoorlog werd veroordeeld vanwege zijn optreden in die oorlog. Zo kenden de meeste mensen hem later, maar wie De Geer alleen daarop beoordeelt, miskent zijn belangrijke rol tijdens het interbellum.

De hervormde politicus completeerde met de katholieke Ruijs en de gereformeerde Colijn het rechtse coalitietrio. Als zoon van een predikant bracht De Geer zijn jeugd door op verschillende plaatsen. Hij studeerde rechten in Utrecht en promoveerde daar in 1895. Als student was hij actief geworden voor het latere christelijk-historische dagblad *De Nederlander*. In 1901 werd De Geer lid van de gemeenteraad van Rotterdam, in 1907 lid van de Tweede Kamer, en in 1908 gedeputeerde van Zuid-Holland. In de Kamer gold hij als financieel specialist. Vanwege zijn eigenzinnigheid en tot bruuskeren geneigde persoonlijkheid was hij niet populair. Zijn kennis van zaken en werklust waren echter zodanig dat hij steeds een leidende rol speelde.

Tijdens de Eerste Wereldoorlog had zijn pacifistische inslag zich verdiept, De Geer zou zich nooit erg interesseren voor buitenland en buitenlandse politiek, iets wat hem later danig zou opbreken. Afgezien van twee jaar tussen augustus 1923 en augustus 1925, zou De Geer van 1921 tot 1933 steeds minister zijn en daarenboven tussen 1926 en 1929 ook minister-president. Na de kabinetten-Colijn in de jaren dertig zou De Geer in 1939 onverwacht opnieuw minister-president worden – toen van een breed nationaal kabinet, voor het eerst met de SDAP in de gelederen. Na de Duitse inval kwam De Geer op 14 mei 1940 gedesillusioneerd in Londen terecht, waar hij in september 1940 tot ontslag werd gedwongen.⁴²

Met De Geer en Van Dijk in de gelederen kon het kabinet-Ruijs verdergaan. De reacties op deze ontwikkelingen waren verdeeld en liepen min of meer langs partijlijnen. De *NRC* stelde dat het 'bouwwallige huis der antithese nog eens [moest] worden opgelapt'.⁴³ De Geer werd gezien als een versterking, omdat hij minder militaire uitgaven wilde en de diensttijd tot vijf maanden wilde beperken. Andere kranten noemden de hele zaak een pijnlijke affaire. Ze zagen een kabinet dat zijn ontslag indiende en vervolgens zichzelf reconstrueerde zonder dat er nieuwe informatie beschikbaar kwam. De meeste oppositiekranten vonden de hele crisis een farce, nu was gebleken dat het beleid waar Pop op was gevallen gewoon bespreekbaar was en onder een nieuwe minister zelfs heel anders kon worden ingevuld.

Puchinger noemt de wisseling van ministers van Financiën in de zomer van 1921 'onmiskienbaar een versterking van het kabinet'.⁴⁴ Op rechts leek iedereen tevreden. De katholieken hielden hun premier, de ARP kon rekenen op hogere defensieuitgaven en kreeg tegelijk de gewenste bezuinigingen, terwijl de CHU een tweede minister in het kabinet kreeg en nog wel op een cruciale positie. Niet gelukkig was Colijn, die de gehoopte vroege verkiezingen aan zijn neus voorbij zag gaan en rekening moest gaan houden met de overlevingskracht van Ruijs. Voorlopig stond hij aan de kant en moest hij zich beperken tot *driestar*-commentaren in *De Standaard*.

BEDREIGDE KATHOLIEKE EENHEID

Een aantal keren kwam de zorg over de afbrokkelende katholieke eenheid al aan de orde. Voor die zorg was alle reden. Buiten de Haagse politiek groeide tijdens deze kabinetsperiode zowel ter rechter- als ter linkerzijde van de katholieke gemeenschap het ongenoegen. Dat zou zich, zo vreesden Ruijs en andere katholieke prominenten, onvermijdelijk vertalen in politieke verdeeldheid. Tekenend daarvan zouden zich tijdens de resterende periode van het kabinet-Ruijs opdringen.

De verdeeldheid speelde zich af tegen de achtergrond van economische problemen, werkloosheid en tekorten bij de overheid. Geleidelijk aan verdween de aanvankelijke bereidheid van katholieke werkgevers om met katholieke werknemers samen te werken. Voor de voorgeschiedenis daarvan moeten we terug naar maart 1919, toen J. Veraart, een hoogleraar in Delft die veel publiceerde op dit terrein, een succesvol lijkende samenwerking had opgezet tussen katholieke werkgevers en katholieke werknemers. De impuls daartoe was het dreigende politieke klimaat geweest. In maart 1919 deden geruchten de ronde over 'hernieuwde revolutieplannen', die geïnspireerd zouden zijn door nieuwe onrust in Duitsland. Veraart had toen het initiatief genomen tot een programma van katholieke sociale vernieuwing met de doelstelling de binnenlandse tegenstellingen te temperen.⁴⁵ Volgens Veraart was bedrijfsorganisatie een probaat middel tegen revolutie. Hij haalde ook de werkgevers over. Op 19 april kondigde het Paaschmanifest de oprichting aan van een stelsel van bedrijfsraden die collectieve arbeidsovereenkomsten en bedrijfsregelingen konden opstellen om de werkomstandigheden van arbeiders te verbeteren. Voorlopig vond dat allemaal plaats binnen de katholieke omgeving, het paste goed binnen het katholieke denken van *Rerum Novarum*.

202

Het lukte Veraart een katholieke Centrale Raad van Bedrijven op te richten, gebaseerd op de 'solidariteit der klassen'. Deze kwam onder zijn leiding te staan. Toen de onrust wegebde, bleek die solidariteit een illusie te zijn. De werkgevers kregen al snel genoeg van de 'eenzijdige politiek' ten gunste van de arbeiders en het sociale beleid van Aalberse. De recessie die in 1920 inzette, ondermijnde de kracht van de katholieke arbeidersbeweging. Het ging van kwaad tot erger, totdat de werkgevers hun kans schoon zagen en op 15 november 1922 uit deze Centrale Raad van Bedrijven stapten. De historicus Rogier noemt het 'een voorbeeld voor de hele wereld, jammerlijk mislukt'.⁴⁶ Dat is te hoogdravend. Hier kwam simpelweg de tegenstelling in de samenleving aan de orde die binnen de katholieke wereld net zo goed bestond: arbeid versus kapitaal. Zo nodig werden concessies gedaan aan de arbeid, maar liever niet.⁴⁷

De werkgevers hadden een sterke invloed op de rechtervleugel van de katholieke politiek. Ze kregen steun van partijvoorzitter en Kamerlid Antoine van Wijnbergen. Bij de werkgeversorganisatie was L. Kortenhorst de belangrijkste man. Volgens hen ging het beleid van minister Aalberse veel te ver. Het duwde de economie in het slop. Aan Van Nispen schreef Van Wijnbergen dat Aalberse 'door socialisten [werd] toegejuicht'. Dat was niet best, vond hij, want het zou katholieke arbeiders weleens tot de gedachte kunnen verleiden 'dat de socialisten nog zo kwaad niet zijn'. Dat de arbeiders zouden kunnen concluderen dat ze de socialisten niet nodig hadden, kwam bij Van Wijnbergen niet op. Volgens hem waren Aalberse en Nolens exponenten van dezelfde verderfelijke ontwikkeling, 'een zo eenzijdige arbeiderspolitiek'.⁴⁸ Ruijs dichtte hij weinig eigen ideeën toe.

Deze vleugel had het liefst gezien dat het kabinet-Ruijs in de zomer van 1921 zou zijn verdwenen. Colijn was hun favoriet. Toen het kabinet terugkeerde en de verkiezingen zoals gepland in juli 1922 zouden worden gehouden, vertaalde het ongenoegen zich in een dissidente politieke partij. Van Wijnbergen was te gezagsgetrouw om de katholieke eenheid in de waagschaal te stellen. Hij zou nooit een nieuwe partij beginnen als de bisschoppen daar niet achterstonden. Dat soort scrupules had de Haarlemse notaris R. van Cranenburgh niet. Een opiniestuk van zijn hand dat op 25 februari 1922 in *De Tijd* verscheen, leidde tot de oprichting van de Nationale Katholieke Partij (NKP), een conservatieve katholieke partij, gericht tegen de sociale wetgeving van Ruijs.⁴⁹

De bisschoppen moesten van dit soort verdeeldheid zaaiende initiatieven niets hebben. Ze veroordeelden de NKP nog voor de verkiezingen van juli 1922, waardoor de partij geen enkele zetel haalde.⁵⁰ De NKP werd daarna opgeheven en de afvalligen keerden terug naar de RKSP.⁵¹ Deze

ontwikkelingen hadden echter wel invloed. De pogingen om rechts binnenboord te houden, leidden tot meer conservatisme in de katholieke partijorganisatie. Een van de gevolgen was de toegenomen invloed van Van Wijnbergen op het verkiezingsprogramma van 1922 waarin hij, naar eigen zeggen, 'een paar krasse paragrafen' in de aanhef had kunnen krijgen.⁵²

Als reactie op het laten rollen van deze rechtse spierballen, dreigde nu ook op links een katholieke afsplitsing. De in februari 1922 opgerichte Ultrem-Club van de journalist C. Wesseling streefde er in eerste instantie naar om de katholieke partijstructuur te democratiseren, zodat de conservatieve elite niet alles voor het zeggen had. De Ultrem-Club deed dat onder de leuze: 'De Roomsche Katholieke Partij zal democratisch zijn of zij zal niet zijn.' In deze jaren betekende 'democratisch' niet alleen meer invloed van de leden, maar ook een openstaan voor samenwerking met de SDAP. Daarmee plaatste Wesseling zich meteen buiten de gevestigde katholieke orde. Die verklaarde hem tot vijand en behandelde hem ook als zodanig.⁵³ Het ging hier vooral om intellectuelen zonder veel wortels in de arbeidersbeweging. Wesselings inspanningen leidden dan ook nergens toe, al realiseerden steeds meer mensen zich dat de interne partijdemocratie gebrekkig was. Wesseling zelf meende dat de Ultrem-Club, die nauwelijks aansloeg, wel degelijk de kiem legde voor de latere democratische oppositiebeweging Verbond St. Michaël, dat verderop aan de orde zal komen.⁵⁴

Zo bezien leek de dreiging van katholiek uiteenvallen nogal beperkt. Dissidente groepen konden vooralsnog geen echte breuken veroorzaken, maar de toegenomen invloed van Van Wijnbergen en de werkgeversgroep had wel degelijk invloed op het kabinetsbeleid. Ze maakten zowel Ruijs als Aalberse zenuwachtig, deels door de macht die ze uitoefenden, deels doordat ze het kabinet tot een koers dwongen die katholieke arbeiders steeds meer zou afstoten. Voor Ruijs was het belangrijk om de crisis van 1921 op te lossen zonder grote tegenstellingen te laten ontstaan. Zijn doelstellingen om de eenheid te bewaren en minister-president te blijven, gingen uitstekend samen.

EEN LICHTSCHUWE PREMIER

Over de gang van zaken tijdens de reconstructie van zijn kabinet moest Ruijs zich op 13 en 14 oktober 1921 in de Tweede Kamer verantwoorden tijdens de interpellatie-Marchant.⁵⁵ De ministerraad had uitgebreid voorbesproken wat Ruijs zou gaan zeggen. Zelf had de premier willen

vertellen dat De Vries uit eigen beweging was vertrokken, maar de anderen waren terecht bezorgd dat vragen daarover tot veel ellende zouden leiden. Uiteindelijk hadden ze besloten tot een formulering over 'de toestand van de financiën' en 'de zwakte van de minister'.

Ruijs' optreden werd geen succes.⁵⁶ De Kamer barstte in 'hoongelach' uit toen Ruijs de vragen 'zakelijk' beantwoordde, wat in de praktijk betekende dat hij de antwoorden oplas en op geen enkele vraag inging.⁵⁷ Gezien de manier waarop de reconstructie van het kabinet tot stand was gekomen, was het niet verrassend dat Ruijs zich door het debat 'rommelde'. De antwoorden van Ruijs op Marchants vragen werden als zo onbevredigend ervaren, schreef de *NRC*, dat hij wel gedwongen was verdere mededelingen te doen. 'De indruk van een lichtschuw bewindsman zal dan kwalijk meer kunnen worden weggenomen.' De krant vond dat Ruijs zijn plicht verzaakte. Men klaagde dat wat Ruijs zei 'nietszeggend was' en dat de minister-president leed aan 'achterhoudigheid'.⁵⁸

Ruijs' wanprestatie viel des te meer op, omdat minister De Geer duidelijk maakte dat er nu iemand in het kabinet zat die zijn mondje kon roeren. De Geer had zich voorbereid op een stevige aanval op zijn persoon en wenste in dat geval zelf te antwoorden. Ruijs had dat liever niet, volgens Aalberse had hij gezegd dat hij 'dat varkentje zelf wel [zou] wasen'.⁵⁹ Maar De Geer liet zich niet zomaar wegzetten. Marchant lokte De Geer uit zijn tent met een opmerking over de gemeentefinanciën, een terrein waarop De Geer als Kamerlid bijzonder actief was geweest maar waarover hij nu, in het kabinet, andere standpunten leek in te nemen. De Geer hapte en maakte de Kamervoorzitter duidelijk dat hij het woord wilde. Het vervolg was voorspelbaar: vergeleken met Ruijs schitterde De Geer. De nieuwe minister oogde als 'de openhartige staatsman die geen misverstand wil laten bestaan, die zijn politieke tegenstander met argumenten tracht te overtuigen en niet door ontwijkende zinnnetjes van de wijs te brengen', vond de *NRC*.⁶⁰

Een dag later vroeg Aalberse aan Ruijs waarom hij had toegestaan dat De Geer 'los ging', er was immers afgesproken dat alleen Ruijs het woord zou voeren. Ruijs deed er luchthartig over. 'O, hij was niet te houden. Hij zei: als ik niet spreken mag, dan neem ik morgen mijn ontslag.'⁶¹ De 'fulminante speech', in de woorden van Aalberse, maakte het 'beroerd figuur' dat Ruijs had geslagen weer goed, zij het niet direct voor Ruijs zelf. Oud schatte het zo in: 'De Geer laat nu eenmaal nooit iets op zich zitten.'⁶² Volgens Van der Kaaij maakte De Geers presentatie indruk, al accepteerde niet iedereen zijn uitleg waarom hij als minister wat anders vond dan als Kamerlid. Oud vond de verdediging van zijn standpunt 'spitsvondig' en jubelde zelfs over een 'meester in de dialectiek'.⁶³ In veel

opzichten was het debat vernederend voor Ruijs, maar hij scheen er niet erg mee te zitten.

Bij de behandeling van de grondwetswijziging dat najaar sloeg Ruijs evenmin een geweldig figuur. Ook zijn verdediging van de ontwerp-Kieswet was mager.⁶⁴ Volgens Kamerlid Van Vuuren, geciteerd door Aalberse, 'zat hij er niet in'.⁶⁵ Opnieuw zag Ruijs het zelf anders. Hij schreef op 30 september aan Van Nispen dat zijn opzet om de oppositie 'met een kluitje in het riet te sturen' volledig was gelukt.⁶⁶ Of hier sprake was van overdrijving tegenover zijn vriend of dat hij geen oog had voor de werkelijkheid, is niet duidelijk. Het viel meer mensen op dat Ruijs soms zelf niet doorhad dat zijn Kameroptredens mislukten. Van Wijnbergen was hierover onversneden negatief. Hij schreef in december 1921 aan Van Nispen dat hij de behandeling van de grondwetswijziging geen succes vond. Hij meende dat Ruijs '– wellicht gelukkig – 't zelf niet inziet'. Sterker, Van Wijnbergen vond dat, 'in de schatting der intellectuelen', de katholieken met een dergelijke eerste katholieke minister-president 'geen mooi figuur gemaakt hadden'.⁶⁷

Minister De Geer moest alle zeilen bijzetten om een acceptabele begroting voor 1922 op te stellen. De naoorlogse economische groei was geëindigd, Nederland zat in een recessie. De werkloosheid liep op. De overheidsinkomsten liepen terug, de uitgaven stegen. Op uitgaven van 1032 miljoen gulden ontstond nu een tekort van 422 miljoen. De Geer berekende dat de overheid op dat moment 35 procent van het nationale inkomen opsoupeerde en hij zag geen ruimte voor stijging. Hij haalde zich de woede van een paar Kamerleden op de hals door hun dure stokpaardjes te veroordelen.

Koningin Wilhelmina was ingenomen met De Geer. Vergeleken met De Vries, die de koningin 'het schoolmeestertje' noemde, was De Geer snel, ongedwongen en zelfs uitdagend.⁶⁸ Met zijn ambtenaren kon De Geer minder goed opschieten. Hij was weliswaar goed op de hoogte en kundig, maar ook koel en gespeend van humor of belangstelling voor de mensen met wie hij werkte. Volgens topambtenaar Van Beyen, die na de Tweede Wereldoorlog minister van Buitenlandse Zaken werd, maakte hij er geen vrienden. Thesaurier Trip, zelf een nogal dominante persoon, nam in 1922 ontslag. Volgens Van Beyen zou Trip met Colijn als minister wel gebleven zijn.⁶⁹

Het was nu wel zeker dat het kabinet-Ruijs de verkiezingen van juli 1922 zou halen, maar gemakkelijk ging het niet. In de loop van het voorjaar bleken de overheidstekorten steeds maar te groeien. Voor de ministers was het om moedeloos van te worden: iedere vergadering kwam De Geer met nieuwe bezuinigingsplannen. Vooral Aalberse moest toegeven.

Hij moest grote wijzigingen accepteren en ook vergoelijken in zijn Arbeidswet van 1919. Het waren allemaal verslechtingen voor de werknemers. De minister was wel heel snel gezwicht voor het argument van de werkgevers en de conservatieven dat de achturige werkdag de oorzaak was van de teruglopende economie. Begin 1922 kwam hij met het voorstel de werkweek te verlengen van 45 naar 48 uur. De 'absolute' achturedag moest volgens Aalberse plaatsmaken voor een 'gemiddelde achturedag', naar hij zei omdat Nederland uit de pas liep bij de in 1919 door de International Labour Organisation (ILO) aanbevolen arbeidsduur van 48 uur.⁷⁰ Dat argument was nogal vergezocht, want die aanbeveling was allesbehalve een verplichting.

De katholieke arbeiders stonden er beteuterd bij. De werkgevers roken bloed en grepen de gelegenheid aan om te pleiten voor een verlenging naar 56 uur, 'in overleg' per bedrijf tussen werkgever en personeel, zonder vakbondsinnemenging. Aalberse liet de huid nu helemaal hangen naar de werkgevers. Hij had geen geld om de naleving van de Arbeidswet te controleren, maar een aanbod van de vakorganisaties daarvoor hun bestuurders in te zetten, wees hij af omdat het 'alleen maar kwaad bloed zou zetten bij de werkgevers'.⁷¹

Verder kondigde de regering een verlaging aan van de werklozensteun 'opdat de arbeidslust zal toenemen'. Het katholieke Kamerlid en vakbondsmann Van Rijzewijk hield Aalberse en Ruijs voor dat de reden voor werkloosheid het gebrek aan werk was en niet gebrek aan arbeidslust.⁷² Zijn eigen partij overlaadde hem met kritiek.⁷³ Natuurlijk bestreed de SDAP het terugdraaien van wat pas was verworven. SDAP-Kamerlid Schaper vond Aalberse 'een slappeling, die zijn werk in de steek liet'.⁷⁴ Op de dappere Van Rijzewijk na hielden de regeringspartijen echter de gelederen gesloten.

Een mogelijk probleem in de aanloop naar de verkiezingen was de nieuwe ontwerp-Vlootwet. Van Dijks voorganger Pop had kort na zijn aantreden een interdepartementale commissie daarover advies gevraagd. Op basis van dat advies diende Van Dijk in april 1922 een ontwerp-Vlootwet in die voorzag in de bouw van 4 kruisers, 24 jagers, 32 onderzeeboten en 4 onderzeeboten die mijnen konden leggen. Voor de bouw werd twaalf jaar uitgetrokken. De helft van de schepen moest in elk geval in de eerste zes jaar van stapel lopen.⁷⁵ Hoewel Ruijs over het algemeen probeerde heikele punten voor zich uit te schuiven, verklaarde hij dat de regering deze ontwerp-Vlootwet zo snel mogelijk wilde behandelen. In dit stadium was minister De Geer nog niet de onverzettelijke tegenstander van welke Vlootwet dan ook die hij in 1923 zou blijken te zijn.⁷⁶

Ook de ARP en de CHU wilden het snel afhandelen. De oppositiepartijen vonden het onderwerp te ingewikkeld om in een vloek en een zucht nog voor de verkiezingen af te handelen, al was het maar omdat minister Van Karnebeek op het punt stond naar Genua te vertrekken. Ze kregen onverwachte steun van de katholieke fractieleider Nolens. Ook hij zag liever dat het onderwerp pas na de verkiezingen en onder een nieuw kabinet aan de orde zou komen. Mogelijke katholieke verdeeldheid zou pas dan een probleem worden. Zo geschiedde: de behandeling werd opgeschort.⁷⁷ Oud stelt dat men in katholieke kring van oordeel was dat 'monseigneur het ontwerp prachtig van de baan heeft gewerkt'.⁷⁸ Ruijs was daar minder enthousiast over.

Het buitenland speelde geen grote rol in deze periode. De in maart 1921 aangetreden Amerikaanse president, Warren Harding, organiseerde vanaf november 1921 een conferentie over de maritieme bewapening in de Pacific. Daarvoor nodigde hij de vier grote geallieerde landen uit: Engeland, Frankrijk, Japan en Italië. Als koloniale macht in de regio was Nederland er niet erg gelukkig mee dat het niet op het lijstje van genodigden stond. De regering was bang dat dit zou leiden tot prestigeverlies bij de Indische bevolking. Uiteindelijk vroeg Harding voor het niet-militaire gedeelte van de conferentie alle betrokken staten naar Washington te komen, met uitzondering van de Sovjet-Unie.

Om haar neutraliteitspolitiek niet in gevaar te brengen, stuurde de regering een 'kleine delegatie', die van november 1921 tot februari 1922 in Washington werkte. 'Klein' was een vreemd woord voor een delegatie waarin Van Karnebeek zelf aanwezig was: hij lobbyde in de wandelgangen tegen een door de Britten voorgesteld verbod op onderzeeërs. Nederland meende dat dit relatief goedkope wapen voor een kleine macht noodzakelijk was.⁷⁹ Ook andere landen waren niet zo gelukkig met dit Britse idee. Uiteindelijk slaagde Van Karnebeek erin een voetnoot opgenomen te krijgen die de Nederlandse rechten in de Pacific tot de status quo rekende, al was dat volgens de Engelse minister Balfour overbodig. De Amerikanen vonden de Nederlanders maar pessimistisch.⁸⁰

Zelf kwam Ruijs tijdens zijn eerste kabinet maar één keer in het buitenland. Op 10 april 1922 vertrok hij naar Genua, voor een conferentie over de economie. De journalist Van Raalte vond dat opmerkelijk, omdat Ruijs ging als minister-president. Volgens Van Raalte was het een nieuwe stap naar de erkenning van het feit dat de tijdelijke voorzitter van de ministerraad nu de positie innam van een echte premier. De reden dat Ruijs ging, was dat de ministers van Financiën die in Genua aanwezig waren, vaak ook tevens premier waren. Nederland wilde daar niet bij achterblijven.⁸¹ De conferentie leverde weinig op, zeker niet toen bleek

dat de Sovjet-Unie en Duitsland op 16 april een bilateraal verdrag hadden gesloten in Rapallo, een kustplaatsje enkele tientallen kilometers van Genua.⁸²

MEER DAN EEN OVERLEVER

Het kabinet-Ruijs haalde de eindstreep; er waren niet veel mensen die dat hadden verwacht. Maar Ruijs deed meer dan enkel overleven, al is dat natuurlijk de eerste voorwaarde voor een politicus om succesvol te zijn. Hij leidde het land door de 'revolutiepoging' van Troelstra en realiseerde met zijn kabinet het grootste deel van het programma dat hij in 1918 had ontvouwen. Vooral de sociale wetgeving van Aalberse en de Schoolwet van De Visser waren historisch. Vriend en vijand moesten erkennen dat met name 1919 een uitzonderlijk vruchtbaar wetgevend jaar was geweest.

Ruijs was een betere politicus gebleken dan men had gedacht. Geen groot wetgever, maar wel iemand die zijn kabinet bij elkaar kon houden, al was het soms met hangen en wurgen. Ruijs was een flexibele meebeweger, als hij tenminste tijdig aanvoelde van welke kant de wind waaide. Standvastigheid was niet zijn kracht en niet zijn doel. Hij was niet ongevoelig voor druk van buiten. Ruijs kon van standpunt veranderen om de meerderheid in zijn kabinet van dienst te zijn of juist met critici mee te gaan. Hij kon daarna meer of minder subtiel proberen resultaten te ondermijnen door een dubbelspel te spelen. Binnen de ministerraad kon Ruijs soms collega's afkammen, om hen daarna weer poeslief te ondersteunen of privé van zijn steun te verzekeren. Hij zorgde er steeds voor dat hij niet zelf deel werd van het politieke spel. Anders geformuleerd: hij stak nooit zijn nek uit voor collega's.

In deze eerste jaren hielp het dat Ruijs geen politiek zwaargewicht was. Daardoor werd hij onderschat door concurrenten die hem niet goed kenden. Colijn realiseerde zich pas na enige tijd dat Ruijs politiek sluwder was dan hij had gedacht. Zelfs bevriende politici waren verrast, soms onaangenaam. Nolens begon zich te ergeren aan de mate waarin Ruijs zijn eigen koers voer en de katholieke leider weliswaar raadpleegde en gebruikte, maar op cruciale momenten toch negeerde. Ruijs zorgde voor het broodnodige overleg met de fracties, met name de antirevolutionaire fractie, wier ongenoegen potentieel de grootste bedreiging vormde voor zijn kabinet.

Met de koningin kon Ruijs goed overweg. Samen met Aalberse, een graag geziene gast bij Wilhelmina, was Ruijs het levende bewijs dat met

katholieke politici best viel te werken. De novembeergebeurtenissen hadden 'bewezen' dat de katholieken zowel Oranjegetrouw als nationalistisch en betrouwbaar waren. Maar Ruijs toonde ook opmerkelijke zelfverzekerdheid bij de reconstructie in 1921, toen hij Wilhelmina zonder omwegen vertelde dat hij een opdracht zou weigeren als ze niet deed wat hij wenste en politiek noodzakelijk achtte. Dat was de belangrijkste verandering in deze jaren; Ruijs won aan zelfvertrouwen en lef. November 1918 was een vuurdoop geweest. Inmiddels had Ruijs in elk geval in zijn eigen ogen getoond dat hij niet de *accidental prime minister* was waarvoor men hem wel hield.

Ruijs had heel wat van de oorspronkelijke scepsis overwonnen. In zijn boek *Parlements-film* schreef journalist Doe Hans positief over vier jaar Ruijs. Hij stelde vast dat weliswaar vijf ministers waren verdwenen en andere zich 'op een stoel met drie poten' overeind hielden, maar dat de positie van de premier daarbij 'ongeschokt' was gebleven. Hans dichtte Ruijs eenvoud toe en jovialiteit. Hij was altijd bereikbaar en niettemin sterk en zelfbewust, schreef Hans in zijn evaluatie.⁸³ Aangezien Hans de gene was die Nolens had beschreven als de grote souffleur, vond hij die ondersteuning vanuit de Tweede Kamer blijkbaar geen diskwalificatie.

Hans stak de loftrompet over de leiding van het kabinet. Volgens de journalist zag de buitenwereld daar niet veel van. Hij baseerde zijn oordeel op een bron van binnenuit, 'een alleszins bevoegd man, die dagelijks in 's ministers nabijheid verkeert', en stelde dat Ruijs had blijk gegeven van 'bijzondere talenten'.⁸⁴ Deze bron stelde dat Ruijs in november 1918 in het kabinet een van de weinigen was die het hoofd koel hield. 'Hij hield krachtig en beslist de teugels in handen en verloor geen ogenblik zijn opgewektheid'.⁸⁵ Als goed liberaal vergaf Hans Ruijs het 'gebrek' dat hij katholiek was. Niemand is volmaakt en 'van Thorbecke hadden liberalen verdraagzaamheid geleerd'. Volgens Hans was Ruijs zelf een verdraagzaam man. 'Een prettige figuur. Iemand – als Zijne excellentie het niet wat te gemeenzaam vindt – om mee uit vissen te gaan.' 'Alles bijeen: een goed minister'.⁸⁶

Misschien was Hans kundig ingepakt door Ruijs, maar de journalist was niet naïef. Hij gaf een breed gedeeld beeld weer van Ruijs: aardige man, capabel leider, niet al te veel inhoud. Er zouden weinig tranen zijn gestort als Ruijs na de verkiezingen weer in de bankjes van de Tweede Kamer zou zijn teruggekeerd. Voor veel politici leek het hoofdstuk-Ruijs al bijna ten einde. Voor Ruijs zelf was dat nadrukkelijk niet het geval. Hij was als altijd optimistisch en rekende erop dat zijn kabinet aan kon blijven.⁸⁷ Hij hoopte op bevestiging door de kiezer.

Hoe deze vier jaar als minister-president het persoonlijk leven van

Ruijs beïnvloedden, wordt minder duidelijk dan een biograaf zou willen weten. Ruijs verbleef voornamelijk in Den Haag en zijn echtgenote steeds vaker op 't Suideras. De op 't Suideras bewaarde brieven van Ruijs aan Maria, die Ruijs 'Mies' noemde, zijn vrijwel allemaal van logistieke aard: of Ruijs dat weekend zou komen, met welke trein en wat er geregeld moest worden. Terwijl Aalberse in zijn *Dagboeken* vertelt dat zijn vrouw ongelukkig was met de werktijden van haar echtgenoot, is er vanuit huize Ruijs geen klacht openbaar geworden. Ook zonder volledige documentatie van Ruijs' activiteiten en de huiselijke reacties erop, is de vaststelling gerechtvaardigd dat hij volledig werd opgeslokt door zijn werk. Maria Ruijs accepteerde dat, in elk geval tegenover de buitenwereld.⁸⁸

Tweede kabinet-Ruijs, 1922-1925

Als of hij gestuit was op een diep geheim schreef Octave van Nispen drie dagen voor de verkiezingen van 5 juli 1922 aan Ruijs dat hij 'uit goede bron' had vernomen 'dat Colijn bij een overwinning van rechts stellig rekent premier te worden, met de portefeuille Binnenlandse Zaken of Financiën'.¹ Ruijs moet geglimlacht hebben: iedereen in Den Haag wist dat Colijn op het vinkentouw zat. De ARP-voorzitter hield zich niet in bij het bekritisieren van het kabinet-Ruijs. Een machtige groep katholieke Colijn-bewonderaars deelde die kritiek. Onder leiding van Van Wijnbergen had deze conservatieve vleugel zijn stempel weten te drukken op het katholieke verkiezingsprogramma. De hoogste prioriteit had het terugdringen van de overheidstekorten. Werkloosheidsbestrijding en sociaal beleid waren voorlopig niet aan de orde, precies waarvoor Colijn had gepleit.

In het zicht van de verkiezingen was het toch al broze vertrouwen tussen de partijen die het kabinet steunden helemaal verdwenen. De protestanten vielen terug in hun antipapistische grondhouding en waarschuwden dat de rooms-katholieken te veel machtsposities bekleedden: minister-president, voorzitters van de Tweede en de Eerste Kamer. Dat kon zo niet blijven! Toen minister De Geer protesteerde tegen de voortdurende kritiek uit eigen kamp, schreef zijn partijgenoot De Savornin Lohman hem: 'Wij dienen op ons hoede te zijn.' Dat was hij zeker: in het christelijk-historische dagblad *De Nederlander* schreef De Savornin Lohman dagelijks stukken over de perfide invloed van Rome en de bedreiging voor het vaderland die daarvan uitging.²

Het irriteerde de katholieken, maar tegelijkertijd maakten ze zich er niet erg druk om. Bij protestantse kiezers hadden ze weinig te winnen of te verliezen, het ging erom de katholieke arbeiders bij de partij te houden. De politieke vijand was de SDAP. Vandaar dat de katholieken een belangrijk punt maakten van de noodzakelijk geachte staatkundige een-

heid onder geloofsgenoten. Ze kregen steun van de bisschoppen, die bij wijze van schot voor de boeg in 1921 hadden laten weten dat katholieken onder geen voorwaarde mochten regeren met de SDAP.³ Op het oog was hier sprake van een nogal lompe poging de rechtervleugel gerust te stellen: ze kon veilig katholiek stemmen. Hoewel het voor katholieke arbeiders een signaal had kunnen zijn dan maar meteen SDAP te stemmen, kenden de bisschoppen hun pappenheimers: de arbeiders zouden gezagsgetrouw blijven.

Na dit episcopale woord had Van Wijnbergen er nog een schepje bovenop gedaan: hij wenste van het bestuur van de katholieke partij, waarvan hij voorzitter was, een ondubbelzinnige uitspraak tegen samenwerking met de SDAP. Op 13 mei 1922 stelde het bestuur in een motie voor dat 'een samenwerking van katholieken en sociaaldemocraten op de grondslag van een coalitie of regeerprogram onder geen voorwaarde of beding in overweging kan worden genomen'. Op voorstel van Kamerlid Koolen kwam tussen samenwerking en van katholieken nog het woordje 'uitsluitend' te staan. Het heette nog niet zo, maar deze doctrine ging de geschiedenis in als die van de 'uiterste noodzaak': met de SDAP regeren alleen als het echt niet anders kon, en nooit als enige partner.

Tot verrassing van vrijwel iedereen wonnen op 5 juli 1922 de regeringspartijen.⁴ De katholieken wonnen 2 zetels en kwamen uit op 32, de ARP won 3 zetels en steeg tot 16, de CHU kreeg er 4 zetels bij, haar totaal op 11 brengend. Deze winst was grotendeels te danken aan spitsvondig gebruik van de Kieswet, waardoor partijen bij de verdeling van de restzetels maximaal konden profiteren als ze met meerdere lijsten aan de verkiezingen meededen. Via een lijstverbinding konden deze 'gesplitste lijsten' extra restzetels opleveren. Op deze manier won de ARP met een half procent stemmenwinst drie zetels extra. De dreiging van de streng gereformeerde Staatskundig Gereformeerde Partij voor de antirevolutionairen bleek mee te vallen en de protestantse vrouwen die het kiesrecht in zekere zin opgedrongen hadden gekregen omdat hun partijen het hun liever niet gaven, stemden keurig zoals de mannen dat wensten. Deze trouw aan hun geloofsrichting in de politiek gold overigens ook voor de katholieke vrouwen. De liberalen zakten verder weg en de SDAP verloor 2 van haar 22 zetels. Sommige socialisten hadden het wel verwacht, maar toch viel het tegen. Het was pijnlijk. Het vrouwenkiesrecht waartegen de rechtse partijen en zich steeds hadden verzet, leverde juist meer stemmen op voor rechts.

De rechtse coalitie kwam uit op 59 zetels. Het kabinetsbeleid mocht dan niet de inzet van de verkiezingen zijn geweest, het was moeilijk vol te houden dat het kabinet was afgewezen en al helemaal niet dat de oppositie als een alternatief werd gezien.⁵ In katholieke kring was sprake

van triomfalisme en toch ook van enige opluchting: de eenheid was sterk gebleken.⁶ Alleen Van Wijnbergen en zijn conservatieve vrienden reageerden zuur toen tot hen doordrong dat deze overwinning Ruijs wel eens in het zadel zou kunnen houden. Dat hadden de Colijn-aanhangers niet bedoeld.⁷ Ruijs moet verguld zijn geweest met de uitslag. Voor de ministerraad was het nu de vraag of het kabinet gewoon kon blijven zitten, zoals het kabinet-Heemskerk dat in 1909 had gedaan.⁸ Ruijs en Nolens waren daar voorstander van, ze hadden weinig trek in weer een eideloze formatie. De andere partijen vonden dat steun voor de rechtse partijen niet per se steun betekende voor het kabinet-Ruijs.⁹ Ook als ze een rechts kabinet wilden behouden, zagen ze liever een protestantse minister-president.

Het kostte Ruijs weinig moeite zijn collega's over te halen te blijven zitten. De enige minister die had aangekondigd te zullen vertrekken, was Van IJsselsteyn.¹⁰ Op 10 juli meldde Ruijs aan de koningin dat de ministers gewoon door wilden gaan: ze hadden de verkiezingen gewonnen en van een crisis was geen sprake. Maar zo eenvoudig liet de koningin zich niet buitenspel zetten. Ze stelde voor haar vaste adviseurs en de zes grote partijen te raadplegen. Die wens had Ruijs verrast. Hij kon hem moeilijk afwijzen. Nog maar een jaar tevoren had hij de koningin gedwongen de oppositie te raadplegen voordat hij bereid was te blijven zitten. Kon hij nu blijven zitten zonder haar toe te staan haar adviseurs te raadplegen? In feite startte de koningin daarmee de gewone formatieprocedure, met als onvermijdelijke uitkomst een formateur naar haar keuze. Aalberse was daar niet blij mee, maar het valt moeilijk te zien wat Ruijs anders had kunnen doen.¹¹

Wilhelmina had er zin in, ze zou haar stempel blijven drukken op de formatie. Volgens Fasseur was in paleiskringen het antipapisme gegroeid en was de koningin het eens met de opvatting van De Savornin Lohman, haar trouwe adviseur, dat bij de verkiezingen een 'protestantse stemming' was gebleken die gehonoreerd moest worden.¹² Lohman vond het nogal arrogant van Nolens en Ruijs dat ze zomaar dachten te kunnen doorgaan: dat was weer typisch katholiek machtsvertoon. Lohman schalkte De Geer in, die er op 17 juli in de ministerraad voor pleitte de portefeuilles toch maar ter beschikking te stellen. Volgens Aalberse stond De Geer daarin op dat moment alleen.¹³

De volgende dag kreeg Ruijs van de koningin een verklaring voorgelezen waarin ze zei geen gebruik te willen maken van haar 'ontslagrecht'. Dat was op zijn minst verwarrend, want die grondwettelijke bepaling was niet meer operationeel, althans niet in de politieke praktijk.¹⁴ Over de inmiddels aan haar uitgebrachte adviezen kreeg Ruijs niets te

horen. Hij vertrok in opperste verwarring en opnieuw boog de ministerraad zich over de kwestie. Het zetje van Wilhelmina was echter voldoende om Ruijs, Van Dijk, Van IJsselsteyn en De Visser over te halen hun portefeuilles ter beschikking te stellen. Ruijs had duidelijk geen zin in een openlijke confrontatie, hij moest nog langer door met Wilhelmina. Hij was ook praktisch genoeg om te kunnen zien hoe dit zou aflopen. Hij had andere troeven in handen.

Ruijs ging terug naar de koningin met de vraag wat CHU-leider Schokking en Colijn hadden geadviseerd. Toen Wilhelmina liet doorschemeren dat de twee rechtse fractieleiders ter beschikking stelling van de portefeuilles hadden aanbevolen, stond Ruijs erop alle adviezen in te zien. In eerste instantie weigerde Wilhelmina dat; onder druk van Ruijs beloofde ze de fractieleiders te zullen vragen of ze hun adviezen met Ruijs mocht delen.¹⁵ Ondertussen had Ruijs zelf via zijn contacten met de regeringsfracties gehoord dat de CHU en de ARP haar inderdaad hadden geadviseerd te vragen de zetels ter beschikking te stellen.

Dat deed het hele kabinet vervolgens, met terugwerkende kracht tot 11 juli. De belangrijkste adviseur van de koningin, de oude De Savornin Lohman, had zijn zin gekregen: de katholieken waren gedwongen een toontje lager te zingen. Het zou de laatste keer zijn dat een kabinet na verkiezingen niet direct de portefeuilles ter beschikking stelde. Drie dagen later ontving het kabinet de gevraagde adviezen en ook daarmee werd een precedent geschapen: formatieadviezen waren niet meer vanzelfsprekend privéadviezen aan de koningin. Uit die adviezen bleek dat SDAP-leider Troelstra geen moeite had met het in stand blijven van de rechtse coalitie. Wel vond hij dat er een protestantse premier moest komen, vanwege de interventies van de bisschoppen voor de verkiezingen. Zoals altijd hield Marchant een gedegen staatsrechtelijk betoog, waarbij hij het oordeel van de kiezers loskoppelde van de beoordeling van het kabinet. De kiezers wilden een regering van de rechtse partijen, niet per se continuering van het kabinet-Ruijs. Daarom moest een volkomen nieuwe, open formatie beginnen. Dit zou in de toekomst na verkiezingen de staatsrechtelijke praktijk worden.

Deze episode werpt geen mooi licht op de staatsrechtelijke vaardigheden van Ruijs en hij maakte het er niet beter op met zijn verdediging van de formatie bij de debatten daarover.¹⁶ Niet alleen Aalberse vond dat Ruijs alle kanten op waaide en vaak verward overkwam. Eerste Kamerlid De Vos van Steenwijk (CHU) schreef over Ruijs aan Lohman: 'Ruijs smijt alles door elkaar. Met hem valt eigenlijk niet te debatteren. Het *bene dis-tinguere* is hem vreemd. Persoonlijk mag ik hem, maar 1ste klasse is hij niet.'¹⁷ De Vos schreef de brief op 21 april 1923, na de algemene beschou-

wingen in de Eerste Kamer, waarbij ook de formatie aan bod kwam. In het laatste debat daarover waste hij Ruijs de oren over misvattingen en 'ongelukkige grepen'. 'Waar haalt Zijne Excellentie het vandaan', verzuchtte De Vos. Ruijs was zo verstandig om diens uitnodiging er verder niet op te reageren te accepteren.¹⁸

COLIJN IN DE COULISSEN

Nolens en Ruijs moesten zich erbij neerleggen dat hun opzet om snel het kabinet-Ruijs te continueren, was mislukt. Terwijl zij zich opmaakten voor plan B, begon ARP-leider Colijn zich warm te lopen. Bijna vanzelfsprekend werd hij nu als mogelijk minister-president naar voren geschoven. Colijn zou het ministerie van Financiën op zich kunnen nemen, volgens velen in Den Haag een ideale combinatie. De directe banden met de Koninklijke/Shell, die hem eerder beperkten, had Colijn inmiddels verbroken. Hij was op 5 juli tot lid van de Tweede Kamer gekozen.

Wilhelmina realiseerde zich echter dat de katholieken Colijn niet zouden accepteren als vervanger van Ruijs, niet met deze verkiezingsuitslag en niet met de recente Djambi-affaire, waarin Colijn een niet geheel onbesproken rol had gespeeld, in het achterhoofd.¹⁹ Ze vond een interessante variant, wellicht op instigatie van Lohman, door De Geer een soort informatieopdracht te geven. Hoe die er precies uitzag, is onduidelijk. De letterlijke tekst van die opdracht, op 19 juli, is niet meer te achterhalen, schrijft Van der Kaaij.²⁰ Toen Ruijs er later die dag van hoorde, was hij ontstemd. Dat gold ook voor de collega's in het kabinet.²¹ In zijn aantekeningen schreef Ruijs: 'De Geer bij H.M. ontboden – buiten mij om.'²² De irritatie liep verder op toen De Geer zijn collega's vertelde dat de katholieke Kamervoorzitter Koolen een opdracht zou krijgen als hij niet zou slagen.²³

De Geer polste Colijn, maar die was alleen beschikbaar als minister-president. Hier ontstond persoonlijk zeer dat zich later zou verdiepen. Colijn was onaangenaam verrast dat De Geer door de koning was gevraagd: opeens was er een alternatieve protestantse kandidaat voor het premierschap. Colijns biograaf Herman Langeveld gelooft niet dat hier het antagonisme tussen De Geer en Colijn is ontstaan, zoals Puchinger stelt.²⁴ Maar als diep wantrouwen een opeenstapeling is van kleine dingen, dan was dit een vrij groot klein ding dat voor de verhouding tussen beide mannen grote gevolgen zou hebben.

Het overleg van De Geer met Nolens verliep evenmin voorspoedig. Nolens was furieus dat hij zowel bij de afloop van de portefeuillekwe-

tie als bij de opdracht aan De Geer buitenspel was gezet. Hij vond dat de katholieken, nu ze de verkiezingen hadden gewonnen, het voortouw moesten nemen. Bovendien twijfelde Nolens aan de leiderschapskwaliteiten van De Geer.²⁵ Hij zette in op Ruijs als formateur en liet dat weten aan De Geer. Dat was meteen het einde van Lohmans opzetje om de katholiek Koolen te proberen als De Geer niet zou slagen.²⁶ Nolens wilde Ruijs.²⁷ De boodschap was duidelijk, en de volgende morgen gaf De Geer zijn poging op. Een paar uur later, op zaterdagmiddag 22 juli 1922, kreeg Ruijs op 't Suideras een telefoontje, met het verzoek bij Wilhelmina langs te komen. Ze stuurde vanuit Apeldoorn een auto. Of Ruijs maar een nieuw kabinet wilde formeren, liefst met veel nieuwe namen.²⁸

Ruijs accepteerde de opdracht, maar het aantal nieuwe namen dat de revue passeerde, was beperkt. Ondanks het verzet van de conservatieve vleugel tegen Aalberse, benaderde Ruijs de minister van Arbeid als eerste. Van Dijk werd gevraagd te blijven, De Visser leek te willen vertrekken. Met König sprak Ruijs af dat die zich van den domme zou houden als hem iets gevraagd werd. Ruijs pleegde voortdurend overleg met Nolens, er werd weer stevig gewandeld in Den Haag en Scheveningen. In de daaropvolgende programmatische onderhandelingen was De Geer, nu als kandidaat-minister van Financiën, het centrale aanspreekpunt op financieel gebied. Zijn eis was dat elk departement zeventien procent aan bezuinigingen inleverde, anders was hij niet beschikbaar.²⁹ Aalberse protesteerde: hij kon op Arbeid niet meer dan veertien procent ophoesten. Een van de voorstellen – het verhogen van de leeftijd voor recht op ouderdomsrente van 65 naar 70 – wees hij categorisch af. Aalberse had net die leeftijd met vijf jaar verlaagd en hij wilde niet, net als bij de Arbeidswet, zijn eigen werk ongedaan maken.

Behalve met Nolens overlegde Ruijs met Colijn, hoewel hij diens adviezen maar heel beperkt opvolgde. Colijn wilde van de zwakke ministers af: in zijn visie waren dat De Visser, De Graaff en De Geer. Een derde ARP-minister wenste Colijn niet, want hij voorzag een snelle crisis en wilde dat de ARP zich niet te diep in het kabinet zou steken. Ruijs liet CHU-minister De Visser nog een paar weken bungelen. Hij had al vaker laten merken dat de populariteit van De Vissers onderwijsbeleid hem dwarszat. Eigenlijk wilde hij iemand anders op Onderwijs, maar toen zich geen aantrekkelijke alternatieven aandienden, mocht De Visser blijven.³⁰ De onaangename manier waarop Ruijs hier omging met De Visser doet denken aan zijn weinig fraaie behandeling van De Vries.

Een maand later had Ruijs feitelijk weinig vooruitgang geboekt, deels wegens de vakantie van enkele belangrijke politici. Zo was Colijn, die sinds 22 juli officieel fractieleider was, naar Zwitserland vertrokken. Vol-

gens parlementair redacteur Hans van *De Telegraaf* had de Kamerclub 'het consigne gekregen buiten de heer Colijn geen enkele beslissing te nemen'.³¹ Op 23 augustus ontving Ruijs de aanwezige vertegenwoordigers van rechts: Nolens, Schokking en de financieel specialist van de ARP, De Monté VerLoren. Ze wilden allen meer bezuinigen, maar ze waren ook allemaal bereid de dure Vlootwet door te zetten. Alle fracties wezen de formateur op een kwestie die hij zelf liever buiten de discussie hield: het gezantschap bij het Vaticaan. Dat mogelijk onoplosbare probleem kon een paar dagen later opzij worden gezet toen de CHU beloofde niet zelf een voorstel tot opheffing van het gezantschap in te dienen. Om die belofte te krijgen, moest Ruijs dreigen dat hij zijn formatieopdracht zou teruggeven. Voor de toekomst dekte Ruijs zich in door de katholieke fractie een brief te sturen waarin hij de risico's op dit terrein opsomde. Als het later mis zou gaan, kon niemand zeggen dat hij niet had gewaarschuwd.³²

Op 4 september tekenden de drie fractieleiders en de formateur een soort programma, waaraan de partijen zich committeerden.³³ Verhagen noemt het overleg tussen de aanstaande regeringspartijen en de formateur 'staatkundig merkwaardig' en ook Puchinger breekt zich het hoofd over het woord 'akkoord', maar dit was de eerste formatie met een programma-akkoord, zoals dat later heel gewoon zou worden.³⁴ Veel stond er niet in: de CHU vond het magertjes, maar het zorgde voor basisafspraken.³⁵ Dat garandeerde niet dat die onderwerpen geen problemen zouden opleveren.

Op het laatste moment maakte De Geer, die tijdens de formatie op vakantie was geweest, nog bezwaar tegen de afspraken over de ontwerp-Vlootwet. Hij had geen boodschap aan wat de CHU-fractie had ondertekend en evenmin aan eerdere afspraken. In zijn visie ging het om een nieuw kabinet, waarin alles opnieuw besproken kon en moest worden.³⁶ Net als in 1918 moest Ruijs vrezen dat zijn formatie op het allerlaatste moment schipbreuk zou lijden. Net als toen polste hij Trip, de thesaurier-generaal, en dit keer ook zijn eigen secretaris-generaal Kan, om eventueel de plek van De Geer in te nemen. Uiteindelijk zocht en vond Ruijs de oplossing in wat een klassiek middel zou worden in de Nederlandse politiek: hij parkeerde de Vlootwet bij een staatscommissie die werd geleid door de liberale politicus R. Patijn.³⁷ Het was voldoende om De Geer aan boord te houden.

RUIJS II GEFORMEERD

Op 11 september 1922 was alles rond. Na het vertrek van Van IJsselsteyn werd het ministerie van Landbouw opgeheven en ondergebracht bij Bin-

nenlandse Zaken. Aalberse kreeg Handel en Nijverheid erbij, maar niet de mijnen. Het hele kabinet kwam terug, met uitzondering van König die op Waterstaat werd vervangen door de Delftse hoogleraar G. van Swaaij. De directeur-generaal van de RYT, de liberaal E. Westerveld, kreeg van het weer uit elkaar getrokken ministerie van Oorlog het onderdeel Marine. Omdat de koningin op staatsbezoek was in Noorwegen, moest de beëdiging van de ministers wachten. Ze kon niet erg gelukkig zijn met het aantal nieuwe gezichten dat ze zou zien.

Opnieuw was Ruijs erin geslaagd een kabinet te formeren, dit keer vanuit het middelpunt van de macht. Niet alles verliep even gladjes – met name het gedoe met het al of niet ter beschikking stellen van de portefeuilles na de verkiezingen was klungelig –, maar met assistentie van Wilhelmina en Nolens wist Ruijs de belangrijkste concurrent, Hendrik Colijn, buiten de deur te houden. Niet dat het Ruijs daar primair om ging. Het was een bijeffect van zijn belangrijkste doelstelling: de continuering van zijn minister-presidentschap. Machtsbewustzijn zal daarbij een rol gespeeld hebben en zeker ook het gevoel een katholieke missie te vervullen. Maar bovenal speelde dat Ruijs gewoon minister-president wilde blijven. Zijn zelfbewustzijn was gegroeid, zijn politieke scherpzinnigheid had zelfs de critici verrast. Ruijs had er lol in.

Op 19 september opende Ruijs namens de afwezige koningin de gewone zitting van de Staten-Generaal; het nieuwe parlement was vanwege de tweede lezing van de grondwetswijziging al op 25 juli geopend. De troonrede, die volgens *Telegraaf*-correspondent Doe Hans geen troonrede was maar een 'openingsrede', was geschreven door Kan en volgens Aalberse 'dus dor en saai'.³⁸ Een opsomming van de verschillende persreacties in *Het Vaderland* kende als tussenkopjes VAAG, SLAP, ONZEKER, GELUID, PRAATJES VOOR DE VAAK, GEEN HOUVAST EN BLOOT NEGATIEF.³⁹ De verwachtingen konden niet lager gespannen zijn. De overlevingskansen van het kabinet werd niet groot geacht. *De Telegraaf* meldde zelfs dat het afgesproken akkoord maar gold voor één jaar, 'heeft Colijn verklapt'.⁴⁰

De officiële beëdiging van het kabinet vond twee dagen later plaats, toen de koningin terug was uit Noorwegen. De Geer had de miljoenennota opgesteld die moest leiden tot een harde gulden, door middel van een sluitende begroting. Er kwam een pensioenkorting op de salarissen van ambtenaren. De rest van de bezuinigingen werd hoofdelijk omgeslagen, maar niet op elk departement werd de zeventien procent gehaald. Net als in latere decennia werd 'reorganisatie' het toverwoord om op papier de laatste restjes binnen te halen.

Vanuit de Kamer en in het ARP-dagblad *De Standaard* zou Colijn voortdurend klagen dat het allemaal niet genoeg was. Volgens hem zou-

den alle problemen als sneeuw voor de zon verdwijnen als een paar sterke mannen zouden doorpakken. Zijn geroep vanaf de kant begon menigeen te irriteren. Bij het debat over de begroting van Oorlog, in november, breidde Colijn zijn bezuinigingsdrift uit naar Oorlog en naar Marine. Daarmee verraste hij zijn eigen fractie, en voor iedereen behalve voor Colijn zelf was het duidelijk dat hij te ver voor zijn troepen uitliep. In de Kamer diende Ruijs hem subtiel van repleik. Hij viel Colijn niet aan, maar was het met hem eens dat er 'vraagstukken zijn die niet kunnen worden afgedaan met een rede', zoals Colijn zelf had verklaard.⁴¹ Meer bijtende kritiek kwam uit Colijns eigen fractie en hij moest, in de woorden van Oud, bij de repleiken 'de aftocht blazen'.⁴²

Ruijs telde zijn politieke winst: privé stelde hij vast dat Colijns optreden het kabinet had versterkt en Colijns gezag had beschadigd. Aan Van Nispen schreef Ruijs dat hij het adagium dat 'een politicus zijn eigen positie soms meer [versterkt] door de fouten van anderen dan door eigen grote daden' moest onderschrijven – een analyse die niet alleen juist was, maar ook aangeeft dat Ruijs politiek allesbehalve naïef was. Ruijs stelde vast dat de katholieke conservatieve vleugel was verzwakt, nu Colijn op een zijspoor stond. Hij vermoedde dat Van Wijnbergens bewondering voor Colijn wel wat was verminderd.⁴³ Op 3 januari 1923 schreef Ruijs aan Van Nispen, bij wijze van nieuwjaarsoverpeinzing: 'C.'s dictatoriale allures schijnen in zijn eigen partij op weerstand te stuiten. Er zijn mensen, die bestand zijn tegen "de Macht", maar niet tegen "de Macht en het Geld", een enigszins cryptische formulering.⁴⁴ Puchinger weet Colijns ongelukkige optreden aan diens impulsiviteit.⁴⁵ Zijn biograaf Langeveld houdt het erop dat Colijn hier 'zijn diepe overtuiging' uitsprak dat de militaire departementen niet aan bezuinigingen konden ontkomen.⁴⁶ Dat zijn vriendelijke interpretaties van Colijns optreden. Het lijkt er eerder op dat het zelfbewustzijn en superioriteitsgevoel van de ARP-leider met hem op de loop gingen. Colijn moest eraan wennen dat een Tweede Kamerlid altijd namens een fractie sprak, niet enkel voor zichzelf.⁴⁷ Hij zou zich nooit op zijn gemak voelen in de Kamerbankjes.

Half Den Haag mocht tijdens de formatie van 1922 op vakantie zijn gegaan, Ruijs had dat genoeg niet gemaakt. Hij kon pas eind september dat gemis inhalen en zou 'een paar weken' met verlof gaan.⁴⁸ Deze wat rustiger periode, tot aan de algemene beschouwingen, begon voor Ruijs met een bezoek aan een reünie van Sobriëtas ter gelegenheid van het veertigjarig priesterschap van Alphons Ariëns. De jubilaris hoopte dat deze bijeenkomst van katholieke voormannen vaker kon plaatshebben. Misschien kon het iets worden als de Klarenbeekse Club.⁴⁹ Iedereen van belang in katholieke kringen was aanwezig, ook degenen die niets

met geheelonthouding hadden. Deze laatsten pasten zich aan en – zoals de grap ging – het was een mooi feest waar het water rijkelijk vloeide. Van een jaarlijkse bijeenkomst kwam niets terecht.

De vakantie die Ruijs eindelijk genoot, werd afgebroken toen de gezondheid van zijn moeder een kwade keer nam.⁵⁰ In de loop van het najaar verslechterde haar toestand verder, wat direct invloed had op de gezondheid van vader Gustave en het feestje bedierf dat de provincie Limburg in petto had voor diens tachtigste verjaardag op 26 september. Volgens de pers was Marie Ruijs opgenomen in het ziekenhuis in Maas-tricht en werd de huldiging van Gustave daarom afgelast.⁵¹ Secretaris-generaal Kan, die de zaken waarnam in Den Haag, schreef nog dat het gelukkig was 'dat zij niet zwaar lijdt' en dat berichten in de krant over de toestand van zijn vader 'blijkbaar onjuist' waren.⁵² Op 10 oktober was Ruijs terug in Den Haag.⁵³ Er was in de tussentijd weinig opwindends gebeurd, vond Aalberse, die zelfs naliet zijn dagboek bij te houden.⁵⁴ De algemene beschouwingen begonnen op 8 november. Het interessantste deel daarvan was een interpellatie van de SDAP'er Van den Tempel over de werkloosheid.⁵⁵ Ruijs liet de beantwoording van de meeste vragen graag over aan Aalberse.⁵⁶

Omdat Ruijs vaak afwezig was en Aalberse tegelijkertijd vaak ziek, was secretaris-generaal Kan in deze maanden meer dan ooit de spil van het kabinet. Hij coördineerde de zaken in Den Haag en zorgde ervoor dat de stukken per trein zuidwaarts gingen.⁵⁷ Eind november kwam Ruijs pas weer terug in Den Haag, voor de behandeling van de hiervoor beschreven tweede lezing van de grondwetsherziening in de Eerste Kamer.⁵⁸ Ruijs' moeder overleed op 9 december 1922. Op 13 december schreef Kan dat hij Ruijs toch echt lastig moest vallen vanwege de noodzakelijke plaatsing in het *Staatsblad* van de grondwetsherziening.⁵⁹ Kan verving Ruijs bij de ontvangst van gedelegeerden van het Vrouwen-Vredescongres dat op 15 december in Den Haag werd geopend.⁶⁰ Na de dood van zijn moeder ging Ruijs een tijdlang ieder weekend naar Limburg om zijn vader bij te staan.⁶¹

DE GEER EN DE VLOOTWET

In de periode 1918-1925 maakte Nederland een complete conjuncturele cyclus door. De schraalheid en de armoede van de oorlog maakten plaats voor een hoogconjunctuur in 1920. Daarna was er een teruggang, in 1923 was sprake van een serieuze depressie. Volgens de werkgevers kwam het door de loonsverhogingen en lagere arbeidsproductiviteit als gevolg van

de Arbeidswet; in werkelijkheid was het de openheid van de economie die het land parten speelde. De chaos in Duitsland had direct invloed op Nederland. Het optimisme van de korte hausse maakte plaats voor een diep pessimisme, luidkeels uitgedragen door een steeds apocalyptischer klinkende Colijn.⁶²

Het einde van de naoorlogse groei kwam voor iedereen als een schok, juist omdat de verwachtingen zo hooggespannen waren. Opeens stagneerden de lonen of gingen zelfs omlaag. De werkloosheid steeg tot zes procent, het aantal faillissementen explodeerde. Het gevolg was een daling van het nationale inkomen en van de staatsinkomsten. Deze tegenvaller kwam boven op de schulden die nog over waren van de oorlogs-uitgaven en de extra sociale uitgaven van na 1918. De tekorten op de begroting liepen op van 100 miljoen in 1920, tot 281 miljoen in 1921 en 422 miljoen in 1922. Ook na de bezuinigingen van 1923 was het tekort nog 112 miljoen. Dit waren de hoofdpijndossiers waarmee eerst De Vries en later De Geer werden geconfronteerd.

Toch leek 1923 een relatief rustig jaar te worden. Er was weliswaar onrust over de bezuinigingen, de politieke problemen waren vooralsnog beperkt tot minister Aalberse die zich regelmatig opwond tot een staat van bijna-ontslagname als de sociale voorzieningen onder bezuinigingsvuur lagen.⁶³ Het effect daarvan was echter beperkt, want iedereen wist dat Aalberse niet zou opstappen. Daarentegen kwam het ontslag van minister De Geer, vlak voor de zomer van 1923, als een volslagen verrassing. Het was bekend dat De Geer niet erg enthousiast was over de Vlootwet, in wat voor vorm dan ook. Voor Ruijs was het echter een kernpunt van zijn kabinetsbeleid.

Waarom zat De Geer dan in het kabinet? En waarom vertrok hij dan in juli 1923? Het antwoord lag in de manier waarop Ruijs had geformeerd. Hij had het probleem van de Vlootwet voor zich uitgeschoven door het bij de commissie-Patijn te parkeren. Ruijs noteerde eindeloos aforismen en uitspraken in zakboekjes, waaruit hij later kon putten.⁶⁴ 'Komt tijd, komt raad', moet een van zijn favorieten zijn geweest, in elk geval in de politieke praktijk. De commissie-Patijn kwam in april 1923 met een rapport dat eigenlijk niets veranderde.⁶⁵ Ze stelde voor de voorgestelde investeringen door te laten gaan, maar nu in twee etappes van zes jaar elk.

Op 23 mei werd dit rapport in de ministerraad behandeld. Toen de vraag op tafel kwam of de Vlootwet wel of niet in behandeling moest worden genomen, was De Geer de enige die tegenstemde. Hij weigerde te bezuinigen op onderwijs, openbare werken, salarissen van ambtenaren en rechtsbedeling om een vloot mogelijk te maken.⁶⁶ Aalberse had daar minder moeite mee. Zoals altijd maakte de minister van Arbeid

zich meer zorgen over mogelijke katholieke verdeeldheid. Naar de beproefde Ruijs-methode besloot men de zaak aan te houden. Op 28 mei stuurde De Geer zijn collega's 'duidelijkheidshalve' nog een nota: het was niet mogelijk 120 miljoen te bezuinigen als Marine niets zou bijdragen. Hij kon niet meewerken aan het vastleggen van een uitgavenpost die nog jaren op de begroting zou drukken.

Ruijs schoof het agendapunt nog een paar keer door, maar op 11 juli maakte De Geer duidelijk dat hij toch echt ontslag zou nemen als het wetsvoorstel naar de Kamer gestuurd werd. De rest van het kabinet wilde aanblijven om behandeling van de Vlootwet mogelijk te maken, zelfs als De Geer zou opstappen.⁶⁷ Op 18 juli werd het ontslag van De Geer gepubliceerd. Het viel, zo schreef Oud, midden in de 'staatkundige kommertijd' van de zomer, maar daardoor was de impact des te groter.⁶⁸ In antirevolutionaire kring, en zeker bij Colijn, overheerste het idee dat deze CHU'er het gewoonweg niet kon, niet berekend was op zijn taak.⁶⁹ Aalberse hilde mee. Hij noemde het vaandeldvlucht, meende dat De Geer zijn begroting niet sluitend kon krijgen.⁷⁰ Dat was waar, maar juist die uitgaven voor Marine vormden daarbij het probleem.

Volgens Beunders wist men 'in beperkte kring' dat niet alleen minister van Marine Westerveld en minister van Buitenlandse Zaken Van Karnebeek aandrongen op het doorvoeren van de Vlootwet, maar dat Ruijs er zelf achter zat. Beunders stelt dat Ruijs altijd een voorstander was geweest van een sterke defensie. Hij voert daarvoor diens 'conservatieve' standpunt aan in de katholieke defensiecommissie van 1909.⁷¹ In 1919 had hij als minister van Marine ad interim twee van de drie kruisers weten te behouden. We zagen dat Ruijs nog tijdens zijn eerste kabinet de Vlootwet wilde laten behandelen. Ook de koningin zou druk uitgeoefend hebben. Volgens Puchinger meende Ruijs dat het kabinet 'in hoogste instantie' faalde als het nu niet tot duidelijke resultaten kwam.⁷²

Het is mogelijk, maar het zou een ongewoon principiële stellingname zijn van Ruijs, die wist dat zijn eigen partij verdeeld was.⁷³ Hij kon echter hopen dat Nolens de fractiediscipline zou handhaven. Het is ook mogelijk dat Ruijs al een stap verder dacht: zou hij zijn kabinet kunnen versterken door De Geer in te ruilen voor Colijn? Ongetwijfeld had hij het ongemak van Colijn als Kamerlid onderkend. Misschien had Ruijs een suggestie gedaan of wellicht had Colijn zelf de mogelijkheid geopend. Er is geen bewijs voor, maar Ruijs was intussen politiek zo vaardig dat dit scenario om Colijn in te palmen niet uitgesloten is. In elk geval leek Ruijs de ambitie van Colijn juist in te schatten.

Zo kwam Ruijs te biecht bij de man die een jaar eerder nog weigerde mee te doen als hij niet zelf minister-president kon zijn. Colijn begon

met onvoorwaardelijke steun te eisen van de CHU. Dat was een steek in de richting van Ruijs: zorg eerst maar dat je steun hebt van je mederegeringspartij.⁷⁴ Verder eiste Colijn een bezuiniging van nog eens tien procent op de overheidsuitgaven. Ieder departement moest meedoen, ook Oorlog maar niet Marine, anders zou de Vlootwet alsnog meteen zijn afgeschooten. Het kabinet moest een aantal niet-materiële eisen van de ARP accepteren, zoals afschaffing van de Staatsloterij en een nieuwe Zondagswet.

De indiening van de Vlootwet op zich weerhield Colijn er niet van toe te treden tot het kabinet. Het is een van die ironische punten van de geschiedenis dat Colijn, die niets gaf om de Vlootwet, het wetsontwerp nog meer omstreden zou maken. Curieus maar misschien kenmerkend voor Colijns zelfvertrouwen, of eigendunk, was dat hij het eigenlijk eens was met De Geer, maar dat hij meende de begroting ook met een Vlootwet sluitend te kunnen maken.⁷⁵ Beunders denkt dat hij er misschien rekening mee hield dat de wet uiteindelijk zou worden verworpen. In dat geval zou Kamerontbinding voor Colijn de weg openen naar een premierschap. Langeveld gelooft dat dit niet het geval was, maar is het met Beunders eens dat Colijn wel degelijk puur opportunistische redenen had om op 11 augustus 1923 minister te worden.⁷⁶

Had De Geer zelf dan niet kunnen wachten tot de Vlootwet verworpen zou worden? Vanwege de eenheid van kabinetsbeleid kon hij dat niet, want als het kabinet het voorstel deed, moest hij het steunen. Anders gezegd: voor De Geer was het indienen van het wetsontwerp al een probleem. Ruijs van zijn kant moet blij zijn geweest dat hij Colijn kon binnenhalen, hoe goed hij ook had samengewerkt met De Geer. Het verzekerde een diepere steun van de ARP, en nu de Vlootwet op schema lag, zou de CHU, hartgrondig pro-marine, niet dwarsliggen. Ruijs was er zeker van dat de Vlootwet zou worden aangenomen.

Als minister van Financiën bleek Colijn flexibeler te zijn dan zijn eisenpakket had doen veronderstellen. Er werd geschoven, geknipt en geplakt, maar uiteindelijk was het een bezuinigingsprogramma dat de rijken ontzag en de sociale voorzieningen onder druk zette. Aalberse dreigde weer regelmatig met aftreden. In zijn dagboek schreef hij opgelucht dat hij binnenkort van zijn ministerschap af zou zijn. Het was Ruijs die het kabinet bij elkaar hield. Hij overlegde met individuele ministers, met Nolens en met de andere fractieleiders. Met Colijn in zijn gelederen veranderde de sfeer in het kabinet. Aalberse getuigde daarvan in zijn dagboeken, en *de Zuid Limburger* citeerde een 'insider' die had gezegd dat sinds de komst van Colijn 'de verhouding in de coalitie moeilijk is geworden'.⁷⁷ De voor de rijke Colijn nogal gratuite plannen de ministersalarissen met twintig procent te korten, waren voor Aalberse, en ook voor Ruijs, onaangenaam en reden tot zorg.

In het Kamerdebat over de vervanging van De Geer weigerde Ruijs iets te zeggen over de discussie die zich binnen het kabinet had afgespeeld.⁷⁸ Aan Colijns wens voor de buitenwacht de eerste viool te spelen, kwam Ruijs echter graag tegemoet. Laat hem de kastanjes maar uit het vuur halen, leek de premier te redeneren. Zo wilde Colijn liever indirecte belastingen heffen dan directe, om de 'particuliere kapitaalvorming te stimuleren' die hij nodig achtte voor een gezonde economie. Het leverde onder meer het gehate rijwielplaatje op, het bewijs dat men de drie gulden rijwielbelasting had betaald. Colijn werd ervoor verantwoordelijk gehouden.

DE VLOOTWETCRISIS

De Vlootwet werd nu een magneet voor verzet tegen de rechtse coalitie. Afkeer van de bezuinigingen vertaalde zich gemakkelijk in afwijzing van de dure plannen. Waarom die nieuwe uitgaven voor Marine als er elders bezuinigd moest worden? Ook in Nederlands-Indië, dat mee moest betalen aan de voor haar bedoelde vloot, groeide de oppositie. Ruijs was zo onverstandig om van de mening van gouverneur-generaal J. Fock een controversieel onderwerp te maken. Fock had bezwaren tegen de Vlootwet en de financiering ervan, maar Ruijs weigerde het advies van Fock publiek te maken, omdat 'dit niet in 's lands belang' was en een 'ongewenst precedent' zou scheppen. Hij ging echter in de fout door te suggereren dat Fock het beleid steunde. Immers, zei Ruijs, als de gouverneur-generaal tegen de Vlootwet was, waarom zou hij dan aanblijven?⁷⁹

Daarop waarschuwde Fock Ruijs dat hij hem niet verkeerd moest uitleggen. Ruijs bleef weigeren het advies openbaar te maken en verklaarde later in het debat nog een keer dat de gouverneur-generaal van mening was dat 'wat het zwaarst was, ook het zwaarst moest wegen'. Hij suggereerde zo opnieuw dat Fock het eens was met de Vlootwet. Fock protesteerde nogmaals. Pas op de laatste dag van het debat gaf de premier toe dat Fock op enige financiële bezwaren had gewezen, maar dat daaraan gedeeltelijk tegemoetgekomen was.⁸⁰ Belangrijker dan dit opzichtig geklungel was een door links georganiseerd volkspetitionnement tegen de Vlootwet dat meer dan een miljoen handtekeningen opleverde. De Vlootwet werd een krachtig symbool voor afkeer van het bezuinigingskabinet.⁸¹

In het debat toonde Ruijs zich niet van zijn sterkste kant. Beter gezegd, hij was zijn gebruikelijke zelf, zoals Troelstra opmerkte toen hij klaagde dat een interpellatie nauwelijks zin had als de minister-president alleen maar vooraf opgestelde verklaringen oplas en niet in discussie ging. Het debat over de Vlootwet begon op 16 oktober, onder grote belangstelling

binnen en buiten de Kamer. Na vijf dagen antwoordde de regering de 32 sprekers die aan het woord geweest waren. Op dat punt aangekomen, maakte Ruijs een paar cruciale fouten. Op 24 oktober liet hij in de Tweede Kamer weten dat 'het kabinet en alle ministers individueel' zouden aftreden als de Vlootwet zou worden verworpen. In dat geval, zei de minister-president, zou 'men noch hem, noch een van zijn collega's terugzien'.⁸² Ruijs bedoelde het als een waarschuwing aan katholieke rebellen, maar het was tegelijkertijd een uitnodiging het kabinet te torpederen. Overigens deed Ruijs die uitspraak in overleg met Colijn, maar zonder zijn andere collega's ervan op de hoogte te stellen. Binnen het kabinet groeide het ongenoegen over de dominante Colijn en de onbetrouwbare Ruijs.

Vervolgens gaf Ruijs nog een extra signaal dat er meer op het spel stond dan enkel dit kabinet of de Vlootwet. Via de katholieke persclub liet hij weten dat bij verwerping van de Vlootwet de vorming van een nieuw rechts kabinet onmogelijk zou zijn.⁸³ Met andere woorden: de rechtse coalitie stond op het spel. De oppositie las het met rode oortjes. Dit was haar kans. Het gaat niet te ver te concluderen dat de stemming vooral, of misschien alleen, ging over de coalitie, over Colijn en het bezuinigingsbeleid. Wat er verder ook moge zijn van Ruijs' kwaliteiten als politicus, hier opereerde hij niet erg verstandig. Daarnaast klonk in de Kamer veel kritiek op de nietszeggendheid van zijn redes, op zijn weigering in te gaan op vragen en argumenten in de interpellaties. Troelstra stelde terecht vast dat dit niet bevorderend was voor het debat; de oppositieleider kon hoogstens zijn vragen herhalen.⁸⁴

Op 26 oktober 1923 viel de beslissing; tien dissidente katholieke Kamerleden onder leiding van Van Schaik stemden tegen, waardoor de Vlootwet met 50 tegen 49 stemmen werd verworpen.⁸⁵ Het was een opmerkelijke breuk in de fractiediscipline, maar interessant genoeg bleek het geen fundamentele dreiging voor de katholieke eenheid te zijn. Integendeel, een breuk over defensie was uiteindelijk minder riskant dan een breuk over lagere sociale uitgaven. Anders gezegd: de katholieken konden zich een crisis over de Vlootwet permitteren.⁸⁶ In een brief aan Van Nispen klaagde Ruijs dat de drie 'vrijgestelden' van het Vakbureau in de Kamer het hart van de tegenstemmers vormden. Ruijs verweet deze Kamerleden 'onverantwoordelijkheid' omdat ze zeiden: 'We hebben liever dat anderen regeringspartij zijn om te stemmen voor "krasse bezuinigingsmaatregelen"'.⁸⁷

Toen de uitslag van de stemming bekend werd, brak een pandemonium los. Politici van de oppositie informeerden via de open ramen een op het Binnenhof verzamelde menigte, die spontaan een feestje bouwde. Achter de regeringstafel prevelde Ruijs 'verworpen'. Volgens kranten-

berichten leek hij oprecht verbaasd dat zo veel katholieke Kamerleden het lef hadden gehad tegen te stemmen. Hij pakte zijn spullen en zei tegen Colijn: 'God regeert toch.'⁸⁸ Colijn leek onaangedaan, misschien in de overtuiging dat niet God, maar Colijn nu zou kunnen gaan regeren. Voor hem was het de perfecte uitkomst.

Het kabinet diende zijn ontslag in. Verkiezingen lagen voor de hand, maar de katholieken voelden er niets voor dat het bezuinigingsbeleid daarvan de inzet werd. Nolens vertelde de koningin dan ook dat verkiezingen niet nodig waren. De oppositiepartijen werd gevraagd of zij dachten dat een kabinet op basis van de vijftig tegenstemmers mogelijk was, wat natuurlijk niet het geval was.⁸⁹ De koningin, die zich volgens Gribling realiseerde dat de positie van Colijn cruciaal was, liet eerst de katholieke Kamervoorzitter Koolen onderzoeken of een rechts parlementair kabinet mogelijk was.⁹⁰ Omdat Nolens niets moest hebben van Koolen als premier, zoals volgens Puchinger 'algemeen bekend' was, lukte hem dat niet.⁹¹ Colijn had een persoonlijke hekel aan Koolen en geen belang bij een nieuwe, hoog ingeschatte katholieke premier die mogelijk nog jaren zou blijven zitten.⁹² De ARP-fractie stelde daarom onmogelijke eisen.

Door middel van de formatie-Koolen stak Wilhelmina Colijn wel een stok tussen de benen, omdat zij zo de dwarsliggerij van Colijn accentueerde. In katholieke noch in christelijk-historische kring werd Colijns optreden erg gewaardeerd.⁹³ Zijn ambitie om zelf premier te worden, was al te doorzichtig.⁹⁴ Colijn schoot er uiteindelijk niets mee op, want volgens Koolen had Colijn een denkfout gemaakt. Koolens opdracht was immers het formeren van een 'rechts kabinet'. Nu dat onmogelijk was, kon de volgende formateur niet dezelfde opdracht krijgen, en voor de opdracht 'een kabinet' te formeren, kwam de controversiële Colijn niet in aanmerking.⁹⁵ Zo gezien had Colijn het zichzelf moeilijk gemaakt en was met Koolen de enige alternatieve katholieke minister-president uitgespeeld.⁹⁶ Ruijs zag het allemaal welwillend aan. Hij had Koolen geholpen bij diens formatie, maar wist waarschijnlijk dat die niet zou slagen. Ruijs was vast van plan minister-president te blijven.⁹⁷

Bij de koningin sloot Nolens voor de zoveelste keer samenwerking met de SDAP uit, waarna de diplomaat F. Beelaerts van Blokland mocht proberen een extraparlamenteair kabinet te vormen. Ook hij slaagde niet. Toen de koningin daarna voorstelde een katholiek samen met Colijn te laten formeren, had Ruijs daar wel oren naar. Hoe hij zich voorstelde zelf minister-president te blijven met Colijn als medeformateur, blijft onduidelijk. Colijn zou dat nooit laten gebeuren. Aalberse schreef aan Nolens: 'Ik kan de gedachte niet van mij afzetten, dat Colijn alles saboteert, om ten slotte als redder des vaderlands te kunnen optreden.'⁹⁸

Colijn eiste steun van de CHU en de garantie dat er zekerheid zou komen over het gezantschap bij het Vaticaan. Deze twee eisen gingen moeilijk samen, en net zo voorspelbaar als de andere pogingen slaagde dit duo van formateurs niet.⁹⁹ Uiteindelijk zag de koningin geen andere mogelijkheid dan het ontslag van het kabinet-Ruijs te weigeren. In de Kamer ontvouwde de minister-president op 15 januari 1924 in een regeringsverklaring die uitblonk door korthed, dat het kabinet de afwijzing van de Vlootwet 'als feit' zou aanvaarden en zich zou concentreren op het financiële beleid.¹⁰⁰ Gegeven de uitgesproken stellingnames was het wel heel vreemd dat de ministers die de Vlootwet een absolute noodzaak hadden genoemd, rustig bleven zitten. 'Zitten al de excellenties daar weer,' sneerde de oppositie, niet ten onrechte.¹⁰¹

Maar de coalitie was niet meer wat zij geweest was. Menig Kamerlid constateerde dat er wel een regering zat die door drie partijen werd gesteund, maar die vormden daarmee nog niet een hecht samenwerkingsverband. 'De coalitie is dood', zei Troelstra, 'en deze regering is zelf het levende bewijs dat zij dood is.' Marchant sprak over een 'noodkabinet'.¹⁰² Colijn onderstreepte zijn distantie, wellicht ook zijn gevoel van teleurstelling, door opzichtig afwezig te zijn bij het debat over het aanblijven van de regering in januari 1924. Het werd hem in de Kamer behoorlijk kwalijk genomen. Kamervoorzitter Koolen meldde dat 'treurige familieomstandigheden' daarvoor de reden zouden zijn, maar Langeveld laat zien dat Colijn gewoon geen zin had voor de Kamer te verschijnen.¹⁰³

Colijn had ook wel reden om gedeprimeerd te zijn: de Vlootwetcrisis zou een beslissende schakel zijn in het proces dat hem uiteindelijk lang buiten de macht zou houden. Beunders concludeert dat het 'niet onwaarschijnlijk' is dat Nolens de actie van zijn linkervleugel stilzwijgend heeft goedgekeurd. Colijn interpreteerde het als een poging hem te dwarsbomen. 'In Haagse kringen' zag men de Vlootwet als een middel waarmee Colijn de macht van de RKSP wilde breken; nu leek het er eerder op dat Nolens hem te slim af was geweest.¹⁰⁴

Als Nolens de Vlootwetaffaire bewust heeft toegestaan, dan is dit een geniale greep geweest. Niet vanwege Colijn, maar omdat als gevolg van de Vlootwetcrisis de linkervleugel van de katholieken lam was gelegd. In een brief aan Van Nispen van 2 november 1923 suggereert Ruijs dat het hem niet zo slecht uitkwam, hij was al over de teleurstelling heen: 'Eerlijk gezegd, indien 't toch moest vastloopen, is deze nederlaag geen kwade. 't Is altijd beter op eene nationale zaak te vallen, al is 't doodjammer voor onze Indische gewesten, wier behoud op het spel staat.'¹⁰⁵ Een breuk was voorkomen, de aanval van Colijn was afgeslagen, de linkervleugel had even mogen blaffen, nu was eenheid weer het parool. Het is moge-

lijk dat Nolens dit plan vanaf het begin voor ogen heeft gehad; wat Ruijs betreft, moet dat betwijfeld worden. Maar het blijft onduidelijk waarom Ruijs zich bij de Vlootwet zo ongewoon principieel opstelde. De meest waarschijnlijke verklaring is dat hij ervan uitging dat de Vlootwet gewoon zou worden aangenomen, zodat zijn kabinet rustig de rit uit kon zitten. Hij kón het hard spelen. Hoe dit ook zij, de band met Nolens leek een nieuwe knauw te hebben gekregen. Ruijs was verontwaardigd dat de fractieleider zijn mensen niet in bedwang kon houden. In elk geval is wel zeker dat ze het niet samen bekokstoofd hebben. Het leidde juist tot verdere verwijdering.

Dat bleek uit wat Ruijs in november aan Van Nispen schreef. Hij vond dat het prestige van Nolens en het bondsbestuur was beschadigd. Ze hadden niets gedaan om de agitatie van de SDAP via het petitionnement tegen te gaan. Ruijs nam afstand van zowel Nolens als van Van Wijnbergen. 'De Katholieke Partij is ziek,' schreef Ruijs aan Van Nispen, 'er zal in den eerstkomenden tijd hard gewerkt moeten worden aan verbetering. Wie weet of ik mijn vrijen tijd daar niet aan zal kunnen geven (Beschouwt dezen uitroep als geheel onder ons) – 't Zou mooi werk zijn.'¹⁰⁶ Het lijkt erop dat Ruijs al nadacht over het organiseren van een echte katholieke partij. Van Nispen raadde Ruijs aan na de kabinetsperiode rust te nemen: 'Men kan het in ons land niet wel verdragen, dat iemand teveel op den voorgrond blijft. Gij zult er Uw positie in de toekomst goed mede doen.'¹⁰⁷

De grootste verliezer was Colijn. Zijn reputatie zou hem opbreken. Zijn gekoesterde imago als sterke man maakte hem een aantrekkelijk doelwit voor iedereen die de bezuinigingen niet zag zitten. Zijn eindeloze intriges leverden hem geen vrienden op. Colijns rivaal De Geer zou bij de verkiezingen van 1925 terugkeren op het politieke toneel, met meer krediet vanwege zijn bereidheid de dure vlootplannen te torpederen. De eigengereide De Geer zou Colijn in de jaren daarna het leven nog behoorlijk zuur maken.

LANGSTZITTENDE MINISTER-PRESIDENT

Terwijl het Vlootwetdrama zich ontrolde, werd op 17 oktober 1923 de Katholieke Universiteit Nijmegen geopend. Het was een belangrijk moment voor de katholieke ontwikkeling tijdens het interbellum. Met een eigen universiteit, naar het voorbeeld van de Vrije Universiteit die de gereformeerden hadden opgezet, werd een oude katholieke droom verwezenlijkt. Een eigen universiteit was niet alleen van belang om de katho-

lieke jongeren te beschermen tegen de verderfelijke moderne invloeden, maar ook om hen klaar te stomen voor maatschappelijke posities. Dit was een teer punt omdat er binnen de katholieke wereld, vooral onder de priesters, veel weerstand was tegen – zoals Rogier het noemt – de ‘profane wetenschappen’.¹⁰⁸ Over het geheel genomen waren de katholieke opleidingen van laag niveau. Als ze academisch meetelden, dan was het via het grootseminarie, en dan voornamelijk op theologisch gebied. Er was enige schaamte over het onvermogen academisch gevormde katholieken af te leveren.¹⁰⁹ Hoe konden katholieken benoemd worden op belangrijke posten als ze geen kwaliteit in huis hadden? Het risico dat katholieke intellectuelen niet voetstoots de leiding van de kerk zouden volgen, namen op de koop toe. Voor de hoge clerus leverde dat een dilemma op en hij was niet erg gelukkig met de groeiende macht van goed opgeleide leken. Ruijs lijkt zich er niet mee bemoeid te hebben. Hij was niet aanwezig bij de opening.

Ondanks het antipapisme dat in verkiezingstijd opspeelde, kwam Ruijs zelden in de problemen over zijn katholiek-zijn. Een uitzondering was het 27e Internationaal Eucharistisch Congres dat van 22-27 juli 1924 in Amsterdam werd gehouden. De koningin negeerde deze bijeenkomst, omdat het congres vooral katholiek van aard was.¹¹⁰ Dat zat de vertegenwoordiger van de Nederlandse katholieke kerk bij het Vaticaan niet lekker. Kardinaal Van Rossum dichtte zichzelf diplomatieke status toe en uitte zijn ongenoegen dat er geen officiële vertegenwoordiging was van de regering. Daarmee bracht hij Ruijs en via hem de Nederlandse katholieken in een lastig parket, en passant getuigend van totaal onbegrip van de delicate politieke verhoudingen in Nederland. Op 27 juli, na de mis waarbij de katholieke ministers aanwezig waren, werd Ruijs bij Van Rossum ontboden voor een gesprek. Hij maakte Van Rossum duidelijk dat het niet gebruikelijk was en ook niet wenselijk was geweest een vertegenwoordiging te sturen. Daartoe was ook geen verzoek ontvangen.

Tot verontwaardiging van Ruijs veegde Van Rossum hem de mantel uit. De kardinaal zei dat hij dit incident zou rapporteren in Rome. Daarop zei Ruijs dat je toch niet kon verwachten dat protestanten bij een eucharistieviering van katholieken officieel aanwezig zouden zijn, en als je dat wel wilde, moest het omgekeerde dan ook gebeuren? Ruijs was ziedend, meer nog toen hij op 28 juli berichten kreeg dat er druk werd uitgeoefend op katholieke bladen om kritische verhalen te plaatsen over koningin en kabinet. Ruijs vroeg de bisschop van Haarlem, Callier, die artikelen tegen te houden. Zo geschiedde.

Op 9 september 1924 was Ruijs exact zes jaar minister-president, langer dan wie ook. Alleen Heemskerk en Cort van der Linden kwamen in

de buurt. Voor de gelegenheid gaf Ruijs een interview met *Telegraaf*-journalist Doe Hans, die het stuk ook in andere media publiceerde.¹¹¹ Hoewel hij aanvankelijk sceptisch was geweest, was Hans al langere tijd gewonnen voor de kwaliteiten van Ruijs, zoals al is gebleken in Hans' evaluatie van het eerste kabinet-Ruijs in zijn boek *Parlements-film*.¹¹² In de artikelen noemt Ruijs zichzelf 'niet onafzetbaar'. Maar bevalt het wel, vroeg Hans. Ruijs antwoordde op voor hem typerende wijze:

Ik ben van oordeel dat een functie als de mijne alleen goed kan worden vervuld wanneer men dat met opgewektheid en met heel zijn hart doet. Men moet echter de moeilijkheden onder ogen zien en men moet durven beslissen. Niet te lang piekeren of aarzelen. Bij het vele dat ik doen moet, tracht ik altijd zo spoedig mogelijk beslissingen te nemen. En ik haal mij vandaag geen zorgen op de hals over de moeilijkheden van overmorgen. Die komen dan wel. Zo vat ik mijn taak op.

Ruijs zei dat hij klaar had gestaan na de Vlootwetcrisis te vertrekken. 'Oh nee, al doe ik mijn werk opgewekt, het zou volstrekt geen offer voor mij geweest zijn om na de verwerping van de Vlootwet af te treden. Ik had er vast op gerekend. Mijn reisplan was klaar. Ik ben in de zes jaar van mijn ministerschap slechts één keer in het buitenland geweest, in 1922, toen ik optrad als voorzitter van de Hollandse delegatie op de conferentie van Genua. Overigens ben ik in het vaderland gebleven. En nu had ik een plan voor een buitenlandse reis gereed. Het kwam er niet van.'¹¹³ Het klonk misschien mooi zoals Ruijs het zei, maar geloofwaardig was het niet.

In *Het jongste verleden* vatte Oud de periode-Ruijs pas samen toen hij vertrok, na zeven jaar minister-presidentschap, maar hij had zijn oordeel over Ruijs al veel eerder klaar: 'Een krachtige figuur is Ruijs niet', vond Oud. 'Een vaste lijn zal zijn bewind missen.' Tegelijk realiseerde Oud zich dat het juist deze eigenschap was die hem zo lang aan het bewind hield. Hij vond dat Ruijs weinig op de hoogte was van zaken die in het parlement werden besproken, waardoor hoge ambtenaren en commissies te veel invloed hadden. Onder de omstandigheden begreep Oud dat Ruijs 'in zekere mate onmisbaar moet worden geacht'. Hij hoorde regelmatig: 'Gelukkig dat Ruijs er nog is', en stelde dat 'als alles zou dreigen vast te lopen, zou hij, die zijn eerste kabinet van een ander ontving, er nog wel in slagen een nieuw kabinet te vormen'.¹¹⁴

In december 1924 kwam, zoals al lang verwacht, Kamerlid Kersten van de SGP met een amendement dat voorstelde het gezantschap bij het Vaticaan te schrappen uit de begroting van Buitenlandse Zaken. Het werd verworpen, maar na acht jaar was Van Nispens aanwezigheid als ge-

zant in Rome niet meer vanzelfsprekend. Uit de correspondentie tussen beiden blijkt dat Ruijs in januari 1925 had gesuggereerd dat Van Nispen mogelijk kandidaat was voor de post van commissaris van de Koningin in Gelderland. Van Nispen noemde dat 'verrassend' en maakte zich er zorgen over dat het 'te duur' zou zijn in die positie zijn status op te houden. Ruijs schreef aan Van Nispen een uitvoerige brief, onder meer over de inkomsten van een commissaris.¹¹⁵ Zoals altijd was Van Nispen tweeslachtig. Aan de ene kant wilde hij wel weg uit Rome, maar hij tamboeereerde zoals hij zo vaak had gedaan op zijn 'verantwoordelijkheid'. Hij kon niet weggaan zo vlak voor de verkiezingen. Mogelijk zou het gezantschap dan ter discussie komen te staan.¹¹⁶

Op 24 februari 1925 schreef Ruijs dat het niet doorging: Van Nispen kwam niet in aanmerking voor de benoeming in Gelderland. Waarom precies is niet duidelijk, het werd de antirevolutionair S. Schelto van Heemstra. Dat viel Van Nispen toch rauw op het dak. Hij was zo teleurgesteld dat in de briefwisseling een tussen beide vrienden ongebruikelijke negatieve noot klonk. Van Nispen schreef dat hij had gehoord dat de gouverneur van Limburg, Eduard van Hövell tot Westerflier, naar Gelderland zou gaan, zodat Limburg weer vrij zou zijn voor Ruijs.¹¹⁷ In de context van de aanstaande verkiezingen was dit geen buitengewoon gerucht. Van Nispen schreef Ruijs dat hij het 'niet geloofde', en er zijn ook geen aanwijzingen dat Ruijs deze mogelijkheid ooit heeft overwogen.¹¹⁸ Het is opmerkelijk dat Van Nispen het wel degelijk als een mogelijkheid beschouwde, impliciet aangevend dat hij zijn vriend Ruijs niet boven dit soort dubbelhartigheid verheven achtte. Het is waar dat Van Nispen zich snel misdeeld voelde: hij was van de klagende soort. Mogelijk was de reputatie die Ruijs zich had verworven als een harde en opportunistische politicus inmiddels in Rome doorgedrongen.

Van Nispen kon zijn vriend eindelijk in Rome ontvangen toen Ruijs van 18 tot 23 mei 1925 de reis naar Rome maakte waarover hij in zijn correspondentie met Van Nispen al een paar keer had geschreven. Hij had die steeds uitgesteld omdat hij niet als regeringsleider wilde gaan, waardoor hij allerlei plichtplegingen met zijn Italiaanse evenknie zou moeten afwikkelen. Daar had Ruijs geen zin in. Officieel werd het een 'persoonlijk bezoek' ter gelegenheid van de heiligverklaring van Petrus Canisius, een theoloog uit de zestiende eeuw van wie Ruijs een nazaat was.¹¹⁹ Volgens *Het Vaderland* was Ruijs 'ter zaken van familie-aangelegenheden' naar het buitenland gegaan.¹²⁰ Het was een gezinsreis: zijn echtgenote Maria ging mee, twee dochters, zijn zoon en zijn schoonzoon. Op 19 mei werd Ruijs door de paus ontvangen. Een dag later, tijdens een publieke bijeenkomst, kreeg Ruijs een onderscheiding uitgereikt en kreeg hij een

speciale vermelding in een toespraak van Pius XI. Ruijs glom; in protestantse kring vond men het een schande. De fictie dat hij als particulier ging, werd gelogenstraft door de talloze ontvangsten in Rome, waarbij Ruijs nadrukkelijk optrad als minister-president.¹²¹

In april 1925 was Nederland, in navolging van Groot-Brittannië, teruggekeerd naar de goudstandaard, die tijdens de Eerste Wereldoorlog was verlaten. Conservatieve economen in beide landen zagen deze terugkeer als een bewijs van goed financieel beheer, want voor hen was een sterke munt een teken van een sterke economie. De econoom John Maynard Keynes daarentegen noemde de goudstandaard 'die barbaarse relikwie'. Colijn stond uiteraard aan de conservatieve kant: op 28 april 1925 liet hij zelfs de werkzaamheden van de Kamer stilleggen om het heugelijke nieuws aan te kondigen. Hij presenteerde het als een bewijs van het succes van zijn kordate beleid, terwijl anderen hem vooral politiek theater zagen maken.¹²²

De zelfverzekerde minister van Financiën had de teleurstelling van eind 1923 van zich afgeworpen en sindsdien alle aandacht naar zich toegetrokken. Oud meende dat het kabinet-Ruijs bezig was een kabinet-Colijn te worden.¹²³ De economie trok wat aan en De Geer had flink bezuinigd, maar Colijn claimde tot in lengte van jaren dat hij de puinhopen van De Geer had opgeruimd.¹²⁴ Zonder enige twijfel was Colijn de meest aanwezige politicus in 1924 en 1925, veel prominenter dan Ruijs, maar hij was ook bijzonder omstreden. De politiek draaide in deze jaren maar om één ding: de financiën van de overheid, een nette manier om te zeggen dat bezuinigingen aan de orde van de dag waren. De kaasschaaf was daarbij het favoriete instrument, de ambtenaren de favoriete kopvan-jut: zij kregen loonsverlaging op loonsverlaging. Het leek Colijn te ontgaan dat zijn krachtige ingrijpen in de wereld van de gewone mensen hoge kosten met zich meebracht en ook kiezers kon afschrikken.

De verkiezingen stonden gepland voor 1 juli 1925, slechts drie jaar na de vorige verkiezingen die op 5 juli 1922 hadden plaatsgevonden. De reden daarvoor was dat het in juli 1922 nieuw gekozen parlement direct bijeen was gekomen om de herziening van de Grondwet af te werken. Volgens de toen geldende bepalingen van de Kieswet gold de laatste voorafgaande derde dinsdag van september als het moment van aanvang van de zitting. Gerekend vanaf september 1921 viel de volgende normale parlamentsverkiezing daardoor in de vroege zomer van 1925. De ARP ging de verkiezingen in met een beroemd geworden affiche waarop Colijn aan het roer staat, voorzien van een zuidwester, onder het motto: 's Lands stuurman'.¹²⁵ Ruijs stond nu in de schaduw van zijn minister van Financiën, die vastbesloten was zelf minister-president te worden.

DEEL 4

Kamervoorzitter en partijvoorzitter

Machtspoliticus

De verkiezingsstrijd in 1925 was hard. Volgens *de Volkskrant* was het een strijd op leven en dood.¹ Zowel de bisschoppen als de antipapisten lieten van zich horen – een tweestemmig koor dat inmiddels bij elke verkiezing optrad. Voor de katholieken was het antipapisme irritant, maar de katholieke pers ging voornamelijk tekeer tegen de ‘roden’. Net als in 1922 weigerde de katholieke fractieleider Nolens het kabinetsbeleid inzet te maken van de verkiezingen. Dat deed de SDAP natuurlijk wel. De socialisten hielden het eenvoudig met hun ‘Colijn verdwijn’, want dat was het echte verkiezingsthema: voor of tegen Colijn.

Zo gezien, liet de uitslag op 1 juli 1925 geen ruimte voor misverstand: de rechtse coalitie verloor 5 zetels. De katholieken gingen van 32 naar 30, Colijns ARP van 16 naar 13 zetels. De ultraorthodoxe, antikatholieke Staatskundig-Gereformeerde Partij (SGP) van dominee G. Kersten kreeg er een tweede zetel bij. De CHU bleef gelijk op 11. Voor de regeringspartijen was het geen flonkerend resultaat, maar de coalitie behield een meerderheid van 4 zetels. Dat de SDAP en de vrijzinnig-democraten respectievelijk 4 en 2 zetels wonnen, gaf aan dat het ongenoegen van de kiezers wel klonk, maar niet hard genoeg om grote veranderingen af te dwingen. De katholieken waren wel gewaarschuwd: in steden als Heerlen, Maastricht en Kerkrade had de SDAP bijna een derde van de stemmen behaald. Een ‘inbraak’ in Limburg was niet uitgesloten.

Voor Colijn was de uitslag teleurstellend. Twee jaar lang was hij de grote man geweest van het kabinet-Ruijs. Hij had, in elk geval in zijn ogen, de financiën op orde gebracht. De ARP had wel rekening gehouden met enig verlies, omdat de regeling in de Kieswet die vorige keer drie zetels extra verschaftte, was veranderd. Nu bleek echter dat Colijns imago als ‘sterke man’ niets had opgeleverd, de partij was terug op het aantal zetels van 1918. Toch vierde de ARP de uitslag alsof die een bevestiging was

van alles waar Colijn voor stond.² De ARP-leider zelf trappelde van ongeduld om eindelijk een eigen kabinet te gaan leiden.

De weg daartoe lag open. In Den Haag was Ruijs de enige die dacht dat hijzelf nog in aanmerking kwam als minister-president. Alle andere politici vonden het wel mooi geweest en zeiden dat met zoveel woorden in hun adviezen aan de koningin. Zo vond de vrijzinnig-democraat Marchant dat in zeven jaar regeren het kabinet 'op geen enkel belangrijk punt van wetgeving van zijn mening heeft doen blijken, of het heeft van die mening ook het omgekeerde verdedigd'. Hij concludeerde: 'Het kabinet-Ruijs heeft geen gezag meer. Het kan niet worden gehandhaafd.'³ Belangrijker nog was dat Marchant zich buitengewoon ergerde aan het machtsmonopolie dat rechts claimde. Een meerderheid van de kiezers had dat verworpen, vond hij. Dat kon niet zomaar genegeerd worden. ARP'er Rutgers vond zeven jaar Ruijs wel genoeg: nu was het tijd voor een 'bij voortduring krachtig en vruchtbaar beleid'. Fractie leider H. Dresselhuys van de Vrijheidsbond meende dat het kabinet-Ruijs eigenlijk al sinds 1923 demissionair was en alleen als noodregering was gehandhaafd.⁴ Nolens wilde de coalitie wel handhaven, maar niet onder leiding van Ruijs.

Een katholieke minister-president lag dan ook niet voor de hand. Een van de redenen voor het antipapisme was de ergernis van de protestanten over de katholieke machtspositie. Een katholieke minister-president en katholieke voorzitters van de Eerste en de Tweede Kamer, dat was te veel. CHU-fractie leider Schokking haalde het pausbezoek van Ruijs aan om te betogen dat het nu toch werkelijk tijd werd voor een protestantse minister-president. Colijn zelf was iets subtieler. Hij meende dat alleen een kabinet onder protestantse leiding kon voorkomen dat antipapisme straks een rechtse coalitie onmogelijk maakte. Het was een creatieve stellingname. In feite zei hij: tart ons niet langer met een katholiek als premier, anders ben je de coalitie kwijt. Nolens was het daar niet mee oneens.

Op de dag van de verkiezingen was Colijn bij Nolens op de thee geweest. Ze hadden afgesproken dat de ARP-leider het volgende kabinet kon formeren en waren maar vast begonnen met het doorpraten van de voorliggende problemen.⁵ De volgende dag ging Nolens bij Ruijs langs en vertelde wat hij met Colijn had besproken. Ruijs was niet erg gelukkig met het gemak waarmee hij opzij werd geschoven en het irriteerde hem dat Nolens zomaar de zaken met Colijn had geregeld. De stelling van Puchinger dat Ruijs 'wel begreep' dat Colijn zo'n fantastische leider was in vergelijking met hemzelf als 'milde regent', komt geheel voor rekening van de protestantse historicus.⁶ Er is geen bewijs van dit 'begrip'. Integendeel, er zijn voldoende aanwijzingen dat Ruijs zichzelf een prima minister-president vond en best had willen doorgaan.

Hij wist echter dat zijn positie op de tocht stond. Eind juni had Ruijs gehoord dat *De Telegraaf* bezig was met een verhaal over een mogelijk Kamervoorzitterschap.⁷ Vier dagen na de verkiezingen, op zondag 5 juli, vroeg Nolens tijdens een wandeling in Scheveningen of Ruijs Kamer-voorzitter wilde worden.⁸ Als een protestant minister-president werd, konden de katholieken het Kamervoorzitterschap behouden, en gezien Ruijs' eerdere ambities en zijn ervaring, was hij er de juiste persoon voor. Ruijs had geantwoord dat hij daar wel voor voelde. Hij was graag voor- zitter, en in dit stadium van de besprekingen over een nieuw kabinet sloot hij geen enkele optie uit door zich beschikbaar te stellen.

Wel liet Ruijs weten dat hij het niet eens was met de stelling dat No- lens de fractie niet behoefde te raadplegen bij het opstellen van zijn advies aan de koningin. Nolens vond dat zijn adviezen aan de koningin van persoonlijke aard waren, dat ze alleen hem aangingen en niet de frac- tie. Dat was een nogal enge interpretatie van zijn persoonlijke rol, want uiteindelijk betekende Nolens niets zonder de 30 zetels die hij vertegen- woordigde. In het openbaar kon Ruijs daar natuurlijk niets over zeg- gen, maar toen *De Tijd* op 8 juli schreef dat 'een communis opinio' van de fractie beter zou zijn geweest, vermoedde Nolens dat Ruijs daarach- ter zat.⁹ Zeker is dat niet; wel is bekend dat Ruijs verscheidene Kamer- leden aanspoorde een fractiebijeenkomst te verlangen.¹⁰ Nolens wees elk verzoek daartoe af. Op de achtergrond overlegde hij wel degelijk met de fractieleden die hij wél wilde informeren.

Waar maakte Ruijs zich zo druk om? De belangrijkste reden was on- getwijfeld dat hijzelf niet in de adviesrondes was betrokken. Een demis- sionair premier wordt niet door de koningin om advies gevraagd. Via de fractie hoopte Ruijs inzicht te krijgen in wat zich precies afspeelde en wat voor spel Nolens speelde. Waarschijnlijk probeerde hij ook vast een machtsbasis op te bouwen in de verdeelde fractie waarvan hij deel zou uitmaken als hij geen premier bleef. De wens Nolens een toontje lager te laten zingen, zal ook meegespeeld hebben.

De confrontaties, zowel die over Colijn als die over het advies, tonen hoe groot de verwijdering tussen Ruijs en Nolens inmiddels was gewor- den. Vanaf het begin had het Ruijs dwarsgezet dat hij als loopjongen van Nolens werd gezien en dat Nolens die indruk versterkte. Geleidelijk aan was het een persoonlijke irritatie geworden, die Ruijs blijkbaar bui- tengewoon bezighield. Volgens Poels sprak Ruijs 'veel te veel' over No- lens en 'met veel te veel mensen'.¹¹ Ruijs vond dat Nolens meer en meer werd omringd door vleiers die hem de foute kant opstuurden. De poli- tiek journalist van *De Tijd*, Van den Broek, stelde dat Ruijs hem in 1928 tijdens een wandeling had verteld: 'Jij moet nu iets beloven. Ik ben bang

voor mijn vrienden, ik ben bang dat zij mij niet meer de waarheid zouden zeggen, dat ik ook ijdel zal worden en niet meer toegankelijk voor kritiek.¹² De verwijzing naar zijn voormalige beschermheer was duidelijk en het ongenoegen dateerde al van veel langer.

Willem Nolens, 'de souffleur' in de memorabele woorden van Doe Hans, bleef een intrigerende persoon. Zijn priesterschap zat Nolens op allerlei manieren in de weg. Het verhinderde hem de hoofdrol te nemen in de Nederlandse politiek. Het maakte hem ook een eenzaam man. Verhagen beschrijft hem als een steile, dominante persoonlijkheid, ijdel, geen tegenspraak duldend, met slechts weinig vrienden: 'Een ijskoude figuur, ongenaakbaar en hard voor zijn mindere en jongere clubleden.'¹³ Gribling karakteriseert de politieke leiding die Nolens gaf als autoritair en sfinxachtig.¹⁴ Puchinger, met zijn voorkeur voor gereformeerde mannenbroeders, noemt Nolens bewonderend een 'zinnebeeld van nuchtere zakelijkheid en bijna stoere hardheid'.¹⁵ Aalberse schreef bij Nolens' dood in 1931 dat hij een redenaar was 'die in korthed Tacitus evenaart en daarom steeds veel meer zegt dan hij uitspreekt'.¹⁶ Nolens werd op zijn best gerespecteerd, hij was nooit echt geliefd.

In 1925 was zijn vriendschap met Ruijs een zakelijke relatie geworden, steeds meer getekend door onderlinge irritaties en belangentegengstellingen. Ruijs en Nolens hadden jarenlang samen door Den Haag gewandeld, vaak richting Scheveningen. Nu zag men steeds minder van het duo. In de agenda's van Nolens stond op zondag niet meer 'Ruys ontmoet'. Ruijs was zijn eigen man geworden, tot dan toe de langstzittende minister-president, de voorman van de katholieken in Nederland. Hij had Nolens niet meer nodig, en als deze liet merken hém niet nodig te hebben, zoals bij deze formatie, nou, prima, dan moest dat maar. Ruijs voelde zich daardoor bevrijd van verplichtingen. Geleidelijk aan realiseerde Ruijs zich dat een nieuw optreden als minister-president niet aan de orde was. Maar dat wilde niet zeggen dat hij geen invloed kon uitoefenen.

Hij had nu een eigen machtspositie. Die zou blijken in de komende jaren, eerst en vooral bij de vorming van de kabinetten van zijn opvolgers. Hoewel Ruijs zijn positie daarin mede dankte aan zijn Kamervoorzitterschap, zullen we eerst de ontwikkelingen in de landelijke politiek van 1925 en 1926 behandelen. Inmiddels had Colijn een formatieopdracht nog even afgewimpeld. Hij wilde polsen waar de problemen zaten, bijvoorbeeld rond de gezantschapskwestie, maar de verleiding was onweerstaanbaar. Op 15 juli 1925 kreeg hij officieel de opdracht om een kabinet te formeren. Ruijs werd regelmatig geraadpleegd door zijn opvolger en toonde zich dienstbaar: hij verleende hand-en-spandiensten,

beval desgevraagd mensen aan, legde contacten of bepleitte zaken. Dat was niet alleen uit plichtsbefef en uit respect voor Colijn, maar het gaf Ruijs een rol die hij als zittend minister-president niet had. Zo raakte Ruijs toch direct betrokken bij de formatie. Dat stak Kamerlid Van Wijnbergen. Hij werd overal buiten gehouden, ook al was hij een prominent pleitbezorger van Colijn geweest. Hij werd niet eens gepolst als kandidaat-minister. Dreigend schreef Van Wijnbergen Nolens: 'Waart gij niet Priester, dan zou ik wellicht een andere gedragslijn volgen.'¹⁷

De animositeit tussen de drie preludeert op het verdwijnen van Van Wijnbergen in de coulissen. Wie in 1905 het groepje 'jonkheren' had aanschouwd, bestaande uit van Van Wijnbergen, Van Nispen, Regout en Ruijs, zou niet hebben kunnen vermoeden dat van hen Ruijs de prominentste politieke carrière zou maken.¹⁸ Regout was dood, Van Nispen had zichzelf geparkeerd in Rome en Van Wijnbergen werd steeds rigider conservatief, waardoor hij een bedreiging werd voor de katholieke eenheid en zichzelf buitenspel zette. Ruijs was de man met politieke macht.

Colijn had haast. Hij wilde voorkomen dat hij zou vastlopen of zou worden uitgespeeld. De oppositie vond immers elke andere formateur beter dan de super-bezuiniger en zou alles doen om hem te dwarsbomen. Zo werd het kabinet-Colijn vlot geformeerd. Hoewel de katholieke fractie akkoord ging met Colijns plannen en met de vier katholieke ministers, was het enthousiasme daar beperkt. In elk geval was het beperkter dan dat van Nolens, die vol achter Colijn was gaan staan. Nolens meende dat Colijn de enige was die de rechtse coalitie bijeen kon houden.

Het gezantschap bij het Vaticaan, door Colijn terecht onderkend als een potentieel probleem, schoof hij voor zich uit, met instemming van Nolens.¹⁹ Afgesproken was dat de katholieke ministers zouden opstappen als het gezantschap werd opgeheven. Minder duidelijk was of het daar ooit van zou komen. Net als in 1922 beloofde de CHU opheffing niet zelfstandig te zullen voorstellen, maar de fractie zou wel vóór stemmen als anderen daartoe een amendement indienden. Dat laatste gebeurde ieder jaar, en het was zeker dát het amendement er zou komen. Het probleem was nu dat het kabinet afhankelijk werd van de bereidheid van de oppositie om dat amendement te verwerpen.

SPIN IN HET POLITIEKE WEB

Voor Ruijs kwam op 4 augustus 1925 officieel een einde aan zeven jaar van minister-presidentschap. Hij nam zijn zetel in de Tweede Kamer in. Ruijs was inmiddels een zelfverzekerd en ervaren politicus, gepokt en ge-

240

mazeld in de overlegstructuren van Den Haag. Hij werd gerespecteerd. Ondanks zijn querulante aard en een optreden dat altijd gestuurd werd door zijn eigen politieke agenda, had Ruijs in Den Haag in het algemeen een reputatie van een vriendelijke, aardige en meegaande persoon. Niet iedereen had echter dat beeld. Zijn collega-bewindslieden hadden regelmatig een heel andere Ruijs gezien, en ook binnen de katholieke fractie dacht lang niet iedereen zo positief over de ex-premier.

Als kandidaat voor het Kamervoorzitterschap was Ruijs onomstreden. De katholieken hadden, als grootste fractie, recht op die positie. Op 15 september 1925 werd de nieuwe zitting van de Staten-Generaal geopend. Bij de stemming over een nieuwe Kamervoorzitter als opvolger voor Koolen, die minister van Arbeid was geworden, kreeg Ruijs in de eerste ronde 43 stemmen, in de tweede ronde 61. De meerderheid kwam tot stand met hulp van de SDAP, die Schaper als kandidaat terugtrok. De CHU stemde niet op Ruijs, maar hield vast aan De Visser als kandidaat.²⁰ Op 16 september werd Ruijs bij de koningin voorgedragen als Kamervoorzitter.

Telegraaf-correspondent Doe Hans verbaasde zich erover dat Ruijs bereid was na zeven jaar minister-presidentschap 'de taaie functie van Kamervoorzitter te aanvaarden'.²¹ Hoewel Hans hem inmiddels goed kende, schatte hij Ruijs wat dit betreft verkeerd in. Hans had niet in de gaten hoezeer Ruijs gehecht was aan het Haagse parlementaire en politieke werk. In zijn nieuwe rol als Kamervoorzitter bleef Ruijs nadrukkelijk aanwezig in het politieke circuit. In veel opzichten zou hij in deze tussenjaren zelfs meer macht uitoefenen, op een breder terrein, dan in zijn tijd als minister-president.

In het volgende hoofdstuk gaan we uitgebreid in op het Kamervoorzitterschap van Ruijs en zijn andere activiteiten in de periode na zijn minister-presidentschap. Vanwege de snelheid waarmee de ontwikkelingen rondom het kabinet-Colijn zich ontvouwd, komen die hier eerst aan de orde. Dát Ruijs Kamervoorzitter was, speelde daarbij een belangrijke rol, maar de invloed die hij had, had weinig te maken met zijn werk als voorzitter en alles met zijn positie als spin in het politieke web.

Voordat Ruijs goed en wel gewend was aan zijn nieuwe bestaan, kwam het kabinet-Colijn in de problemen. Als Kamervoorzitter speelde Ruijs al direct een rol, al had hij dat niet zo bedoeld. Toen duidelijk werd dat er een amendement op tafel zou komen om het gezantschap bij het Vaticaan op te heffen, althans de financiering ervan te beëindigen, vroeg minister-president Colijn aan Ruijs om de behandeling van de begroting van Buitenlandse Zaken uit te stellen. Colijn wilde eerst de algemene beschouwingen over het hele palet van regeringsmaatregelen

len afronden, zodat hij zijn kabinet goed neer kon zetten voordat er over aparte begrotingen werd gestemd. Als er al eerder over het amendement over het gezantschap zou worden gestemd, liep Colijn het risico dat de beraadslagingen geschorst moesten worden nog voordat de regering aan het woord was geweest om de vragen die gesteld waren tijdens de algemene beschouwing te beantwoorden.²² Colijn wilde de regie niet verliezen. Ruijs wees het verzoek van Colijn echter af, waardoor de begroting van Buitenlandse Zaken tijdens de avondzitting van 10 november 1925 aan de orde kwam.

Het tijdelijk gezantschap bij het Vaticaan was in 1915 ingesteld door de Tweede Kamer, toen Nederland door haar neutraliteit in een diplomatiek isolement verkeerde.²³ Hoewel het Vaticaan geen staat was, oordeelde men dat Nederland door middel van een gezantschap contact kon houden met andere landen. Die waren immers allemaal vertegenwoordigd in Rome. Bovendien speelde de paus een rol als mogelijke vredesstichter. Voor Nederlandse protestanten was het instellen van dit gezantschap een enorme concessie, en de politici die het in 1915 accepteerden, behielden zich het recht voor van mening te mogen veranderen als het Nederlands belang bij het gezantschap afgenomen zou zijn. Anders gezegd, ze wilden niet dat het gezantschap permanent zou worden. Binnenskamers had de katholieke voorman Nolens beloofd zich later niet op het precedent te zullen beroepen.²⁴

Toen het kabinet-Ruijs in 1920 voorstelde het gezantschap definitief te maken op grond van het 'nationaal belang', had Nolens geblunderd door in de Kamer te stellen dat het niet alleen ging om nationaal belang, maar ook om katholieke gevoeligheden. Met name de toenmalige CHU-leider De Savornin Lohman had Nolens dat zeer kwalijk genomen. Lohman, die in juni 1924 was overleden, had het beschouwd als woordbreuk. In zijn politieke testament gaf hij zijn kiezers opdracht al het mogelijke te doen om een einde te maken aan het gezantschap. Bij elke begroting kwam er een amendement ter tafel om het gezantschap op te heffen, maar omdat de oppositie er weinig om gaf, werd het nooit een echt probleem. Het kabinet-Ruijs genoot 'veel sympathie' bij de vrijzinnig-democraten van Marchant. Zij wilden het hem niet moeilijk maken op dit specifieke onderwerp.²⁵

Toen dominee Kersten laat op de avond van 10 november 1925 zijn amendement indiende en een aantal CHU-Kamerleden de indiening steunde, beging Nolens opnieuw een politieke blunder of – beter gezegd – dezelfde blunder als in 1920: hij gebruikte in het debat niet clichématige inhoudelijke argumenten over nut en noodzaak van het gezantschap, zoals minister van Buitenlandse Zaken Van Karnebeek deed, maar klaag-

de dat een 'voor het katholieke volksdeel uiterst grievend antipapisme' de motivering was voor het amendement. Hij kon dat niet over zijn kant laten gaan. Als een dergelijke belediging door een meerderheid zou worden ondersteund, zei Nolens, dan waren de katholieken genoodzaakt hun steun aan het kabinet in te trekken.²⁶ Nolens had dit intern al gezegd bij de vorming van het kabinet, maar het was niet verstandig dit in de Tweede Kamer nog eens nadrukkelijk te herhalen. Zo maakte hij het kabinet inzet van de stemming. Door over een 'grievend antipapisme' te spreken, verspeelde hij ook de kleine kans dat de protestanten bereid zouden zijn het gezantschap te handhaven om het kabinet-Colijn te behouden.

Op deze manier kreeg Marchant, de leider van de vrijzinnig-democraten, de gelegenheid het door zijn partij verafschuwde kabinet-Colijn onderuit te halen. Marchant vond het opportunistisch van de katholieken dat ze moeiteloos konden samenwerken met de CHU, terwijl die partij dit blijkbaar zo belangrijke punt afwees. Omgekeerd – zei Marchant – geven wij niets om dat gezantschap, maar voor ons is het belangrijk om Colijn weg te krijgen. Als dat via het amendement kan, dan grijpen we die gelegenheid aan.

Dominee Kersten van de SGP diende het amendement om de financiering van het gezantschap stop te zetten die avond van 10 november in; vandaar dat het debat de geschiedenis inging als 'de nacht van Kersten'. Vanwege het tijdstip werd de stemming echter uitgesteld tot de volgende dag. Op 11 november werd het amendement aangenomen.²⁷ Zoals altijd stemde de CHU voor. Ook de SDAP stemde voor, dat deed de partij altijd. Het verschil werd dit keer uitgemaakt door de voorstem van de vrijzinnig-democraten van Marchant.²⁸ Die dag nog namen de vier katholieke ministers ontslag, waarna de rest van het kabinet-Colijn zijn zetels ter beschikking stelde. Na precies honderd dagen was Hendrik Colijn demissionair minister-president.

RUIJS ZET COLIJN DE VOET DWARS

'Dies ater', ofwel een 'zwarte dag', schreef Nolens in zijn agenda, die fungeerde als een soort dagboek.²⁹ De val van Colijn wordt vaak gezien als het einde van de rechtse coalitie, en in strikt formele zin was het dat ook. RKSP, ARP en CHU zouden niet meer gedrieën in een parlementair kabinet samenwerken. Materieel maakte dat minder uit dan Nolens' donkere vaststelling deed vermoeden: de drie grote confessionele partijen bleven de samenstelling van de regering bepalen.

Dat bleek toen Marchant, die als 'breker' de eerste opdracht kreeg een nieuw kabinet in elkaar te zetten, tegen Nolens' weigering aanliep om met de SDAP samen te werken. Er was geen 'uiterste noodzaak', stelde Nolens, en dat was dat. Het was niet dat de katholieken zich niet konden vinden in het programma dat Marchant had opgesteld. Integendeel, dat vervulde een paar lang gekoesterde wensen. Nolens gaf als argument dat 'diepere beginselen' een coalitie met de SDAP in de weg stonden. De fractie durfde het niet aan om de eenheid die het onderwerp 'gezantschap' had gebracht in de waagschaal stellen. Samenwerking met sociaaldemocraten zou tot 'verwarring en verbijstering' leiden, en tot grote woede bij de conservatieve katholieken die juist zo blij waren geweest met het kabinet-Colijn.³⁰

De consequentie van Nolens' standpunt was dat de rechtse coalitie het enige alternatief was. Colijn mocht hopen dat zijn kabinet kon blijven zitten, analoog aan het kabinet-Ruijs na de Vlootwetcrisis. Ruijs zelf keek daar anders tegenaan. Hij adviseerde de koningin dat het beter was Colijn niet aan te houden als minister-president, om dat hij te veel weerstand zou oproepen. Ruijs meende bovendien dat Colijn niet voldeed als leider van een kabinet. In een brief aan Van Nispen schreef Ruijs: 'Over C.'s bekwaamheid, doorzettingsvermogen, hupschheid, vaderlandsliefde – niets dan lof. Maar de adoratie van partijgenoten en sommige niet-partijgenoten prikkelt de tegenpartij – maakt den betrokkene zelf soms minder zichzelf beheersend.' Volgens Ruijs hadden verscheidene waarnemers hem gezegd: 'Zolang Gij premier blijft, zal het nog wel lopen; maar pas op dat Colijn niet in uw plaats komt, dan is het binnen enige maanden mis... Men duldt Colijn wel als minister van Financiën maar niet als premier.'³¹ Ruijs leek nogal tevreden te zijn met die vaststelling: hij gaf zichzelf een ferme klop op de schouder.

Vanaf het begin van de crisis probeerde Ruijs de terugkeer van een kabinet-Colijn te voorkomen. Het inhoudelijke argument zou kunnen zijn – het werd nooit zo uitgesproken – dat Colijn, omdat hij zo omstreden was, het risico op katholieke verdeeldheid vergrootte. Met het beleid op zich kon Ruijs niet zo veel moeite hebben. De felheid waarmee Ruijs hielp met het bieden van alternatieven doet echter ook andere motieven vermoeden. Het ging zeker ook om macht. Ruijs had macht en gebruikte die om Colijn, een concurrent, dwars te zitten. Colijn vond Ruijs ondankbaar: had hij in 1923 niet Ruijs geholpen te overleven? Hij verwachtte dat Ruijs hem nu zou helpen.³² Dat bleek een misrekening. Zo genereus zou Ruijs niet zijn.

Na het falen van Marchant gaf de koningin op 8 december 1925 de opdracht tot het vormen van een parlementair kabinet aan ex-minister

van Onderwijs, chu'er De Visser. Zonder links was dat feitelijk een poging om het zittende kabinet te reconstrueren. Zijn oplossing voor de gezantschaps crisis was een dubbelconsulaat in Bern, dat ook het Vaticaan zou bedienen. Zijn eigen fractie ging daarmee echter niet akkoord, waarna De Visser op 11 december deze opdracht teruggaf. Ruijs had nooit vertrouwen gehad in De Vissers bemiddelingspoging. Aan Van Nispen schreef hij: 'Ik zie geen kans op herstel der coalitie. We mogen het gezantschap niet laten vallen en de C.H. zullen, vrees ik, zijn mijne inlichtingen juist, het Gezantschap in geen vorm aanvaarden.'³³

De koningin verraste iedereen door vervolgens De Visser een nieuwe opdracht te geven, maar nu tot het formeren van 'een kabinet' van welke aard dan ook. Omdat zijn eigen fractie eigenlijk niet wilde, plaatste dit De Visser als fractieleider in een lastige positie. Toch aanvaardde hij de opdracht. Hij deed zijn best, 'volhardend' in de woorden van Puchinger, tot hij op 22 januari 1926 de handdoek in de ring wierp.³⁴ De Visser was echter wel zo ver gevorderd dat de vrijzinnig-democraat J. Limburg, die de koningin die dag tot formateur benoemde, een goede kans had om snel een extraparlamenteair kabinet te formeren. Ex-Kamerlid Limburg was een partijgenoot van Marchant, die tandenknarsend toezag dat Limburg zijn strategie ondermijnde. Marchant had de katholieken liever losgeweekt van hun 'uiterste noodzaak', verklaarde hij op 25 januari 1926 in *De Telegraaf*.³⁵

Hoewel Nolens de katholieke leider was en Colijn de dominante politicus, wist Ruijs in deze fase praktisch gezien een belangrijke rol te spelen, misschien wel de belangrijkste. Het begon ermee dat de koningin formateur Limburg aanraade contact te zoeken met Ruijs, omdat die 'zo ervaren was in de grote politiek'.³⁶ Zo speelde Ruijs een rol als 'schaduwformateur'. Hij hielp Limburg en legde contacten met katholieke ministerkandidaten.

Deze ontwikkeling gaf echter goed weer hoe zijn relatie met Nolens was veranderd. Terwijl Ruijs Limburg adviseerde met het doel hem te laten slagen, probeerde Nolens, voor zover hij kon, potentiële kandidaten af te schrikken. Nolens weigerde met Limburg te spreken, omdat hij dat staatsrechtelijk ongepast vond. De fractie zou immers niet gebonden zijn aan een extraparlamenteair kabinet.³⁷ Waar Nolens tijdens hun gesprekken in Scheveningen tot 1925 meestal Ruijs had geadviseerd, hield Ruijs nu Nolens op de hoogte. Die Scheveningse gesprekken vonden steeds minder plaats. Uit zijn zakboekjes blijkt dat Nolens vaker gesprekken had met Colijn en Van Schaik dan met Ruijs.³⁸

Naarmate de crisis langer duurde, groeide de rol van Ruijs. Aanvankelijk had Nolens de leiding gehad, en Ruijs accepteerde dat. Toen

Nolens was vastgelopen in zijn opzet Colijn terug te krijgen, volgde Ruijs zijn eigen lijn, geholpen door zijn adviesrol als Kamervoorzitter, die hem toegang gaf tot de koningin. Hij zorgde dat hij nauw betrokken bleef bij de beslissingen. Ook toen zijn vader op sterven lag, benaderde Ruijs nog kandidaten en voerde hij gesprekken. Zo kwam een cruciale kandidaat voor een kabinet-Limburg, het lid van de Hoge Raad N. van der Dries, zelfs naar Sittard om Ruijs te raadplegen. Terwijl Nolens katholieken afraadde mee te doen, zei Ruijs tegen Van der Dries: 'Indien gij straks het sluitstuk zijt van de formatie moet gij als Vaderlander en Katholiek op het verzoek van Limburg ingaan.'³⁹

Gustave Ruijs overleed, na een kort ziekbed, op 8 februari 1926. Zijn hoge leeftijd lijkt de pijn van het afscheid voor Charles te hebben verzacht.

Ruijs was onmisbaar in Den Haag. In de laatste fase van de formatie-Limburg vroeg Ruijs zelfs regelmatig aan het kabinet der Koningin of hij wel weg kon, gezien de ontwikkelingen. Op zaterdag 20 februari achterhaalde formateur Limburg Ruijs in Den Bosch. Hij moest hem dringend spreken. Hij stond op het punt om naar de koningin te gaan om zijn mislukking mee te delen.⁴⁰ Ruijs draaide direct om. Via de directeur van het kabinet der Koningin, Tets van Goudriaan, bij wie Ruijs in en uitliep, was hij nu de belangrijkste adviseur van Wilhelmina.

Het werd een vol weekend met besprekingen die de rest van de week nog doorgingen. Nolens moest ervaren dat katholieken als minister werden gevraagd, zonder dat hij er zelfs maar van op de hoogte was. Ruijs had het heft in handen. Op 23 februari belde formateur Limburg Ruijs nog maar eens op. Hij begon het gesprek met: 'Ik zit in een gekkenhuis.' Waarop Ruijs zou hebben geantwoord: 'Als gij maar zorgt dat je er de directeur van blijft.' Limburg verwachtte dat dat wel zou lukken, maar hij had de hulp van Ruijs nodig om de zaak af te ronden.⁴¹ En zowaar, die vrijdag, op 26 februari, vond het constituerend beraad plaats voor een kabinet-Limburg. Dat beraad liep uiteindelijk vast, omdat De Geer dwarslag over de vraag of een nieuw voorstel over het gezantschap door het hele kabinet moest worden gedaan, zoals Van Karnebeek en alle anderen wilden, of alleen door de minister van Buitenlandse Zaken, zoals De Geer en daarna ook de andere *CHU*'ers wensten. Limburg haalde de eindstreep niet.

Na het terugtreden van Limburg schoof Ruijs secretaris-generaal Kan als formateur naar voren. Hij had hem in al die jaren leren kennen als een betrouwbare en verantwoordelijke topambtenaar. Als er een zakenkabinet moest komen, dan was Kan zonder meer de aangewezen persoon, vond Ruijs. Maar hier overspeelde hij zijn hand. Kan was verstandiger

dan Ruijs. Hij had weinig op met deze variant van een extraparlamenteair kabinet. Volgens hem paste een 'ambtenarenkabinet' niet goed in het Nederlandse systeem. Kan kaatste de bal terug door de koningin voor te stellen Ruijs met een formatieopdracht te belasten.⁴² Puchinger zegt dat Ruijs niet wilde. Dat is niet zeker, maar Ruijs hoefde er niet over na te denken, want het kwam niet aan de orde omdat de koningin er geen heil in zag.⁴³ Het zou ook wel heel raar zijn geweest om een kabinet onder leiding van een protestant, dat viel over een katholiek onderwerp, terug te laten komen onder een katholieke minister-president.⁴⁴ De ARP zou er nooit mee akkoord gaan.

Zowat alle varianten waren nu geprobeerd. De Colijn-aanhang zag het punt naderen waarop hun favoriet verder zou kunnen gaan. Demissionair minister Koolen zag zichzelf al terugkomen, de CHU'ers eruit werken en dan onder leiding van Colijn doorgaan als extraparlamenteair kabinet.⁴⁵ Ook De Geer, nog steeds demissionair minister onder Colijn, dacht dat het bijna zover was. Ruijs bleef dat een slecht idee vinden en hij overtuigde De Geer daarvan. Van alle betrokkenen was Ruijs degene die vanaf het begin zijn twijfels had gehad over de kansen dat Colijn kon terugkomen als minister-president. Nauwkeuriger geformuleerd: Ruijs had vanaf het begin geprobeerd Colijn een spaak in het wiel te steken.

De Geer maakte geleidelijk aan dezelfde analyse als Ruijs. Toen ze het erover eens waren dat terugkeer van een kabinet-Colijn niet wenselijk was, lag hun samenwerking voor de hand.⁴⁶ Sinds hij in 1922 voor het eerst door de koningin was ingeschakeld, was De Geer steeds de spil geweest bij alle formatiepogingen, al dan niet met persoonlijke bijbedoelingen. Omdat ook de koningin inmiddels definitief afscheid had genomen van Colijn als minister-president, werd Ruijs het oliemannetje dat de katholieken moest binnenpraten in een ander kabinet, welk kabinet dan ook.

Daarna was het niet meer zo verrassend dat De Geer als formateur aan bod kwam. Hij kreeg op 1 maart een geheime opdracht. Puchinger suggereert dat De Geer op het vinkentouw zat: hij had eerder een geheime opdracht voorgesteld aan zichzelf. Volgens Puchinger was Ruijs 'verrast' door de opdracht aan De Geer, maar dat is onwaarschijnlijk. Alleen hijzelf en De Geer waren nog over. En Colijn natuurlijk. Ruijs werd gevraagd of hij De Geer wilde helpen, en dat deed hij graag. De druk om tot resultaten te komen na al deze pogingen om rechts bij elkaar te houden, liep op. De SDAP verhoogde die nog eens toen de socialisten, tactisch slim, aankondigden dat ze tijdens een interpellatiedebat op 2 maart ontbinding van de Kamer zouden vragen. Nieuwe verkiezingen, daar zat niemand ter rechterzijde op te wachten. Het gaf aan dat de onrust na

vier maanden kabinetscrisis behoorlijk was opgelopen. Rechts moest nu toch echt wat laten zien.

In de ministerraad van het demissionaire kabinet-Colijn repte De Geer niet van de opdracht die hij op 1 maart had gekregen. Dat was weinig collegiaal, maar De Geer had zich in 1922 ook al eens van die kant getoond. Toen Colijn ervan hoorde, probeerde hij met alle mogelijke middelen De Geer te torpederen. Tevergeefs, want met hulp van Ruijs slaagde De Geer erin burgemeester M. Waszink van Heerlen over te halen als enige katholiek in zijn kabinet te gaan zitten. Dat Waszink zich daarna ontpopte als de zwakste minister van het kabinet, kwam mede doordat hij door de fractie van RKSP werd tegengewerkt en stevige kritiek kreeg van Nolens. Waszink verweet Ruijs later dat die hem in de 'grote politiek' had getrokken en daarna niets had gedaan om hem uit de wind te houden – een klacht die ex-collega's van Ruijs niet onbekend zou voorkomen.⁴⁷ Secretaris-generaal Kan, Ruijs' trouwe hulp, zegde toe om Binnenlandse Zaken op zich te nemen. De rest was relatief eenvoudig. Op 4 maart was Ruijs naar 't Suideras vertrokken, waar hij net na vijf uur 's middags een telegram kreeg van het kabinet der Koningin dat het 'eindelijk' rond was. De koningin was Ruijs dankbaar voor de verleende diensten.

KABINET-DE GEER

De Geer loste de gezantschapskwestie op door het amendement-Kersten niet te beschouwen als een opheffingsbesluit, enkel als een vaststelling dat er voor het gezantschap geen financiering was. Hij zette het onderwerp opnieuw op de begroting en het werd opnieuw afgewezen, wat de facto de opheffing van het gezantschap betekende. Iedereen, ook Nolens, legde zich bij deze feiten neer. Minister Van Karnebeek, die cruciaal was geweest bij het onderstrepen van het diplomatieke belang van het gezantschap, accepteerde de opheffing. Het laat de vraag open waarom deze formule niet door Limburg of zelfs door Colijn gebruikt had kunnen worden.⁴⁸

Voor Nolens kwam het kabinet-De Geer als een onaangename verrassing. In de Kamer begroette de katholieke fractieleider het kabinet 'met alle welwillendheid, die onder de gegeven omstandigheden mogelijk is', een formulering die behoorlijk wat slagen om de arm liet.⁴⁹ Zijn fractie kon hij eensgezind houden, al hadden de paar linkse Kamerleden liever een parlementair kabinet gezien, wat onder de omstandigheden alleen een kabinet met de SDAP kon zijn. Maar ook voor hen gold: alles was

beter dan Colijn en katholieke verdeeldheid was geen optie.

Ruijs had optimaal gebruikgemaakt van zijn functie als Kamervoorzitter. Hij gaf aan de koningin de adviezen die het kabinet-De Geer mogelijk maakten. Dat kon Ruijs doen, omdat hij vergeleken met Colijn en Nolens in een gunstiger positie zat. Ruijs, De Geer en ook Kan hadden regelmatig informeel contact met de koningin, maar Nolens kon alleen formeel advies geven. Colijn zat het moeilijkst: als demissionair minister-president en niet-betrokkene bij de formaties moest hij wachten tot Wilhelmina hém benaderde. Dat telefoontje kwam nooit.

Colijn realiseerde zich dat hij ertussen was genomen. In het Archief-Ruijs bevindt zich een kort briefje, gedateerd 5 maart 1926, waarin Colijn op zure toon aan Ruijs zijn nederlaag erkent en impliciet onderkent dat er een politiek spel was gespeeld dat hij, Colijn, had verloren: 'Amice, ik zou er mij volkomen bij kunnen neerleggen. I am a good loser – indien er binnen in me niet een duiveltje werkte dat telkens zegt: de intrige geslaagd! Gaarne toi, Colijn.'⁵⁰ Net als Aalberse verbond Colijn moeiteloos het woord 'intrige' met 'Ruijs'. De ARP-leider zou het nooit vergeten. In september 1929 schreef Colijn vanuit Genève een brief aan Ruijs, die toen weer minister-president was, hem dankend voor zijn benoeming tot minister van staat.

Deze brief komt hier aan de orde, omdat hij goed Colijns wantrouwen weergeeft. De brief laat zien dat hij drie jaar later nog steeds boos op hem was. In Colijns woorden, in 1929:

Ge hebt weggenomen een ietwat knagend wormpje. Het volgende: na de vlootcrisis zijn er 4 pogingen geweest om uw kabinet te vervangen. Koolen, Beelaerts (die beide officieel), Van Karnebeek en Colijn. De eerste drie heb ik doen mislukken en de laatste poging heb ik in 1 minuut afgehandeld.

Toen mijn kabinet in 1925 in hetzelfde geval verkeerde heb ik den indruk gekregen dat gij toen de pogingen tot vorming van een nieuw kabinet eerder bevorderd dan tegengegaan hebt.

Ik schreef dat toe aan onvoldoende waardering voor den steun dien ik u in 1923 verleende door aan Financiën op te treden.

Uit uwe daad nu, onmiddellijk na uw optreden, zie ik, dat ik mij vergist heb en belijd mijn schuld voor een ongegronde verdenking. Zelf ben ik het meest dankbaar dat ik in mijne voorstelling een rectificatie moet aanbrengen.⁵¹

De brief was typerend voor Colijn. Hij legde zijn verdenking dat Ruijs hem had tegengewerkt nog een keer neer, illustreerde die en trok hem

72

vervolgens in. Meer dan drie jaar na dato kwam er nog steeds stoom uit zijn oren. Colijn-biograaf Langeveld heeft gelijk als hij stelt dat Colijns wantrouwen alleen past in een wereldbeeld waarin alles in de Nederlandse politiek om Colijn draaide. Maar dat zelfbeeld was niet incorrect. Door zijn uitgesproken beleid en zijn ambitie draaide inderdaad alles om hem. De kabinetscrisis van 1925 *ging* over Colijn. Evenmin is Colijns wantrouwen uit de lucht gegrepen, hij had er gegronde redenen voor. Voor ons is van belang vast te stellen dat De Geer en Ruijs er samen voor zorgden dat Colijn niet kon terugkeren als minister-president.

Het is niet zonder ironie dat Colijn meende minister-president te moeten worden om het land te redden, en dat de oppositie hem wegstuurde om het land te redden. Feit is dat Colijn nu voor jaren buitenspel zou staan. Aan zijn proefschrift over de Vlootwet voegt Beunders een stelling toe die poneert dat de politieke carrière in Nederland van Colijn tussen 1913 en 1933, 'zeker gezien zijn ambities', 'als mislukt [kan] worden beschouwd'.⁵² Dat is een terechte conclusie, maar zij doet politici als Ruijs en De Geer geen recht als ze niet toegelicht wordt met de verklaring voor Colijns falen. Zoals Ruijs eens had opgemerkt tegen Van Nispen: Colijn was zijn eigen ergste vijand. Maar het was ook knap spel van Ruijs en De Geer. Zelfs Puchinger, die graag optreedt als loyale verdediger van Colijn, concludeert dat Colijn was 'overspeeld' door Ruijs en De Geer.⁵³

Nu valt te betogen dat het tegenhouden van de carrière van een andere politicus op zich geen bijzondere historische prestatie is. Anderzijds was het historisch niet onbelangrijk een man met zo veel ambitie en zo veel potentiële kracht als Colijn zo lang van de topospositie weg te houden. Over de vraag of dat voor Nederland een goede zaak was of juist een kleine ramp, kunnen de meningen uiteenlopen. Ruijs had geen twijfels over het antwoord.

KRITIEK UIT EIGEN KRING

De gebeurtenissen rondom de gezantschapscrisis leidden tot stevige confrontaties. Littekens bleven lang nazeuren. Colijn haatte De Geer, Nolens was teleurgesteld over Ruijs, Ruijs had genoeg van Nolens, Marchant had een hekel aan Colijn. De vier katholieke ministers die na een paar maanden hadden moeten aftreden en nu niet konden terugkomen, waren ziedend, Koolen voorop. Waszink zou zich eenzaam en verlaten voelen. De katholieke fractie had geen idee gehad waar Ruijs mee bezig was. Veel collega's in de Tweede Kamer wantrouwden hem. Het latere

beeld van de in katholieke kring alom geliefde en bewonderde Ruijs verdient op zijn minst enige bijstelling.

vdb-leider Marchant was evenmin erg gelukkig. De coalitie bleef overeind, zij het zonder Colijn, en de doorbraak naar het midden bleef uit. Nolens was realistisch over de totstandkoming van het kabinet-De Geer: hij kon er niets aan veranderen. Nolens moet met verbazing hebben vastgesteld dat de door hem binnengehaalde Ruijs, de man die gemakkelijk te sturen viel, nu een zelfstandige politieke kracht bleek te zijn. Zo had Ruijs een veel beter contact met de koningin dan de stijve Nolens ooit had kunnen bereiken. De koningin was Ruijs gaan waarderen, en ook omgekeerd was dat het geval. Aan Van Nispen schreef Ruijs op 26 februari 1926 dat hij de aanwezigheid van de koningin een lichtpunt vond. Dat versterkte in hem de overtuiging die hij als premier had gekregen 'dat ons land God kan danken voor het bezit zijner Koningin'.⁵⁴ Dat de koningin naar hem luisterde, zal aan dit oordeel niet vreemd zijn geweest.

In eigen kring kreeg Ruijs ook de wind van voren van de Colijn-aanhangers. In de katholieke *Residentiebode* verscheen een artikel over de moeite die Ruijs had genomen om Waszink het kabinet in te praten tijdens een cruciale fase van de formatie-Limburg. De vier ex-ministers in het kabinet-Colijn reageerden er verontwaardigd op, en ook Nolens was er niet gelukkig mee.⁵⁵ Kamerlid Van Wijnbergen vroeg op hoge toon of dit verhaal klopte.⁵⁶ Ruijs ontkende het niet, maar verdedigde zich door te stellen dat hij een onafhankelijke rol én een eigen verantwoordelijkheid had als Kamervoorzitter – een niet zo subtiel verwijzing naar Nolens' stellingname in 1925, toen deze de fractie met datzelfde argument had genegeerd. Verhagen en Gribling plaatsden de definitieve verwijdering tussen Ruijs en Nolens in 1929, maar 1925 lijkt een betere datering.⁵⁷

In brieven aan Van Nispen wond Ruijs er geen doekjes om. Hij schreef verscheidene malen over de houding van 'een zeker iemand' – hij bedoelde Nolens – die hij 'allerminst bewonderde'. Ruijs vertelde Van Nispen wat er gebeurde als hij zelf deelnam aan fractievergaderingen. 'Het zal U misschien verwonderen, dat ik, zoveel 't kan, als belangrijke zaken besproken worden, de clubvergaderingen bijwoon. Ik ga dan niet in een hoekje zitten zonder iets te zeggen, maar ik heb mijn vaste plaats tegenover den Voorzitter [en] 50 % der kerens, dat ik er heengegaan ben, heb ik voorstellen gedaan afwijkende van de zijne...'

Hoewel hij het dus de helft van de tijd oneens was met de fractieleider, presenteerde Ruijs zich als een bemiddelaar: '[ik] doe des nodig voorstellen (liefst bemiddelingsvoorstellen).' Ook als Ruijs het er 'niet geheel' mee eens was, verdedigde hij het allemaal loyaal, zei hij. 'Het gevolg is dat ik behoor tot die leden waarmee de leiding rekt', schreef

Ruijs aan Van Nispen. Zoals het in de brieven doorklinkt, stelde Ruijs zich regelmatig op als een lastpak voor Nolens, die blij geweest moet zijn dat Ruijs zich meestal beperkte tot het Kamervoorzitterschap. Ruijs was zich bewust van zijn macht.⁵⁸

Behalve Ruijs was De Geer natuurlijk de grote winnaar. Van der Kaaij concludeert dat De Geer zich in 1926 ontpopte als 'een gehaai-de Realpolitiker die een periode van politieke stagnatie wilde doorbreken en bereid was om daarbij vuile handen te maken'. In elk geval wat de eerste drie woorden van dit citaat betreft, zag Van der Kaaij dat goed. Voor het overige schrijft hij De Geer te veel belangeloosheid toe. Fasseur zegt dat De Geer de formatie van Limburg willens en wetens liet stranden omdat hijzelf premier wilde worden.⁵⁹ Daar lijkt het wel op, maar Van der Kaaij stelt dat hij daarvoor geen bewijs heeft kunnen vinden. De vraag is of hiervoor een *smoking gun* wel nodig is. De Geer was flegmatisch en geduldig genoeg om de zaken gewoon op hun beloop te laten en te kijken wat mogelijk was. Limburg had gemakkelijk kunnen slagen in zijn formatiepoging, De Geer voorkwam het. Zoals Ruijs onder de vlag van bonhomie en vriendelijkheid een geslepen en genadeloos politicus was gebleken, zo was De Geer minstens zo gewiekst en zelfbewust. Voor beide heren geldt dat ze nogal egocentrisch waren. Aalberse had het al in 1921 in zijn dagboek geschreven: 'De Geer is een Einspänner, een bron van ruzie.'⁶⁰ Aalberse mocht soms overdrijven, als schets van De Geers solisme sloeg hij de spijker op de kop.⁶¹ De prijs die De Geer betaalde, was dat er voor altijd in ARP-kring 'een zweem van achterbaksheid en hypocrisie' aan De Geer kleefde. Het Colijn-kamp werkte er actief aan mee dat beeld te versterken.⁶²

In het Kamerdebat na zijn aantreden als minister-president werd De Geer fel aangevallen, vooral over het geheimhouden van de formatieopdracht voor zijn collega's in het kabinet-Colijn. Heemskerk vond dat onbehoorlijk.⁶³ De Geer verweerde zich onder meer met het argument dat hij zo weinig zelf premier wilde worden dat hij tijdens de formatie nog een poging had gedaan om iemand anders premier te maken. Hij doelde op Ruijs, maar die 'poging' was niet meer geweest dan een opmerking. De verdediging van zijn optreden in de Kamer ging De Geer verder goed af. Puchinger meende dat De Geer 'zakelijker' was omdat hij 'de pompeusheid van Colijn' miste, en 'preciezer' omdat hij niets had van 'de slordigheid van Ruijs'.⁶⁴ De Geer noemde zijn kabinet een 'intermezzo-kabinet' dat onmiddellijk zou verdwijnen zodra de steun in de Kamer wegviel.

Het werd een lang intermezzo. Het kabinet kon profiteren van een behoorlijk draaiende economie, waardoor De Geer het krediet kreeg

voor het oplossen van financiële problemen – tot ergernis van Colijn, die hem altijd als de klungel bleef zien die in 1923 voor de problemen was weggelopen. Na een paar weken vertrok minister L. van Roijen van Oorlog en Marine, die zichzelf overschat had. Dat gaf Nolens de gelegenheid J. Lambooy, die in het kabinet-Colijn Oorlog en Marine had beheerd, in het kabinet onder te brengen. Dat was in zoverre verrassend, omdat Lambooy in een eerder stadium kritiek had gehad op De Geer als iemand die Colijn gedwarsboomd had. Maar Nolens was een realpolitiker. Hij had vastgesteld dat De Geer stevig in het zadel zat en paste zijn strategie aan. De kritische Lambooy was zijn spion in het kabinet.

Natuurlijk bleven de Colijn-aanhangers wantrouwig. Ze vermoedden dat De Geer geleidelijk aan zijn kabinet wilde omzetten in een coalitiekabinet met daadwerkelijke parlementaire steun, enkel en alleen om Colijn buiten de deur te houden. De Geer tartte hen door te stellen dat minister Lambooy een 'Colijnse politiek' in het kabinet voerde. Dat leverde leuke confrontaties op, want de ARP-fractie mocht dan verontwaardigd zijn over de manier waarop hun voorman was gestruikeld, ze waren nooit erg enthousiast geweest over Colijns bezuinigingen op de militaire departementen. Zonder af te dingen op de overlevingskunst van De Geer, kan worden gesteld dat de Belgische kwestie het belangrijkste probleem was waar zijn kabinet tegenaan liep. Het door de Tweede Kamer goedgekeurde verdrag met België over de precieze grenzen werd door de Eerste Kamer verworpen. Het kostte Van Karnebeek in maart 1927 zijn ministerspost. Voor het overige haalde het kabinet-De Geer zonder kleerscheuren de eindstreep.⁶⁵

Zoals we zagen had Ruijs, als een ware spin in het web, alles in het werk gesteld om de terugkeer van het kabinet-Colijn te voorkomen, zowel om inhoudelijke als om machtspolitieke redenen. Toen een kabinet onder leiding van Limburg op de valreep mislukte, speelde Ruijs een doorslaggevende rol bij het totstandkomen van het kabinet-De Geer. Ook al was Ruijs geen minister-president meer, hij bekleedde nu een positie van politieke macht die hem in staat stelde de loop der gebeurtenissen beslissend te beïnvloeden. Hij was politicus genoeg, en ambitieus genoeg, om van die macht gebruik te maken.

Kamervoorzitter, voorzitter RKSP

Terwijl De Geer zijn intermezzo oprekte tot aan de volgende verkiezingen, stopte Ruijs al zijn energie in voorzitterschappen.¹ Het Kamervoorzitterschap dat hij sinds 16 september 1925 bekleedde, zat Ruijs als gegoten. Een Kamervoorzitter heeft een dienende functie: hij leidt de vergaderingen, bepaalt wie wel en niet het woord heeft, wanneer iets wel of niet buiten de orde is, hij beoordeelt het taalgebruik. Ook bepaalt hij de vergaderagenda, wat soms – zoals in de nacht van Kersten – ook invloed kan hebben op de politieke agenda, maar dat gebeurt niet vaak. De voorzitter kan Kamerleden kapitelen over te lange betogen, te veel sprekers of te trage behandeling van zaken. Zoals we zagen, had de Kamervoorzitter ook een eigen adviesrol bij de koningin.

In de dagelijkse praktijk van de Kamerzittingen was Ruijs als voorzitter soepel en meegaand. Hij probeerde debatten binnen de daarvoor geplande tijdslimieten te houden en hield de sprekers kort, zowel qua woordkeus als qua tijd. Voor Ruijs was het een ideale functie na het minister-presidentschap. Hij hield van voorzitten, van vergaderingen leiden, de boel bij elkaar houden en het benodigde handwerk delegeren, in dit geval aan de staf die hem bijstond.

Een paar voorbeelden uit deze jaren belichten eerder de uitzonderingen dan de regel van Ruijs' optreden als Kamervoorzitter. Nadat minister-president De Geer op 11 maart 1926 zijn regeringsverklaring had voorgelezen, stelde Ruijs voor meteen de dag daarna met het debat te beginnen. Bezwaren van de oppositie, die meer tijd wenste om zich voor te bereiden, wimpelde hij gedeceideerd weg. Uiteindelijk nam een meerderheid het voorstel van Ruijs aan: de meerderheid van rechts, precies dezelfde meerderheid die het kabinet-De Geer haar vertrouwen gaf.² Als of hij daarna zijn evenwichtige benadering wilde benadrukken, toonde Ruijs weinig geduld met minister-president De Geer, toen die in zijn

betoog van 17 maart 1926 was aangekomen bij het punt van de gezantschaps crisis. Het was toen vijf uur in de middag en de minister-president vroeg de Kamervoorzitter of hij dat niet voor de volgende dag mocht bewaren. In ongebruikelijk onplezierige termen dwong Ruijs De Geer aanvankelijk door te gaan. Na een paar minuten deed De Geer het verzoek ten derde male, waarna Ruijs zich realiseerde dat het pijnlijk werd en akkoord ging.³ Misschien wilde hij, zoals het SDAP-blad *Voorwaarts* stelde, laten zien dat een extraparlementair kabinet niet per se op sympathie van de meerderheid van de Kamer hoefde te rekenen. Maar waarom zou hij? Het was niet aan de Kamervoorzitter dat punt te maken. Hij leek eerder zijn onpartijdigheid te willen onderstrepen.

Hoewel het niet vaak gebeurde, liet Ruijs af en toe iets blijken van irritatie. In het najaar van 1926 debatteerde de Kamer over onrust rondom herhalingsoefeningen van militairen. Ze hadden geleid tot rellen onder militairen in Assen en Ede. Tijdens het debat diende de SDAP een motie in die refereerde aan de 'niet-nagekomen beloften' van november 1918, doelend op het weinige dat er was terechtgekomen van de beloofde hervormingen na de rellen in de Harskamp. Misschien voelde Ruijs zich, als degene die toentertijd minister-president was, uitgedaagd of vals bejegend. In elk geval was hij tijdens het debat buitengewoon kribbig.

Ruijs kapte SDAP-leider Albarda af omdat diens tijd op zou zijn, waarna de Kamer Ruijs negeerde en besloot Albarda's spreektijd te verlengen.⁴ De sfeer in de Tweede Kamer werd onaangenaam, herinneringen oproepend aan de discussies in 1918. Het kwam Ruijs in *De Telegraaf* te staan op een terechtwijzing wegens gebrek aan onpartijdigheid. Het communistische blad *De Tribune* vond dat de voorzitter een carrière had misgelopen: 'hij had kindermisje moeten worden'. Volgens de krant zou Ruijs zelfs de stenografische verslagen navlooiën om achteraf vast te stellen dat hij een bepaalde opmerking alsnog wilde verwijderen.⁵

In september 1928 sprak de SDAP-fractie zijn ongenoegen uit over de manier waarop Ruijs het debat had geleid over het wetsontwerp op de besmettelijke ziekten.⁶ Ruijs kreeg het verwijt dat hij het debat in grote haast had laten voeren, terwijl dat helemaal niet nodig was, waardoor er onduidelijkheid was ontstaan over een aangenomen amendement. Als voorzitter deed Ruijs drie maanden later zijn best heropening van het debat tegen te houden – met succes.⁷ Het werd hem niet in dank afgenomen. Deze voorvallen behoorden echter tot de uitzonderingen. Over het geheel genomen werd Ruijs gewaardeerd als Kamervoorzitter.

Nu hij geen minister-president meer was, kon Ruijs weer nevenfuncties aannemen. Hij werd onder meer lid van het College van Curatoren van de Katholieke Handelshogeschool in Tilburg en van het College van

Curatoren van de Universiteit van Leiden. Daarnaast vervulde Ruijs een schier eindeloze reeks van voorzitterschappen van katholieke organisaties. Maar zijn hart ging uit naar zijn oude rol als voorzitter van Sobriëtas, een functie die hij in september 1918 had moeten opgeven. In oktober 1925 was hij teruggekeerd als voorzitter. Ariëns schreef dat Ruijs hem 'heerlijk hielp' en altijd beschikbaar was.

De gloriejaren van de drankbestrijding waren echter voorbij. Ruijs stortte zich enthousiast op wat een achterhoedegevecht zou blijken: het plan 'om een actie voor levensvereenvoudiging in te zetten'.⁸ Men wilde de doelstellingen van Sobriëtas uitbreiden tot onderzoek naar 'moderne volkskwalen als sigarettenlust, snoepzucht, sportwoede, dansmanie en bioscooprage'.⁹ Priesters als Ariëns en de Brabander Lambert Poell maakten zich nogal druk over de kwalijke effecten daarvan, maar jongeren lieten zich niet weerhouden. Er waren meer katholieke organisaties die kampten met een gebrek aan animo van de gelovigen. In september 1927 werd Ruijs voorzitter van een commissie die namens de bisschoppen moest kijken of en hoe de drie organisaties Sobriëtas, Voor Eer en Deugd en de Bond voor Groote Gezinnen konden samenwerken.¹⁰

Alphons Ariëns overleed op 7 augustus 1928. Ruijs had hem nog opgezocht op zijn ziekbed. Niet lang daarna, begin november, richtte Ruijs een Nationaal Comité op om een blijvend gedenkteken op te richten voor Alphons Ariëns. Hij werd zelf lid van het Uitvoerend Comité.¹¹ In juni 1934 zou Ariëns' standbeeld in Enschede worden onthuld.

Op 7 oktober 1925 werd Ruijs voorzitter van de Staatscommissie voor de Nationale Draadloze Omroep, die de verdeling van de zendtijd moest gaan regelen.¹² In deze commissie-Ruijs, waarin de confessionelen een meerderheid hadden, werd de basis gelegd voor het Nederlandse omroepsysteem.¹³ Op de eerste vergadering werd besloten dat de omroep niet strikt neutraal hoefde te zijn. Dat was helemaal naar de zin van Ruijs, die in de eerste *KRO gids* op 1 mei 1925 had geschreven: 'Ter verspreiding van de waarheid worde geen middel verwaarloosd'.¹⁴

Dit was het soort voorzitterschap dat Ruijs goed paste. Zo kon hij op een plezierige, niet partijdig ogende manier katholieke belangen behartigen, zonder dat het heel veel werk kostte. De commissie werd op 26 januari 1927 officieel ontbonden, maar doordat de ontwikkelingen sneller gingen dan de overlegstructuren konden bijbenen, gebeurde er qua wetgeving niets, tot in 1930 het Radiozendtijd-besluit tot stand kwam.¹⁵

Verreweg het belangrijkste voorzitterschap dat Ruijs op zich nam, in menig opzicht belangrijker dan het Kamervoorzitterschap, was dat van de Bond van R.K. Kiesverenigingen, de katholieke partijorganisatie. Tussen 1925 en 1929 zou de hele katholieke partijstructuur worden hervormd en gereorganiseerd. Dat was hoognodig. Zoals eerder vastgesteld, hadden alle politieke stromingen zich na 1917 moeten aanpassen aan het veranderde kiesstelsel. De SDAP, van oudsher goed georganiseerd, gaf het voorbeeld. De katholieken liepen flink achter. Dat werd problematisch naarmate sociaaleconomische factoren steeds meer de eenheid van de katholieken bedreigden.

De scheurtjes in het katholieke bastion waren zichtbaar geworden in de vroege jaren twintig. Met name de studiegroep die de Delftse hoogleraar J. Veraart in januari 1923 had georganiseerd, met het doel een democratisering van de katholieke politiek af te dwingen, verontrustte de leiding van de partij. Na de teleurstelling van de mislukking van het Paasakkoord dat hij in 1919 had opgezet, was Veraart niet bij de pakken gaan neerzitten. De door hem georganiseerde studiegroep werd breed nagevolgd. Toen een aantal van deze groepen zich in november 1924 verenigde in het 'Verbond St. Michaël van clubs tot bevordering der Katholiek-Democratische gedachte in de R.K. Staatspartij', kortweg de Michaëlisten genoemd, leek dat verdacht veel op een alternatieve partij, al ontkende Veraart dat in alle toonaarden.

Via journalist Max van Poll, het latere Kamerlid, beschikte het verbond over een haar vriendelijk gezinde krant, *De Morgen*. De Michaëlisten klaagden over het autoritaire karakter van de partijleiding, doelend op voorzitter Van Wijnbergen, die vaak onnodig bruuskerend optrad en van partijdemocratisering niets wilde weten. Een andere klacht tegen de gevestigde orde was dat het binnen de katholieke kieskringen moeilijk was kandidaten op de kieslijst te krijgen, waardoor veel deelgroepen zich onderbedeeld voelden. In theorie kende de organische maatschappijopvatting van *Rerum Novarum* aan groepen burgers hun eigen plek toe. De katholieke praktijk bleef daarbij ver achter.¹⁶

Programmatisch leek een scheiding der geesten in het katholieke kamp niet ondenkbaar. Veel kiezers hadden bezwaar tegen de bezuinigingen, vonden de defensie-uitgaven te hoog en het sociaal beleid onvoldoende, zeker nadat in 1920 de eerste golf van wetgeving was stilgevallen en Aalberse de werktijden weer had verlengd. De socialisten deden hun best mogelijke verdeeldheid uit te buiten en te versterken. Gedurende de jaren twintig en dertig was er een aanzienlijke groep katholieken die lie-

ver een rooms-rode coalitie wilde. De uitdaging was hen bij de katholieke partij te houden, ook als die doorbraak niet tot stand zou komen en ook als regeringen zouden teleurstellen.

Hoewel Veraart en de Michaëlisten enkel streefden naar democratische hervormingen van de katholieke partijstructuur, was de partijleiding er niet gerust op. Een dreigend conflict werd eind 1924 voorkomen door bemiddeling van de Warmondse seminariehoogleraar J. Aengenent, de latere bisschop van Haarlem. De prijs die de Michaëlisten eisten, was 'een reorganisatie van ons politieke leven in de geest van een partijraad, Centraal Comité of hoe men het noemen wil', zoals Aengenent aan Nolens schreef.¹⁷ Nolens was in deze ontwikkeling een stille vennoot, niet omdat hij zo democratisch ingesteld was, maar omdat ook hij bang was dat deze verdeeldheid uit de hand kon lopen.¹⁸ De fractieleider had een hekel aan Van Wijnbergen, die in deze jaren veel aandacht eiste met zijn conservatieve kritiek.¹⁹

Het was hoog tijd voor serieuze partijvorming. De nu ontstane problemen ondermijnden de positie van voorzitter Van Wijnbergen, zowel inhoudelijk als organisatorisch. Hij moest zich neerleggen bij door hem niet gewenste compromissen, inclusief de door Aengenent gestichte vrede. In januari 1925 werd een commissie ingesteld met als opdracht een plan te ontwerpen voor reorganisatie van de bond. De leiding ervan kreeg Kamervoorzitter D. Koolen.²⁰ Van de zeven leden waren er twee Michaëlist, onder wie Veraart zelf.²¹

Toen Koolen in augustus 1925 toetrad tot het kabinet-Colijn, nam Ruijs dit commissievoorzitterschap over. Het was een logische ontwikkeling, omdat hij de prominentste katholieke politicus was, acceptabel voor beide vleugels. Een verbitterde Van Wijnbergen zag de bui al hangen. Hij was buiten de formatie gehouden, niet gevraagd als minister en niet onder de indruk van de capaciteiten van Ruijs. Daarom kondigde hij op 12 september 1925 zijn ontslag aan als voorzitter van de Algemene Bond van R.K. Kiesverenigingen. Nu Ruijs beschikbaar was, lag het voor de hand hem tot voorzitter van de bond te kiezen, en dat gebeurde dan ook op 7 november 1925. Zo was Ruijs tegelijk voorzitter van de organisatie en van de commissie die de organisatie moest hervormen.

De hervormingscommissie nam er de tijd voor. De belangrijkste hulp voor Ruijs kwam van Frans Teulings, die sinds 1921 secretaris was van de bond. De Bossche familie Teulings bezat een drukkerij en uitgeverij van katholieke signatuur. Teulings gaf regelmatig acte de présence als commentator van *Het Huisgezin*, een door het Teulings-concern uitgegeven katholiek dagblad in Noord-Brabant. Was Ruijs de man van de grote lijn, Teulings was bij uitstek een regelaar, een opsteller van statuten,

notulen en nota's, een pietje-precies, en had juist de kwaliteiten waar het Ruijs aan ontbrak. Zo ontstond een patroon dat inmiddels herkenbaar is: Ruijs werd voorzitter en uithangbord, Teulings deed het handwerk.

In zijn toespraak bij de aanvaarding van het voorzitterschap van de Algemene Bond in november 1925 ontvouwde Ruijs iets van een visie op de katholieke staatsleer, niet een terrein waarop hij tot dan toe ideeën had aangedragen. Hij stelde dat de confessionele partijen naar hun aard afspiegelingen waren van de samenleving en zo, in de verstrengeling en uitwisseling van belangen, het algemeen belang vertegenwoordigden.²² Links kon dat niet claimen, meende Ruijs, omdat men daar niet zo veelzijdig was. De SDAP was immers een klassenpartij. De katholieke partij daarentegen vertegenwoordigde een breed spectrum, en daardoor was haar zorg voor het algemeen belang ook werkelijk algemeen.²³ Volgens Ruijs kon ook de niet-katholiek onmiddellijk zien dat hier het algemeen belang werd behartigd. Dit mag retorische overdrijving lijken, maar deze stelling werd in katholieke kring breed gedeeld.²⁴ Nolens zelf had dit katholieke gedachtegoed uitgesproken in november 1924 in de Tweede Kamer.²⁵ Het gaf katholieke politici de plezierige zekerheid dat hun partijbelang en het landsbelang hand in hand gingen.

Sinds de invoering van het algemeen kiesrecht, de verbreding van de kiezersbasis en het succesvol werven van partijleden, was de ouderwetse structuur van de partij steeds problematischer geworden. Een kleine groep bepaalde de gang van zaken. Inmiddels had de Algemeene Bond echter meer dan 300.000 leden, die wilden meepraten en meebeslissen als het ging om het programma en de kieslijsten. Als de partij het door Ruijs beschreven algemeen belang wilde vertegenwoordigen, dan moesten de verschillende richtingen en groepen in de samenleving ook in de partij aanwezig zijn en invloed hebben. Conservatieven als Van Wijnbergen en zijn vrienden in werkgeverskringen hadden dit altijd tegengewerkt. Ze zagen er de noodzaak niet van en vonden veel van deze organisaties maar lastig. Geleidelijk aan was echter duidelijk geworden dat opstandjes alleen bedwongen konden worden door critici in de partij te incorporeren en te laten zien dat ze invloed konden uitoefenen. Het was niet meer voldoende tegen katholieke kiezers te zeggen dat ze katholiek moesten stemmen omdat ze katholiek waren. 'Stemt Rooms omdat ge Rooms zijt', voldeed niet meer.²⁶

Het rapport dat de hervormingscommissie in augustus 1926 uitbracht, stelde voor om de hele organisatie op de schop te nemen. De naam Algemeene Bond van R.K. Kiesverenigingen zie pag. 256 zou officieel vervangen worden door Rooms-Katholieke Staatspartij (RKSP). Iedereen die lid was van een kiesvereniging, was automatisch lid van de

partij. In plaats van de Bondsvergadering werd de partijraad het hoogste partijorgaan. Breed inhoudelijk overleg moest op dat niveau plaatsvinden en verkiezingsprogramma's zouden daar als vanzelf uit voortvloeien. Iedere kieskring kreeg minstens twee afgevaardigden in de partijraad, en meer als het aantal leden van de kieskring daartoe aanleiding gaf. Verder waren alle Eerste en Tweede Kamerleden adviserend lid, en dat gold ook voor veertig maatschappelijke prominenten, die de katholieke organisaties vertegenwoordigden. De standen waren vertegenwoordigd door twee werkgevers, twee boeren, twee middenstanders en zes arbeiders. De leden van de partijraad werden voor vier jaar aangewezen en voorzitter ervan was de leider van de Tweede Kamerfractie, de facto de politieke leider van de partij.

Daarnaast kwam er een partijbestuur bestaande uit de voorzitters van de kieskringen. Het partijbestuur koos een Dagelijks Bestuur van vijf leden, van wie er minstens twee ook leden van het partijbestuur moesten zijn. Er was een bezoldigd partijsecretaris, benoemd door het bestuur. Er zou een partijbureau komen om inhoudelijk en programmatisch werk te verrichten. De partijhistoricus Bornewasser kwalificeert het systeem als 'centralistisch', zij het met een belangrijke autonome taak voor de kieskringorganisaties.²⁷ De structuur was nog steeds zodanig dat de leiding stevig controle kon houden.²⁸

Er moest nog een hoop uitgewerkt worden in de vorm van statuten, regelingen en met name een kiesreglement. Die taak viel toe aan Ruijs als nieuwe voorzitter. In de praktijk was het Teulings die het secretariaat beheerde, in eerste instantie vanuit een achterkamer aan de Hinthamerstraat in Den Bosch, totdat er ruimte in Den Haag was gevonden. In *De Tijd* en *Het Huisgezin* schreef Teulings een aantal artikelen, die de RKSP later als boekje heeft uitgegeven onder de titel *Organisatie-vraagstukken in de R.K. Staatspartij*.²⁹

Ook wat betreft de propaganda namen de katholieken een voorbeeld aan de SDAP. Teulings zorgde ervoor dat elke toespraak van Ruijs tijdig naar de redacties werd gestuurd, met voor de katholieke dagbladen het dringende advies de rede te plaatsen. In deze jaren was Teulings de rechterhand van Ruijs. Teulings adviseerde en masseerde Ruijs, met een wachterij aan voorstellen voorzien van de vraag: wat denkt u?, of wat dunkt u? In 1926 kreeg Teulings, ongevraagd, een adjunct-secretaris: de jonge Hans Kolfshoten, door Ruijs als vriendendienst aan deze baan geholpen. Kolfshoten zou in november 1928 particulier secretaris van Ruijs worden. Hij deed dat in combinatie met zijn functies voor de RKSP en werd betaald door de partij. Hier handelde Ruijs naar bekend patroon. Net als in Maastricht, 25 jaar tevoren, kreeg hij hulp van een manus-

je-van-alles: Kolfshoten was de Henri Hermans van Den Haag. De toespraken die Ruijs hield bij de verkiezingen van 1929 waren allemaal door Kolfshoten geschreven.

De band tussen Ruijs en Kolfshoten werd dermate hecht dat Ruijs in september 1928 een vreemd pact sloot met zijn secretaris, een paar maanden voordat Ruijs ernstig ziek werd. Volgens Kolfshoten stelde Ruijs op een dag het volgende voor: 'Wij moeten onze gezegende verhouding in een contract vastleggen. Wij moeten elkaar zoveel toevertrouwen, wat mij als staatsman tegenkomt als ergernis, hoon, persoonlijk verdriet.' Beiden ondertekenden dit 'contract' en verzonken daarna in gebed aan de Laan Copes van Cattenburch, Ruijs' woning. Volgens Kolfshoten zag Ruijs zichzelf als 'een instrument van Onze-Lieve-Heer'. 'Hij voelde dat hij uit zichzelf niets kon, maar wel met Gods genade'.³⁰ Kolfshoten is de enige bron van deze scène, maar niemand die Ruijs gekend heeft, zou hebben opgekeken van diens gevoel van missie, van opdracht. Het klinkt geloofwaardig.³¹

DE OPRICHTING VAN DE RKSP

Op 12 juni 1926 riep de Algemene Bond van Katholieke Kiesverenigingen formeel de Rooms-Katholieke Staatspartij (RKSP) in het leven en hief tegelijkertijd zichzelf op. Op de eerste partijraadsvergadering in oktober werd Ruijs tot voorzitter van de RKSP gekozen. Als fractieleider in de Tweede Kamer werd Nolens voorzitter van de partijraad. Het was Ruijs zelf die de kieskringbesturen opriep om bij de keuze voor afgevaardigden in de partijraad rekening te houden 'met de verschillende groepen van ons Katholiek volk'. De grootste kieskringen, zoals Tilburg en 's Hertogenbosch, werd gevraagd te kijken naar wie er al in de partijraad zaten, zodat ze eventueel ondervertegenwoordigde groepen konden aanvullen. De arbeiderspers hield nauwkeurig bij hoe 'de stand' was.³² Het zou belangrijk blijken te zijn om de bezwaren van de katholieke vakvereniging weg te nemen.

Met veel kunst- en vliegwerk werd in 1927 een ontwerp-kiesreglement voor de Tweede Kamerverkiezingen gepubliceerd. Het bleek tamelijk lastig het katholieke standdenken te combineren met regels om kandidaten voor te dragen. Het heetste hangijzer waren de zogenoemde 'kwaliteitszetels', die zouden worden ingenomen door vertegenwoordigers van specifieke groepen of van specialismen, tot maximaal twee derde deel van de Kamerfractie.³³ De rest van de zetels bestond uit 'vrije plaatsen'. Het leidde tot een ongekend ingewikkeld kiesbiljet om de lijsten

samen te stellen.³⁴ Hoewel kiesverenigingen namen konden voorstellen voor de verschillende zetels, was het systeem nog steeds erg gecentraliseerd. Uiteindelijk gaf een Centraal College, bestaande uit het partijbestuur en 'gekwalificeerde personen', advies aan het partijbestuur, dat de personen en de kwaliteiten toetste en de kandidaten over de kieskringen verdeelde.

Bornewasser noemt het een 'gedurfd reglement'; zeker is dat het tot de nodige onrust leidde.³⁵ Ruijs moest met aftreden dreigen om het aangenomen te krijgen, maar hij bereikte het beoogde doel.³⁶ Het Katholieke Werkliedenverbond kon door deze kwaliteitszetels rekenen op minstens vier Kamerzetels, plus wat het erbij kon sprokkelen in vrije zetels. De kandidaatstellingen in 1929 zouden laten zien dat het Werkliedenverbond daarop grote invloed kon hebben. Het Centraal College en het partijbestuur hadden toen geen andere keuze dan dat te accepteren, wat Ruijs deed met de redenering dat arbeiders altijd ondervertegenwoordigd waren geweest. Dat gold niet voor andere standen, meende hij. Vandaar dat speciale arrangementen nodig waren om de katholieke arbeiders binnenboord te houden. Ruijs persoonlijk 'zag erop toe' dat de arbeiders goed vertegenwoordigd waren in de partijraad, zegt Van Meeuwen.³⁷

Het was een meegaandheid die uit nood was geboren. Na 1924 had de katholieke vakcentrale haar ledental zien teruglopen. De oprichting van het R.K. Werklieden Verbond (RKWV) op 1 januari 1925 bracht daar pas verbetering in toen de katholieke werknemers zich vastbesloten toonden hun eigen plan te trekken en de confrontatie durfden aan te gaan met de katholieke werkgevers en de katholieke politiek. Zo beschuldigde de RKWV in 1926 de katholieke werkgevers in Zuid-Nederland ervan dat ze ongunstiger arbeidsvoorwaarden hanteerden dan ondernemingen van niet-katholieke werkgevers. Zoals Roes schrijft in zijn geschiedenis van de katholieke vakbeweging: 'Voor vriend en vijand was hiermee het roomse sprookje van het Paaschmanifest voorgoed uit; de katholieke arbeidersbeweging stond weer met beide benen op de grond en wens- te zich niet langer te laten ringeloren door valse solidariteitsgevoelens.'³⁸ Het stelde RKWV-voorzitter De Bruijn in staat meer druk te zetten op de partij, en uiteindelijk zou Ruijs daar met succes op inspelen.

Als voorzitter van de nieuwe RKSP had Ruijs de nodige aanvaringen met zijn voorganger Van Wijnbergen, soms via de fractie. Een voorbeeld hiervan is het artikel van Van Wijnbergen in *De Maasbode*, waarin hij betoogde dat een beslissing tot samenwerking met de SDAP thuishoorde bij de bisschoppen, niet bij de Kamerclub – hij had met afschuw de mogelijke doorbraak onder Limburg gezien.³⁹ Het was een wat vreemde uit-

breiding van de doctrine van de 'uiterste noodzaak'. De reden dat Van Wijnbergen zijn heil zocht bij de bisschoppen was duidelijk: die zouden hem altijd steunen in het afhouden van samenwerking met de socialisten. Maar voor een Kamerlid was het een opmerkelijk standpunt – gevaarlijk zelfs, vond Ruijs. Vandaar dat Ruijs op 11 maart 1926 in de katholieke Kamerclub de zaak aan de orde stelde. Zijn visie was dat bisschoppen zich niet onnodig in de politieke strijd moesten mengen: 'Ieder moet verantwoordelijk zijn voor eigen daden en zich niet verschuilen achter hoger geplaatsten', zei hij. Je kon wel advies vragen aan het episcopaat, maar je moest zelf weten te beslissen. Hij vond dit een politieke kwestie, behorend tot de bevoegdheid van een 'goed georganiseerde Staatspartij'.

Overigens achtte Ruijs de tijd nog niet rijp om met de SDAP samen te werken. Wel riep hij op om de eigen partijorganisatie nu eens goed aan te pakken. Het was een optreden van Ruijs in optima forma. Hij neutraliseerde zowel het opdringerige episcopaat als de conservatieve vleugel van Van Wijnbergen die via de bisschoppen probeerde macht uit te oefenen en die, in het nastreven van naakt eigenbelang, minder loyaal was aan de katholieke eenheidszaak dan andere groepen binnen de partij. Tegelijkertijd kaartte Ruijs de partijvorming nog eens aan, overtuigd als hij was van de noodzaak om langs die weg de eenheid te versterken.⁴⁰ In een brief aan Van Nispen vroeg Ruijs of hij Van Wijnbergen niet kon aanraden 'geen adviezen meer te geven in het openbaar zonder overleg'. Van Wijnbergen op zijn beurt schreef aan Van Nispen dat hij 'nu passagier [is] op een schip met een andere kapitein' en 'dat het moeilijk [is], maar als hij niet stilhoudt, dat onbetamelijk is tegenover de kapitein'.⁴¹ Ook later in 1927 correspondeerden Ruijs en Van Nispen nog regelmatig over Van Wijnbergen, maar het ging voornamelijk om het afreageren van ongenoegens en irritaties. In Den Haag had Ruijs de touwtjes stevig in handen.

Ondertussen probeerde men de partijorganisatie te professionaliseren. Er kwam een partijsecretariaat in Den Haag en er werden plannen gemaakt voor een partijbureau dat de ideologische scholing en vorming ter hand moest nemen.⁴² Teulings had geanalyseerd hoe de andere partijen dat deden en geconcludeerd dat de socialisten ook op dit terrein een aanzienlijke voorsprong hadden. Op basis van een schets die Teulings eind 1927 had rondgestuurd, werd een campagne opgezet van fondsenwerving voor wat het Dr. Schaepmanfonds zou gaan heten.⁴³ Voorzitter Ruijs reisde stad en land af om het geld bijeen te schrapen. Hij noemde zichzelf 'de bedelende edelman'.⁴⁴ Met dubbeltjes en kwartjes werd een fonds opgebouwd, en Ruijs beschouwde het als een persoonlijk succes dat dit lukte.

Het doel was het bewaren van de katholieke eenheid, en in dat opzicht werkte dit allemaal, zij het dat de interne tegenstellingen steeds net onder de oppervlakte bleven sudderen. Deze jaren van partijorganisatie bezegelden wat later de verzuiling zou gaan heten. Toen die eenmaal diep in de samenleving zijn sporen had getrokken, hield de verzuiling de katholieke politieke macht nog lange tijd in stand, tot ver in de jaren zestig.

Het was natuurlijk wel zo dat de onderlinge binding van de katholieken primair plaatsvond in de kerk in brede zin. Politiek was een afgeleide. Historicus Piet de Rooy wijst er terecht op dat een kerk niet zomaar een organisatie was. 'Het ging hier om zieleheil', stelt hij, waarbij klerikaal gezag 'onontkoombaar was en steeds dwingender werd'.⁴⁵ Volgens De Rooy is bij de studie van verzuiling zoals die zich in de jaren zestig van de twintigste eeuw ontwikkelde 'het begrip voor het sacrale element in de godsdienst sterk afgenomen'. Het is inderdaad belangrijk rekening te houden met de geloofsbeleving van het interbellum.⁴⁶ Niemand die deze periode bestudeert, kan heen om de rol van de bisschoppen. Keer op keer schreven zij de katholieke burger voor wat te doen en – vooral – wat niet te doen.⁴⁷ Tegelijkertijd is het belangrijk te onderkennen dat het beeld van een domme kudde die maar achter de bisschoppen aanholde te veel passiviteit veronderstelt. Het was een wankel evenwicht dat evengoed de andere kant op kon vallen. Dat was precies waar de politici zich zo veel zorgen over maakten.

Politiek mocht dan niet de belangrijkste factor zijn om mensen te binden, het kon wel degelijk verdelen. De katholieke elite – Ruijs en Nollens voorop – maakte zich in de jaren twintig grote zorgen dat het katholieke volksdeel uiteen zou vallen. Ze slaagden erin dat te voorkomen en gebruikten en versterkten daarvoor de bestaande verzuiling. Het was misschien niet de primaire doelstelling van de inbedding van alles en iedereen in een katholieke zuil om de katholieke kiezers politiek te mobiliseren, maar zo werkte het wel.⁴⁸

CRUCIALE ROL

Het was een succes waarvoor Ruijs krediet verdient. Vanaf zijn eerste optreden in de Maastrichtse gemeenteraad was hij ervan doordrongen dat enge belangenbehartiging door de elite de katholieken van elkaar zou vervreemden. De politicus Ruijs zocht altijd naar pacificatie, naar het middelen van die belangen. Tegelijkertijd versterkte hij het katholieke zelfbewustzijn, soms door de polarisatie met niet-katholieken te vergroten. Als minister-president dempte hij intern ongenoegen en splijtings-

drang door de rechtse coalitie in stand te houden.

Alles wijst erop dat Ruijs qua inhoudelijke invulling van beleid, zowel op lokaal als op landelijk niveau, een conservatief was. Hij steunde de sociale wetgeving en hij versterkte de rol van de arbeiders in de RKSP, maar alles met het doel de controle te behouden. Het moest vooral niet te ver gaan. Het woord 'geduld' wordt in deze jaren vaak gehoord en katholieke arbeiders bleken opmerkelijk geduldig te zijn. 'Rood' was de 'rode jonkheer' niet; dat was hij enkel in de ogen van de zakenbelangen in Maastricht. Het was niet dat Ruijs niet sociaal was en onrecht niet verwierp, maar hij was bij uitstek pragmatisch en praktisch, en stelde nooit de heersende orde fundamenteel ter discussie. Aan die orde veranderde hij dan ook bijzonder weinig. Integendeel, hij hielp de consolidatie ervan.

Bij deze ontwikkelingen was Ruijs de cruciale persoon. Hij had de macht en het gezag om zowel de ultraconservatief Van Wijnbergen als de progressieve intellectueel Veraart te neutraliseren. Terwijl Nolens in de Kamerfractie de zaak bij elkaar hield, deed Ruijs dat na zijn minister-presidentschap op partijniveau. Hij wist dat het noodzakelijk was de arbeiders via het Werkliedenverbond een rol in de fractie te geven en ging daar gemakkelijk mee akkoord. Van hun kant wisten de leiders van de katholieke arbeiders heel goed dat ze een grotere rol konden spelen binnen de RKSP dan erbuiten en ze kregen rollen aangeboden die deze inschatting bevestigden, althans in hun eigen ogen. Ze werden gecoopteerd. De arbeidersvoormannen zagen hun kans en klommen op in partij en politiek, op alle niveaus.⁴⁹

Bij de verkiezingen van 1929 wonnen de vertegenwoordigers van de katholieke arbeiders acht zetels, dankzij het systeem van de kwaliteitszetels. Het gaf hun een machtsbasis die ze op eigen kracht niet hadden kunnen veroveren, maar die hen aan de partij committeerde.⁵⁰ Eenmaal deel van de fractie, liepen de afgevaardigden van de arbeiders aan de leiband van de noodzakelijke katholieke eenheid. De vertegenwoordigers van de werknemers kwamen tot de overtuiging, of overtuigden zichzelf, dat hun belangen ook die van hun leden waren. Ze neigden ertoe hun eigen emancipatie te zien als de emancipatie van alle katholieke arbeiders. Ze werden deel gemaakt van de gevestigde orde. In de jaren dertig zou dat een goede investering blijken te zijn: zo konden regeringen waarin de RKSP in die tijd deelnam conservatief blijven zonder dat de partij in tweeën brak.⁵¹ Als deze interne pacificatie niet had plaatsgevonden, zou de RKSP de uitsluiting van de SDAP van regeringsmacht niet hebben kunnen volhouden, en die uitsluiting was noodzakelijk om de eenheid te bewaren en te versterken. Ruijs had dat goed ingeschat.

De invloedrijke Teulings was door Van Wijnbergen begin jaren twintig aanvankelijk begroet als iemand aan wie hij veel steun had bij het afremmen van de 'sociale vleugel' van Aalberse.⁵² Dat zou Van Wijnbergen later nogal tegenvallen. In de praktijk bleek partijsecretaris Teulings een motor te zijn voor de hervormingen, een kundig organisator en een trouw bondgenoot van Ruijs. Net zomin als bij Ruijs was bij Teulings het versterken van die 'sociale vleugel', of van een breed sociaal beleid, daarbij de doelstelling op zich. Het ging om de eenheid.

Ruijs en Teulings slaagden erin om de katholieken goed te organiseren en een structuur op te zetten die beter tegemoetkwam aan de politieke eisen van de tijd. De RKSP kon zo beantwoorden aan het beeld dat de politieke leiders graag voorhielden: een volkspartij waarin alle groepen van de samenleving waren vertegenwoordigd, waardoor het voorgestane beleid dicht bij het algemeen belang zou staan. Nadat hij zeven jaar lang als minister-president katholieke macht had uitgeoefend, legde Ruijs zo de basis voor de consolidatie van die macht.

ERNSTIG ZIEK

Als voorzitter van de Tweede Kamer was Ruijs, na drie jaar in die functie te hebben gewerkt, redelijk populair. Wel werd er geklaagd dat Ruijs de Kamer in november en december altijd een geweldige eindspurt opdroeg om de begrotingen af te krijgen voor Kerstmis. SDAP-leider Albarda vroeg Ruijs een vast eindtijdstip te bepalen voor de avondvergaderingen, zodat er meer leden aanwezig zouden blijven, die dan tenminste wisten of ze hun trein of tram nog konden halen. Ruijs antwoordde dat als de begroting voor kerst klaar moest zijn, dit geen goed alternatief was. Volgens hem zouden kortere spreektijden beter werken. Minder sprekers zou helpen en hij stuurde een lijstje mee naar Albarda dat liet zien dat de SDAP meer sprekers naar voren schoof dan welke andere partij dan ook.⁵³

Als Ruijs ingreep, dan deed hij dat zo veel mogelijk met humor of in elk geval verlichtte hij de sfeer dan meteen met wat luchtige woorden of een kwinkslag, een enkele uitzondering daargelaten, zoals eerder beschreven. Zijn altijd glunderende gezicht werkte kalmerend en een grapje was voldoende om afgevaardigden die over de schreef dreigden te gaan daarvan te weerhouden. *De Limburger Koerier* noemde hem 'voortvarend en onvermoeibaar, en daarbij blijmoedig en opgewekt, rustig, altijd goedmoedig en kalm'. 'Alleen, waar was die haast nou voor nodig?'⁵⁴

Ruijs was vrijwel altijd in de Tweede Kamer aanwezig, meldde de kranten eind 1928. Toen hij ziek werd, leken ze haast verbaasd dat er in-

eens iemand anders in de voorzittersstoel zat.⁵⁵ Tijdens een voordracht begin november 1928, in het Jaarbeursgebouw in Utrecht, was Ruijs onwel geworden.⁵⁶ Zijn omgeving had hem 'mat en verouderd' genoemd.⁵⁷ Een paar dagen later meldden de kranten dat 'eerlang een nier-operatie' zou moeten plaatsvinden, maar er was geen 'reden tot bezorgdheid'.⁵⁸ Al snel bleek echter dat hij een ingrijpende, levensbedreigende operatie aan zijn nier moest ondergaan. Ruijs nam afscheid van zijn kinderen met de opdracht dat ze hun ouders niet te schande moesten maken.⁵⁹ Volgens de kranten van 21 november had de operatie plaatsgevonden: de nier was verwijderd.

Tegen Kan zei Ruijs later: 'Je hoeft me niet te beklagen, want ik heb veel minder last dan jij. Jij hebt twee nieren en ik heb er maar één.' Kan hoorde van de hoofdzuster dat ze nooit een patiënt had gezien die voor een zo zware operatie zo buitengewoon opgewekt was.⁶⁰ Ruijs' particulier secretaris Kolschoten bezocht de zieke naar eigen zeggen zes weken lang iedere dag in het ziekenhuis om hem bij te praten. Overigens had Ruijs een lijst gemaakt van personen die hem konden komen opzoeken, en lang niet iedereen was welkom.⁶¹ Op 19 december meldde de *Nieuwe Tilburgsche Courant* in de context van de kandidatenlijsten voor de verkiezingen dat Ruijs 'vrij zeker weer de oude' werd.⁶²

Het herstel vlotte in zoverre dat Ruijs voor de kerst weer naar huis mocht. Eind januari verschenen de eerste berichten dat Ruijs medio februari in de Tweede Kamer weer de voorzittershamer zou hanteren en op 12 februari was dat daadwerkelijk het geval. Toen de vergadering die dag door Ruijs werd geopend met een dankbetuiging voor het betoonde medeleven – het was de eerste vergadering na het kerstecres – werd die staande aangehoord en met applaus besloten. Volgens *De Tijd* was Ruijs echter nog niet helemaal de oude: hij steunde nu af en toe het hoofd met zijn arm, wat hij vroeger niet deed.⁶³

Toch was Ruijs na zijn operatie opmerkelijk snel terug op het politieke toneel. Hij was getekend, zijn haar grijzer dan tevoren, maar de snor zwart geverfd als altijd: 'zwart als de haren van een heksenkater, zwart als de Egyptische duisternis', schreef *Het Volk* in een portret van de voorzitter.⁶⁴ Hij toonde een energie en enthousiasme alsof hij net kwam kijken, en nam direct weer zijn leidende positie in: bij de verkiezingen van 1929 was Ruijs de belangrijkste katholieke politicus. Fractie leider Nolens mocht dan het verkiezingsprogramma schrijven en was als vanouds lijsttrekker in Limburg. Ruijs voerde de lijst aan in Rotterdam, Amsterdam en Den Haag, onder het motto 'de edelman die werkt voor het volk'. Geen wonder dat ruim voor de verkiezingen de speculaties begonnen over een hernieuwd optreden als minister-president.⁶⁵

Op een verkiezingsbijeenkomst in Den Haag benadrukte Ruijs de katholieke staatkunde:

Ik prijs ons volk gelukkig, dat het zijn Verkiezingsstrijd weet op te heffen tot een zedelijke beginselstrijd, omdat daardoor die strijd aan waarde en werkelijkheid wint. Want daarmee verlaten en verwerpen wij een onwezenlijke scheidingslijn, die een volk ten onrechte verdeelt in arbeiders en andere burgers. [...] Nederland weet hoe het Katholieke Nederlandse volksdeel zijn staatkunde voert!⁶⁶

Ook het breed verspreide 'manifest' legde de nadruk op katholieke staatkunde en katholieke eenheid: 'Katholieken, wijst met beslistheid van u af iedere poging om de staatkundige eenheidspositie der katholieken in Nederland te verzwakken. Blijft één!'⁶⁷ Ruijs liet zich bij de campagne vaak vergezellen door pater Borromeus de Greeve, een begaafd spreker, die zorgde voor wat meer opwinding en retorisch vuurwerk dan Ruijs kon produceren.⁶⁸

Staatkunde kwam er niet aan te pas toen Ruijs in Amsterdam de kiezers toesprak. Hij noemde geen enkel programmatisch punt. Wel sprak hij een voorkeur uit voor een parlementair kabinet van de drie rechtse partijen.⁶⁹ De partijvoorzitter verklaarde trots te zijn op de democratische manier waarop de katholieke lijst tot stand was gekomen. Omdat er zoveel vertegenwoordigers van de arbeiders op de lijst stonden, hadden de vakbondsleiders de argumenten om hun leden op te roepen katholiek te blijven stemmen. A. de Bruijn, opgeleid als metaalarbeider en sinds 1925 voorzitter van het R.K. Werkliedenverbond, riep in *de Volkskrant* op RKSP te stemmen: 'Er is reden tot tevredenheid voor onze katholiek-georganiseerde arbeiders: de partij heeft gedaan, wat door hen van haar werd verwacht!' 'Ook was er een enkele maal verschil over het standpunt dat onze mannen in de Kamer innamen, en blijft dit in de toekomst altijd mogelijk', schreef De Bruijn, 'ons vertrouwen in hen is en blijft rotsvast, omdat wij met zekerheid weten, dat naast de katholieke belangen in het algemeen, speciaal ook het arbeidersbelang hun richtsnoer is.'

Ruijs kon tevreden zijn. De arbeiders mochten dan niet met alles even gelukkig zijn, ze voelden zich gehoord. In de woorden van De Bruijn:

Wij houden niet van de zogenaamde standen-vertegenwoordiging. Niet in de Partij en niet in de Kamer. Toch hebben wij ervoor gepleit, dat de Katholieke Partij én bij de samenstelling van het verkiezingsprogram én bij de aanwijzing der kandidaten de arbeiders royaal zou tegemoet treden. Dat is gebeurd. Op 3 juli zal men daarvan de vruchten plukken.⁷⁰

De Bruijn zou na de Tweede Wereldoorlog van 1952 tot 1956 minister worden voor Publiekrechtelijke Bedrijfsorganisatie, een levend symbool van de langetermijncontinuïteit van de katholieke sociale politiek en het succesvol omarmen van de katholieke vakbeweging.

De katholieken gingen eensgezind en vol zelfvertrouwen de verkiezingen in. Het viel de *Nieuwe Rotterdamsche Courant* op dat de campagne van de katholieken nogal veel voorstellingen gebruikte die op een afstand gezien aan kerkelijke symbolen herinneren. Daar is bijvoorbeeld een rode stip, die stralen schijnt uit te zenden, oranje-gele stralen. Van een afstand gezien lijkt het een vergroot bidprentje. Dichterbij beschouwd blijken de stralen echter niet van de stip uit te gaan, maar in haar samen te komen: een symbool van de katholieke eenheid waarschijnlijk. Bovendien ontwaart men dan dat het midden van de tekening gevormd wordt door een groot potlood en dat de stip niets anders is dan de beroemde stip, die op het stembiljet rood gemaakt moet worden. Ach, schreef de krant, 'iedere visser vist met het aas dat hem de beste vangst oplevert.'⁷¹

DEEL 5

Derde kabinet-Ruijs,
Kamervoorzitter

Derde kabinet-Ruijs 1929-1933

Onder daverend applaus betrad Ruijs op 5 juli 1929 het podium van salencomplex Bellevue in Amsterdam. Hij glunderde. Een halfjaar tevoren had Ruijs nog in levensgevaar verkeerd, nu vierde hij in blakende gezondheid de verkiezingsoverwinning. Iedereen was het erover eens: het was zijn overwinning. De RKSP behield haar 30 zetels, met een gestegen percentage stemmen. Het was net niet voldoende voor een 31ste zetel die de winst extra cachet zou hebben gegeven. In de stad Amsterdam was het magische getal van 50.000 kiezers ruim overschreden. Toen dat op de avond van 3 juli bekend werd gemaakt, waren katholieke Amsterdammers de stad doorgetrokken, onder het zingen van 'Van je hela, hola, Ruijs, die zit er in'.¹ Belangrijker dan de winst van de RKSP was dat de SDAP, ondanks een fel offensief in het Zuiden, nauwelijks stemmen had gewonnen en gelijk bleef op 24 zetels. In Limburg hadden de socialisten zelfs verloren ten opzichte van 1925.

Wat was de Nederlandse politiek sinds 1918 veranderd: op dat podium in Amsterdam werd een katholieke Limburger als held toegejuicht. Het was waar dat die Limburger inmiddels zo Haags was als iemand maar Haags kon zijn, maar toch. Van de vermeende dubbele handicap, Limburger en katholiek, was in 1929 niets meer te merken. Carel Goseling, zelf net als Kamerlid gekozen en voorzitter van de R.K. Kieskring in Amsterdam, leidde Ruijs in, na 'enige gebeden van dankbaarheid' en een gezongen 'Roomse Blijdschap'. Goseling loofde Ruijs uitbundig: door hem te kiezen als leider, was de 'versterking van de macht en de invloed van de RKSP' gewonnen. 'Het is een felle strijd tussen rood en zwart geweest, doch ons front is niet ingebeukt geworden; wij schoven zelfs nog iets vooruit. Heil het schip der Staatspartij, lang leve onze huidige kapitein Ruijs (daverende toejuichingen).'

Ruijs nam het allemaal dankbaar in ontvangst. In zijn toespraak noemde hij de verkiezingen 'een zegetocht', 'en wie onze zegekar in de

wielen reed, is er slecht afgekomen.' Hij zegde meer van hetzelfde toe: 'Wij beloven het die 24 koetsiers van den anderen wagen. Over vier jaar spreken we elkaar wéér!' In haar verslag meldt *De Tijd* applaus, gejuich en 'donderende bravo's'. Als we één blijven, stelde Ruijs, dan wacht onze partij 'een heerlijke toekomst'. 'De R.K. Staatspartij is de machtigste, zoo zij de eenheid bewaart en tactvol blijft. Zij toch is een lichtend voorbeeld, op de eerste plaats; een nationale partij, opkomend voor 100 procent van ons volk.' Het was meer dan een overwinningstoespraak. Hier vatte Ruijs kort en krachtig zijn politieke visie samen, zijn opdracht als katholiek leider.²

Hij had alle recht om te genieten. Aan het werk van Ruijs als partijvoorzitter was het te danken dat de katholieke arbeiders zo sterk op de kieslijst waren vertegenwoordigd. Het stelde hun leiders in staat hun achterban op te roepen om de partij te steunen. De RKSP had de aanval van de SDAP afgeslagen en Ruijs eiste daarvoor de eer op. Katholieke eenheid was het motto en de eenheid was bewaard – en kijk eens wat het opleverde!

In juli 1929 stond Ruijs op het hoogtepunt van zijn politieke carrière. Hij was de leider van de grootste partij, hij was de invloedrijkste politicus van het land, er werd over hem gepraat en geschreven als de volgende minister-president. Puchinger concludeert dat Ruijs zijn grote concurrent Colijn de loef had afgestoken. Niet alleen behoorde Ruijs 'tot de eersten in politieke rang en ervaring', vindt Puchinger, hij had dat bereikt door 'sympathie op te wekken bij diegenen die dagelijks met hem hadden samen te werken, of zij nu behoorden tot zijn politieke voor- of tegenstanders'.³ Puchinger ziet de essentie goed, maar hij overdrijft. Het is zeer de vraag of de politici die met Ruijs werkten hem wel zo sympathiek vonden. De historicus lijkt de populariteit van Ruijs te hoog in te schatten en onderwaardeert zowel diens politieke geslepenheid als het ressentiment dat Ruijs daarmee had opgeroepen.

Hoe dat ook zij, Ruijs was de man van het moment. Alsof hij zijn macht en zijn politieke vaardigheid wilde onderstrepen, had Ruijs resoluut de leiding van de formatie genomen. Hij was daar al voor de verkiezingen mee begonnen. Op zijn verzoek had op 28 juni een gesprek plaatsgehad met Van Lynden van Sandenburg, de vicevoorzitter van de Raad van State, over wat er na de verkiezingen moest gebeuren. Op 30 juni waren Van Lynden en Ruijs elkaar op straat tegengekomen en hadden ze verder gepraat over de aanstaande formatie. Een dag later reisde Ruijs in het gezelschap van J. Kan, die nog minister was en tegelijkertijd werkte als onbezoldigd secretaris-generaal van Binnenlandse Zaken. Als Ruijs minister-president zou worden, zou Kan weer nauw met hem gaan

samenwerken.⁴ Kan vertelde Ruijs dat hij in een gesprek met Van Wijnbergen Ruijs als toekomstig formateur had genoemd. 'Deze beet op zijn zakdoek,' schreef Ruijs met duidelijk leedvermaak in zijn aantekeningen.⁵ Niet alleen had Ruijs Van Wijnbergen op alle terreinen als tegenstander geneutraliseerd, hij beleefde daar ook immens veel plezier aan.

De uitslag van de verkiezingen nodigde niet uit tot grote veranderingen in Den Haag. Ook de CHU van De Geer bleef gelijk met 11 zetels. De ARP onder leiding van Colijn zakte van 13 naar 12 zetels. Rechts hield een meerderheid van 53 zetels, zodat een rechtse coalitie opnieuw de meest voor de hand liggende variant was. Het was niet de enige mogelijkheid, een coalitie met de SDAP en andere 'linkse' partijen bleef mogelijk. Maar ondanks de vernieuwing in de RKSP-fractie en de toetreding tot vertegenwoordigers van de vakvereniging, was de bereidheid om samen te werken met de SDAP daar nog altijd kleiner dan die om de coalitie voort te zetten.

Dat was dan ook de inzet van Ruijs, die als Kamervoorzitter opnieuw advies mocht uitbrengen aan de koningin. Net als in 1925 deed Ruijs dat zonder andere politici te raadplegen of te informeren. Zijn voorkeur voor een parlementair kabinet, steunend op een vaste meerderheid in de Kamer, werd breed gedeeld. Ook Nolens adviseerde dat en net als Ruijs had hij een voorkeur voor een rechtse coalitie. Als mogelijke formateurs noemde de katholieke fractieleider Van Lynden van Sandenberg, De Geer, Colijn, Van Nispen, Koolen en Ruijs. Geen verrassend lijstje en evenmin een lijstje dat veel openingen bood. Van De Geer had iedereen na het intermezzo-kabinet wel even genoeg, terwijl Colijn voor de katholieke fractie niet aanvaardbaar was, bijna net zo omstreden als ex-minister Koolen, die in 1925 met Colijn had samengewerkt.⁶ Bovendien had de ARP een zetel verloren. Van Lynden wilde niet en zoals immer was Van Nispen niet beschikbaar.

De koningin zou Nolens 'expliciet' gevraagd hebben of de katholieken prijs stelden op een katholieke formateur. Nolens had geantwoord dat hij een voorkeur had voor iemand uit ARP-kring, liefst iemand die 'de laatste jaren buiten de actieve politiek' was gebleven.⁷ Nolens kon alleen op Colijn gedoeld hebben. Volgens het goed ingevoerde nieuw gekozen Kamerlid Teulings, nog steeds secretaris van de RKSP, had Nolens 'liever niet gehad' dat Ruijs formateur zou worden. Teulings hield tussen 8 en 29 juli 1929 een dagboek bij dat interessante inzichten biedt. Hij beschreef niet alleen de fractievergaderingen, maar ook hoe hij regelmatig binnenliep bij formateur Ruijs, van wie hij vertrouwelijke informatie kreeg.⁸

De adviezen gaven de koningin weinig keuze: allereerst moest de mogelijkheid van een rechts parlementair kabinet onderzocht worden. Op

12 juli kreeg Ruijs de opdracht een parlementair kabinet te vormen, steunend op rechts. De koningin vertrouwde Ruijs en wist dat er behoefte was aan iemand die, in de woorden van Puchinger, 'ruime ervaring bezat, iemand die de nodige mildheid had om persoonlijke tegenstellingen te voorkomen of op te lossen en voldoende gewiekt was om zakelijke geschillen te omzeilen'.⁹ Ruijs liet er geen gras over groeien. Drie dagen later stuurde hij de drie rechtse fractievoorzitters een ontwerpprogramma. Veel verrassingen of creativiteit bevatte het niet, het was een samenvatting van het RKSP-programma, soms letterlijk overgenomen. Toen Teulings aan Ruijs verslag uitbracht van het fractieberaad en zich afvroeg of het wel verstandig was dat programma zo dicht bij dat van de RKSP te houden, zei Ruijs dat hij zich er niet voor schaamde. Waarom zou hij moeite doen dat uitgebalanceerde verhaal nog eens te herformuleren, enkel ter 'camouflage'? 'Hij kon zijn tijd beter gebruiken.'¹⁰

Het klinkt als de zelfverzekerde Ruijs van deze jaren en hij had het goed ingeschat: Nolens en ARP-leider Heemskerk waren positief over zijn programma. CHU-leider Schokking hield zich op de vlakte. Zijn partij hechtte als altijd aan dualisme tussen parlement en regering. Ook demissionair premier De Geer, die grote invloed had op zijn CHU-fractie, wilde afstand bewaren. Het kwam erop neer dat de CHU een rechts kabinet wel wilde steunen, maar niet zou instemmen met welk programma dan ook.¹¹

Omdat Wilhelmina het liefst een parlementair kabinet zag, kreeg Ruijs een nieuwe opdracht: een kabinet formeren 'met de steun' van de CHU. Volgens Aalberse, door Puchinger geciteerd uit een brief, meende Ruijs dat de koningin eerst nog de mogelijkheid van rooms-rood wilde laten aftasten. Nolens blokkeerde dit direct door zijn eerdere analyse te herhalen dat de partijen te ver van elkaar af lagen. De verkiezingsstrijd had dat nog eens onderstreept.¹²

Volgens Teulings was in de katholieke fractie de optie VDB-SDAP-RKSP op 27 juli wel aan de orde geweest, maar waren vrijwel alle leden daartegen. 'Er was geen sprake van uiterste noodzaak', zei Nolens in zijn betoog tegen Kamerlid Van Poll, de meest uitgesproken voorstander van het exploreren van deze variant: 'de al dan niet mogelijkheid van een parlementaire regering is die noodzaak niet'. Nolens pakte Van Poll hard aan. Hij wees samenwerking met de socialisten beslist af: 'wilt u eraan beginnen, u moet het weten. Maar dan niet onder mijn leiding. Wat willen de heren?' Zo gesteld was de mening algemeen: geen samenwerking. Zoals Teulings voldaan verwoordde: 'En hiermee was de geruchtmakende *'Morgen'*-politiek van zes jaar lang in een kwartier tijd in de praktische politiek getest en begraven!' *De Morgen* was het dagblad van Van Poll,

waarin hij was opgetreden als spreekbuis van de Michaëlisten.¹³

Bij deze tweede opdracht aan Ruijs was alleen de formulering anders geweest dan bij de eerste, het resultaat was hetzelfde. Op 31 juli bezegelde Ruijs deze tot mislukken gedoemde poging door de drie fractieleiders bijeen te roepen in het Kamergebouw. Misschien dacht hij in een direct gesprek deze formatiepoging te kunnen redden, zoals hij dat in augustus 1922 had gedaan. Het lijkt meer een poging om onomstotelijk vast te leggen dat deze variant echt niet mogelijk was. Dat bleek het geval te zijn, waarna Ruijs op 3 augustus een derde opdracht kreeg: vorm een extraparllementair kabinet. Tegen Teulings had Ruijs eerder gezegd, 'onder geheimhouding', 'dat hij reeds een opdracht tot vorming van een extraparllementair kabinet in de zak had'. Oftewel, Ruijs ontdeed zich van de CHU-ballast en ging gewoon verder. Wel zou Ruijs aan de CHU-fractiesecretaris Schokking hebben gevraagd of hijzelf als persoon een probleem was. Dan zou hij zich graag terugtrekken, zei Ruijs. 'Hij verlangde niet naar een nieuw ministerschap.'¹⁴

Misschien was dat echt zo, of wellicht stond Ruijs er onverschillig tegenover, maar in dit geval spreken zijn daden luider dan woorden. Als formateur maakte hij haast. Ruijs wist dat zijn speelruimte kleiner werd naarmate het langer zou duren.¹⁵ Hij verzekerde zich direct van de steun van Colijn, die net zo loyaal meewerkte als Ruijs dat in 1925 had gedaan toen Colijn formeerde, ook al koesterde Colijn nog steeds ongenoegen over de formaties van die jaren.¹⁶ Ruijs bood Colijn Buitenlandse Zaken aan, maar zoals hij moet hebben voorzien, had Colijn daarin geen interesse. De ARP'er stond inmiddels internationaal zo hoog in aanzien als vertegenwoordiger van Nederland bij grote conferenties, dat alleen een minister-presidentschap hem kon verleiden die rol en het bijbehorende prestige op te geven voor de Nederlandse politiek.¹⁷ Door hem het ministerschap aan te bieden, maakte Ruijs Colijn echter deel van het proces. Ruijs wist dat het streelt om gevraagd te worden en nee te kunnen zeggen en Colijn hoorde graag dat hij onmisbaar was.¹⁸

Ruijs was een goede pokerspeler. Dingen die hij 's middags had geregeld, zoals een afspraak met Deckers over de invulling van Defensie, liet hij onbesproken toen Colijn hem 's avonds iets voorstelde dat daar niet in paste.¹⁹ Met grote snelheid haalde Ruijs de kandidaat-ministers binnen, mede geadviseerd door De Geer, die hij had benaderd voor Financien.²⁰ Beelaerts van Blokland bleef op Buitenlandse Zaken en de antirevolutionair J. Donner op Justitie. De jonge Donner was een mooie vangst, omdat Ruijs daarmee vooruitliep op mogelijk verzet van de ARP.²¹ Voor Koloniën haalde Ruijs de partijloze ex-minister De Graaff terug, dezelfde die naar aanleiding van de Djambi-affaire in Ruijs' eerste kabinet de

bijnaam 'Simon de Leugenaar' had opgedaan. Volgens een brief van Aalberse had De Graaff overigens bedankt, maar had Ruijs hem toch in de officiële publicatie gezet, waarna De Graaff geaccepteerd zou hebben om Ruijs een blamage te besparen. Het is niet duidelijk of dit werkelijk het geval is geweest of dat de fantasie van Aalberse hier op hol was geslagen.²² Katholiek Kamerlid Deckers kwam op Defensie, katholiek ex-Kamerlid P. Reymer op Waterstaat. Op de vraag van Teulings aan Ruijs of hij niet een wat progressiever Kamerlid als Hermans of Kuiper, of de antirevolutionaire wethouder Smeenk van Arnhem als minister van Arbeid wilde vragen, 'als prachtige partijzet tegen de SDAP', antwoordde de formateur dat hij daar niets voor voelde. Hermans en Kuiper vond hij niet geschikt, over Smeenk had hij zijn twijfels. Ruijs was bang dat een minder sterke minister te afhankelijk zou worden van de ambtenaren, vooral op het terrein van Handel en Nijverheid.²³

Aalberse weigerde nog een keer minister te worden, om 'persoonlijke redenen'. Dat had Ruijs verrast, maar hij strikte de katholieke hoogleraar T. Verschuur voor Arbeid, al had die niet veel meer ervaring dan het voorzitterschap van de Raad van Arbeid in Breda. Het zou een bijzonder gelukkige greep blijken te zijn, de positieve verrassing van het kabinet. De antirevolutionair J. Terpstra kwam op Onderwijs, waar hij op het laatste moment de plaats innam van de eerder benaderde hoogleraar J. Woltjer van de Vrije Universiteit. Woltjer kreeg niet snel genoeg een terugkeergarantie van de universiteit en werd door Ruijs genadeloos gepasseerd. 'Misère met Woltjer', zo vatte Ruijs het samen in zijn aantekeningen.²⁴ Daarvoor was hij echter zelf verantwoordelijk, en het zou hem later nog spijten dat hij niet wat geduld had betracht. Zijn haast was voor omstanders onbegrijpelijk. Zoals Aalberse schreef: 'Ruijs wil per se slagen, en juist daardoor begaat hij domheden.'²⁵

Persoonlijke verhoudingen speelden een ongewoon grote rol bij deze formatie. Bij de ARP ruzieden Colijn en Heemskerk over het voorzitterschap van de fractie, en bij de CHU was De Visser boos dat hij voor de formatiegesprekken was gepasseerd.²⁶ De verhouding tussen Ruijs en Nolens had inmiddels een dieptepunt bereikt. De katholieke voorman voelde zich gekrenkt en gepasseerd nu Ruijs niet eens de moeite nam, of de beleefdheid had, hem op de hoogte te stellen, laat staan te raadplegen. Ruijs zelf zei tegen Teulings dat hij 'naar niemand toeging', 'ook niet naar Nolens'. 'Hij had het vertrouwen van de koningin, dat Nolens kwijt was na zijn advies in de crisis 1925', toen hij had geadviseerd het kabinet-Colijn overeind te houden.²⁷ Op de valreep haalde Aalberse Ruijs over toch nog met Nolens te overleggen. Dat deed Ruijs op 24 juli. Blijkbaar was Nolens snel tevreden, want hij toonde zich erg gelukkig met het

telefoontje van zijn voormalige protégé.²⁸ Gribling noemt de houding van Ruijs 'vreemd', maar gegeven wat we weten over Ruijs' karakter en de verstoorde verhoudingen, is dit optreden niet zo verrassend.²⁹ Eigen-gereid en eindelijk op eigen kracht de persoon om wie alles draaide, deed Ruijs wat hij zijn opdracht vond.

Het was meer dan dat. Ruijs koesterde zijn afkeer van Nolens met een zekere verbetenheid. Volgens Aalberse zou Ruijs tegen iemand gezegd hebben dat hij nog 'liever zijn pink liet afkappen' dan Nolens te raadplegen.³⁰ Het was een persoonlijke keuze om Nolens buiten te sluiten, meer dan simpelweg politieke utiliteit. Misschien wilde Ruijs iedere schijn van een nieuw 'Nolens zonder Nolens' voorkomen, maar dat zou toch een wat vreemde bezorgdheid zijn voor iemand die al zo lang opereerde op het hoogste niveau en die zo blaakte van zelfvertrouwen. Het lijkt eerder een accumulatie van ongenoegen te zijn geweest, gebaseerd op botsende machtspolitiek, en in de loop der jaren verergerd door Nolens' gebrekkige sociale vaardigheden en Ruijs' onmiskenbare neiging tot kleinhartigheid.³¹ De breuk met Nolens zou nooit hersteld worden.³²

Haastwerk of niet, Ruijs deinsde nergens voor terug.³³ Het is hoe dan ook opmerkelijk dat Ruijs zo veel energie had. Bij zijn afscheid als voorzitter van de partij, later dat jaar, zou hij zijn staf bedanken voor het opvangen van zijn eigen gebrek aan inzet in het jaar van zijn ziekte. Nu leek Ruijs onstuitbaar. In de katholieke Kamerfractie heersten daarover gemengde gevoelens. Door hen opzichtig te negeren, had Ruijs de Kamerleden tegen de haren ingestreken, zeker het deel van de fractie dat een minder conservatief beleid wenste. Dat deel was groter geworden door het nieuwe interne kiessysteem waarvoor Ruijs verantwoordelijk was. Maar afgezien van Max van Poll liet de nieuwe lichterling jongeren, onder wie Teulings en Goseling, zich niet gelden. Voor de hele fractie gold dat Kamerleden een diep wantrouwen hadden overgehouden aan de formatie van 1926, toen Ruijs zijn eigen agenda volgde. Nu deed hij dat weer. Zijn gezag in katholieke kring was onweersproken, maar bij alle respect voor hun voorman, werd hier toch de weerzin gezaaid die in later jaren zou opkomen.

LEIDINGGEVEN DOOR NIET LEIDING TE GEVEN

De ministers werden op 10 augustus 1929 beëdigd. Tijdens de eerste ministerraad, op 12 augustus, zei Ruijs te hopen op een aangename samenwerking.³⁴ Hij sprak het vertrouwen uit dat het kabinet als eenheid tegenover land en volk zou optreden en zei bereid te zijn met zijn ambt-

genoten zaken door te praten als zich problemen voordeden.³⁵ Zelf vertrok Ruijs direct na de eerste vergadering naar 't Suideras.³⁶ Minister De Geer was nog afwezig. Hij had een maand vakantie gepland in Zwitserland, zoals De Geer altijd deed in augustus. Hij was doodop en had een vakantie hard nodig. Bovendien vierde hij zijn 25-jarig huwelijksfeest. Afzeggen was geen optie voor De Geer, die zijn arts inschakelde om Ruijs te laten weten dat hij wel minister wilde worden, maar eerst een rustkuur moest nemen omdat hij overwerkt was.³⁷ Dat maakte het lastig de begroting op te stellen. Verschuur begon daar maar vast mee. In eerste instantie was hij optimistisch: misschien zou er in 1931 zelfs een overschot zijn.³⁸ Verschuur wilde daarover graag in discussie met De Geer. Hij zou van een koude kermis thuiskomen, want De Geer was aanzienlijk pessimistischer.

In de Tweede Kamer stelde Ruijs op 12 november 1929 in een zelfverzekerde regeringsverklaring dat een rechts kabinet de enige mogelijkheid was geweest. Alleen deze drie partijen waren het eens over gezag, gezin, de invloed van geloof op staatsbeleid en de zorg voor grote gezinnen.³⁹ Verder was het programma beperkt. Er zou niet worden teruggekomen op het in 1927 verworpen verdrag met België; in Nederlands-Indië zou de regering waakzaamheid betrachten in verband met 'uitwassen der volksbeweging'; de financiën moesten in evenwicht zijn; culturele en sociale maatregelen zouden per geval beoordeeld worden. De sociale taak van de regering lag in de 'bevordering van de bedrijfsvrede' door groei te stimuleren en wettelijke regels te maken over het algemeen verbindend verklaren van cao's en een regeling van de bedrijfsraden; de Invaliditeitswet en de Ouderdomswet zouden verbeterd worden en daarna zou een werkloosheidsregeling volgen.⁴⁰ Heel concreet was het allemaal niet. Beoordeel ons op onze daden, liever dan op een beginselverklaring, had het kabinet gezegd. SDAP-Kamerlid Vliegen stelde vast dat 'het nu zo ver was gekomen' dat 'men niet zijn beginselen onder woorden kon brengen'.⁴¹

Twee weken tevoren hadden Vliegen en Ruijs een aanvaring gehad die, gezien hun gezamenlijke geschiedenis in Maastricht, een interessante ondertoon had. Een staking bij de Maastrichtse Zinkwit Maatschappij, begonnen in de zomer, liep op 16 oktober 1929 uit op schoten aan beide zijden en twee doden, waarna *De Limburger Koerier* sprak over de stakers als 'een terroristenbende'. Ook de clerus had zich niet onbetuigd gelaten, en zo was het een klassiek conflict tussen socialisten en katholieken geworden, dat herinneringen oproep aan de tijden van de grote stakingen in Maastricht, rond 1895. Vliegen was naar Maastricht gegaan voor de begrafenis van een socialistisch slachtoffer, Hubert Beckers, en liet zich daar uitgebreid bijpraten over de verhoudingen in Maastricht.

Toen er twee dagen later op emotionele toon over werd gedebatteerd in de Tweede Kamer, bleek Vliegen beter geïnformeerd te zijn dan Ruijs, die dat overigens ruiterlijk erkende.⁴² Ruijs zegde toe dat het gevraagde onderzoek zou worden uitgevoerd en voorkwam daarmee een motie die hem opdroeg dat te doen. Het onderzoek bevestigde later dat zowel de arbeider als de politiemann door politiekogels was gedood. Hoewel beide politici tijdens het debat concludeerden dat er veel verbeterd was in Maastricht, was deze confrontatie deel van de nog steeds voortdurende politieke strijd tussen katholieken en socialisten.⁴³

Ruijs leidde zijn derde kabinet als vanouds, met een combinatie van flexibiliteit en nonchalance. Zijn stijl was in de loop der jaren weinig veranderd, al had hij uiteraard meer ervaring en meer zelfvertrouwen. Wel voegde hij een zekere mate van fatalistisch opportunisme toe: het liep zoals het liep en hij zag wel hoe hij zich eruit zou redden. Verschuur vond het 'een raadsel dat Ruijs met zo weinig kennis van zaken toch de boel bij elkaar kon houden: die vent heeft altijd de zegen, ook al heeft hij ongelijk. Er is geen beginnen aan. Dikwijls bleek later dat hij toch gelijk had. Hij kon kabinetten bij elkaar houden, maar hij was als formateur beter dan als minister.'⁴⁴

Als er problemen waren in de ministerraad, wist Ruijs het zo te draaien dat de zaak werd uitgesteld, nog eens besproken en nog eens. Soms verdween een probleem vanzelf, soms werd het alleen maar groter. In geval van ruzie liet hij de betrokken ministers bij zich komen, maar hij zorgde dat hij buiten het conflict bleef. Meestal wist hij ook te weinig van de details. Verschuur noemde het optreden van Ruijs in de ministerraad 'leiding geven door niet leiding te geven'. Volgens hem was Ruijs meestal onvoldoende op de hoogte om dat te doen, maar toch kon hij met zijn tact en politieke slimheid de zaak bij elkaar houden. Binnenskamers was Ruijs nooit erg ferm, maar naar buiten toe trad hij altijd kordaat op. Buiten de ministerraad ging Ruijs weinig met zijn collega-ministers om, zegt Verschuur, 'een enkele maal een 'dinertje'.'⁴⁵

De christelijk-historische fractiesecretaris Tilanus vond Ruijs betrouwbaar maar saai: 'Toen hij in 1929 opnieuw premier zou worden, dachten we allemaal: moeten we nu wéér vier jaar naar door ambtenaren opgestelde verhalen luisteren die hij vel na vel voorleest?'⁴⁶ In een kranteninterview eind 1929 stelde Ruijs dat hij zich beter voelde dan ooit en bepaald niet opzag tegen de nieuwe periode als minister-president. Hij klonk wel erg luchthartig en nogal tevreden met zichzelf. 'Barrières worden wel genomen tegen de tijd dat we er voor komen. Met de jaren wordt het ministerschap feitelijk gemakkelijker. Je leert de routine om zo min mogelijk egocentrisch te zijn en het algemeen belang te beharti-

gen als een soort grootste gemene deler van particuliere en groepsbelangen', zei Ruijs. Hij verklaarde zich een idealist: 'Dat houdt me jong; het doet me over de kritiek komen van sommige outsiders dat ook regeerkunst niets anders is dan de kunst tot bereiken van het mogelijke.' De interviewer, Kees van Donk, beschrijft Ruijs bewonderend als een man die regent was 'par droit de naissance', maar volksleider werd 'par droit de conquête'.⁴⁷

Aan Van Nispen schreef Ruijs dat hij tevreden was over zijn gezondheid en dat hij met strakke hand leiding zou geven. Van Nispen antwoordde dat het dit keer niet 'zo'n gewichtige en moeilijke taak is als in 1918 – maar zeker staan er grote belangen op het spel die bij slap beleid in het gedrang komen'.⁴⁸ Uit de briefwisseling met Van Nispen, althans uit diens kant ervan, blijkt dat Ruijs het nu goed kon vinden met Colijn, die weer Tweede Kamerlid was voor de ARP. Van Nispen was blij met die goede verstandhouding en schreef enthousiast: 'Gij beiden zijt mannen om met elkaar te verstaan en samen te werken. Hij is, zoals gij zegt, een beste eerlijke man. Ik heb hem zeer hoog in zijn karakter en zijn gaven en daarom had ik hem gaarne de u bekende taak zeer toevertrouwd'.⁴⁹ Een van de eerste daden van Ruijs was Colijn voordragen voor de erefunctie van minister van staat, een geste die de antirevolutionaire voorman waardeerde. Vanuit Genève antwoordde Colijn met het eerder vermelde briefje waaruit bleek dat hij het verleden misschien vergeven had, maar niet vergeten.⁵⁰ Hij zou Ruijs, 'goede verstandhouding' of niet, nooit helemaal vertrouwen.

Het begin van het derde kabinet-Ruijs was niet slecht. In zijn begroting stelde De Geer in de nazomer van 1929 dat de toestand 'niet zorgwekkend, wel zorg eisend' was. Bij de algemene beschouwingen in oktober 1929 sprak Ruijs langer en uitgebreider dan men van hem gewend was. Zijn verhaal werd goed ontvangen, ook door de drie rechtse fractieleiders.⁵¹ De 'oratie' van Ruijs over zedelijkheid, zoals SDAP'er Vliegen het noemde, weerspiegelde de zorgen van de minister-president over de zedeloosheid, inmiddels een stokpaardje. Vliegen stelde vast dat er geen concrete maatregelen werden voorgesteld en dat de overheid, sinds jaar en dag door christelijken gerund, weinig had gedaan om de vermeende zedenverwildering aan te pakken. 'Moeten we daar nou vier jaar lang over praten?' verzuchtte Vliegen. 'Laat men nu in een concrete vorm zeggen wat men hier veranderen wil.'⁵² Met de wetenschap dat de economische storm niet veel later zou losbarsten, doen de debatten over de zon-dagsrust aan als weldadig onbelangrijk.

Op dat moment zag het er nog niet zo slecht uit voor de Nederlandse economie. Hoewel Colijn nog altijd de capaciteiten van De Geer

afkamde, had diens kabinet de financiën goed achtergelaten en de begroting voor 1930, behandeld in het najaar van 1929, zag er goed uit. De beurscrisis in New York was op 24 oktober 1929 begonnen, maar zette in Den Haag nog niet alle signalen op rood. Toen de economische teruggang kwam, begin 1930, werd die onderschat. Een recessie op zich was niet zo problematisch, dacht men. In het klassieke denken dat toen in Nederland domineerde, was het doktersvoorschrift simpel: een crisis moest uitzielen. In deze visie had de overheid geen andere rol dan te zorgen dat de begroting in evenwicht was en als de inkomsten sterk terugliepen, dan moest er gewoon meer worden bezuinigd.⁵³ Pessimisten zoals Colijn meenden dat er sprake was van een blijvende verandering die zou stabiliseren op een lager niveau van welvaart. Als oorzaak daarvoor zag Colijn de industrialisatie van niet-westerse gebieden, die het Westen dwongen tot inkrimpen. In dit denken waren deze ontwikkelingen niet te beïnvloeden.

Moderne interventies naar keynesiaans recept kwamen pas veel later in de jaren dertig. Terwijl sommige landen hun munt in 1931 devalueerden om internationaal beter te kunnen concurreren, was dat in de leidende kringen in Nederland geen optie. De harde gulden was onbespreekbaar. Geleidelijk aan werd wel rekening gehouden met de mogelijkheid dat er iets fundamenteel mis was met de economische structuur. Dat gebeurde vanzelfsprekend in SDAP-kring, waar men de crisis zag als bevestiging van het falen van het kapitalisme, maar steeds meer ook in katholieke kring waar het corporatisme populairder werd.⁵⁴

Het jaar 1931 verliep dramatisch. Bedrijven kregen geen krediet meer, faillissementen namen hand over hand toe en de werkloosheid steeg. Als ze nog werk hadden, moesten werknemers hulpeloos toezien hoe werkgevers de lonen verlaagden. De regelingen die indertijd door Aalberse waren opgezet, bleken net zomin als toen bestand tegen een sterk stijgende werkloosheid. In december 1930 waren er 136.000 geregistreerde werklozen, een jaar later 246.000 en in december 1932 was hun aantal opgelopen tot 350.000. Als de overheidssubsidie niet met een paar maanden zou zijn verlengd, zouden de werklozenkassen in 1931 al uitgeput zijn geweest. De inkringing van de economie zette verder door in 1932 en 1933 en zou eigenlijk pas weer een kleine ommekeer vertonen in 1937, na de devaluatie van de gulden.

Het kabinet zou voortdurend achter de feiten aanlopen. Minister Verschuur van Arbeid, Handel en Nijverheid kon weinig doen: dit was het tijdperk van een kleine overheid met zeer beperkte middelen en beperkte macht. De economische sectie van zijn departement stelde weinig voor, 'een snoepwinkeltje', vond Verschuur. Hij omschreef zijn ministerie als 'een rudimentair samenraapsel van diverse regeringsbemoeienissen met het bedrijfsleven, zonder bevredigend contact met de organisaties en zonder bevoegdheden'.⁵⁵ Het echte handelsbeleid viel onder verantwoordelijkheid van Buitenlandse Zaken. Alleen als een hele sector werd bedreigd die voor Nederland van belang was, zou de overheid in actie komen.

De massale werkloosheid vereiste grote uitgaven voor steun en werkloosheidsbestrijding. Daardoor liepen de overheidsuitgaven op, wat weer leidde tot nieuwe bezuinigingen. Het was dweilen met de kraan open. Meer bezuinigen was het enige wat de ministers konden bedenken. De Geers eis dat gemeenten drie procent zouden inleveren op het bedrag dat ze uitgaven aan lonen en salarissen, kwam zwaar onder vuur te liggen. Hij moest dreigen met aftreden om het zogenoemde Kortingswetje erdoor te krijgen, dat in strijd met eerder gedane beloften de bijdrage van de overheid aan de gemeenten terugschroefde.⁵⁶ Volgens de Haagse wethouder Willem Drees was deze manier van doen een inbreuk op de gemeentelijke autonomie, maar vooral was het wel erg gemakkelijk om de bezuinigingen op deze manier af te schuiven. Het plaatste SDAP-wethouders als Drees in een onmogelijke positie: ze werden buiten het bestuur van het land gehouden, maar moesten het regeringsbeleid op lokaal niveau uitvoeren. Drees accepteerde het met enige gelatenheid. Hij meende dat het verstandiger was de schuld aan het kabinet te geven dan als wethouders af te treden en zo de socialistische onmacht te laten zien.⁵⁷

'Vrijhandel' en 'laissez faire' waren aanvankelijk de trefwoorden voor het kabinet. Invoerbependingen waren niet aan de orde. Maar de druk groeide om voor bepaalde producten, vooral in de landbouwsector, toch protectionistische maatregelen te nemen. Het probleem was dat het binnenlandse aanbod hoog was en dat de export stagneerde, deels door het starre vasthouden aan de 'gave gulden', terwijl omringende landen devalueerden. De markt was ingestort, met prijzen die ver onder de kostprijs lagen. Boeren zaten diep in de schulden.

Om zich te laten adviseren over invoerheffingen, had Ruijs begin 1930 de commissie-Lovink ingesteld. Een van haar voorstellen was een hoge invoerheffing op 'witte suiker'.⁵⁸ Het formele argument was dat sui-

kerbientelers elders werden gesubsidieerd. In november 1930 kwam die heffing er, tot ergernis van Colijn, die waarschuwde voor deze *beggar thy neighbour*-houding waarbij elk land zijn problemen naar zijn buurlanden verschoof.⁵⁹ De commissie stelde verder een Tarwewet voor die meelproducenten zou verplichten een percentage binnenlandse tarwe te gebruiken. Deze wet kwam in juli 1931 tot stand. Liberalen en vrijzinnig-democraten protesteerden tegen dit 'wangedrocht'. Ze vreesden voorbeeldwerking en terecht, want niet veel later stonden telers van aardappelen, aardappelmeel, rogge en vlas aan de deur. Ruijs lijkt in deze discussies geen principiële standpunten voor of tegen te hebben ingenomen.

Minister van Financiën Dirk de Geer was in het kabinet de belangrijkste man. Weliswaar onderhield Ruijs het contact met de regeringsfracties, maar het was aan De Geer om het vertrouwen te wekken dát het kabinet het verdiende te overleven. Eventuele crisisuitgaven en steunoperaties liepen altijd via hem. Als De Geer met aftreden dreigde, werd iedereen zenuwachtig. Ongelukkig genoeg deed De Geer dat nogal eens, wat zijn populariteit in het parlement niet bevorderde. Net als Ruijs was De Geer een workaholic, maar anders dan Ruijs kon hij als vakminister niet delegeren. Met Ruijs kon De Geer goed opschieten, met zijn hoogste ambtenaren lag hij vaak overhoop; dat was in 1923 al een probleem gebleken. De Amsterdamse ondernemer Heldring vond De Geer 'de bekwaamste', maar hij meende dat leiding ontbrak in het kabinet-Ruijs.⁶⁰

Toen het Engelse pond in 1931 devalueerde, gevolgd door de Japanse yen, had dat direct negatieve gevolgen voor Nederland.⁶¹ Maar Nederland peinsde er niet over de goudstandaard los te laten. In een evaluatie van de literatuur over de Depressie concludeert Colijn-biograaf Herman Langeveld dat de werkloosheid in 1935 aanzienlijk lager zou zijn geweest als Nederland in 1931 de goudstandaard had verlaten. Hij baseert zich op de definitief geachte analyse van de economisch-historicus Jan Luiten van Zanden. Deze concludeerde dat niet de structuur van de economie, maar 'het gevoerde beleid, met de handhaving van de goudstandaard als kernelement', de verklaring was voor de diepte en lengte van de Depressie in Nederland.⁶²

Daarmee legt Van Zanden de eerste verantwoordelijkheid voor de diepte van de Depressie bij het kabinet-Ruijs. Dat er op twee latere momenten, toen Colijn verantwoordelijk was, nog langer werd vastgehouden aan die goudstandaard, doet daar niets aan af. Maar deze schuldtoedeling is weinig meer dan een vaststelling achteraf. Het economisch inzicht in die jaren was beperkt, het grootste probleem was toch dat politici als De Geer en de economisch niet onderlegde Ruijs gevangenzaten

in traditioneel denken. Ze deden in de Depressie precies hetzelfde wat ze bij de recessie tussen 1920 en 1923 hadden gedaan: bezuinigen, bezuinigen en nog eens bezuinigen.

In zijn boek over de crisisjaren velt historicus Piet de Rooy een vernietigend oordeel over het derde kabinet-Ruijs. 'Het was een moedeloos kabinet, dat hoopte dat het allemaal vanzelf weer over zou gaan.'⁶³ De oppositie had echter weinig te bieden. De liberaal Oud, die in zijn *Het jongste verleden* bijzonder kritisch was over het kabinet-Ruijs, had later in de jaren dertig, toen hij zelf minister van Financiën was, geen alternatief beleid.⁶⁴ Met Blom kan men concluderen dat opeenvolgende conservatieve regeringen er niet in slaagden de crisis met enig succes te bestrijden.⁶⁵

Bij de formatie had Ruijs Landbouw bij zijn eigen ministerie ondergebracht. Dat werd geen succes. Landbouw was een nogal technisch departement waardoor Ruijs zich nog meer dan gewoonlijk moest verlaten op zijn ambtelijk apparaat. Zijn optredens in de Kamer boezemden geen vertrouwen in. Oud constateert een algemeen gevoel dat 'heel de landbouwpolitiek van Ruijs wordt gekenmerkt door een soort van indolentie'. 'De minister drijft niet, doch wordt gedreven.'⁶⁶ Het was een oordeel dat breed werd gedeeld. Ruijs zelf had er wel plezier in, hij ging graag naar tentoonstellingen, openingen en andere landbouwevenementen. Er zijn meer foto's uit deze jaren van Ruijs poserend op een blok hooi, bij een boerderij of omringd door knoestige boeren dan van zijn andere bezigheden.

Voorjaar 1932 vond een ambtelijke reorganisatie plaats waarbij Landbouw onder Nijverheid kwam, bij minister Verschuur. Verschuurs departement kreeg een andere naam: Economische Zaken en Arbeid, die meer recht deed aan de verantwoordelijkheid die Verschuur inmiddels droeg. Volksgezondheid en werkloosheidsverzekering gingen over naar Binnenlandse Zaken. De reorganisatie werd alom toegejuicht.⁶⁷ Ruijs zelf dacht dat hij het heel behoorlijk had gedaan. Hij vond het in elk geval jammer Landbouw weer af te staan, zo schreef hij aan Van Nispen.⁶⁸ In het algemeen gold dat naarmate zijn kabinet een slechtere pers kreeg, Ruijs zich de kritiek steeds sterker persoonlijk leek aan te trekken.

Binnen de katholieke politiek groeide de onrust. Vanzelfsprekend vonden conservatieven als Van Wijnbergen en andere Colijn-fans het beleid van het kabinet-Ruijs te slap. Ze zouden het graag ten val brengen, al valt moeilijk te zien wat ze als alternatief hadden te bieden. Uit de linkervleugel van de partij, het R.K. Werkliedenverbond, kwam in 1931 de kritiek dat in fractieleider Aalberse 'de reactie in optima forma aan het woord is'. Het moet Aalberse, die zich in de crisis van 1921 nog luidkeels

tegen 'de reactie' verzette, pijn gedaan hebben.⁶⁹ Maar ook hij zat gevangen in zijn eigen denken: bij Aalberse domineerde altijd de zorg dat de katholieken verdeeld zouden raken. Hij durfde het kabinet niet te laten vallen.

KATHOLIEKE ONMACHT

In zijn dagboeken was Aalberse, die sinds het overlijden van Nolens in augustus 1931 fractieleider was, behoorlijk negatief over Ruijs. Niet alleen stelde het kabinet-Ruijs teleur in zijn daden, de minister-president deed dat ook in persoon bij de beantwoording van de kritiek op de begroting van 1932. Terwijl Aalberse alle zeilen moest bijzetten om zijn fractie bijeen te houden en het kabinet niet te laten vallen, bood Ruijs daarbij weinig hulp. In december 1931 klaagde Aalberse dat Ruijs voor een omstreden voorgenomen verlaging van de salarissen van gemeentebnaren hem, Aalberse, met De Geer liet confereren in plaats van dat zelf 'binnen de boezem van het kabinet' te doen. Ruijs was tenslotte de verantwoordelijke minister. 'Ruijs is toch een laffe kerel', schreef Aalberse, woorden echoënd die hij in de eerste kabinetten-Ruijs had gebruikt.⁷⁰ Natuurlijk schreef Aalberse hier een deel van zijn eigen frustraties weg, maar het gevoel dat Ruijs geen leiding gaf, was Kamerbreed. Ook de ARP en de CHU hadden hun twijfels over de slagkracht van de regering. Ruijs bood aan nog vaker informeel met de fracties te overleggen, maar die hielden de boot af. Ze wilden niet vastgeklonken worden aan een onpopulair kabinet.

Voor de katholieken was daar geen ontkomen aan: het kabinet-Ruijs werd direct met de RKSP geassocieerd. Regelmatig kwam de vraag ter tafel of de fractie dit kabinet nog moest steunen. Het zat er, zoals Aalberse het had uitgedrukt, 'zonder onze toestemming en zeker zonder onze medewerking'. In de Kamer vroeg Aalberse keer op keer een krachtiger aanpak van de crisis, maar toen dat niets opleverde, deed hij niets. Het was een voorbode van de katholieke onmacht die de hele jaren dertig zou aanhouden.⁷¹

Bij zijn bezoek aan de Achtste Limburgsche Sociale Studieweek in Rolduc, begin augustus 1932, was Ruijs pijnlijk verrast door de kritische toon van verscheidene sprekers.⁷² De openingstoespraak van de Limburgse arbeiderspriester Poels was uiterst kritisch over de regering.⁷³ Het viel niet lekker bij de minister-president. Geleidelijk aan was zelfbeklag een automatische reactie van Ruijs geworden: in de briefwisseling met Van Nispen werd het een terugkerend thema. Niemand uit katholieke

kring bood de critici enig weerwerk, vond Ruijs.⁷⁴ 'Geen katholiek durft te schrijven om uiteen te zetten hoe moeilijk de financiële toestand is en om aan te tonen dat er ernstig bezuinigd moet worden', omdat hij dan bij de conservatieven wordt ingedeeld, klaagde Van Nispen.⁷⁵ Regelmatig toonden beide heren zich jaloers op 'de zwaarwichtigheid' van de ARP, waar men tenminste rustig over de diepte van de crisis kon discussiëren.⁷⁶

Als deze latere kritiek op Ruijs persoonlijk was en daarom harder aankwam, dan was het omdat Ruijs het als minister vanaf het begin af aan regelmatig had laten afweten. Bij de behandeling van de wijziging van de Gemeentewet in 1930 werd Ruijs, in de woorden van Oud, door 'de meerderheid der Kamer niet au sérieux' genomen. Volgens Oud liet de hele wet de minister 'koud als een steen'. Hij noemt het optreden van Ruijs 'stuurloos dobberen op de politieke wateren'. In zijn argumentatie waarom een vrouwelijke burgemeester niet verstandig zou zijn, lepelde Ruijs een clichématige schets op van de rol van een plattelandsburgemeester. De Kamer lachte hem weg en nam een amendement aan om vrouwelijke burgemeesters wel toe te staan.⁷⁷ In de Tweede Kamer werkten RKSP en SDAP samen bij een Pachtwet die vervolgens sneuvelde in de Eerste Kamer. In 1932 werd daarna een Crisispachtwet aangenomen. Ruijs was er nauwelijks bij betrokken.

Tijdens het debat over de begroting lag het kabinet in het najaar van 1932 flink onder vuur. Colijn en anderen hadden scherpe kritiek op de verhoging van de invoerheffingen. Een jaar tevoren had een eerdere verhoging al de nodige problemen opgeleverd, terwijl in de zomer van 1932 ook nog eens een verdrag met Luxemburg en België was gesloten – het verdrag van Ouchy – dat als doelstelling had de heffingen juist te halveren.⁷⁸ Ruijs en De Geer moesten langdurig overleggen met de rechtse fracties om een alternatief te bedenken dat de kool en de geit spaarde. Via een verhoogde suikeraccijns haalden ze toch het benodigde geld binnen.⁷⁹

De ontwikkelingen in Indië leidden in deze periode noch in de ministerraad, noch in de Tweede Kamer tot interessante debatten of beleidsvoorstellen, althans niet tot beleid dat nieuw licht doet schijnen op Ruijs. De minister-president was niet in Indië geïnteresseerd; dat was in eerdere kabinetten al gebleken. Alleen in de context van de marine en de Vlootwet had Ruijs uitgesproken meningen. Toch was het eerste gerommel over onafhankelijkheid al te horen, en de SDAP had in januari 1930 het recht van Indië op onafhankelijkheid erkend.⁸⁰ Indische nationalisten werden vaak weggezet als communisten, waardoor steeds krampachtig werd gereageerd op hun optreden. Minister De Graaf was

een conservatief met weinig oog voor de aspiraties van de nationalistische beweging.⁸¹

Van belang was de benoeming van een nieuwe gouverneur-generaal. De regering koos voor B. de Jonge, die we eerder tegenkwamen als minister van Oorlog in het kabinet-Cort van der Linden. De Jonge had daarna gewerkt voor de Bataafsche Petroleummaatschappij, wat in de Kamer de nodige vragen oproep, gezien de eerdere Djambi-affaire. Sommige Kamerleden meenden juist dat de regering Colijn had moeten benoemen. Het leidde in de Eerste Kamer tot een onaangenaam debat over mogelijke 'politieke verschillen' tussen Colijn en minister De Graaf, dat later in de Tweede Kamer nog eens werd herhaald, maar het had uiteindelijk geen consequenties.⁸² De Jonge zou in 1935 nog zorgen voor opschudding door NSB-leider Mussert in Indië te ontvangen.⁸³

In 1930 regelde minister Meyer van Waterstaat eindelijk de verdeling van de radiozendtijd. Sedert 1921 hadden regelmatig radio-uitzendingen plaatsgevonden, in eerste instantie met informatie over de beurskoersen. Sinds 1924 konden organisaties in Hilversum zendtijd huren.⁸⁴ Al snel werden daarvoor omroeporganisaties opgericht die ieder voor zich bepaalde delen van de samenleving bedienden. De AVRO was er voor liberalen, de NCRV en VPRO voor protestanten, de VARA voor socialisten en de KRO voor katholieken. Organisatie van dit nieuwe medium werd gezien als een strategische noodzaak. Zoals KRO-directeur Lambertus Perquin het bij de oprichting van de KRO in 1926 had geformuleerd: 'Waarom zijn wij tegen neutrale radio-uitzending? Omdat neutraliteit in de praktijk van mensen die er een overtuiging op na houden, onmogelijk is.'⁸⁵

Meyers Zendtijdbesluit had de kracht van eenvoud. De vier grote omroeporganisaties kregen gewoon twintig procent, de kleintjes verdeelden de laatste procenten. Voor de grootste 'neutrale' omroep, de AVRO, was dat een stevige aderlating. Tegelijkertijd werden alle omroepen gedwongen 'algemene' programma's uit te zenden. Zo kwam het omroepstelsel tot stand waarvan de contouren nog steeds herkenbaar zijn.

EEN NIEUWE MAATSCHAPPELIJKE ORDE

Door de economische crisis hadden discussies over de maatschappelijke orde nieuwe urgentie gekregen. Soms ging het denken daarover gepaard met een afkeer van of zelfs vijandigheid tegenover het parlementaire systeem.⁸⁶ Voor veel katholieken werd Mussolini's Italië een bron van inspiratie. Vooral studenten waren geïnteresseerd in corporatisme, dat de organische organisatie van de samenleving benadrukte. Ze hadden weinig

geduld met de stroperige aspecten van de parlementaire democratie. Zoals Bosmans het formuleert: 'Opgejaagd, of als men dit woord ongepast vindt, geïnspireerd door *Rerum Novarum* en *Quadragesimo Anno*, ontwierpen zij vele blauwdrukken voor de ware democratie. In het isolement van hun zuil bevestigden zij elkaar in de overtuiging dat het hier niet ging om het terugdringen van het democratische beginsel, maar om het zuiveren ervan.'⁸⁷

De provocerende historicus Jan Rogier schreef in 1964, overdrijvend, zoals zijn aard was: 'Als het aan het gros der katholieke jongeren had gelegen, was ook hier in de jaren dertig een fascistisch bewind gevestigd naar het model van Italië's Duce, Benito Mussolini.'⁸⁸ In zijn biografie van Jan de Quay vertelt Meijer over de aantrekkingskracht van het corporatistische denken voor katholieke intellectuelen.⁸⁹ Een van boven opgelegde benadering van corporatisme is door verscheidene dictatoriale systemen gebruikt, niet helemaal toevallig in landen met een katholieke achtergrond. Voorbeelden zijn Oostenrijk onder Dollfuss, Portugal onder Salazar en Spanje onder Franco, en natuurlijk de fascistische variant in Italië, onder Mussolini.⁹⁰

In de door Bosmans genoemde encycieliek *Quadragesimo Anno*, 'het veertigste jaar' – dat wil zeggen veertig jaar na *Rerum Novarum* –, richtte paus Pius XI zich in mei 1931 tegen de uitwassen van kapitalisme en communisme. Hij drong aan op eendrachtige samenwerking tussen werkgevers en werknemers in een maatschappij op corporatieve grondslag, met als doel de willekeur van het individualisme te beteugelen. Opnieuw werd hier betoogd dat katholiek belang ook nationaal belang was. Nollens en Ruijs hadden het al eerder gezegd, vele katholieke politici zouden hen volgen: de RKSP was de enige partij die de hele bevolking vertegenwoordigde, niet een bepaalde klasse of groep, maar iedereen, en in het algemeen belang.⁹¹

De historicus Joosten heeft uitgebreid geschreven over het lonken van de katholieken naar de nieuwe orde in Italië.⁹² Voor een goed inzicht van de maatschappelijke inbedding van dat lonken, volstaat een verwijzing naar een artikel in het katholieke dagblad *De Tijd* van 8 november 1932 onder de kop DE GOEDE DICTATOR, ter gelegenheid van de tiende verjaardag van het fascistische regime in Italië. *De Tijd* citeerde uitgebreid *Osservatore Romano*, de krant van het Vaticaan, die naast de verichte werkzaamheden op economisch, sociaal en cultureel gebied het fascisme prees vanwege een 'groot getal wijze en nuttige vernieuwingen' op moreel gebied. Van deze vernieuwingen werden met name genoemd wetten en voorschriften ter bescherming van de jeugd, tot herstel van de burgerlijke en christelijke waardigheid, ter bescherming van het lot van

de familie en de moeder, 'ter beschutting der goede zeden tegen de onstuitbare vloed van ontucht en derzelve, vooral voor de altijd belaagde jeugd, gevaarlijke verlokkingen', ter verdediging tegen godlozenpropaganda, 'die elders zulke gruwelijke verwoestingen en niet enkel in de zielen aanricht'.⁹³ Dit was dezelfde ethische agenda die Sobrietas nu volgde en ook de regeringsverklaring van Ruijs, de 'oratie' in de woorden van Vliegen, droeg er de sporen van.

Quadragesimo Anno en het denken dat erin wordt ontwikkeld, zijn altijd een bron gebleven voor katholiek maatschappelijk denken.⁹⁴ Als visie op de samenleving had dit complex van corporatief denken in elk geval iets te bieden wat met enig recht een katholieke staatsleer genoemd kon worden, in reikwijdte vergelijkbaar met het *Plan van de Arbeid* waarmee de socialisten in 1935 kwamen. Het lijkt er niet op dat Ruijs zich geweldig heeft verdiept in deze problematiek. Intuïtief zal hij de aansluiting van *Quadragesimo Anno* bij *Rerum Novarum* ongetwijfeld hebben aangevoeld en zelfs hebben toegejuicht, maar hij dacht niet diep na over maatschappelijke ordening of katholieke staatsleer en zou er inhoudelijk niets substantieels over zeggen.

Hoewel de encycliëk werd toegejuicht en als verlicht denken werd beschouwd, leverde dat denken in de praktijk weinig op. Dat blijkt bijvoorbeeld uit een fascinerend verslag van een bijeenkomst op 12 oktober 1931 met minister van Arbeid Verschuur, werknemers en werkgevers, op het departement van Ruijs. Na een oppervlakkige opening van Ruijs waarin die zei te hopen op een 'Godsvrede', waarbij de werkgevers afzagen van winst en werknemers lagere lonen zouden accepteren, vertrok de premier en liet het handwerk over aan Verschuur. De minister wilde een comité 'van vertrouwensmensen' instellen dat moest adviseren over loonsverlagingen. De werknemers klaagden dat er alleen over loonsverlagingen werd gepraat, zonder dat arbeiders enige invloed hadden of zelfs maar inzicht in de bedrijfsvoering en winstgevendheid. Ze moesten de werkgevers maar vertrouwen als die beloofden af te zien van meer winst, of beweerden dat ze niet anders konden doen dan lonen verlagen.

Uiteindelijk kwam de discussie neer op een dictaat aan de werknemers. Loonsverlagingen kwamen er sowieso, zei Verschuur: 'u hebt alleen maar de keuze hoe ze tot stand komen'. Medezeggenschap was geen onderwerp van discussie.⁹⁵ Het verslag geeft een idee van de manier waarop wat later de Nederlandse polder zou gaan heten – het geïnstitutionaliseerd overleg tussen overheid, werkgevers en werknemers –, toentertijd in de praktijk werkte. Alle gepraat over corporatieve ideeën, gestimuleerd door de encyclieken, liep vast op de gevestigde verhoudingen waarin de werkgevers het de facto voor het zeggen hadden. In dat opzicht was

er weinig veranderd sinds de werkgevers in 1922 de overlegorganen van het Paaschakkoord hadden opgeblazen.

De ontwerpwet bedrijfsraden die Verschuur in november 1931 indiende en die in het najaar van 1932 werd behandeld, leidde in de Tweede Kamer tot debatten die het hele spectrum aan politiek denken over maatschappelijke organisatie aan bod lieten komen. Het katholieke kamp was verdeeld. Korstenhorst en Van Wijnbergen waren tegen het opleggen van structuren aan het bedrijfsleven, Van Poll was juist voor. Hij beriep zich op de encyclieken en hield een uitgebreid betoog over de natuurlijke ordening die de gilden in de middeleeuwen hadden bewerkstelligd en die het kapitalisme had vernietigd.⁹⁶ Het voortdurende beroep op pauselijke encyclieken, zoals Van Poll en vele anderen dat deden om hun opvattingen over staat en maatschappij te legitimeren, had als bijeffect dat ze de verdenking versterkten dat katholieken zich de wet lieten voorschrijven door het Vaticaan.⁹⁷ In zijn portret van de verschillende partijen vatte parlementair journalist Doe Hans in 1936 de 'doelstelling van de katholieken' mooi samen: 'De opbouw van een economisch sociale orde moet doelbewust ter hand [worden] genomen, mede om overwoekering van het maatschappelijke leven door rechtstreekse staatsbemoeiing te keren. Hij moet berusten op samenwerking van bedrijfsgenoten en voeren tot zelf-doen, onder toezicht van de overheid, die moet waken voor harmonie tussen bedrijfsbelang en algemeen welzijn.'⁹⁸

HET WELTER-REGIME

In de dagelijkse politiek bleef bezuinigen het enige beleid. In oktober 1931 had Ruijs een staatscommissie ingesteld onder leiding van C. Welter, oud-vicepresident van de Raad van Indië en in 1925 kortstondig minister onder Colijn. Welter moest advies geven over een mogelijke verlaging van de rijksuitgaven. In de lente van 1932 kwam de commissie met een vuistdik rapport waarin geen enkele uitgave aan de aandacht was ontsnapt. Welter wilde een globale verlaging van de begroting met vijftien procent, maar dat was slechts een eerste stap. Ambtenaren moesten dertig procent inleveren en een groot aantal van hen zou worden ontslagen, worden 'weggewelterd', zoals ze het zelf noemden. De werklozen-uitkeringen moesten omlaag.

Als receptuur voor bestrijding van de crisis had het rapport niets te bieden. Naarmate de Depressie dieper werd en langer duurde, groeide het maatschappelijk verzet tegen het eindeloos bezuinigen. Het werd ook persoonlijker en raakte Ruijs direct. Na de troonrede van 1932 riep een

communistisch Kamerlid 'weg met de honger-regering Ruijs'. In de loop van 1932 waren tijdens demonstraties van arbeiders steeds vaker de gesceandeerde leuzen te horen: 'Wie brengt de honger in ons huis...? Ruijs! Ruijs! Ruijs!' en 'Wie maakt onze centen zoek...? Dat is Ruijs de Beerenbrouck!'⁹⁹ Ze klonken ook op de grote betoging die SDAP en NVV op 8 november in Den Haag organiseerden 'tegen het regime van Ruijs'.¹⁰⁰ De regering kreeg het verwijt dat ze demonstraties bemoeilijkte door werklozen niet toe te staan in een andere stad dan hun woonplaats te stemmen, zoals ze tweemaal daags verplicht waren. Radioreportages van linkse demonstraties werden niet toegestaan. SDAP-leider Albarda riep in de Kamer de regering op ook tegen fascistten op te treden, die steeds vaker voor opstootjes zorgden, terwijl Marchant klaagde dat de regering als het ging om een uniformverbod het niet verder bracht dan een studie.¹⁰¹

Ruijs antwoordde dat alle burgers gelijk behandeld werden, behalve als ze 'de rechtsorde proberen te verbreken'. 'Dan vinden ze de regering tegenover zich. Met name is dat ook het geval ten aanzien van hen, die het handhaven van gezag en de orde van de Overheid willen overnemen.'¹⁰² Het zijn bijna letterlijk de woorden die Ruijs in 1918 gebruikte. Waarschijnlijk dichtte Ruijs de fascistten geen revolutionaire motieven toe; uit de brieven met Van Nispen blijkt dat de vrienden zich in de loop van 1931 veel drukker maakten over de communistische dreiging.¹⁰³ Van Nispen schreef dat hij het eens was met Ruijs dat 'de communisten Nederland hadden uitverkoren tot terrein voor hun revolutiepogingen'. Aan Van Nispen had Ruijs geschreven dat 'communisten bij belangrijke pogingen tot omverwerping [zouden] beginnen met de centrale der telefonie te bezetten om te voorkomen dat autoriteiten met elkaar in verbinding komen'.¹⁰⁴

De kritiek op zijn kabinet trok Ruijs zich steeds meer aan. Volgens een anekdote die zijn dochter veel later vertelde, zou ze Ruijs in oktober 1932 thuis hebben aangetroffen, werkend met een overjas en een sjaal aan. Toen ze hem vroeg wat hij deed, zou hij gezegd hebben dat hij de kolenkachel niet wilde aanmaken omdat de gewone mensen pas op 1 november kolen kregen.¹⁰⁵ Het waarheidsgehalte van deze anekdote is niet te controleren, maar het voortleven ervan zegt iets over de behoefte van de familie Ruijs om het negatieve beeld dat zijn laatste kabinet had achtergelaten wat bij te werken.

Bij de opstelling van de troonrede in september 1932 ontstond een conflict met de koningin. Wilhelmina was niet gelukkig met de tekst die zij kreeg voorgelegd. Ze wilde een meerjarenplan, terwijl het kabinet-Ruijs het oog had op de verkiezingen van juli 1933 en het daarom liever kort hield.¹⁰⁶ Aanvankelijk weigerde Wilhelmina zelfs naar de Ridder-

zaal te komen.¹⁰⁷ De communicatie liep via de directeur van het kabinet der Koningin, G. Tets van Goudriaan, die zo nu en dan zaken toelichtte – ‘op persoonlijke titel’. De relatie tussen Tets en Ruijs was sinds jaar en dag intensief en respectvol, zelfs vriendschappelijk, en vormde voor beide kanten een gemakkelijk kanaal als er problemen waren of wensen moesten worden uitgewisseld.

Ruijs werd herhaaldelijk opgeroepen de problemen rond de troonrede te bespreken. Wilhelmina was in de contramine. Op 17 september, drie dagen voor de opening van de Staten-Generaal, stuurde Tets een briefje aan Ruijs dat de koningin alsnog wilde afzien van haar komst. Gezamenlijk wisten Ruijs en Tets dat te voorkomen. Uiteindelijk sprak Wilhelmina de troonrede gewoon uit, met een persoonlijke noot van zorg aan het begin: ‘Nu een nieuwe zitting van de Volksvertegenwoordiging een aanvang neemt, richten Mijne gedachten zich meer dan ooit op de duistere tijd, die het Vaderland beleeft.’ In de rest van de rede sprak ‘de regering’.¹⁰⁸ Die regering had nog steeds weinig te bieden. Ruijs lijkt in deze fase niet veel meer gedaan te hebben dan dit soort crises in de persoonlijke omgang op te lossen en de vergaderingen van de minister-raad te leiden. In de Tweede Kamer hield hij zich op de vlakte. Zijn afzijdigheid werd problematisch.

KABINETSCRISIS EN MUITERIJ

Voor de katholieken beloofden de verkiezingen van 1933 een uitdaging te worden. Er was weinig over van het vertrouwen, uitgesproken na de verkiezingen van 1929, dat de RKSP over vier jaar de afstraffing van de SDAP nog eens dunnetjes zou overdoen. De belofte van Ruijs dat hij daarvoor klaar zou staan, werd niet meer gememoreerd. Zouden de katholieke arbeiders in juli 1933 dan toch eindelijk afhaken? De bisschoppen namen geen risico. Op 1 februari 1933 publiceerden ze een mandement waarin ze zich verklaarden tegen liberalisme, socialisme en communisme, en vóór katholieke eenheid. Verrassend was dat natuurlijk niet, maar het was indicatief voor de angst dat het katholieke volksdeel uiteen zou vallen. In het mandement wezen de bisschoppen de gelovigen op hun plichten in het verenigingsleven. Alleen katholieke organisaties waren toegestaan. Lidmaatschap van neutrale verenigingen was tot daaraan toe – dat leverde een waarschuwing op –, maar wie koos voor socialistische of communistische verenigingen kon worden geëxcommuniceerd.

Paradoxaal genoeg heerste in katholieke kring tegelijkertijd een tevreden gevoel. ‘Verzuiling’ was een term die in deze jaren nog niet werd

gebruikt en Ruijs zou hem niet hebben herkend.¹⁰⁹ Maar het verschijnsel dat later die naam is gaan dragen, had in deze jaren wel zijn herkenbare vorm gekregen. Voor katholieken gold dat de lange weg naar gelijkberechting en emancipatie succesvol was afgelegd. Ruijs was er de belichaming van. In de loop van de jaren twintig maakten dankbaarheid en bescheidenheid plaats voor een zekere mate van trots en zelfs van triomfalisme.¹¹⁰ Alles was mogelijk onder de vleugels van de katholieke gemeenschap, maar alles móést ook onder die vleugels.

Het leidde soms tot krampachtigheid en kadaverdiscipline. Met de ogen van nu zijn de paraderende katholieke 'graal-jongeren' met hun arm omhoog in 'de oud-Romeinse groet', zoals het toen heette, pijnlijk om te zien. Ook in katholieke kring klonken daartegen soms protesten.¹¹¹ Naarmate de crisis voortschreed, nam het enthousiasme af voor de mas-sabijeekkomsten die katholieke kracht en eenheid moesten onderstrepen. De open plekken op de tribunes bewerkstelligden daardoor precies het omgekeerde: ze onderstreepten potentiële problemen. De Katholiekendag in Amsterdam, in mei 1931, bedoeld als massaal katholiek vertoon, werd matig bezocht. Eigenlijk was het een mislukking, constateerde *De Tijd*.¹¹²

Met de verkiezingen in het verschiet, begon het kabinet te wankelen. Een van de voorstellen van de commissie-Welter was het sluiten van vier rechtbanken en veertig kantongerechten.¹¹³ De CHU, die zich altijd had opgeworpen als voorvechter van voorzieningen op het platteland, zag daarin een mooi onderwerp om zich te profileren. CHU-minister De Geer moest er niets van hebben, hij vond het onverantwoorde partijpolitiek. De Geer liet zijn partijgenoten in de CHU-fractie weten dat als ze zouden gaan dwarsliggen, minister Donner van Justitie de portefeuillekwestie zou stellen. Het maakte geen indruk, misschien vanwege het dualisme dat juist De Geer altijd had gepropageerd. Toen het zo ver kwam, aarzelde Donner, en ook Ruijs wist niet goed wat hij wilde. Moest je hierop een kabinet laten vallen? De Geer zette echter zijn hakken in het zand, hij wilde er niet op terugkomen.¹¹⁴ Voor hem was het een prestigezaak geworden.

Op 2 februari 1933 begon in de Tweede Kamer het debat over de bezuinigingen op de rechtspraak. Ruijs was aanwezig ter ondersteuning van het kabinetsbelang.¹¹⁵ Tijdens interne discussies in crisissfeer kwam op 4 februari het nieuws over de muiterij op het marineschip *De Zeven Provinciën*. De bemanning van dit in Indië gestationeerde schip was in opstand gekomen tegen de kortingen op hun inkomens. Tijdens de afwezigheid van de leiding namen de Indische zeelieden, die een tweederangsstatus hadden en de kortingen in strijd vonden met gedane belof-

ten, het schip over en voeren weg. Voor de rechtse partijen was de vraag niet óf er tegen deze uitdaging van het gezag moest worden opgetreden, maar hoe hard. Colijn wond zich geweldig op. Hij was zo verontwaardigd dat hij nauwelijks coherent kon reageren.¹¹⁶ Op 6 februari publiceerde *Het Vaderland* een interview met Colijn, waarin de belangrijkste zin luidde: 'De hoofdzaak is, dat er een klaar geval van muiterij is, dat die muiterij moet worden onderdrukt, zo nodig door het schip met een torpedo naar de bodem van de oceaan te zenden.'¹¹⁷ Het katholieke dagblad *De Tijd* nam het citaat van Colijn over als onderkop, waarmee een toon was gezet die het kabinet moeilijk kon negeren.¹¹⁸ Het debat ging nu meer over wat Colijn had gezegd dan over wat de regering voorstelde.¹¹⁹

De bezuinigingen op de rechtspraak leken in die dagen wat minder belangrijk te zijn. In elk geval kwam De Geer terug op zijn harde houding. Hij was nu bereid toe te geven op dat terrein. Maar nu bleek binnen het kabinet de meerderheid, inclusief Ruijs, ervoor om van de hervorming van de rechtspraak toch een kabinetskwestie te maken. Veel leiderschap toonde de minister-president niet. Terwijl Donner in de Kamer stond, liet Ruijs het aan de leden van zijn kabinet over te beslissen welke kant het op zou gaan. Vijf man waren voor een kabinetskwestie, drie man tegen – behalve De Geer ook de katholieken Deckers en Reymer. Donner kreeg een briefje met die boodschap. Aan het einde van het debat stelde hij dat het kabinet niet in een eventueel 'gebrek aan medewerking' zou kunnen berusten.¹²⁰

De toetssteen daarvoor werd een motie die was ingediend door Kamerlid Boon van de Vrijheidsbond, die voorstelde wel bij Justitie te bezuinigen maar niet op deze manier. De motie wilde daarom uitstel.¹²¹ Voor SDAP'er Schaper, die erop wees dat het ging om een eenvoudig wetsontwerp van de minister dat nu door de regering werd gebruikt als argument om af te treden – 'de minister-president zit nu broederlijk naast hem, misschien komen er nog een paar bij' –, was dit 'het meest idiote' dat hij ooit in de Kamer had gehoord, een krachtmiddel om verkiezingen te vervroegen, bedoeld om te profiteren 'van de zwakheid van sommige Kamerleden'.¹²² Ook andere Kamerleden vonden het overdreven over deze zaak een kabinetskwestie te stellen.

De motie-Boon werd met 51 tegen 38 aangenomen, met steun van de CHU. Op 9 februari werd besloten het parlement te ontbinden, met als consequentie vervroegde verkiezingen, te houden op 26 april 1933. Ontbinding van de Tweede Kamer was niet de enige optie. Het kabinet had ook zijn ontslag kunnen aankondigen en kon dan demissionair blijven tot aan de verkiezingen. Mede op advies van de in het geheim geraad-

pleegde Idenburg – alleen Ruijs wist ervan – werd besloten tot ontbinding van de Kamer. Idenburg meende dat onder de omstandigheden een demissionair kabinet een slechte zaak was.¹²³

Aan de muiten op De Zeven Provinciën kwam op 10 februari 1933 een bloedig einde. De marineleiding had bedreigd het schip te zullen aanvallen. Er zou een waarschuwingbom gegooid worden en mochten de muiters zich daarna niet overgeven, dan zou het schip echt gebombardeerd worden. Het liep anders. Het uitgestuurde vliegtuig waarschuwde niet, maar wierp direct een bom op het schip, met als resultaat 23 doden en dertien gewonden. De muiten was meteen voorbij, maar of dat directe bombardement werkelijk de bedoeling was geweest, is altijd onduidelijk gebleven.¹²⁴ Het werd een twistappel tussen rechts en links, een plezierig heldere tegenstelling die in de verkiezingen nog goed van pas zou komen: orde versus onrecht. Colijn spon er garen bij. Al was de bom niet bedoeld als uitvoering van waartoe hij in de krant had opgeroepen, voor de kiezers die een harde aanpak konden waarderen, was Colijn de man. Aan zijn martiale oproep dankte hij de bijnaam 'torpedo Colijn'.¹²⁵

Niet iedereen liep over van lof voor Colijn. *De Volkskrant* veroordeelde weliswaar de muiten en het beleid van de regering, maar de krant van de katholieke arbeiders bleef Colijn als regeringsleider onaanvaardbaar vinden. Een hoofdredactioneel commentaar vond dat ARP en CHU de vrijheid te veel ondergeschikt maakten aan het gezag van de overheid en waarschuwde voor te veel 'Heil Colijn' of 'Bravo Colijn' en schreef niets te zien in 'Hitleriaanse toestanden'.¹²⁶ Uiteindelijk, stelt Blom aan het einde van zijn proefschrift, was de muiten 'niet meer dan een opwindend incident'.¹²⁷

In reactie op de muiten nam het kabinet met ongebruikelijke daadkracht eind februari vergaande maatregelen om de binnenlandse onrust aan te pakken. Het besloot dat het in 1931 aangenomen Algemeen Rijks Ambtenaren Reglement niet meer voldeed. Volgens dat reglement moesten ambtenaren zich onthouden van 'gedragingen die de inwendige orde of de veiligheid van den Staat zouden kunnen gevaar brengen of schaden'. Op 27 februari 1933 kwam de regering met een ontwerpbesluit dat die regels aanscherpte. Daaraan vooraf ging een maatregel die militairen verbood steun te verlenen aan sociaaldemocratische organisaties, per legerorder afgekondigd. In een interpellatie daarover leverde Kamerlid Vliegen op 8 maart 1933 scherpe kritiek, waarin alle argumenten die ook tegen het ontwerpbesluit konden worden ingebracht, aan de orde kwamen.¹²⁸ Maar in het klimaat na de muiten was er voor de sociaaldemocraten geen houden aan. Op 22 mei werden de nieuwe regels voor alle ambtenaren van kracht. Het werd mogelijk ambtenaren te ontslaan op

grond van 'revolutionaire gezindheid' of op basis van 'lidmaatschap van een revolutionaire vereniging'.

De lijst van verenigingen die daaronder zouden vallen, werd pas door het kabinet-Colijn vastgesteld, eind juli 1933. De SDAP en de NVV stonden daar niet op, maar hun leden mochten al niet meer voor defensie werken. Het meest opmerkelijke was dat de NSB helemaal ontbrak; deze partij werd pas in december 1933 aan het lijstje toegevoegd.¹²⁹ Blom kan geen sluitend antwoord geven of deze maatregelen direct het gevolg waren van de mouterij. Hij acht het wel waarschijnlijk, op grond van de uitslatingen van minister Deckers en omdat er voor februari geen indicatie was van enige actie op dit terrein. Ook de snelheid waarmee de maatregelen werden ingevoerd, net voordat de nieuwe regering aantrad, wijst erop dat de mouterij hoogstwaarschijnlijk de doorslaggevende reden was.¹³⁰

Het kabinet dat deze gezagsmaatregelen nam 'in een hausse van gezagshandhaving' was bijna uitgeregeerd.¹³¹ Ruijs toonde zich erg gelukkig met de aanvaarding in de Eerste Kamer op 27 maart 1933 van een wijziging in de Drankwet, die burgemeesters het recht gaf dansgelegenheden te reguleren.¹³² Op de valreep nam Ruijs vanaf eind maart nog ad interim het departement van Buitenlandse Zaken onder zijn hoede, nadat minister Beelaerts van Blokland was afgetreden om vicevoorzitter van de Raad van State te worden. Daarmee vizelde Ruijs zijn record aan departementen waar hij als minister had gewerkt, nog wat op. Het eind maart ingediende ontwerp voor een landbouwcrisiswet, die zowat de hele sector op zijn kop zette, kwam door de ontbinding van de Tweede Kamer niet meer in behandeling, maar zou door het volgende kabinet met dezelfde minister worden afgerond.

Ruijs nam de zaken meestal zoals ze kwamen, en liet naar buiten toe niets merken. Hoe hij zich werkelijk voelde, bleek in de briefwisseling met Van Nispen, inmiddels gezant te Brussel. Daarin ging het steeds vaker over de ondankbaarheid van de burgers, vooral van katholieke burgers, voor het vele en moeilijke werk dat de ministers verrichtten. Ronduit pijnlijk was de moeite die het Ruijs in december 1932 had gekost een plek te vinden op de lijst van Kamerkandidaten. Ruijs wilde in de actieve politiek blijven, liefst opnieuw als Kamervoorzitter, maar dan moest hij wel op een verkiesbare plaats staan. Had Ruijs in 1929 nog trots de RKSP-lijst aangevoerd in de grote steden, nu moest de partij niets van hem weten. Het jonge Amsterdamse Kamerlid Carel Goseling, die Ruijs in mei 1930 was opgevolgd als voorzitter van de RKSP, trok nu in de grote steden de kar. Hij gold als een vertegenwoordiger van de moderne, wat meer sociaal gerichte vleugel van de partij. Met enige moeite kreeg Ruijs een vrije zetel in Limburg, waar hij als derde op de regiolijs kwam, na Henri

Hermans en W. Droesen.¹³³ Ruijs klaagde erover, maar veel keuze had hij niet. Hij was pragmatisch genoeg het resultaat op zijn merites te beoordelen. Plezierig kan het niet gevoeld hebben.¹³⁴

De verkiezingen op 26 april 1933 verliepen niet slecht voor de RKSP. Ondanks de crisis en de muiterij, en ondanks het gebrek aan populariteit van het kabinet-Ruijs en de naamgever ervan, verloren de katholieken maar 2 zetels. De grote winnaar werd de ARP die van 12 naar 14 zetels ging. De partij profiteerde van het imago van leiderschap van Colijn, de sterke man die Nederland uit de crisis moest halen. De SDAP verloor 2 zetels. De socialisten wisten niet te profiteren van de economische problemen en ondervonden hinder van hun begripvolle stellingname tegenover de muiters in Indië. Alle gevestigde partijen hadden de gelegenheid te baat genomen de SDAP de oren te wassen. Voor het eerst liep het aantal socialistische kiezers in absolute aantallen terug, en dat midden in de grootste economische crisis die Nederland ooit gekend had. Volgens critici had de SDAP verloren vanwege haar passieve houding tegenover de Depressie. Het was de aanleiding voor het schrijven van het *Plan van de Arbeid*, waarmee in december 1933 werd begonnen. De partijleiding zag hoe de zusterpartij in Duitsland in een isolement was geraakt door vast te houden aan de marxistische beginselen. In 1937 leidden deze overwegingen tot een nieuw beginselprogramma waarbij historisch materialisme en klassenstrijd werden ingeruild voor de beginselen van de moderne sociaaldemocratie.

Verder viel bij deze verkiezingen op dat er sprake was van enorme versplintering: er deden 54 partijen mee aan de verkiezingen en vier eenmansfracties maakten hun entree in de Tweede Kamer. De uitslag was in zoverre misleidend dat hij niets vertelde over de belangrijkste politieke ontwikkeling van 1933: de geweldige groei van de NSB, die aan deze verkiezingen nog niet deelnam. Vossen noemt 1933 'het jaar van de NSB'. De partij groeide van minder dan duizend leden tot 20.000 aan het einde van 1933.¹³⁵ Pas bij de provinciale verkiezingen van 1935 zou de NSB doorbreken.

Voor Ruijs deed de uitslag er niet meer toe. Voor iedereen was duidelijk dat zijn carrière in de uitvoerende politiek ten einde was. Hij was pas 59, maar na elf jaar minister-presidentschap was hij opgebrand, zowel in de letterlijke zin, fysiek en geestelijk, als figuurlijk, als persoon van macht en gezag. Bij de overdracht aan Colijn kreeg Ruijs wel waarderende woorden te horen, maar dan toch vooral in de context van zijn lange staat van dienst en zijn politieke overlevingskunst.

Het topjaar van Ruijs was 1929 geweest, toen hij de macht en de kracht had gehad beslissend op te treden en grotendeels op eigen hout-

je zijn derde kabinet had gevormd. De formatie zelf was het hoogtepunt geweest, daarna was het bergafwaarts gegaan; zijn kabinet was geen succes geworden. Daarvoor was niet alleen de crisis verantwoordelijk, ook de houding van Ruijs zelf speelde een rol. De nonchalante instelling die hem tevoren flexibel had gemaakt, pakte later minder gunstig uit. De harde waarheid is dat Ruijs te lang bleef. Hij achtte zichzelf onmisbaar, en handiger en slimmer dan zijn concurrenten. Handiger en slimmer, dat was Ruijs zeker, maar onmisbaar was hij niet. Zoals zo veel politici was hij de kunst van het op tijd vertrekken niet machtig. De overlever had zichzelf overleefd.

Elder statesman, 1933-1936

Vier dagen na de verkiezingen kwamen Aalberse en Ruijs elkaar toevallig tegen in de trein. Wat vind je van Colijn, vroeg Aalberse de demissionaire premier. 'Hij was beslist anti,' schreef de fractieleider in zijn dagboek. Volgens Ruijs was Colijn 'een groot gevaar'. Altijd beducht voor dubbelspel vermoedde Aalberse dat Ruijs 'wel weer' tegen Colijn zou 'intrigere', niet omdat Ruijs Colijn zo vreselijk vond, maar om zelf weer formateur te worden. In zijn dagboek schreef Aalberse: 'Zou hij werkelijk menen dat hij nog enige kans had weer formateur te worden? Dan honderdmaal liever Colijn.'¹

Aalberse zag overal spoken, zeker als het ging om Ruijs en diens intrigerende aard, maar had Ruijs werkelijk kunnen denken dat hij nog eens formateur kon worden? Het lijkt onwaarschijnlijk na zijn weinig gelukkige derde kabinet, de brede afkeer van hem als politicus en Colijns optreden als sterke man, om maar niet te spreken over de verkiezingsnederlaag en de moeite die het Ruijs had gekost op de katholieke lijst te komen. Anderzijds was Ruijs in dit opzicht onverbetterlijk optimistisch en ongevoelig voor de politieke werkelijkheid. Uit de briefwisseling met Van Nispen blijkt dat Ruijs zichzelf nog steeds in het middelpunt van de politiek zag.² Je wist nooit hoe het zou lopen.

Aalberse zou de politieke gewiekstheid van Ruijs nooit onderschatten. Hij wist hoe Ruijs in 1926 Colijn buitenspel had gemanoeuvreerd en in 1929 op eigen houtje een kabinet in elkaar had gezet dat de fractie met steeds meer weersin had moeten tolereren. Met moeite had Aalberse als fractieleider de katholieken bij elkaar kunnen houden. Hij was bang dat Ruijs in de fractie lastig zou worden, ook daar zou gaan 'intrigere', een woord dat hij veertig jaar na hun eerste ontmoeting nu bijna automatisch koppelde aan Ruijs. Hoe kon hij Ruijs kwijtraken? Aalberse zag Ruijs het liefst als Kamervoorzitter, maar dan moest de huidige voorzitter, Van Schaik, minister worden. Zelf wilde Aalberse niet in het kabinet,

schreef hij, want dan zou of Van Schaik of Ruijs fractieleider kunnen worden. Van Schaik vond Aalberse 'steeds aarzelend', en, zoals hij tegen Colijn zei, op Ruijs kon 'men nooit bouwen'. Colijn zal er het zijne van hebben gedacht, hij had zijn eigen ervaringen met Ruijs.

Aalberse gaf dit inkijkje in de katholieke fractieperikelen in een gesprek met Colijn, die op 2 mei bijna vanzelfsprekend de eerste formatieopdracht had gekregen.³ Dat gebeurde niet enkel omdat de ARP gewonnen had. Het bleef een kleine partij. Een coalitie met deelname van de ARP was ook niet de enige mogelijkheid. SDAP-leider Albarda merkte terecht op dat een kabinet van SDAP, RKSP en VDB een ruime meerderheid had in de Kamer. Hij stelde Kamervoorzitter Van Schaik voor aan te stellen als formateur.

Er waren twee problemen voor een dergelijke formatie. Hoewel Aalberse in de herfst van 1932 had gesuggereerd dat rooms-rood best zou kunnen, durfde hij het uiteindelijk niet aan vanwege de verdeeldheid die het in zijn fractie zou brengen.⁴ Een eerste peiling van de fractie liet zien dat de 'oudere leden' in de fractie – Aalberse had het over Ruijs en Verschuur – een 'ouderwets, rechts kabinet' wilden; de meerderheid wilde de VDB erbij betrekken.⁵ Dat zou echter niet meer vanzelfsprekend een opening opleveren naar de SDAP. De VDB was naar rechts opgeschoven en zag liever een brede coalitie die wat minder naar links hing, zonder de SDAP. Marchant was niet meer de pleitbezorger van de doorbraak. Volgens Langeveld had Colijn nu ook de persoonlijke voorkeur van de koningin, na een periode waarin de ARP-politicus zelfs voor Wilhelmina een tikkeltje te controversieel was. De koningin zocht nog steeds naar een sterkere, meer gezaghebbende man dan Ruijs en De Geer met wie ze het vijftien jaar had moeten doen.⁶ Na zijn harde woorden tijdens de mouterij op De Zeven Provinciën leek Wilhelmina die gevonden te hebben in Colijn. Fasseur noemt het een 'verrassende terugkeer' van Colijn, maar zo verrassend was zijn aantreden niet: de ARP-voorman stond klaar.⁷

De drie christelijke partijen beschikten over 52 zetels, maar Colijn streefde naar een bredere basis. Hij wilde de progressieve liberalen van de VDB en de conservatieve liberalen van de Vrijheidsbond erbij hebben, zodat hij op beide vleugels gedekt was.⁸ Er waren ook machtspolitieke overwegingen voor die strategie. In een vierpartijkabinet met alleen de vrijzinnig-democraten toegevoegd aan de rechtse coalitie, zou de RKSP te zwaar wegen. De VDB en RKSP zouden met hun 34 zetels de 24 zetels van ARP en CHU domineren. 'Anders gezegd', concludeert Langeveld, 'Colijn wilde beslist de conservatieve liberalen in zijn kabinet opnemen om een behoudend financieel beleid te kunnen voeren.'⁹

Aan een dergelijk vijfpartijkabinet wilde RKSP-fractie leider Aalberse echter niet meewerken. Het was het oude verhaal: de RKSP was bang de linkervleugel van zich te vervreemden. De rechtse Vrijheidsbond was daarom niet welkom. Colijn gaf geen krimp en slaagde dus niet in zijn eerste opdracht: een parlementair kabinet samen te stellen. De dag dat Colijn die opdracht teruggaf, vroeg Wilhelmina hem een 'crisiskabinet' te vormen. Het was een vrijbrief, want het gaf Colijn de gelegenheid ministers aan te zoeken die hij eerder had geconsulteerd. Hij liet die ministerkandidaten vrij al dan niet te overleggen met hun fractie. De meeste deden dat wel, en omdat fracties geen veto wilden of durfden uit te spreken, kwam er toch een soort van band tussen de partijen en de regering tot stand. Binnen een week bereikte Colijn zo wat hij vanaf het begin af aan had gewenst. Hij had, zegt Langeveld terecht, de katholieken schaakmat gezet.¹⁰ Aalberse zou de degens kruisen met Colijn over het sociaaleconomisch beleid, maar hij werd steeds gehinderd door het feit dat er drie vooraanstaande katholieken in het kabinet zaten.

OPNIEUW KAMERVOORZITTER

Ruijs had weinig invloed gehad op de formatie. Op 24 mei schreef Aalberse in zijn dagboek dat Ruijs was gevraagd voor Buitenlandse Zaken, en Puchinger schrijft dat Colijn daartoe 'ernstige pogingen deed'.¹¹ Ruijs zou 'om persoonlijke redenen bedankt hebben'.¹² Het lijkt er niet op dat Ruijs het serieus heeft overwogen. Nog afgezien van inhoudelijke redenen of de onaantrekkelijkheid van het vele reizen, is het waarschijnlijk dat Ruijs niet wilde. Het aanbod was meer een geste van Colijn dan een serieus bedoelde uitnodiging, een spiegelbeeld van het aanbod dat Ruijs hem deed in 1929. Ruijs wilde liever Kamervoorzitter worden.

Dat kon toen Van Schaik minister van Justitie werd in het kabinet-Colijn, waarna Ruijs bijna vanzelfsprekend de katholieke kandidaat was voor de voorzitterszetel van de Tweede Kamer. Het was een rol die hem paste en die hij gepast achtte. Het was ook een rol die de fractie hem graag gaf, liever dan hem als politicus met een eigen agenda aan de fractietafel te hebben. Het Kamervoorzitterschap gaf Ruijs bovendien een door hem gekoesterde positie als adviseur van de koningin tijdens crisissituaties. Het was ook niet zo dat Ruijs helemaal was uitgespeeld. Hij was invloedrijk als elder statesman, met het gezag van zijn ervaring. Maar Colijn was nu toch echt de leidende politicus van het land.

Eind juli 1933 was Ruijs op bedevaart gegaan naar Lourdes, een reis die hij ook na zijn eerste periode als minister-president had gemaakt. In

zijn gezelschap waren aartsbisschop Jansen en bisschop Diepen van Den Bosch.¹³ Pelgrimstochten van alle soorten, of het nu die naar Lourdes was of de Maria-bedevaart naar Kevelaer, hadden altijd een rustgevend effect gehad op Ruijs. Zoals veel katholieken had hij een voorkeur voor Lourdes.¹⁴ Na vier toch wel uitputtende jaren was de reis voor Ruijs een ideale gelegenheid zich geestelijk en lichamelijk op te laden voor het leiderschap van de Kamer, dat in september zou beginnen. Daar kon Ruijs doen waar hij goed in was: voorzitter zijn.

Het Kamervoorzitterschap werd Ruijs' belangrijkste bezigheid in deze laatste fase van zijn politieke leven. Als voorzitter zorgde hij voor een duidelijke afbakening van verantwoordelijkheden, zei L. Kesper, die tijdens deze periode griffier was. Volgens Kesper was Ruijs vriendelijk maar afstandelijk tegenover het Kamerpersoneel. Dat gold ook voor zijn verhouding met de leden van de Kamer.¹⁵ In de vergaderpraktijk was Ruijs nogal strikt over het woordgebruik dat hij toeliet, en menig Kamerlid kreeg het vriendelijke maar dwingende verzoek een andere term te gebruiken als Ruijs vond dat de gebruikte bewoordingen niet gepast waren.¹⁶ Ruijs was daarin niet altijd consistent. Langeveld verwijst naar premier Colijns beschrijving van speculanten tegen de gulden als 'onvaderlandslievende schobbers', een term die Ruijs als Kamervoorzitter liet passeren, terwijl hij anders wel voor minder Kamerleden tot de orde riep.¹⁷ Het leidde tot een amusante uitwisseling met de communist De Visser, die aankondigde Colijns terminologie voortaan te zullen gebruiken. Toen Ruijs hem dat verbood omdat Colijn de term 'schobbers' tussen aanhalingstekens had gezet, vroeg De Visser dat bij hem voortaan ook te doen.¹⁸

Volgens Kesper werd de hele agenda van de Kamer vooraf doorgesproken – een heel contrast met zijn opvolger Aalberse, die alles maar goed zou vinden.¹⁹ Ruijs kwam graag op voor de rechten van de Kamer, voornamelijk in zijn toespraakjes bij de openingen van het parlementaire jaar. Dat deed hij bijvoorbeeld in september 1935, toen hij uitsprak dat het politieke debat met de regering in de Kamer plaats moest vinden, niet via praatjes op de radio. Het was een impliciete terechtwijzing aan het adres van minister-president Colijn, die graag via 'het luikje van de radio' met het volk communiceerde, over de hoofden van de Kamerleden heen.²⁰ Na de reconstructie van zijn kabinet in 1935 ontliet Colijn een confrontatie met de Kamer door geen regeringsverklaring af te leggen, maar zich op 2 augustus 1935 via de radio tot het Nederlandse volk te richten. Hij adviseerde zijn luisteraars niet over devaluatie te praten omdat de onrust daar alleen maar groter door werd. Ruijs was er niet over te spreken.²¹

Beter dan het verslag van Kamerzittingen in de Handelingen, waaraan toon en mimiek niet zijn af te lezen, is in de beschrijving van het *Utrechtsch Dagblad* in februari 1935 te zien hoe Ruijs te werk ging.

Het is kostelijk zoals voorzitter Ruijs met de communisten en de heer Sneevliet omspringt.²² Zij zeggen nog al eens iets dat parlementair niet te pas komt, en de president luistert dan ook meestal scherp als zij aan het woord zijn. Hij heeft veel te veel tact om zijn waakzaamheid demonstratief te laten blijken. Soms zit hij achterover geleund, met half geloken ogen, en als de spreker dan een woord ontsnapt dat niet door de beugel kan, laat hij een hamertik horen. De redenaar denkt, zulk een zacht klopje wel te kunnen negeren, en wil doorspreken, maar dan klinkt de hamer opnieuw even en op 's voorzitters gelaat verschijnt een bestraffende trek. Iets onaangenaams heeft deze trek niet; de bestraffing is met een dosis guitigheid vermengd. De spreker kiest een behoorlijk-parlementair woord in plaats van dat hetwelk de afkeuring des voorzitters uitlokte en kijkt den president vragende aan: 'Is het zó goed?' De voorzitter doet dan alsof hij zich hevig ernstig bedenkt en om de goedkeuring waartoe dit denken hem voert, te kennen te geven, knikt hij langzaam en diep met het waardige hoofd. De spreker mag voortgaan en de Kamer proest. Zo wordt de stemming niet verstoord en blijven de parlementaire normen gehandhaafd.²³

De artikelen die verschenen rond zijn zestigste verjaardag, op 1 december 1933, geven een aardig beeld van hoe men tegen Ruijs aankeek. Hij werd getypeerd als 'een persoon van grote, eerlijke eenvoud'. 'Zijn soberheid en bescheidenheid hebben weleens misleid over zijn kwaliteiten als staatsman', en 'wie hem kennen en met hem samenwerkten, roemen zijn bestuurskracht, zijn doortastendheid'. 'Wie zou zich een vijand kunnen voelen van deze man?'²⁴ *Het Volk* stelde vast dat de krant vaak kritiek had gehad op Ruijs toen hij achter de regeringstafel zat, maar wilde toch niet achterblijven in een gelukwens. Men waardeerde bovenal 'zijn eenvoud en zijn gemoedelijkheid'. Hij is 'wars van ieder uiterlijk vertoon en hij verstaat de kunst tegenover eenieder, met wie hij in aanraking komt, eenzelfde hoffelijkheid aan den dag te leggen. Hij is een gentleman in den beste zin des woords.' De gemoedelijkheid die alles luchtiger maakte, wordt vaak als een van zijn kwaliteiten gezien, en terecht. 'Er zijn lieden', besloot de krant, 'die twisten over de vraag, of deze gemoedelijkheid de uitkomst is van een wijsgeerige levensbeschouwing, dan wel of zij berust op een zekere aangeboren onverschilligheid. Wij willen ons daarover het hoofd niet breken. Zeker is het, dat deze zijde van zijn

karakter den oud-premier in diens tegenwoordige functie zeer te stade komt.²⁵ 'Zorgeloos' is ook een woord dat het *Handelsblad* gebruikt. In de visie van de krant wist Ruijs hoofd- en bijzaken goed te onderscheiden en maakte hij zich over de laatste niet druk, wat de indruk van 'zorgeloos staatsman' opriep. Ruijs wist wat hij wilde. In moeilijke omstandigheden sprak zijn 'regentenbloed', maar hij liep dan over kleinigheden heen die in de praktijk soms van meer belang waren.²⁶

REMMENDE KRACHT

De economische crisis werd alleen maar dieper. Ook het kabinet-Colijn had geen plan dat iets anders had te bieden dan nog meer bezuinigen. Devaluatie was uitgesloten. Langeveld benadrukt Colijns 'inktzwarte pessimisme': hij ging er nog steeds van uit dat er sprake was van een structurele crisis die tot een permanent lager Nederlands welvaartspeil zou leiden.²⁷

In de katholieke fractie stuitte het beleid van starheid, bezuiniging en deflatie, dat leidde tot lagere lonen, massawerkloosheid en depressie, op het nodige verzet, verbaal althans. Het probleem was dat de fractie zichzelf had klemgezet in een positie waarin ze niets anders kon doen dan Colijn steunen. Omdat de katholieke minister Verschuur van Economische Zaken en Landbouw was blijven zitten, kon de RKSP tegen diens beleid moeilijk bezwaar hebben. Toen Verschuur in juni vertrok wegens gezondheidsproblemen haalde Colijn M. Steenberghe binnen, een Brabantse textielondernemer. Het was een opmerkelijke keuze, want Steenberghe was een voorstander van devaluatie. Voor Colijn was belangrijker dat hij behoorde tot de rechtervleugel van de RKSP: Steenberghe was voorzitter van de katholieke werkgevers, van wie sommigen volgens Langeveld 'fascistische sympathieën' hadden, vooral die in Brabant. In januari 1934 had Steenberghe nog een antigoudmanifest ondertekend. Aangezien de leiding van de RKSP ondanks de extraparlementaire aard van het kabinet had ingestemd met de komst van Steenberghe, was er feitelijk sprake van een conservatieve aanpassing van de koers.²⁸

Ruijs kwam niet vaak op fractievergaderingen, 'alleen als hij wat te zeggen had', zoals hij het zelf formuleerde. In juli 1933 was dat meteen al het geval: Ruijs riep de fractie op niet te heftige kritiek te leveren op het kabinet-Colijn. Hij was geschrokken van de gebeurtenissen in Duitsland nadat Hitler kanselier was geworden. Ruijs vond dat er in de Tweede Kamer niet te wijdlopgig gepraat moest worden; dat ondermijnende enkel de parlementaire democratie.²⁹ Hij was ook bang voor groeiend antipapis-

me als Colijn te hard werd aangevallen.³⁰ Het toont dat Ruijs nog steeds dacht in de standaardtermen van de rechtse coalitie: hij wilde de ARP en CHU niet afstoten. Over anti-SDAP-retoriek maakte hij zich minder zorgen. Voor zover actief in de fractie, was Ruijs een remmende kracht op de linkervleugel.

Zoals altijd stond het behoud van katholieke eenheid voorop. In april 1934 concludeerden Ruijs en Aalberse eensgezind, in de woorden van de laatste: 'Het algemeen belang wordt gediend door onze Staatspartij hecht bij elkaar te houden.' Ruijs voegde daaraan toe dat nu de katholieke ministers zich achter Colijn hadden geschaard, de fractie wel moest volgen. Verder stelde hij voor 'in deze buitengewone tijden' de opening van de Staten-Generaal te laten voorafgaan door een plechtige dienst in de kerk.³¹ Het tekent zijn verminderde invloed dat Ruijs in de fractie regelmatig alleen stond. Zo concludeerde Aalberse tijdens een fractievergadering in mei 1935, na een bespreking van een nieuwe ronde bezuinigingen: 'Behoudens Ruijs zijn we het wel eens dat wij met het tegenwoordige kabinet niet verder kunnen.'³² Dat kon de fractie dan wel concluderen, een kabinetscrisis durfde ze niet aan.³³

In de loop van 1933 hadden de bisschoppen zich gerealiseerd dat het gevaar voor de katholieke eenheid steeds meer van rechts kwam. In december 1933 riepen ze in een Vastenbrief op tot politieke eenheid en verwierpen ze 'liberalisme, socialisme en communisme gezamenlijk'. In februari 1934 volgde een veroordeling van het nationaalsocialisme en later in 1934 een beperkt verbod voor katholieken om deel te nemen aan nationaalsocialistische en fascistische organisaties. Het gevaar werd acuut bij de verkiezingen voor de Provinciale Staten van 1935, toen de NSB landelijk 7,9 procent haalde en in Limburg 11,7 procent. De Limburgse arbeiderspriester Poels had sinds 1933 protest laten horen tegen de behandeling van socialisten, communisten en Joden in Hitler-Duitsland en had gewaarschuwd voor de infiltratie van de NSB in de mijnstreek.³⁴ Voor de verkiezingen van 1935 had men er weinig aandacht aan besteed.

De bisschoppen waren bezorgd over de aantrekkingskracht van de NSB op katholieken. Om de mogelijkheden te bespreken voor een absoluut verbod op het lidmaatschap van fascistische organisaties stuurden ze Ruijs samen met Poels naar Rome. Eind januari 1935 reisden beide mannen naar het Vaticaan. Volgens Te Slaa en Klijn stond dit onderwerp op de agenda bij de privéaudiëntie die Ruijs kreeg met de paus.³⁵ Belangrijker voor de politieke praktijk in Nederland was zijn gesprek met kardinaal-staatssecretaris Eugenio Pacelli, de latere paus Pius XII.³⁶ De Nederlandse katholieke leiding was in Rome stelselmatig zwartgemaakt door de invloedrijke katholieke NSB'er M. graaf de Marchant et D'Ansem-

bourg. Daarover moest Ruijs het een en ander rechtzetten. Pacelli liet weten, als 'persoonlijke mening', dat de bisschoppen vrij waren te doen wat ze nodig vonden. RKSP-secretaris en Kamerlid Teulings pleitte daarna voor een nieuwe krachtige veroordeling van het fascisme, maar daarop ging het episcopaat niet in.³⁷

In januari 1936 kwamen in het grootseminarie te Roermond twintig theologen en politici bijeen om te bespreken wat de houding van de bisschoppen moest zijn tegenover de NSB. Namens de RKSP waren Ruijs, Teulings en hun collega Kamerlid Henri Hermans aanwezig. Het bisschoppelijk mandement dat volgde op 24 mei 1936 was een halve stap: het veroordeelde niet het lidmaatschap van de NSB op zich, maar sprak alleen uit dat degenen die de NSB 'in belangrijke mate' steunden, geen sacramenten mochten ontvangen.³⁸ Ook deze strijd tegen de NSB moet gezien worden in het kader van het behoud van de katholieke eenheid. Overwegingen van intern katholieke aard, met name de eenheid in Nederland en de mate waarin Hitler de katholieken in Duitsland lastig begon te vallen, waren altijd belangrijker dan morele of maatschappelijke overwegingen. Volgens Luykx was de belangrijkste motivatie het voorkomen van de aantasting van katholiek gezag onder eigen kerkvolk.³⁹

Bij de verkiezingen van 1933 was al gebleken dat de bestaande politieke orde bedreigd werd, maar er was toen nog geen uitlaatklep voor ongenoegens. Met de doorbraak van de NSB werd dat anders. De katholieke leiding maakte zich zorgen over de sympathie die de NSB in katholieke kring genoot, zeker onder hen die de RKSP 'te links' vonden. Steenberghe had in 1933 zelfs met Mussert onderhandeld over steun van de katholieke werkgevers voor de NSB, een ontwikkeling die partijleider Goseling zorgen had gebaard. Andere katholieken, zoals Van Wijnbergen en de Tilburgse hoogleraar De Quay, waren het volgens Te Slaa en Klijn eens 'met een aantal doelstellingen van de NSB'. Ze stapten echter nooit over, en uiteindelijk bleef Mussert gefrustreerd en geïsoleerd achter.⁴⁰

Hoewel Ruijs bezorgd was over de ontwikkelingen in Duitsland en Italië, speelde hij een beperkte rol in de reacties van de RKSP op de groei van de NSB. Zijn reis naar Rome was van belang, maar het waren katholieken van de jongere garde, zoals Goseling en Kamerleden als Teulings en Van Poll, die het voortouw namen. Zoals De Valk schrijft, werd in de twee jaar daarna 'een scherpe confrontatiepolitiek met de NSB' gevoerd. De argumenten verschilden niet eens zoveel van wat sinds jaar en dag werd aangevoerd tegen 'de rooien': NSB'ers waren voor een staatsdictatuur en stonden vijandig tegenover het katholieke geloof. De campagne had in zoverre succes dat de NSB bij de landelijke verkiezingen in 1937 slechts vier procent haalde.⁴¹ In de tussentijd was het aanblijven van het

kabinet-Colijn, ondanks conflicten met de Kamer, in belangrijke mate het gevolg van de vrees dat vroege verkiezingen zowel de NSB als de communisten in de kaart zouden spelen.

In februari 1935 was Ruijs in de fractie aanwezig bij de bespreking van de 'algemene politieke toestand', wat in de praktijk betekende dat de fractie zich beraadde over de vraag wat te doen met het kabinet-Colijn. Ongevraagd deelde Ruijs mee dat 'familieomstandigheden' hem verhinderden nog een keer formateur te zijn. Het werd voor kennisgeving aangenomen, opgetrokken wenkbrauwen waren de enige reactie. Ruijs voegde eraan toe dat de verhouding met Colijn 'goed' was. Zijn verhaal kwam neer op een pleidooi voor het omvormen van het kabinet-Colijn door aan de regering deel te blijven nemen, liever dan Colijn ten val te brengen met het risico van een antikatholieke reactie. Curieus genoeg heeft Ruijs het over 'cellen bouwen in het kabinet', terwijl hij Lenin toch zeker niet gelezen had.⁴²

Behalve de steun voor Colijn ter wille van de eenheid, valt op dat Ruijs zichzelf niet beschikbaar verklaarde voor een positie waarin werkelijk niemand hem meer zou willen hebben: die van formateur van een kabinet-Ruijs. Het is moeilijk anders te zien dan een leeg gebaar. De familieomstandigheden bleven in het vage. Puchinger denkt dat Ruijs zo de angel haalde uit de kritiek van het linkse deel van de fractie, omdat die na een eventuele val van Colijn geen alternatief zou hebben, maar dat is overdreven. Ruijs kwam niet meer in aanmerking.⁴³

DE KABINETSCRISIS VAN 1935

Aalberse, die in alle opzichten een representant was van hetzelfde verleden als Ruijs, verloor geleidelijk aan de greep op zijn fractie. Goseling nam de leiding over. Net als een flinke minderheid in de fractie wilde Goseling harde eisen stellen aan het kabinet over financieel beleid, werkloosheidsbestrijding en sociaal beleid. Ferme taal, maar opnieuw gebeurde er niets. Colijn wist precies wat hij had aan katholieke dreigementen. Steenberghe trad af op 6 juni 1935, na vergeefs te hebben bepleit de Belgische devaluatie te volgen. Hij meende dat een Nederlandse devaluatie uiteindelijk onvermijdelijk was, maar hij kreeg geen steun van zijn katholieke collega-ministers.

Als opvolger werd professor Gelissen benoemd, die voor hij ja zei Aalberse raadpleegde, wat van de extraparlamentaire aard van het kabinet een wassen neus maakte en aan het verzet van de fractie elke betekenis ontnam. Volgens aantekeningen van Teulings in zijn exemplaar van

Gribblings biografie van Aalberse, was Ruijs niet de enige die hierover niet was te spreken. 'Ook een deel van de fractie en het partijbestuur waren het met dit advies niet eens', schreef Teulings, doelend op het advies van Aalberse aan Gelissen, dat erop neerkwam dat hij zelf de knoop moest doorhakken.⁴⁴

Onverwacht en onbedoeld ontstond in juli 1935 een kabinetscrisis. Bij de bespreking van nieuwe bezuinigingsvoorstellen in de Tweede Kamer liet Aalberse de kritiek van de fractie doorklinken in zijn toespraak.⁴⁵ Twee dagen later verlangde Colijn dat de RKSP-fractie haar vertrouwen uitsprak in het kabinet. Daar keek iedereen van op. Een kabinet heeft geen positief vertrouwensvotum nodig, het geniet vertrouwen tot dat wordt opgezegd. Aalberse was verstoord, om het zacht uit te drukken. Colijn realiseerde zich dat hij door een vertrouwensvotum te eisen staatsrechtelijk een misstap had begaan en paste in het stenogram van zijn rede in de Kamer de tekst aan met de woorden dat vertrouwen moest blijken 'door het achterwege laten van ondermijnende kritiek'.

Deze wijziging werd hem door Aalberse en anderen zeer kwalijk genomen, omdat het de verantwoordelijkheid voor de crisis naar de RKSP toeschoof.⁴⁶ Aalberse hanteerde dan ook consequent de tekst zoals Colijn die in de Kamer had uitgesproken. Volgens Puchinger wist Colijn dat de fractie zich op 11 juli met 22 tegen 6 stemmen bereid had verklaard harde woorden te spreken over het beleid van Colijn.⁴⁷ Ruijs en Aalberse behoorden tot de minderheid van 6, dus zo verstoord was de fractieleider nou ook weer niet.⁴⁸ De positie van de RKSP was en bleef echter ongelukkig. Aalberse was bang voor een crisis: de partij achtte een coalitie met de SDAP nog steeds ongewenst en onmogelijk, en had dus geen alternatief voor een kabinet-Colijn.

Toen Aalberse op 23 juli in de Kamer stelde dat als een motie van vertrouwen werd gevraagd, zijn fractie daartegen zou stemmen, was de kabinetscrisis een feit.⁴⁹ Colijn vroeg schorsing van de vergadering en de katholieke ministers kondigden hun ontslag aan. In de adviesronde aan de koningin die daarop volgde, speelde Ruijs natuurlijk weer zijn onafhankelijke rol als Kamervoorzitter. Ruijs beval De Geer aan als formateur indien die nodig zou zijn.⁵⁰ Niemand was happig op nieuwe verkiezingen. Dat zou nog meer onduidelijkheid opleveren over al of niet devalueren, speculatie alom en een langdurige verkiezingsstrijd, met het risico dat de NSB en de communisten winst zouden boeken.

De koningin was bang voor vertraging en daarom gaf ze, zonder verder de fractieleiders te raadplegen, Aalberse een opdracht om een alternatief kabinet te formeren. Hij kreeg een paar dagen de tijd, maar iedereen wist, of kon weten, dat hij nooit kon slagen als hij rooms-rood bij

voorbaat uitsloot.⁵¹ Dat deed hij ook niet, maar hij had een derde partij nodig om zich los te maken van de 'uiterste noodzaak'. Vroeger kwam de vdb daarvoor in aanmerking, maar die partij zat nu in het kabinet-Colijn. Marchant speelde politiek geen rol meer: hij was in mei 1935 afgetreden als minister omdat hij zich in het geheim had bekeerd tot het katholicisme.⁵² vdb'er Oud was minister van Financiën onder Colijn, verantwoordelijk voor diens crisisbeleid. Oud had de vdb-fractie ervan overtuigd dat terugkeer van het kabinet te verkiezen was. Daarmee ontbrak steun van een derde partij in een linkse combinatie, een van de voorwaarden van Nolens' uiterste noodzaak, die Aalberse als principe bleef honoreren.

Tijdens zijn tot mislukken gedoemde formatie hield Aalberse Ruijs op de hoogte. Als Kamervoorzitter zou Ruijs later immers weer aan de koningin moeten adviseren. Na het falen van Aalberse raadpleegde de koningin De Geer, maar diens advies kwam erop neer dat Colijn zelf maar een poging moest wagen. Er was dus geen alternatief, en ook zonder expliciet hun vertrouwen uit te spreken, konden de partijen die Colijn in het zadel hadden gehouden, niets anders doen dan hem blijven tolereren. Het was zoals Langeveld concludeert: 'Door de zwakte van de katholieke politiek in de jaren dertig kon Colijn zich zeer lang staande houden.'⁵³

Het was ironisch dat Colijn, die door zijn stellingname over het vertrouwen de crisis had veroorzaakt, gewoon weer terugkwam, zijn kabinet politiek sterker dan tevoren. De katholieke ministers bleven immers keurig zitten en de katholieke fractie had zichzelf de mond gesnoerd. Kamerlid Van Poll was er bijzonder ongelukkig mee. Hij concludeerde dat eigenlijk niemand vertrouwen had in het kabinetsbeleid: 'De overgrote meerderheid van het parlement [staat] tegenover de Kabinetspolitiek.' 'En toch steunt het die om bijkomstige redenen.'⁵⁴ Nu de weerstand in het land tegen het kabinet-Colijn groot was, moest je je toch afvragen, vond hij, waarom de volksvertegenwoordigers om die 'bijkomstige redenen' een kabinet dat geen vertrouwen had, in het zadel hielden. Het was koren op de molen van critici van het parlementaire systeem. Binnen de katholieke fractie stond Van Poll niet meer alleen, zoals in 1929, maar zijn vleugel had onvoldoende invloed om een andere richting te forceren.

In de loop van 1935 kwam de SDAP met een economisch programma dat aangaf dat de partij niet langer obsessief vasthield aan nationalisatie maar een echt alternatief bood voor het beleid van Colijn. Jonge economen als J. Tinbergen en H. Vos schreven het *Plan van de Arbeid*. Daarin werd voorgesteld de crisis te bestrijden door de economie te stimuleren,

zoals de econoom John Maynard Keynes bepleitte.⁵⁵ Het verwezenlijken van de socialistische heilstaat kwam op een laag pitje te staan. Belangrijker was het de acute praktische problemen op te lossen. De RKSP zou later in de jaren dertig proberen een soortgelijk plan op te stellen; waarschijnlijk heeft Ruijs daarvan alleen zijdelings kennisgenomen.⁵⁶ Op dit terrein had hij weinig te bieden. Ruijs en Aalberse hoorden nu duidelijk tot de oude garde. Ze moesten weinig hebben van Colijn, maar ze hadden geen alternatieven en waren gespeend van creativiteit. In hun uitgebluste machteloosheid stonden ze symbool voor de katholieken in de jaren dertig.

LAATSTE TOESPRAAK

De slechte sfeer binnen de RKSP kwam op 2 februari 1936 tot uiting op de katholieke landdag in Amsterdam, gehouden onder de leuze 'Onze eendracht – 's lands kracht'. Die eendracht bleek problematisch te zijn. De katholieke ministers hadden per brief aan RKSP-secretaris Kolschoten gevraagd of de sprekers zich wilden onthouden van kritiek op de regering. Ze stonden erop wel te komen, al waren ze niet uitgenodigd om iets te zeggen. Ze wilden niet de schijn wekken dat ze van de partij vervreemd waren.⁵⁷ Maar er was voor hen geen officieel welkom geregeld en de organisatie zette hen op een bankje vooraan, haast een strafbankje, waar ze moesten luisteren naar ex-minister Steenberghe en partijvoorzitter Goseling, die beiden uitgesproken kritisch waren over het kabinetsbeleid. De katholieke verdeeldheid was hoorbaar en zichtbaar. De KRO mocht de rede niet uitzenden, op last van de regering, die hier gebruikmaakte van de mogelijkheid van censuur die in het Zendtijdsbesluit was opgenomen.⁵⁸

Voor Ruijs was het een van zijn laatste publieke optredens. Hij stond er als symbool van de katholieke partij; inhoudelijk had hij weinig bij te dragen. Ruijs sprak over vaderlandsliefde, niet direct een zaak waar de katholieken in crisistijd zich druk over maakten, hoewel de toehoorders hem regelmatig met applaus beloonden. De rede werd later Ruijs' politieke testament genoemd, maar inhoudelijk was het een mager verhaal. Het was veeleer een typische Ruijs-toespraak, manhaftig pogend enthousiasme op te wekken met het ene katholieke cliché na het andere.⁵⁹ In dat opzicht was de toespraak wel een accurate reflectie van de man.

Minister-president Colijn voelde zich geschoffeerd door Steenberghe's betoog vóór devaluatie, dat overigens aansloot bij een doorwrocht verhaal dat fractiespecialist Teulings eerder in de Kamer had gehouden,

en evenzeer door Goselings slotwoorden, die dezelfde kant op wezen.⁶⁰ Colijn kon echter gerust zijn: deze retoriek had nog steeds geen praktische consequenties. Er was geen eendracht en al helemaal geen kracht. Ook voor Aalberse verliep de landdag weinig gelukkig. Hij bleef een tegenstander van devaluatie, maar in de fractie had hij vrijwel geen invloed meer en in de partij al helemaal niet: de fractieleider had in Amsterdam zelfs geen spreektijd gekregen.⁶¹

Hoewel hij aanwezigheid claimde 'als het ertoe deed', had Ruijs als Kamervoorzitter weinig meer te maken met de dagelijkse politieke gang van zaken in de fractie. Hij werd door alle katholieke politici gewaardeerd en gelauwerd als belangrijke voorman, maar daarbij ging het vooral om een formele waardering van de ex-premier. Ruijs zocht graag contact met jongere politici zoals Goseling en ging dan met een groep jongeren dineren in Sociëteit De Witte aan het Plein in Den Haag. Zijn zuinigheid en afkeer van de geneugten van een goed maal leken in deze jaren wat minder uitgesproken. In Sociëteit De Witte kon hij rustig discussiëren over wetsontwerpen en proberen – steeds vaker tevergeefs – opinies te beïnvloeden. Hij was dan niet te beroerd over mensen en zaken zijn eigen mening te geven.⁶²

Volgens Goseling gaf Ruijs niet lang voor zijn dood nog een stevige opinie over Colijn. 'Die man is een gevaar voor ons land, zolang die er is, komen jullie niet tot je recht, ja, niet tot rust.' Goseling meende dat Ruijs 'in het geschil met Colijn [stond] aan de kant van de jonge hervormers'.⁶³ Deze tweede opmerking van Goseling, gemaakt in 1939, kán niet juist zijn. Ruijs hing juist voortdurend aan de rem als het ging om openlijk kritiek te uiten op Colijn. De verklaring voor Goselings welwillendheid tegenover Ruijs moet zijn dat menig politicus aan het einde van de jaren dertig, toen Goseling het interview gaf, bevangen was door nostalgie naar de tijd van Ruijs. Onder Ruijs' leiding was het allemaal wat plezieriger geweest.

Het viel op dat Colijn de vuile was van de verhoudingen in zijn kabinet niet binnenshuis kon houden. Tegen die tijd was Colijns eigen gezag, zijn 'sterke man-imago', geleidelijk aan afgebrokkeld. Colijn was als minister-president bij lange na niet zo succesvol als zijn reputatie doet vermoeden.⁶⁴ Ruijs mocht dan niet zo'n krachtfiguur zijn geweest, meende een anoniem antirevolutionair staatsman, maar 'door zijn tactisch optreden en zijn Limburgse bonhomie' wist hij wel de tegenstellingen op te lossen en partijen tot elkaar te brengen.⁶⁵ Maar een bondgenoot van de jonge hervormers, dat was Ruijs bepaald niet.⁶⁶

ARIËNS, ADELBERT EN EGMOND

Behalve op het Kamervoorzitterschap stortte Ruijs zich die laatste jaren op drie onderwerpen die hem altijd bezig hadden gehouden: de herinnering aan Alphons Ariëns, de oprichting van de St.-Adelbertvereniging en de herbouw van de Abdij van Egmond. In zijn pogingen de betekenis van Ariëns formeel vast te leggen, was Ruijs onvermoeibaar. Hij polste de autoriteiten in Rome over een mogelijke zaligverklaring. Hij verzamelde herinneringen aan zijn vriend en begon lezingen te houden over de drankbestrijder.⁶⁷ Op initiatief van Ruijs werd een comité opgezet om eventuele tegenwerpingen voor een zaligverklaring van Ariëns op te sporen.⁶⁸ Brom merkt op dat er 'hier en daar wat vaag gemompeld ofwel gegrinnikt' werd bij de naam 'heilige' voor Ariëns; Ruijs meende oprecht dat de man die status toekwam.⁶⁹ In 1934 werd in Enschede het Ariëns-standbeeld onthuld en net na Ruijs' dood in 1936 verscheen van zijn hand een korte brochure over Ariëns. De laatste lezing die Ruijs heeft gehouden, was bij de Broeders te Maastricht en ging over Ariëns en de drankbestrijding.⁷⁰

Namens aartsbisschop Jansen had Poels in 1934 aan Ruijs gevraagd het initiatief te nemen tot een organisatie 'van de katholieken van hogere standen', die de katholieke visie op het maatschappelijk leven mede moest uitdragen. Zoals zo vaak, leek Ruijs de ideale persoon om op te treden als intermediair tussen leken en clerus. Op 10 december 1934 werd de St.-Adelbertvereniging opgericht en in 1935 kreeg zij bisschoppelijke goedkeuring. De vereniging beoogde de godsdienstig-zedelijke, culturele en maatschappelijke belangen te behartigen van personen die uit een oogpunt van cultuur bij elkaar hoorden, wat in dit geval wilde zeggen de hogere standen die verder niet georganiseerd waren. Het was de bedoeling dat er lokale afdelingen kwamen, een diocesane centrale en een landelijke centrale met een bureau in Den Haag.⁷¹ Ruijs zag de St.-Adelbertvereniging als een bolwerk tegen het nationaalsocialisme, waarover hij zich steeds meer zorgen maakte.⁷²

Wat de Abdij van Egmond betreft, was Ruijs tot aan zijn laatste dagen actief als fondsenwerver. De abdij was een ruïne uit de middeleeuwen die in deze jaren werd herbouwd – een initiatief waarvoor Ruijs zich al jaren had ingezet. In augustus 1935 konden monniken uit de Abdij van Oosterhout het nieuwe gebouw betrekken. Deze interesse van Ruijs voor de abdij past volgens sommigen in een meer spirituele vorm die zijn geloofsbeleving deze laatste jaren aangenomen zou hebben.⁷³ Maar zo nieuw was die interesse niet. Ruijs was altijd een groot liefhebber geweest van retraites en bedevaarten, en kwam ook regelmatig bij de benedictij-

nen.⁷⁴ Sinds 1924 was een pater benedictijn uit de Abdij van Oosterhout zijn geestelijke raadsman.⁷⁵ Na gedwongen inactiviteit op dit terrein tijdens zijn minister-presidentschap, nam Ruijs in 1933 de bedelnap weer op voor Egmond, en toen het zo verzamelde geld niet voldoende was, stelde Ruijs zich persoonlijk garant, zodat de bouw kon worden afgerond. In zijn laatste levensjaar kwam Ruijs regelmatig in Egmond.

In maart 1936 liep Ruijs in het gezelschap van leden van de St.-Adelbertvereniging de Stille Omgang in Amsterdam, een populaire katholieke processie die jaarlijks plaatsvindt in de nacht van zaterdag op zondag na de 15de maart. Hiermee wordt het Mirakel van Amsterdam uit 1345 herdacht, waarbij een zieke man een hostie uitbraakte, die daarna in het haardvuur werd gegooid en de volgende ochtend ongeschonden werd teruggevonden. De Stille Omgang kreeg eind negentiende eeuw zijn vorm als een manifestatie in het noordelijke Amsterdam, mede gericht tegen het processieverbod, en Ruijs was altijd een enthousiast deelnemer geweest. Volgens aanwezigen zag hij er dat jaar bijzonder slecht uit.⁷⁶ 's Avonds was er een vergadering geweest, men was rond middernacht naar bed gegaan en om 4 uur was Ruijs weer opgestaan voor de nachtelijke processie. Na afloop van de hoogmis gingen de anderen weer slapen, maar Ruijs nam de trein naar Zutphen, terug naar 't Suideras. De zondag erna reisde hij naar Egmond om op de abdij een viering mee te maken van de erkenning van Egmond als klooster.⁷⁷

De laatste jaren leed Ruijs aan de ziekte van Addison, een destijds nauwelijks te behandelen ziekte van de bijnierschors.⁷⁸ Het verklaart wellicht de gebruinde gezichtskleur die te zien is op foto's van Ruijs in de jaren na 1930. Gewichtsverlies, apathie en vermoeidheid waren andere verschijnselen.⁷⁹ De foto's in dat laatste jaar laten een meer getekende Ruijs zien. Voor een zestigjarige zag hij er oud uit. Volgens het bidprentje van Ruijs was zijn 'afgewerkte lichaam' met 'overrompelende snelheid' gesloopt. Geconfronteerd met dit verlies aan kracht zou hij de laatste avond gezegd hebben: 'Leven zonder te werken, dat kan ik niet. Dan heb ik liever dat God mij roept.' Los van de dramatiek zeggen deze woorden wel wat Ruijs typeerde: zijn werk was zijn leven.

Volgens zijn dochter begon Ruijs op 9 april, de donderdag voor Pasen 1936, 'een novene, een periode van negen dagen waarin je op een bijzondere wijze tot God bidt'. Misschien voelde hij het einde aankomen. Op 16 april meldde *De Gooi- en Eemlander* dat Ruijs rust moest houden.⁸⁰ Op 17 april 's ochtends werd een ambulance ingeroepen om Ruijs naar het ziekenhuis in Utrecht te brengen. Vlak na aankomst in Utrecht overleed hij.⁸¹ Drie dagen later vond de uitvaart plaats in Vierakker, in het kerkje tegenover 't Suideras. Daar werd Ruijs begraven in het familiegraf.

De hele Nederlandse politiek gaf acte de présence. Nog los van de persoonlijke waardering voor Ruijs, die bleek uit de enorme opkomst voor de begrafenisdienst, was het duidelijk dat hier een tijdperk werd afgesloten. Of zoals Ruijs gezegd zou hebben: dat een opdracht was voltooid.

WISSELING VAN DE WACHT

Na de dood van Ruijs volgde de wisseling van de wacht. Aalberse, die als fractieleider onzeker en weinig effectief was gebleken, werd naar voren geschoven als voorzitter van de Tweede Kamer. Carel Goseling, de meest prominente politicus van de nieuwe generatie, nam het fractieleiderschap over, dat hij combineerde met het voorzitterschap van de RKSP – een uitzonderlijke machtspositie. Wat niet veranderde, was het kabinet. Colijn bleef minister-president van een kabinet waarin katholieken deelnamen, maar waarmee de katholieke fractie, ook onder Goseling, bleef worstelen.

Het politieke klimaat werd iets rustiger nadat Nederland in september 1936 als laatste land in Europa de goudstandaard verliet. Hoewel rondom Colijn een paar persoonlijke schandalen wervelden, kon de minister-president zonder veel tegenspel uit de Tweede Kamer zijn rol als leider van het land blijven vervullen.⁸² Dat land beloonde hem bij de verkiezingen van 1937 met 3 zetels winst. Ook de RKSP won 3 zetels, de SDAP kreeg er 1 zetel bij. Ondanks de kritiek op Colijn, prefereerde de RKSP de voortzetting van de samenwerking met ARP en CHU boven een doorbraak naar de SDAP. De doctrine van de uiterste noodzaak bleef onverminderd het beleid bepalen. En Colijn, hij regeerde voort.

Doordat Goseling zelf minister van Justitie werd in Colijn iv en de jonge hoogleraar Carl Romme op Sociale Zaken kwam, leken de katholieken in elk geval verzekerd te zijn van invloed. Goselings vertrek naar een ministersfunctie liet echter een vacuüm achter, zowel in de fractie als in de partij. In de fractie wist de meer conservatieve vleugel Teulings af te houden van een voorzitterschap ten voordele van ex-minister Deckers, die er net vier jaar in het kabinet-Colijn op had zitten.⁸³ Eind 1937 was Teulings, opnieuw als vertegenwoordiger van de meer vooruitstrevende vleugel, door het partijbestuur kandidaat gesteld voor het partijvoorzitterschap.⁸⁴ De partijraad voelde meer voor de behoudende Verschuur. Door het vertrek van Goseling naar het kabinet kon de behoudende vleugel van de RKSP zijn positie versterken.

Als minister raakte Goseling in de problemen door de zogenoemde 'affaire-Oss', waarin hij de marechaussee de opsporingsbevoegdheid ont-

nam voor een zedenschandaal in die stad.⁸⁵ De Tweede Kamer tikte hem op de vingers, maar nog voordat hij daaruit consequenties kon trekken, viel het kabinet-Colijn op 29 juni 1939 over het sociale beleid van minister Romme dat Colijn weigerde uit te voeren. Pas toen brak de RKSP met Colijn. Toen de ARP'er eind juli een extraparlementair kabinet formeerde zonder katholieke ministers, diende de RKSP-fractie een motie van afkeuring in over het optreden van het kabinet, waardoor het vijfde kabinet-Colijn onmiddellijk weer ten val kwam.

Deze buitensluiting van de RKSP en de weigering die te accepteren, vormden een treffend einde van het interbellum. Het leverde eindelijk een kabinet op waarin zowel de RKSP als de SDAP vertegenwoordigd was, ook al had het kabinet geen formele banden met de Kamerfracties. Minister-president werd opnieuw, en tot ieders verrassing, de derde man van het trio dat het interbellum had gedomineerd, Dirk Jan de Geer. Toen de Duitsers op 10 mei 1940 binnenvielen, vertrokken De Geer en de meeste ministers naar Londen.

Epiloog

Er zijn mensen die minister-president worden omdat ze goede politici zijn, andere worden minister-president en blijken dan goede politici. Charles Ruijs de Beerenbrouck behoort tot de tweede categorie. De vraag hoe Ruijs erin slaagde om achttien jaar lang een hoofdrol te spelen in de Nederlandse politiek, waarvan elf jaar als minister-president, kan inmiddels beantwoord worden. Ruijs was een goed politicus. Dat was misschien niet evident toen hem in 1918 het minister-presidentschap in de schoot werd geworpen, maar terugkijkend op de jaren die hem in het middelpunt van de macht plaatsten, zien we dat Ruijs het politieke spel met verve speelde.¹ Ruijs deed wat succesvolle politici doen: hij verwierf macht, behield macht en gebruikte die macht om zijn doelstellingen te verwezenlijken. Hij was geen elegante speler, geen groot redenaar, geen groot denker, geen begenadigd wetgever, zelfs geen groot leider, maar politiek gezien was hij effectiever dan anderen die op deze terreinen wel naam hadden. De reputatie van tweederangs-politicus die hem aankleeft, is onterecht.

Politiek moet een doel dienen, en bij Ruijs ging het om meer dan alleen het spel, hoezeer hij daar ook van genoot. Voor Ruijs was het ultieme doel het bij elkaar houden van de katholieke gemeenschap, althans voorkomen dat die politiek uit elkaar werd gespeeld. Ruijs wist dat katholieke politiek alleen betekenis kon hebben als alle katholieken zich daarin konden herkennen – werkgevers en arbeiders, boeren en middenstanders, rijk, arm en alles daartussenin. De RKSP moest een volkspartij zijn die voor alle katholieken opkwam en alle katholieken kon vertegenwoordigen. Ruijs wilde voorkomen dat de middelpuntvliedende krachten in de samenleving de katholieke gemeenschap uiteen zouden trekken.

Ruijs bereikte dat doel. Vandaar de centrale conclusie van deze biografie: Ruijs was niet alleen een begaafd politicus, hij was ook een suc-

cesvol politicus. De nalatenschap van katholieke eenheid zou langetermijnevolgen hebben en de basis leggen voor de katholieke positie in het centrum van de politieke macht in de rest van de twintigste eeuw. Zoals er een directe lijn loopt van Charles Ruijs naar Ruud Lubbers, zo is er ook een direct verband tussen de katholieke visie op sociaal beleid, de sociale wetgeving die onder Ruijs werd gerealiseerd en de vorm die de Nederlandse samenleving in de twintigste eeuw heeft gekregen. De verzorgingsstaat die de katholieke en sociaaldemocratische politici na 1945 in nauwe samenwerking tot stand brachten, draagt een katholiek stempel. Hetzelfde geldt voor de Nederlandse overlegstructuur, de Sociaal Economische Raad en het hele systeem dat vaak wordt samengevat als het poldermodel: de typisch Nederlandse manier waarop maatschappelijke groepen met elkaar omgaan.

DE JUISTE PERSOON

Mijn doelstelling was een portret te schrijven van de man in zijn tijd. We zagen dat Ruijs in alle opzichten een kind was van de negentiende eeuw, zowel qua sociale achtergrond als qua sociaaleconomisch denken. Van een diepgelovige katholieke Maastrichtenaar met een adellijke titel kan men geen wonderen van progressief denken verwachten. In zijn wereld waren de regels helder: naar de bisschoppen moest men luisteren, de elite behoorde te leiden en de arbeiders dienden te volgen.

Aan het einde van de negentiende eeuw begon die wereld te wankelen. De elite dreigde haar greep te verliezen op de katholieke arbeiders. Dát te voorkomen was altijd Ruijs' diepste drijfveer om sociaal beleid te bepleiten, zowel in Maastricht als in Den Haag. Hij werd daarbij geholpen en gestimuleerd, kreeg daartoe zelfs opdracht, door de revolutie in het katholieke sociale denken die in 1891 was geformuleerd in de encycliciek *Rerum Novarum*. Ruijs was een pragmatisch man. Dat hij de gevestigde orde niet zou uitdagen, was voor deze in zijn hart conservatieve man een gegeven. Tegelijkertijd realiseerde hij zich dat veranderingen nodig waren om die orde te behouden.²

Als minister-president in het interbellum was hij daarvoor precies de juiste persoon. Ruijs wordt wel omschreven als 'niet oorspronkelijk of doortastend'.³ De vraag is of zijn tijd vroeg om politici met die eigenschappen. Misschien was het juist de kracht van Ruijs dat hij ze niet had. De in het collectieve geheugen dominante politicus tijdens het interbellum, Hendrik Colijn, was evenmin oorspronkelijk in zijn denken. Integendeel, hij zat vast in een fantasieloze klassieke ideeënwereld.

Colijn was bovendien veel meer *out of touch* met de gewone man dan Ruijs. Doortastend, dat was Colijn misschien wel, maar die doortastendheid richtte meer schade aan dan dat zij problemen oploste.⁴

Ruijs werd aanvankelijk onderschat, iets wat politici vaak goed van pas komt. Hij profiteerde ervan. Van de drie politici die het interbellum domineerden – Ruijs, De Geer en Colijn – was Ruijs het langst minister-president en in de tussenjaren waarin hij een andere rol vervulde, was hij bijzonder invloedrijk. Er waren weinig mensen die dat hadden voorzien. Ruijs' buitenspel zetten van Colijn was deels een machtsspel tussen goed ontwikkelde ego's en had deels inhoudelijke aspecten. Ruijs zag Colijns negatieve kanten vroeger en beter dan anderen. Hij realiseerde zich dat Colijn via zijn katholieke bewonderaars – Van Wijnbergen, Kortenhorst en Koolen – verdeeldheid dreigde te zaaien. In zijn brieven aan Van Nispen velde Ruijs een scherp en ook scherpzinnig oordeel over de politicus Colijn. Het dwarsbomen van Colijn was geen bedrijfsongeval. Integendeel, Ruijs werkte naar dat resultaat toe, zij het wellicht ook, als we Ruijs' karakter geleidelijk aan zijn gaan kennen, omdat het kón.

Ruijs was pragmatisch, flexibel, opportunistisch en doelgericht. In de dagelijkse praktijk zagen we een scherp, behendig en sluw politicus. Ruijs handelde bij tijd en wijle zonder enige scrupules en schrok er niet voor terug om anderen de pas af te snijden. Hij was niet altijd loyaal tegenover zijn collega's. Hij kon hautain, egoïstisch en egocentrisch zijn. Hij was vaak onbetrouwbaar. Bij nadere bestudering van zijn politieke leven sneuvelt niet alleen het clichébeeld van de tweederangs politicus, maar ook dat van de devote pilaarheilige, de voorbeeldige katholiek, de man van het heiligenleven dat ik in de inleiding beschreef.

De Ruijs die mij als biograaf steeds meer voor de geest begon te staan, was een stuk interessanter dan ik had verwacht, maar als mens een stuk onaangener. Succesvol, dat was hij zeker, maar Ruijs kon ook een kleingeestige, kissebisserige man zijn, die zijn macht soms gebruikte met geen ander doel dan te laten zien dát hij die macht had. Voor een persoon van wie vriend en vijand verklaarden dat hij zo aardig was, gedroeg Ruijs zich vaak bijzonder onaardig.

Ik heb geen goede verklaring voor de discrepantie tussen zijn gedrag en zijn overgeleverde reputatie. In 1939, drie jaar na de dood van Ruijs, schreef Goseling hem een optreden toe als steunpilaar van de critici van Colijn dat met geen mogelijkheid waar kan zijn. Integendeel, Ruijs hing juist aan de rem als de jongere Kamerleden zich verzetten tegen het beleid van het kabinet-Colijn. Het kan zijn dat mensen die Ruijs hadden gekend hem, terugkijkend, aardiger, plezieriger en meer ondersteunend vonden dan hij in hun dagelijkse werkelijkheid was geweest. Een variant

op het niets dan goeds over de doden. Misschien ging het om een postume herwaardering van de katholieke voorman die in zijn laatste jaren als actief politicus toch wel aan gezag had ingeboet.

PERSOONLIJK LEVEN

In de mate waarin een biografie spannend en interessant is vanwege het persoonlijke leven van het onderwerp, valt het leven van Ruijs tegen. Ik vond geen affaires, onontdekte geheimen, snode samenzweringen of andere onthullingen die het leven van een politicus spannender kunnen maken dan enkel zijn politieke besognes. Toch waren er verrassingen. Sommige karaktereigenschappen kregen onverwachte scherpste en dat wat persoonlijk was, had grote invloed op dat wat publiek was.

Zo was Ruijs niet de voorbeeldige katholieke *familyman* die sommige bewonderaars neerzetten. Als ik het bruut samenvat: zijn hele volwassen leven liet Ruijs zich weinig gelegen liggen aan zijn gezinsleven. Ruijs was een workaholic, altijd bezig met zijn werk, met zijn rol daarin, met zichzelf. Ik heb niet alle onbetaalde functies van Ruijs genoemd, de meeste niet zelfs, want het was een ongelooflijk aantal. Ruijs leefde naar de stelregel die al vroeg in zijn leven viel te noteren: als je ergens bij was, deed je mee. Ruijs koesterde een rusteloos activisme, alles voor de goede zaak, dat wil zeggen, de katholieke zaak. Het gaf hem invloed op vele niveaus en in vele fora.

Het maakte Ruijs wie hij was, maar het betekende dat zijn gezinsleven altijd op de tweede plaats kwam. Ik heb niet de intieme details van zijn huiselijk leven kunnen achterhalen; wel kon ik vaststellen dat Ruijs voornamelijk een afwezige echtgenoot was, die zijn Haagse leven stelde boven het gezinsleven. Zijn echtgenote Maria was eenzaam – eerst in Maastricht, later op 't Suideras. Zijn kinderen hadden niet veel aan hun vader. In Maastricht was hij er nauwelijks, zodra hij in 1918 naar Den Haag verhuisde, werden ze op kostschool gezet, wat voor hen een koude douche geweest moet zijn, zo net nadat Ruijs tot gouverneur was benoemd en Maastricht meer dan ooit hun thuis leek.

Hiervoor is een aantal verklaringen mogelijk. Ongetwijfeld achtte Ruijs het zijn plicht, zijn opdracht, om de belangrijke dingen te doen die hem weghielden van huis, echtgenote en kinderen. Een niet onaangenaam lijden voor de goede zaak: Onze-Lieve-Heer droeg het nu eenmaal op. Het is ook mogelijk dat hij als politicus geen keuze had, niet anders kon. Weinig politici, toen en nu, kregen en krijgen van hun gezin complimenten over hun aanwezigheid in huiselijke kring. Maar het kan

ook dat Ruijs zo vervuld was van zijn eigenbelang, zijn eigen voorkeuren en interesses – scherper gesteld, zo egocentrisch was – dat hij alleen met zichzelf rekening hield.

Een biografie zou enig inzicht moeten geven in de beweegredenen van haar hoofdpersoon, ook op dit terrein. Voor mij bleef dat inzicht onbevredigend. Persoonlijk geloof ik dat in de combinatie van bovenstaande drie overwegingen de laatste, de monomane gerichtheid op zijn eigen werk, zijn eigen leven bij Ruijs de hoofdrol speelde – een zondig egoïsme, om in katholieke termen te blijven. Ik kan het niet met bewijzen staven, maar ik kan wel constateren dat er geen tekenen zijn van het omgekeerde, geen tekenen dat Ruijs iets naliet om het belang van zijn gezin voor te laten gaan. Een hard oordeel misschien, maar zoals het karakter van Ruijs zich in de loop van deze biografie aan de lezer heeft getoond, niet een oordeel dat zal verrassen.

Ook keek ik op van de rol die vader Gustave in het leven van Ruijs speelde. Volgens P. van Term had Ruijs een 'grote verering voor zijn vader, waarover hij met tranen in de ogen vertellen kon'.⁵ Hij dankte zijn politieke carrière, lokaal en landelijk, aan de naam Ruijs de Beerenbrouck en de actieve ondersteuning van vader Ruijs. Vrijwel elke stap in zijn carrière spiegelde een stap die zijn vader ooit had genomen, tot en met het gouverneurschap van Limburg. De aanvaarding van dat gouverneurschap door Charles Ruijs, in 1918, heb ik van verschillende invalshoeken bekeken. Maar ze komen allemaal op hetzelfde punt uit: het was niet wat Ruijs wilde. Hij deed daarmee wat zijn vader wenste, niet wat hijzelf had gewild. Ruijs voelde zich als een vis in het water in Den Haag en was liever Tweede Kamerlid gebleven. Toch haastte hij zich naar Maastricht toen zijn vader het hem beval. Ik vond het op zijn minst opmerkelijk dat deze egocentrische man in dit geval zijn eigenbelang en eigen interesse wel opzijzette.

Juist daarom kreeg ik sterk het gevoel dat Ruijs, bewust of onbewust, de kans om minister-president te worden met beide handen aangreep, ook, en misschien vooral, om Limburg en zijn vader te ontvluchten. Als ik me als biograaf probeer te verplaatsen in de persoon die Ruijs was in juli 1918, dan staat me een Haagse politicus voor de geest, die zeer tegen zijn zin in de provincie werd opgesloten. Natuurlijk was een positie als commissaris van de Koningin, gouverneur van Limburg eervol, en zelfs uitdagend in de zich snel ontwikkelende mijnconomie, maar het was niet een post die Ruijs als 44-jarige ambieerde. Ik vermoed dat hij zich levend begraven voelde en dankbaar de hand greep die Nolens hem reikte.

Als 'politieke vriend' was Ruijs soms onbetrouwbaar, maar dat is de essentie van een vriendschap op die basis. Ruijs had in de politiek geen permanente vrienden. Zijn relatie met de priester-politicus Willem Nolens was ingewikkeld. Het waren twee tamelijk eenzame mannen die elkaar vonden in een praktische en noodzakelijke samenwerking tussen 1918 en 1924, aanvankelijk met Nolens als leidende partner. Of ze vrienden waren in de echte betekenis van het woord, betwijfel ik. Waarschijnlijk niet: Nolens had dat soort vrienden niet en Ruijs was vooral met zichzelf bezig.

Charles Ruijs werd door Nolens gemaakt, dat lijdt geen twijfel. Maar toen hij eenmaal minister-president was, ontwikkelde Ruijs zich tot een geheel eigen politieke krachtmens en was een botsing met zijn leermeester bijna onontkoombaar. In elk geval spande Ruijs zich niet in om een breuk af te wenden of tactisch in te kleden. Uit zijn brieven aan Van Nispen komt een verrassend diepe afkeer van Nolens naar voren. Ruijs was onnodig hard in het buitensluiten van de mens Nolens. Het menselijke drama dat dit opleverde, gold meer voor Nolens.

De relatie tussen Ruijs en Aalberse was minstens zo complex, te beginnen met het verschil in afkomst: de geprivilegieerde jonkheer tegenover de briljante zoon van een middenstander. Vrienden waren ze niet. Wat beide mannen bond, waren de rooms-katholieke kerk en het bewustzijn dat ze elkaar nodig hadden, elkaar konden gebruiken. Dat begon in Leiden. Later was het beleid van Aalberse noodzakelijk om de arbeiders bij de rechtse coalitie te houden, terwijl Ruijs het kabinet op de been moest houden waarin Aalberse dat beleid kon uitvoeren. Tussen beide mannen sluimerden een rivaliteit en een jaloezie die voor de persoonlijke verhoudingen uiteindelijk niet gezond zouden blijken te zijn. Ze hoefden nooit met elkaar te breken, omdat ze nooit hecht geweest waren. Beide politici hadden hun eigen relatie met een manipulatieve koningin. Wilhelmina wond Aalberse om haar vinger en gebruikte met royaal gemak de respectvolle dienstbaarheid van Ruijs.

Diepere en meer bestendige relaties had Ruijs met Alphons Ariëns en Octave van Nispen, die geen van beiden in zijn politieke vaarwater kwamen. Ariëns is een van de weinige personen die Ruijs inspireerde: hij heeft hem altijd vereerd. Met Octave van Nispen onderhield Ruijs een twintig jaar durende briefwisseling. Hoewel deze nooit intiem werd, geeft hij een aardig beeld van beide mannen. De rol van Van Nispen veranderde van mentor en hart-onder-de-riem-steker in die van praatpaal: aan Van Nispen kon Ruijs de dagelijkse politieke besognes kwijt,

de roddels, zorgen, verdenkingen en ontboezemingen, zoals Aalberse die aan zijn dagboek toevertrouwde. Van Nispen van zijn kant hunkerde in Rome naar de laatste nieuwtjes uit Den Haag en uit katholiek Nederland en het gevoel dat hij via zijn correspondentie ook meedeed. Van Nispen spoorde Ruijs in 1918 aan om het waagstuk te beginnen dat de gezant zelf niet aandurfde.

Ook deze langdurige vriendschap brokkelde op den duur af. Van Nispen zat ver van het Haagse vuur en Ruijs had geen opbeurend advies meer nodig. Dat Van Nispen Ruijs in 1925 kon verdenken van achterbaksheid, spreekt naar mijn gevoel boekdoelen. Ook minister De Vries richtte dit verwijt aan Ruijs. Deze twee zaken plaatsden de soms paranoïde aandoende oprispingen van Aalberse tegenover Ruijs in een ander licht. Er waren nogal wat mensen in de omgeving van Ruijs die hem niet vertrouwden. Tijdens zijn derde kabinet was de minister-president een tamelijk eenzaam persoon geworden. Hij had geen politieke vrienden meer.

HISTORISCHE BETEKENIS

De directe successen van Ruijs zijn de revue gepasseerd. Hij leidde het land door de 'revolutiepoging' van Troelstra en realiseerde met zijn kabinet het grootste deel van het programma dat hij in september 1918 had ontvouwd. Ruijs hield het kabinet in stand, waardoor Aalberse en De Visser in staat waren van 1919 een jaar te maken van spectaculaire wetgeving. Daarmee werd op het fundament dat Van Houten, Goeman Borgesius en Talsma hadden gelegd, de eerste verdieping gezet van het bouwwerk van de verzorgingsstaat. Katholiek sociaal denken kreeg een praktische uitvoering. Het zou nog lang doorwerken.

De manier waarop Ruijs de politieke eenheid wist te bewaren en te versterken, maakte van de RKSP een echte volkspartij, die kon steunen op alle standen en klassen. Het katholieke gedachtegoed op sociaal en economisch terrein gaf de breedte en diversiteit weer van de katholieke gemeenschap. In die breedte kon vrijwel de hele katholieke gemeenschap zich vinden. De claim van Ruijs en Nolens dat de RKSP de enige partij was die een algemeen belang vertegenwoordigde en geen groeps- of klassenbelang, was even zelfdienend als correct. Ruijs slaagde erin zowel de conservatieve werkgevers als de ontevreden arbeiders bij de katholieke les te houden.

Was de politieke eenheid gebroken, dan zou het moeilijk geworden zijn om zelfs de geloofdiscipline te handhaven.⁶ De kerk van Rome en

haar vertegenwoordigers in Nederland, het episcopaat en de geestelijkheid, waren onmisbaar, maar ze hadden deze eenheid niet op eigen gezag kunnen bewaren. Katholieke kiezers stemden niet langer zonder meer rooms omdat ze rooms waren, ze moesten meer redenen hebben. Cruciaal was het de geloofseenheid te vertalen in politieke eenheid, of beter gezegd, te voorkomen dat die politieke eenheid, gebaseerd op gedeeld geloof en gedeelde doctrine, werd doorbroken. Eensgezindheid was minder belangrijk dan eenheid.

Als gewiekst politicus en sluw – maar ook verziend – leider, fungeerde Ruijs als bindende kracht in een tijd dat de maatschappelijke krachten de katholieke politiek uiteen hadden kunnen rukken. Hoe de beleidsresultaten van de coalitie tussen de drie christelijke partijen in het interbellum ook worden gewaardeerd, het was zeker een succesvol bondgenootschap, waarin de katholieken niet alleen de toon zetten, maar waarvan ze ook het meest profiteerden.⁷ Als man van compromissen hield Ruijs de rechtse coalitie bij elkaar en plaatste hij een mogelijke bron van tweespalt, Hendrik Colijn, buiten de macht. Ruijs vergrootte het katholieke zelfbewustzijn dat nodig was om burgers deel te maken van een collectieve onderneming. Hij zorgde ervoor dat de RKSP werd omgevormd tot een meer democratische volkspartij. Het was dan ook Ruijs die in 1929 het krediet kreeg van de katholieke arbeiders en de verkiezingen won.

Als leider van zijn derde kabinet was Ruijs beleidsmatig minder succesvol. Toen de Depressie toesloeg, ontbrak het hem aan creativiteit en durf om de problemen echt het hoofd te bieden. Ook de latere kabinetten onder leiding van Colijn, waarin de katholieken bleven deelnemen, vonden geen uitweg uit de sociaaleconomische malaise. Zelfs onder die moeilijke omstandigheden hield het fundament van katholieke eenheid stand. Zij was zelfs sterk genoeg om na de oorlog terug te keren in de vorm van de Katholieke Volkspartij (KVP), waarna de katholieke politiek zijn plaats in het centrum van de macht kon continueren.

De tot op heden laatste katholieke minister-president van Nederland, Ruud Lubbers, was een groot bewonderaar van Ruijs, vooral van diens sociale beleid. Lubbers zag zichzelf nadrukkelijk in de traditie van katholieke politiek die Ruijs in 1918 was begonnen.⁸ Toen Lubbers terugtrad in augustus 1994, was hij ruim twaalf jaar minister-president geweest namens het Christen Democratisch Appel, de partij waarin de Katholieke Volkspartij in 1980 was opgegaan.⁹ Hij verbrak zo het lengterecord van bijna elf jaar dat Ruijs gezet had.

Deze twee katholieke boegbeelden stonden aan het begin en aan het einde van driekwart eeuw waarin de katholieken hun stempel drukten

op de Nederlandse samenleving. Via hun macht in de politiek gaven ze de samenleving mede vorm naar hun inzichten en prioriteiten. In de driekwart eeuw tussen september 1918 en augustus 1994 maakten vertegenwoordigers van de katholieke politiek onafgebroken deel uit van de Nederlandse regering. In die periode werd Nederland 46 jaar geleid door een katholieke minister-president.¹⁰ Het begon allemaal met Charles Ruijs de Beerenbrouck.

Noten

INLEIDING

- 1 Lubbers, *Geloof in de samenleving* en Lubbers, *Samen onderweg*.
- 2 Gribling, J.P.M. *Aalberse 1871-1948* en Gribling, *Willem Hubert Nolens. Uit het leven van een priester-staatsman*.
- 3 Verhagen, Schurgers, Stassen, Sassen, Van der List, zie literatuurlijst.
- 4 De stelling van Elsbeth Etty dat verzuilde biografieën de geportretteerden altijd modelleerden naar de waarden die voor de zuil van belang waren, lijkt me hier van toepassing. Etty, *Doden hebben geen privacy*, in Renders, *Privé in de politieke biografie*, p. 99.
- 5 Langeveld, *Dit leven van krachtig handelen*, p. 14.
- 6 Een vergelijkbare afweging maakte Van Meeuwen in zijn studie van de katholieke arbeiders, *Lijden aan eenheid*. In zijn ogen leverde toepassing van het verzuilingsconcept meer vragen op dan antwoorden ofwel, in zijn woorden: 'Slechts voor zover ik niet om de begrippen "verzuiling" en "emancipatie" heen kan, komen zij in deze studie voor.' Van Meeuwen, *Lijden aan eenheid*, p. 18. Koch maakt dezelfde keuze. Koch, *Abraham Kuiper*, p. 17.
- 7 Hij omschrijft zijn boek dan ook als een 'intellectueel-politieke biografie'. Koch, *Abraham Kuiper*, p. 20.
- 8 De brieven van Ariëns zijn wel door Brom ingezien, voor zijn biografie van de drankbestrijder. Ze zijn in juli 1937 teruggestuurd naar Maria Ruijs. Privéarchief 't Suideras.
- 9 In correspondentie tussen Ruijs' voormalig particulier secretaris H. Kolfschoten en zijn weduwe Maria Ruijs, tijdens de Tweede Wereldoorlog, komt Van Boven ter sprake, maar dan als iemand aan wie ze niet graag het schrijven van een biografie zouden overlaten.
- 10 J.A.H. Verhagen overleed in 1965.
- 11 Zie over de aanwezigheid van Kamerleden, onder meer Tanja, *Goede politiek*, hoofdstuk 1.

Proloog

- 1 In het najaar van 1917 was de familie Ruijs vanuit het Villapark verhuisd naar het midden van Maastricht. Interview met Gustave Ruijs jr., in Van Boven Bo 1/31.

- 2 *De Tijd*, 4 juli 1918.
- 3 *De Limburger Koerier*, 3 juli 1918. Het Marne-offensief, tussen 15 juli en 5 augustus 1918, zou het laatste Duitse offensief van de oorlog worden. Het vastlopen ervan was de inleiding tot het terugtrekken van de Duitsers, op weg naar de wapenstilstand op 11 november 1918. De slag om de rivier de Piave in Noord-Italië duurde van 15 tot 23 juni en leverde een overwinning op voor de Italianen. De strijd zou ook daarna nog op en neer golven, maar algemeen acht men dit verlies de nekslag voor het Oostenrijks-Habsburgse leger.
- 4 *Rotterdamsch Nieuwsblad*, 21 juni 1918, p. 5.
- 5 Telegrafisch weerbericht, *Nieuwsblad van het Noorden*, 4 juli 1918.
- 6 *De Tijd*, 4 juli 1918, 'Verkiezingsvaria', p. 1.
- 7 *De Tijd*, 2 juli 1918, p. 1.
- 8 *De Telegraaf* van 6 juli 1918, derde blad, biedt een uitputtend overzicht van alle uitgebrachte stemmen.
- 9 Dit risico was niet denkbeeldig, omdat er geen minimale drempel was voor het aantal stemmen dat een kandidaat nodig had om een zetel te halen. Tegelijkertijd gold: hoe meer stemmen voor de lijsttrekker, hoe lager het aantal voorkeurstemmen waarmee iemand laag op de lijst kon worden gekozen. Tegenwoordig moet een kandidaat minstens 25% van de kiesdeler halen en dat moeten meer stemmen zijn dan de laatst gekozen op de lijst heeft behaald.
- 10 *De Tijd*, 2 juli 1918, p. 2.
- 11 *De Limburger Koerier*, 14 juni t/m 3 juli.
- 12 *Nieuwe Rotterdamsche Courant*, 1 juli 1918, p. 1.
- 13 *Het Volk*, 1 juli 1918.
- 14 *Nieuwe Rotterdamsche Courant*, 6 juli 1918, p. 6.
- 15 Groeneweg was de enige vrouw die in 1918 werd gekozen. Ze zou tot 1937 Kamerlid blijven.
- 16 *De Tijd*, 2 juli 1918, p. 5.
- 17 Het nieuwe stelsel gaf meer macht aan partijen en partijleiders. Dat was in 1917 al een bezwaar geweest van de critici. Het beginsel van evenredige vertegenwoordiging maakte het noodzakelijk zich landelijk te organiseren. Loots, *Voor het volk*, p. 141.
- 18 In 1913 had de SDAP dat niet aangedurfd, wegens het risico op interne problemen, en daarmee had de partij zich eigenlijk buitenspel gezet.
- 19 Oud, *Het jongste verleden*, deel 1, p. 22.
- 20 Tames, *Oorlog voor onze gedachten*, p. 98.
- 21 Moeyes, *Buiten schot* (2001), p. 283.
- 22 Moeyes, *Buiten schot* (2001), p. 286 e.v.
- 23 Slagers mochten niet meer verschillende soorten vlees verkopen. Ze moesten alles, inclusief afvalvlees, door de gehaktmolen halen, zodat iedereen hetzelfde kreeg.
- 24 Zie onder meer Ritter, *De donkere poort*.
- 25 Liagre Böhl, *Wibaut de Machtige*, p. 266 e.v.
- 26 De Spaanse Griep brak in maart 1918 uit in de Verenigde Staten, op een militaire basis in Kansas. Waarschijnlijk brachten de Amerikaanse soldaten het virus mee naar Europa. Vijfhonderd miljoen mensen werden ziek, van wie er tussen de vijftig en honderd miljoen overleden.
- 27 Zie Moeyes, *Buiten schot* (2001), p. 288.
- 28 Ritter, *De donkere poort*, deel II, p. 260 e.v.
- 29 Van der Horst, *Nederland*, p. 392.

- 30 Den Hertog, *Cort van der Linden*, p. 693.
- 31 Den Hertog, *Cort van der Linden*, p. 694.
- 32 Zie onder meer Fasseur, *Wilhelmina. De jonge koningin*, passim.
- 33 De overwegingen van de Duitsers om Nederland neutraal te houden, zijn onder meer beschreven in Moeyes, *Buiten schot* (2014), slothoofdstuk.
- 34 Schöffers, *Eenheid en scheiding*, p. 12.
- 35 Zie hoofdstuk 5.
- 36 *De Tijd*, 24 mei 1918, p. 5.
- 37 Geciteerd door Perry, *Roomsche kinine*, p. 250.

Hoofdstuk I

- 1 Kossmann, *De Lage Landen 1780-1940*, p. 200.
- 2 Een 'gesloten confessioneel groepsmilieu met een eigen wereldbeschouwing.' Küng, *De katholieke kerk*, p. 187.
- 3 Aan de andere kant van de bergen voor de meeste gelovigen (de Alpen). Küng, *De katholieke kerk*, p. 186.
- 4 Zoals de Amerikaanse historicus Garry Wills het stelt: Pius IX verloor zijn rol van 'wereldlijk monarch' na 1855 en compenseerde dat met 'een aangenomen rol van moreel monarch'. Garry Wills, 'New Pope? I've given up', *NYT*, 12 februari 2013.
- 5 Geciteerd bij Lemmens, *Aan Vorst en Vaderland gehecht*, p. 233.
- 6 Beekelaar, *De gouverneurs van beide Limburgen*, p. 265-311.
- 7 Voor de geschiedschrijving van Roermond is gebruikgemaakt van Jansen, *Industrie en mijnbouw*, en Verhage, *Katholieken, kerk en wereld*.
- 8 Zie bijvoorbeeld de autobiografie van Gerard Brom. Brom, *Een katholieke leven*, passim. In zijn biografie van L. Beel beschrijft Giebels het Roermond van eind negentiende eeuw. Giebels, *Beel*. Zie ook Nissen, *De akkoorden van het gemoed*, passim.
- 9 Dit soort binnen-de-familie-huwelijken waren in aristocratische kring heel gebruikelijk.
- 10 Het is niet goed mogelijk inzicht te krijgen in de financiële achtergrond van de familie Ruijs. In de praktijk kon deze adel, wiens bezit voornamelijk bestond uit grond, extra inkomen uit een reguliere bron goed gebruiken. Er zijn talloze verhalen over de zuinigheid van Charles Ruijs, de latere premier. Zie onder meer de interviews van Van Boven.
- 11 Jansen, *Eenheid en scheiding*, p. 20.
- 12 Maenen, *Petrus Regout*, p. 45.
- 13 Volgens Wim Wennekes wordt de oude Petrus Regout te negatief weggezet in de geschiedenis. Zie Wennekes, *Aartsvaders*, p. 45 e.v.
- 14 Zie over de Luttensberg-enquête: Brugmans, *De arbeidende klasse*, p. 229-230.
- 15 Wijnen publiceerde een brochure over de arbeidsomstandigheden van de kinderen in Maastricht, en werd gehoord door de parlementaire enquêtecommissie in 1887. Wijnen, *De arbeid der kinderen*. Voor de enquête, Giele, *Een kwaad leven*, deel II, Maastricht. Wijnen was toen rector van een jongereninstelling van liefdadigheid. Hij werd later overgeplaatst naar een klein dorpje. Voor Aalst, zie Boons, *Pieter Daens*, passim.
- 16 Venner, *Geschiedenis van Limburg*, p. 37.
- 17 Bos, *Elites*, p. 245 e.v.

- 18 Bos, *Elites*, p. 245 e.v.
- 19 Daarbij valt op dat Gustave Ruijs zijn kiezersgroep wist uit te breiden, terwijl Fouquet nauwelijks kiezers verloor. Goede organisatie was toen al de sleutel tot succes.
- 20 Geciteerd in Witlox, Schaepman, deel II, p. 17.
- 21 Interview met Maria Ruijs, in Van Boven Bo II/8.
- 22 Interview met Bolsius, in Van Boven, Bo I/39.
- 23 Interview met Maria Bielders, huishoudelijke hulp bij Gustave sr., in Van Boven, Bo I/28.
- 24 Zie over driftbuien onder meer dienstster Maria Machiels, interview Van Boven, Bo I/38. Ook huisknecht W. Keizer, interview Van Boven, Bo I/9. Over zijn tijd als minister het interview met Goudkamp, in Van Boven Bo II/7-3.
- 25 Interview met echtgenote Maria Ruijs, Van Boven Bo II/8-1.
- 26 Interview met Gustave Ruijs jr., in Van Boven Bo I/31-4.
- 27 Interview met Maria Machiels, in Van Boven Bo I/38.
- 28 Interview met echtgenote Maria Ruijs, Van Boven, Bo II/8.
- 29 Fasseur, *De jonge koningin*, p. 541.
- 30 De Broeders van de Onbevleete Ontvangenis van Maria, ook wel Broeders van Maastricht genoemd. Ze verzorgden onderwijs voor kinderen van allerlei afkomst, in Maastricht voor een belangrijk deel van 'minvermogende ouders'.
- 31 In herdenkingsartikelen wordt geschreven dat ook Charles Ruijs zijn kinderen meenam naar de gevangenis. Daarvoor is evenmin bewijs te vinden, anders dan latere verklaringen van bewonderaars, die verdacht veel lijken op wat er over Gustave werd geschreven.
- 32 Bos, *Elites*, p. 245 e.v.
- 33 Van der Woud, *Koninkrijk vol sloppen*, p. 175.
- 34 Kessels-Van der Heijde, *Maastricht, Maastricht, Mestreech*, p. 247.
- 35 Dit blijkt uit de resterende boekenverzameling op 't Suideras.
- 36 Kessels-Van der Heijde, *Maastricht, Maastricht, Mestreech*, p. 189. Zij stelt ook dat er na 1880 een zekere vernederlandsing op gang kwam, p. 255.
- 37 Van der Woud, *Koninkrijk vol sloppen*, p. 55.
- 38 Van der Woud, *Een nieuwe wereld*, p. 335.
- 39 Van der Woud, *Koninkrijk vol sloppen*, p. 55.
- 40 Kamerstuk Tweede Kamer 1886-1887 kamerstuknummer 26 onder nummer 2.
- 41 Onderzoek naar andere regio's, zoals de Groninger Veenkoloniën, Twente en Leiden, werd pas in de jaren negentig van de negentiende eeuw uitgevoerd. Verhoren over de vlasindustrie vonden wel plaats maar waren beperkt.
- 42 HTK, 1888-1889, 19 maart 1889, p. 842. Petrus Regout (1801-1878) en zijn zoon Louis Regout (1832-1905) waren lange tijd lid van de Eerste Kamer.
- 43 Giele, *Een kwaad leven*, deel II, inleiding.
- 44 Giele, *Een kwaad leven*, deel II, Maastricht.
- 45 Giele, *Een kwaad leven*, deel II, Maastricht, p. 207 e.v.
- 46 Lemmens, *Aan Vorst en Vaderland*, p. 270.
- 47 Giele, *De arbeidsenquête van 1887*, deel III, eindverslag, p. 69-90.
- 48 In 1887 bracht een wijziging van de Grondwet het zogeheten Caoutchouc-artikel: de wetgever kreeg de mogelijkheid het kiesrecht toe te kennen op basis van kentekenen van geschiktheid en maatschappelijke welstand. De roep van minderheden om de politiek-ideologische verscheidenheid te laten zien door middel van een evenredig kiesstelsel, werd bediend met een verdeling van het grootste

- deel van het land in enkelvoudige kiesdistricten. Alleen in de vijf grootste steden bleven de meervoudige districten bestaan. Die waren allemaal samen goed voor 21 van de honderd Kamerzetels. Dat de liberalen hiervan profiteerden verklaart hun medewerking aan de grondwetswijziging. De pleitbezorgers van meer evenredigheid en meer kiezers bleven ageren voor verandering.
- 49 Vooral de ARP profiteerde hiervan met 27 zetels. De katholieken, wier zetels vaker in homogeen katholieke gebieden lagen, behaalden in 1888 25 zetels.
- 50 In de aanloop naar de verkiezingen had *De Standaard* kiezers die bang waren om op een katholieke te stemmen verzekerd dat dit niet betekende dat de 'galg en brandstapel' zouden terugkeren in Nederland. *De Standaard*, 12 maart 1888.
- 51 Naar de Van den Boschstraat 31.
- 52 Een goed verslag van de ontwikkelingen is te vinden in Roebroek, *De beschaven-de invloed des tijds*, passim.
- 53 HEK, 1888-1889, 18 januari 1889, p. 101 e.v.
- 54 De katholieken bleven gelijk op 25, maar de antirevolutionairen verloren 5 zetels, waardoor de liberalen een meerderheid in de Tweede Kamer kregen.
- 55 Diepenhorst, *Dr. Schaepman in de politiek*.
- 56 Het gerucht deed de ronde, mogelijk door Tak zelf in omloop gebracht, dat jhr. mr. L.F.H. Michiels van Kessenich benoemd zou worden. Michiels van Kessenich was een overtuigd antiklerikaal libertijn en populair in liberale Limburgse kringen. In maart 1888 was hij nog tegenkandidaat geweest van Gustave Ruijs in Maastricht, al had hij die strijd ruim verloren. Het gerucht was zo sterk dat gedeputeerde De Bieberstein een adres aan koningin Emma had geschreven waarin hij vroeg of hij wel gedeputeerde kon blijven als zijn zwager gouverneur zou worden.
- 57 Taks Kieswet werd het voorwerp van heftige strijd tussen takkianen en antitakkianen, waarbij de scheiding dwars door de partijen heen liep. Omdat zijn eigen liberalen hem niet volgden, kwam er na ontbinding van de Kamer en verkiezingen over dit onderwerp (in 1894) niets van terecht.
- 58 Schaepman aan Kuyper, 10 juli 1901, geciteerd in Puchinger, *Colijn en het einde van de coalitie*, deel II, p. 30; ook Witlox, *De Rooms-Katholieke Staatspartij in haar ontwikkeling geschetst*, deel III, p. 283-286.
- 59 Zie de notitie in de kantlijn van de huwelijksakte van Karel Edmond Maria Ruijs van Beerenbroek en Charlotta Maria Bernardina van Aefferden (huwelijken Roermond, 19 mei 1838, akte 187): 'Bij vonnis der Arrondissements Rechtbank te Roermond van den een en twintigsten Maart achttien honderd vijf en negentig, ingeschreven in de registers van den Burgerlijken Stand der gemeente Roermond op den vierden April achttien honderd vijf en negentig nummer tachtig, is bevolen dat nevenstaande huwelijksakte in dier voege zal worden verbeterd, dat de tweemaal daarin voorkomende naam Ruijs van Beerenbroek zal worden gelezen telkens als Ruijs de Beerenbrouck en de daarin eenmaal voorkomende naam Ruys van Beerenbroek eveneens zal worden gelezen als Ruijs de Beerenbrouck. Ingevolge missive van den 6den April 1895 No. 485 aan den heer Officier van Justitie bij de Arrondissements Rechtbank te Roermond en op diens last ingeschreven ter Griffie der Arrondissements Rechtbank te Roermond dd. 10 April 1895

Hoofdstuk 2

- 1 Volgens J.A.H. Verhagen, in een rede voor de dies van Augustinus, mei 1949. Privéarchief J.A.H. Verhagen. Ruijs' naam duikt ook niet op in de almanakken van deze jaren, anders dan bij de ledenlijst.
- 2 Gribbling, *P.J.M. Aalberse 1871-1948*, p. 23.
- 3 Gribbling, *P.J.M. Aalberse 1871-1948*, p. 23-25.
- 4 HTK, 1903-1904, 24 februari 1904, p. 1346. Volgens Gribbling ging het om 'de afvallige' hoogleraar filosofie G. Bolland. Hij bedoelt Gerard Bolland, die in Nederland de toonaangevende kenner was van het werk van Hegel. Gribbling, *P.J.M. Aalberse 1871-1948*, p. 24.
- 5 Mr. dr. A.A.H. Struycken (1873-1926) was in 1906 de eerste katholieke juridische hoogleraar, Nolens in 1909 de tweede. Beiden werden benoemd aan de Universiteit van Amsterdam.
- 6 De dagboeken zijn in hun geheel online beschikbaar. De dagboeken tussen 1902 en 1947 zijn later als boek uitgegeven. Zie Aalberse, *Dagboeken*.
- 7 Aalberse, *Dagboeken*, 7 februari 1893, deel II, p. 321. Alleen online.
- 8 Gribbling, *P.J.M. Aalberse 1871-1948*, p. 37.
- 9 Aalberse, *Dagboeken*, 22 april 1893, deel II, p. 353: 'een *conditio sine qua non*, door Katwijk gesteld'. In Katwijk aan de Rijn was het College van de Paters Jezuïeten gevestigd.
- 10 Aalberse, *Dagboeken*, 22 april 1893, deel II, p. 353. Online.
- 11 Aalberse, *Dagboeken*, 2 mei 1893, deel II, p. 354. Alleen online. Aalberse schrijft Van Rijckevorsel met dubbel s en geeft geen voorletters.
- 12 In 1899 zou de R.K. Studentenvereniging te Leiden zich omdopen tot R.K. Studentenvereniging Augustinus.
- 13 Gribbling, *P.J.M. Aalberse 1871-1948*, p. 44.
- 14 Aalberse, *Dagboeken*, 16 juni 1893, deel II, p. 371. Alleen online.
- 15 Aalberse ging regelmatig naar debatten in de Tweede Kamer. Hij was wat je tegenwoordig een 'politieke junkie' zou noemen. Aalberse, *Dagboeken*, deel II, o.a. p. 400. Alleen online.
- 16 Aalberse, *Dagboeken*, 16 juni 1893, deel II, p. 372. Alleen online.
- 17 Aalberse, *Dagboeken*, 21 september 1893, deel II, p. 447. Alleen online.
- 18 Interview met Colsen in Van Boven Bo II/17.
- 19 In de bibliotheek van 't Suideras liggen samenvattingen van de literatuur, hoewel niet helemaal duidelijk is of die in het handschrift van Ruijs zijn. De excerpta van Romeins recht zijn zeker van Ruijs' hand.
- 20 Interview met Hagdorn, in Van Boven, Bo I/5-1.
- 21 Ruijs, *Het strafrecht in het oude Maastricht*, p. 179 e.v. Politiek is verder interessant dat stelling xvi pleit voor rechtstreekse verkiezingen van de Eerste Kamer.
- 22 Van Zanden, *Nederland 1780-1914*, p. 315.
- 23 Van Zanden, *Nederland 1780-1914*, p. 317.
- 24 Koch, *Abraham Kuypers*, p. 408 e.v.
- 25 Zie over Kuypers 'neocalvinisme': Koch, *Abraham Kuypers*, hoofdstuk 8.
- 26 Het was een van de redenen waarom in 1897 een behoudend deel van de ARP zich onder leiding van De Savornin Lohman afscheidde om de Christelijk-Historische Partij te vormen, een los verband van kiesverenigingen dat zich in 1908 in de Christelijk-Historische Unie organiseerde.
- 27 Schaepman, *Eene katholieke partij*.

- 28 Details over deze scholen zijn onder meer te vinden in Van Meeuwen, *Lijden aan eenheid*; Perry, *Roomsche kinine*; Gribling, *P.J.M. Aalberse 1871-1948*.
- 29 Zie voor een interessante analyse van zowel *Rerum Novarum* als *Quadragesimo Anno*: Janssens, *Klasse en stand*, p. 275.
- 30 *Rerum Novarum*, Nr. 13, niet door Rome geautoriseerde tekst die in Nederland gebruikt werd.
- 31 *Rerum Novarum*, Nr. 26.
- 32 *Rerum Novarum*, Nr. 27.
- 33 *Rerum Novarum*, Nr. 28.
- 34 *Rerum Novarum*, Nr. 16.
- 35 *Encyclopedie van het Katholicisme*, lemma 'Rerum Novarum'.
- 36 Stuurman, *Verzuiling, kapitalisme en patriarchaat*, p. 165. Ook: Van Meeuwen, *Lijden aan eenheid*, p. 22, noot 5.
- 37 Aalberse pakte het op de voor hem kenmerkende wijze grondig aan: hij schafte twee exemplaren aan van *Rerum Novarum* die hij op groot formaat postpapier plakte om aantekeningen te kunnen maken. Zie: Aalberse, *Dagboeken*, deel II, p. 406.
- 38 Gribling, *P.J.M. Aalberse 1871-1948*, p. 41. In het hoofdstuk 'Leidse school' gaat Gribling verder in op de verschillen tussen beide benaderingen. Gribling, *P.J.M. Aalberse 1871-1948*, p. 139 e.v.
- 39 Tomassen, *Het R.-K. Bedrijfsradenstelsel*, p. 34.
- 40 Gribling, *P.J.M. Aalberse 1871-1948*, p. 44.
- 41 Voor Aalberse zouden deze woorden een vast koppel worden, soms wel, soms niet gerechtvaardigd. Aalberse, *Dagboeken*, deel IV, december 1895, p. 923. Alleen online.

Hoofdstuk 3

- 1 Volkstelling 1889, geciteerd door Giele, *Een kwaad Leven*, deel II, p. XIX.
- 2 Giele, *Een kwaad leven*, deel II, p. XIV.
- 3 Cillekens, *Loop naar de pomp*, p. 17-18.
- 4 Van Maenen, *Petrus Regout*, p. 80.
- 5 Perry, *Roomsche kinine*, p. 107.
- 6 Interview met Nafzger, in Van Boven, Bo 1/13.
- 7 Perry, *Roomsche kinine*, p. 109.
- 8 Perry, *Roomsche kinine*, p. 110.
- 9 Perry, *De voorman*, p. 127.
- 10 Bij Ruijs' zestigste verjaardag, *De Limburger Koerier*, 29 november 1933.
- 11 H.L. Drucker (1857-1917), liberaal, in 1901 medeoprichter van de Vrijzinnig Democratische Bond (VDB). Voor Druckers ideeën over volkshuisvesting, zie Jansen en Loonstra, *Kopstukken arbeidsrecht*, p. 49 e.v. Ook Jansen, *Opstellen*, p. 69 e.v.
- 12 Leeslijst, uittreksels artikelen *De Tijd*, model-huurcontract. Archief-Ruijs, map 120.
- 13 Volgens Colsen, *Poels*, p. 321.
- 14 Rogier en De Rooy, *In vrijheid herboren*, p. 473.
- 15 'Diocesaan' betekent dat een activiteit via het bisdom en per bisdom werd georganiseerd. De individuele bisschoppen waren kien op hun invloed. Er zou altijd spanning zijn tussen een landelijk initiatief en wat de bisschoppen wensten. Zie onder meer: Van Meeuwen, *Lijden aan eenheid*, p. 33.

- 16 Van de Pas, *Henri Poels*, p. 68 e.v.
- 17 De naam verwees naar de Britse organisatie 'League of the cross', in 1873 opgezet door kardinaal Manning.
- 18 Blijkbaar had hij daarvoor de tijd en de middelen.
- 19 Brom, *Ariëns. Nieuwe uitgaaf*, p. 222, 223.
- 20 Brom, *Ariëns. Nieuwe uitgaaf*, p. 246.
- 21 Brom, *Ariëns. Nieuwe uitgaaf*, p. 246.
- 22 Brom, *Ariëns*, deel 1, p. 478. Brom citeert een brief die Ariëns schreef aan Gisbert Brom.
- 23 Brom, *Ariëns*, deel 1, p. 478.
- 24 Dols, *De gesel der eeuw*, p. 35.
- 25 Brom, *Ariëns. Nieuwe uitgaaf*, p. 375-376.
- 26 Brom, *Ariëns. Nieuwe uitgaaf*, p. 376.
- 27 Brom, *Ariëns*, deel 11, p. 69.
- 28 'Geloofd zij Jezus Christus' waarop als wedergroet de aanwezigen antwoordden 'In alle eeuwigheid, Amen.' Oorspronkelijk was het een groet van priesters onderling. In de jaren twintig en dertig wordt het in de pers vrijwel steeds gemeld als opening van een politieke of katholiek maatschappelijke bijeenkomst. Zie Krier, *De wellevendheid*, p. 70.
- 29 Sonnenschein was een solist en ietwat omstreden in de conservatieve katholieke wereld na 1903. Zie voor een kort portret Brom, *Ariëns*, deel 1, p. 406. Over de ontmoeting: Interview met Souren, in Van Boven, Bo 1/23-1.
- 30 Interview met Wouters, in Van Boven, Bo 1/1.
- 31 Brom, *Ariëns*, deel 11, p. 56.
- 32 Interview met Devens, in Van Boven, Bo 1/21.
- 33 Schaper, *Een halve eeuw strijd*, deel 1, p. 108.
- 34 Brom, *Ariëns*, deel 1, p. 413.
- 35 Geciteerd als 'ongedrukte bron', brief van 14 januari 1899, door Brom, *Ariëns*, deel 1, p. 413.
- 36 *Het Centrum*, 14 maart 1899. Ruijs schreef onder de schuilnaam 'Mosaetrajectensis'.
- 37 Brief bestuur, geciteerd door Perry, *Roomsche kinine*, p. 153.
- 38 Vanaf 1905 was een abonnement op *De Volksbode* verplicht voor leden. Eerdere publicaties waren stukgelopen op gebrek aan interesse van de arbeiders.
- 39 Zie hiervoor ook de conceptbiografie van Hermans door diens zoon, dr. H. Hermans, p. 80. Aanwezig in het Archief-Hermans, in Maastricht, Sociaal Historisch Centrum.
- 40 Archief-Hermans, map 6, manuscript herinnering zoon van Hermans, p. 81.
- 41 Henri Hermans nam in 1918 de Tweede Kamerzetel voor Gulpen over van Ruijs en bleef daarna tot 1945 Kamerlid. Willem Vliegen was Kamerlid van 1909 tot 1915 en daarna van 1922 tot 1937.
- 42 Perry, *Roomsche kinine*, p. 250.
- 43 Perry, *Roomsche kinine*, p. 133.
- 44 Geciteerd uit Aalberse Copieboek, Gribling, *P.J.M. Aalberse 1871-1948*, p. 117-118. De brief aan Ruijs is niet aangetroffen in het Archief-Ruijs.
- 45 Perry citeert vakbondsman De Wit uit diens archief. Perry, *Roomsche kinine*, p. 134.
- 46 Interview met Van Rijt, in Van Boven, Bo 1/10b.
- 47 Deze gegevens en een deel van de analyse van Ruijs' tijd in de gemeenteraad zijn

- gebaseerd op Dittrich, *De eerste zittingsperiode*.
- 48 Dittrich, *De eerste zittingsperiode*, p. 75. Archief-Ruijs, map 196.
 - 49 Archief-Ruijs, map 120.
 - 50 Sassen, *Jonkheer mr Charles Marie Ruijs de Beerenbrouck herdacht*, p. 4, noot II.
 - 51 Archief-Hermans, map 6, p. 77.
 - 52 Sassen dicht hem die titel toe. Sassen, *Jonkheer mr Charles Marie Ruijs de Beerenbrouck herdacht*, p. I.
 - 53 Interview met Hagdorn, in Van Boven, Bo 1/5-1.
 - 54 In dit opzicht volgde Ruijs het voorbeeld van zijn vader, van wie het citaat is. Interview met G. Castermans, in Van Boven, Bo 1/6.
 - 55 Interview met Castermans, in Van Boven, Bo 1/6.
 - 56 Interview met Devens, in Van Boven, Bo 1/21.
 - 57 Perry, *Roomsche kinine*, p. 133, citeert Archief-Nafziger nr. 12, p. 43.
 - 58 *De Volkstribuun*, 12, 1896. Geciteerd door Brom, *Ariëns*, deel 1, p. 413.
 - 59 Interview met Souren, in Van Boven, Bo 1/23-1.
 - 60 Interview met Offermans, in Van Boven, Bo 1/35. Offermans werd later commissaris van politie in Heerlen.
 - 61 Interview met Offermans, in Van Boven, Bo 1/35.
 - 62 Interview met Offermans, in Van Boven, Bo 1/35-2.
 - 63 *De Tijd*, 24 mei 1918, p. 5.
 - 64 Interview met Offermans, in Van Boven, Bo 1/35-3.
 - 65 Volgens Poels was dat de eerste keer dat hij Ruijs tegenkwam; of dat voor Nolens ook gold, weten we niet. Hij ontmoette Nolens in elk geval bij het congres over de drankbestrijding later in 1898. Interview met Poels, in Van Boven, Bo 1/33.
 - 66 Interview met Poels, in Van Boven, Bo 1/33.
 - 67 Gribling, *P.J.M. Aalberse 1871-1948*, p. 63.
 - 68 Gribling, *P.J.M. Aalberse 1871-1948*, p. 67.
 - 69 Behalve aan Gribblings *Aalberse* ontleen ik informatie over de Klarenbeekse Club aan Rogier, *Katholieke herleving*. Van Wely wijdt er een korte beschrijving aan waarin hij stelt dat door het ontbreken van 'toestemming' van Schaepman een aantal 'leden' onmiddellijk afhaakte. Van Wely, *Schaepman*, p. 596. De belangrijkste bron van alle auteurs is Gerard Brom, *Ariëns*, deel 1, p. 556. In een biografische schets stelt Van Meeuwen dat Ruijs in 1901 lid werd. Van Meeuwen, *Biografisch Woordenboek van het Socialisme en de Arbeidersbeweging in Nederland*. Dat klopt niet. In het Archief-Ariëns bevinden zich de bezoekerslijsten van de eerste bijeenkomst op 17 mei 1899, en ook van 30 mei 1900 en van 20 juni 1904. Ruijs staat op alle lijsten. Archief-Ariëns, 45.
 - 70 Gribling, *P.J.M. Aalberse 1871-1948*, p. 92-93 e.v.
 - 71 De aanwezigen wilden zich bevrijden van de 'voogdij' van Schaepman. Maar terwijl ze zijn 'tegenwerking' vreesden, waren de aanwezigen wel zo plichtsgetrouw dat ze Schaepman de oprichting van de club meldden. Brom, *Ariëns*, p. 556.
 - 72 Gastenlijsten. Archief-Ariëns, 45.
 - 73 Gribling, *P.J.M. Aalberse 1871-1948*, p. 93.
 - 74 Gribling, *P.J.M. Aalberse 1871-1948*, p. 132-133.
 - 75 Gribling, *P.J.M. Aalberse 1871-1948*, p. 68.
 - 76 Interview met Castermans, in Van Boven, Bo 1/6.
 - 77 Interview met Poels, in Van Boven, Bo 1/33-2.
 - 78 Interview met Souren, in Van Boven, Bo 1/5-3.
 - 79 Interview met Castermans, in Van Boven, Bo 1/6.

- 80 De naam Van der Heijden wordt afwisselend met 'ij' en met 'y' geschreven, zonder duidelijke logica. Ik houd de spelling aan van de geschiedschrijving van 't Suideras, dat wil zeggen met een 'y'.
- 81 Van Nispen, *'t Suideras*, p. 30-31.
- 82 In het boek over 't Suideras wordt gemeld dat Maria nog enige tijd bij haar moeder op 't Suideras bleef wonen, ook na haar verloving. Van Nispen, *'t Suideras*, p. 31.
- 83 Volgens Offermans, in Van Boven, Bo 1/35-2.
- 84 Pastoor Ingendaal in het herdenkingsnummer van de *Katholieke Illustratie*, p. 8.
- 85 De Kennedybrug, aangelegd in 1968, deelt de wijk nu in tweeën. Het deel grenzend aan het Stadspark wordt nu Jekerkwartier genoemd.
- 86 Dit oordeel is gebaseerd op Maria's veel latere opmerking dat een Kamerlidmaatschap gezinnen kapotmaakte, geuit toen haar zoon Gustave in 1937 gekozen werd voor de Tweede Kamer.
- 87 Interview met Souren, van Boven Bo 1/23-2.

Hoofdstuk 4

- 1 Interview met Hagdorn, in Van Boven, Bo 1/5-3.
- 2 In het districtenstelsel gold dat als een Kamerlid wegviel er nieuwe verkiezingen plaatsvonden voor het resterende deel van de termijn. Zo werd Henri Hermans in begin juni 1918 gekozen voor het district Gulpen, terwijl op 3 juli 1918 nieuwe algemene verkiezingen zouden plaatsvinden.
- 3 Strooibiljetten in Archief-Ruijs, 132. Het woord 'remplaçant' had een diep negatieve en klassenbewuste ondertoon sinds het grote Kamerdebat over het afschaffen van het remplaçantstelsel, dat de rijken had vrijgesteld van de dienstplicht.
- 4 In de Tweede Kamer werd Janssen woordvoerder voor justitie en onderwijs. Hij werd later rechter en verliet de Kamer in 1918. Ruijs en Janssen zouden dus lange tijd samen in de katholieke Kamerclub zitten. Er is geen aanwijzing dat deze voor Ruijs ongelukkig gelopen verkiezing hun verhouding vertroebelde.
- 5 Dorren, *De Tweede Kamerverkiezingen*, p. 16.
- 6 'Men beweerde dat het doorgestoken kaart was.' Interview met Hagdorn, in Van Boven, Bo 1/5-3.
- 7 Robert Regout was een kleinzoon van Petrus Regout. Hij volgde een carrière in het openbaar ministerie in Roermond. In 1910 werd hij minister van Justitie in het kabinet-Heemskerk en bleef dat tot zijn overlijden in 1913. Zijn broer Louis Regout was in het kabinet-Heemskerk minister van Waterstaat, de enige keer dat twee broers in hetzelfde kabinet zaten. In juli 1915 werd Louis gezant in Rome waar hij in oktober overleed, om te worden opgevolgd door Ruijs' vriend Octave van Nispen.
- 8 Ook een zetel in Eindhoven was onderdeel van dit akkoord. Zie Verhage, *Katholieken, kerk en wereld*, p. 174.
- 9 Verhage, *Katholieken, kerk en wereld*, p. 175.
- 10 Dorren, *De Tweede Kamerverkiezingen*, p. 16-17.
- 11 *De Limburger Koerier*, 31 mei 1905.
- 12 *De Limburger Koerier*, 17 juni 1905, geciteerd door Dorren, *De Tweede Kamerverkiezingen*, p. 17, noot 38.
- 13 Het kabinet-Kuyper, 1 augustus 1901 tot 3 juli 1905, steunde op katholieken, anti-revolutionairen, christelijk-historischen en vrije antirevolutionairen, samen goed voor 58 zetels. De laatste twee partijen bleven echter buiten het kabinet.

- 14 Brochure verkiezingen 1905, Archief-Ruijs, map 134.
- 15 In het districtenstelsel moest de winnaar meer dan de helft van de stemmen halen. Als dat in de eerste ronde niet lukte, werd er een week later gekozen tussen de twee kandidaten die de meeste stemmen hadden gekregen.
- 16 Zie over de afwachtende houding die van Kamerleden werd verondersteld: Tanja, *Goede politiek*, p. 233 en 236.
- 17 Zie over de 'zwijgers' in de Tweede Kamer: Tanja, *Goede politiek*, p. 41.
- 18 Ruijs aan Nolens, 16 juni 1905, Archief-Nolens, geciteerd in Gribling, *Willem Hubert Nolens 1860-1931*, p. 134.
- 19 Zie over de manier waarop de afdelingen werkten: Tanja, *Goede politiek*, p. 26-27.
- 20 Kamerstukken 1905-1906, Kamerstuk 104, ordernummer 5.
- 21 HTK, 1905-1906, 16 mei 1906, p. 1757-1758. De wet op de Arbeidsovereenkomst (1907) trad in februari 1909 in werking.
- 22 Aalberse: HTK, 1905-1906, 13 en 15 maart 1906, p. 1305-1311 en 1319-1322.
- 23 HTK, 1906-1907, 11 december 1906, p. 826.
- 24 Gribling, *Willem Hubert Nolens 1860-1931*, p. 59.
- 25 In zijn allereerste rede wist hij dat onderwerp aan het einde van zijn betoog over de begroting aan de orde te stellen. Hij vroeg aan de minister een preventief verbod. HTK, 1906-1907, 11 december 1906, p. 827.
- 26 Brom, *Ariëns*, p. 498.
- 27 Het gehele debat: HTK, 1907-1908, 5 december 1907, p. 870-883.
- 28 De wet op de Arbeidsovereenkomst bepaalde in art. 1637f dat de gehuwde vrouw, die een arbeidsovereenkomst sloot, geacht werd 'de bewilliging van haren man' te hebben gekregen. Dat sloot aan bij de praktijk dat getrouwde vrouwen veelal zonder betrokkenheid van hun man een arbeidscontract sloten.
- 29 Bijvoorbeeld: HTK, 1908-1909, 17 november 1908, p. 518.
- 30 HTK, 1908-1909, 22 december 1908, p. 1456-1459.
- 31 Bijvoorbeeld over de Talma-wetten. Zie oa. Gribling, *P.J.M. Aalberse 1871-1948*, p. 261 e.v.
- 32 In 1916 probeerden de bisschoppen een einde te maken aan de steeds oplaaiende discussies met de publicatie van het *Bisschoppelijk Communiqué inzake de taak van de R.K. Volksbonden en R.K. Werkliedenverenigingen en van de R.K. Vakverenigingen*. Daarin werd het werkteerrein van de vakvereniging beperkt tot de technische en economische belangen. De rest werd gedaan door de standsorganisaties. Vakbondsleden moesten wel verplicht lid zijn van de standsorganisatie. Zie Van Meeuwen, *Lijden aan eenheid*, p. 59.
- 33 Van Meeuwen, *Lijden aan eenheid*, p. 30.
- 34 Van Meeuwen, *Lijden aan eenheid*, p. 54.
- 35 Aalberse was in 1899 bestuurslid geworden van het nieuw opgerichte Centraal Bureau voor Sociale Adviezen te Amsterdam. Gribling, *P.J.M. Aalberse 1871-1948*, p. 90.
- 36 Zie voor de reactie van de bisschoppen en hun wens dat Aalberse zich niet met sociaal beleid bemoeide, hoofdstuk 3.
- 37 Een overzicht van deze ontwikkelingen is te vinden in Van Meeuwen, *Lijden aan eenheid*, p. 51 e.v.
- 38 Vooral omdat Ruijs katholieke invloed wilde behouden als het algemeen kiesrecht zou worden ingevoerd, wat hij onvermijdelijk achtte. Van Meeuwen, *Lijden aan eenheid*, p. 70.
- 39 Kreukels, *Mijnarbeid*, p. 154.

- 40 In 1907 deden de bisschoppen 'een frontale aanval' op de interconfessionele textielarbeidersvakbond Unitas. De katholieke leden werden voor de keuze gesteld: weg uit Unitas, of uit de R.K. Werkliedenvereeniging worden gezet. Perry, *Roomse kinine*, p. 188.
- 41 Roes, *Katholieke Vakbeweging*, deel 1, p. 39.
- 42 Nota in het Archief Bisdom Roermond, nr. 222, nota 'Vakorganisatie in het bisdom Roermond'. Geciteerd door Perry, *Roomse kinine*, p. 302, noot 134.
- 43 Gribling, *Willem Hubert Nolens 1860-1931*, p. 104.
- 44 Rogier had het over het 'beloofde land van de geestelijk adviseurs', Rogier, *Evolu-tie*, p. 217.
- 45 Hendrik Engels was een van de vakbondsleiders die hiertegen protesteerden, na-tuurlijk tevergeefs. Van Meeuwen, *Lijden aan eenheid*, p. 37.
- 46 De discussie wordt onder meer gevoerd door Stuurman en Maarsen, en is samen-gevat door Van Meeuwen, *Lijden aan eenheid*, p. 67 e.v.
- 47 Zo ook Van Meeuwen, *Lijden aan eenheid*, p. 69.
- 48 Zo onder anderen Van Meeuwen, *Lijden aan eenheid*, maar ook Perry, *Roomse kinine*, Kreukels, *Mijnarbeid*, en andere auteurs. Voor de uitbuitersvariant zie Stuurman, *Verzuiling, kapitalisme en patriarchaat*.
- 49 Gribling, *P.J.M. Aalberse 1871-1948*, p. 125.
- 50 Gribling, *P.J.M. Aalberse 1871-1948*, p. 125 e.v.
- 51 Aalberse, *Dagboeken*, 28 april 1907, p. 27.
- 52 Gribling, *P.J.M. Aalberse 1871-1948*, p. 126.
- 53 Gribling, *P.J.M. Aalberse 1871-1948*, p. 129. In het Archief-Ruijs is geen informatie te vinden over deze periode.
- 54 Aalberse zou later van Poels vervreemden; in deze jaren stonden ze nog dicht bij el-kaar.
- 55 Gribling, *P.J.M. Aalberse 1871-1948*, p. 130.
- 56 Brief aan Poels geciteerd door Gribling, *P.J.M. Aalberse 1871-1948*, p. 130.
- 57 Gribling, *P.J.M. Aalberse 1871-1948*, p. 131. Regout had geen adellijke titel.
- 58 Gribling heeft de brief van Poels waarin inderdaad flink van leer wordt getrokken tegen allerlei personen in zijn geheel opgenomen. Poels reageert op een brief van Aalberse waarin die harde oordelen velt over Ruijs. Gribling, *P.J.M. Aalberse 1871-1948*, Bijlage iv.
- 59 Aalberse wilde dat het secretariaat van het R.K. Vakbureau zou worden onderge-bracht in het Centraal Bureau van de KSA te Leiden.
- 60 Een analyse van Ruijs' nota is te vinden in Colsen, *Poels*, p. 346-348. Overigens zijn de discussies rondom deze zaken soms van een niet te doorgronden gedetailleerd-heid.
- 61 Aalberse, *Dagboeken*, p. 34.
- 62 Aalberse, *Dagboeken*, p. 34. De strijd hierover werd uiteindelijk gewonnen door Aalberse die hierin, niet zo verrassend voor iemand die zo klerikaal was, de steun kreeg van de bisschoppen.
- 63 Aalberse, *Dagboeken*, p. 34.
- 64 Het was een indruk die beklifde. In 1939, met elf jaar Ruijs als minister-president achter zich, herhaalde Aalberse deze analyse nog eens in het interview met Van Bo-ven. Interview met Aalberse, in Van Boven, Bo 11/7.
- 65 Voor Ildefons, zie Dols, *Drankbestrijding*, passim.
- 66 Archief-Ruijs, map 129.
- 67 Interview met Bolsius, in Van Boven, Bo 1/39.

- 68 Borromeus de Greeve (1875-1947) komen we in 1929 nog tegen als hij met Ruijs campagne voert, Henri de Greeve (1902-1974) was bekend door zijn radiopraatjes voor de KRO.
- 69 Henri van Vorst (1867-1927). Zie onder meer <http://socialhistory.org/bwsa/bio-grafie/vorst>.
- 70 Interview met Devens, in Van Boven, Bo 1/21.
- 71 Verheggen werd later 'te gevoelsmatig' bevonden en weggewerkt uit zijn parochie. Daar deed Ruijs niets tegen: hij vond het toentertijd een vergissing om op Verheggen vertrouwd te hebben. Zie interview met Van Rijt, in Van Boven, Bo 1/10b-2.
- 72 Interview met Souren, in Van Boven, Bo 1/5-3.
- 73 Interview met Hagdorn, in Van Boven, Bo 1/5-4.
- 74 Interview met Schols, in Van Boven, Bo 1/3-1.
- 75 Interview met Schols, in Van Boven, Bo 1/3-2.
- 76 Benoemingen van burgemeesters in 'provinciehoofdsteden' werden behandeld door de ministerraad.
- 77 Verteld door J.B. Kan, Interview met Van Boven, Bo 11/9.
- 78 J.A.J. Peters C.s.s.R. geciteerd in Gribling, *P.J.M. Aalberse 1871-1948*, p. 42.
- 79 Interview met Van Rijt, in Van Boven, Bo 1/10b.
- 80 Interview met Souren, in Van Boven Bo 1/5-3.
- 81 Interview met Van Term, in Van Boven, Bo 1/7.
- 82 Interview met Gustave Ruijs jr., in Van Boven, Bo 1/31.
- 83 Interview met Jacobs, in Van Boven, Bo 1/34-2.
- 84 *De Tijd*, 24 maart 1909, tweede blad, p. 3.
- 85 Dorren, *De Tweede Kamerverkiezingen*, p. 18.
- 86 Dorren, *De Tweede Kamerverkiezingen*, p. 23.
- 87 Dorren, *De Tweede Kamerverkiezingen*, p. 19.
- 88 *De Tijd*, 12 mei 1909. De krant vertelt wat in *De Nieuwe Limburger Koerier* staat.
- 89 *Het nieuws van den dag* schrijft over drie telegrammen die hij verstuurd had, 22 juni 1909, p. 9.
- 90 HTK 1909-1910, Bijlage A. Hoofdstuk 1, nr. 3, p. 12.
- 91 Archief-Ruijs, map 149.
- 92 Dorren geeft een goede samenvatting, p. 24-28.
- 93 *De Tijd*, 14 juni 1909, p. 2.
- 94 Geciteerd in *De Tijd*, 10 juni 1909, onder de kop BIER- EN GELDVERKIEZINGEN.
- 95 *Het Volk*, 26 juni 1909, p. 1.
- 96 Dorren, *De Tweede Kamerverkiezingen*, p. 10-11.
- 97 Brief Van Nispen aan Ruijs, 24 september 1909. Archief-Ruijs, map 135.
- 98 HTK, 1909-1910, 9 november 1909, p. 129-139.
- 99 Van Nispen aan Ruijs, ongedateerd. Archief-Ruijs, map 134.
- 100 HTK, 1909-1910, 7 december 1909, p. 756.
- 101 Kreukels, *Mijnarbeid*, p. 180 e.v.
- 102 Brief Ruijs aan bisschop, 8 juli 1909. Archief-Bisdom Roermond: 238. Geciteerd door Kreukels.
- 103 Kreukels, *Mijnarbeid*, p. 183.
- 104 HTK, 1909-1910, 15 december 1909, p. 1013-1015.
- 105 HTK, 1909-1910, 15 december 1909, p. 1028-1031.
- 106 HTK, 1910-1911, 28 november 1910, p. 585-586.
- 107 HTK, 1910-1911, 9 december 1910, p. 871-873.
- 108 De hele rede: HTK, 1910-1911, 9 december 1910, p. 876-880.

109 HTK, 1910-1911, 10 december 1910, p. 913-915.

110 *Katholiek Weekblad*, 16 maart 1918, p. 101.

Hoofdstuk 5

- 1 Brief Van Nispen, 25 januari 1908, Archief-Ruijs, 190.
- 2 Van Boven, notities voor een biografie. In Speciale collecties, Van Boven. Het ging om een katholieke variant van het neutrale Groene Kruis. In andere provincies eisten de bisschoppen een specifieke katholieke organisatie. Dat werd het Wit-Gele Kruis. Het Limburgse Groene Kruis werd in 1925 opgenomen in het landelijke Wit-Gele Kruis, maar behield zijn naam. Die was in Limburg inmiddels ingeburgerd. Ook hier lag veel conflictstof besloten in de noodzaak van toestemming van de bisschoppen voor welke katholieke organisatie dan ook.
- 3 Zes jaar na Gustave jr. werd Johanna geboren.
- 4 Brom, *Ariëns*, deel II, p. 358. Volgens zijn agenda had Ruijs op 4 januari 1911 een afspraak met dokter Ruland. Privéarchief 't Suideras, agenda 1911.
- 5 *Het Centrum* meldt zijn vertrek in de uitgave van 19 januari 1911.
- 6 *De Tijd*, 26 januari 1911.
- 7 Ongedateerde brief van Van Nispen uit Den Haag. Archief-Ruijs, map 175.
- 8 *De Tijd*, 2 februari 1911.
- 9 *De Tijd*, 14 maart 1911.
- 10 *Het Centrum*, 27 mei 1911.
- 11 *De Tijd*, 6 juni 1911.
- 12 *Het Volk*, 5 september 1911.
- 13 Gribling, *P.J.M. Aalberse 1871-1948*, p. 179-182.
- 14 Gribling, *P.J.M. Aalberse 1871-1948*, p. 181.
- 15 Gribling vermeldt de aanwezigheid van Aalberses brief in diens Documentenverzameling in Nijmegen (D. 116, brief Aalberse aan Ruijs, 31 december 1911), maar in het Archief-Ruijs is de verzonden versie niet te vinden.
- 16 Gribling, *P.J.M. Aalberse 1871-1948*, p. 182. Brief Ruijs aan Aalberse, 4 januari 1912.
- 17 Van Boven, Bo 1/41-5 en 6.
- 18 HTK, 1912-1913, 25 november 1912, p. 802, 914.
- 19 Briefje Ruland, 15 juni 1912. Archief-Ruijs, 134.
- 20 *Tilburgsche Courant*, 28 augustus 1912. Kamerlid Bolsius van Roermond was daar benoemd tot president van de rechtbank en had in mei 1911 zijn terugtreden als Kamerlid aangekondigd.
- 21 *Tilburgsche Courant*, 2 september 1912.
- 22 *Algemeen Handelsblad*, 29 september 1912.
- 23 Volgens een lijstje in *De Tijd* van 30 november 1912 verzuimde Ruijs in het zittingsjaar 1911-1912 36 van de 109 zittingen van de Tweede Kamer.
- 24 De ondertekening Vianen of Mianen heb ik niet thuis kunnen brengen.
- 25 Brief gedateerd 4 oktober 1912. Archief-Ruijs, map 134.
- 26 *De Tijd*, 24 oktober 1912.
- 27 *Tilburgsche Courant*, 1 oktober 1912.
- 28 *De Tijd*, 11 november 1912.
- 29 *Nieuwe Tilburgsche Courant*, gebaseerd op de *Limburger Koerier*, 11 december 1912.
- 30 *De Tijd*, 16 december 1912.
- 31 *De Tijd*, 17 december 1912.
- 32 *De Limburger Koerier*, 10 juni 1913, Archief-Ruijs, map 132.

- 33 *Het Volk* berichtte met graagte over de strubbelingen in Kerkrade, waar een volkskiesvereniging in de wielen was gereden door de elite die er onder leiding van dr. Poels een katholieke kiesvereniging opzette. *Het Volk*, 3 maart 1912, p. 10, 'Naar een volledige breuk'.
- 34 *De Limburger Koerier*, 10 juni 1913, Archief-Ruijs, map 132.
- 35 Een deel van de voorgestelde wetgeving door minister Talma (ARP) was aangenomen, maar de uitvoering ervan zou pas onder Aalberse, in 1919, zijn beslag krijgen.
- 36 Dat verwijt was onterecht, want de SDAP wilde een betere regeling dan de uitgekleepte wetgeving van Talma. En uiteindelijk was het een gelegenheidscoalitie met de SDAP die ervoor zorgde dat voor het eerst een ouderdomspensioen werd ingevoerd. De Hoop, *De rode dominee*, hoofdstuk 4.
- 37 Verslag *De Limburger Koerier*, 10 juni 1913. Archief-Ruijs, map 132.
- 38 Oppositiepamflet campagne 1913. Archief-Ruijs, map 120.
- 39 Ruijs-pamflet 1913. Archief-Ruijs, map 120.
- 40 *De Graafschap-bode*, 20 juni 1913, p. 1.
- 41 *Algemeen Handelsblad*, 17 september 1913, p. 2.
- 42 'Een historische gebeurtenis', zie Hagen, *Pieter Jelles Troelstra*, p. 529 e.v.
- 43 De 'onvermijdelijke noodzakelijkheid' die de Socialistische Internationale in 1904 als voorwaarde voor samenwerking had gesteld, zou zijn echo vinden in de 'uiterste noodzaak' van de katholieken.
- 44 Perry, *De voorman*, p. 252.
- 45 Den Hertog, *Cort van der Linden*, hoofdstuk 12, p. 291 e.v.
- 46 Ariëns zelf had via een leerling die actief was in Rome en via eigen artikelen in *Osservatore Romano* gedaan gekregen dat er ook vanuit Rome interesse kwam voor drankbestrijding. Brom, *Ariëns*, p. 500.
- 47 *Het Centrum*, 25 april 1914.
- 48 *Het Centrum*, 5 mei 1914.
- 49 Aalberse, *Dagboeken*, p. 60, noot 31.
- 50 De Valk, *Roomser dan de paus?*, p. 263-264.
- 51 De Valk, *Roomser dan de paus?*, p. 266.
- 52 Bisschop Callier, de uiterst conservatieve bisschop van Haarlem, trad op als beschermheer van Thompson.
- 53 Klad van een brief aan de bisschoppen, verstuurd op 7 mei 1914. Archief-Ruijs, map 109.
- 54 En ook omdat Ruijs in 1907, toen Aalberse onder vuur lag van Thompson, daar onverschillig onder bleef en zelfs een motie om dat af te keuren, tegenwerkte. Zie hoofdstuk 4.
- 55 Aldus Brom, *Ariëns*, p. 516. Ook Vermeulen, *De Maasbode*, p. 91.
- 56 Zie voor de rol van Thompson als stoorzender ook De Valk, *Roomser dan de paus?*, p. 263-265.
- 57 Rondschrijven bestuur Sobriëtas, 29 december 1913. Archief-Ruijs, map 129.
- 58 In 1854 had paus Pius IX het dogma van de Onbevleete Ontvangenis van Maria afgekondigd, waarna golven van Mariaverering over katholieke landen rolden. Vanaf 1858 verscheen Onze-Lieve-Vrouw in het Franse Lourdes, in de Pyreneeën, verscheidene malen aan de veertienjarige Bernadette Soubirous. De rooms-katholieke kerk heeft talloze genezingen toegeschreven aan het water in Lourdes. Het bedevaartsoord werd een van de populairste bestemmingen voor pelgrims, vooral zieken. Ruijs ging er graag heen. Zie over de achtergrond van Lourdes, Harris, *Lourdes*.

- 59 *De Tijd*, 7 augustus 1914, meldde dat Ruijs in Lourdes zat.
- 60 Persoonlijk archief J.A.H. Verhagen. Hij noemt Bo II, maar hij vraagt zich af wie de bron is. Die wordt door Van Boven niet vermeld.
- 61 Zie onder meer Fasseur, *Wilhelmina. De jonge koningin*; Den Hertog, *Cort van der Linden*; Hagen, *Politicus uit hartstocht*; Moeyes, *Buiten Schot*.
- 62 Fasseur, *Wilhelmina. De jonge koningin*, p. 510.
- 63 Den Hertog, *Cort van der Linden*, p. 410. Zie ook Moeyes, *Buiten Schot* (2014), p. 54-58.
- 64 Over de directe juridische gevolgen van de oorlog voor het zakenleven en de rol van de overheid in Nederland, zie onder meer Jansen, *De impact van de Eerste Wereldoorlog*.
- 65 Ritter, *De donkere poort*, p. 124-155.
- 66 Zie onder meer Verleyen, *Augustus 1914*, passim.
- 67 Marij Leenders, *Ongenode gasten*, p. 139 e.v.
- 68 *De Tijd*, 13 oktober 1914, tweede blad.
- 69 *De Tijd*, 15 oktober 1914, p. 1.
- 70 Een van deze dorpen was het Brabantse Uden. Aan de website daarvan wordt een deel van deze informatie ontleend. <http://www.limburg1914-1918.be/nieuws/39/website-belgisch-vluchtelingenkamp-in-uden-nl>.
- 71 *Nieuwe Rotterdamse Courant*, 14 december 1914.
- 72 Niet iedereen vond de keuze voor Ruijs zo vanzelfsprekend. SDAP-Kamerlid Schaper meende dat het misschien wel logisch was, omdat Ruijs en Van Vuuren 'het geloof van de mensen uit België hadden' en ook dat van de Brabanders. HTK, 17 december 1914, p. 394.
- 73 HTK, 1914-1915, 17 december 1914, p. 397.
- 74 Zie bijvoorbeeld *De Tijd*, 27 oktober 1914.
- 75 Aanteekboekje geheel gewijd aan het werk als regeringscommissaris. Privéarchief 't Suideras. Het boekje begint op 15 oktober 1914, biedt heel veel notities in 1914, waarna die geleidelijk minder worden en in 1917 vrijwel stoppen.
- 76 Vanaf juni 1915 bevond het hoofdkwartier zich in het toen ingerichte Vluchtoord te Uden.
- 77 *De Tijd*, 10 november 1914, p. 2.
- 78 Zie onder meer Abbenhuis, *The art of staying neutral*, p. 97 e.v.
- 79 Noord-Brabants Historisch Informatie Centrum, archief nr. 156 Commissaris Vluchtelingen in Noord-Brabant en Zeeland, 1914-1926, respectievelijk dozen I-19, 22-31, 20-21.
- 80 Notitieboekje, Privéarchief 't Suideras.
- 81 HTK, 1916-1917, 30 januari 1917, p. 1318-1328.
- 82 HTK, 1916-1917, 30 januari, p. 1319.
- 83 *De Kroniek*, juni 1917.
- 84 Gay & Fisher, *The Commission*, Chapter 6, document nr. 303.
- 85 Archief Commissaris, nr. 318.
- 86 Van Wijnenbergen kwam in 1904 in de Tweede Kamer als 'rode baron', maar schoof in de loop van zijn lange parlementaire carrière op naar de uiterst conservatieve kant van het politieke spectrum.
- 87 Brief Van Nispen aan Ruijs, 10 september 1915, Archief-Ruijs, map 177.
- 88 Brief Van Nispen aan Ruijs, 2 maart 1916, Archief-Ruijs, map 177.
- 89 *De Zuid-Limburger*, 1 maart 1917. Het was in die tijd heel gebruikelijk dat bladen schreven over wat andere bladen schreven en daarvoor hele lappen tekst herdrukten.

- 90 Het verhaal in *De Standaard* verscheen op 17 februari 1917.
- 91 Zie daarvoor: HTK, 1916-1917, 13 februari 1917, p. 1546-1553.
- 92 Artikel *De Zuidlimburger*, 1 maart 1917. Archief-Ruijs, map 135.
- 93 Van Nispen overleed in 1956. Het is niet onmogelijk dat Puchinger bij hemzelf het archief heeft ingezien. Het Archief-Puchinger zou wellicht uitkomst bieden, maar is tot ver in de 21ste eeuw gesloten verklaard. Puchinger citeert ook andere politici die aan Van Nispen schreven.
- 94 Om porti en papier te sparen, schreef Van Nispen op de laatste bladzijde van zijn brief vaak kruiselings, door het blad een kwartslag te draaien en over de geschreven tekst heen te schrijven. De lezer moet zijn ogen anders focussen, waardoor de te lezen tekst als het ware 'bovenop' komt te liggen. Hij ondertekende zijn brieven steevast met t.t. Octave, 'totus tuus', 'geheel de uwe', een gebruikelijke vorm in die jaren bij de hogere standen.
- 95 Den Hertog, *Cort van der Linden*, p. 536.
- 96 Koningin Wilhelmina gedroeg zich onder deze omstandigheden nogal eigenwijs en eigenzinnig. Zie onder meer Fasseur en Hertog over haar voorstellen om het kabinet te vervangen. Fasseur, *Wilhelmina. De jonge koningin*, 524 e.v. Hertog, *Cort van der Linden*.
- 97 Brief 31 januari 1918. Archief-Ruijs, map 151.
- 98 *De Tijd*, 24 mei 1918, p. 5.
- 99 Brief Van Nispen, 2 mei 1918. Archief-Ruijs, map 151.
- 100 Ruijs liep niet met Nolens mee naar Scheveningen en een huisbezoek bij Nolens was ongebruikelijk. Archief-Nolens, agenda 1918, 21 april 1918, map 29.
- 101 Nolens, agenda 1918, 27 april 1918, map 29.
- 102 Brief Ruijs aan Maria Ruijs, 1 mei 1918, privéarchief 't Suideras.
- 103 Kladje brief aan Van Nispen. Archief-Ruijs, map 151.
- 104 *De Tijd*, 24 mei 1918, p. 5. Volgens *De Tijd* was Ruijs de maanden daarvoor ook weer genoemd als gezant bij het Vaticaan, een mogelijke opvolger voor Van Nispen.
- 105 *De Tijd*, 17 mei 1918, p. 3.
- 106 Interview met Van Oppen, in Van Boven, Bo 1/10.
- 107 Interview met Jasper, in Van Boven, Bo 1/2.
- 108 Rede van Ruijs in Bo 1/42.

Hoofdstuk 6

- 1 De biografie van Nolens moet nog geschreven worden. Gribling heeft hiertoe met de bundeling van een aantal essays een aanzet gegeven, maar zijn *Willem Hubert Nolens* voldoet niet als biografie van een man in zijn tijd. Gribling, *Willem Hubert Nolens 1860-1931. Uit het leven van een priester-staatsman*.
- 2 Zijn oratie had de titel 'Beteekenis en omvang van de arbeidswetgeving' (1909).
- 3 Zie over Nolens' rooms-katholieke visie op het arbeidsrecht: Molenaar, *Arbeidsrecht*, deel 1, p. 333-340.
- 4 De Mijnsraad was op 28 juni 1902 ingesteld door de toenmalige minister van Waterstaat, Handel en Nijverheid, ir. C. Lely. De raad was gevestigd te 's-Gravenhage en bestond uit ten hoogste tien leden en een secretaris. De leden werden voor vier jaar door de Kroon benoemd. (KB 25-4-1913, Stb. nr. 139).
- 5 Gribling, *Willem Hubert Nolens 1860-1931*, p. 73.
- 6 Archief-Nolens, map 29, agenda 1918.

- 7 De Liberale Unie haalde 6 zetels (voorheen 21), de VDB 5 zetels (8), de Bond van Vrije Liberalen hield 4 zetels over (10). Als de Economische Bond van ex-minister Treub wordt meegeteld (3 zetels) is het totaal 18 liberale zetels (conform Gribling, *P.J.M. Aalberse 1871-1948*, p. 297).
- 8 Restzetels gingen naar de lijsten met het hoogste resterende percentage waardoor aanzienlijk minder dan 1 procent een zetel kon opleveren. Het minimumniveau was de helft van de kiesdeler, ruim 13.000 stemmen. Zo kreeg het Verbond democratisering der Weermacht met 6830 stemmen een zetel.
- 9 Langeveld, *Dit leven van krachtig handelen*, p. 214. Colijn schreef vanuit zijn vakanteadres een 'memorandum betreffende de kabinetsformatie', waarin hij de vloer aanveegde met het kabinet-Cort van der Linden en pleitte voor meer coördinatie in de buitenlandse handelspolitiek en de samenvoeging van Oorlog en Marine tot één departement. Zie ook Puchinger, *Colijn en het einde van de coalitie*, deel 1, p. 42-161.
- 10 In het Nederlandse systeem van coalitiekabinetten zou de kleinst mogelijke combinatie van ideologisch aaneengesloten partijen in de praktijk de meest gebruikte vorm worden. Zie De Swaan, *Coalition Theory*.
- 11 Archief-Nolens, map 158.
- 12 Archief-Nolens, map 158.
- 13 Gribling, *P.J.M. Aalberse 1871-1948*, p. 298. Hagen, *Troelstra*, p. 633.
- 14 O.a. Bornebroek, *Een heer in een volkspartij*, p. 213.
- 15 J. Loeff (1858-1921) was een conservatief Kamerlid. Hij werd voor het eerst gekozen in 1896. In het kabinet-Kuyper (1901-1905) was hij minister van Justitie; in 1903 had hij zich verzet tegen het strafbaar stellen van ambtenarenstakingen, maar het besluit van de ministerraad dat wel te doen, had hij loyaal verdedigd. Na 1905 was hij weer Kamerlid geworden en leidde hij enige tijd de katholieke fractie, tot reuma hem in 1909 dwong die functie neer te leggen. Hij bleef Kamerlid tot hij benoemd werd in de Raad van State, in 1920.
- 16 Puchinger, *Colijn en het einde van de coalitie*, deel 1, p. 72.
- 17 Gribling, *Willem Hubert Nolens 1860-1931*, p. 192; Puchinger, *Colijn en het einde van de coalitie*, deel 1, p. 73.
- 18 Archief-Nolens, map 158.
- 19 De combinatie minister-president en minister van Buitenlandse Zaken werd in het algemeen niet erg aantrekkelijk geacht omdat de laatste qualitate qua vaak afwezig zou zijn. Maar als Van Nispen toe zou happen, was de stap naar een ander ministerie gecombineerd met het minister-presidentschap niet groot.
- 20 Telegram-affaire verteld door Aalberse, *Dagboeken*, 27 juli 1918, p. 167.
- 21 Archief-Nolens, map 158.
- 22 Puchinger is in zijn tekst verwarrend over de datum van het gesprek. Hij schrijft alsof het vrijdagavond plaats zou vinden, maar kan ook zaterdag bedoeld hebben. Het archief van Nolens geeft helderheid. Puchinger, *Colijn en het einde van de coalitie*, deel 1, p. 79.
- 23 Brief Ruijs aan Nolens, Archief-Nolens, map 158.
- 24 Aalberse, *Dagboeken*, 23 juli 1918, p. 165. De afspraak staat niet in de agenda van Nolens, mogelijk omdat het ging om een informeel briefje met een uitnodiging, waarvan Nolens niet van tevoren wist of het Aalberse, die in Noordwijk zat, zou bereiken. Nolens, agenda 1918, 20 juli 1918. Archief-Nolens, map 29.
- 25 Volgens Verhagen zou er tussen Aalberse en Ruijs 'een hechte vriendschap' bestaan hebben (Verhagen, *De totstandkoming*, p. 94). Gribling noemt dat 'niet juist', en

inderdaad lijkt Verhagen een wat al te rooskleurig beeld te hebben van hun beider relatie.

- 26 Aalberse, *Dagboeken*, 27 juli 1918, p. 167.
- 27 Aalberse, *Dagboeken*, 27 juli 1918, p. 167.
- 28 Aalberse, *Dagboeken*, 27 juli 1918, p. 167.
- 29 'R.C.' staat in De Savornin Lohmans schrijven voor 'Rooms-Katholiek'.
- 30 De Geer en Idenburg, Puchinger, *Colijn en het einde van de coalitie*, deel 1, p. 80.
- 31 Zie voor een overzicht van protestantse lofzang op Van Nispen, Puchinger, *Colijn en het einde van de coalitie*, deel 1, p. 95, noot 28.
- 32 Correspondentie, brief Ruijs aan Nolens. Archief-Nolens, map 158.
- 33 Zie Puchinger, *Colijn en het einde van de coalitie*, deel 1, p. 96 noot 36.
- 34 Brief Van Nispen aan Ruijs, 24 januari 1923. Archief-Ruijs, map 160.
- 35 Agenda 1918. Archief-Nolens, map 29.
- 36 De geweldsexcessen die daarmee gepaard gingen, werden onthuld in het eerste deel van de biografie door Herman Langeveld.
- 37 Langeveld, *Dit leven van krachtig handelen*, p. 180.
- 38 Langeveld, *Dit leven van krachtig handelen*, p. 203.
- 39 Geparafraseerd naar Langeveld, *Dit leven van krachtig handelen*, p. 233-234.
- 40 Puchinger, *Colijn en het einde van de coalitie*, deel 1, p. 166.
- 41 Dat gebeurde op zondag 25 augustus. Puchinger beschrijft het gesprek met de koningin gebaseerd op de aantekeningen van Van Nispen in diens archief.
- 42 Ook hier baseert Puchinger zich op het Archief-Van Nispen. Puchinger, *Colijn en het einde van de coalitie*, deel 1, p. 112, noot 37.
- 43 Puchinger citeert Ruijs uit een brief aan Van Nispen van 15 februari 1921, waarin Ruijs zou schrijven: 'In augustus 1918 hebt gij mij ook overtuigd.' Deze brief heeft Puchinger aangetroffen in het archief van Van Nispen.
- 44 'Gij zijt zaterdag [24 augustus] tegen mijn schoonvader: de bliksem is nog niet ingeslagen.' Van Nispen aan Ruijs, 27 juli 1918, Archief-Ruijs, map 61. Blijkbaar was Ruijs op bezoek geweest bij de schoonfamilie van Van Nispen, de familie Serraris, in Den Bosch.
- 45 Interview met Souren, in Van Boven, Bo 1/23-2.
- 46 Brief Van Aefferden, 17 augustus 1918, Archief-Ruijs, 61.
- 47 Zie bijvoorbeeld het interview met Wouters, in Van Boven, Bo 1/1.
- 48 Brief Ruijs aan Maria Ruijs, 25 augustus 1918, privéarchief 't Suideras.
- 49 Telegram in privéarchief 't Suideras, gedateerd 28/8/1918, 10.44, getekend door Snouckaert (Kabinet van de Koningin).
- 50 Daarmee was, schrijft Puchinger, 'de eer van Nolens voorlopig gered'. Puchinger, *Colijn en het einde van de coalitie*, deel 1, p. 113.
- 51 Notitie De Savornin Lohman. Archief-Ruijs, 61. De reserves hadden mogelijk te maken met het gerucht dat in Den Haag, waar Van Karnebeek burgemeester was, de ronde deed, namelijk dat hij homoseksueel zou zijn. Aalberse waarschuwde Ruijs daarvoor op 5 september. Ruijs zou her en der hebben nagevraagd, maar geen bevestiging hebben gevonden en negeerde de informatie. Aalberse, *Dagboeken*, 5 september 1918, p. 181.
- 52 Aalberse, *Dagboeken*, 1 september 1918, p. 177. Ook Gribling, *P.J.M. Aalberse 1871-1948*, p. 303.
- 53 Zie de ruzies rondom de KSA en de pogingen van Ruijs als voorzitter tussen 1909 en 1911 om Aalberse aan banden te leggen. Hiervoor: hoofdstuk 4.
- 54 Gribling, *P.J.M. Aalberse 1871-1948*, p. 303.

- 55 Hij had voor zichzelf achttien punten opgesteld van 'wat ik zou willen doen'. Aalberse, *Dagboeken*, 9 augustus 1918.
- 56 'Trip weigert', Agenda 1918, 30 juli 1918, Archief-Nolens, map 29.
- 57 De brief van De Jonge dateert van 13 augustus 1918. Archief-Ruijs, map 61.
- 58 W. Pop zou Snijders opvolgen als opperbevelhebber en werd in maart 1920 minister van Oorlog en Marine, toen samengevoegd. Deze waarschuwing maakt het nog verrassender dat Pop in 1920 werd gevraagd.
- 59 Langeveld, *Dit leven van krachtig handelen*, p. 215 e.v. Volgens Puchinger sprak De Savornin Lohman op 17 juli met Colijn over De Jonge; Colijn en De Jonge zijn het vrijwel eens. Onder het kopje 'Marine en Oorlog' schrijft Colijn in zijn Memorandum betreffende Kabinetsformatie, vanuit Domburg, op 19 juli bijna in dezelfde woorden als De Jonge zijn conclusies op.
- 60 Puchinger, *Colijn en het einde van de coalitie*, deel 1, p. 131. Het is duidelijk dat alleen Colijn en De Jonge zelf een combinatie van beide departementen aandurfd en eisten. Puchinger meldt alleen dat Nolens De Savornin Lohman meedeelde dat dit niet doorging en De Jonge geen kandidaat was.
- 61 De koningin zou De Jonge altijd blijven behandelen als een gezworen vijand, zelfs toen hij in 1931 werd benoemd tot gouverneur-generaal van Nederlands-Indië. Na zijn ontslag als minister in 1918 kreeg De Jonge ook niet de gebruikelijke koninklijke onderscheiding. Wel werd hij door Colijn, die zijn capaciteiten op waarde schatte, gerekruteerd voor de Bataafsche Petroleum Maatschappij.
- 62 Aalberse werd gevraagd om notulen bij te houden. Hij werd secretaris van de ministerraad. Tot 1945 had de ministerraad geen ambtelijk secretaris. Notulen waren summier. Zie Aalberse, *Dagboeken*, 3 september 1918, p. 178, noot 32 en Puchinger, *Colijn en het einde van de coalitie*, deel 1, p. 150, noot 9.
- 63 Aalberse, *Dagboeken*, 5 september 1918, p. 180. Aalberse schrijft: 'dan blijkt dat we niet zullen kunnen samenwerken', maar zet die uitspraak niet tussen aanhalingstekens. Puchinger laat Ruijs zeggen: 'dan blijkt dat we niet bij elkaar horen', als letterlijk citaat net even anders dan Aalberse het omschrijft, maar baseert zich op dezelfde bron, dat wil zeggen Aalberse zelf, zonder te vermelden waar hij de letterlijke quote vandaan heeft.
- 64 Puchinger, *Colijn en het einde van de coalitie*, deel 1, p. 134.
- 65 De katholieke hoogleraar dr. J.E. Kellermann Slotemaker was ook een kandidaat, maar riep blijkbaar zoveel persoonlijke weerstand op dat Ruijs hem niet wilde, 'zelfs niet op proef'. Archief-Ruijs, map 61.
- 66 Puchinger, *Colijn en het einde van de coalitie*, deel 1, p. 137-138.
- 67 Puchinger, *Colijn en het einde van de coalitie*, deel 1, p. 140.
- 68 Gribling citeert het verslag van Colijn. Gribling, *Aalberse*, p. 307, noot 43.
- 69 Oud, *Het jongste verleden*, deel 1, p. 63.
- 70 Verhagen concludeerde in 1953 dat Ruijs het kabinet zelfstandig had geformeerd. Verhagen, *De totstandkoming*, passim. Puchinger gaat daarin mee, zij het dat hij, zoals hij graag deed, de cruciale rol van Colijn uitlichtte. Puchinger, *Colijn en het einde van de coalitie*, deel 1, passim. Gribling is het oneens met Verhagen, maar krabbelt vervolgens weer terug. Gribling, *Willem Hubert Nolens 1860-1931*, p. 199-200. Stassen geeft geen oordeel. Stassen, *Charles Ruys*, p. 28.
- 71 De kabinetsformatie van de liberaal J. Limburg in 1926, gesneefd tijdens zijn constituerend beraad, is er een voorbeeld van. Zie hoofdstuk 9.
- 72 Interview met Kan, in Van Boven, Bo 11/9.
- 73 Interview met Wouters, in Van Boven, Bo 1/1.

- 74 Tijdens de formatie had Ruijs aan Nolens laten weten dat hij niet in de markt was voor een gewoon ministerschap. Archief-Nolens, map 158. Correspondentie, brief Ruijs aan Nolens.

Hoofdstuk 7

- 1 Minister De Jonge was een CHU-'sympathisant' geweest. De CHU hield altijd vast aan een dualistische visie op de verhouding kabinet-parlement en weigerde vaak formeel achter een kabinet te gaan staan.
- 2 Elzinga, *Om de stembus*, p. 27.
- 3 Fasseur, *Wilhelmina. De jonge koningin*, p. 541. Stassen omschrijft in zijn boek het Limburger en katholiek zijn als een 'dubbele handicap'. Stassen, *Charles Ruys*, p. 195.
- 4 Fasseur, *Wilhelmina. De jonge koningin*, p. 541.
- 5 Kabinet-Röell (1894-1897); kabinet-Pierson (1897-1901); kabinet-Kuyper (1901-1905); kabinet-De Meester (1905-1908); kabinet-Heemskerk (1908-1913); kabinet-Cort van der Linden (1913-1918).
- 6 Hans, *Parlements-film*, p. 27.
- 7 Pas in 1945 werd de functie officieel ingesteld.
- 8 Er zijn geen notulen in de normale zin van dat woord, maar wel besluitenlijsten. Aanwezig in het Nationaal Archief.
- 9 Van Raalte, *De minister-president*, p. 227.
- 10 HTK 1918, 8 maart 1918, p. 1815.
- 11 'Notulen ministerraad' van 10 en 11 september, geciteerd door Verhagen, *De totstandkoming*, p. 112.
- 12 Archief-Nolens, map 158. Verhagen vergelijkt de drie varianten, deze twee plus de uiteindelijke versie. Verhagen, *De totstandkoming van het eerste kabinet-Ruijs de Beerenbrouck*, p. 112-113.
- 13 Aalberse, *Dagboeken*, 12 november 1918, p. 185.
- 14 HEK, 1918-1919, 19 september 1918, p. II.
- 15 HTK, 1918-1919, 22 oktober 1918, p. 152.
- 16 Aalberse, *Dagboeken*, 30 september en 2 oktober 1918, p. 193-195.
- 17 Oud, *Het jongste verleden*, deel 1, p. 149.
- 18 Ik volg hier in grote lijnen het verslag van Scheffer, *November 1918*, p. 60 e.v. en hoofdstuk XII.
- 19 De kroonprins arriveerde op 12 november. *De Telegraaf*, 13 november 1918.
- 20 In mei 1917 had de chargé d'affaires in Brussel de rang van minister-resident gekregen, om hem in de bezette stad meer status te geven.
- 21 Van Vollenhoven verontschuldigde zich dat hij opdracht had gegeven haar te wekken. Scheffer baseert zich op het koeriersbericht in het Archief-Van Karnebeek, Scheffer, *November 1918*, p. 267.
- 22 Aalberse, *Dagboeken*, p. 203.
- 23 Scheffer, *November 1918*, p. 64.
- 24 Scheffer, *November 1918*, p. 274. Hij geeft geen bron en ik heb de notitie niet kunnen traceren.
- 25 Zie Scheffer, *November 1918*, p. 62-63.
- 26 Fasseur, *Wilhelmina. De jonge koningin*, p. 553.
- 27 Fasseur, *Wilhelmina. De jonge koningin*, deel 1, p. 554.
- 28 Scheffer, *November 1918*, p. 267.

- 29 HTK, 1918-1919, 10 december 1918, p. 658.
- 30 HTK, 1918-1919, 23 oktober 1918, p. 170.
- 31 HTK, 1918-1919, 5 november 1918, p. 259.
- 32 HTK, 1918-1919, 5 november 1918, p. 256-264.
- 33 Aalberse, *Dagboeken*, 5 november 1918, p. 200.
- 34 HTK, 1918-1919, 6 november 1918, p. 265 e.v.
- 35 HTK, 1918-1919, 6 november 1918, p. 276.
- 36 Voor een uitgebreid verslag: Hagen, *Politicus uit hartstocht*, p. 640 e.v.; Scheffer, *November 1918*.
- 37 Hagen, *Politicus uit hartstocht*, p. 651.
- 38 Hagen, *Politicus uit hartstocht*, p. 648.
- 39 Hagen, *Politicus uit hartstocht*, p. 650.
- 40 Hagen, *Politicus uit hartstocht*, p. 651.
- 41 Volgens Aalberse was dit eerder besloten. Hij wilde van geen concessie weten en claimde dat de maatregel bedoeld was om de Spaanse griep te bestrijden. Aalberse, *Dagboeken*, 5 november 1918, p. 200.
- 42 HTK, 1918-1919, 12 november 1918, p. 331-352.
- 43 Scheffer, *November 1918*, p. 115.
- 44 Gribbling, *P.J.M. Aalberse 1871-1948*, p. 321.
- 45 Scheffer, *November 1918*, p. 264.
- 46 *De Telegraaf*, 13 november 1918, p. 2.
- 47 Brief van Hans aan Ruijs op 13 november 1918, Archief-Ruijs, map 62.
- 48 *De Telegraaf*, 14 november 1918.
- 49 Zie voor details van de positie van *De Telegraaf* en mogelijke motieven voor haar beleid, Scheffer, *November 1918*, p. 290-291.
- 50 HTK, 1918-1919, 13 november 1918, p. 356.
- 51 Aalberse, *Dagboeken*, p. 206.
- 52 *Het Volk*, 14 november 1918.
- 53 Aalberse, *Dagboeken*, 14 november 1918, p. 207.
- 54 Ook Fasseur vertrouwt hier op het verslag dat Aalberse in zijn dagboeken gaf. Fasseur, *Wilhelmina. De jonge koningin*, p. 558. Zie ook Gribbling, *P.J.M. Aalberse 1871-1948*, p. 323.
- 55 *Nieuwsblad van het Noorden*, 18 november 1918, p. 1.
- 56 Scheffer, *November 1918*, p. 247.
- 57 Zie Scheffer, *November 1918*, p. 223. Ook Aalberse geeft in zijn dagboek een uitgebreid verslag.
- 58 Scheffer, *November 1918*, p. 224.
- 59 HTK, 1918-1919, 20 november 1918, p. 468-470.
- 60 HTK, 1918-1919, 22 november 1918, p. 503.
- 61 Aalberse, *Dagboeken*, 23 november 1918, p. 213.
- 62 Scheffer, *November 1918*, hoofdstuk XII.
- 63 Scheffer, *November 1918*, p. 263.
- 64 Aalberse, *Dagboeken*, 14 november 1918, p. 207 e.v.
- 65 Scheffer schrijft 'afwijzend' te staan tegenover de beweringen dat het de katholieken waren die het land redden, maar de publieke perceptie was onmiskenbaar. Scheffer, *November 1918*, p. 278.
- 66 Fasseur, *Wilhelmina. De jonge koningin*, p. 559.
- 67 Troelstra, *Gedenkschriften*, deel IV, p. 241.
- 68 Gribbling, *P.J.M. Aalberse 1871-1948*, p. 328 e.v. Ook Gribbling, *Nolens*, p. 210.

- 69 НТК, 1918-1919, 20 november 1918, p. 470.
- 70 Manning, *Nederland en het buitenland 1918-1940*. In: *Algemene geschiedenis der Nederlanden*, p. 339.
- 71 Tanja, *Goede politiek*, p. 33.
- 72 Zo vond op 6 december 1918 in Maastricht een grote betoging plaats voor het behoud van Limburg in Nederland. Het actiecomité was opgezet onder leiding van vakbondsleider Nafzger. Volgens de *Limburger Koerier* waren er duizenden aanwezig, onder wie Ruijs en Kamerlid Hermans.
- 73 Aalberse, *Dagboeken*, 3 december 1918, p. 218.
- 74 Aalberse, *Dagboeken*, 3 december 1918, p. 218.
- 75 Aalberse, *Dagboeken*, 6 december 1918, p. 219.
- 76 НТК, 1918-1919, 12 december 1918, p. 696.
- 77 НТК, 1918-1919, 10 december 1918, p. 660-663.
- 78 НТК, 1918-1919, 10 december 1918, p. 660 e.v.
- 79 НТК, 1918-1919, 10 december, p. 663.
- 80 НТК, 1918-1919, 10 december, p. 661 en 706.
- 81 Zo ook: Tanja, *Goede politiek*, p. 28.
- 82 НТК, 1918-1919, 11 december, p. 687.
- 83 НТК, 1918-1919, 10 december, vanaf p. 663.
- 84 O.a. *De Telegraaf*, 16 december 1918.
- 85 Scheffer, *November 1918*, p. 275.
- 86 Scheffer, *November 1918*, p. 275. Hij treft het aan in het Archief-Ruijs, Map 22 (curiosa, niet gedateerd met nummer 13212). In het Archief-Ruijs is dit materiaal niet te vinden. Map 22 gaat over landbouwbelangen.
- 87 Uitgebreid beschreven in Scheffer, *November 1918*, p. 273-275.
- 88 Puchinger veronderstelt dat beiden iedere zondag naar Scheveningen wandelden, maar vertelt niet hoe hij dit zo zeker weet. Daarvoor bieden de agenda's geen bewijs.
- 89 Brief Van Nispen aan Ruijs, 3 november 1916. Archief-Ruijs, map 177.
- 90 Ook: Derks, *Roomse dochters*, p. 17.
- 91 Correspondentie met Maria, 3 september 1918, over huizen die te koop staan. In een brief van 11 september staat dat het huis is gekocht voor 38.000 gulden en het verzoek aan Maria om dat geld vrij te maken. Verder een aankondiging van betaling van 39.460,30 gulden aan notaris Gerritsen op 2 oktober. Brieven, Privéarchief, 't Suideras.
- 92 Agenda's, Privéarchief, 't Suideras.

Hoofdstuk 8

- 1 Oud gelooft dat er weinig jaren zijn waarin zoveel in zo korte tijd tot stand is gekomen. Oud, *Het jongste verleden*, deel 1, p. 106.
- 2 НТК, 1918-1919, 26 februari, p. 1609-1626.
- 3 Wittert van Hoogland, *De parlementaire geschiedenis der sociale verzekering*, deel 1, p. 299-304.
- 4 НТК, 1918-1919, 13 maart 1919, p. 247.
- 5 Oud, *Het jongste verleden*, deel 1, p. 120.
- 6 НТК, 1918-1919, p. 823; Gribling, *P.J.M. Aalberse 1871-1948*, p. 375; Aalberse, *Dagboeken*, 20 december 1918.
- 7 De formulering in de brief zegt veel over de manier waarop het episcopaat dacht

over de organisatie van katholieke arbeiders.

- 8 Aalberse, *Dagboeken*, 19 februari 1919, p. 232 e.v.
- 9 Typerend genoeg voegde Aalberse daaraan toe: 't bleek dat hij [Nolens] ook van de "standsorganisatie" niets moest hebben.' Net als Ruijs vocht Aalberse nog steeds oude KSA-gevechten uit. Aalberse, *Dagboeken*, 22 februari 1919, p. 235.
- 10 Details o.a. in Oud, *Het jongste verleden*, deel 1, Hoofdstuk VI, De Schoolwet.
- 11 Oud, *Het jongste verleden*, deel 1, p. 223.
- 12 Interview met Korstenhorst, in Van Boven, Bo 11/2-1.
- 13 Scheffer maakt melding van aantekeningen door Kan, voor een te schrijven autobiografie. Hij ontving die van Kans zoon. Waar het archief daarna is gebleven, heb ik niet kunnen achterhalen. In het Nationaal Archief is alleen materiaal aanwezig over de Duitse keizer, met wie Kan het contact onderhield. De enige persoonlijke herinneringen van Kan aan Ruijs zijn te vinden in het interview dat hij in 1939 aan Van Boven gaf.
- 14 Interview met Marchant, in Van Boven Bo 11/3.
- 15 Oud, *Het jongste verleden*, deel 1, p. 64.
- 16 Zie ook Lohman tijdens de formatieonderhandelingen in 1918, hoofdstuk 6.
- 17 P.J.M. (Jos) van Gils gaf les aan Rolduc en was tussen 1917 en 1939 inspecteur van de R.K. lagere scholen in Limburg. Interview met Van Gils, in Van Boven, Bo 11/40-5.
- 18 Interview met Kester, in Van Boven, Bo 11/16-2. Nog in 1932 komt in de briefwisseling met Van Nispen een advies van Van Nispen aan de orde dat door Ruijs was opgevolgd, maar slecht uitpakte. Brief 12 maart 1932, Archief-Ruijs, map 169. Van Nispen verontschuldigde zich uitgebreid.
- 19 Langeveld, *Dit leven van krachtig handelen*, p. 237.
- 20 Moeyes, *Buiten schot* (2014), p. 54-59.
- 21 Aalberse, *Dagboeken*, 10 november 1919, p. 266.
- 22 Oud, *Het jongste verleden*, deel 1, p. 236-237.
- 23 Voor details, met name over de positie van Colijn, zie Langeveld, *Dit leven van krachtig handelen*, p. 239 e.v.
- 24 Zie voor het uitgebreide verhaal: Puchinger, *Colijn en het einde van de coalitie*, deel 1 en II passim. Oud, *Het jongste verleden*, Delen I-IV, passim. Ook: Beunders, *Weg met de Vlootwet!*, passim.
- 25 Scheffer, *November 1918*, p. 124, 180, 181.
- 26 Oud vat het debat samen in *Het jongste verleden*, deel 1, p. 170 e.v.
- 27 HTK, 1918-1919, 13 februari 1919, p. 1369.
- 28 HTK, 1918-1919, 13 februari 1919, p. 1380.
- 29 Brief Van Nispen aan Ruijs, 9 april 1919. Archief-Ruijs, map 153.
- 30 Zo ook Oud, *Het jongste verleden*, deel 1, p. 174.
- 31 Beunders, *Weg met de Vlootwet!*, p. 81.
- 32 Oud meent dat de manier 'waarop sommige zeeofficieren tegen den minister optreden... inderdaad de spuigaten' uitloopt. *Het jongste verleden*, deel 1, p. 175.
- 33 Oud, *Het jongste verleden*, deel 1, p. 174.
- 34 Oud, *Het jongste verleden*, deel 1, p. 310.
- 35 Kamerclubnotulen, geciteerd door Gribling, *P.J.M. Aalberse 1871-1948*, p. 378.
- 36 Alting von Geusau schreef vaker klagende briefjes aan Ruijs. Deze specifieke brief is van 16 november 1919. Archief-Ruijs, map 152.
- 37 Ook de ARP-fractie had dat vermoeden: zie Puchinger, *Colijn en het einde van de coalitie*, deel 1, p. 170.

- 38 HTK, 1919-1920, 22 december 1919, p. 1133.
- 39 Puchinger, *Colijn en het einde van de coalitie*, deel I, p. 170-171.
- 40 In het Archief-Marchant zit een kladje van de brief die hij aan Ruijs stuurde waarin hij accepteerde dat het allemaal een misverstand was. Archief-Marchant, map 249.

Hoofdstuk 9

- 1 Verslag bij Aalberse, *Dagboeken*, 2 januari 1920, p. 271.
- 2 Zie bijvoorbeeld Liagre Böhl, *Wibaut*, p. 195 e.v.
- 3 Zo ook Gribling, *P.J.M. Aalberse 1871-1948*, p. 378.
- 4 Brief Ruijs aan Van Nispen, 10 februari 1920, geciteerd door Puchinger, *Colijn en het einde van de coalitie*, deel I, p. 172.
- 5 Puchinger, *Colijn en het einde van de coalitie*, deel I, p. 173.
- 6 Puchinger, *Colijn en het einde van de coalitie*, deel I, p. 187, noot 53.
- 7 Brief aan Van Nispen, 5 juni 1920, geciteerd door Puchinger, *Colijn en het einde van de coalitie*, deel I, p. 187.
- 8 Puchinger schrijft over een brief in het Archief-Van Nispen. Puchinger, *Colijn en het einde van de coalitie*, deel I, p. 175, noot 2.
- 9 Zie voor het hele, lange verhaal van het vlootplan en de Vlootwet, en de soms wel erg politieke rol van de marinetop, Beunders, *Weg met de Vlootwet!*.
- 10 HTK, 1919-1920, 19 februari 1920, p. 1375 e.v.
- 11 Beunders, *Weg met de Vlootwet!*, p. 50.
- 12 Aalberse, *Dagboeken*, 26 maart 1920, p. 291.
- 13 Aalberse, *Dagboeken*, 29 april 1920, p. 296.
- 14 Aalberse, *Dagboeken*, 6 mei 1920, p. 297.
- 15 HTK, 1920-1921, 1 december 1920, p. 751-769.
- 16 Brief 31 oktober 1920, Archief-Ruijs, map 155.
- 17 HTK, 1920-1921, 22 december 1920, p. 1279 e.v.
- 18 Puchinger over de besprekingen met de ARP-fractie, Puchinger, *Colijn en het einde van de coalitie*, deel I, p. 169.
- 19 Aengenenent 20 januari 1920 en Alting 28 januari 1920, Archief-Ruijs, map 154.
- 20 Aankondiging 'verlof' op 8 maart 1921, *Leeuwarder Courant*, p. 1; terugkeer op 6 april, *Het Centrum*, 7 mei 1921, p. 1.
- 21 Brief Aalberse, 24 maart 1921, Archief-Ruijs, map 156.
- 22 Interview met Vollaers, in Van Boven, Bo 11/1-2.
- 23 Brief Van Nispen 5 maart 1920, Archief-Ruijs, map 153.
- 24 De briefschrijvers klaagden dat Heemskerk minder werk verrichtte. Van Nispen schreef dat hij had gehoord dat Heemskerk in de Raad van State minder goed werk deed dan vroeger. Hij adviseerde Ruijs om Heemskerk dagelijks mee uit wandelen te nemen. Brief Van Nispen aan Ruijs, 9 december 1920. Archief-Ruijs, map 153.
- 25 Interview met Van Gils, in Van Boven, Bo 1/40-2.
- 26 Aalberse, *Dagboeken*, 15 januari 1921, p. 329 e.v.
- 27 Aalberse, *Dagboeken*, 15 januari 1921, p. 334.
- 28 Aalberse, *Dagboeken*, 15 januari 1921, p. 334.
- 29 Aalberse, *Dagboeken*, p. 334.
- 30 Hans, *Parlements-film*, p. 16 e.v.
- 31 J.J. Vis, indertijd mijn docent in Groningen, schetste het voor mij toen nieu-

we beeld dat katholieke fractievoorzitters altijd achter in de zaal zaten, als om het team voor zich te menen, terwijl sociaaldemocratische fractieleiders altijd op de eerste rij zaten, met de adem van de andere leden in de nek.

- 32 Hans, *Parlements-film*, p. 18.
- 33 Interview met Hermans, in Van Boven, Bo 11/4-4.
- 34 Archief-Marchant, map 289.
- 35 Aalberse in Van Boven, Bo 11/7-1. Hierbij moet worden aangetekend dat tegen het einde van Nolens' leven Aalberse zijn trouwe vriend was. De afstand die Ruijs met Nolens had geschapen en hem in 1929 bij de formatie nog eens inpeperde, zat Aalberse niet lekker.
- 36 Interview met Van Schaik, in Van Boven, Bo 11/14.
- 37 Van Nispen aan Ruijs, 5 juni 1922. Archief-Ruijs, map 159.
- 38 Koninklijk besluit, 29 december 1918, nr. 78.
- 39 Zie voor details: Oud, *Het jongste verleden*, deel 1, p. 324-326.
- 40 Oud, *Het jongste verleden*, deel 1, hoofdstuk XI, p. 324.
- 41 Marchant, HTK, 1921-1922, 26 oktober 1921, p. 214.
- 42 HTK, 1921-1922, 9 november 1921, p. 379.
- 43 HTK, 1921-1922, 10 november 1921, p. 394.
- 44 Pas in 1983 volgde een regeling, toen processies goeddeels verdwenen waren uit het straatbeeld.
- 45 HTK, 1921-1922, 26 oktober 1921, p. 219.
- 46 Schaper, *Een halve eeuw strijd*, p. 351.
- 47 HTK, 1921-1922, 27 oktober 1921, p. 231.
- 48 HTK, 21 oktober 1921, p. 243.
- 49 Oud, *Het jongste verleden*, deel 1, p. 328.
- 50 Fasseur, *Wilhelmina. Krijgshaftig in een vormloze jas*, p. 162.
- 51 *De Tijd*, 24 september 1919.
- 52 Geciteerd door Brom, uit *Het Centrum*, 26 september 1919.

Hoofdstuk 10

- 1 Colijn zou zich daadwerkelijk losmaken van de Bataafsche Petroleum Maatschappij per 1 april 1922. Langeveld, *Dit leven van krachtig handelen*, p. 233.
- 2 HTK, 1920-1921, 13 mei 1921, p. 1440.
- 3 Aalberse, *Dagboeken*, 20 mei 1921, p. 348 en 349. Uiteindelijk zou Willem de Vlugt, wethouder in Amsterdam, per 20 juni 1921 tot burgemeester benoemd worden (in een KB dat op 14 juni 1921 was gedateerd).
- 4 *De Telegraaf*, 23 mei 1921, p. 1.
- 5 HTK, 1920-1921, 14 juni 1920, p. 2826.
- 6 HTK, 1920-1921, 15 juni 1921, p. 2861.
- 7 *De Tijd*, 16 juni 1921.
- 8 Voor het eerst hield Ruijs persoonlijke aantekeningen bij. Ze zijn niet erg uitgebreid, maar geven aan wat er per dag gebeurde, soms met een opmerking erbij. Hij zou bij iedere volgende formatie in telegramstijl aantekeningen bijhouden. Archief-Ruijs, map 63.
- 9 Aalberse, *Dagboeken*, p. 356.
- 10 Notities formatie 1921. Archief-Ruijs, map 63.
- 11 Gribbling, *P.J.M. Aalberse 1871-1948*, p. 384.
- 12 Puchinger, *Colijn en het einde van de coalitie*, deel 1, p. 191.

- 13 Fasseur, *Wilhelmina. Krijgshaftig in een vormloze jas*, p. 165.
- 14 Puchinger, *Colijn en het einde van de coalitie*, deel 1, p. 192.
- 15 HTK, 1921-1922, 13 september 1921, p. 2963.
- 16 'Rooms bijeen houden en samenwerking tussen Rooms en Protestant herstellen, dat is het vraagstuk', schreef Heemskerk aan zijn dochter. Geciteerd door Puchinger, *Colijn en het einde van de coalitie*, deel 1, p. 193.
- 17 Brief van Colijn aan Idenburg, geciteerd door Puchinger, *Colijn en het einde van de coalitie*, deel 1, p. 193.
- 18 Brief Colijn aan Ruijs, 8 juli 1921. Archief-Ruijs map 63.
- 19 Verzoek aan kabinet der Koningin, 20 juni 1921. Archief-Ruijs, map 63.
- 20 Aalberse, *Dagboeken*, 20 juni 1921, p. 357.
- 21 Oud, *Honderd jaren*, p. 231.
- 22 De Vries tegen Aalberse; Aalberse, *Dagboeken*, 27 juni 1921, p. 360.
- 23 Brief De Vries aan Ruijs. Archief-Ruijs, map 63.
- 24 Notities formatie 1921. Archief-Ruijs, map 63.
- 25 Brief De Vries aan Ruijs. Archief-Ruijs, map 63.
- 26 Puchinger, *Colijn en het einde van de coalitie*, deel 1, p. 194.
- 27 Puchinger, *Colijn en het einde van de coalitie*, deel 1, p. 194.
- 28 Notities formatie 1921. Archief-Ruijs, map 63.
- 29 Oud, *Honderd jaren*, p. 231.
- 30 Aalberse, *Dagboeken*, 3 juli 1921, p. 362.
- 31 Puchinger, *Colijn en het einde van de coalitie*, deel 1, p. 195.
- 32 Puchinger citeert het afschrift in Archief-Colijn: Puchinger, *Colijn en het einde van de coalitie*, deel 1, p. 197. Het origineel bevindt zich het Archief-Ruijs, brief Colijn 8 juli 1921, map 63.
- 33 Puchinger, *Colijn en het einde van de coalitie*, deel 1, p. 198.
- 34 Brief De Geer aan Ruijs 6 juli 1921, Archief-Ruijs, map 63.
- 35 Van der Kaaij, *Een eenzaam staatsman*, p. 136.
- 36 Brief aan Mies, 22 juli 1922, privéarchief 't Suideras.
- 37 Aalberse, *Dagboeken*, 15 juli 1921, p. 363.
- 38 Aalberse, *Dagboeken*, 23 juli 1921, p. 369.
- 39 *De Tijd*, 26 juli 1921, Haagsche Brieven.
- 40 Briefje De Vries, 27 juli. Archief-Ruijs, 63.
- 41 Verderop zullen we zien dat ook Van Nispen zijn goede vriend Ruijs in staat achtte tot achterbaksheid, in dat geval over het commissariaat van Gelderland. Zie hoofdstuk 11.
- 42 De biografie door Van der Kaaij, gepubliceerd in 2012, deed vooral stof opwaaien door Van der Kaaijs verdediging van de houding van De Geer tijdens de oorlog. Hij wierp geen nieuw licht op De Geers optreden in het interbellum.
- 43 NRC, 27 juli 1921.
- 44 Puchinger, *Colijn en het einde van de coalitie*, deel 1, p. 199.
- 45 Deze revolutiedreiging gebruikte Veraart in een toespraak op 8 april als rechtvaardiging voor zijn actie. Zie o.a. *De Telegraaf*, 12 april 1919, tweede blad. Voor Duitsland, zie Dassen, *Sprong in het duister*, p. 352-355. Ook Versluis, *Beknopte geschiedenis van de katholieke arbeidersbeweging in Nederland*, p. 55.
- 46 Rogier, *In vrijheid*, p. 625.
- 47 Zo ook Tomassen, *Het R.-K. Bedrijfsradenstelsel*, p. 111.
- 48 Brief Van Wijnbergen aan Van Nispen, 8 november 1921, geciteerd bij Puchinger, *Colijn en het einde van de coalitie*, deel 1, p. 233, noot 3.

- 49 *De Tijd*, 25 februari 1922, derde blad, p. 2. Gevolgd door een naschrift van de redactie die de voorgestelde weg afwijst.
- 50 Zie onder meer Aalberse, *Dagboeken*, 15 juni 1922, p. 414.
- 51 Voor de geschiedenis van deze splinterpartijen: Vossen, *Vrij visseren*, p. 94 e.v.
- 52 Brief Van Wijnbergen aan Van Nispen, geciteerd door Puchinger, *Colijn en het einde van de coalitie*, deel 1, p. 236, noot 3.
- 53 Wesseling, *Zoon en vader*, p. 147.
- 54 Van Meeuwen, *Lijden aan eenheid*, p. 189.
- 55 HTK, 1921-1922, 13 september 1921, vanaf p. 2968.
- 56 HTK, 1921-1922, 13 september 1921, p. 2972.
- 57 Aalberse noemt het 'hoongelach': Aalberse, *Dagboeken*, 16 september, 1921, p. 376. Ook Oud is kritisch, Oud, *Het jongste verleden*, deel 1, p. 300-302. Evenals Van der Kaaij in *Een eenzaam staatsman*, p. 140 e.v.
- 58 NRC, 14 september 1921.
- 59 Aalberse, *Dagboeken*, 16 september 1921, p. 376.
- 60 NRC, 14 september 1921.
- 61 Aalberse, *Dagboeken*, 16 september 1921, p. 376.
- 62 Oud, *Het jongste verleden*, 1, p. 299.
- 63 Oud, *Het jongste verleden*, 1, p. 299.
- 64 HTK, 1920-1921, p. 2905-1921, 2929-2948, 2949-2966.
- 65 Aalberse, *Dagboeken*, 16 september 1921, p. 377.
- 66 Brief van Ruijs aan Van Nispen, 30 september 1921, geciteerd door Puchinger, *Colijn en het einde van de coalitie*, deel 1, p. 201.
- 67 Brief van Van Wijnbergen aan Van Nispen, 26 december 1921, geciteerd door Puchinger, *Colijn en het einde van de coalitie*, deel 1, p. 233, 234, noot 3.
- 68 Citaat bij Fasseur, *Wilhelmina. Krijgshaftig in een vormloze jas*, p. 165.
- 69 Van Beyen, *Spel en de knikkers*, p. 23.
- 70 Nolens had Nederland daar vertegenwoordigd. Zie ook Gribling, *Willem Hubert Nolens*, p. 267 e.v.
- 71 Van Meeuwen, *Lijden aan eenheid*, p. 220.
- 72 Van Meeuwen, *Lijden aan eenheid*, p. 221.
- 73 Gribling, *P.J.M. Aalberse 1871-1948*, p. 373, noot 116. Gribling voegt wat tendentieuus toe 'maar hij sprak duidelijk namens de R.K. Vakorganisatie'. Alsof leden zoals Van Wijnbergen en anderen niet bepaalde belangengroepen vertegenwoordigden.
- 74 HTK, 1921-1922, 2 mei 1922, p. 2522.
- 75 HTK, 1921-1922, 6 april 1922, p. 2343 e.v.
- 76 Van der Kaaij, *Een eenzaam staatsman*, p. 161, 162. De Geer begon al wel te aarzelen, zoals Aalberse noteerde in zijn *Dagboeken*.
- 77 HTK, 1921-1922, 6 april 1922, p. 2360.
- 78 Oud, *Het jongste verleden*, deel 1, p. 312.
- 79 Toen al gold de onderzeeër als het middel om defensief sterk te staan tegenover landen met een grote marine. Verdediging tegen een invasie, zogenoemde 'power of denial', was altijd goedkoper en gemakkelijker dan aanvallen. Zie onder meer John Mearsheimer, *The Tragedy of Great Power Politics*, passim, en Hugh White, *The China Choice*, passim.
- 80 Beunders, *Weg met de Vlootwet!*, p. 58 e.v.
- 81 *De Tijd*, 5 april 1922.
- 82 In het Verdrag van Rapallo erkende Duitsland als eerste de jure de Sovjet-Unie, in ruil voor het afzien van herstelbetalingen door de Duitsers. Het verdrag veroor-

- zaakte grote opschudding. Het doorbrak het diplomatieke isolement van zowel Duitsland als de Sovjet-Unie.
- 83 Hans, *Parlements-film*, p. 28-29.
- 84 Wie deze man zou zijn, wordt niet duidelijk uit het verhaal van Hans, maar het zou heel goed J.B. Kan kunnen zijn geweest, die Ruijs met raad en daad terzijde stond als secretaris-generaal van Binnenlandse Zaken. Een andere mogelijkheid is Aalberse, maar die maakt in zijn dagboeken geen melding van gesprekken met Hans, terwijl hij toch vrij volledig is. Bovendien lijkt het waarschijnlijker dat Kan zo positief was over Ruijs dan Aalberse.
- 85 Hans, *Parlements-film*, p. 29.
- 86 Hans, *Parlements-film*, p. 30.
- 87 Aalberse, *Dagboeken*, 16 mei 1922, p. 412-413.
- 88 In het privéarchief op 't Suideras bevindt zich een aantal agenda's, ook uit Ruijs' tijd als minister. Ze bieden geen uitsluitsel over zijn activiteiten.

Hoofdstuk II

- 1 Brief Van Nispen aan Ruijs, 2 juli 1922. Archief-Ruijs, 159.
- 2 Brief Lohman aan De Geer, 22 juli 1922. Archief-De Geer, geciteerd door Van der Kaaij.
- 3 Gepubliceerd o.a. in *De Maasbode*, 28 mei 1921.
- 4 Zie: Elzinga, *Om de stembus*, p. 29. Ook Langeveld, *Dit leven van krachtig handelen*, p. 249.
- 5 Oud stelde dat men uit de uitslag niet kon afleiden dat er sprake was van vertrouwen in het kabinet. Strikt genomen had hij gelijk want dat is nooit zo, maar het was ook niet afgewezen door de kiezers. Oud, *Het jongste verleden*, deel II, p. 31; ook de liberale kranten interpreteerden het zo: *Algemeen Handelsblad*, 7 juli 1922; *Nieuwe Rotterdamse Courant*, 7 juli 1922.
- 6 *De Telegraaf*, 8 juli 1922: 'Geestdriftige stemming bij de katholieken'.
- 7 Zie onder meer brieven van Van Wijnbergen uit 1923 waarin hij het aanbleiven van Ruijs in 1922 de basisfout noemt. Puchinger, *Colijn en het einde van de coalitie*, deel I, p. 587. Ook Van Meeuwen, *Lijden aan eenheid*, p. 209.
- 8 Het kabinet-Heemskerk was in 1908 begonnen als minderheidskabinet, kreeg bij de verkiezingen in 1909 een ruime meerderheid en bleef zitten tot 1913.
- 9 Onder andere Eerste Kamerlid De Vos van Steenwijk, HEK, 20 maart 1923, p. 373. Ook het liberale Eerste Kamerlid Smeenge was die mening toegeedaan, HEK, 1922-1923, 23 maart 1923, p. 453.
- 10 Aantekeningen formatie 1922, Archief-Ruijs, map 65. Puchinger noemt het een dagboek, maar het zijn meer aantekeningen waarvan niet helemaal duidelijk is wanneer ze gemaakt zijn; het lijkt een overzicht achteraf.
- 11 Aalberse, *Dagboeken*, 18 juli 1922, p. 418.
- 12 Fasseur, *Wilhelmina. Krijgshaftig in een vormloze jas*, p. 166.
- 13 Aalberse, *Dagboeken*, 18 juli 1922, p. 419.
- 14 Gribling, *P.J.M. Aalberse 1871-1948*, p. 391.
- 15 De contacten liepen deels via Tets van Goudriaan, de directeur van het kabinet der Koningin. Gribling, *Willem Hubert Nolens 1860-1931*, p. 224.
- 16 In de Tweede Kamer, HTK, 1922-1923, 14 november 1922, p. 376 e.v.
- 17 Brief van De Vos van Steenwijk aan De Savornin Lohman, 21 april 1923, geciteerd door Puchinger, *Colijn en het einde van de coalitie*, deel I, p. 252.

- 18 HEK, 1922-1923, 12 april 1923, p. 501-517.
- 19 Zie hoofdstuk 8.
- 20 Van der Kaaij, *Een eenzaam staatsman*, p. 148, noot 72.
- 21 Ze vroegen zich ook af of De Geer daarvan wist toen hij erop aandrong om de portefeuilles ter beschikking te stellen. De tijdlijn die Puchinger heeft opgesteld, lijkt te laten zien dat dit niet het geval was.
- 22 Aantekeningen formatie 1922. Archief-Ruijs, map 65.
- 23 De enige andere katholiek die in Ruijs' aantekeningen opduikt als mogelijke formateur is Kamerlid D. Koolen, op dat moment voorzitter van de Tweede Kamer en als zodanig ook een adviseur van de koningin. Een eventuele formatie van Koolen zou het voordeel gehad hebben dat het de mogelijkheid opende om dan een protestantse voorzitter van de Tweede Kamer te kiezen, zodat niet alle belangrijke posten door katholieken bezet waren. Archief-Ruijs, map 65.
- 24 Langeveld, *Dit leven van krachtig handelen*, p. 250; Puchinger, *Colijn en het einde van de coalitie*, deel 1, p. 265.
- 25 Gribling, *Willem Hubert Nolens*, p. 225.
- 26 Aalberse, *Dagboeken*, 22 juli 1922, p. 422. Overigens weet Aalberse dan niet wie de mogelijke opvolger van De Geer zou kunnen zijn. Hij kan 'het niet raden'. Impliciet geeft hij aan dat het in katholieke kring ondenkbaar werd geacht dat Koolen een opdracht zou kunnen aannemen.
- 27 Ook Colijns niet helemaal realistische hoop om Ruijs te lozen, Koolen te laten mislukken en dan zelf in aanmerking te komen, was vervlogen. Puchinger zet het gecompliceerde en ook onwaarschijnlijke scenario daarvoor impliciet uiteen op basis van het politieke dagboek van Colijn. Zie Puchinger, *Colijn en het einde van de coalitie*, deel 1, p. 261.
- 28 Aalberse, *Dagboeken*, 24 juli 1924, p. 423.
- 29 Briefje De Geer aan Ruijs, gedateerd 4 september. Archief-Ruijs, map 62.
- 30 Nolens adviseerde hem ook om De Visser te behouden, Ruijs vertelde dat aan De Visser, maar vroeg hem (nog) niet. Archief-Ruijs, map 65. Puchinger, *Colijn en het einde van de coalitie*, deel 1, p. 269.
- 31 Nabeschouwing van Hans. *De Telegraaf*, 29 augustus 1922.
- 32 Puchinger, *Colijn en het einde van de coalitie*, deel 1, p. 292. Ook Gribling, *Willem Hubert Nolens 1860-1931*, p. 229.
- 33 Het gezantschap kwam daar niet meer in voor. Gribling, *P.J.M. Aalberse 1871-1948*, p. 229. Ook Puchinger, *Colijn en het einde van de coalitie*, deel 1, p. 295.
- 34 Verhagen, *De kabinetscrisis van 1923*, p. 8.
- 35 'Valt bitter tegen: geen stuk van een kabinetsformateur, maar een verzameling van gegevens van verschillende regeringspersonen, waaraan één grote lijn ontbreekt.' Notulen CHU-fractie, 8 augustus 1922, geciteerd door Puchinger, *Colijn en het einde van de coalitie*, deel 1, p. 278, noot 21 en 22.
- 36 Er was een ietwat semantische discussie ontstaan of dit een reconstructie of een nieuw kabinet was. De Geer had er, terecht, geen boodschap aan.
- 37 De commissie-Patijn vond het vreemd dat ze een vastliggende vloot met een vastliggende termijn moest onderzoeken. Desgevraagd zei Ruijs tegen Patijn dat de opdracht 'in ruimeren zin' moest worden opgevat. Van der Kaaij denkt dat Ruijs Patijn heeft ingelicht over de achterliggende politieke problematiek. Van der Kaaij, *Een eenzaam staatsman*, p. 162.
- 38 *De Telegraaf*, 19 september 1922. Handelingen Verenigde Kamers, 1922-1923, 19 september 1922, p. 1. Aalberse, *Dagboeken*, 28 september 1922, p. 431.

- 39 *Het Vaderland*, 20 september 1922.
- 40 *De Telegraaf*, 19 september 1922.
- 41 HTK, 1922-1923, 14 november 1922, p. 373.
- 42 Oud, *Het jongste verleden*, deel II, p. 46.
- 43 Beide citaten uit brief van Ruijs aan Van Nispen, 24 november 1922. Geciteerd door Puchinger, *Colijn en het einde van de coalitie*, deel I, p. 307.
- 44 Brief van Ruijs aan Van Nispen, geciteerd door Puchinger, *Colijn en het einde van de coalitie*, deel I, p. 307, noot 9.
- 45 Puchinger, *Colijn en het einde van de coalitie*, deel I, p. 307.
- 46 Langeveld, *Dit leven van krachtig handelen*, p. 256.
- 47 Langeveld concludeert dan ook dat het werk als Kamerlid Colijn niet lag. Langeveld, *Dit leven van krachtig handelen*, p. 256.
- 48 *Het Vaderland*, 22 september 1922.
- 49 Zie voor Klarenbeekse Club hoofdstuk 2. Archief-Ariëns, map 844.
- 50 *Limburger Koerier*, 25 september 1922; briefje J. Kan, 28 september. Archief-Ruijs, map 159.
- 51 *Nieuwe Tilburgsche Courant*, 27 september 1922.
- 52 Brief Kan aan Ruijs, 28 november 1922. Archief-Ruijs, map 159.
- 53 *Limburger Koerier*, 11 oktober 1922.
- 54 Aalberse, *Dagboeken*, 22 oktober 1922, p. 432.
- 55 HTK, 1922-1923, 15 november 1922, p. 404 e.v.
- 56 Aalberse, *Dagboeken*, 19 november 1922, p. 434.
- 57 Brief Kan aan Ruijs, 21 november 1922, 'stukken worden met de trein van zes uur gestuurd', Archief-Ruijs, map 159.
- 58 *De Tijd*, 29 november 1922.
- 59 Brief Kan aan Ruijs, 13 december. Archief-Ruijs, map 159.
- 60 *Bataviaasch Nieuwsblad*, 16 december 1922.
- 61 Aalberse noteert Ruijs' zorg over de mogelijke afschaffing van het treinabonnement in Colijns bezuinigingsrondes. Aalberse, *Dagboeken*, 18 september 1923, p. 479.
- 62 Langeveld, *Dit leven van krachtig handelen*, p. 258 e.v.
- 63 Bijvoorbeeld rond 10 februari, Aalberse, *Dagboeken*, 7 en 14 februari 1923, p. 446 e.v.
- 64 Notitieboekjes zijn niet terug te vinden, maar de agenda's die Ruijs gebruikte, bevatten meer aforismen dan afspraken. Blijkbaar gebruikte hij die als opschrijfbboekjes. Agenda's, privéarchief 't Suideras.
- 65 Aardig is dat Trip, op de valreep als minister gevraagd in augustus, als commissielid in het rapport een afwijkend oordeel liet horen. Ook volgens hem was de Vlootwet onbetaalbaar. Oftewel, als Ruijs Trip in 1922 zou hebben overgehaald de plaats in te nemen van De Geer, dan had hij evengoed een probleem gehad.
- 66 De Geer herhaalde dit in een interview met *De Telegraaf* op 19 juli 1923. Hij had het vaker verkondigd voordat hij in 1922 minister was geworden.
- 67 Aalberse leek te neigen naar een gezamenlijk aftreden omdat hij, bekend met de verdeeldheid in katholieke kring, een breuk vreesde. Maar hij maakte zich er niet erg hard voor. Aalberse, *Dagboeken*, 16 juli 1923, p. 466-467.
- 68 Oud, *Het jongste verleden*, deel II, p. 107.
- 69 Colijn zou deze mythe koesteren. Onder meer in de *Nieuwe Haagse Courant*, 25 juli 1923.
- 70 Aalberse, *Dagboeken*, 16 juli 1923, p. 467.

- 71 Beunders, *Weg met de Vlootwet!*, p. 106.
- 72 Puchinger, *Colijn en het einde van de coalitie*, deel 1, p. 449.
- 73 Net als veel andere waarnemers constateerde de journalist Elout dat De Geer tegen de Vlootwet was en zijn partij ervoor, terwijl Ruijs voor de Vlootwet was, maar met een verdeelde partij zat. *Algemeen Handelsblad*, 21 juli 1923, p. 1. De tegenstanders in katholieke kring waren tegen de enorme uitgaven voor een dergelijk lange termijn. Verhagen, *De kabinetscrisis van 1923*, passim.
- 74 Colijn schreef over het onderhoud met Ruijs in zijn Politiek Dagboek, geciteerd door Puchinger, *Colijn en het einde van de coalitie*, deel 1, p. 431, noot 10.
- 75 Daarbij moeten we wel aantekenen dat Colijn een diep pessimisme koesterde over het welvaartsniveau van Nederland. Ook zonder de Vlootwet had hij de overheidsfinanciën sterk willen terugbrengen. Hij stond een strikt op neutraliteit gerichte landsdefensie voor. Meer kon Nederland zich, volgens hem, niet permitteren.
- 76 Langeveld, *Dit leven van krachtig handelen*, p. 263.
- 77 *Zuid Limburger*, 8 december 1923.
- 78 HTK, 1923-1924, 11 oktober 1923, p. 42.
- 79 HTK, 1923-1924, 11 oktober 1923, p. 44.
- 80 HTK, 1923-1924, 26 oktober 1923, p. 291.
- 81 Een interessant zijlijntje was dat de vloot door velen als 'rood' en 'heidens' werd gezien, vooral door de katholieke bladen. Die suggereren ook dat katholieken minder binding hadden met Indië, waarvoor de vloot bedoeld was.
- 82 HTK, 1923-1924, 24 oktober 1923, p. 231.
- 83 Aangekaart door Troelstra, HTK, 1923-1924, 26 oktober 1923, p. 276.
- 84 Onder meer Troelstra: HTK, 1923-1924, 12 oktober, p. 50; 26 oktober, p. 276.
- 85 HTK, 1923-1924, 26 oktober 1923, p. 298.
- 86 Verhagen die, de redenering van Ruijs volgend, het optreden van Van Schaik en de zijnen 'onverantwoord' noemt, lijkt dit aspect te missen. Hij maakte zich meer zorgen over de bedreiging voor de katholieke eenheid dan noodzakelijk was. Verhagen, *De kabinetscrisis*, p. 45.
- 87 Brief van Ruijs aan Van Nispen, 2 november 1923, geciteerd door Puchinger, *Colijn en het einde van de coalitie*, deel 1, p. 451.
- 88 Beunders schrijft dat Ruijs dit tegen Colijn zei, zonder bron. Beunders, *Weg met de Vlootwet!*, p. 198. Puchinger citeert CHU-fractie-leider Tilanus tegen wie Ruijs dit zou hebben gezegd (veel later door Puchinger daarover gevraagd). Tilanus vond het 'typerend voor Ruijs, want hij was een vroom mens'. Puchinger, *Colijn en het einde van de coalitie*, deel 1, p. 459 noot 12. Mogelijk heeft Ruijs het tegen beiden gezegd of tegen Colijn, die het dan later aan Tilanus heeft verteld.
- 89 Marchant, HTK 1923-1924, 16 januari 1924, p. 344.
- 90 Gribling, *Willem Hubert Nolens 1860-1931*, p. 236. Het zou ook mogelijk geweest zijn om de leider van de dissidenten, Van Schaik, een opdracht te geven, maar dat zou een opening naar links betekend hebben. Hij zou zeker niet geslaagd zijn, gegeven de doelstelling van Nolens: handhaven van de coalitie.
- 91 Puchinger, *Colijn en het einde van de coalitie*, deel 1, p. 476/477, noot 18.
- 92 In een brief aan Van Nispen merkt Ruijs op dat er tussen Koolen en Colijn 'incompatibilité d'humeur' bestond. Brief van Ruijs aan Van Nispen, 28 december 1923, geciteerd door Puchinger, *Colijn en het einde van de coalitie*, deel 1, p. 562.
- 93 De oude Lohman ging in een artikel onder een doorzichtig pseudoniem ('een oudgediende') stevig tekeer tegen Colijn die het landsbelang uit het oog verloor.

- 94 Puchinger, *Colijn en het einde van de coalitie*, deel 1, p. 484.
- 95 Analyse door de behoorlijk geïrriteerde Koolen, geciteerd in Puchinger, *Colijn en het einde van de coalitie*, deel 1, p. 499, noot 28.
- 96 Van Wijnbergen was een andere prominente katholiek, maar hij was 'persona non grata' bij de fractie en was symbool van het confrontatiemodel dat juist tot splijting van de katholieken zou leiden. In brieven aan Van Nispen (20 november en 2 december) vertelt Van Wijnbergen dat hij feitelijk buiten de formatie werd gehouden (ook al was hij bondsvoorzitter). Geciteerd door Puchinger, *Colijn en het einde van de coalitie*, deel 1, p. 536, noot 536.
- 97 Volgens Van Wijnbergen bleek Ruijs meer aan het ministerschap te hangen dan Aalberse en De Visser aanvankelijk hadden gedacht. Aantekeningen Van Wijnbergen, geciteerd door Puchinger, *Colijn en het einde van de coalitie*, deel 1, p. 555, noot 1.
- 98 Brief Aalberse aan Nolens, 11 december 1923, Archief-Nolens, 163.
- 99 De CHU-leiding was onaangenaam verrast dat de gezantschapsvraag nu gesteld werd.
- 100 HTK, 1923-1924, 15 januari 1924, p. 325, 344.
- 101 *De Limburger*, 21 februari 1924. Archief-Ruijs, map 182.
- 102 HTK, 1923-1924, 16 januari 1924, p. 337.
- 103 Koolen, HTK, 1923-1924, 16 januari 1924, p. 346. Langeveld, *Dit leven van krachtig handelen*, p. 268.
- 104 Beunders, *Weg met de Vlootwet!*, p. 220.
- 105 Ruijs aan Van Nispen, 2 november 1923, geciteerd door Puchinger, *Colijn en het einde van de coalitie*, deel 1, p. 451.
- 106 Ruijs aan Van Nispen, brief 2 november 1923, geciteerd door Puchinger, *Colijn en het einde van de coalitie*, deel 1, p. 451-452.
- 107 Brief Van Nispen aan Ruijs, 28 oktober 1924. Archief-Ruijs, map 163.
- 108 De terminologie is van M. Poelhekke die het onderwerp rond 1900 weer aankaartte.
- 109 Zie Sengers, *Al zijn wij katholiek*, p. 124.
- 110 Fasseur, *Wilhelmina. Krijgshaftig in een vormloze jas*, p. 163.
- 111 *De Vrijheid*, nummer 17, p. 924.
- 112 Zie hoofdstuk 12, en Hans, *Parlements-film*, p. 28 e.v.
- 113 Brieven van Van Nispen lijken een paar keer te wijzen op een reis naar Rome, maar Ruijs vond het blijkbaar vervelend daarbij de plichtplegingen te onderneemen die samengingen met zijn positie. Als hij de paus wilde bezoeken, moest hij ook bij de Italiaanse regering langs en daartussen moesten dan een paar dagen zitten. Brief Van Nispen aan Ruijs, 23 april 1924. Archief-Ruijs, map 161.
- 114 Oud, *Het jongste verleden*, deel 1, p. 64. Later zou Oud elf jaar Ruijs als minister-president uiterst negatief beoordelen. Zie hoofdstuk 15.
- 115 Zeer ongebruikelijk is dat het kladje hiervan zich bevindt in het archief. We kunnen er niet honderd procent zeker van zijn dat de brief ook zo is verstuurd, maar de antwoorden van Van Nispen lijken daar wel op te wijzen. Brieven 1925, Archief-Ruijs, map 162.
- 116 Brief Van Nispen aan Ruijs, 10 februari 1925, Archief-Ruijs, map 162.
- 117 Eduard van Hövell tot Westerflier (1877-1936) werd in 1918 gouverneur van Limburg als opvolger van Ruijs toen die minister-president werd.
- 118 Brief Van Nispen aan Ruijs, 6 maart 1925. Archief-Ruijs, map 162.
- 119 De Nijmeegse theoloog (1521-1597) was een favoriet van Ruijs. Ruijs was 'een van

- de weinige afstammelingen van Canisius'. *Algemeen Handelsblad*, 19 mei 1925. Hij hoopte dat een kleinzoon naar Canisius genoemd zou worden. Brief Van Nispen aan Ruijs met felicitaties, 11 januari 1926, Archief-Ruijs, map 163.
- 120 *Het Vaderland*, 15 mei 1925.
- 121 *De Tijd*, 25 mei 1925.
- 122 Oud noemt het 'politiek theater' van Colijn in een hoofdstuk met de titel 'de rede van de gulden'. Oud, *Het jongste verleden*, deel III, p. 1.
- 123 Oud, *Het jongste verleden*, deel II, p. 139.
- 124 Zie Langeveld, *Dit leven van krachtig handelen*, p. 268-274.
- 125 Elzinga, *Om de stembus*, p. 36.

Hoofdstuk 12

- 1 *De Volkskrant*, 27 juni 1925.
- 2 Oud, *Het jongste verleden*, deel III, p. 35.
- 3 Puchinger, *Colijn en het einde van de coalitie*, deel II, p. 24.
- 4 Archief-De Visser, map 15.
- 5 Puchinger, *Colijn en het einde van de coalitie*, deel II, p. 15-16.
- 6 Puchinger, *Colijn en het einde van de coalitie*, deel II, p. 20.
- 7 Hij hoorde dat van Kamerlid Deckers, nadat Kamerlid Duymaer van Twist hem had gezegd dat hij zou kunnen aanblijven als minister-president. Puchinger, *Colijn en het einde van de coalitie*, deel II, p. 18.
- 8 Aantekeningen Nolens. Archief-Nolens, map 36.
- 9 *De Tijd*, 8 juli 1925.
- 10 Zie voor een verslag van de verwikkelingen rondom deze zaak: Puchinger, *Colijn en het einde van de coalitie*, deel II, p. 21.
- 11 Interview met Poels, in Van Boven, Bo 1/33-4.
- 12 Interview met Van de Broek, in Van Boven, Bo 1/18-2.
- 13 Verhagen, *De kabinetscrisis van 1923*, p. III.
- 14 Gribling, *Willem Hubert Nolens 1860-1931*, p. 13.
- 15 Puchinger, *Colijn en het einde van de coalitie*, deel II, p. 66.
- 16 *De Maasbode*, 7 september 1931.
- 17 Brief Van Wijnbergen aan Nolens. Archief-Nolens, map 158.
- 18 Zie hoofdstuk 4 voor de oorspronkelijke 'confrontaties' tussen de vier jonkheren en Aalberse.
- 19 Zo ook Oud, *Het jongste verleden*, deel III, p. 36-37.
- 20 HTK, 1925-1926, 15 september 1925, p. 9-11.
- 21 Geciteerd in *De Tijd*, 25 september 1925.
- 22 Puchinger, *Colijn en het einde van de coalitie*, deel II, p. 380.
- 23 In een verder verleden had er ook een gezantschap bij het Vaticaan bestaan, maar dat was opgeheven toen in 1871, na de eenwording van Italië, de wereldlijke macht van de paus feitelijk werd opgeheven. Zie onder meer Stieger, *Touwtrekkerij*.
- 24 Het is mogelijk dat het Vaticaan het gezantschap niet aanvaard zou hebben als het had geweten dat het tijdelijk zou zijn.
- 25 Volgens politiek redacteur H. van den Broek van *De Tijd*. Interview in Van Boven, Bo 1/18-3.
- 26 HTK, 1925-1926, 10 november, p. 242 e.v.
- 27 HTK, 1925-1926, 11 november, p. 245-246.
- 28 Chu'er De Visser en de antipapistische ARP'ers L. Duymaer van Twist en H. Vis-

- schert zorgden dat ze afwezig waren. Ze wilden niet tegen het amendement stemmen, maar ook niet verantwoordelijk zijn voor de val van het kabinet-Colijn.
- 29 Archief-Nolens, map 36.
 - 30 Puchinger, *Colijn en het einde van de coalitie*, deel II, p. 452-454.
 - 31 Brief Ruijs aan Van Nispen, 8 december, 1925. Archief-Van Nispen. Geciteerd door Puchinger, *Colijn en het einde van de coalitie*, deel II, p. 608, noot 9.
 - 32 Aantekeningen Van Wijnbergen, geciteerd door Puchinger, *Colijn en het einde van de coalitie*, deel II, p. 616, noot 39.
 - 33 Brief Ruijs aan Van Nispen, 8 dec. 1925, Archief-Van Nispen. Geciteerd door Puchinger, *Colijn en het einde van de coalitie*, deel II, p. 492, noot 9.
 - 34 Puchinger, *Colijn en het einde van de coalitie*, deel II, p. 544.
 - 35 *De Telegraaf*, 25 januari 1926.
 - 36 Puchinger, *Colijn en het einde van de coalitie*, deel II, p. 569.
 - 37 Puchinger, *Colijn en het einde van de coalitie*, deel II, p. 590.
 - 38 Archief-Nolens, zakboekjes 1925 en 1926, map 36 en 37. Nolens hield nauwgezette bij wie hij ontmoette, zodat we voor de frequentie van de Scheveningse sessies mogen afgaan op zijn aantekeningen.
 - 39 Notities formatie 1926, Archief-Ruijs, map 69.
 - 40 Puchinger, *Colijn en het einde van de coalitie*, deel II, p. 593.
 - 41 Notities formatie 1926. Archief-Ruijs, map 69.
 - 42 In een eerdere fase zou De Visser Ruijs gepolst hebben om weer minister-president te worden. Die zou dat geweigerd hebben. Puchinger, *Colijn en het einde van de coalitie*, deel II, p. 565.
 - 43 Puchinger, *Colijn en het einde van de coalitie*, deel II, p. 641.
 - 44 Zie voor de gesprekken hierover Puchinger, *Colijn en het einde van de coalitie*, deel II, p. 624-625.
 - 45 Brief Koolen aan Van Nispen, 26 februari, 1926, geciteerd door Puchinger, *Colijn en het einde van de coalitie*, deel II, p. 617, noot 40.
 - 46 Puchinger, *Colijn en het einde van de coalitie*, deel II, p. 642. Puchinger citeert aantekeningen van Ruijs die niet in het archief zijn aangetroffen.
 - 47 Waszink zat zijn termijn uit, waarna hij burgemeester werd van Roermond.
 - 48 Oud, *Het jongste verleden*, deel III, p. 95. Limburg zou altijd verontwaardigd blijven dat zijn kabinet op het laatste moment niet doorging.
 - 49 Gribling, *Willem Hubert Nolens 1860-1931*, p. 246.
 - 50 Brief van Colijn aan Ruijs, 5 maart 1926. Archief-Ruijs, map 163.
 - 51 Brief Colijn aan Ruijs, 3 september 1929. Archief-Ruijs, map 166.
 - 52 Beunders, *Weg met de Vlootwet!*, stelling 9.
 - 53 Puchinger, *Colijn en het einde van de coalitie*, deel II, p. 660.
 - 54 Ruijs aan Van Nispen, Archief-Van Nispen, geciteerd door Puchinger, *Colijn en het einde van de coalitie*, deel II, p. 23.
 - 55 Gribling, *P.J.M. Aalberse 1871-1948*, p. 437. Zie ook Aalberse, *Dagboek*, 11 februari 1928, aantekeningen twee jaar later.
 - 56 Brief Van Wijnbergen aan Ruijs, 8 maart 1926. Archief-Ruijs, map 163.
 - 57 Verhagen, *De kabinetscrisis*, p. 116. Gribling, *P.J.M. Aalberse 1871-1948*, p. 441.
 - 58 De vele brieven in januari en februari worden geciteerd in Puchinger, *Colijn en het einde van de coalitie*, deel II, p. 552, noot 29.
 - 59 Fasseur, *Wilhelmina. Krijgshaftig in een vormloze jas*, p. 179.
 - 60 Een *Einspanner* is een rijtuig met één paard.
 - 61 Aalberse, *Dagboeken*, 16 september 1921,

- 62 Van der Kaaij, *Een eenzaam staatsman*, p. 203.
- 63 Oud is het daarmee eens: Oud, *Honderd jaren*, p. 250.
- 64 Puchinger, *Colijn en het einde van de coalitie*, deel II, p. 677.
- 65 Octave van Nispen, toen buitengewoon gezant in Wenen, was een van de mensen die door De Geer werd gevraagd voor de opvolging van Van Karnebeek. Van Nispen wilde nog steeds niet, deels uit gezondheidsoverwegingen, deels omdat hij het lastig vond om de onderhandelingen over een nieuw traktaat met België te leiden.

Hoofdstuk 13

- 1 Het advies dat Van Nispen aan Ruijs gaf om het nu eens rustig aan te doen en bijvoorbeeld golf te gaan spelen, miskende de manische werklust van Ruijs. Brief Van Nispen aan Ruijs, 9 september 1925. Archief-Ruijs, map 162.
- 2 HTK, 1925-1926, 11 maart 1926, p. 325 e.v.
- 3 HTK, 1925-1926, 17 maart 1926, p. 390-391. Tevens *Voorwaarts*, 18 maart 1926, en *Het Vaderland*, 18 maart 1926.
- 4 HTK, 1926-1927, 9 november 1926, p. 432.
- 5 *De Tribune*, 1 december 1927.
- 6 *Algemeen Handelsblad*, 20 september 1928; *Het Centrum*, 3 december 1927.
- 7 HTK, 1927-1928, 8 juni 1928, p. 2189 e.v. Het oorspronkelijke debat vond plaats op 28 en 29 maart, HTK, 1927-1928, p. 1927-1930, 1940-1941.
- 8 Brom, *Ariëns*, deel II, p. 601.
- 9 Brom, *Ariëns*, deel II, p. 599-600.
- 10 Voor Eer en Deugd was een in 1904 te Rolduc gestichte vereniging ter bestrijding van het zedenbederf. De R.K. Bond voor Groote Gezinnen was opgericht in 1917 door een Nijmeegse typograaf. De commissie, onder voorzitterschap van Ruijs, gaf in maart 1929 het advies om een nationale bond op te richten, onder de naam 'Temperantia'.
- 11 *Nieuwe Tilburgsche Courant*, 7 november 1928.
- 12 Materiaal rondom dit voorzitterschap. Archief-Ruijs, map 33.
- 13 Van der Wiel, *Het nieuwe wonder*, vanaf p. 60.
- 14 Geciteerd door Stassen, uit Schurgers, *Charles Ruijs*, p. 53.
- 15 Zie hoofdstuk 14.
- 16 De spanning tussen standsorganisaties en vakbonden kwam eerder aan de orde. Sinds 1916 moesten katholieke arbeiders zowel lid zijn van een standsorganisatie als van de vakbond, de zogenoemde 'dubbelstructuur', dat jaar opgelegd door de bisschoppen.
- 17 Gribling, *Uit de geschiedenis*, p. 41.
- 18 Volgens Gribling nam Nolens een middenpositie in, tussen Van Wijnbergen en Veraart. Gribling, *Uit de geschiedenis*, p. 42. De discussie speelde zich vooral af op bondsniveau en niet binnen of met de fractie, waardoor Nolens wel invloed kon uitoefenen, maar niet zelf deel werd van het spel.
- 19 C. Wesseling in de *Haagsche Post* van 11 februari 1922, geciteerd in Wesseling, *Zoon en Vader*, p. 145; de kwalificatie 'autocratisch' is van Bornewasser, *Katholieke Volkspartij*, p. 47.
- 20 Ook Koolen behoorde tot de conservatieve politici. Toen hij in augustus 1925 minister van Arbeid werd in het kabinet-Colijn, was dat zeker niet tot vreugde van zijn voorganger Aalberse. Gribling, *Uit de geschiedenis*, p. 43.
- 21 Naast Koolen en Veraart zaten in de commissie prof. J.D.J. Aengent, prof.

J.H.P.M. van der Grinten, A.J.M. Leesberg, A. van Rijkevorsel en de Michaëlist G.P. Bon.

- 22 Rede aanvaarding voorzitterschap. Archief-Ruijs, map 85.
- 23 *Algemeen Handelsblad*, 12 november 1925, p. 1.
- 24 De omschrijving van het doel van de RKSP bij een latere statutenwijziging in 1934 weerspiegelt dit denken: 'Het algemeen welzijn van het Nederlandse Volk te bevorderen, door in alle delen van het Staatsbestel de staatkundige beginselen, naar Katholieke opvatting, tot gelding te brengen.' Volgens Bornewasser ligt hierin besloten de neothomistische staatsleer, waarin de eigen opvattingen over de taak van de staat in overeenstemming waren met het voor allen geldende natuurrecht. Bornewasser, *Katholieke Volkspartij*, p. 71.
- 25 Nolens, 19 november 1924, HTK, 1924-1925, p. 562-567.
- 26 Gribbling citeert Veraart in *In de geschiedenis*, p. 41.
- 27 Bornewasser, *Katholieke Volkspartij*, p. 59.
- 28 Het zou nog tien jaar duren voordat de trage partijvorming werd gevolgd door een *Algemeen Staatkundig Program* waarin de grondslagen van de katholieke staatkunde werden neergelegd.
- 29 Teulings, *Organisatie*, passim. Exemplaar aanwezig in Archief-Teulings, map 179.
- 30 Interview met Kolfshoten, in Van Boven, Bo 11/5. De aantekeningen van Van Boven over zijn gesprek met Kolfshoten zijn helaas erg kort. Volgens Van Boven had Kolfshoten nog veel correspondentie bewaard en zou hij nog het een en ander op papier zetten. Of dat ooit gebeurd is, is onduidelijk. Kolfshoten heeft geen uitgebreide persoonlijke archieven nagelaten.
- 31 Dit gevoel van een hogere opdracht zou wellicht Ruijs' solistische optreden in 1929 kunnen verklaren. Misschien was hij toen, na het overleven van zijn ernstige ziekte, nog meer vervuld van een persoonlijke missie.
- 32 Van Meeuwen, *Lijden aan eenheid*, p. 284.
- 33 Zo bezette Nolens de kwaliteitszetels internationale arbeidsvraagstukken. Henri Hermans nam de kwaliteitszetel arbeid in.
- 34 Zie onder meer Teulings' campagne om op de kieslijst te komen. Archief-Teulings, map 16.
- 35 Bornewasser, *Katholieke Volkspartij*, p. 63.
- 36 Het systeem zou in 1933 fundamenteel aangepast worden. 'Kwaliteitszetels' werden toen 'omschreven zetels' en het aantal werd teruggebracht tot de helft. In 1934 werd het systeem met kwaliteitszetels helemaal overboord gezet voor een meer open reglement. Vanuit het oogpunt van de tegenwoordig vaak gehoorde klacht van een eenzijdige en door de partijtop opgelegde kandidaatstelling, was het een interessant experiment. In de praktijk bleek dat lastig uit te werken.
- 37 Van Meeuwen, *Lijden aan eenheid*, p. 319.
- 38 Roes, *Katholieke Vakbeweging*, deel 1, p. 45.
- 39 *De Maasbode*, 2 januari 1926.
- 40 Notulen Katholieke Kamerclub, geciteerd door Gribbling, *P.J.M. Aalberse 1871-1948*, p. 437-438.
- 41 Brief Van Nispen aan Ruijs, 5 februari 1926. Archief-Ruijs, 163.
- 42 Het secretariaat kwam terecht in de Laan van Meerdervoort, nadat Teulings en Ruijs verscheidene locaties de revue hadden laten passeren. Zie onder meer brieven van Teulings. Archief-Ruijs, map 166. Het partijbureau was vanaf 1934 gevestigd aan de Mauritskade 25.
- 43 Opzet fondsenwerving. Archief-Ruijs, map 95.

- 44 *De Tijd*, 24 november 1928, p. 4.
- 45 De Rooy, *Naschrift*, *BMGN – Low Countries Historical Review*, Vol. 120 (2005), p. 82 e.v.
- 46 De Rooy, *BMGN – Low Countries Historical Review*, Vol. 124, No. 1 (2009), p. 82.
- 47 Het befaamde Mandement van 1954 waarbij katholieke burgers werd verboden lid te zijn van socialistische organisaties en partijen, was er een laatste voorbeeld van.
- 48 Righart en Rogier wijzen beiden in deze richting in hun analyse van de verzuiling. Righart, *Katholieke zuil*, p. 273-274. Rogier, *Katholieke herbeleving*, p. 563-580. Van Meeuwen stelt terecht dat Righart wat al te snel de 'politieke mobilisatietheorie' van R. Steiniger, verzuiling als middel om het volk achter de kiezers te mobiliseren, heeft verworpen. Van Meeuwen, *Lijden aan eenheid*, p. 316.
- 49 De socioloog Alfred Pareto noemde dit proces de 'circulatie van elites': de leiding roomde het topechelon van de opwaarts mobiele groep af en maakte hen deel van de elite. Pareto stelt, kort samengevat, dat coöptatie van de meest capabele elementen van lagere strata de elite in staat stelt langer te overleven. Zie ook Finer, *Pareto, Sociological Writings*, p. 130-138, en Aron, *Les étapes de la pensée sociologique*.
- 50 Dat is ook de reden dat Van Meeuwen zijn *Lijden aan eenheid* afrondt met de situatie zoals hij was in 1929. De katholieke arbeidersbeweging had zich een politieke plek verworven.
- 51 Een direct verband valt niet hard te maken, maar je zou kunnen stellen dat de 'doorbraak' na de oorlog mislukte omdat de RKSP zich zo breed en krachtig georganiseerd had dat ze die poging tot inbraak (of uitbraak) kon weerstaan.
- 52 Brief Van Wijnbergen aan Van Nispen, 26 oktober 1921, geciteerd door Puchinger, *Colijn en het einde van de coalitie*, deel 1, p. 233.
- 53 Lijstje spreektijden Kamerleden. Archief-Ruijs, map 39.
- 54 *De Limburger Koerier*, 6 mei 1926.
- 55 *De Limburger Koerier*, 15 november 1928.
- 56 De eerste krantenberichten over zijn ongesteldheid staan op 12 november in de kranten, o.a. *De Gooi- en Eemlander*, 12 november 1928, p. 1.
- 57 Brieven n.a.v. zijn ziekte. Archief-Ruijs, map 145.
- 58 *Nieuwe Tilburgsche Courant*, 17 november 1928.
- 59 Interview met Gustave Ruijs jr., in Van Boven, Bo 1/31-4.
- 60 Interview met Kan, in Van Boven, Bo 11/9.
- 61 Interview met Kester, in Van Boven, Bo 11/16-2.
- 62 *Nieuwe Tilburgsche Courant*, 19 december 1928.
- 63 *De Tijd*, 13 februari 1929.
- 64 *Het Volk*, 9 maart 1929.
- 65 Puchinger, *Colijn en het einde van de coalitie*, deel 11, p. 773-774.
- 66 *De Tijd*, 1 juli 1929.
- 67 *De Tijd*, 29 juni, 1929
- 68 O.a. bij de bijeenkomst in Den Haag en ook in Rotterdam, zie *Voorwaarts*, 28 juni 1929.
- 69 *De Tijd*, 22 mei 1929.
- 70 *De Volkskrant* geciteerd in *De Tijd*, 18 mei 1929.
- 71 *Nieuwe Rotterdamsche Courant*, 26 juni 1929.

Hoofdstuk 14

- 1 *De Tijd*, 4 juli 1929, 'Juichende door de stad'.
- 2 *De Tijd*, 6 juli 1929. Uitgebreid verslag in het derde blad.
- 3 Puchinger, *Colijn en het einde van de coalitie*, deel II, p. 794-795.
- 4 Kan had bedongen dat hij na zijn ministerschap als secretaris-generaal kon terugkeren.
- 5 Puchinger, *Colijn en het einde van de coalitie*, deel II, p. 774. Aantekeningen formatie 1929. Archief-Ruijs, map 70.
- 6 Puchinger, *Colijn en het einde van de coalitie*, deel II, p. 794.
- 7 Aalberse, *Dagboeken*, 26 juli 1929, p. 559. Gribling, *P.J.M. Aalberse*, p. 441.
- 8 Notities Teulings, 8 juli 1929. Dagboekachtige aantekeningen van Teulings, aangetroffen in de nalatenschap van J.A.H. Verhagen, inmiddels toegevoegd aan het Archief-Teulings. De aantekeningen stoppen abrupt. Er zijn geen aanwijzingen dat Teulings later dit soort notities bijhield.
- 9 Puchinger, *Colijn en het einde van de coalitie*, deel II, p. 793.
- 10 Notities Teulings, 18 juli 1929.
- 11 Puchinger, *Colijn en het einde van de coalitie*, deel II, p. 800-801. Van der Kaaij, *Een eenzaam staatsman*, p. 234.
- 12 Puchinger citeert een brief van Aalberse aan Witlox, Puchinger, *Colijn en het einde van de coalitie*, deel II, p. 827, noot 28.
- 13 Notities Teulings, 27 juli. Max van Poll verdedigde ook de mogelijkheid van een minderheidskabinet AR-RKSP, soms gesteund door de SDAP en VDB. Nolens beloofde dat mee te nemen, maar er zijn geen aanwijzingen dat hij dat heeft gedaan. Zie over de fractievergadering ook de brief van Aalberse aan Witlox in Puchinger, *Colijn en het einde van de coalitie*, deel II, p. 829, noot 43.
- 14 Notities Teulings, 27 juli 1929.
- 15 Van den Berg en Vis, *De eerste honderdvijftig jaar*, p. 640.
- 16 Zoals Idenburg meldt aan zijn echtgenote in een brief d.d. 17 juli 1929, geciteerd door Puchinger. Puchinger, *Colijn en het einde van de coalitie*, deel II, p. 849, noot 7. 'Hij vindt dat Ruijs hem in de crisis van '25/'26 niet goed behandeld heeft. Idenburg schrijft ook dat Colijn meende dat De Geer opnieuw een puinhoop had gemaakt van de financiën (of nog steeds, want Colijn hield ervan die mythe in stand te houden)
- 17 Ook de echtgenote van Colijn verzette zich tegen een dergelijke rol, schrijft Idenburg. Puchinger, *Colijn en het einde van de coalitie*, deel II, p. 849, noot 7.
- 18 Van Nispen had Ruijs geadviseerd Colijn te vragen. Toen het niet lukte, schreef hij: 'Al hebt gij hem niet gekregen als naaste medewerker, zo zal zeker het gevoerde gesprek uw samenwerking en onderlinge verhouding zeer vergemakkelijken.' Brief Van Nispen aan Ruijs. Archief-Ruijs, map 166.
- 19 Ruijs had Deckers beloofd dat er geen aparte secretaris-generaal voor Marine zou komen, terwijl Colijn dat juist wel wilde. Het gesprek tussen Colijn en Ruijs is door beiden gedocumenteerd en uitgebreid beschreven door Puchinger. Puchinger, *Colijn en het einde van de coalitie*, deel II, p. 840 e.v. Ook p. 850, noot 9.
- 20 De Geer adviseerde over andere posten per briefkaart. Briefkaart, 5 augustus 1929. Archief-Ruijs, map 166.
- 21 Donners bereidheid om in 1926 in het kabinet-De Geer te stappen, was ook toen een belangrijk omslagpunt.
- 22 Aalberse schreef erover aan Witlox op 19 augustus 1926. Puchinger, *Colijn en het*

- einde van de coalitie*, deel II, p. 876, noot 1.
- 23 Notities Teulings, 27 juli 1929.
 - 24 Notities formatie 1929. Archief-Ruijs, map 71.
 - 25 Brief Aalberse aan Witlox, 28 juli 1929, geciteerd door Puchinger, *Colijn en het einde van de coalitie*, deel II, p. 829, noot 3.
 - 26 De Visser was 'officieel' fractievoorzitter tot de opening van de Staten-Generaal in september maar werd in juli vervangen door Schokking.
 - 27 Notities Teulings, 18 juli 1929.
 - 28 Schrijft Aalberse de dag erna aan Witlox, geciteerd door Puchinger, *Colijn en het einde van de coalitie*, deel II, p. 811 en p. 828, noot 38.
 - 29 Gribbling, *Willem Hubert Nolens 1860-1931*, p. 248.
 - 30 Aalberse aan Witlox, 28 juli 1929, geciteerd door Puchinger, *Colijn en het einde van de coalitie*, deel II, p. 828, noot 38.
 - 31 In de laatste jaren van Nolens' leven zou niet Ruijs, maar Aalberse diens enige echte vriend blijken te zijn.
 - 32 Door bemiddeling van Octave van Nispen had Ruijs een laatste persoonlijke ontmoeting met Nolens op 10 september 1930, bijna een jaar voor diens overlijden. Briefje over afspraak Nolens aan Ruijs, 9 september 1930. Archief-Ruijs, map 159. Gribbling, *P.J.M. Aalberse 1871-1948*, p. 443.
 - 33 Volgens Oud ging Ruijs 'overhaast' te werk. Oud, *Het jongste verleden*, deel IV, p. 26.
 - 34 Er zijn uit deze jaren geen notulen van de ministerraad overgeleverd, enkel besluitenlijsten (aanwezig in het Nationaal Archief). Helaas ontbreekt ook een gedreven dagboekenschrijver als Aalberse, zodat de gang van zaken uit herinneringen van de diverse ministers gereconstrueerd moet worden.
 - 35 Het doet denken aan de methode-Lubbers: 'Zal ik even met je meedenken', maar Lubbers, die Ruijs graag als voorbeeld aanhaalt, had aanzienlijk grotere dossierkennis.
 - 36 Schreef Aalberse aan Witlox, *Puchinger en het einde van de coalitie*, deel II, p. 876, noot 1. Aalberse, weer Kamerlid, klaagde dat die haast blijkbaar onnodig was, maar hij stuurde bijna tegelijkertijd een haast onderdanig briefje aan Ruijs met complimenten en een aanbod van steun – vanuit Duitsland, waar Aalberse zelf op vakantie was. Puchinger, *Colijn en het einde van de coalitie*, deel II, p. 877, noot 2.
 - 37 Van der Kaaij, *Een eenzaam staatsman*, p. 236, noot 24.
 - 38 Brief Verschuur aan Ruijs, 15 augustus 1929. Archief-Ruijs, 166
 - 39 HTK, 1929-1930, 12 november 1929, p. 333 e.v.
 - 40 De dagbladen over de regeringsverklaring. Archief-Marchant, map 302.
 - 41 HTK, 1929-1930, 6 november 1929, p. 270.
 - 42 HTK, 1929-1930, 24 oktober 1929, 204 e.v.
 - 43 *Het Volk*, 22 november 1930.
 - 44 Interview met Verschuur, in Van Boven, Bo II/13.
 - 45 Interview met Verschuur, in Van Boven, Bo II/13.
 - 46 Puchinger, *Nederlandse Politici*, p. III.
 - 47 *De Tijd*, 22 december 1929.
 - 48 Van Nispen, 15 oktober 1929, antwoord op brief van Ruijs 10 oktober 1929. Archief-Ruijs, map 166.
 - 49 Van Nispen, 10 oktober 1929. Archief-Ruijs, map 166.
 - 50 Zie hoofdstuk 10.
 - 51 HTK, 1929-1930, 12 november 1929, p. 333 e.v.

- 52 HTK, 1929-1930, 13 november 1929, p. 380.
- 53 Een interessante analyse van het economisch denken en het economisch beleid in het interbellum is te vinden in Piketty, *Capital in the Twenty-First Century*, vooral hoofdstuk 2 en 3.
- 54 Meer over corporatisme is verderop in dit hoofdstuk te vinden, onder 'Een nieuwe maatschappelijke orde'.
- 55 Geciteerd in De Jong, *Het koninkrijk der Nederlanden*, deel I, p. 110.
- 56 HTK, 1931-1932, 16 februari 1929, p. 1491, en 23 februari 1932, p. 1578 e.v.
- 57 Gaemers, *De rode wethouder*, p. 374 e.v.
- 58 H. Lovink was Kamerlid voor de CHU en erkend deskundige op landbouwgebied.
- 59 De Amerikaanse Smooth-Hawley Tariffs deden dit voor de Verenigde Staten, waardoor de wereldhandel stilviel. Achteraf wordt dit beleid gezien als een van de oorzaken van de diepte van de wereldwijde Depressie.
- 60 Heldring, geciteerd door Van der Kaaij, *Een eenzaam staatsman*, p. 255, noot 126.
- 61 Nog afgezien van de domper dat Nederland juist samen met Engeland in 1925 was teruggekeerd tot de goudstandaard, een gebeurtenis waar Colijn toen uitermate trots op was. Zie hoofdstuk II.
- 62 Langeveld, *Schipper naast God*, p. 222-225.
- 63 De Rooy, *Werklozenzorg*, p. 69.
- 64 Echt doordachte voorstellen kwamen pas toen de SDAP in 1935 het *Plan van de Arbeid* publiceerde, wat de katholieke politiek dwong te reageren en zelf ook wat op papier te zetten.
- 65 Blom, *De munterij op De Zeven Provinciën*, p. 13.
- 66 Oud, *Het jongste verleden*, deel IV, p. 221. Enige scepsis is op zijn plaats: het is Oud die als schrijver oordeelt over Kamerlid Oud die Ruijs dit verwijt maakt. De ontevredenheid was echter Kamerbreed.
- 67 Oud, *Honderd Jaren*, p. 261.
- 68 Op te maken uit de reactie van Van Nispen. Brief Van Nispen aan Ruijs, 19 januari 1932 (reactie op brief van Ruijs van 31 december 1931). Archief-Ruijs, map 169.
- 69 Zie hoofdstuk 10.
- 70 Aalberse, *Dagboeken*, 8 december 1931, p. 582 e.v.
- 71 Puchinger beschrijft de talloze keren dat ook de katholieke fractie omhoogzat met Ruijs. Ze zag echter geen realistisch alternatief. Puchinger, *Colijn en het einde van de coalitie*, deel III, Inleiding, p. 9 e.v.
- 72 Schrijft hij aan Van Nispen op 12 augustus 1932. Archief-Ruijs, map 169.
- 73 Zie voor verslag *Limburgsch Dagblad*, 8 augustus 1932.
- 74 Volgens Castermans zei Ruijs in deze periode tegen hem: 'Daar moest eens iets gebeuren zoals in 1918', waarschijnlijk doelend op de revolutiepoging van Troelstra. Interview Castermans, in Van Boven, Bo 1/6-2.
- 75 Van Nispen aan Ruijs, 24 mei 1931. Archief-Ruijs, map 169.
- 76 Van Nispen aan Ruijs, 21 juni 1932. Archief-Ruijs, map 169.
- 77 Oud, *Het jongste verleden*, deel IV, p. 82 e.v.
- 78 HTK, 1932-1933, 26 & 27 oktober 1932, p. e.v.
- 79 HTK, 1932-1933, 28 november 1932, p. 741 e.v.
- 80 Oud, *Het jongste verleden*, deel IV, p. 339.
- 81 Volgens Fasseur was De Graaf een 'perfecte incarnatie van de tijdsgeest'. Fasseur, *De Indologen*, p. 391.
- 82 HEK, 1930-1931, 28 mei 1931, p. 687. HTK, 1930-1931, 19 juni 1931, p. 2856.
- 83 'De NSB was in Indië niet zo omstreden als in Nederland'. *Trouw*, 21 augustus 1999.

- 84 Behalve Hilversum kreeg ook Huizen een zender.
- 85 Rede Perquin. Archief-Ruijs, map 184.
- 86 Kritisch denken over democratie beperkte zich niet tot de katholieken. Langeveld noteert dat ook Colijns denken zich soms in antidemocratische richting ontwikkelde. Maar uiteindelijk, stelt Langeveld, was Colijn een reactionair-conservatief, wiens ongenoegen was gericht tegen een parlement dat de uitvoerende macht voor de voeten liep. Langeveld, *Schipper naast God*, p. 21-53 en p. 66.
- 87 Bosmans, *Het onbehaaglijk vaderland*, p. 429. Zie voor de manier waarop de latere katholieke voorman C. Romme zich daarmee bezighield, het eerste (en enige) deel van de biografie van J. Bosmans, *Romme*, vooral hoofdstuk VI, p. 211 e.v.
- 88 Hij deed dat in de bespreking van het boek van Joosten, *Katholieken en fascisme in Nederland*, in Rogier, *Een zondagskind in de politiek*, p. 312. Zie voor die wortels ook de mediëvist A.G. Weiler, *Deus in terris: middeleeuwse wortels van de totalitaire ideologie*.
- 89 Meijer, *Jan de Quay*, hoofdstuk 3, vooral p. 60-65.
- 90 Zie voor modern denken over corporatisme Philippe Schmitter, *Still the century of corporatism?* en Mihail Manoilescu, *Le Siècle du Corporatisme*. Een socialistische variant, geïnspireerd door gelijksoortig gedachtegoed en later een bron voor het *Plan van de Arbeid* van de SDAP, was Henri de Man, *Corporatisme et Socialisme*.
- 91 Zie bijvoorbeeld het door Goseling verzamelde materiaal. Archief-RKSP, map 43. Daarin wordt welwillend gekeken naar de staatsinrichting van het Portugal van Antonio Salazar, 'een corporatief voorbeeld'.
- 92 Joosten, *Katholieken en fascisme*, passim.
- 93 *De Tijd*, 8 november 1932, p. 1.
- 94 Die bron wordt niet altijd onderkend. In juni 2011 verwees de toenmalige minister van Economische Zaken en leider van het CDA, Maxime Verhagen, in een rede naar de encyclieken *Rerum Novarum* en *Quadragesima Anno*, als grondslagen voor het katholiek sociale denken. Hij ontmoette een lege blik: weinig Nederlanders jonger dan, pakweg, vijftig jaar, wisten waar hij het over had. *Trouw*, 29 juni 2011. Ook Peet, *Katholieke arbeidersbeweging*, II, p. 63-64.
- 95 Het verslag is opgenomen in Archief-Ruijs, map 35.
- 96 Debat vanaf HTK, 1932-1933, 18 oktober 1932, p. 87 e.v.
- 97 Bosmans, *Het onbehaaglijk vaderland*, p. 427.
- 98 Hans, *Parade der politieke partijen*, p. 72.
- 99 Eerste vermelding in *Het Vaderland*, 16 juni 1932 n.a.v. de demonstraties van SDAP en NVV de week tevoren. Kamerlid Schaper vond het rijmpje smakeloos. Hij noemde het 'onlogisch, onwaar en onwaardig in alle opzichten, hoe men ook denkt over de hoogte der uitkeringen.' Schaper, *Een halve eeuw strijd*, deel II, p. 425.
- 100 Verslag o.a. in *De Tribune*, 15 november 1932.
- 101 Marchant: HTK, 1932-1933, 8 november 1932, p. 299. Albarda: HTK, 1932-1933, 9 november 1932, p. 323-324.
- 102 HTK, 1932-1933, 15 november 1932, p. 399. Reactie Albarda: HTK, 1932-1933, 16 november 1932, p. 452.
- 103 Bijvoorbeeld brief Van Nispen aan Ruijs, 8 november 1931. Archief-Ruijs, map 168.
- 104 Brieven 20 en 29 december 1931, Van Nispen aan Ruijs. Archief-Ruijs, map 168.
- 105 Anekdote uit *de Gelderlander* van 1999, bij het overlijden van zijn dochter, aan wie deze wordt toegeschreven. Ook Gribling gebruikt hem, zonder bronvermelding.

- 106 Fasseur, *Wilhelmina. Krijgshaftig in een vormloze jas*, p. 187.
- 107 Notitie, Archief-Ruijs, map 1.
- 108 Handelingen Verenigde Vergadering, 1932-1933, 20 september 1932. Fasseur, *Wilhelmina. Krijgshaftig in een vormloze jas*, p. 187, 188.
- 109 A. Lijphart was degene die van deze terminologie gemeengoed maakte met zijn in 1968 gepubliceerde *The Politics of Accommodation*, later in het Nederlands vertaald als *Verzuiling, pacificatie en kentering in de Nederlandse politiek*.
- 110 Michel van der Plas geeft er een mooi totaalbeeld van in zijn *Uit het rijke Roomsche leven*.
- 111 Van der Plas, *Uit het rijke Roomsche leven*, p. 108.
- 112 *De Tijd*, 28 mei 1931.
- 113 Dit was een lager aantal dan Welter (en Donner) in eerste instantie had voorgesteld: zeven rechtbanken en 48 kantongerechten.
- 114 Van der Kooij, *Een eenzaam staatsman*, p. 252.
- 115 HTK, 1932-1933, 2 februari 1933, p. 1591 e.v.
- 116 Langeveld, *Schipper naast God*, p. 32.
- 117 *Het Vaderland*, 6 februari 1933, p. 1.
- 118 *De Tijd*, 7 februari 1933, p. 1.
- 119 HTK, 1932-1933, 8 februari 1933, p. 1628.
- 120 HTK, 1932-1933, 9 februari 1933, p. 1671.
- 121 HTK, 1932-1933, 9 februari 1933, p. 1664.
- 122 HTK, 1932-1933, 9 februari 1933, p. 1669.
- 123 Idenburg geciteerd door Blom, *De mouterij op De Zeven Provinciën*, p. 145.
- 124 Zie voor de details Blom, *De mouterij op De Zeven Provinciën*, p. 130 e.v.
- 125 Blom, *De mouterij op De Zeven Provinciën*, p. 197.
- 126 *De Volkskrant*, 22 maart 1933.
- 127 Blom, *De mouterij op De Zeven Provinciën*, p. 281. De reacties in deze maanden, zowel van de politici als van de kiezers, werden waarschijnlijk beïnvloed door wat er in de rest van de wereld gebeurde. In Duitsland was Adolf Hitler op 30 januari aan de macht gekomen, en op 27 februari brak brand uit in het gebouw van de Rijksdag, waarvan de Nederlandse communist Van der Lubbe werd beschuldigd. Op 5 maart won Hitler de verkiezingen in Duitsland. In de Verenigde Staten had op 4 maart president Herbert Hoover plaatsgemaakt voor Franklin D. Roosevelt.
- 128 HTK, 1932-1933, 8 maart 1933, p. 1954 e.v.
- 129 Zie onder meer De Jong, *Het koninkrijk der Nederlanden*, deel 1, p. 230 en Blom, *De mouterij op De Zeven Provinciën*, p. 134 e.v.
- 130 Blom, *De mouterij op De Zeven Provinciën*, p. 132.
- 131 Woorden van Blom, *De mouterij op De Zeven Provinciën*, p. 132.
- 132 *De Tijd*, 28 maart 1933.
- 133 Verkiezingsbrochures 1933, Archief-Ruijs, map 97.
- 134 *De Nieuwe Venlosche Courant* kopte op 3 december 1932: RUIJS GEPASSEERD.
- 135 Vossen, *Vrij vissen in het Vondelpark*, p. 173-176.

Hoofdstuk 15

- 1 Aalberse, *Dagboeken*, 1 mei 1933, p. 612.
- 2 O.a. Brief Van Nispen aan Ruijs, 7 september 1932. Archief-Ruijs, map 169.
- 3 Aalberse, *Dagboeken*, 3 mei 1933, p. 613.
- 4 Aalberse formuleerde dat niet expliciet zo, maar desgevraagd antwoordde hij met

- 'le silence est aussi une opinion'. HTK, 1932-1933, p. 343.
- 5 Aalberse, *Dagboeken*, 1 mei 1933, p. 608.
 - 6 Langeveld, *Schipper naast God*, p. 73.
 - 7 Fasseur, *Wilhelmina. Krijgshaftig in een vormloze jas*, p. 192.
 - 8 De Vrijheidsbond ging na 1937 als Liberale Staatspartij door het leven.
 - 9 Langeveld, *Schipper naast God*, p. 74.
 - 10 Langeveld, *Schipper naast God*, p. 75.
 - 11 Aalberse, *Dagboeken*, 24 mei 1933, p. 624.
 - 12 Puchinger, *Colijn en het einde van de coalitie*, deel III, p. 149 en noot 9.
 - 13 Archief-Ruijs, 108. Ook *Limburger Koerier*, 26 juli 1933 p. 1.
 - 14 Voor de populariteit van dit bedevaartsoord, zie Harris, *Lourdes*, passim.
 - 15 Interview met Kesper, in Van Boven, Bo II/16.
 - 16 Zie onder Bootsma, *Over lijken*, p. 67-69 en p. 88.
 - 17 HTK, 1935-1936, 27 september 1935, p. 79. Langeveld, *Schipper naast God*, p. 146.
 - 18 HTK, 1935-1936, 27 september 1935, p. 93.
 - 19 Interview met Kesper, in Van Boven, Bo II/16-2.
 - 20 HTK, 1935-1936, 19 september 1935, p. 10.
 - 21 Langeveld, *Schipper naast God*, p. 144.
 - 22 Henk Sneevliet was Kamerlid voor de Revolutionair Socialistische Partij. Hij zette zich in voor de gevangenen na de mouterij op De Zeven Provinciën en kon rekenen op een welwillend oor van Ruijs. Correspondentie met Sneevliet over gevangenen na de mouterij op De Zeven Provinciën bevindt zich in het Archief-Ruijs, map 173, brieven Sneevliet.
 - 23 *Utrechtsch Dagblad*, 14 februari 1935.
 - 24 Samenvatting van hoe de pers Ruijs ziet in *De Maasbode*, 2 december 1933.
 - 25 *Het Volk*, 1 december 1933.
 - 26 *Algemeen Handelsblad*, 1 december 1933.
 - 27 Langeveld, *Schipper naast God*, p. 88-89.
 - 28 Langeveld, *Schipper naast God*, p. 103.
 - 29 Puchinger, *Colijn en het einde van de coalitie*, deel III, p. 231, noot 4.
 - 30 Een van de bijeffecten van de kabinetscrisis van 1935 zou inderdaad toegenomen antipapisme zijn.
 - 31 Notulen fractieberaad, geciteerd in Puchinger, *Colijn en het einde van de coalitie*, deel III, p. 214.
 - 32 Beschrijving fractievergaderingen: Puchinger, *Colijn en het einde van de coalitie*, deel III, p. 279.
 - 33 Zie voor de details van de bezuinigingswet die op 26 april 1935 werd ingediend: Wittert, *De parlementaire geschiedenis der sociale verzekering*, deel II, p. 184-232.
 - 34 Dat deed Poels op de door hem mede georganiseerde sociale studiedagen in Rol-duc, waar hij een centraal thema liet behandelen. Tussen 1933 en 1935 waren de bijeenkomsten speciaal gewijd aan de gevaren van het fascisme en nationaalsocialisme. Colsen, *Poels*, p. 583-588.
 - 35 Te Slaa, *De NSB*, p. 653.
 - 36 Pacelli werd in 1939 gekozen tot paus Pius XII.
 - 37 Te Slaa, *De NSB*, p. 653.
 - 38 Zie voor een uitgebreide beschrijving van deze ontwikkelingen en de pogingen van NSB'ers om veroordeling te voorkomen: De Valk, *Roomser dan de paus?*, p. 323 e.v.
 - 39 Luykx en Righart, *Van de pastorie naar het torentje*, p. 60.

- 40 Te Slaa, *De NSB*, p. 527.
- 41 De Valk, *Roomser dan de paus?*, p. 307.
- 42 Puchinger, *Colijn en het einde van de coalitie*, deel III, p. 227.
- 43 Puchinger, *Colijn en het einde van de coalitie*, deel III, p. 227-228.
- 44 Aantekening Teulings in Gribling, *P.J.M. Aalberse 1871-1948*, p. 468. Exemplaar in bezit auteur.
- 45 НТК, 1934-1935, 17 juli 1935, p. 2130-2136.
- 46 НТК, 1934-1935, 19 juli 1935, p. 2195-2202.
- 47 Ook Gribling, *P.J.M. Aalberse*, p. 471, die het enkel heeft over een meerderheid en een minderheid, waartoe Aalberse behoorde.
- 48 Puchinger, *Colijn en het einde van de coalitie*, deel III, p. 290 en 299.
- 49 НТК, 1934-1935, 23 juli 1935, p. 2232-2235.
- 50 Notities kabinetscrisis 1935. Archief-Ruijs, map 73.
- 51 De uitputtende versie van de besprekingen is te vinden bij Puchinger, *Colijn en het einde van de coalitie*, deel III, p. 318 e.v.
- 52 Marchant had zijn overgang geheimgehouden, omdat hij ervan uitging dat de liberale vdb haar leden vrijliet in de geloofsovertuiging. Toen de partij Marchant verzocht te reageren op geruchten over zijn geloofsovergang, bedankte hij voor het lidmaatschap. Daarop raadde Colijn Marchant aan om ontslag te nemen, omdat de minister-president meende dat Marchant niet meer zou kunnen functioneren in het parlement. Voor Colijn was ook van belang dat Oud had gedreigd op te stappen als Marchant in het kabinet bleef. Langeveld, *Schipper naast God*, p. 142. Bosmans, *Marchant*, in *Biografisch woordenboek van Nederland*, <http://resources.huuygens.knaw.nl/bwn1880-2000/lemmata/bwn1/marchant>.
- 53 Langeveld, *Schipper naast God*, p. 60.
- 54 Notulen fractieeraad RKSP, geciteerd in Puchinger, *Colijn en het einde van de coalitie*, deel III, p. 380.
- 55 In diens *Means to Prosperity* uit 1933. Keynes' standaardwerk, *The General Theory of Employment, Interest and Money*, met de uitgebreide theoretische onderbouwing van conjunctuurbeleid, verscheen in 1936.
- 56 De RKSP kreeg pas in de loop van de jaren dertig een beginselprogramma. Toenmalig partijvoorzitter Carel Goseling wees in 1933 een commissie aan die dan toch eindelijk de grondslag van de partij moest formuleren. In 1936 keurde de partijraad het voorstel grotendeels goed. Het bestond uit twee delen: een reeks beginselen die abstract waren geformuleerd, los van tijd en plaats, en een reeks algemene richtlijnen. O.a. Bank, *Opkomst en ondergang van de Nederlandse Volksbeweging*, p. 67.
- 57 Brief 29 januari 1936, in Archief-RKSP, p. 94.
- 58 Via de Radio Code Commissie kon Colijn uitzendingen verbieden.
- 59 Het is een van de weinige toespraken van Ruijs die nog valt te beluisteren. De wat scherpe hoge stem die in het verleden vaak werd beschreven, was nog steeds aanwezig, maar de kracht was hoorbaar afgenomen. Hij moest zich forceren. Te horen in een RKK-radioreportage: <http://watblijft.rkk.nl/seizoenen/2013/afleveringen/28-07-2013>.
- 60 Zie onder meer Archief-RKSP, map 94. Teulings: НТК, 1935-1936, 8 november 1935, p. 263 e.v.
- 61 Een deel van de discussie over devaluatie werd gevoerd door Teulings via zijn blad *Het Huisgezin*. *Het Huisgezin*, 28 januari 1936.
- 62 Interview met Goseling, in Van Boven Bo II/II.

- 63 Interview met Goseling, in Van Boven Bo 11/11.
- 64 Zo ook Bosmans, *Politieke cultuur tussen cultuurgeschiedenis en politieke geschiedenis*, p. 207.
- 65 Anonieme bron, genoemd in Archief-Ruijs, 194.
- 66 Ook Teulings die in zijn lange samenwerking Ruijs als vriend was gaan beschouwen, had later een al te rozig beeld van de vernieuwingsgezindheid van de Kamer-voorzitter.
- 67 Brom, *Ariëns*, p. 680.
- 68 Het proces dat moet leiden tot Ariëns' zaligverklaring is op 25 januari 2005 opnieuw begonnen.
- 69 Brom, *Ariëns*, p. 684.
- 70 Volgens mevrouw Döppler, die de notulen van de drankbestrijding beheerde. Interview met Döppler, in Van Boven, Bo 1/27.
- 71 Colsen, *Poels*, p. 421; pogingen om in 1920 zover te komen waren door de katholieke werkgeversvereniging gedwarsboemd.
- 72 Interview met De Vreeze, in Van Boven, Bo 1/45-2.
- 73 Zo ook Souren, in Van Boven Bo 1/23-1.
- 74 Volgens zijn vriend Bolsius ging hij jarenlang naar het retraitehuis Manresa in Venlo, dat hijzelf mee had opgericht. Interview met Bolsius, in Van Boven, Bo 1/39-2.
- 75 Zegt Dom van Boven in Van Nispen, *'t Suideras*, p. 118.
- 76 Interview met J. de Vreeze, in Van Boven, Bo 1/45-2.
- 77 Dom van Boven in Van Nispen, *'t Suideras*, p. 119.
- 78 Volgens zijn dochter in Van Nispen, *'t Suideras*, p. 108.
- 79 Ook president Kennedy leed aan de ziekte van Addison, wat onder meer diens gebruinde gelaatskleur verklaart, meestal uitgelegd als een teken van blakende gezondheid. Kennedy kreeg medicijnen die de ziekte beheersbaar maakten, maar ze hadden allerlei minder aantrekkelijke bijeffecten die indertijd verborgen werden gehouden. Zie hiervoor: Dallek, *An unfinished life*, passim.
- 80 *De Gooi- en Eemlander*, 16 april 1936, p. 6.
- 81 *Limburgsch Dagblad*, 20 april 1936, tweede blad.
- 82 Langeveld, *Schipper naast God*, p. 154-212.
- 83 Er werd tweemaal gestemd in de fractie. De eerste keer won Teulings, de tweede keer Deckers. Onduidelijk is gebleven waarom die procedure is gevolgd. Duynstee, *De katholieke Tweede Kamer-fractie na 1918 uit haar notulen*.
- 84 Zie Archief-Teulings, map 35.
- 85 Zie voor details in dat gecompliceerde verhaal: Smeets, *De affaire-Oss*, passim.

Epiloog

- 1 Het oordeel van Te Velde dat Ruijs 'eigenlijk nooit echt politicus is geworden' lijkt me door de feiten te worden gelogenstraft. Te Velde, *Stijlen van leiderschap. Persoon en politiek van Thorbecke tot Den Uyl*, p. 119.
- 2 In de woorden van Giuseppe Tomasi di Lampedusa's *Il Gattopardo* (in het Nederlands *De tijgerkat*): 'Als we de dingen willen houden zoals ze zijn, zullen we de dingen moeten veranderen.'
- 3 Bornebroek, *Een heer in een volkspartij*, p. 214. Te Velde neemt dat oordeel over bij zijn opzettingen van Ruijs in *Stijlen van leiderschap. Persoon en politiek van Thorbecke tot Den Uyl*.

- 4 Colijn is niet het onderwerp van mijn boek, maar naar mijn smaak bekritiseert Bosmans volkomen terecht de keuze van Te Velde voor Colijn als een van zijn vijf 'leiders' in zijn *Stijlen van leiderschap. Persoon en politiek van Thorbecke tot Den Uyl*. 'Colijns leiderschap was in de rol van minister-president op de keper beschouwd weinig succesvol.' Bosmans, *Politieke cultuur tussen cultuurgeschiedenis en politieke geschiedenis*, p. 207-208. Zie ook de eerder genoemde Beunders, die Colijn als 'mislukr' beschouwt. Beunders, *Weg met de Vlootwet!*, stelling 9.
- 5 Interview met Van Term, in Van Boven, Bo 1/7.
- 6 Je zou kunnen zeggen dat de secularisatie van de jaren zestig deze stelling onderbouwt; bewijzen kun je dat uiteraard niet.
- 7 Misschien was het inderdaad 'het meest succesvolle bondgenootschap uit onze politieke geschiedenis', zoals J.A.A. van Doorn stelt. Van Doorn, *Nederlandse democratie*, p. 276.
- 8 Lubbers, *Samen op weg*, en Lubbers, *Geloof in de samenleving*.
- 9 Het paarse kabinet-Kok trad aan op 22 augustus 1994.
- 10 Katholieke minister-presidenten: Beel (1946-1948 en 1958-1959), De Quay (1959-1963), Marijnen (1963-1965), Cals (1965-1966), De Jong (1967-1971), Van Agt (1977-1982) en Lubbers (1989-1994).
- 11 Ronald Steel, *Walter Lippmann and the American Century*. Boston, 1980.
- 12 Robert Caro, *The Years of Lyndon Johnson*. Vooral het eerste deel, *The Path to Power* uit 1982, met zijn meesterlijke beschrijving van het opgroeien van Johnson in een straatarm deel van Texas. Helaas is ook Caro gegrepen door de neiging naar volumineuze boeken. Een goede editor is voor elke schrijver (en uitgever) een zegen.
- 13 Carl Sandburg, *Abraham Lincoln: The Prairie Years* (1926) en *Abraham Lincoln: The War Years* (1939).

Samenstelling kabinetten-Ruijs

Ruijs I, 9 september 1918 – 18 september 1922

Buitenlandse Zaken

Jhr.mr.dr. H.A. van Karnebeek (lib., partijloos)

Justitie

Mr. Th. Heemskerk (ARP)

Binnenlandse Zaken

Jhr.mr. Ch.J.M. Ruijs de Beerenbrouck (R.K.)

Onderwijs, Kunsten en Wetenschappen

Dr. J.Th. de Visser (CHU) (26 september 1918 – 18 september 1922)

Financiën

Mr. S. de Vries Czn. (ARP) (9 september 1918 – 28 juli 1921)

Jhr.mr. D.J. de Geer (CHU) (28 juli 1921 – 18 september 1922)

Oorlog

Jhr. G.A.A. Alting von Geusau (R.K.) (9 september 1918 – 5 januari 1920)

minister a.i.: Jhr.mr. Ch.J.M. Ruijs de Beerenbrouck (R.K.) (5 januari 1920 – 31 maart 1920)

W.F. Pop (partijloos) (31 maart 1920 – 28 juli 1921)

J.J.C. van Dijk (ARP) (28 juli 1921 – 18 september 1922)

Marine

Jhr. G.A.A. Alting von Geusau (R.K.) (9 september 1918 – 16 september 1918)

W. Naudin ten Cate (chr. hist., maar partijloos) (16 september 1918 – 20 februari 1919)

minister a.i.: Jhr.mr. Ch.J.M. Ruijs de Beerenbrouck (R.K.) (19 februari 1919 – 19 april 1919)

Mr. H. Bijleveld (ARP) (17 april 1919 – 5 januari 1920)

minister a.i.: Ir. H.A. van IJsselsteyn (chr. hist., maar partijloos) (5 januari 1920 – 31 maart 1920)

W.F. Pop (partijloos) (31 maart 1920 – 28 juli 1921)

J.J.C. van Dijk (ARP) (28 juli 1921 – 18 september 1922)

Waterstaat

Ir. A.A.H.W. König (R.K.)

Arbeid

Mr. P.J.M. Aalberse (R.K.) (26 september 1918 – 18 september 1922)

Landbouw, Nijverheid en Handel

Ir. H.A. van IJsselsteyn (chr. hist., maar partijloos) (9 september 1918 – 13 september

1922)

minister a.i.: Jhr.mr. Ch.J.M. Ruijs de Beerenbrouck (R.K.) (13 september 1922 – 18 september 1922)

Koloniën

A.W.F. Idenburg (ARP) (9 september 1918 – 13 november 1919)

minister a.i.: Jhr.mr. Ch.J.M. Ruijs de Beerenbrouck (R.K.) (13 augustus 1919 – 13 november 1919)

S. de Graaff (cons. prot.) (13 november 1919 – 18 september 1922)

Ruijs II 18 september 1922 – 4 augustus 1925

Buitenlandse Zaken

Jhr.mr.dr. H.A. van Karnebeek (lib., partijloos)

Justitie

Mr. Th. Heemskerk (ARP)

Binnenlandse Zaken

Jhr.mr. Ch.J.M. Ruijs de Beerenbrouck (R.K.) (18 september 1922 – 1 januari 1923)

Binnenlandse Zaken en Landbouw

Jhr. mr. Ch.J.M. Ruijs de Beerenbrouck (R.K.) (1 januari 1923 – 4 augustus 1925)

Onderwijs, Kunsten en Wetenschappen

Dr. J.Th. de Visser (CHU)

Financiën

Jhr.mr. D.J. de Geer (CHU) (18 september 1922 – 11 augustus 1923)

H. Colijn (ARP) (11 augustus 1923 – 4 augustus 1925)

Oorlog

J.J.C. van Dijk (ARP)

Marine

E.P. Westerveld (lib., partijloos)

Waterstaat

Ir. G.J. van Swaaij (R.K.)

Arbeid

Mr. P.J.M. Aalberse (R.K.) (18 september 1922 – 1 januari 1923)

Arbeid, Handel en Nijverheid

Mr. P.J.M. Aalberse (R.K.) (1 januari 1923 – 4 augustus 1925)

Koloniën

S. de Graaff (cons. prot.)

Ruijs III 10 augustus 1929 – 26 mei 1933

Buitenlandse Zaken

Jhr.mr. F. Beelaerts van Blokland (CHU) (10 augustus 1929 – 20 april 1933)

minister a.i.: Jhr.mr. Ch.J.M. Ruijs de Beerenbrouck (RKSP) (20 april 1933 – 26 mei 1933)

Justitie

Mr.dr. J. Donner (ARP)

Binnenlandse Zaken

Jhr.mr. Ch.J.M. Ruijs de Beerenbrouck (RKSP) (1 mei 1932 – 26 mei 1933)

Binnenlandse Zaken en Landbouw

Jhr.mr. Ch.J.M. Ruijs de Beerenbrouck (RKSP) (10 augustus 1929 – 1 mei 1932)

Onderwijs, Kunsten en Wetenschappen

Mr. J. Terpstra (ARP)

Financiën

Jhr.mr. D.J. de Geer (CHU)

Defensie

Mr.dr. L.N. Deckers (RKSP)

Waterstaat

Mr. P.J. Reymer (RKSP)

Arbeid, Handel en Nijverheid

Mr. T.J. Verschuur (RKSP) (10 augustus 1929 – 1 mei 1932)

Economische Zaken en Arbeid

Mr. T.J. Verschuur (RKSP) (1 mei 1932 – 26 mei 1933)

Koloniën

S. de Graaff (cons. prot.)

Dramatis personae

Aalberse, P.J.M. (1871-1948) Katholiek politicus in de eerste helft van de twintigste eeuw. Als student oprichter van katholieke studentenvereniging in Leiden. Actief in het katholieke maatschappelijke leven. Vanaf 1904 Kamerlid. Vanaf 1916 hoogleraar in Delft. Van september 1918 tot 1925 minister van Arbeid, Nijverheid en Handel. Hoofredacteur katholieke dagblad *Het Centrum*. Van 1925 tot 1937 lid Tweede Kamer, na 1931 fractieleider RKSP en in 1936 en 1937 voorzitter Tweede Kamer. Daarna lid van de Raad van State.

Aengenent, J.D.J. (1873-1935) Prominent katholiek geestelijke. Aanvankelijk hoogleraar aan het grootseminarie in Warmond, onder meer in de sociologie en de wijsbegeerte. Actief in het katholieke maatschappelijke leven; samen met Aalberse en Poels pleitbezorger van de katholieke sociale leer. Van 1928 tot 1935 bisschop van Haarlem.

Ariëns, A.M.A.J. (1860-1928) Priester. Speelde belangrijke rol in de katholieke arbeidersbeweging. Actief in Twente waar hij de wevers overhaalde een katholieke arbeidersvereniging op te zetten. Voorvechter van drankbestrijding, oprichter van Sobriëtas, waarvoor hij Ruijs enthousiast maakte. Vanaf 1901 pastoor, eerst in Steenderen, later in Maarssen. Bron van inspiratie voor Ruijs.

Benedictus XV (1854-1922) Paus van 1914 tot 1922. De eerste jaren van zijn pontificaat werden beheerst door de Eerste Wereldoorlog. Vredespogingen leverden weinig op. Verzachtte de heksenjacht op 'modernisten' die onder zijn voorganger, Pius X, onaanname vormen had aangenomen. Geldt niet als een geweldig dominante paus.

Bottemanne, C.J.M. (1823-1903) Vanaf 1883 conservatief en autoritair bisschop van Haarlem. Bemoeide zich ook met zaken buiten zijn bisdom.

Brom, G(erard). B. (1882-1959) Letterkundige, later hoogleraar aan de Katholieke Universiteit Nijmegen. Broer van Gisbert Brom. Actief in de drankbestrijding en publicist over het katholieke leven. Schreef biografieën van katholieke leiders als Alberdingk Thijm, Herman Schaepman en Alfons Ariëns.

Brom, G(isbert). (1864-1915). Priester-historicus. Kwam als jong seminarist onder de vleugels van Schaepman. Studeerde in Rome, werd later kapelaan in Groningen maar kwam beter tot zijn recht als historicus. Op zijn koperen priesterjubileum, in 1899, kwam een groep jonge katholieken bijeen die daarna als de Klarenbeekse Club door het leven zou gaan.

Callier, A.J. (1849-1928) Conservatieve bisschop van Haarlem van 1892 tot 1928. Opvolger van Bottemanne. Bestrijder van het nauwelijks aanwezige modernisme in Nederland. Stond toe dat onder meer M.A. Thompson een heksenjacht opende op vermeende modernisten.

Colijn, H. (1869-1947) Prominent ARP-politicus in de eerste helft van de twintigste eeuw. Militaire carrière in Nederlands-Indië, daarna ook bestuursfuncties. Lid van de Tweede Kamer van 1909 tot 1911, minister van Oorlog van 1911 tot 1913. Daarna in directie olieconcern. Lid Eerste Kamer 1913-1920. Steeds aanwezig op de achtergrond, zich voorbereidend op de hoofdrol in de Nederlandse politiek. Minister van 1923 tot 1925. Zijn eerste kabinet-Colijn in 1925 sneuvelde na drie maanden, daarna was hij pas in 1933 weer aan bod gekomen. Daadkrachtige en omstreden politicus.

Cort van der Linden, P.W.A. van der (1846-1935) Prominent liberaal staatsman die premier was tijdens de Eerste Wereldoorlog. Hoogleraar in Groningen en Amsterdam. Minister van Justitie van 1896 tot 1901. Lid Raad van State van 1902 tot 1913. Minister-president van 1913 tot 1918. Lid van Raad van State van 1918 tot 1935.

Cranenburgh, R.C.A. van Notaris te Haarlem, initiatiefnemer van de Nieuwe Katholieke Partij. De NKP wilde conservatieve katholieken bundelen die tegen het sociaale beleid van Ruijs en Aalberse waren. Kreeg in 1922 een campagneverbod opgelegd van de bisschoppen. Haalde geen zetels bij de verkiezingen dat jaar.

Drehmanns, J.H. (1843-1913) Bisschop van Roermond van 1900 tot 1913. Geen al te krachtige persoonlijkheid, zeker in het begin van zijn bisschopsperiode onder invloed van conservatieve bisschoppen als Bottemanne en Callier. Aanspreekpunt van Ruijs voor Limburgse zaken.

Geer, D.J. de (1870-1960) Belangrijk christelijk-historisch politicus in de eerste helft van de twintigste eeuw. Lid van de Tweede Kamer van 1907 tot 1921. Minister van Financiën in Ruijs I van 1921 tot 1923. Kritisch over defensie-uitgaven, wat leidde tot zijn aftreden over de financiering van de Vlootwet. Minister-president van 1926 tot 1929. Minister van Financiën in Ruijs III van 1929 tot 1933. Lid van de Tweede Kamer van 1933 tot 1939. Minister-president van 1939 tot september 1940.

Hans, D. (1882-1946) Gezaghebbend parlementair journalist voor *De Telegraaf*. Opinieschrijver tijdens de gehele periode-Ruijs.

Heemskerk, Th. (1852-1932) Antirevolutionair politicus, zoon van de conservatieve staatsman J. Heemskerk Az (leider van het kabinet-Heemskerk, 1883-1888). Kamerlid vanaf 1885, voorzitter AR-Kamerclub van 1903 tot 1908. Zelf minister-president van 1908 tot 1913. Lid van de Raad van State, 1913-1918. Onder Ruijs minister van Justitie van 1918 tot 1925. Van 1925 tot 1929 lid Tweede Kamer.

Hermans, H.G.M. (1874-1949) Limburgs typograaf, actief in de katholieke arbeidersbeweging. Door Ruijs naar Maastricht gehaald. Volgde Ruijs in 1918 op als lid van de Tweede Kamer, tot 1942. Vertegenwoordiger van de gematigde en gevestigde orde van de katholieke arbeidersbeweging.

Houten, S. van (1837-1930) Invloedrijk liberaal politicus in tweede helft negentiende eeuw. Zorgde in 1874 voor het beroemde Kinderwetje dat kinderarbeid aan banden moest leggen. De parlementaire enquêtecommissie waarvan Gustave Ruijs in 1887 deel uitmaakte, had als formele opdracht te kijken of het wetje het beoogde doel had bereikt.

Idenburg, A.W.F. (1861-1935) Belangrijk ARP-politicus in de eerste helft van de twintigste eeuw. Deskundige op het gebied van het beleid in Indië. Idenburg was er militair en later gouverneur-generaal. In Nederland werd hij minister van Koloniën. Voorstander van de ethische politiek in Indië. Begon in het eerste kabinet-Ruijs opnieuw als minister van Koloniën, maar moest al snel terugtreden wegens slechte gezondheid.

Janssen, F.I.J. (1871-1952) Vanaf 1902 Kamerlid namens Maastricht, nam plek in die Ruijs graag had bezet. Na 1918 actief in Limburg op diverse terreinen, ook vicepre-

sident en president van de arrondissementsrechtbank te Maastricht.

Jonge, B.C. de (1875-1958) CHU-politicus, onder Cort van der Linden vanaf 1917 minister van Oorlog en van Marine. Kwam regelmatig in conflict met de koningin en de militaire leiding over de rol van het civiele gezag in de verhouding met de militairen. Later gouverneur-generaal van Nederlands-Indië.

Kan, J.B. (1873-1947) Secretaris-generaal van het ministerie van Binnenlandse Zaken van 1908 tot 1931. Bijzonder invloedrijk. Onmisbaar assistent van Ruijs tijdens diens kabinetten. Zelf minister van Binnenlandse Zaken in het eerste kabinet-De Geer.

Karnebeek, H.A. van (1874-1942) Diplomaat en minister van Buitenlandse Zaken van 1918 tot 1927. Daarvoor burgemeester van 's Gravenhage, daarna commissaris van de Koningin in Zuid-Holland.

Kersten, G.H. (1882-1948) Kamerlid namens de SGP, orthodox protestant. Kreeg bekendheid als indiener van amendementen om het gezantschap bij de paus op te heffen. In 1925 werd dat amendement aangenomen, in de Nacht van Kersten, wat de val van het eerste kabinet-Colijn ten gevolge had.

Kolfshoten, H.A.M.T. (1903-1984) Prominent katholiek politicus na de Tweede Wereldoorlog. Was van 1926 tot 1927 assistent-secretaris van de RKSP, van 1928 tot 1933 particulier secretaris van Ruijs. Tot 1941 partijfuncties. Na de oorlog korte tijd minister van Justitie in het kabinet-Schermerhorn/Drees, daarna lid van de Eerste Kamer tot 1948. Burgemeester van Eindhoven van 1946 tot 1957, burgemeester van Den Haag van 1957 tot 1968.

Koolen, D.A.P.N. (1871-1945) Prominent katholiek politicus. Kwam in 1905 in de Tweede Kamer, werd in 1920 Kamervoorzitter. Volgde in 1925 Piet Aalberse op als minister van Arbeid, Handel en Nijverheid in het kortstondige eerste kabinet-Colijn. Had als bewonderaar van Colijn vaak gespannen verhouding met andere katholieke politici. Na zijn ministerschap lid van de Raad van State tot aan zijn dood in 1945.

Kuyper, A. (1837-1920) Oprichter en voorman van de ARP. Leidde tussen 1901 en 1905 een coalitiekabinet. Prikkelbaar en eigengereid man, waardoor het bij één kabinet bleef. In 1918 bij de formatie van het kabinet-Ruijs een lastige criticaster.

Leo XIII (1810-1903) Paus van 1878 tot 1903. Probeerde de kerk dichter bij de moderne samenleving te brengen. Schrijver van de encycliciek *Rerum Novarum* uit 1891, waarin de sociale leer van de katholiek kerk werd geformuleerd. Voor het eerst werd een rol van de staat (en vakbonden) toegestaan in het behartigen van de belangen van de arbeidersklasse.

Limburg, J. (1866-1940) Vrijzinnig democratisch Kamerlid van 1905 tot 1918. In 1926 onverwacht gevraagd als formateur van een zakenkabinet. Strandde daarmee in de constituerende vergadering, waarna het kabinet-De Geer aantrad. Werde daarna lid van de Raad van State.

Marchant, H.P. (1869-1956) Energiek vrijzinnig-democratisch politicus. Lid van de Tweede Kamer van 1901 tot 1933, leider van de Vrijzinnig Democratische Bond (VDB) vanaf 1916. Staatsrechtelijk geweten van de Tweede Kamer. Zijn initiatiefwet leidde in 1919 tot het vrouwenkiesrecht. Zorgde er in 1925 voor dat het eerste kabinet-Colijn viel over het gezantschap bij het Vaticaan. Werde in 1933 minister van Onderwijs in het tweede kabinet-Colijn, moest in 1935 aftreden omdat hij in het geheim katholiek was geworden.

Nispen tot Sevenaer, O.F.A.M. van (1867-1957) Belangrijk katholiek voorman. Was vanaf 1904 lid van de Tweede Kamer, later voorzitter. Gezant bij het Vaticaan van 1915 tot 1925, daarna diplomaat in Wenen en Brussel. Penvriend van Ruijs.

Nolens, W.H. (1860-1931) Belangrijk katholiek priester-politicus aan het begin van

de twintigste eeuw. Vanaf 1896 lid van de Tweede Kamer, vanaf 1910 voorzitter van de katholieke fractie. Kon als priester geen minister-president worden, haalde daarom in 1918 Ruijs naar Den Haag. Daarna als leidend katholiek politicus geleidelijk aan overvleugeld door Ruijs.

Oud, P.J. (1886-1968) Liberaal politicus, lid van de Tweede Kamer voor de vdb en na de Tweede Wereldoorlog voor de vvd. Minister van Financiën in het tweede kabinet-Colijn, van 1933 tot 1937. Van 1938 tot 1941 burgemeester van Rotterdam, daarna van 1945 tot 1952. Na de Tweede Wereldoorlog fractievoorzitter van de vvd van 1948 tot 1963. Zeer invloedrijk als parlementair historicus door zijn zesdelige *Het jongste verleden*: de parlementaire geschiedenis van het interbellum.

Pius ix (1792-1878) Paus van 1846 tot 1878. Door het verlies van wereldlijke macht na de onafhankelijkheid van Italië concentreerde Pius ix zich steeds meer op de kerkelijke macht van de paus. Zo kondigde hij in 1854 het dogma af van de Onbevleete Ontvangenis van Maria en riep hij een Vaticaans concilie bijeen (1869-1870), dat onder meer de onfeilbaarheid van de paus als dogma goedkeurde. Was paus toen in 1853 in Nederland de bisschoppelijke hiërarchie werd hersteld. Veroorzaakte door negatieve uitlatingen over het calvinisme daarbij veel opwindings. Bijzonder populair bij de overwegend conservatieve Nederlandse katholieken.

Pius x (1835-1914) Paus van 1903 tot 1914. Zijn pontificaat kenmerkte zich door een conservatieve houding tegenover geloofszaken en het katholieke maatschappelijk leven. Dit kwam tot uiting in heksenjacht op 'modernisten'. Meer dan zijn voorganger Leo xiii voorstander van het afzijdig blijven van de staat in sociale aangelegenheden. Verlaagde de leeftijdsgrens waarop kinderen voor het eerst ter communie konden gaan tot zeven jaar.

Pius xi (1857-1939) Paus van 1922 tot 1939. Sprak zich kritisch uit over communisme en fascisme. Voerde met Mussolini succesvolle onderhandelingen over de soevereiniteit van Vaticaanstad, neergelegd in het Verdrag van Lateranen (1929). Publiceerde in 1931 de encycliek *Quadragesimo Anno*.

Poell, L.J.J.M. (1872-1937) Priester, voorman van de katholieke sociale beweging in Noord-Brabant. Groot uitdrager van de sociale leer van *Rerum Novarum*. Werkte vaak samen met Henri Poels, die in Limburg actief was. Kwam regelmatig in conflict met de textielbaronnen in Tilburg en ook met zijn conservatievere superieuren in de katholieke kerk.

Poels, H.A. (1868-1948) Briljante priester-theoloog die te progressief was naar de zin van de bisschoppen. Kort gehouden als kapelaan in Venlo en later naar Washington gestuurd. Pas na 1911 vond Poels zijn plek als sociaal leider in Limburg. Genoot groot moreel gezag.

Puchinger, G. (1921-1999) Gereformeerd historicus die in drie dikke delen de kabinetsformaties tussen 1918 en 1939 beschreef, met Colijn als hoofdpersoon. Zijn noeste arbeid in de archieven dient als basis voor veel van de parlementaire geschiedschrijving rondom deze kabinetsformaties.

Regout, P.D.L. (1801-1878) Maastrichts industrieel. Zette de glas- en aardewerkfabrieken op die na de Belgische Opstand een industrieel imperium opleverden. Dominant aanwezig in Maastricht, vaak in conflict met de adellijke notabelen die hem negeerden. Ook politiek actief als lid van Eerste Kamer. Gold als schoolvoorbeeld van de uitbuitende industrieel.

Rossum, W.M. van (1854-1932) Nederlands kardinaal die in Rome bijzonder invloedrijk was. Had groot gezag onder Nederlandse katholieken.

Ruijs de Beerenbrouck, G.L.M.H. (1842-1926) Vader van Charles. Katholiek po-

liticus eind negentiende eeuw. Vanaf 1880 Kamerlid voor Maastricht. Minister van Justitie in kabinet-Mackay (1889-1892). Daarna commissaris van de Koningin in Limburg, tot 1918.

Savornin Lohman, A.F. de (1837-1924) Protestants politicus, leider van de christelijk-historischen. Kamerlid sinds 1879, eerst voor de ARP. Hoofdredacteur CH-dagblad *De Nederlander*. Minister van Binnenlandse Zaken in kabinet-Mackay (1889-1892). Tot op hoge leeftijd belangrijk adviseur van koningin Wilhelmina.

Schaepman, H.J.A.M. (1844-1903) Priester, dichter en grote voorman van de katholieken in de laatste decennia van de negentiende eeuw. Lange tijd progressiever en socialer dan de katholieke elite. Steunde kiesrechtuitbreiding, leerplicht en afschaffing van vervangingsmogelijkheid bij dienstplicht. In zijn laatste jaren wel erg dominant, kon niet goed overweg met andere Kamerleden.

Snijders, C.J. (1852-1939) Prominent Nederlands militair, tijdens de Eerste Wereldoorlog opperbevelhebber van Nederlandse Land- en Zeemacht. Wilde alleen verantwoording afleggen aan de koningin, kwam daardoor regelmatig in conflict met het kabinet dat het civiele gezag over militaire zaken claimde. Vanwege zijn defaitistische houding, uitgaande van de opvatting dat Nederland zich toch niet zou kunnen verdedigen, kwam hij in 1917 in conflict met het kabinet-Cort van der Linden. De koningin persoonlijk voorkwam ontslag, maar in november 1918 werd Snijders alsnog ontslagen.

Talma, A.S. (1864-1916) Vanaf 1901 Kamerlid voor ARP. Minister in kabinet-Heemskerk (1908-1913), daarin grondlegger sociale wetgeving. Werd daarbij tegengewerkt door partijgenoten. Aalberse kon in 1918 voortbouwen op de fundamenteën die Talma had gelegd.

Tets van Goudriaan, G.C.W. (1882-1948) Van 1921 tot 1945 directeur van het kabinet der Koningin en als zodanig haar belangrijkste directe adviseur. Had uitstekende persoonlijke relatie met Ruijs.

Teulings, F.G.C.J.M. (1891-1966) Katholiek politicus voor en na de Tweede Wereldoorlog. Partijsecretaris van 1918 tot 1945 en in die hoedanigheid direct samenwerkend met Ruijs tijdens diens voorzitterschap van de RKSP. Kamerlid vanaf 1929. Minister van Binnenlandse Zaken van 1949 tot 1951, minister zonder portefeuille, 1951-1952. Lid Eerste Kamer.

Thompson, M.A. (1861-1938) Katholieke priester, prominent vertegenwoordiger in Nederland van het 'integralisme', een conservatieve, volgens sommigen reactionaire stroming onder katholieken. Fel bestrijder van al dan niet vermeende 'modernisten'. Hoofdredacteur van *De Maasbode*, na 1913 stichter van eigen blad *Rome*. Invloedrijk tot het aantreden van paus Benedictus xv, die deze familiestrijd binnen de katholieke kerk niet tolereerde.

Treub, M.W.F. (1858-1931) Liberaal politicus. Hoogleraar economie. Vanaf 1904 lid van de Tweede Kamer voor de vdb. Minister van Landbouw en Financiën in kabinet-Cort van der Linden van 1913 tot 1916. Vanaf 1918 Kamerlid voor de Economische Bond.

Trip, L.J.A. (1876-1947) Van 1916 tot 1923 thesaurier-generaal van het ministerie van Financiën. Zeer in trek als kandidaat voor een ministerspost. In 1918 gevraagd door Ruijs voor Financiën. Ook in latere jaren steeds in beeld als minister. Te weinig politiek flexibel om die post te kunnen accepteren, achtte zichzelf onmisbaar op het ministerie. Na 1923 directeur van de Javasche Bank. In 1931 benoemd tot directeur van De Nederlandsche Bank. Fel voorstander van het vasthouden aan de goudstandaard.

Troelstra, P.J. (1860-1930) Voorman van de socialisten, medeoprichter van de SDAP in 1894. Vanaf 1898 Kamerlid. Emotioneel spreker. Weigerde in 1913 deel te nemen in

een brede regering en zette de SDAP in 1918 blijvend buitenspel door zijn 'revolutiepo-
ging'.

Veraart, J.A. (1886-1955) Voorman van de linkervleugel van de RKSP, hoogleraar handelsrecht in Delft en voorstander van bedrijfsorganisatie. Als linkse katholiek in 1925 in de Kamer gekozen, in 1929 weer afgevoerd. Verliet RKSP in 1932, maar boekte geen succes met zijn Katholieke Democratische Partij.

Visser, J.T. de (1857-1932) Prominent CHU-politicus. Van 1897 tot 1918 lid van de Tweede Kamer. In 1918 de eerste minister van Onderwijs in het kabinet-Ruijs. Uitvoerder van de onderwijsreorganisatie. Bleef minister tot 1925, daarna lid van de Tweede Kamer.

Vliegen, W.H. (1862-1947) SDAP-politicus en activist. Geboren in Gulpen, opgeleid als letterzetter. Actief in Maastricht rond 1895. Programmatisch gematigd, voorstander van regeringsdeelname SDAP in 1913. Lid gemeenteraad Amsterdam van 1906 tot 1924, wethouder in Amsterdam van 1914 tot 1919 en van 1921 tot 1923, Tweede Kamerlid van 1909 tot 1915 en daarna van 1922 tot 1937.

Vorst, H. van (1867-1927) Priester, actief in katholieke arbeidersbeweging. Door superieuren in activiteiten beperkt, waarna hij in 1905 het priesterschap opgaf. Vanaf eind 1907 actief voor de SDAP, onder meer in Maastricht. Als afvallige priester riep hij meer weerstand dan steun op. Voor de katholieke politieke elite in Maastricht dankbaar object om de SDAP te bestrijden als een partij die tegen geloof was.

Vries Czn., S. de (1869-1961) ARP-politicus. Lid gemeenteraad Amsterdam van 1901 tot 1918. Wethouder van Onderwijs en later van Financiën in Amsterdam tussen 1908 en 1918. Door Ruijs gevraagd als minister van Financiën, nadat verscheidene andere kandidaten hadden geweigerd. In 1921 afgetreden wegens kritiek op zijn beleid. Daarna wethouder in Den Haag.

Wijnbergen, A.I.M.J. van (1869-1950) Prominent en strijdbaar katholiek politicus in de eerste helft van de twintigste eeuw. Lid van de Tweede Kamer van 1904 tot 1933. Voorzitter katholieke partijorganisatie van 1916 tot 1925. In toenemende mate conservatief, meestal aan de zijde van de werkgevers. Groot bewonderaar van Colijn. Wel ministeriabel, maar door zijn conservatisme en impulsieve aard nooit gevraagd.

Bronnen

Archieven

Katholiek Documentatiecentrum, Nijmegen

P.J.M. Aalberse

A.M.A.J. Ariëns

G. Brom

P.J.M. van Gils

W.H. Nolens

F.G.C.J.M. Teulings

Archief-RKSP

Nationaal Archief, Den Haag

Ch.J.M. Ruijs de Beerenbrouck

B.C. de Jonge

J.B. Kan

H.P. Marchant

M.J.M. van Poll

E. van Raalte

C.P.M. Romme

J.R.H. van Schaik

M.P.L. Steenberghe

J.Th. de Visser

Regionaal Historisch Centrum Limburg, Maastricht

H. Hermans

Brabants Historisch Informatie Centrum, 's Hertogenbosch

Archief-Commissaris vluchtelingen in Brabant en Zeeland

Centre Ceramique, Maastricht

Limburgsch Dagblad

Het Utrechts Archief

Dagblad Het Centrum

Privéarchieven

't Suideras, Vierakker

J.A.H. Verhagen, Amsterdam

KNAW Huygens Instituut voor Nederlandse Geschiedenis, Den Haag

De dagboeken van P.J.M. Aalberse 1891-1947 (online)

Overheidsarchieven, Den Haag

Handelingen Tweede Kamer (HTK)

Handelingen Eerste Kamer (HEK)

Tijdschriften en periodieken

Algemeen Handelsblad

Bataviaasch Nieuwsblad

Het Centrum

Echter Weekblad

De Gooi- en Eemlander

De Graafschap-bode

Katholiek Weekblad

Katholieke Illustratie

De Kroniek

De Limburger Koerier

Limburgsch Dagblad

De Nieuwe Limburger Koerier

De Nieuwe Venlosche Courant

Nieuwe Haagsche Courant

Nieuwe Rotterdamsche Courant

Nieuwe Tilburgsche Courant

Nieuwsblad van het Noorden

Het nieuws van den dag

De Standaard

De Telegraaf

De Tijd

Tilburgsche Courant

De Tribune

Het Vaderland

Het Volk

de Volkskrant

De Zuid-Limburger

Zuidlimburger Koerier

Websites

parlement.com

gahetna.nl

ru.nl/kdc

geheugenvannederland.nl

kb.nl

resources.huygens.knaw.nl/dagboekenaalberse/

resources.huygens.knaw.nl/bwn1880-2000

rkdocumenten.nl

statengeneraaldigitaal.nl

socialhistory.org/bwsa/

Geraadpleegde literatuur

- Aalberse, P.J.M. *Dagboeken van P.J.M. Aalberse. 1893-1947*. Online beschikbaar, in zijn geheel op <http://resources.huygens.knaw.nl/dagboekenaalberse/>. Voor de boekuitgave, zie, J. de Valk. *Dagboeken van P.J.M. Aalberse. 1902-1947*. Den Haag, 2006.
- Abbenhuis, M., *The art of staying neutral: the Netherlands in the first world war, 1914-1918*. Amsterdam, 2006.
- Aron, R., *Les étapes de la pensée sociologique*, Parijs, 1967.
- Bank, J., *Opkomst en ondergang van de Nederlandse Volksbeweging (NVB)*. Deventer, 1978.
- Bank, J., *Katholieken en de Indonesische revolutie*. Dieren, 1984.
- Bank, J., & M. van Buuren, 1900. *Hoogtij van burgerlijke cultuur*. Den Haag, 2000.
- Bartstra, J.S., en W. Banning, *Nederland tussen de natiën. Een bijdrage tot onze cultuurgeschiedenis*. Amsterdam, 1946.
- Beekelaar, G.A.M., *Gustave Ruijs de Beerenbrouck en Charles Ruijs de Beerenbrouck*. In: *De gouverneurs van de beide Limburgen, 1815-1989*. Maastricht, 1989.
- Beishuizen, J., Werkman, E., *De magere jaren. Nederland in de crisistijd, 1929-1939*. Derde druk. Alphen a/d Rijn, 1980.
- Berg, H. van den, *In vrijheid gebonden. Negentiende-eeuwse katholieke publicisten in Nederland over geloof, politiek en moderniteit*. Nijmegen, 2005.
- Berg, J.Th.J. van den, *De grote lijn in de Nederlandse politiek van de twintigste eeuw*. In: Eijl, C. van e.a., *Sociaal Nederland. Contouren van de twintigste eeuw*. Amsterdam, 2001.
- Berg, J.Th.J. van den, & J.J. Vis, *De eerste honderdvijftig jaar. Parlementaire geschiedenis van Nederland 1796-1946*. Amsterdam, 2013.
- Beunders, H., *'Weg met de Vlootwet!': de maritieme bewapeningspolitiek van het kabinet-Ruys de Beerenbrouck en het succesvolle verzet daartegen in 1923*. Amsterdam, 1984.
- Beurden, A.F. van, *Roermonds Ontwikkelingsgang. Schetsen uit de stadsgeschiedenis*. Sitard, 1915.
- Beyen, J.W. van, *Spel en de knikkers. Kroniek van vijftig jaren*. Rotterdam, 1968.
- Blok, D., *Algemene geschiedenis der Nederlanden*. Deel 14: *Nieuwste tijd. Nederland en België 1914-1940*. Haarlem, 1979.
- Blom, J.C.H., *De muiterij op De Zeven Provinciën*. Bussum, 1975.
- Blom, J. & Talsma, J. (red.), *De verzuiling voorbij. Godsdienst, stand en natie in de lange negentiende eeuw*. Amsterdam, 2000.
- Boogman, J. e.a., *Geschiedenis van het moderne Nederland: politieke, economische en sociale ontwikkelingen*. Houten, 1988.
- Bootsma, P., & C. Hoetink, *Over lijken. Ontoelaatbaar taalgebruik in de Tweede Kamer*. Amsterdam, 2006.
- Bornebroek, A., *Een heer in een volkspartij: Theodoor Heemskerck*. Amsterdam, 2006.

- Bornewasser, J.A., *Mythical aspects of Dutch Anti-Catholicism in the Nineteenth Century*. In: J.S. Bromley, (red.), *Britain and the Netherlands. Volume v. Some mythologies*. Den Haag, 1975.
- Bornewasser, J.A., *De groei van het sociaal-ideologisch denken in het katholieke Nederland*. In: E. Lamberts, (red.), *Een kantelend tijdperk: de wending van de kerk naar het volk in Noord-West Europa*. Leuven, 1992.
- Bornewasser, J.A., *Katholieke Volkspartij 1945-1980*, Band 1: *Herkomst en groei (tot 1963)*. Nijmegen, 1995.
- Bornewasser, J.A., *De katholieke partijvorming tot de eerste wereldoorlog*. In: H. Daalder, *Van oude en nieuwe regenten. Politiek in Nederland*. Amsterdam, 1995.
- Bos, A., R. de Jong, & J. Loots. *Sprong in het duister. De overgang van het absolute meerderheidsstelsel naar het stelsel van evenredige vertegenwoordiging in 1918*. Ministerie van Binnenlandse Zaken, 2005.
- Bos, N., *Notabele ingezetenen. Historische studies over Nederlandse elites in de negentiende eeuw*. Brunssum, 1995.
- Bosmans, J., *Het maatschappelijk-politieke leven in Nederland 1918-1940*. In: *Algemene geschiedenis der Nederlanden*. Deel 14: *Nieuwste tijd. Nederland en België 1914-1940*. Haarlem, 1979.
- Bosmans, J., *Romme. Biografie. 1896-1946*. Utrecht, 1991.
- Bosmans, J., *Het onbehaaglijke vaderland. De katholieke staatkunde en de Staat der Nederlanden in de negentiende en twintigste eeuw*. BMGN – Low Countries Historical Review, 108 (1993), afl. 3, p. 417-430.
- Bosmans, J., *Politieke cultuur tussen cultuurgeschiedenis en politieke geschiedenis*. BMGN – Low Countries Historical Review, 118 (2003), afl. 2, p. 206-211.
- Breukelen, R.H.M., *De Provinciale 1771-1941. Een katholiek-liberale Bossche krant door overmacht geveld*. 2009.
- Brom, G., *Ariëns*. Twee delen. Amsterdam, 1941.
- Brom, G., *Ariëns. Nieuwe uitgaaf*. Utrecht, 1950.
- Brugmans, H. (red.), *Nederland in den oorlogstijd. De geschiedenis van Nederland en Nederlandsch-Indië tijdens den oorlog van 1914 tot 1919, voor zoover zij met dien oorlog verband houdt*. Amsterdam, 1920.
- Brugmans, I.J., *De arbeidende klasse in Nederland in de 19e eeuw (1813-1870)*. Den Haag, 1929.
- Bymholt, B., *Geschiedenis der arbeidersbeweging in Nederland*. Amsterdam, 1976.
- Catholic University of America (red.), *New Catholic Encyclopedia*. Detroit, 2002.
- Cillekens, C. e.a., *Loop naar de pomp. Geschiedenis van de watervoorziening en de waterleiding in Maastricht*. Maastricht, 1988.
- Clark, C., *The Sleepwalkers. How Europe went to war in 1914*. Londen, 2012.
- Daalder, H., *Van oude en nieuwe regenten. Politiek in Nederland*. Amsterdam, 1995.
- Dallek, R., *An unfinished life, John F. Kennedy, 1917-1963*. Boston, 2003.
- Dam, P. van, *Staat van verzuiling. Over een Nederlandse mythe*. Amsterdam, 2011.
- Dassen, P., *Sprong in het duister. Duitsland en de Eerste Wereldoorlog*. Amsterdam, 2014.
- Derks, M. e.a., 'Roomse dochters.' *Katholieke vrouwen en hun beweging*. Baarn, 1992.
- Derks, M., & M. Huisman, *Edelmoedig, fier en vrij. Katholieke arbeidersvrouwen en hun beweging in de twintigste eeuw*, Hilversum, 2002.
- Diepenhorst, P., *Dr. Schaepman in de politiek*: online te vinden op http://pubnpp.el-doc.ub.rug.nl/FILES/root/tijdschrift/ARS3/ARS3013/ARS3_1939_p221-331.pdf.
- Dittrich, R., *De eerste zittingsperiode van Jhr Mr Charles Joseph Marie Ruijs de Beerenbrouck als lid van de raad der gemeente Maastricht, 5 september 1899 – 5 september 1905*. Doctoraalscriptie, 1958. Aanwezig in Archief-Ruijs, map 196.
- Dols, C., *De gesel der eeuw. Katholieke drankbestrijding in Nederland 1852-1945*. Zaltbommel, 2007.

- Dols, C., *Koning Alcohol. Katholieke drankbestrijding in Limburg 1897-1945*. Zaltbommel, 2008.
- Doorn, J.A.A., *Nederlandse democratie. Historische en sociologische waarnemingen*. Amsterdam, 2009.
- Dorren, J.G.M., *De Tweede Kamerverkiezingen van juni 1909 in het district Gulpen*. Maastricht, 1986. Scriptie voor Katholieke Leergangen, aanwezig in Regionaal Historisch Centrum Limburg.
- Duijvendak, M.G.J., *Rooms, rijk of regentesk. Elitevorming en machtsverhoudingen in oostelijk Noord-Brabant, circa 1810-1914*. Utrecht, 1990.
- Dunk, H.W. von der, *Nederland ten tijde van de eerste wereldoorlog*. In: *Algemene geschiedenis der Nederlanden*. Deel 14: *Nieuwste tijd. Nederland en België 1914-1940*. Haarlem, 1979.
- Duynstee, F., *De katholieke Tweede Kamer-fractie na 1918 uit haar notulen*. In: *Opstellen over recht en rechtsgeschiedenis, aangeboden aan prof.mr. B.H.D. Hermesdorf*. p. 99-134. Deventer, 1965.
- Eerenbeemt, H.F.J.M. van den, *In het spoor van de vooruitgang: het moderniseringsproces in de Nederlandse samenleving 1730-1980*. Tilburg, 1989.
- Eichengreen, B., *The European Economy since 1945*. Princeton, 2007.
- Eijl, C. van e.a., *Sociaal Nederland. Contouren van de twintigste eeuw*. Amsterdam, 2001.
- Elzinga, D.J., *Om de stembus ... Verkiezingsaffiches 1918-1989*. Den Haag, 1992.
- Endt, F. e.a., *Weet je nog wel ... Een boek vol pluche en plezier*. Amsterdam, 1957.
- Fasseur, C., *De Indologen: ambtenaren voor de Oost 1825-1950*. Amsterdam, 1993.
- Fasseur, C., *Wilhelmina. De jonge koningin*. Amsterdam, 1998.
- Fasseur, C., *Wilhelmina. Krijgshaftig in een vormloze jas*. Amsterdam, 2001.
- Finer, S.E., *Pareto, Sociological Writings*. Oxford, 1976.
- Gaemers, J., *De rode wethouder. Willem Drees 1886-1988. De jaren 1886-1940*. Amsterdam, 2006.
- Galen Last, H. van, *Nederland voor de storm. Politiek en literatuur in de jaren dertig*. Bussum, 1969.
- Galen Last, H. van, *Het cultureel-maatschappelijke leven in Nederland 1918-1940*. In: *Algemene geschiedenis der Nederlanden*. Deel 14: *Nieuwste tijd. Nederland en België 1914-1940*. Haarlem, 1979.
- Gay, G. & H. Fisher, *Public relations of the Commission for Relief in Belgium. Documents*. Stanford, 1929. Online beschikbaar op <http://net.lib.byu.edu/estu/wwi/comment/CRB/CRB1-TC.htm>.
- Giebels, L.J., *Beel. Van vazal tot onderkoning. Biografie 1902-1977*. Nijmegen/Den Haag, 1995.
- Giele, J. (red.), *Een kwaad leven. Heruitgave van de enquête betreffende werking en uitbreiding der wet van 19 september 1874*. Deel 2: *Maastricht*. Nijmegen, 1981.
- Gribbling, J.P., *J.P.M. Aalberse 1871-1948*. Utrecht, 1961.
- Gribbling, J.P., *Uit de geschiedenis van de RKSP*. In: *Politiek Perspectief*, november/december 1976.
- Gribbling, J.P., *Willem Hubert Nolens. Uit het leven van een priester-staatsman*. Assen, 1978.
- Groenewold, C.A., *Hendrik Pieter Marchant (1869-1956). "le tigre néerlandais"*. Groningen, 1992.
- Groot, F., *De strijd om Alva's bril*. *BMGN – Low Countries Historical Review*, 110 (1995), afl. 2, p. 161-181.
- Groot, F., *Vlaggen in top en stenen door de ruiten*. In: J. Blom & J. Talsma, *De verzuiling voorbij. Godsdienst, stand en natie in de lange negentiende eeuw*. Amsterdam, 2000.
- Hagen, E., *'Een meer of min doodlyken haat'. Antipapisme en cultureel natiebesef in Nederland rond 1800*. Amsterdam, 2008.

- Hagen, P., *Politicus uit hartstocht. Biografie van Pieter Jelles Troelstra*. Amsterdam, 2010.
- Hans, D., *Het Nederlandsche parlement. Korte schets onze volksvertegenwoordiging*. Amsterdam, 1911.
- Hans, D., *Parlements-film. Figuren en momenten uit de Nederlandsche Volksvertegenwoordiging*. Scheveningen, 1923.
- Hans, D., *Parade der politieke partijen. Korte schets van het partijwezen in Nederland*. Amsterdam, 1936.
- Harris, R., *Lourdes. Geschiedenis van een religieus fenomeen*. Amsterdam, 1999.
- Hartmans, R., Dr. G. Puchinger, in *De Groene Amsterdammer*, 22 april 1998.
- Heek, F. van, *Het geboortenniveau der Nederlandse Rooms-Katholieken*. Leiden, 1954.
- Heek, F. van, *Van Hoogkapitalisme naar verzorgingsstaat. Een halve eeuw sociale verandering, 1920-1970*. Meppel, 1973.
- Hemels, J. & R. Vegt, *Het geïllustreerde tijdschrift in Nederland. Bibliografie, Deel 1, 1840-1945*. Amsterdam, 1993.
- Hendriks, E. e.a., *Encyclopaedie van het katholicisme, drie delen*. Bussum, 1956.
- Hertog, Johan den, *Cort van der Linden (1846-1935). Minister-president in oorlogstijd. Een politieke biografie*. Amsterdam, 2007.
- Heynens, L., *Adel in 'Limburg' of de Limburgse adel, geschiedenis en repertorium 1590-1990*. Maastricht, 2008.
- Hoekstra, R.J., *De ministerraad en vorming van regeringsbeleid*. Zwolle, 1988.
- Hoogenboom, M., *Een miskende democratie. Een andere visie op verzuiling en politieke samenwerking in Nederland*. Leiden, 1996.
- Hoogenboom, M., *Standensrijd en zekerheid. Een geschiedenis van oude orde en sociale zorg in Nederland (ca. 1880-1940)*. Amsterdam, 2003.
- Hoogenboom, M., *De democratische paradox van de RKSP. De 'leer van de uiterste noodzaak' als uiting van de groeiende eensgezindheid tussen katholieken en sociaal-democraten in het interbellum*. BMGN – Low Countries Historical Review, 120 (2005) afl. 4, p. 521-545.
- Hoop, L. de, & A. Bornebroek, *De rode dominee. A.S. Talma*. Amsterdam, 2010.
- Horst, H. van der, *Nederland. De vaderlandse geschiedenis van de prehistorie tot nu*. Amsterdam, 2000.
- Hövell tot Westerflier, J.G.F.M.G. van, *Roermond vroeger en nu*. Bussum, 1968.
- Jacobs, J., *Het gouden boek der K.A.B. Limburg 1900-1950. Vijftig jaren arbeidersbeweging in Limburg*. Heerlen, 1950.
- Jansen, C., & C. Loonstra, *Kopstukken arbeidsrecht*. Deventer, 1992.
- Jansen, C., & C. Loonstra, *Opstellen over de historische ontwikkeling van het arbeidsrecht*. Den Haag, 2013.
- Jansen, C., *De impact van de Eerste Wereldoorlog op het Nederlandse privaatrecht. Nederlands Juristenblad*, 06-06-2014, p. 1491-1499.
- Jansen, J.C.G.M., *Industrie en mijnbouw in de beide Limburgen van 1839-1989*, In: *Eenheid en scheiding van de beide Limburgen. Verslagbundel congres 26 mei 1989*. Leeuwarden/Maastricht, 1989.
- Janssens, J., *Klasse en stand. Een sociologische studie over het klasse- en stand-verschijnsel getoetst aan de opvattingen van enkele moderne sociologen en aan die van de encyclieken Rerum Novarum, Quadragesimo Anno en Divini Redemptoris*. Nijmegen-Utrecht, 1938.
- Jong, A.M. de, *Frank van Wezel's roemruchte jaren*. Amsterdam, 1928.
- Jong, L. de, *Het koninkrijk der Nederlanden in de Tweede Wereldoorlog. Deel 1: Voorspel*. Den Haag, 1969.
- Jongen, J.P.H., *Katholieke politieke organisatie te Maastricht en haar politiek (1913-1919), van districtenstelsel en censuskiesrecht naar algemeen mannenkiesrecht en evenredige*

- vertegenwoordiging. Niet uitgegeven doctoraalscriptie, Universiteit Utrecht, 1978.
- Joosten, L., *Katholieken en fascisme in Nederland, 1920-1940*. Utrecht, 1964.
- Kaaij, M. van der, *Een eenzaam staatsman. Dirk de Geer (1870-1960)*. Hilversum, 2012.
- Kammelar, R. e.a., *De Eerste Wereldoorlog door Nederlandse Ogen. Getuigen – verhalen – betogen*. Amsterdam, 2007.
- Kessels-van der Heijde, M., *Maastricht, Maastricht, Mestreech. De taalverhoudingen tussen Nederlands, Frans en Maastrichts in de negentiende eeuw*. Hilversum, 2002.
- Klein, P.W., *Depressie en beleid tijdens de jaren dertig. Kanttekeningen bij de ontwikkeling van de Nederlandse volkshuishouding in de jaren dertig*. In: J. van Herwaarden (red.), *Lof der historie. Opstellen over geschiedenis en maatschappij*. Rotterdam, 1973.
- Klein, P.W. & G.J. Borger (red.), *De jaren dertig. Aspecten van crisis en werkloosheid*. Amsterdam, 1979.
- Klijnsma, M., *Om de democratie. De geschiedenis van de Vrijzinnig-Democratische Bond 1901-1946*. Amsterdam, 2008.
- Klinkert, W., S. Kruizinga, P. Moeyes, *Nederland neutraal. De Eerste Wereldoorlog 1914-1918*. Amsterdam, 2014.
- Koch, J., *Abraham Kuiper. Een biografie*. Amsterdam, 2007.
- Koolle, R., *Alleen in uiterste noodzaak. Over het belang van interne partijverhoudingen bij coalitievorming*. In: *Jaarboek van het Documentatiecentrum voor Nederlandse Politieke Partijen, 1986*, p. 99-117.
- Koolle, R. te, & H. ten Napel, *De riantie positie in het vermaledijde 'midden'*. In: P. Luykx & H. Righart (red.), *Van de pastorie naar het torentje. Een eeuw confessionele politiek*. Den Haag, 1991.
- Kossmann, E.H., *Politieke theorie en geschiedenis*. Amsterdam, 1987.
- Kossmann, E.H., *De lage landen 1780-1940. Anderhalve eeuw Nederland en België*. Amsterdam, 1978.
- Kreukels, L., *Mijnarbeid: volgzzaamheid en strijdbaarheid. Geschiedenis van de arbeidsverhoudingen in de Nederlandse steenkolenmijnen, 1900-1940*. Assen/Maastricht, 1986.
- Krier, J., *De wellevendheid (Nederlandse bewerking A.F. Diepen). Handboek ten gebruike van R.K. Seminariën, colleges, kweekscholen en pensionaten van ouders en opvoeders*. Den Bosch, 1937. Online beschikbaar op dbnl.org.
- Küng, Hans., *De katholieke kerk. Een geschiedenis*. Amsterdam, 2003.
- Kupers, L., *Mr. Frans Teulings en het herstel van de RKSP, oktober 1944-december 1945*. Doctoraalscriptie, Nijmegen, 1988.
- Lamberts, E., J. de Maeyer, G. de Neef, L. Dhaene, L. Schokkaert, & L. Vints, *De invloed van het katholicisme op het maatschappelijk leven in de beide Limburgen (1839-1989)*. In: *Eenheid en scheiding van de beide Limburgen. Verslagbundel congres 26 mei 1989*. Leeuwarden/Maastricht, 1989.
- Langeveld, H., *Dit leven van krachtig handelen. Hendrikus Colijn 1869-1944*. Amsterdam, 1998.
- Langeveld, H., *Schipper naast God. Hendrikus Colijn 1869-1944*. Amsterdam, 2004.
- Leenders, M., *Ongenode gasten: van traditioneel asielrecht naar immigratiebeleid, 1815-1938*. Hilversum, 1993.
- Lemmens, E., *Aan Vorst en Vaderland gehecht, doch tevreden zijn zij niet. Limburgse politici in Den Haag 1839-1918*. Amsterdam, 2004.
- Liagre Böhl, H. de, *De confessionelen en het corporatisme in Nederland*. In: P. Luykx & H. Righart (red.) *Van de pastorie naar het torentje. Een eeuw confessionele politiek*. Den Haag, 1991.
- Liagre Böhl, H. de, *Wibaut de Machtige. Een biografie*. Amsterdam, 2013.
- Lijphart, A., *The politics of accommodation: pluralism and democracy in the Netherlands*. Berkeley, 1968.

- Lijphart, A., *Verzuiling, pacificatie en kentering in de Nederlandse politiek*. Amsterdam, 1976.
- List, G. van der, *De eerste katholieke: Ruijs de Beerenbrouck*. Elseviers Magazine, 15 juli 2010.
- Loots, J., *Voor het volk, van het volk. Van districtenstelsel naar evenredige vertegenwoordiging*. Amsterdam, 2004.
- Lubbers, R., *Samen onderweg. Over democratie, christendom & samenleving, economie en internationale vraagstukken*. Utrecht, 1991.
- Lubbers, R., *Geloof in de samenleving. Christen-democratie in drie generaties: Ruijs, Klompé, Lubbers*. Nijmegen, 1998.
- Luykx, P., *Andere katholieken. Opstellen over Nederlandse katholieken in de twintigste eeuw*. Nijmegen, 2000.
- Luykx, P. en H. Righart (red.), *Van de pastorie naar het torentje. Een eeuw confessionele politiek*. Den Haag, 1991.
- Maassen, J., *Katholieke of christelijke vakorganisaties? Achtergronden van het interconfessionele verzet onder katholieken tegen de verzuiling in de Nederlandse vakbeweging. De strijd om de Christelijke vakbond Unitas (1890) 1903-1909*. Doctoraalscriptie, Universiteit van Amsterdam, 1981.
- Maenen, A.J.F. van, *Petrus Regout 1801-1878. Een bijdrage tot de sociaal-economische geschiedenis van Maastricht*. Nijmegen, 1959.
- Man, H. de, *Socialisme et Corporatisme*. Brussel, 1935.
- Manning, A.F., *Nederland en het buitenland 1918-1940*. In: *Algemene geschiedenis der Nederlanden*. Deel 14: *Nieuwste tijd. Nederland en België 1914-1940*. Haarlem, 1979.
- Manning, A.F., *Mensen en situaties. Scènes uit het katholiek leven in de negentiende en twintigste eeuw*. Baarn, 1990. Daarin: *Zoeklicht op mr. Frans Teulings*, p. 89-109.
- Manning, A.F., *Reacties op de scheiding in Nederlands Limburg*. In: *Eenheid en scheiding van de beide Limburgen. Verslagbundel congres 26 mei 1989*. Leeuwarden/Maastricht, 1989.
- Manoilescu, M., *Le Siècle du Corporatisme*. Parijs, 1934.
- Mearsheimer, J., *The tragedy of Great Power Politics. Updated edition*. New York, 2014.
- Meeuwen, A.J. van, *Lijden aan eenheid. Katholieke arbeiders op zoek naar hun politiek recht (1897-1929)*. Hilversum, 1998.
- Meijer, C., *Jan de Quay (1901-1985) Een biografie*. Amsterdam, 2014.
- Moeyes, P., *Buiten schot. Nederland tijdens de Eerste Wereldoorlog 1914-1918*. Amsterdam, 2001.
- Moeyes, P., *Buiten schot. Nederland tijdens de Eerste Wereldoorlog 1914-1918*. Geheel herziene en uitgebreide editie. Amsterdam, 2014.
- Molenaar, A.N., *Arbeidsrecht. Eerste deel. Algemeen gedeelte*. Zwolle, 1953.
- Molenaar, A.N., *Arbeidsrecht. Tweede deel, A. Het geldende recht*. Zwolle, 1957.
- Molenaar, A.N., *Arbeidsrecht. Tweede deel, B. Het geldende recht*. Zwolle, 1958.
- Montijn, I., *Leven op stand. 1890-1940*. Amsterdam, 1998.
- Mostert, G., *Marga Klompé. 1912-1986. Een biografie*. Amsterdam, 2011.
- Nipen tot Sevenaer, jhr.mr. C. (red.), *T Suideras en zijn bewoners*. Zutphen, 1994.
- Nissen, P.J., *De akkoorden van het gemoed: het literaire leven in Roermond in de negentiende eeuw*. Roermond, 1986.
- Nissen, P.J., *De ontplooiing van het regionaal zelfbewustzijn in de beide provincies Limburg na 1839*. In: *Eenheid en scheiding van de beide Limburgen. Verslagbundel congres 26 mei 1989*. Leeuwarden/Maastricht, 1989.
- Norwich, J., *De pausen. Een geschiedenis*. Amsterdam, 2011.
- Oud, J., *Het jongste verleden. Parlementaire geschiedenis van Nederland*. Zes delen. Assen, 1948.

- Oud, J. (bewerkt door J. Bosmans), *Staatkundige vormgeving in Nederland (Honderd Jaren)*. Deel I: 1840-1940. Assen, 1997.
- Palm, J., *Moederkerk. De ondergang van rooms Nederland*. Amsterdam, 2012.
- Pas, W. van de, *Henri Poels. De strijder voor Christendom en volksverheffing in onze mijnstreek*. Utrecht, 1958.
- Peet, J., *Katholieke Arbeidersbeweging. Deel II: De KAB en het NKV in de maatschappelijke ontwikkeling van Nederland na 1945*. Baarn, 1993.
- Pennings, P.J.M., *Verzuiling en ontzuiling: de lokale verschillen. Opbouw, instandhouding en neergang van plaatselijke zuilen in delen van Nederland na 1880*. Kampen, 1991.
- Perry, J., *Roomse kinine tegen roode koorts. Arbeidersbeweging en katholieke kerk in Maastricht 1880-1920*. Amsterdam, 1983.
- Perry, J., *Jongens op kostschool. Het dagelijks leven op katholieke jongensinternaten*. Utrecht, 1991.
- Perry, J., *De voorman. Een biografie van Willem Hubert Vliegen*. Amsterdam, 1994.
- Piketty, T., *Capital in the Twenty-First Century*. Cambridge, 2014.
- Plas, H., K. van Dijk, B. Verhoog, & J. Visser, *Toen Wilhelmina regeerde. Stabiliteit en verandering in de Nederlandse samenleving 1898-1948*. Amsterdam, 1988.
- Plas, M. van der, *Uit het rijke Roomse leven: een documentaire over de jaren 1925-1935*. Utrecht, 1963.
- Politiek, parlement, democratie. Opstellen voor Prof. Mr. F.J.F.M. Duynstee*. Deventer, 1975.
- Poll, M. van, *Crisis en herstel. Drie delen*. Helmond, 1932.
- Postma, A., *De mislukte pogingen tussen 1874 en 1889 tot verbetering en uitbreiding van de kindernet-wet van Houten*. Deventer, 1977.
- Proost, K.F., & J.M. Romein (red.), *Geestelijk Nederland 1920-1940*. Amsterdam, 1949.
- Puchinger, G., *Colijn en het einde van de coalitie. Deel 1: De geschiedenis van de kabinet-formaties 1918-1923*. Kampen, 1980.
- Puchinger, G., *Colijn en het einde van de coalitie. Deel 2: De geschiedenis van de kabinet-formaties 1925-1929*. Kampen, 1980.
- Puchinger, G., *Colijn en het einde van de coalitie. Deel 3: De geschiedenis van de kabinet-formaties 1929-1939*. Kampen, 1993.
- Raalte, E. van, *De minister-president*. Den Haag, 1917.
- Raalte, E. van, *De ontwikkeling van het minister-presidentschap*. Leiden, 1954.
- Raalte, E. van, *Gezien, gehoord ... geschreven. Tussen 1916 en 1972*. Zwolle, 1972.
- Rehwinkel, J.P., *De minister-president. Eerste onder gelijken of gelijke onder eersten?* Zwolle, 1991.
- Renders, H. & G. Voerman (red.), *Privé in de politieke biografie*. Amsterdam, 2007.
- Righart, H., *De katholieke zuil in Europa. Het ontstaan van verzuiling onder katholieken in Oostenrijk, Zwitserland, België en Nederland*. Meppel, 1986.
- Righart, H., *Politieke cultuur: een omgevingsverkenning*. Meppel, 1989.
- Righart, H., *Een eeuw confessionele politiek?* In: P. Luykx & H. Righart (red.), *Van de pastorie naar het torentje. Een eeuw confessionele politiek*. Den Haag, 1991.
- Ritter, P.H. jr., *De donkere poort, twee delen*. Den Haag, 1931.
- Roebroek, J.M., & M. Hertogh, *'De beschavende invloed des tijds'. Twee eeuwen sociale politiek, verzorgingstaat en sociale zekerheid in Nederland*. Den Haag, 1998.
- Roes, J., *Katholieke Vakbeweging – Studies over KAG en NKV in de economische en politieke ontwikkeling na 1945*. Baarn, 1985.
- Rogier, J., *Een zondagskind in de politiek en andere christenen: opstellen over confessionele politiek in Nederland van Colijn tot Cals*. Nijmegen, 1980.
- Rogier, L.J. & N. de Rooy, *In vrijheid herboren: katholiek Nederland 1853-1953*. Den Haag, 1953.

- Rogier, L.J., *Katholieke herleving. Geschiedenis van katholiek Nederland sinds 1853*. Den Haag, 1956.
- Rogier, L.J., *Evolutie van het cultuurbegrip der Nederlandse katholieken in de nieuwste geschiedenis of toch: Het verschijnsel der culturele inertie bij de Nederlandse katholieken*. Amsterdam, 1958.
- Romein, J. & A. Romein, *Erfstaters van onze beschaving. Nederlandse gestalten uit zes eeuwen*. Deel 4: Negentiende eeuw. Amsterdam, 1941.
- Roon, E. van, *Lotgevallen: De beleving van de dienstplicht door de Nederlandse bevolking in de negentiende eeuw*. Amsterdam, 2013.
- Rooy, P. de, *Werklozenzorg en werkloosheidsbestrijding 1917-1940*. Amsterdam, 1979.
- Rooy, P. de, *Onheilig moeten. Drie studies over aspecten van het katholicisme*. *BMGN – Low Countries Historical Review*, vol. 124, (2009), no. 1 (p. 65-74).
- Ruijs de Beerenbrouck, Ch., *Ariëns*. Helmond, 1936.
- Ruys de Beerenbrouck, Charles, *Het strafrecht in het oude Maastricht*. Maastricht, 1895.
- Sassen, P. 'Jonkheer mr Charles Joseph Marie Ruijs de Beerenbrouck herdacht'. *Groninger Opmerkingen en Mededelingen*, xxix (2012), p. 11-28.
- Schaepman, H., *Eene katholieke partij. Proeve van een program*. Utrecht, 1883.
- Schaper, J.H., *Een halve eeuw strijd. Herinneringen van J.H. Schaper, Lid van de Tweede Kamer der Staten Generaal*. Twee delen, Groningen, 1933, 1935.
- Scheffer, H.J., *November 1918. Journaal van een revolutie die niet doorging*. Utrecht, 1984.
- Schippers, H., *Zwart en Nationaal Front. Latijns georiënteerd rechts-radicalisme in Nederland (1922-1946)*. Amsterdam, 1986.
- Schmitter, P., *Still the century of corporatism? Review of Politics*, vol. 36, januari 1974, nr. 1. p. 85-131.
- Schöffers, I., *De betekenis van de revoluties van 1830 voor het Europees staatsbestel*. In: *Eenheid en scheiding van de beide Limburgen. Verslagbundel congres 26 mei 1989*. Leeuwarden/Maastricht, 1989.
- Scholten, L.G. e.a., *De Confessionelen. Ontstaan en ontwikkeling van hun politieke partijen*. Utrecht, 1968.
- Schrama, N., *Dagblad De Tijd. 1845-1974*. Nijmegen, 1996.
- Schurgers, H.J.H., *Charles Ruys. Mens, christen, staatsman*. Valkenburg, 1973.
- Schuursma, R., *Jaren van opgang. Nederland 1900-1930*. Amsterdam, 2000.
- Sengers, Eric., *'Al zijn wij katholiek, wij zijn Nederlanders.' Opkomst en verval van de katholieke kerk in Nederland sinds 1795*. Delft, 2003.
- Slaa, R. te, & E. Klijn, *De NSB. Ontstaan en opkomst van de Nationaal-Socialistische Beweging, 1931-1935*. Amsterdam, 2009.
- Smeets, J., *De affaire-Oss. Van lokaal conflict tot landelijke rel.* Amsterdam, 2001.
- Smit, C., *Nederland in de Eerste Wereldoorlog (1899-1919)*. Deel 3: 1917-1919. Groningen, 1973.
- Stassen, M., *Charles Ruys de Beerenbrouck, edelman-staatsman 1873-1936. Een leven lang een vaste waarde*. Maastricht, 2005.
- Steenhoff, P., *Erfgoed. Bijdrage tot de geschiedenis der katholieke staatspartij, haar stichting en voltooiing*. Den Haag, 1939.
- Stieger, M., *Touwtrekkerij om een gezantschap. De diplomatieke relatie tussen Nederland en de Heilige Stoel, 1871-1998*. Doctoraalscriptie Utrecht, 2000. Online: <http://vaticaanstad.nlambassade.org/binaries/content/assets/postenweb/v/vaticaanstad/nederlandse-ambassade-bij-de-heilige-stoel/scriptie-touwtrekkerij-om-een-gezantschap.pdf>.
- Stoelinga, T.H.J., *Russische revolutie en vredesverwachtingen in de Nederlandse pers maart 1917-maart 1918*. Bussum, 1967.
- Stuurman, S., *Verzuiling, kapitalisme en patriarchaat. Aspecten van de ontwikkeling van*

- de moderne staat in Nederland. Nijmegen, 1983.
- Suttorp, L.C., *Jhr Mr Alexander Frederik de Savornin Lohman 1837-1924. Zijn leven en werken*. Den Haag, 1948.
- Suttorp, L.C., *De crisis in de rechtse samenwerking (1925-1926)*, BMGN – Low Countries Historical Review, col. 92, no. 3 (1977).
- Swaan, B. de, *Coalition Theory and Government Formation*. Amsterdam, 1973.
- Tames, I., *Oorlog voor onze gedachten. Oorlog, neutraliteit en identiteit in het Nederland-se publieke debat 1914-1918*. Hilversum, 2005.
- Tanja, E., *Goede politiek: de parlementaire cultuur van de Tweede Kamer, 1866-1940*. Amsterdam, 2010.
- Teulings, F., *Organisatie-vraagstukken in de R.K. Staatspartij*. 's Hertogenbosch, 1928.
- Thelen, A., 'Het Nederlandsch R.K. Textielarbeiderssecretariaat en Unitas; van een amorfte veelheid naar een verdeelde eenheid'. *Textiel Historische Bijdragen*, (1990). p. 52-71.
- Thelen, A., *Lambert Poell (1872-1937) en de katholieke sociale beweging: sociaal-klerikaal spanningsveld in het Bossche Diocees 1896-1915: analyse van een mentaliteit*. Tilburg, 1990.
- Thurlings, J., *De wankelende zuil: Nederlandse katholieken tussen assimilatie en pluralisme*. Deventer, 1978.
- Timmer-van Eunen, A., *Men voelt het of men voelt het niet. De kunstcritiek van Jan Engelman*. Groningen, 2007.
- Tomassen, W.G.J.M., *Het R.-K. Bedrijfsradenstelsel (1919-1922): de eerste poging tot publiekrechtelijke bedrijfsorganisatie op organisch-solidaristische grondslag binnen de moderne industriële samenleving in Nederland*. Leiden, 1974.
- Troelstra, P.J., *De arbeidersvereniging volgens de Encycliciek. Antwoord op de protestmotie van St. Joseph*. Amsterdam, 1898.
- Troelstra, P.J., *De gedenkschriften. vier delen*. Amsterdam, 1927-1933.
- Tummers, P. (red.), *Limburg. Een geschiedenis vanaf 1800*. Maastricht 2015.
- Turpijn, J., *Mannen van gezag. De uitvinding van de Tweede Kamer, 1848-1888*. Amsterdam, 2008.
- Valk, J. de, *Roomser dan de paus? Studies over de betrekkingen tussen de Heilige Stoel en het Nederlandse katholicisme, 1815-1940*. Nijmegen, 1998.
- Valk, J. de, & A. Kappelhof, *Aalberse. Dagboeken 1902-1947*. Den Haag, 2006.
- Velde, H. te, *Strijlen van leiderschap. Persoon en politiek van Thorbecke tot Den Uyl*. Amsterdam, 2002.
- Vellinga, S.Y.A., *Katholiek Zuid Limburg en het fascisme. Een onderzoek naar het kiesgedrag van de Limburger in de jaren dertig*. Assen, 1975.
- Venner, J. (red.), *Geschiedenis van Limburg*, deel 2. Maastricht, 2001.
- Veraart, J.A., *Staatkundige kronieken*. Den Haag, 1933.
- Verbeet, G.J.B., *De beide Limburgen*. Maastricht/Lanaken, 1992.
- Verbeet, G.J.B., *1914-1918 Moeilijke jaren voor de beide Limburgen*. Maastricht, 2014.
- Verhage, H., *Katholieken, kerk en wereld. Roermond en Helmond in de lange negentiende eeuw*. Amsterdam, 2003.
- Verhagen, J.A.H., *De totstandkoming van het eerste kabinet-Ruijs de Beerenbrouck*. Den Bosch, 1952.
- Verhagen, J.A.H., *De kabinetscrisis van 1923. Een parlementair historische studie*. Eindhoven, 1960.
- Verleyen, M. & M. de Meyer, *Augustus 1914, België op de vlucht*. Antwerpen, 2013.
- Vermeulen, H., *De Maasbode: de bewogen geschiedenis van 'de beste courant van Nederland'*. Zwolle, 1994.
- Versluis, W., *Beknopte geschiedenis van de katholieke arbeidersbeweging in Nederland*. Nijmegen, 1949.

- Visscher, K., *Nederland in de problemen. Een studie naar het Nederlandse buitenlandbeleid na afloop van de Eerste Wereldoorlog*. Doctoraalscriptie, Universiteit van Utrecht. Utercht University Repository.
- Visser, A., *Alleen bij uiterste noodzaak? De rooms-rode samenwerking en het einde van de brede basis 1948-1958*. Amsterdam, 1986.
- Voerman, G., *Partijcultuur*. In: H. Daalder, *Van oude en nieuwe regenten. Politiek in Nederland*. Amsterdam, 1995.
- Vossen, K., *Vrij vissen in het Vondelpark. Kleine politieke partijen in Nederland 1918-1940*. Amsterdam, 2003.
- Vree, F. de, *Het Missionaire Universum – de wereld in katholiek perspectief*. In: B. van der Boom & F. Gaastra, *Kerk, cultuur en koloniën. Opstellen over Nederland rond 1900*. Amsterdam, 2005.
- Vugt, J.P.A. van, 'De verzuiling van het lager onderwijs in Limburg, 1860-1940', *Jaarboek van het Katholiek Documentatie Centrum*, 1980, Nijmegen, p. 1761 e.v.
- Wartena, B. H., *Goeman Borgesius (1847-1917) Vader van de verzorgingsstaat*. Amsterdam, 2003.
- Weiler, A., *Deus in terris: middeleeuwse wortels van totalitaire ideologie*. Hilversum, 1965.
- Wely, J. van, *Schaepman. Levensverhaal*. Bussum, 1952.
- Wennekes, W., *De aartsvaders. Grondleggers van het Nederlandse bedrijfsleven*. Amsterdam, 1993.
- Wesseling, H.L., *Zoon en vader. Vader en zoon*. Amsterdam, 2008.
- White, H., *The China Choice: Why America Should Share Power*. Oxford, 2013.
- Wiel, J. van der, *Het nieuwe wonder. Over het ontstaan van het Nederlandse omroepbestel, 1919-1930*. Doctoraalscriptie Universiteit van Utrecht, 2006.
- Wijnen, J.H., *De arbeid der kinderen in fabrieken. Onder godsdienstig, zedelijk en stoffelijk oogpunt beschouwd*. Utrecht, 1873.
- Wills, G., *Why I am a catholic*. New York, 2003.
- Wills, G., *New Pope? 'I've given up'*. *The New York Times*, 12 februari 2013.
- Witlox, J., *De Katholieke Staatspartij in haar oorsprong en ontwikkeling geschetst, drie delen*. 's-Hertogenbosch, 1919.
- Wittert van Hoogland, E., *De parlementaire geschiedenis der sociale verzekering 1890-1940*, twee delen, Haarlem, 1940.
- Woud, A. van der, *Een nieuwe wereld. Het ontstaan van het moderne Nederland*. Amsterdam, 2006.
- Woud, A. van der, *Koninkrijk vol sloppen. Achterbuurten en vuil in de negentiende eeuw*. Amsterdam, 2010.
- Zanden, J.L. van, & A. van Riel, *Nederland 1780-1914. Staat, instituties en economische ontwikkeling*. Amsterdam, 2000.
- Zeijden, A.T. van der, *Katholieke identiteit en historisch bewustzijn. W.J.F. Nuyens (1823-1894) en zijn 'nationale geschiedschrijving'*. Hilversum, 2002.

Verantwoording en dankwoord

De belangrijkste inspiratie om me te verdiepen in Charles Ruijs de Beerenbrouck is te vinden in mijn familiegeschiedenis – in een aantal opzichten. Dat mijn vader een proefschrift over Ruijs had geschreven, speelde een rol, en ook dat mijn grootvader nog met Ruijs had samengewerkt. Hoewel beiden zijn overleden toen ik nog jong was, werd er thuis vaak over Ruijs gepraat. Minstens zo belangrijk was dat ik opgroeide in het katholieke Zuiden in een tijd dat de verzuiling er nog hoogtij vierde. Misdienaar, Sint Tarcisiusschool, katholieke verkenner, voorstellingen in het gebouw van Katholiek Leven, de jaarlijkse Blasiuszegen, de processies rondom de Gerardus Majella Kerk, bisschop Bekkers, Arendsoog en de bekeerde indiaan Witte Verder, de afkeer van noordelijk (= niet-katholiek) Philips-volk (...).

Ik ben nooit gelovig geweest, maar deed braaf en zelfs enthousiast mee met mijn omgeving. In de jaren zestig veranderde die verzuilde omgeving razendsnel. Dat gold ook voor mijzelf, maar ook zo veel decennia later moet ik vaststellen dat ik altijd een katholieke jongen ben gebleven. Cultureel katholiek. Mensen van mijn leeftijd en mijn achtergrond zullen het gevoel herkennen. Terugkijkend bleef me altijd de manier fascineren waarop intelligente mensen zoals mijn vader en grootvader werden opgeslokt door het roomse leven, en daarbij een soort kritiekloze volgzzaamheid bleven tonen die slecht leek te passen bij hun gezond verstand. Een van de redenen om zoveel jaar later in de Nederlandse katholieke geschiedenis te duiken, was mijn wens om daar meer van te begripen.

Mijn interesse in politiek heb ik dus van huis uit meegekregen. Die interesse kreeg een academische verdieping toen ik in Groningen binnen mijn rechtenstudie parlementaire geschiedenis volgde bij de enthousiasmerende J.J. Vis, bij wie ik ook mijn scriptie schreef. In die jaren was A.M. Donner in Groningen hoogleraar Staatsrecht, wat plezierig schu-

rende discussies opleverde, onder meer over toen actuele thema's als partijverboden en *Berufsverboten*. De sectie Romeins recht, met professor Scheltema als peetvader, gaf extra motivatie om me meer in samenlevingen en hun ordening te verdiepen. Romeins Staatsrecht bij Willem Zwolve, en het onder diens leiding lezen van Theodor Mommsen, bleek daarvoor verrassend inspirerend.

In de tweede helft van mijn tijd in Groningen studeerde ik mede daarom naast rechten tevens sociologie. Ook die studie was een bron van inspiratie, ondanks – of misschien juist dankzij – de licht gestoorde (ik houd het vriendelijk) marxisten die er rondliepen, zoals de erudiete maar onaangename Ger Harmsen, de toen nog linkse Pim Fortuyn en andere gelovigen. Even interessant waren de voortdurende debatten met klas-sieke – en door de studenten als conservatief ervaren – sociologen als J.E. Ellemers en S.M. Lindenberg. Zij droegen op hun eigen wijze bij aan een ruimer wereldbeeld, voor mij althans. Een bijzondere bron van inspiratie waren de enthousiasmerende colleges van de jonggestorven Rens van Halem. Zijn uitnodiging om verder te lezen in de stapels boeken en artikelen die hij steeds meebracht, nam ik graag aan. Om dezelfde reden – sociologische inspiratie – ben ik schatplichtig aan Bart Tromp. Aan Columbia University in New York was de socioloog Alan Silver een stimulan om me academisch verder te verdiepen.

Mijn jaren als journalist in, en schrijver over, de Verenigde Staten maakten het mogelijk mijn brood te verdienen met wat ik het liefst deed: een fascinerende samenleving proberen te doorgronden én een politieke junkie zijn. Het Washington van Ronald Reagan was een, zeker vanuit nu terugkijkend, verrassend open wereld van botsende ideeën. Mijn Amerikaanse vrienden bestreken het hele politieke spectrum, de *dinner parties* waren altijd interessant. In die jaren kon ik ook mijn gedachten en ideeën aanscherpen over integratieprocessen van minderheden en op de achtergrond bleef ik die altijd koppelen aan het emancipatieproces van katholieken in Nederland.

Vele jaren later gaf ik lezingen aan middelbare scholieren over immigratie en integratie in de Verenigde Staten en wat Nederland daarvan kon opsteken. In de discussies daaromheen werd me duidelijk dat Marokkaanse en Turkse jongeren cultureel net zo Marokkaans en Turks zullen blijven als ik katholiek ben gebleven. Als ik dat vertelde, leken ze het te begrijpen en in staat het te vertalen naar hun eigen achtergrond. Als journalist was ik erbij toen Máxima sprak over de gelaagdheid van de Nederlandse identiteit, en ik herkende waar ze het over had, al schoot politiek Den Haag in een helaas te vaak voorkomende kramp. Zo gezien is de stap van journalist en Amerika-kenner naar het schrijven van een

biografie van een van de belangrijkste katholieke voormannen minder groot dan hij voor buitenstaanders soms leek.

Ik heb altijd al een voorliefde gehad voor biografieën. Misschien dat de soms sentimentele, vaak gewelddadige heiligenverhalen hun sporen hebben nagelaten. Het boek dat me als student de kracht van het genre liet zien, was de biografie van de Amerikaanse politieke denker Walter Lippmann.¹¹ Diens biograaf, Ronald Steel, plaatste Lippmann in de context van zijn tijd, de American Century, en bood al doende aanzienlijk meer dan enkel het leven van één persoon. Dat deed ook Robert Caro met zijn fabuleuze biografie van Lyndon Johnson, na dertig jaar en vier delen nog steeds *a work in progress*.¹² Het werk van Carl Sandburg, zijn biografie van Lincoln, liet zien dat biografie ook literatuur kan zijn.¹³ Ik noem maar drie van de vele auteurs die me hebben geïnspireerd. Er zijn er natuurlijk veel meer, te veel om op te noemen. Op mijn werkterrein, Amerikaanse politiek en politieke geschiedenis, bestaat een lange traditie van biografisch werk. Ik heb er veel van geleerd.

In de loop van de jaren ben ik langer met Ruijs bezig geweest dan ik ooit voor mogelijk had gehouden. De man en zijn tijd bleken interessanter te zijn dan ik had verwacht. Behalve de eerder genoemde inspiratie door het werk van mijn vader en mijn grootvader, werd ik altijd enthousiast gehouden door vele gesprekken die ik heb gevoerd met de kinderen van Frans Teulings, hun verhalen over Ruijs, hun vader en de katholieke politiek: mijn moeder, Marijke Verhagen-Teulings, mijn oom, Chiem Teulings en mijn tante, Annemie Depla-Teulings.

Ruijs' kleinzoon jhr. Carel van Nispen tot Sevenaer genaamd Ruijs de Beerenbrouck was behulpzaam in een vroeg stadium, evenals Ruijs' kleindochter M. Tulleken-Van Nispen tot Sevenaer, die mij openhartig te woord stond. Ik dank Charlotte Bonga-Tulleken en haar gezin, de huidige bewoners van 't Suideras, voor hun altijd gastvrije ontvangst en stimulerende interesse voor het project.

Tijdens het schrijfproces was mijn promotor Corjo Jansen enthousiast en altijd snel met zijn terzake doende commentaar. Mijn dank gaat uit naar de meelezers in diverse stadia, vooral naar Pia Sassen, Hans Goslinga, Arne Theil, Joris Cammelbeeck en Vifie Poels. Mijn kritische leescommissie zorgde ervoor dat dit een veel beter boek is geworden dan dat ik in eerste instantie had afgeleverd. De beste vriendin én de beste editor die iemand zich kan wensen, is mijn echtgenote, Karen Kao.

When the Catholics conquered the Netherlands

Charles Ruijs de Beerenbrouck 1873-1937

Between 1918 and 1994, Catholic politicians took positions in every Dutch government, providing the prime minister during more than half of those years. This period of time marked the political emancipation of the Catholics, then almost 40 percent of the population, who, as a group, had been deprived of social standing and political influence for a very long time. In the course of the twentieth century, they would turn this around.

The first prime minister to lead administrations in which Catholics had a majority position was Charles Ruijs de Beerenbrouck. Between World War I and World War II, Ruijs was prime minister for eleven years, from 1918 to 1925 and again from 1929 to 1933. In the interim period Ruijs was chairman of the House of Representatives in Dutch parliament, chairman of the Dutch Catholic party (RKSP) and arguably the most important politician in the Netherlands. After his last administration Ruijs once again became chairman of the House of Representatives.

Despite his political longevity, Ruijs' historical standing was checked at best. Some historians saw him as a second rate politician, an accidental prime minister with little to show for his efforts. Some other historians, mostly from a catholic background, reached a different verdict albeit from a different angle. They portrayed Ruijs as a hero of Catholic emancipation, a forceful politician and above all an exemplary Catholic man.

Both points of view cannot be correct. It is hard to imagine that a second rate politician could stay in power for so many years. It is equally hard to imagine that an accomplished politician could also be the

unblemished, morally perfect person that Ruijs was sometimes made out to be. Surprisingly, so far there was no full biography of Ruijs that would enable us to see which of these two points of view was closer to the truth. This book provides evidence that neither of these two portraits do justice to the political life of Ruijs de Beerenbrouck, which was both more complex and more consequential than acknowledged.

Ruijs was born in 1873, in Limburg, a Dutch province in the south of the Netherlands, sandwiched between Belgium and Germany. Like most citizens of Limburg, Ruijs was born and raised Catholic, a religion that was seen by the powers that be as marginal to Protestant Dutch society. The Ruijs family was part of the Catholic elite, many of whom held aristocratic pedigrees and saw themselves as the natural leaders of the Catholics in the Netherlands. Ruijs' father was a politician who came to be one of the first Catholics to take a seat in a Dutch cabinet.

As a student in the 1890's, Ruijs was involved in the foundation of the first Catholic student association at Leiden University. He and his fellow students were much influenced by the encyclical *Rerum Novarum*, in which Pope Leo XIII argued that government had a role to play in creating an equitable and just society. As a formulation of Catholic social policy, the encyclical was a much-needed answer to socialist thinking, which threatened to draw Catholic workers out of the sphere of influence of the Catholic Church and into the world of socialism.

Upon graduation from Leiden University, Ruijs returned to Maastricht, his hometown, to embark on a political career. His father, Gustave Ruijs, was the Queen's Commissioner for the province of Limburg at that time. Maastricht was one of the first industrialized towns in the Netherlands, suffering all the associated excesses of social deprivation. Young Ruijs became legal advisor to the new Catholic labor unions in the area, founded to compete with successful socialist organizations. Ruijs' prime motivation in public life was the urgency of organizing Catholics and especially the Catholic working class, to prevent them from drifting towards the socialists. Political control of Catholics of all stripes was one of the themes that ran through Dutch Catholic political life in which he enthusiastically and forcefully participated. Another interest that would energize Ruijs all his life was the Catholic temperance movement. For Ruijs temperance was a precondition for the moral and economic wellbeing of workers.

In 1899, Ruijs became a member of the Maastricht city council; in 1905 he was elected a Member of Parliament for the district of Gulpen. Ruijs did not stand out. He was an aloof representative and a lackluster

campaigner. More outside than inside parliament he participated in debates on the organization of Catholic workers, on social policy and on other aspects of Catholic life. In parliament Ruijs was more of an organizer behind the scenes than an orator or legislator. Many saw him as a future chairman of the House of Representatives or possibly a secretary in a future administration. Shortly after the beginning of the First World War, Ruijs became a government supervisor assigned to deal with the hundreds of thousands of refugees from Belgium, a job he fulfilled with distinction.

In May 1918 and at the instigation of his father, Ruijs was appointed the Queen's Commissioner in Limburg. It was neither his ambition nor his interest to be involved in provincial politics, but Ruijs bowed to his father's wishes. However, only a few months later, after the elections of July 1918 in which for the first time all male Dutch citizens over the age of 25 were allowed to vote, Catholics won 30 out of 100 seats, which made them the largest party in parliament. Ruijs was asked to lead an administration of Catholics and Protestants by the undisputed leader of the Catholics in parliament, Willem Nolens, who, as a Catholic priest, could not himself rise to the prime minister position. Ruijs took the job. It is likely that he saw it both as an excellent opportunity to escape Limburg and the career-long presence of his father, as well as a unique challenge.

The first Ruijs cabinet had to deal with both the economic and the political aftermath of World War I. While the Netherlands had stayed neutral and thus escaped serious damage, it also found itself marginalized in postwar diplomacy. Economically and financially it had to deal with serious problems. However, before the cabinet could get to business, two major crises unfolded more or less contemporaneously. First, the German emperor, having been deposed on November 9th 1918, crossed the Dutch border the following day. Prime Minister Ruijs was not informed in advance, although his Secretary of State as well as Queen Wilhelmina may have been aware of this development. Emperor Wilhelm eventually found refuge in a local castle and would stay in the Netherlands to his death.

The other crisis was a putative attempt at revolution by the leader of the Dutch socialist party, Pieter Jelles Troelstra. In the excitement surrounding revolutionary developments in Germany in early November 1918, combined with riots on a Dutch military base, Troelstra delivered a fiery speech in parliament, deemed by many to be a call to revolution. However, Troelstra's own party did not heed the call. In order to lay to

rest any suspicion that the Netherlands was revolution-ready, the Ruijs cabinet acquiesced in Queen Wilhelmina's wish to attend a pro-monarchy rally in The Hague. The lasting consequence was a marginalization of the Socialists, keeping them out of government until 1939. Also, it 'proved' the bona fides position of the Catholics towards the monarchy and the Dutch democratic system. Ruijs emerged with flying colors from both episodes.

The Ruijs Cabinet would eventually propose serious social legislation, long delayed because of old politics and the war. The main initiator here was Piet Aalberse, the Secretary of Labor, Catholic politician, a long term colleague and political competitor of Ruijs. Since they needed each other to be successful, they enjoyed a sometimes poisonous but ultimately fairly productive relationship.

In 1919, the administration managed to get major legislation passed on social issues, such as the eight-hour workday and social security. It would also propose new education legislation to fulfill the political promises made to finance public and private (i.e. religious) education equally. Although Ruijs was not the mover, he was the genial facilitator who allowed his Secretaries of Labor and Education to succeed. His administration survived an internal crisis in 1921 when Dirk Jan de Geer, a Dutch-reformed politician, replaced the Secretary of Finance.

Together Ruijs, De Geer and the protestant Antirevolutionary leader Hendrik Colijn would make up the triumvirate that would dominate Dutch politics during the interbellum years. Ruijs' fortunes were strengthened when the coalition parties gained a significant majority in the elections of 1922. Ruijs had proven himself to be a trusted and well-liked prime minister, with staying power. As his major competitor with an eye on the top position, Colijn by then had realized that Ruijs was a much smarter and more ruthless politician than anyone had suspected.

Ruijs put together a second administration, with Aalberse and De Geer as main holdovers. Once the economy turned sour, austerity became the norm and Aalberse was forced to compromise on some of his labor legislation. In 1923, De Geer resigned over proposals to spend millions on warships to protect the Dutch Indies. Colijn, unhappy in parliament, replaced him as Secretary of Finance. But he too failed to secure financing for the building of new ships due to the defection of ten Catholic members of Parliament who voted against the government. Ruijs was surprised and angry that party leader Nolens had not kept his men in line. The net result, however, played for Ruijs as the event rather than strengthening the left wing of the Catholic party silenced it. This episode also marked the growing alienation between Nolens and Ruijs,

as the protégé turned out to be a political force of his own.

The elections of 1925 allowed the right wing coalition to survive, but hardly anybody was eager to keep Ruijs as prime minister. The time for Colijn appeared to have arrived, despite his party's loss at the ballot box. He duly formed a government of the same three parties but with more conservative participants. Within three months, however, the Colijn cabinet fell over a profoundly Catholic issue: whether to keep a diplomatic representation at the Vatican in Rome, which was originally set up as a limited First World War provision. Catholics turned the issue into a make-or-break vote. When liberals saw an opportunity to bring down Colijn's administration, they voted with the Protestants and Socialists to end the Vatican representation, after which the Catholic ministers resigned, bringing to a close Colijn's short presence as prime minister.

As Colijn waited and could hope to reconstruct his administration for lack of alternatives, Ruijs and De Geer managed to outmanoeuvre the prime minister. In March 1926 De Geer, aided by Ruijs, put together an administration that would survive until the elections of 1929. Ruijs used his advisory capacity as chairman of the House of Representatives to derail Colijn, motivated both by a wish for personal projection of power and fear that the controversial Colijn with his more conservative view of the world might split the Catholic political party, chasing away workers. This development kept the ambitious Colijn out of power until 1933 and proved Ruijs to be a political power to be reckoned with, even when he was not in government himself. Colijn, for one, recognized that Ruijs had bested him.

As chairperson of the Catholic political party (the RKSP) that was formed in 1926, Ruijs used his binding capacities and his powerful position to make sure Catholic political policies would be broad enough to meet the interests of workers, the middle class, farmers and employers. He provided for a complex internal voting system to ensure that workers would be well represented within the party and in parliament. Ruijs largely succeeded in this goal, before he collapsed in December 1928 as a result of a serious kidney problem. He eventually returned to his position as chairman of the House of Representatives in February 1929, in time to lead the party in the elections later that year.

By now Ruijs was the undisputed political leader of the Catholics. He could claim credit for the success of his party in the elections of 1929 and used his position to assemble quickly a coalition of the same three right wing parties: Catholics and Protestants. It was a brazen show of power in which Ruijs ignored both his old mentor Nolens and the Catholic members of parliament, who had no choice but to accept his cabinet.

Its inauguration would turn out to be the high point of his third administration. The economic crisis that started in the fall of 1929 caught the government flatfooted. The administration turned out to be without imagination or even appreciation of the problems. The qualities that served Ruijs well in his earlier administrations, a general sense of letting things drift, did not work for him this time. Ruijs became an increasingly detached prime minister, barely supported by his party in parliament. After several depression years, Ruijs' reputation was at a low point in 1933, so low that for the 1933 elections Ruijs had trouble finding a place on the Catholic list.

In 1933, Hendrik Colijn of the Antirevolutionary Party got a second chance to become prime minister. His martial language during the high-jacking of a Dutch marine ship in the East Indies made him stand out: the elections were won on the basis of public perception of his competence. Colijn would be a captain on the ship of state in troubled waters. His party won seats in the ensuing elections.

Yet despite his reputation of leadership and forcefulness, Colijn got bogged down in the same helplessness that had soiled Ruijs' reputation and for the same reasons: hanging on to old thinking, such as postponing the devaluation of the Dutch guilder (till 1937), and lack of appreciation of the need for non-traditional policies. Meanwhile Ruijs had once again become chairman of the House of Representatives. His influence waning, Ruijs worked to keep the Catholics from drifting away from Colijn and considering a coalition with the socialists. Fractures within the parliamentary party were papered over. Ruijs and other Catholics, including the bishops, belatedly awakened to the threat of the national socialist NSB and its lure for Catholics, worked hard to prevent that party peeling away disaffected voters. When Ruijs died in 1936 Catholic unity was preserved.

Despite unhappy memories of his last administration, Ruijs was recognized to be the prime Catholic leader in a period when Catholics first came to power and he managed to not let that power divide them. After the Second World War, the Catholics built on the unity Ruijs left behind. Despite his less successful later years Ruijs took on a role as a hero for the Dutch Catholics. His legacy, Catholic unity and a strong Catholic political party, allowed the Catholics to project their political power until the mid sixties and later, united into one party with the Protestants, on into the mid nineties. Governing with the Social Democrats in the fifties, the Catholics installed the Dutch welfare state, which to this day retains its Catholic signature.

The conclusion must be that Ruijs the politician was anything but second rate. Rather, he was a cunning politician, smart and ruthless, willing to go to great lengths to undercut his competitors. He managed to keep his administrations going, not smoothly and not without problems, but nevertheless with continuity. Colijn for one, the best-known Dutch politician of the era, realized that Ruijs had done him in. This is why Ruijs and not Colijn turned out to be the longest serving prime minister. Also, Colijn only came to power when the depression and his own weakened position prevented him from instituting the kind of conservative government he favored. Ruijs had no doubt this was a good development, both for the Catholics and for the Netherlands as a whole.

Neither was Ruijs the idealized person of great morality and impeccable qualities, nor the marvelous, benevolent and gracious politician he was made out to be. He was, or could be, quite a nasty person to work with, often using his power just for the sake of showing that he had that power, sometimes using it out of spite. His family suffered under the burden that Ruijs took upon himself, partially out of egocentric, partially out of duty-bound motivation. The real Ruijs fits neither the imagery of the second rate politician, nor that of the exemplary Catholic leader. As is the case with most people and all politicians, the picture is much more complicated, and, one might add, much more interesting.

As a politician Ruijs succeeded beyond his own expectations. His main goal turned out to be a historic success: to organize the Catholics in such a way that they would stay united and could represent a broad spectrum of Dutch society, with Catholics of all classes united within one political party. Of course Ruijs did not achieve this on his own, far from it. But his dogged pursuit of this goal from the important positions of leadership that he held was absolutely necessary to reach it. The simple fact that the Catholics stayed united in the onslaught of Socialist and National Socialist threats, made it possible for the Catholic political organization to re-establish itself after World War II. This, in turn, allowed Catholics to play the dominant role in Dutch politics certainly until the sixties when secularization and political upheaval took its toll. Seen in this perspective, one could argue that Ruijs' influence lasted for an extraordinary long time after he himself left the political scene.

Curriculum vitae

Frans Verhagen (Eindhoven 1954) studeerde rechten (doctoraal 1979) en sociologie (kandidaats 1980) in Groningen, en Internationale Betrekkingen aan Columbia University in New York (MIA 1981). Hij werkte als correspondent in Washington DC, Verenigde Staten. Vanaf 1989 was hij journalist, redacteur en uitgever bij VNU-Business Publications.

Van 1993 tot 2004 was hij eigenaar, uitgever en hoofdredacteur van het kwartaaltijdschrift *Amerika* en de bijbehorende website. Tussen 2002 en 2010 gaf hij mediatraining bij Bob de Ronde en Partners. Van 2011 tot 2015 was hij lid van de Adviesraad voor Diversiteit en Integratie, een adviesorgaan van de gemeente Amsterdam.

Verhagen publiceert regelmatig over Amerika en Amerikaanse geschiedenis, en over Nederlandse politiek. Hij publiceerde tien boeken, waaronder *The American Way. Wat Nederland kan leren van het meest succesvolle immigratieland* (2005) en diverse andere boeken over Amerikaanse geschiedenis en politiek, waaronder *Hoezo mislukt? De nuchtere feiten van de integratie in Nederland* (2010). In 2014 verscheen *Lincoln. Een geniaal politicus*, een biografie van president Abraham Lincoln.

Personenregister

- Aalberse, P.J.M. 11, 13, 17, 46-49, 53-55, 66, 72, 73, 75, 82-89, 104, 105, 127, 131, 132, 137, 138, 143, 147-149, 152, 155-163, 165, 167-170, 173, 176, 177, 180-182, 184-186, 188, 194-199, 202-206, 208, 210, 213, 214, 216, 218, 220-223, 226, 238, 248, 251, 256, 265, 274, 276, 277, 281, 284, 285, 299-302, 305, 307-311, 314, 322, 323
- Aefferden, C. van 34
- Aefferden, E. van 136
- Aengenent, J.D.J. 4, 184, 190, 257
- Albarda, J.W. 254, 265, 291, 300
- Aldenburg Bentinck, G. van 150, 151
- Alting von Geusau, G.A.A. 137, 139, 140, 141, 143, 148, 152, 176, 184
- Aquino, Thomas van 127
- Ariëns, A.M.A.J. 15, 16, 60-63, 72, 82, 90, 111, 219, 255, 312, 322
- Arts, A.H.A. 75
- Bahlmann, B.M. 43
- Beckers, H. 278
- Beelaerts van Blokland, F. 226, 248, 275, 296
- Beelaerts van Blokland, G. 40
- Benedictus XV, paus 112, 190
- Berganius, J.W. 42
- Beunders, H.J.G. 10, 175, 181, 222, 223, 227, 249
- Bieberstein Rogalla Zawadsky, Ch.A. de 37
- Bijleveld, H. 175-177, 371
- Bolsius, F.J. 38, 89, 106
- Bomans, J.B. 174-176, 191
- Bongaerts, M.Ch.E. 106, 108
- Boon, G.A. 294
- Boon, L.P. 36
- Bornewasser, J.A. 11, 259, 261
- Bos, D. 110
- Bosboom, N. 114
- Bottemanne, C.J.M. 49, 61
- Boven, H. van 15, 16, 103, 122
- Brom, G. 61-63, 103, 312
- Brom, G.B. 66, 72
- Brouwer, luitenant 164
- Brouwers, P. 94-97
- Bruijn, A. de 261, 267, 268
- Callier, A.J. 229
- Castelli, E. 96
- Castermans, G. 69, 73
- Colijn, H. 10-13, 17, 114, 129, 130, 134-137, 139, 140, 142, 143, 145, 172, 173, 175-177, 180, 193-196, 198, 200-202, 205, 208, 211, 213-219, 221-228, 232, 235-252, 257, 272, 273, 275, 276, 280, 281, 283, 284, 286, 287, 290, 294-297, 299-302, 304, 305, 307-311, 314, 315, 318, 319, 324
- Cort van der Linden, P.W.A. 26, 110, 113-117, 120, 121, 129, 139, 145, 146, 151, 229
- Cranenburgh, R.C.A. van 202
- Cuypers, P.J.H. 70
- Deckers, L.N. 176, 275, 276, 294, 296, 314
- Devens, T. 63, 90

- Deyl, majoor van 148, 149, 164
 Diepen, G. 43, 109, 302
 Dijk, J.J.C. van 199, 200, 206, 214
 Dittrich, R. 67, 68, 69,
 Does de Willebois, P.J.A.M. van der 32
 Domela Nieuwenhuis, F.J. 41, 63
 Donk, K. van 280
 Donner, J. 275, 293, 294
 Drees, W. 282
 Drehmanns, J.H. 72, III
 Dresselhuys, H.C. 236
 Dries, N.C.M.A. van der 245
 Droesen, W. 297
 Drucker, H.L. 49, 59)
 Duijs, J.E.W. 100, 101
 Elfers, J.H. 108
 Elout, C.K. 355 (n. 73)
 Engels, A.H. 87, 104, 335 (n. 45)
 Erens, A. 94
 Fasseur, C. 113, 145, 150, 195, 213, 251,
 300
 Flament, A. 50
 Fock, D. 129, 224
 Fouquet, F. 37, 69,
 Geen, L. van 160
 Geer, D.J. de 113, 134, 135, 138, 141, 161,
 183, 195, 198-200, 204-206, 211, 213,
 215-218, 220-224, 228, 232, 245-254,
 273-275, 278, 280-286, 293, 294, 300,
 308, 309, 315, 319
 Gelissen, H.C.J.H. 307, 308
 Gils, P.J.M. van 172, 185
 Goeman Borgesius, H. 40, 83, 323
 Goseling, C.M.J.F. 271, 277, 296, 306,
 307, 310, 311, 314, 319
 Graaff, S. de 173, 197, 216, 275, 276
 Greeve, B. de 90, 267)
 Greven, H.B. 49
 Gribbling, J.P. 11, 54, 55, 73, 87, 131, 138,
 142, 147, 160, 226, 238, 250, 277, 308
 Groeneweg, S. 23
 Habets, J.J. 91
 Hagdorn, A. 49, 69, 79, 91
 Hans, D. 145, 146, 156, 157, 187, 188,
 209, 213, 217, 218, 230, 238, 240, 290
 Heemskerk, Th. 83, 92, 94, 99, 130, 131,
 136, 137, 139, 141, 143, 145-148, 150, 153,
 156-158, 185, 186, 195, 196, 229, 251,
 273, 276
 Heemstra, S. van 231
 Heldring, D. 283
 Helmich, familie 74
 Hendrik, prins 122, 158
 Hermans, H.G.M. 64, 65, 170, 188, 260,
 276, 297, 306
 Heutsz, J.B. van 150, 164
 Hoover, H. 117
 Houten, S. van 40, 41, 43, 51, 323
 Idenburg, A.F.W. 130, 133, 137, 139, 143,
 145, 148, 157, 158, 172, 173, 295
 IJsselsteijn, H.A. van 137, 139, 142, 179,
 181, 183, 186, 197, 213, 214, 217, 371
 Ildefonsus, pater 89
 Jacobs, A.H. 23
 Jacobs, pastoor 93
 Janssen, F.I.J. 79, 80, 99, 100
 Jasper, A. 122
 Jonge, B.C. de 139, 140, 151, 152, 177,
 180, 287
 Jonge, W. de 22
 Kan, J.B. 16, 121, 149, 150, 156, 157, 164,
 171, 184, 188, 217, 218, 220, 245, 246-
 248, 266, 272, 273
 Karnebeek, H.A. van 137, 139, 148-150,
 160-162, 164, 181, 183, 184, 186, 196,
 197, 207, 222, 241, 245, 247, 248, 252
 Kersten, G.H. 230, 235, 241, 242, 247,
 253
 Kesper, L.A. 302
 Keynes, J.M. 232, 310
 Kol, H. van 81, 96
 Kolfschoten, H.A.M.T. 15, 16, 259, 260,
 266, 310
 Kolkman, M.J.C.M. 22, 87, 134, 190
 König, A.A.H.W. 139, 146, 196, 197,
 216, 218
 Koolen, D.A.P.N. 75, 118, 177, 212, 215,
 216, 226, 227, 240, 246, 248, 249, 257,
 273, 319
 Kortenhorst, L. 202, 319

- Kuyper, A. 14, 33, 44, 51, 81, 135, 141-143, 145, 193, 376
- Lambooy, J. 252
- Langeveld, H. 12, 135, 172, 173, 215, 219, 223, 227, 249, 283, 300-302, 304, 309
- Leo XIII, paus 47, 52-54, 86
- Limburg, J. 83, 244, 245, 247, 250, 251, 252, 261
- Limburg Stirum, J. van 173
- Lloyd George, D. 150
- Loeff, J.A. 130
- Lovink, H.J. 282
- Lubbers, R. 9-11, 318, 324
- Lynden van Sandenburg, F.A.C. van 150, 272, 273
- Mackay, A.E. 34, 42, 43
- Marchant, H.P. 136, 147, 152, 157, 163, 171, 177, 188, 189, 194, 195, 197, 203, 204, 214, 227, 236, 241-244, 249, 250, 291, 300, 309
- Marchant et d'Ansembourg, M.V.E.H.J.M. de 305
- Meester, Th.H. de 83, 145
- Meeuwen, J. van 11, 84, 261
- Mercier, H. 39
- Merkelbach, J. 80
- Modderman, A. 51
- Monté Verloren, F.H. de 217
- Mussert, A.A. 287, 306
- Mussolini, B.A.A. 287, 288
- Nafzger, R. 58, 65, 70)
- Naudin ten Cate, W. 141, 143, 148, 174, 175
- Nispen tot Sevenaer, C.C.C.M. van (schoonzoon) 119
- Nispen tot Sevenaer, O.F.A.M. van 14, 17, 75, 82, 84, 87, 88, 97, 103, 104, 118-122, 130, 131, 133, 134, 136, 141, 165, 175, 177, 179, 180, 184, 185, 188, 205, 219, 227, 228, 230, 231, 239, 243, 244, 250, 251, 262, 273, 280, 284-286, 291, 296, 299, 319, 322, 323
- Nolens, W.H. 11, 16, 22, 28, 61, 71, 72, 81, 82, 85, 86, 95, 118, 121, 127-134, 136-140, 143, 144, 146, 155, 164-166, 169-171, 175-177, 181, 182, 185-188, 190, 197, 202, 207-209, 213, 215-218, 222, 223, 226-228, 235-239, 241-245, 247-252, 257, 258, 260, 263, 264, 266, 273-277, 285, 288, 309, 321-323
- Offermans, L. 71
- Oppen, E. van 69
- Oppen, J. van 68
- Oppen, L. van 91, 92, 122
- Oppenheim, J. 49
- Oud, P.J. 11, 17, 24, 143, 144, 148, 168, 171, 173, 175, 176, 189, 190, 197, 204, 207, 219, 222, 230, 232, 284, 286, 309
- Passtoors, W. 75
- Patijn, R.J.H. 217, 221
- Pierson, N.G. 145
- Pieters, A.G. 58
- Pinckers, J. 80, 81
- Pius IX, paus 31-33, 74
- Pius X, paus 73, 88, 111
- Pius XI, paus 231, 232, 241, 288, 305
- Pius XII, paus 305
- Poelhekke, M. 72
- Poell, L.J.J.M. 90, 255
- Poels, H.A. 46, 60, 66, 69, 71-73, 88, 90, 103, 104, 185, 237, 285, 305, 312
- Pop, W.F. 140, 164, 180, 181, 186, 194, 195, 197, 199, 200, 206
- Posthuma, F.E. 25, 26, 121
- Prinzen, W. 80
- Puchinger, G. 10, 14, 17, 119, 130, 131, 136, 137, 140-143, 180, 195, 198, 201, 215, 217, 219, 222, 226, 236, 238, 244, 246, 249, 251, 272, 274, 301, 307, 308
- Quay, J. de 288, 306
- Raalte, E. van 146, 207
- Ras, M. de 79
- Regout, Louis 87, 88, 91, 92, 95, 119, 239
- Regout, Petrus 36, 41
- Regout, Pierre 57, 58, 80
- Regout, Robert 80
- Reymer, P.J. 276, 294
- Rijt, R. van 66, 92
- Rijzewijk, J. van 206
- Rink, P. 197

- Röell, W. 145
 Rogier, J. 361 (n. 48)
 Rogier, L.J. 60, 202, 229, 288
 Romme, C. 314, 315
 Rooy, P. de 263, 284
 Rosen, F. 149, 150
 Rossum, W.M. van 229
 Ruijs de Beerenbrouck, G.A.M.J.
 (zoon) 35, 75, 93, 165, 166, 231
 Ruijs de Beerenbrouck, G.L.M.H. (vader) 17, 19, 20, 27, 34, 35, 37-44, 49, 51, 58, 69, 72, 73, 79, 81, 89, 92-94, 97, 98, 106, 107, 114, 121, 122, 132, 137, 138, 144, 145, 165, 188, 220, 245, 321
 Ruijs de Beerenbrouck, J.M.A.L. (dochter) 74, 75, 166, 231
 Ruijs de Beerenbrouck, M.I.L. (moeder) 35, 44
 Ruijs de Beerenbrouck, M.J.A. (dochter) 74, 75, 119
 Ruijs de Beerenbrouck-van der Heyden, M.J.E.A. (echtgenote) 74, 75, 231
 Ruijs de Beerenbrouck, M.L. (zuster) 35, 38
 Ruijs van Beerenbroek, K.E.M. (grootvader) 35
 Ruland, C. 103, 106
 Rutgers, V.H. 179, 236
 Sassen, E. 79
 Savornin Lohman, A.F. de 22, 130, 133, 137, 138, 140, 171, 181, 211, 213, 214, 241
 Schaepkens van Riemst, J. 107, 108
 Schaepman, H.J.A.M. 42-44, 46, 47, 52, 53, 58, 59, 61, 63, 72, 73, 90, 127, 128, 262
 Schaik, J.R.H. van 188, 225, 244, 299, 300, 301
 Schaper, J.H.A. 63, 162, 163, 189, 190, 197, 206, 240, 294
 Scheffer, H.J. 16, 149, 150, 156, 158, 159, 164
 Schelto van Heemstra, S. 231
 Schijndel, H. van 55
 Schokking, J. 214, 217, 236, 274, 275
 Schols, J. 91
 Scholtens, A.L. 147, 148
 Schrijen, N. 108, 109
 Sevriens, H.L.A. 70
 Sneevliet, H.J.F.M. 303
 Snijders, C.J. 139, 140, 151-153, 180
 Snoeck Henkemans, J.R. 115, 117
 Snouck Hurgronje, A.M. 116
 Sonnenschein, C. 63
 Souren, J. 64, 65, 71, 73, 90, 92, 136
 Stassen, M.J.L.A. 10, 11
 Steenberghe, M.P.L. 304, 306, 307, 310
 Stuurs, E. de 70
 Tak van Poortvliet, J.P.R. 44
 Talma, A.S. 108, 138, 146, 160, 162, 168
 Tempel, J. van den 220
 Term, P. van 92, 321
 Terpstra, J. 276, 373
 Tets van Goudriaan, G.C.W. 245, 292
 Teulings, F.C.G.J.M. 10, 16, 257-259, 262, 265, 273-277, 306-308, 310, 314
 Thomas, J. 96
 Thompson, M.A. 88, 111, 112
 Thorbecke, J.R. 171, 209
 Tilanus, H.W. 279
 Tour van Bellinchave, M. du 51
 Treub, M.W.F. 23, 121
 Trip, L.J.A. 139, 141, 144, 195, 198, 205, 217
 Troelstra, P.J. 11, 13, 22, 23, 97, 110, 129, 145, 146, 148, 149, 151-158, 160, 181, 189, 208, 214, 224, 225, 227, 323
 Veen, R. van 97
 Veraart, J.A. 201, 202, 256, 257, 264
 Verbrugge van 's Gravendeel, W. 163, 164
 Verhage, H. 80
 Verhagen, J.A.H. 10, 11, 15, 16, 132, 217, 238, 250
 Verheggen, J. 90
 Verschuur, T.J. 276, 278, 279, 282, 284, 289, 290, 300, 304, 314
 Visscher, H. 358 (n. 28)
 Visser, J.Th. de 13, 138, 139, 141, 143, 147, 148, 170, 171, 184, 194, 196, 208, 214, 216, 240, 244, 276, 302, 323

- Vissering, G. 195, 198
- Vlekke, J. 63
- Vliegen, W.H. 58, 63, 65, 99, 100, 109,
110, 154, 278-280, 289, 295
- Vollaers, J. 185
- Vollenhoven, M.W.R. van 149, 163
- Vorst, H. van 90, 91, 99
- Vos van Steenwijk, W.L. de 214
- Vries Czn, S. de 141, 143, 148, 150, 156,
158, 159, 170, 175-177, 179, 181-184,
193-199, 204, 205, 216, 221, 323
- Vuuren, A.C.A. van 115, 205
- Waszink, M.A.M. 247, 249, 250
- Welter, Ch.J.I.M. 290, 293
- Wesseling, C.D. 203
- Westerveld, E.P. 218, 222
- Wetering, H. van de 66
- Wibaut, F.M. 25
- Wijnbergen, A.I.M.J. van 22, 72, 73, 75,
82, 87-89, 97, 118, 119, 127, 182, 202,
203, 205, 211-213, 219, 228, 239, 250,
256-258, 261, 262, 264, 265, 273, 284,
290, 306, 319
- Wijnkoop, D.J. 153
- Wilhelm, J.P.A. 117
- Wilhelm II, keizer 13, 16, 148-151, 159,
161-164
- Wilhelmina, koningin der Nederlanden 26, 27, 38, 92, 110, 113, 120, 129,
130, 132-134, 136, 137, 139-141, 143, 145,
147, 149, 150, 157-160, 189, 190, 194,
195, 197-199, 205, 208, 209, 213-216,
218, 222, 226, 227, 229, 236, 237, 240,
243, 244-248, 250, 253, 273, 274, 276,
291, 292, 300, 301, 308, 309, 321, 322
- Willem III, koning der Nederlanden 33,
36, 38
- Wit, H. de 65, 66
- Woltjer, J. 276

